ZOLA

GERMINAL

ROMAN oda YAYINLARI

ISBN 978 - 975 - 385 - 349 - 1
Dizgi ve Düzenleme: Veysel Coşkun
Baskı: Kahraman Neşriyat Ofset San. Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika No: 12084) Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad.
Atahan No: 34 K: 4 Bağcılar/İst. (0-212) 629 00 01

3. Basım Ocak 2012

ODA YAYINLARI TURİZM SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Tünel, Kumbaracı Yokuşu 61 Beyoğlu - İSTANBUL
Tel.: (0212) 252 07 63 - 252 87 53 Fax: (0212) 249 79 62

EMILE ZOLA

Türkçesi:
SONER YILMAZ

GERMINAL

BİRİNCİ BÖLÜM

I

Düz ovada, mürekkep kadar kara, yoğun ve yıldızsız gecede, pancar tarlaları arasından geçerek Marchiennes'den dosdoğru Montsou'ya uzanan on kilometrelik kaldırımlı yolda, bir adam tek başına yürüyordu. Bastığı yeri bile göremiyordu; dümdüz, uçsuz bucaksız ufkun varlığını ise, çıplak tarlaları ve bataklıkları süpürürken buz kesen mart rüzgârının, denizi dövercesine esen sağanaklarından ancak sezinleyebiliyordu. Gökyüzüne vurmuş tek bir ağaç karaltısı bile yoktu; kaldırımlı yol, karanlığın gözalıcı sağanağı ortasında bir dalgakıran gibi dümdüz uzanıp gidiyordu.

Adam saat ikiye doğru Marchiennes'den yola çıkmıştı. Havı dökülmüş pamuklu ceketiyle kadife pantolonunun içinde tir tir titreyerek geniş adımlarla yürüyordu. Damalı bir mendilden oluşturduğu küçük çıkını ona fazla geliyordu; çıkını kimi zaman bir koltuğunun altına kimi zaman da öbür koltuk altına alıp sıkıştırıyor, karayelin kamçılayıp kanattığı buz kesmiş ellerinin ikisini birden ceplerine sokuyordu. İşsiz güçsüz, yersiz yurtsuz işçinin kafasını kurcalayan tek şey, gün ışıdıktan sonra bu dondurucu ayazın yumuşayacağı umuduydu. Böyle taban tepmeye başlayalı bir saat olmuştu ki, birdenbire solunda, Montsou'ya iki kilometre uzaklıkta kızıl ateşler gördü. Sanki boşluğa asılıymış gibi duran üç büyük mangalı andırıyordu. Önce korkup durakladı ama sonra acısı içine çöken ellerini bir an önce ısıtma gereksinimine daha fazla direnemedi.

Yol gitgide çukurlaştı. Ateşler gözden silindi. Şimdi adamın sağında bir şarampol, demiryolunu gizleyen kabasaba bir tahtaperde vardı. Solundaysa, otlarla kaplı bir alan, onun üstünde

de tekdüze ve basık damlı köy evlerini andıran üçgen biçiminde belli belirsiz çatılar vardı. Adam, iki yüz adım kadar ilerledi. Birden, yolu döner dönmez ocaklar yeniden beliriverdi. Ama adam bu mangalların karanlık ve olgun gökyüzünde, hem de bu kadar yüksekte nasıl olup da duman saçan aylar gibi yanabildiklerini hâlâ anlamış değildi. Derken, aşağılarda bir yerde, gözüne bir şey ilişince duraladı. Birbiri üstüne gelişigüzel yığılmış basık bir yapı yığınıydı gördüğü; ortasından da bir fabrika bacası yükseliyordu. Tozlu pencerelerden tek tük ışıklar sızıyordu; dışardaysa, karanlıkla belli belirsiz uzanan, tahtaları kararmış koskocaman ağaç sehpalara ölgün ışıklı beş altı fener asılmıştı. Dumana boğulmuş bir düşsel görünümün ortasından gecenin karanlığına doğru bir tek ses, gözle görülmeyen buhar bacasının derin ve uzun soluğu yükseliyordu.

Adam işte o zaman burasının bir maden ocağı olduğunu anladı. Canı iyiden iyiye sıkıldı. Maden ocağı olsa ne olur, olmasa ne olurdu? İş mi vardı sanki! Yapılara doğru gitmek yerine, çalışanları aydınlatmak ve ısıtmak üzere döküm kazanlarda yakılan üç maden kömürü ateşinin bulunduğu bayıra tırmanmaya karar verdi. Tesviyeciler geç saatlere kadar çalışmış olmalıydılar, hâlâ toprak döküntüsü çıkarıyorlardı. Artık, ayıklayıcı işçilerin kızaklar üzerinde vagonları ittiklerini işitiyor, her ateşin yanında vagonları devirerek boşaltan canlı gölgeleri seçebiliyordu.

Kazanlardan birine yaklaşarak:

«Merhaba,» dedi.

Üstünde mor bir kazak, başında tavşan derisi bir kasket bulunan yaşlı arabacı, sırtını ateşe dönmüş öylece dikiliyordu; iriyarı sarı beygiriyse yukarı çektiği altı vagonun boşaltılmasını hiç kıpırdamaksızın taş kesilmişçesine bekliyordu. Vagonları boşaltmakla görevli olan kızıl saçlı, sıska delikanlı da işi ağırdan alıyor, devirme kolu üzerindeki elini yavaş tutuyordu. Tepede buz gibi esen rüzgâr hızını gittikçe artırıyor, güçlü soluğuyla ortalığı kasıp kavuruyordu.

Yaşlı adam:

«Merhaba,» diye karşılık verdi.

Bir sessizlik oldu. Kendisinin kuşkuyla süzüldüğünü hisseden adam, hemen adını söyledi:

«Adım Etienne Lantier, makinistim... Burada iş var mı?»

Alevlerin ışıltısı yüzüne vuruyordu; yirmi bir yaşlarındaydı. İnce ama sağlam yapılı, karayağız, yakışıklı bir delikanlıydı.

Arabacının kuşkusu dağılmıştı; başını salladı:

«Makinist için iş ha? Hayır, yok... Dün de iki kişi gelmişti. İş miş hak getire!»

Çok sert bir rüzgâr uğultusu sözünü kesti. Bir an sonra Etienne cüruf yığının dibindeki yapı karaltılarını göstererek sordu:

«Maden ocağı orası mı?»

Yaşlı adam, bu kez yanıt veremedi. Amansız bir öksürük nöbetine tutulmuştu. Sonunda tükürdü, tükürüğü kızıl toprağın üzerinde kara bir leke bıraktı.

«Evet, orası maden ocağı Voreux... İşçi mahallesi de bak işte şuracıkta.»

Bu kez de yaşlı adam kolunu uzatmış, genç adamın çatılarını fark ettiği karanlık köyü gösteriyordu. Altı vagon boşalmıştı, yaşlı adam kamçısını sallamadan, romatizmadan tutulmuş bacaklarını sürüye sürüye vagonların ardından yürüdü. Sarı katana almış başını gidiyor, tüylerini diken diken eden şiddetli rüzgâr altında vagonları ağır ağır çekerek rayların arasından ilerliyordu.

Voreux şimdi artık düşler âleminden sıyrılıyordu. Ateş kazanının önünde kanı çekilmiş ellerini ısıtmaya uğraşan Etienne, çevresine bakınıyor, maden ocağının her kesimini seçebiliyor, katranlanmış ayıklama hangarını, kuyunun üstündeki kuleyi, kömür çıkarma makinesinin bulunduğu geniş odayı, boşaltma tulumbasının kare biçimindeki iskelesini görüyordu. Tuğladan yapılma basık binalarıyla bir çukurun dibine gömülmüş ve korkunç bir boynuzu andıran bacasını havaya kaldırmış olan bu ocak, dünyayı yiyip yutmak için oraya çöreklenmiş açgözlü, doymak bilmez bir Canavara benziyordu. Maden ocağına göz gezdirirken, bir yandan da kendini ve sekiz gündür iş aramakla geçen sefil yaşamını düşünüyordu. Çalıştığı demiryolu atelyesinde ustasını tokatlayışı, Lille'den kapı dışarı edilişi, çaldığı

her kapının yüzüne kapanışı yeniden gözünün önüne geliyordu. Cumartesi günü Marchiennes'e gelmişti. Dediklerine göre oradaki demirocağında iş vardı; oysa ne demirocağında, ne de Sonneville'de iş miş yoktu. Bütün pazar gününü bir araba imalathanesinde, kerestelerin altında geçirmek zorunda kalmıştı; sonra bekçi gelip gecenin ikisinde onu oradan kovmuştu. Elde avuçta hiçbir şey yoktu, meteliğe kurşun atıyordu, bir lokma kuru ekmeğe muhtaçtı artık: Böyle yersiz yurtsuz, karayelden korunmak için başını sokacak bir yeri ve hedefi olmadan bu yollarda ne yapacaktı? Evet, burası bir maden ocağıydı. Tek tük yanan fenerler ocağın ağzını aydınlatıyordu. Ansızın açılıveren bir kapıdan, göz kamaştırıcı bir ışıkla aydınlanan jeneratörleri görmüştü. Canavarın dur durak bilmeyen uzun, boğuk soluğuna benzeyen buhar makinesinin sesine varıncaya kadar, her şeyi anlıyordu.

Vagonları boşaltan işçi, omuzlarını kısarak işini sürdürmüş, Etienne'e doğru dürüst bakmamıştı bile. Etienne, yere düşen çıkınını almak üzereyken bir öksürük nöbeti yaşlı arabacının döndüğünü bildirdi. Yaşlı adamın karanlığın içinden ağır ağır çıktığı görüldü. Sarı katana, yeni yüklenmiş altı vagonu çekerek ardısıra geliyordu.

Genç adam:

«Montsou'da fabrika var mıdır?» diye sordu.

Yaşlı adam yine kapkara bir tükürük savurdu, sonra rüzgârın uğultusuna karışan bir sesle yanıt verdi:

«Ohoo!.. Fabrikadan bol ne var ki?! Ama sen orayı üç dört yıl önce görecektin! Her yer harıl harıl çalışıyordu, çalıştıracak adamı ara ki bulasın, bir daha asla o zamanki gibi kazanamadık... Ama sonraları kemerleri sıkmak zorunda kaldık. Memleket içler acısı bir hale düştü, herkesin işine son verdiler. Fabrikalar birbiri ardından kapandı... Bunun suçunu imparatora yüklememeli belki, ama o da ne akla hizmet Amerika'yla savaşa tutuşur bilmem! İnsanların ölmesi yetmezmiş gibi hayvanların koleradan kuyruğu titretmesi de caba!»

Kısa cümlelerle, solukları kesilerek yanıp yakınmayı sürdürdüler. Etienne, bir haftadır iş bulacağım diye nasıl boşu boşuna

koşuşturduğunu anlatıyordu. Ne demek yani, açlıktan ölsünler miydi?! Yakında yollar dilenciden geçilmeyecekti. Doğru, diyordu yaşlı adam, bu işsizliğin sonu kötüye varacaktı, onca Hıristiyanı böyle aç susuz sokağa fırlatıp atmak Allahtan reva değildi.

«Et yüzüne hasret kaldık.»

«Eti bırak, yavan ekmeğe razıyız!»

«Doğru, hiç değilse ekmek bulsaydık!»

Sesleri eriyor, fırtına içler acısı bir iniltiyle sözleri kapıp sürüklüyordu.

Yaşlı arabacı güneye doğru dönerek avazı çıktığınca bağırdı:

«Bak işte!... Montsou orada!..»

Elini yeniden uzatmış, karanlığın içinde görünmeyen birtakım noktaları gösteriyor, herbirinin adlarını sıralıyordu. Orada, Montsou'da, Fauvelle şeker fabrikası hâlâ çalışıyordu, ama Hoton şeker fabrikası işçilerini azaltmıştı; Dutilleul un fabrikasıyla maden ocakları için halat üreten Bleuze fabrikası ise hâlâ dayanıyordu. Sonra, eliyle geniş bir yay çizerek kuzeydeki ufkun yarısını gösterdi: Sonneville'deki inşaat atelyeleri her zamanki siparişlerin üçte ikisini bile alamamışlardı; Marchiennes demirhanesinin üç yüksek fırınından yalnızca ikisi çalışıyordu; Gagebois cam fabrikasında grevin eli kulağındaydı, çünkü ücretlerin düşürüleceği söylentisi dolaşıyordu.

Genç adam, gösterilen yerlerin adı geçtikçe:

«Biliyorum, biliyorum,» diyordu. «Ben oradan geliyorum.»

Arabacı:

«Bizim işler şimdilik az çok yürüdü,» diye ekledi. «Gel gör ki, ocaklarda kömür çıkarma işi azaltıldı. Bak işte, şu karşıda Victoire var, orada da topu topu iki kok fırının bacası tütüyor.»

Yine bir tükürük savurdu; uyaklayan beygiri boş vagonlara koştu ve hayvanın ardısıra dönüp gitti.

Etienne artık tüm yöreği görebiliyordu. Gerçi, ortalık hâlâ zifiri karanlıktı, ama yaşlı adamın eli, Etienne'in varlığını biraz da bilinçsizce sezinlediği bu uçsuz bucaksız karanlık boşluğu, amansız bir sefaletle doldurmuştu. Mart rüzgârının, önüne katıp şu çırılçıplak ovada sürüklediği şey bir açlık çığlığı değil miy-

di? Kasırga adamakıllı gemi azıya almıştı, pek çok insanı kırıp geçirecek ölümcül bir kıtlığı ve işsizliği beraberinde sürüklüyordu sanki. Etienne, çevresine göz gezdirerek karanlığı yarmaya çalışırken bir yandan görme isteği, bir yandan da görme korkusu arasında gidip geliyordu. Her şey gece karanlığının o bilinmez derinliklerinde yitip gidiyordu. Etienne, ta uzaklarda yüksek fırınlarla kok fırınlarını seçebiliyordu ancak. Öbekler halinde göğe doğru dimdik yükselen kok fırınlarından dizi dizi kızıl alevler çıkıyordu; daha solda kalan ve koskocaman meşaleleri andıran iki baca, gökyüzünün, ortasında masmavi alevlerle yanıyordu. İç burkan bir yangın manzarasıydı bu; tehdit dolu ufukta, demir ve kömür diyarlarına özgü bu gece alevlerinden başka gökyüzünde parıldayan tek bir yıldız bile yoktu.

Geri gelen arabacı, Etienne'in arkasından:

«Belçikalısın galiba?» diye devam etti.

Bu kez yalnızca üç vagon getirmişti. Hele şunlar da bir boşaltılsın tamamdı: Asansörde bir kaza olmuş, bir cıvata kırılmıştı; işler bir çeyrek saat kadar aksayacaktı. Cüruf yığının aşağısında bir sessizlik başlamıştı; kömür vagonlar, rayları sürekli bir takırtıyla sarsmıyordu artık. Ocaktan, sac üstüne vurulan bir çekicin uzaktan uzağa yankılanan gürültüsü geliyordu yalnız.

Genç adam:

«Hayır,» dedi. «Güneyliyim ben.»

Vagonları boşaltan işçi bu kazaya pek sevinmişti, üç vagonu devirdikten sonra hemen yere oturmuştu. Yabanıl suskunluğunu hâlâ bozmuyordu; yalnızca, bu laf kalabalığından sıkılmış gibi, iri ve donuk gözlerle arabacıya bakıyordu. Gerçi, arabacı da her zaman böyle uzun uzun çene çalmazdı. Yabancıya hem kanı ısınmış, hem de yaşlıları kimi zaman kendi kendine yüksek sesle konuşmaya zorlayan o karşı konulmaz iç dökme gereksinimi duymuş olmalıydı.

«Ben Montsou'luyum,» dedi. «Adım Bonnemort.»

Etienne, şaşkın şaşkın:

«Takma bir ad mı bu?» diye sordu.

Yaşlı adam, kıkır kıkır gülerek Voreux'yü gösterdi:

«Evet, evet... Beni oradan tam üç kez paramparça bir halde

çıkardılar. Bir seferinde öyle kavruldum ki saç baş cascavlak oldu. Bir başka sefer de kursağıma kadar toprak doldu. Üçüncüdeyse yuttuğum sulardan karnım kurbağa karnı gibi şişmişti... Eh, baktılar ki bende ölecek göz yok, takılmak için, Bonnemort adını taktılar.»

İyice keyiflendi, doğru dürüst yağlanmamış bir makara gıcırtısını andıran kıkırdamaları, korkunç bir öksürüğe dönüştü. Ateş kazanının ışıltısı, yaşlı adamın beyaz seyrek saçlarla kaplı kocaman kafasına vuruyor, yer yer mavimsi lekeler basmış soluk benizli yüzünü aydınlatıyordu. Kısa boylu, kalın enseliydi, baldırları ve topukları fırlaktı; uzun kollarının ucunda sallanan köşeli elleri neredeyse dizlerine değiyordu. Isırıcı rüzgâra bana mısın demeden olduğu yere öylece duran beygiri gibi yaşlı adam da taştandı sanki; ne kulaklarının dibinde uğuldayan fırtınanın, ne de dondurucu ayazın farkındaydı. Öksürüğü sona erince, kükrercesine gırtlağını temizleyip ateş kazanının dibine tükürdü, toprak karardı.

Etienne bir ona, bir de tükürükle kararan toprağa bakıyordu.

«Çoktan beridir mi çalışıyorsun madende?» diye sordu.

Bonnemort kollarını yana açarak:

«Çoktan beri de laf mı! Maden ocağına, hem de şu Voreux'ye indiğimde sekizime basmamıştım bile. Şimdi yaş oldu elli sekiz. Var artık sen hesapla... Yapmadığım iş kalmadı; önce tumbacı çıraklığı yaptım, vagon itecek kadar palazlanınca da tumbacı oldum. Sonra da tam on sekiz yıl kazma salladım. Daha sonraları şu kahrolası bacaklarım yüzünden tesviyede, toprak düzeltmede, bakım işlerinde çalıştırdılar; ta ki madenden yukarı çıkarmak zorunda kalacakları zamana kadar! Neden dersen, doktor bu gidişle benim bir daha gün yüzü göremeyeceğimi söylüyordu. Öyle böyle derken sonunda beş yıl önce arabacı yaptılar... Ne dersin bu işe? Kırk beşi yeraltında olmak üzere elli yıl maden ocağında çalışmak dile kolay değil mi?»

Arasıra kazandan dışarı fırlayan alevli kömür parçaları, yaşlı adamın solgun yüzünü kan kırmızısı bir ışıltıya boğuyordu.

«Çekil köşene de dinlen artık diyorlar bana,» diye sürdürdü. «Yok öyle yağma, istemiyorum, enayiydim sanki!.. Altmışıma

kadar iki yıl daha dayandım mı, yüz seksen franklık emekliliği aldım gitti demektir. Bugün basıp gitsem, yüz elli frangı şıp diye verirler. Ne anasının gözüdür o keratalar!.. Bacaklarımı bir yana bırakırsan, zaten turp gibiyim. Senin anlayacağın, ocaklarda kala kala su iliğime kemiğime işledi. Gün olur, hani bacağımı şöyle bir oynatsam bas bas bağırırım.»

Bir öksürük nöbetiyle lafı yine yarıda kaldı.

Etienne, sordu:

«Öksürük de mi yapıyor?»

Yaşlı adam hayır anlamında şiddetle başını salladı. Konuşacak kadar toparlanınca da:

«Yo, yo,» dedi. «Geçen ay nezle oldum da ondan... Aslında öksürük nedir bilmezdim, ama şimdi bir türlü yakamı bırakmıyor... İşin tuhafı bu tükürük... Bir tükürüyorum ki, deme gitsin...»

Kazınırcasına gırtlağını temizledikten sonra simsiyah, okkalı bir tükürük savurdu yine.

Etienne, dayanamayıp sordu:

«Kan mı tükürüyorsun?»

Bonnemort elinin tersiyle yavaş yavaş ağzını siliyordu.

«Kömür...» dedi. «Ciğerlerim tıkabasa kömürle dolu, hani bir yaksam ya ömür boyu beni ısıtır. Oysa beş yıldır aşağıya adımımı atmadım. Sanırım nasıl olduğunu anlamadan içimde biriktirip durmuşum da haberim yok. Adam sen de! Vücudu koruyor ya ona bak sen!»

Bir sessizlik oldu; düzenli darbelerle inip kalkan bir çekicin sesi uzaktan uzağa kopup geliyor; rüzgâr, gecenin derinliklerinden fırlayan bir açlık ve yorgunluk çığlığı gibi kulaklarının dibinde inim inim inliyordu. Yaşlı adam, kaçmak istercesine kıpır kıpır oynaşan alevler karşısında, eski defterleri karıştırarak anılarını usul usul anlatmayı sürdürüyordu. Hey gidi hey!.. O ve onun yedi ceddi de madende kazma sallamaya daha dün başlamamışlardı! Bütün aile, kuruldu kurulalı Montsou Kömür işletmeleri'nde çalışıyordu. Az buz değil, bu iş ta yüz altı yıl gerilere dayanıyordu. Dedesi Guillaume Maheu, henüz on beş yaşında yeni yetme bir çocukken, Réquillard'da ana damarlardan birini bulmuştu. Fauvelle

Şeker Fabrikası'nın yakınındaki bu damar, işletmenin ilk ocağıydı, ama şimdilerde işletilmiyordu. Herkesin bildiği bir gerçek vardı ki, bu ilk damara dedesinin adı, yani Guillaume adı verilmişti. Kendisi dedesini tanımamıştı. Anlattıklarına göre iriyarı, güçlü kuvvetli bir adamdı; altmış yaşında eceliyle ölmüştü. Sonra babası, Kızıl Kafa denilen Nicolas Maheu, daha kırk yaşındayken o sıralarda işletmeye yeni açılan Voreux ocağında can vermişti. Göçük altında yamyassı olmuş, kayalar kemiklerini unufak edip kanını içmişti. Derken, iki amcasıyla üç erkek kardeşi de yine orada can vermişlerdi. Kendisi, Vincent Maheu, tutuk bacaklarının dışında fazla bir zarar görmeden yakayı sıyırdığı için, şeytana külahını ters giydirecek kadar açıkgöz sayılıyordu. Eh, elden ne gelir?.. Ne olursa olsun çalışmak gerekiyordu. Babadan oğula, hep aynı işte didinip duruyorlardı, hangi iş olsa yine böyle gelmiş böyle gidecekti. Oğlu Toussaint Maheu da torunları da, şu işçi mahallesinde oturan tüm yakınları da hep madende ömür tüketiyorlardı. Yüz altı yıldır, dededen toruna, hep aynı patron için çalışmak: Burjuvalardan hangisi kendi gelmişini geçmişini bu kadar açık seçik anlatabilirdi, ha?

Etienne:

«Neyse ki, yiyecek ekmek buluyorsunuz!» diye mırıldandı.

«Aynen öyle, yiyecek ekmeğin oldu mu hiç değilse yaşıyorsun.»

Bonnemort, ışıkları birer birer yanmaya başlayan işçi mahallesine gözlerini dikerek suskanlaştı. Montsou Kilisesi'nin çanı saat dördü vuruyor, hava gittikçe soğuyordu.

Etienne:

«İşletme hayli varlıklıdır herhalde?» diye sordu.

Yaşlı adam omuzlarını silktikten sonra altın yağmuru altında ezilmişçesine kollarını sarkıttı.

«Üf! hem de nasıl!.. Komşusu Anzin işletmesi kadar zengin olmasa da yine de milyonlarla oynuyor. Say say bitmez... On üçü işletmede olmak üzere tam on dokuz ocak: Voreux, Victoire, Crévecoeur, Mirou, Saint-Thomas, Madeleine, Feutry-Cantel ve daha başkaları, Réquillard gibi altı tanesi de boşaltma ve havalandırmada kullanılıyor... On bin işçi, altmış yedi bucağı

kapsayan işletme alanı, beş bin tonu bulan günlük üretim, tüm ocakları birbirine bağlayan demiryolu, dahası, atelyeler, fabrikalar!.. Üh-hüü, paraya para demiyor herifler!»

Rayların üzerindeki vagon takırtısını işiten sarı katana kulaklarını dikti. Aşağıda kafesli asansörün onarımı bitmiş olmalıydı, sürücüler yeniden işe koyulmuştu. Arabacı, beygiri vagonların önüne koşarken hayvancı homurdanmaya başladı:

«Gevezeliği bırak bakalım, seni tembel seni... Bay Hannebeau senin nasıl dalga geçtiğini bir bilse!..»

Etienne'in bakışları karanlığa dalıp gitmişti:

«Demek bu maden ocağı Bay Hannebeau'nun öyle mi?» diye sordu.

Yaşlı adam:

«Yok canım,» diye karşılık verdi. «Bay Hannebeau yalnızca genel müdürdür. O da bizim gibi aylıkçıdır.»

Genç adam, eliyle engin karanlıkları gösterdi:

«Peki bütün bunlar kimin öyleyse?»

Bonnemort'u, o sırada öylesine korkunç bir öksürük nöbeti tuttu ki, bir an soluğu kesildi. Sonunda tükürdü, dudaklarında biriken kapkara köpüğü sildikten sonra, iyice hızını artıran rüzgârın uğultusu arasında:

«Kimin mi?» dedi. «Kimbilir kimin? Birilerinin işte...»

Bunu söylerken, gecenin karanlığında belli belirsiz bir noktayı, bilinmeyen, uzak bir yeri, Maheu'lerin yüzyılı aşkın bir zamandan beri boğaz tokluğuna onlar hesabına kazma salladıkları kimselerin oturduğu bir yeri gösteriyordu.

Sesinde saygıyla karışık dinsel bir korku okunuyordu; uğrunda canlarına varana dek her şeylerini kurban ettikleri ama yüzünü hiç görmedikleri, karnı tok sırtı pek bir tanrının içine gizlice çöreklendiği ulaşılmaz bir tapınaktan söz ediyordu sanki.

Etienne, daldan dala atladığını sezdirmeden, üçüncü kez:

«Hiç değilse insan karnını doyuracak ekmek bulsa yine neyse,» diye yineledi.

«Çok doğru! Kursağımıza her gün ekmek girse, ona da şükür!»

Beygir yola koyulmuştu; arabacı bir savaş malülü gibi ayaklarını sürüye sürüye hayvanın ardına düştü. Vagon boşaltma makinesinin başındaki işçi yerinden kıpırdamamıştı, tortop olup büzülmüş, çenesini dizlerine dayayarak öylece oturmuştu; iri, donuk gözlerle boşluğa bakıyordu.

Etienne, çıkınını yerden aldı ama hemen uzaklaşmadı. Göğsü harlı ateş karşısında pişerken, sırtının dondurucu rüzgârda buz kestiğini hissediyordu.

Ne olur ne olmaz, belki de gidip madene iş başvurusunda bulunmalıydı; ihtiyar bilmeyebilirdi; hem zaten her şeye razıydı, ne iş olursa olsun sineye çekecekti. İşsizlikten inim inim inleyen şu memlekette nereye gidebilir, elinden ne gelebilirdi ki? Başıboş bir köpek gibi, bir duvar dibinde kuyruğu titretecek miydi? Yine de bir kararsızlık vardı içinde; zifiri karanlık geceye bürünmüş dümdüz ovanın ortasındaki Voreux yüreğine korku salıyordu. Rüzgâr, ufku genişletmek istercesine daha da azgın esmeye başlamıştı. Ölgün gökyüzünde en ufak bir günışığı belirtisi bile yoktu; yalnızca, yüksek fırınlarla kok fırınlarının bacaları alev alev yanıyor, karanlığın bilinmezliğini aydınlatamadan çevresini kan kızılına boyuyordu. Voreux ocağı, yırtıcı bir hayvan gibi içine çöreklendiği çukurda, gövdeye indirdiği insan etini sindirmekte zorlanırcasına, sıkıntılı sıkıntılı ve ağır ağır soluyordu.

II

Buğday ve pancar tarlaları ortasındaki Deux-Cent-Quarente (İki Yüz Kırklar) adlı işçi mahallesi, kapkaranlık gecede uyuyordu. Eşit büyüklükte bahçeler biçiminde bölünmüş, birbirine koşut üç geniş caddeyle ayrılmış, kışla ya da hastane yapıları gibi geometrik biçimli dört büyük blok içindeki sırt sırta yaslanmış evler belli belirsiz seçilebiliyordu. Issız ovada, fırtınanın yerlerinden söktüğü tahta perdeler arasında dolaşan rüzgârın uğultusundan başka ses işitilmiyordu.

İkinci bloğun 16 numarasında oturan Maheu'lerde hiçbir kıpırtı yoktu. Zifiri karanlık, birinci kattaki tek odayı tümüyle dol-

durmuştu; yorgun argın, ağızları bir karış açık, balık istifi uyumakta olan insanlar bu karanlığın altında eziliyordu sanki. Dışardaki keskin soğuğa karşın, içerdeki ağır havada canlı bir sıcaklık, insan denen hayvan kokusunun sindiği, en derli toplu odalarda bile duyumsanan o sıcak boğuculuk vardı.

Zemin kattaki guguklu saat dördü çaldı. Odada hiçbir kımıltı olmadı; kalın iki horultunun yanısıra alınan solukların ince ıslığı sürüyordu hâlâ. Catherine birdenbire doğruldu. Onca yorgunluk arasında, döşeme tahtasından sızan saat çanının dört vuruşunu alışkanlıkla saymış ama yine de tam anlamıyla uyanamamıştı henüz. Derken, bacaklarını yorgandan dışarı çıkardı, el yordamıyla ortalığı yokladı, sonunda bir kibrit çakarak mumu yaktı. Ama oturduğu yerde öyle kaldı; başı öylesine ağırlaşmıştı ki, yeniden yastığa düşme gereksinimine yenik düşüyordu.

Mum, içinde üç yatak bulunan, iki pencereli dörtköşe odayı aydınlatıyordu şimdi. Odada bir giysi dolabı, bir masa, ceviz ağacından iki külüstür iskemle vardı; iskemlelerin isli karaltısı, açık sarıya boyanmış duvarlara sertçe yansıyordu. Ayrıca, çivilere asılı öteberiler vardı; yerdeyse bir testi, onun yanında da el yüz yıkamada kullanılan leğenimsi bir toprak çanaktan başka bir şey yoktu. Soldaki yatakta, yirmi bir yaşındaki büyük oğlan Zacharie, on bir yaşındaki kardeşi Jeanlin'le yatıyor; sağdaki yatakta ise biri altı, öbürü dört yaşındaki iki küçük çocuk, Lénore ve Henri, birbirleriyle sarmaş dolaş uyuyorlardı. Catherine, kız kardeşi Alzire'le üçüncü yatağı paylaşıyordu. Alzire dokuz yaşında olmasına karşın öylesine cılızdı ki, göğsüne dayanan kamburu olmasa, Catherine varlığını bile farkedemeyecekti. Camlı kapı açıktı, buradan sahanlığın dehlize benzeyen daracık koridorundaki ana babanın yattığı dördüncü yatak görünüyordu. Yatağın yanına, sonuncu çocukları olan üç aylık Estelle'in beşiğini koymak zorunda kalmışlardı.

Catherine, umutsuzca çabaladı. Geriniyor, alnına ve ensesine düşen kızıl saçlarındaki kıvrımları elleriyle karıştırıyordu. On beş yaşına göre ipincecik bir kızdı. Daracık geceliğinden, kömürle dövmelenmişcesine morarmış ayakları ve kara sabunla yıkanmaktan bozulmuş solgun yüzünden hemen ilk bakışta

ayırt edilen süt beyazlığındaki narin kolları görünüyordu. Son bir esnemeyle biraz büyükçe olan ağzını açınca kanı çekilmiş dişetleri üzerindeki inci gibi dişleri ortaya çıktı. Uyku akan yaşarmış gri gözlerinde, bedeninin yorgunluğunu yansıtan acılı ve bitkin bir hava vardı.

Sahanlıktan bir homurtu yükseldi. Maheu, peltek bir sesle söylenmeye başladı:

«Tüh!.. Vakit gelmiş... Mumu sen mi yaktın, Catherine?»

«Evet, baba... Saat demin dördü vurdu.»

«Çabuk olsana haspa! Dünkü pazar gününü daha az dans ederek geçirseydin, bizi çoktan uyandırırdın... Bu ne tembellik yahu!»

Bir süre daha homurdandı, sonunda uyku daha ağır bastı, azarlamaları yeni bir horultu arasında eriyip gitti.

Genç kız, sırtında gecelikle odada yalınayak dolaşıyordu. Henri ile Lénore'un yatağı önünden geçerken, aşağı kayan yorganı üzerlerine örttü; çocuklara özgü derin bir uykuyla kendilerinden geçmiş olan ufaklıklar hiç istiflerini bozmadılar. Alzire gözlerini şöyle bir açıp olduğu yerde döndükten sonra tek laf etmeden ablasının sıcacık bıraktığı yere kaymıştı.

Catherine, yüzlerini yastığa gömerek yatağa yapışmış olan iki erkek kardeşinin başucunda dikilerek:

«Hadi bakalım, Zacharie, kalk! Sen de Jeanlin, hadi!» diye yineleyip duruyordu.

Baktı ki, hiç oralı olmuyorlar, büyük oğlanı omzundan tutup sarsmak zorunda kaldı; delikanlı homurtuyla sövüp sayarken, yorganı üstlerinden çekip almaya karar verdi. İkisinin de çıplak bacaklarıyla tepindiklerini görünce, hoşuna gitti, gülmeye başladı.

Öfkeden hop oturup hop kalkan Zacharie:

«Saçmalık bu, rahat bırak da yatalım!» diye homurdandı. «Böyle şakalardan hiç hoşlanmam ne kalkmasıymış... Vay canına, vakit gelmiş yahu!»

Çelimsiz, sarsak bir delikanlıydı; seyrek birkaç tel sakalın gölgelediği solgun, uzun bir yüzü, sarı saçları vardı. Karnına

kadar sıyrılan geceliğini, utandığından değil de, üşüdüğü için aşağı indirdi.

Catherine:

«Aşağıda saat çoktan çaldı,» diyordu. «Hadi bakalım, kıpırdayın! Babam kızıyor bak!»

Yeniden iki büklüm büzülen Jeanlin, gözlerini yumarak:

«Çekil git başımdan, uyuyoruz burda!» dedi.

Catherine yine sevecenlikle güldü. Çocuk, öylesine çelimsiz, sıraca nedeniyle şişmiş eklemleriyle öylesine küçük ve cılızdı ki, kızın kaldırmasıyla kucağına alması bir oldu. Jeanlin çırpınmaya başladı; kepçe kulaklar, iki yeşil göz ve kıvır kıvır saçlarla bezenmiş solgun yüzü, zayıflığın verdiği güçsüzlükle daha da sarardı. Tek laf etmeden ablasının memesini ısırıverdi.

Kız, çığlığı basmamak için kendini zor tuttu, oğlanı yere bırakırken:

«Seni haylaz seni!» diye mırıldandı.

Yorganı çenesine kadar çeken Alzire bir daha uyumamıştı; sessiz sedasız yatıyor, artık giyinmeye başlayan ablasıyla ağabeylerini, sakatlara özgü cingöz bir edayla izliyordu. Toprak leğenin başında bir kızılca kıyamettir koptu; erkek kardeşler, yıkanması uzun sürüyor diye kızı itip kaktılar. Gecelikler havaya kalkıyor, uykudan yüzleri gözleri şişmiş üç çocuk, birarada büyümüş köpek yavruları gibi rahat ve doğal bir tavırla, hiç utanmadan çişlerini yapıyorlardı. İlk hazırlanan Catherine oldu. Madenci pantolununu giydi, ceketini sırtına geçirdi, mavi başlığını kafasına taktı; bu temiz pak pazartesi giysileri içinde genç bir erkeğe benziyordu; kalçalarının hafifçe sallanışından başka kadınlığını ele veren hiçbir belirti yoktu.

Zacharie, hınzırca bir edayla:

«İhtiyar gelip de yatağı yapılmamış görünce çok sevinecektir herhalde,» dedi. «Bunu senin yaptığını nasıl söyleyeceğim, bak görürsün.»

İhtiyar dediği, büyükbabaları Bonnemort'du; gece çalışıp gündüz uyurdu; böylece yatak hiç soğumaz, içinde horlayan biri olurdu hep.

Catherine, karşılık vermedi; yorganı çekip katladı. Bir süre-

dir bitişik evin duvarından birtakım gürültüler geliyordu. İşletmenin ucuza mal ederek yaptırdığı bu tuğla binalar öylesine inceydi ki, çıt deseniz duyuluyordu. Bu evlerde bir baştan öbür başa sıkış tıkış yaşanıyor; çocuklar için bile özel yaşamın gizlisi saklısı kalmıyordu. Tok bir ayak sesi merdivenleri sarsmış, ardından ağır bir gövdenin düşmesini andıran bir gürültü olmuş, sonra da derinden derine bir iç çekişi duyulmuştu.

Catherine:

«Hah işte,» dedi, «Levaque aşağı iniyor, eli kulağındadır, Bouteloup da nerdeyse damlar ve Levaque'nin karısına kavuşur.»

Jeanlin kıkır kıkır güldü. Alzire'in bile gözleri parladı. Komşularının üçlü yaşamıyla her sabah böyle dalga geçerlerdi; Levaque kazmacıydı, tesviyecilik yapan birini evine kiracı almıştı. Levaque Kadın'ın da böylece biri gececi, öbürü gündüzcü olmak üzere iki kocası oluyordu.

Catherine, kulak kabartarak:

«Philoméne öksürüyor,» dedi.

Levaque'ların büyük kızından söz ediyordu. On dokuz yaşındaki Philoméne, Zacharie'nin sevgilisiydi ve ondan iki çocuk yapmıştı. Kızın ciğerleri öylesine zayıftı ki, ocağın içinde değil de, yukarda ayıklama bölümünde çalışıyordu.

Zacharie:

«Philoméne haa, evet,» diye karşılık verdi. «Öksürük vız gelir ona, işi gücü uyumak!.. Saat altıya kadar uyunur mu yahu?»

Pantolonunu giyiyordu, tam o anda aklına bir şey geldi, pencereyi açtı. Dışarda, karanlığa bürünmüş işçi mahallesi yavaş yavaş uyanıyor; kepenklerin arasından birer birer ışıklar sızıyordu. Derken, aralarında yeni bir ağız dalaşı başladı. Zacharie, karşı evde oturan Pierron'un karısıyla yattığı söylenen Voreux ustabaşısının evden çıkıp çıkmayacağını anlamak için pencereden sarkıyor; kız kardeşiyse, Pierron'un dünden beri yükleme bölümünde gündüz vardiyasına geçtiğini, bu nedenle de Dansaert'in geceyi orada geçirmeyeceğini söylüyordu bağıra çağıra. Pencereden içeri buz gibi soğuk hava saldırıyor, ama

iki kardeş dediğim dedik bir tavırla ateşli ateşli tartışmayı sürdürüyordu. O sırada cıyak cıyak bir ağlama sesi yükseldi. Soğuktan rahatsız olan. Estelle, beşiğinde kıyameti koparıyordu.

Maheu, hemen uyandı. Vay canına, ne olmuştu kemiklerine böyle? tembel herifler gibi yeniden uykuya dalıvermişti. Öyle bir sövüp saymaya başladı ki, yan odadaki çocuklarda ses soluk kesiliverdi. Zacharie'yle Jeanlin, daha şimdiden yorgun argın hareketlerle yavaş yavaş ellerini yüzlerini yıkadılar. Alzire, gözlerini iri iri açmış, çevresine bakmaya devam ediyordu. Koyun koyuna yatan iki ufaklık, Lénore'la Henri, onca gürültüye karşın hafif hafif soluyarak kıpırdamadan uyuyordu.

Maheu:

«Catherine,» diye bağırdı, «şu mumu getir bana!»

Ceketinin düğmelerini ilikleyen Catherine, mumu odaya götürdü; kardeşlerini, kapıdan sızan ölgün ışıkta giysilerini aramak zorunda bıraktı. Babası yataktan kalkıyordu ama kız orada kalmadı, kalın yün çoraplı ayaklarının ucuna basa basa, sağa sola tutuna tutuna aşağı indi; kahve pişirmek üzere başka bir mum yaktı. Ev halkının bütün tahta pabuçları yemek dolabının altında duruyordu.

Estelle'in bitmek tükenmek bilmeyen yaygarası karşısında küplere binen Maheu:«Kes sesini be piçkurusu!» diye bağırdı.

Maheu da Bonnemort gibi kısa boyluydu; kısacık kırpılmış sarı saçları, ablak ve solgun suratı, iri kafası ve tıknaz bedeniyle babasına benziyordu. Bebek, tepesinde salanan bu yumru yumru, uzun kollardan korkmuş; daha çok bağırıyordu.

Maheude, yatağın ortasından uzanarak:

«Dokunma şuna,» dedi, «biliyorsun işte, bir tutturdu mu susturabilene aşkolsun!»

O da uyanmış ve yakınmaya başlamıştı. İnsanın şöyle gece boyunca mışıl mışıl uyumasına izin vermiyorlardı. Gürültüsüz patırtısız çekip gidemezler miydi sanki?! Yorganın altına gömülmüştü; yalnızca yüzü görünüyordu; yoksulluk içinde geçen yıllar ve doğurduğu yedi çocuk, kaba bir güzellik taşıyan yüzünü daha otuz dokuzundayken bozmuş, derin çizgiler oluşturmuştu.

Kocası giyinirken, kadın gözlerini tavana dikmiş, ağır ağır konuşuyordu. İkisi de bebeğin ağlamasını işitmez olmuştu artık.

«Bende beş para kalmadı bak, haberin olsun, bugün henüz pazartesi, iki haftalığı almaya daha altı gün var, bu böyle gitmez. Hepiniz topu topu dokuz frank getiriyorsunuz. Nasıl gelirim ben bu işin üstesinden? Evde on kişiyiz.»

Maheu:

«Ne dokuzu yahu?» diye karşı çıktı. «Zacharie'yle benimki üçerden altı frank eder... Catherine'le babam da ikişer frank alıyor, etti mi sana dört. Dört, altı daha, on. Jeanlin'in bir frangını da koydun mu, eder on bir.»

«Orası öyle, evet on bir, ama pazarlarla işsiz günleri de hesaba kat... taş çatlasa dokuz frankta kalıyor hep.»

Maheu yere eğilmiş, kemerini arıyordu, bir süre yanıt vermedi, sonra doğrularak:

«Yakınmanın âlemi yok,» dedi. «Neyse ki elim ayağım tutuyor. Daha kırk ikisinde çürüğe ayrılan nice adam var.»

«Olabilir canım olabilir, ama bu bizim karnımızı doyurmaz ki!.. Şimdi ne yapacağım ben, onu söyle sen? Hiç mi para yok sende?»

«İki meteliğim var.»

«Kendine sakla, bira içersin onunla... Hay Allah, ne halt ederim şimdi ben? Dile kolay: altı gün nasıl biter? Maigrat'ya altmış frank borcumuz var, önceki gün kapı dışarı etti beni. Dur hele yine giderim. Ama vermem diye tutturursa...»

Maheude, mumun titrek ölgün ışığı altında, arasıra gözlerini yumarak, başını kımıldatmadan kaygıyla konuşmayı sürdürdü. Yemek dolabı tamtakırdı, çocuklar yağlı-reçelli ekmek istiyordu, oysa kahveleri bile kalmamıştı, suyla nefis körletmeye kalksan karnın ağrıyordu, açlıklarını bastırmak için günlerdir lahana haşlamasına talim ediyorlardı. Sesini yükselttikçe yükseltti, çünkü Estelle'in cıyaklamaları sesini bastırmaya başlamıştı. Bu çığlıklar dayanılacak gibi değildi. Maheu birdenbire çığlıkların farkına vardı, beşikteki çocuğu kaptığı gibi annesinin yatağına fırlatırken öfkeyle söylendi:

«Al şunu, yoksa şimdi ayağımın altına alıp ezeceğim... Hay

kahrolası velet! Hiçbir eksiği yok, hem memesini emiyor, hem de herkesten fazla bağırıyor!»

Estelle, gerçekten de hemen annesinin memesini emmeye başlamıştı. Yorganın altına gömülmüş, yatağın sıcaklığıyla yatışmıştı, şimdi yalnızca dudaklarının o obur şapırtısı işitiliyordu.

Baba, bir süre sustuktan sonra yeniden konuşmaya başladı:

«Piolanie Çiftliğindeki hanımlar sana yeniden gelmeni söylemiş miydi?»

Anne, kolu kanadı kırılmış gibi umutsuzca dudak büktü:

«Evet, yolda rastladılar bana, yoksul çocuklara giysi dağıtmaya gidiyorlardı... Eh n'apalım Lénore'la Henri'yi götürürüm. Yüz metelik olsun verirler bakarsın.

Yeniden sustular. Maheu hazırlanmıştı. Bir an kımıldamadan durduktan sonra boğuk bir sesle devam etti:

«Ne yaparsın? İşte böyle... Akşama çorba için bir şeyler ayarlamaya çalış işte... Kuru laf karın doyurmuyor, iyisi mi gidip işbaşı yapayım.»

Karısı Maheude:

«Peki,» diye yanıt verdi. «Mumu söndürüver, düşüncelerimin rengini görmek istemiyorum.»

Maheu, mumu söndürdü. Zacharie'yle Jeanlin aşağı iniyorlardı,o da arkalarına takıldı; ahşap merdiven ayaklarının altında gıcırdıyordu.

Onlar çıktıktan sonra sahanlıktaki koridor ve oda yine karanlığa gömülmüştü. Çocuklar uyuyordu, Alzire'in bile gözkapakları yeniden kapanmıştı. Anneleri şimdi karanlıkta gözleri açık yatıyor; Estelle, kadının pörsük memelerini çekiştirirken bir kedi yavrusu gibi mır mır mırlıyordu.

Catherine, aşağıda, ortasında ızgarayla iki yanında fırın bulunan ve içinde sürekli kömür yanan kuzinenin ateşiyle ilgilenmişti. İşletme, aydan aya her aileye sekiz yüz kilo kömür dağıtırdı. Bu sert kömür, damarların üst ve yan duvarlarından toplandığı için zarzor yanardı. Genç kız, her akşam ateşi külle örtüyor, sabahleyin şöyle bir eşeledikten sonra özenle ayıklanmış yumuşak kömürlerden bir parça ekliyordu. Sonra da küçük kah-

ve ibriğini ızgaranın üstüne oturtup yemek dolabının önüne çömeliyordu.

Burası, tüm zemin katı kaplayan geniş bir odaydı, duvarları elma yeşiline boyanmıştı; bol suyla yıkanıp beyaz kum serpilmiş döşeme taşlarıyla öylesine temizdi ki, Flaman evlerini andırıyordu. Cilalı çam tahtasından yapılmış yemek dolabının dışında, yine aynı tahtadan bir masayla birkaç iskemle vardı odada. Duvarlara asılmış çarpıcı renkleriyle birtakım cafcaflı resimler; işletme'nin verdiği, İmparatorla imparatoriçenin potreleri, yaldızlı çerçeveleriyle bazı ünlü askerlerin ve ermişlerin resimleri, odanın aydınlık çıplaklığına çiğ çiğ sırıtan bir hava veriyordu. Odada, ikonların dışında süs olarak, yemek dolabının üstündeki pembe karton kutuyla dolgun tiktakları tüm boşluğu dolduruyormuş izlenimi uyandıran, kadranı rengarenk guguklu saatten başka bir şey yoktu. Merdivene bakan kapının hemen yanıbaşında bodruma açılan bir kapı daha vardı. İçerisi temiz olmasına temizdi, ama bir gün öncesinden sinmiş yanık soğan kokusu ve hiç eksik olmayan keskin kömür kokusu, havanın boğucu ağırlığını daha da bozuyordu.

Catherine, yemek dolabının önünde düşünüp duruyordu. Bir parça ekmekle beyaz peynir vardı, ama tereyağ pek azdı, oysa dört kişilik tereyağlı ekmek hazırlaması gerekiyordu. Sonunda, kararını verdi, dilimleri kesti; birine yağ, öbürüne peynir sürdükten sonra dilimleri üst üste kapattı: Bu, her sabah madene götürdükleri çift dilimli, tereyağlı ekmekti. Buna 'le Briquet' diyorlardı. Çok geçmeden, babanın aslan payından Jeanlin'in küçük payına kadar, 'Briquet'lerin dördü de kesin bir adaletle bölüştürülerek masaya dizilmişti.

Kendini tümüyle bu işe kaptırmış gibi görünen Catherine'in kafasını, Zacharie'nin anlattığı, işçibaşıyla Pierrone arasındaki ilişki kurcalıyor olmalıydı ki, sokak kapısını aralayıp dışarıyı kolaçan etti. Rüzgâr hâlâ çılgınca esiyor; işçi mahallesinin basık evlerindeki pencerelerde birbiri ardından ışıklar kırpışıyor, uykudan kalkanların belli belirsiz tıkırtıları işitiliyordu. Kapılar açılıp kapanıyor, işçilerin koyu karaltıları gecenin karanlığında uzaklaşıyorlardı. Vagonları asansöre yüklemekle görevli olan

Pierron, saat altıda işbaşı yapacağına göre şu anda uyuyor olmalıydı; öyleyse burada kapı önünde durup boşu boşuna üşümek budalalık değil miydi?! Yine de kapının önünde durmaktan kendini alamıyor, bahçenin öte yanındaki evden gözlerini ayıramıyordu. O sırada kapı açılınca, iyiden iyiye meraklandı. Ama dışarı çıkan, maden ocağına giden Pierron'ların küçük kızı Lydie'di.

Buharın ıslığını duyunca döndü. Kapıyı kapatmasıyla koşması bir oldu. Kaynayan su taşıyordu, nerdeyse ateşi söndürecekti. Hiç kahve kalmamıştı, dünden kalan telvenin üstüne sıcak su eklemekten başka çaresi yoktu; kahve ibriğinin içine ham şeker attı. Tam o sırada babasıyla erkek kardeşleri aşağı indi.

Zacharie, kahve maşrabasına burnunu uzatır uzatmaz:

«Hay canına yandığım!» diye bağırdı. «Bu kahve başağrısı bile yapamaz yahu!»

Maheu boşvermişçesine omuz silkti:

«Aldırma! Hiç değilse, insanın içini ısıtır ya ona bak sen.»

Jeanlin, masadaki ekmek kırıntılarını toplamış, üstüne kahve döküyordu. Catherine kahvesini bitirdikten sonra ibrikteki kahveyi mataralara boşalttı. Dördü de ayakta dikiliyor, tüten mumun cılız ışığında çabuk çabuk atıştırıyorlardı.

Babaları:

«Daha bitiremediniz mi yahu?» dedi. «Bir şey değil, bizi gören de bir elimiz yağda, bir elimiz balda sanacak!»

O sırada, açık bıraktıkları merdiven kapısından bir ses geldi. Maheude sesleniyordu:

«Ekmeğin hepsini alın emi... Çocuklar için bir parça şehriyem var.»

Catherine:

«Peki, peki,» diye yanıt verdi.

Ateşi külle örtmüş, ızgaranın bir kıyıcığına da akşamdan kalan çorbayı koymuştu; büyükbaba saat altıda eve döndüğünde onu orada sıcacık bulacaktı. Yemek dolabının altından tahta pabuçlarını aldılar, mataralarının askısını omuzlarına geçirdiler, azıklarını da sırtlarına, gömlekleriyle ceketlerinin arasına so-

kuşturdular. Erkekler önce çıktılar, kız da mumu söndürdükten sonra arkalarından çıktı. Ev yeniden karanlığa gömüldü.

Bitişikteki evin kapısını örten bir adam:

«Oool» dedi. «Yoldaş oluyoruz ha!»

Levaque'tı bu; yanında Jeanlin'in yakın arkadaşı, on iki yaşındaki oğlu Bebert vardı. Çok şaşıran Catherine, kıs kıs gülerek Zacharie'nin kulağına fısır fısır bir şeyler söyledi: Amma da iş ha! Bouteloup, kadının koynuna girmek için kocasının evden gitmesini bile beklemiyor muydu yani?

İşçi mahallesindeki ışıklar birbiri ardından sönüyordu artık. Bir kapı daha son kez kapandı, ortalık yeniden uykuya daldı. Kadınlar ve çocuklar, şimdi biraz daha yer açılan yataklarında yeniden derin bir uykuya dalmıştı. Işıkları sönen işçi mahallesinden, homurtuyla soluyan Voreux'ye doğru rüzgâr sağanağı altında yoğun bir karaltı akını başladı; omuzlarını kasan, ne yapacaklarını bilmedikleri ellerini böğürlerinde kavuşturan kömür işçileri çalışmaya gidiyordu. Sırtlarındaki azık çıkınları birer kambur gibi duruyordu.

İncecik giysileri içinde tir tir titremelerine karşın adımlarını ağırdan alıyor, darmadağınık bir koyun sürüsü gibi yol boyunca kımıl kımıl yürüyorlardı.

III

Molozluğun bulunduğu tepeden inen Etienne, sonunda Voreux'ye girmişti; adam arayıp aramadıklarını sorduğu işçiler, hep başlarını sallıyarak işçibaşını beklemesi gerektiğini söylüyorlar; sonra da yarım yamalak aydınlatılmış kapkara kovuklarla dolu, karmaşık salonları ve katlarıyla insanın içine korku salan binaların ortasında onu kendi haline bırakıyorlardı.

Neredeyse yıkık dökük, karanlık bir merdiveni tırmandıktan sonra kendini titrek bir asma köprüde buldu; derken, ayıklama hangarından geçerek öyle kopkoyu bir karanlığa daldı ki, öteye beriye çarpmamak için el yordamıyla yürümeye başladı. Bir çift kocaman sarı göz birdenbire karanlığı deldi. Gözetleme kulesi-

nin altına, kuyunun ağzında kömürlerin ayıklanıp harmanlandığı odaya gelmişti.

Babacan bir jandarmayı andıran kırçıl bıyıklı tombul bir adam olan çavuş Richomme Baba, tam o sırada kayıt görevlisinin odasına gidiyordu.

Etienne, bir kez de ona sordu:

«Burada ne iş için olursa olsun adama ihtiyaç var mı?»

Richomme, hayır diyecek olduysa da vazgeçti, uzaklaşırken tıpki diğerleri gibi:

«İşçibaşı Bay dansaert'i bekle» dedi.

Buraya dört fener asılmıştı; olanca ışığını kuyuya yansıtan ışıldaklar, demir korkulukları, işaret ve sürgü kaldıraçlarını, arasında kafesli iki asansörün inip çıktığı kalın kılavuz kalaslarını aydınlatıyordu. Bunun dışında kalan bölümdeki kilise kadar geniş oda, kocaman gölgelerin oynaştığı bir alacakaranlığa bürünmüştü. Yalnız, lamba odasının bulunduğu dip taraf aydınlıktı; kömürün toplandığı odadaki küçük lamba, söndü sönecek bir yıldız gibi titreyip duruyordu. Kömür çekme işlemi yeniden başlamıştı; demir plakalarla kaplı döşeme üzerinde bitmek tükenmek bilmeyen bir gökgürültüsü içinde kömür dolu vagonlar durmadan yürüyordu; sürekli kımıldayan, karanlık ve gürültülü hayhuyun ortasında uzun ve öne eğik sırtlarıyla vagon itici işçiler koşuşturup duruyordu.

Kulakları uğuldayan, gözleri kamaşan Etienne bir süre kıpırdamadan durdu. Tepeden tırnağa buz kesmişti; dört bir yandan soğuk hava akımı saldırıyordu. Sonra, çelik ve bakır kısımları pırıl pırıl parlayan makine gözüne ilişince dayanamadı, birkaç adım attı. Makine, kuyunun yirmi beş metre arkasında yüksekçe bir yerdeydi; tuğladan temeli üzerine öylesine sımsıkı oturtulmuştu ki, dört yüz beygirlik gücüyle tam istim çalışmasına karşın yağlı bir yumuşaklıkla dalıp çıkan kocaman pistonu, duvarlarda en küçük bir titreşim bile yaratmıyordu. Hareket kolunun önünde dikilen makinist, işaret zillerine kulak kabartıyor, gözlerini gösterge tablosundan ayırmıyordu. Tablo üzerindeki dikey lamba, kuyunun çeşitli katlarını gösteriyordu; iplerin ucuna asılı kurşunlar, inip çıkan kömür asansörlerini belirtiyordu.

Makine çalışmaya başladığında beş metre çapındaki kocaman iki çarktan oluşan ve üzerlerinde iki çelik halatın dolanıp boşaldığı iki bobin, öyle büyük bir hızla dönüyordu ki bozbulanık bir toz yumağı izlenimi veriyordu.

Koskocaman bir merdiveni sürükleye sürükleye taşıyan üç işçi:

«Dikkat!» diye bağırdı.

Etienne az kalsın ezilecekti. Gözleri karanlığa alışmıştı; yukarı bakıyor, çelik halatların sarılıp boşalışlarını izliyordu; otuz metreyi aşan uzunluklarıyla bu çelik halatlar bir yükselişte önce kuleye çıkıyor, orada dişli tekerleklere dolandıktan sonra dosdoğru kuyuya inerek kömür çıkarma asansörüne bağlanıyordu. Dişli tekerlekleri, çan kulelerindekine benzeyen demir bir çatı tutuyordu. Saniyede on metrelik bir hızla on iki ton yükü sarsmadan kaldırarak yükseliyor, sürekli inip çıkıyor, kuş gibi süzülüyordu.

Soldaki dişli tekerleği incelemek üzere merdiveni çatının öbür yanına iten işçiler:

«Hay allah! Yahu dikkat demedik mi be adam!» diye bağırdılar.

Etienne, ağır ağır, toplama hangarına döndü. Başının üstündeki halatın uçuşuyla serseme dönmüştü. Soğuk hava akımının ortasında tir tir titreyerek, kömür vagonlarının kulakları sağır eden gürültüsü içinde asansörlerin iniş-çıkışlarını izlemeye koyuldu. Kuyunun yanında, aşağıdan çekilen ipin bir kütük üstüne düşürdüğü kaldıraçlı kocaman bir tokmak durmaksızın işaret veriyordu. Tek darbe, dur; iki darbe, indir; üç darbe, çek demekti. Bütün bu gürültü patırtı arasında durmaksızın hareket eden işaret tokmağına, açık seçik işitilebilen bir zil sesi eşlik ediyor; öte yandan da, manevrayı yöneten vagon yükleyici işçi, seslenme borusundan bas bas bağırarak makiniste emirler yağdırıyor, böylece gürültü arttıkça artıyordu. Bu harala gürele içinde kafesli asansörler sürekli inip çıkıyor, dolup boşalıyor ve Etienne olup biten bu karmaşık işe bir türlü akıl sır erdiremiyordu.

Yalnız, anladığı tek bir şey vardı: Kuyu, insanları yirmişer otuzar, üstelik de lokmaların boğazından geçtiğinin farkında bi-

le olmaksızın oburca yutuveriyordu. İşçiler saat dörtte kuyuya inmeye başlıyordu. Ellerinde lambalarla barakadan yalınayak çıkıyor, yeterince adam toplanıncaya kadar küçük kümeler halinde kuyunun başında bekliyorlardı. Demir asansör, hiç gürültü etmeden, gece avlanan bir hayvan gibi usulca yükselerek karanlıktan çıkıyor, herbiri kömürle dolu iki vagon alan dört katlı bölmesiyle sürgülerin üstüne yerleşiyordu. Ayrı ayrı bölümlerdeki sürücü işçiler, vagonları asansörden çekip alıyor, yerlerine ya boş ya da kütük yüklenmiş yeni vagonları yerleştiriyorlardı. İşçiler beşer beşer bu boş vagonlara doluşuyor, kimi zaman tüm bölmeleri doldurduklarında sayıları bir seferde kırkı buluyordu. Seslenme borusundan bir emir, boğuk ve anlaşılmaz bir böğürtü geliyor, bu sırada insan etinin yüklendiğini belirtmek için işaret ipi dört kez çekiliyordu. Hafif bir sarsıntıdan sonra arkasında çelik halatın titreyen boşalışından başka bir şey kalmadan, asansör, kuyunun boşluğuna taş gibi iniyordu.

Etienne, gözlerinden uyku akarak yanıbaşında bekleyen bir madenciye:

«Derin midir?» diye sordu.

Adam:

«Beş yüz elli dört metre,» diye karşılık verdi. «Yukarı doğru dört katman var, birincisi üç yüz yirmi metrede.»

İkisi de gözlerini yukarı tırmanmaya başlayan çelik halata dikerek sustular.

Etienne, yeniden sordu:

«Ya halat koparsa?..»

«Hımm... o zaman oldu olanlar...»

Madenci sözünü bir el işaretiyle bitirdi. Sıra ona gelmişti, asansör hiçbir yorgunluk izi taşımayan bir kayganlıkla yeniden belirivermişti. Adam, arkadaşlarıyla birlikte asansöre binip büzüldü, asansör yine kuyuya daldı, dört dakika ancak geçmişti ki yine fırladı ve bir insan kümesini daha yuttu. Kuyu, yarım saat içinde, işçilerin indikleri katmanın derinliğine göre, az ya da çok, ama doymak bilmez bir iştahla hiç durmadan insan yutuyor, bütün bir halkı sindirecek büyüklükteki dehlizlerle dolu gövdesine indiriyordu. Kuyu yuttukça yutuyor, ama yine de bana mısın de-

miyor, kafesli asansör hep aynı açgözlü sessizlikle boşluktan yukarı çıkıyordu.

Etienne, cüruf yığını üstündeyken duyduğu iç sıkıntısını duydu yine. Üstelemenin ne yararı vardı? İşçibaşı da öbürleri gibi başından savmayacak mıydı sanki? İçin için duyduğu korku birdenbire gözünü karartmasına yol açtı. Hangardan fırladığı gibi soluğu jeneratörlerin bulunduğu binanın önünde aldı. Kapı ardına dek açıktı, iki ocağın ısıttığı yedi kazan görünüyordu. Bir ateşçi, kazanlardan fışkıran bembeyaz buhar bulutları ve istim ıslıkları arasında ocaklardan birine kömür atıyordu. Ocağın sıcaklığı kapının eşiğinden bile hissediliyordu; genç adam ısınabilme umudunun keyfiyle yaklaşırken, kuyuya gelmekte olan yeni bir madenci grubuyla karşılaştı. Bunlar, Maheu'lerle Levaque'lardı. En önde yürüyen ve sevimli bir oğlan çocuğuna benzeyen Catherine'i görünce şansını son bir kez daha denemeye karar verdi.

«Baksana arkadaş, burada adama ihtiyaç var mı acaba? Ne iş olursa artık?..»

Genç kız, karanlıkta yükselen bu ani ses karşısında irkilerek şaşkın şaşkın bakakaldı. Arkadan gelen Maheu soruyu işitmişti, kızının yerine o yanıt verdi, kısaca bir iki laf etti. Hayır, adam lâzım değildi. Yollarda çaresizce taban tepen bu zavallı işçi ilgisini çekmişti. Etienne'in yanından ayrılınca, yanındakilere döndü:

«Bak gördünüz mü? Beterin beteri var, insan bu duruma da düşebilir... Hiç sızlanmayalım, beğenmediğimiz bu işe millet can atıyor işte.»

Topluca içeri girdiler, doğruca barakaya yöneldiler. Gelişigüzel sıvanmış duvarları, asma kilitli dolaplarıyla genişçe bir yerdi burası. Ortada yanmakta olan kapaksız bir döküm soba, kıpkızıl kesilmişti; öylesine sıkış tıkış doldurulmuştu ki, çatırdayarak alev alev yanan kömürlerden sıçrayan kıvılcımlı parçacıklar toprak zemine dökülüyordu. Geniş odayı aydınlatan başka bir şey yoktu, ateşin kan kırmızı ışıltısı kir pas içindeki tahta kaplamalarda oynaşarak is içindeki tavana kadar yükseliyordu.

Maheu'ler içeri girdiklerinde, barakanın kavurucu sıcaklığın-

da kahkahalar yükseliyordu. Otuz kadar işçi sırtlarını ateşe vermiş, ayakta dikilerek neşeyle ısınıyordu. Aşağı inmeden önce, kuyunun nemli soğuğuna dayanabilmek için bu sobanın başına toplanır, bedenlerini olabildiğince ısıtırlardı. Ama bu sabah her zamankinden daha neşeliydiler; iri memeleri ve kalçaları giysilerini patlatacakmış gibi duran on sekiz yaşındaki vagon sürücüsü kızla, Mouquette'le alay ediyorlardı. Kız, atlara bakan babası ihtiyar Mouque ve sürücü olan erkek kardeşi Mouquet'yle birlikte Réquillart'da oturuyordu. Ama çalışma saatleri uymadığından, işe yalnız başına geliyordu. Yazın buğday tarlalarında, kışın bir duvar dibinde o haftaki sevgilisiyle gününü gün ediyordu. Bütün maden, kızla sırayla düşüp kalkıyordu; gürültüsüz patırtısız, dostça bir sıra nöbetinden farksızdı bu iş. Yalnız, bir seferinde Marchiennes'li bir çiviciyle görüldüğü söylenince, kız öfkeden kudurmuş, avazı çıktığınca bağırarak, kendini bilen biri olduğunu, eğer kendisini maden işçilerinden başka biriyle sevişiğini kanıtlayan olursa bileklerini keseceğini söylemişti.

Madencinin biri kıs kıs gülerek:

«Sırık Chaval'i bıraktın mı yani?» diyordu. «Şimdi de o bastıbacağı buldun demek? İyi de, oğlanın sana çıkabilmesi için merdiven gerek yavrum!.. Réuillart'ın arkasından gördüm sizi. Çocukcağız yoldaki taşlardan birine çıkmıştı hatta.»

Mouquette, kıkırdayarak:

«Aman be, n'olmuş yani?» diyordu. Hem sana ne? Dikizlerken gel de yardım et diyen olmadı ya!»

İşçiler, safça yapılan bu kaba şakalar karşısında, sobanın sıcaklığıyla kavrulmuş omuzları sarsıla sarsıla makaraları iyice koyveriyordu. Kız da onlarla birlikte kahkahayı basıyor, aşırı ölçüde löpür löpür olmuş çıkıntılı bedenini, aralarında dolaşarak, gülünç ve utanmazca bir kıkırtmayla gözler önüne seriyordu.

Gülüşmeler birden kesiliverdi. Mouquette, Maheu'ye, sırık boylu Fleurance'ın bundan böyle işe gelmeyeceğini söylüyordu: Bir gün önce onu yatağında ölü bulmuşlardı; kimi kalpten diyordu, kimi de bir şişe ardıç rakısını bir dikişte içtiği için diyordu. Maheu, çok üzülmüştü: Al bir terslik daha işte! Vagon sürücülerinden birini daha yitirmişti; öyle ha deyince yerine bir başkası-

nı da bulamazdı! Götürü çalışıyordu; aynı damarda dört kazmacı ortaktılar: Kendisi, Zacharie, Levaque ve Chaval. Vagonları itip sürmek, bir tek Catherine'e kalırsa, işler aksardı. Birden, sevinçle:

«Dur yahu!» dedi. «Şu iş arayan delikanlı ne güne duruyor?!»

Tam o sırada, Dansaert barakanın önünden geçmekteydi. Maheu, konuyu ona açtı, delikanlıyı işe almak için izin istedi; ayrıca, işletme'nin tıpkı Anzin'de olduğu gibi, kadın sürücülerin yerine erkekleri geçirme kararını da üstüne basa basa anımsattı. İşçibaşı anlamlı anlamlı gülümsedi; kadınları maden çıkarma kararı, kızlarını çalıştırmak isteyen ve ahlak, sağlık konularını pek de umursamayan maden işçilerinin karşı çıktığı bir şeydi çünkü. Bir an düşünüp taşındıktan sonra izin verdi, ama yine de bu konuyu İşletme Mühendisi Bay Négrel'e danışacaktı.

Zacharie:

«Aman ne güzel!» dedi. «Adam şimdiye dek çoktaan uzaklaşmıştır bile!»

Catherine:

«Yo yo,» dedi. «Kazan dairesine doğru gittiğini gördüm az önce.»

Maheu:

«Ne duruyorsun öyleyse, koşsana, tembel şey!» diye bağırdı.

Kız koşturadursun, işçi topluluğu soba başını başka bir gruba bırakarak kuyunun yolunu tutuyordu. Jeanlin, babasını beklemeden, saf ve tombul bir oğlan çocuğu olan Bébert'le on yaşındaki sıska Lydie'yle birlikte lambasını almaya gitti. Daha önce gelen Mouquette, karanlık merdivende bağırıp çağırıyor, eğer pis yumurcaklar kendisine çimdik atacak olursa tokatı basacağını söyleyerek gözdağı veriyordu.

Etienne, gerçekten de kazan dairesinde, ocaklara kömür atan ateşçiyle çene çalıyordu. Yeniden içine dalacağı o soğuk gece karanlığı düşündükçe tepeden tırnağa ürperiyordu. Çaresiz, yola düşmeye karar verdiği sırada bir elin omzuna dokunduğunu hissetti.

Catherine:

«Gel bakalım,» dedi. «Bir iş çıktı.»

Etienne, önce anlamadı. Derken, coşkulu bir sevinçle genç kızın elini sıktı:

«Sağ ol arkadaş... İyi adammışsın doğrusu!»

Catherine, ikisini de aydınlatan ocağın kızıl ışıltısında delikanlıya bakarak gülmeye başladı. Henüz incecik bedeni ve başlığının altında topladığı saçlarıyla kendisini erkek sanmasından hoşlanmıştı. Etienne'e gelince, o sevincinden gülüyordu. İkisi de yanakları kıpkızıl, bakışarak gülüştüler.

Maheu, barakadan bir tahta sandığın önüne çömelmiş, tahta pabuçlarını ve kalın yün çoraplarını çıkarıyordu. Etienne gelince üç beş lafla işi karara bağladılar: Gündelik otuz metelikti, gerçi iş ağırdı ama hemen öğrenirdi. Kazmacı, ayakkabılarını çıkarmamasını tembih etti delikanlıya; kendilerinin takmaya bir türlü alışamadıkları takkeye benzeyen deri şapkayı da başını korusun diye ödünç verdi. Aletler tahta sandıktan çıkarıldı; bunlar arasında, Fleurance'ın küreği de vardı. Maheu, herkesin *tahta pabucunu, çorabını ve Etienne'in çıkınını* koyduktan sonra, sabırsızca homurdandı:

«*Hangi cehennemde kaldı bu Chaval denen herif be? Kalıbımı basarım yine kimbilir hangi kızı yatırmıştır taş yığını üstüne!.. Bugün yarım saat geciktik.*»

Zacharie'yle Levaque, sessizce ısınıyorlardı sobanın karşısında.

Zacharie:

«Chaval'i mi bekliyorsun sen?» dedi. «Bizden *önce geldi de* aşağı çoktan indi bile.»

«Ne?! Hem biliyorsun, hem söylemiyorsun!.. Hadi, hadi! Çabuk!..»

Ellerini ısıtmaya uğraşan Catherine, isteksizce arkalarına takıldı. Etienne, kıza yol verip kendisi arkadan yürüdü. Yalın ayakların eski aba terlikler gibi yumuşacık tıpırtılar çıkardığı karışık merdivenlerden, karanlık dehlizlerden geçtiler. Birden, lamba odasının aydınlığı beliriverdi; burası, bir gün önceden bakımı yapılıp temizlenmiş yüzlerce davy lambasının, dizildikle-

ri raflarda kilisedeki mumlar gibi topluca yandığı camlı bir odaydı.

Küçük pencerenin önüne gelen her işçi, numaralı lambalardan birini alıyor, şöyle bir yokladıktan sonra kapatıyordu. Masa başındaki görevli de bu sırada işçinin kuyuya iniş saatini deftere kaydediyordu.

Maheu, yeni vagon sürücüsünün lambasını alması için aracılık etti. İş bu kadarla da kalmıyor, işçiler, lambaların sımsıkı kapatılmış olup olmadığını denetleyen bir görevlinin önünden birer birer geçiyorlardı.

Catherine, titreyerek:

«Üff! Burası hiç de sıcak değil,» dedi.

Etienne, başını sallamakla yetindi. Dört bir yandan rüzgâr alan geniş hangarın ortasındaki kuyunun ağzına gelmişlerdi. Öyle her şeye kolay kolay pabuç bırakmayacak kadar gözüpek olduğunu biliyordu gerçi, ama yine de kömür vagonlarının gıcırtısı, işaret çekicinin boğuk vuruşları, seslenme borusunun böğürtüsü arasında, büyük bir hızla makinenin bobinlerine sarılıp çözülen çelik halatların sürekli yükselişi karşısında, hiç de hoş olmayan bir heyecanın boğazını kuruttuğunu hissediyordu. Asansörler, gece hayvanları gibi kayarcasına süzülerek inip çıkıyor; kuyunun ağzı, gelen insanları içercesine içine çekiyordu. Şimdi sıra kendisindeydi, soğuk içine işlemiş, iliğine kadar donmuştu; onun sinirli suskunluğunu gören Zacharie'yle Levaque bıyık altından gülüyordu. Bu ikisi, özellikle de Levaque, kendisine danışılmadan yabancı birinin işe alınmasına içerlemişti. Babasının, Etienne'e iş konusunda açıklamalarda bulunduğunu işitince Catherine çok sevindi.

Maheu:

«Bak,» diyordu, «asansörün tepesinde bir fren düzeneği var. Halat kopacak olursa bu demir çengeller, kılavuz direklerine takılır. Bunlar işe yarar yaramasına da her zaman değil elbette!.. Eveet, kuyu üç bölüme ayrılmıştır; daire bölmeleri yukardan aşağı kalaslarla örülüdür; ortada asansör boşluğu bulunur, soldaysa merdivenli bölüm...»

Açıklamalarını yarıda kesti, sesini yükseltmeyi göze alamadığı için homur homur söylenmeye başladı:

«Daha ne bekliyoruz yahu! İnsanı böyle dondurmaya kimin ne hakkı var be?»

Lambasını şapkasına bir çiviyle tutturmuş olan Çavuş Richomme da aşağı inmek üzere bekleyenler arasındaydı; Maheu'nün yakınmalarını duymuştu. Arkadaşlarına karşı içtenliğini koruyan emektar bir madenci olarak, babacan bir edayla uyardı:

«Aman dikkat et, yerin kulağı var! Manevralar biraz zaman alır, bilirsin... Ha bak, geldi işte, hadi binin bakalım.»

Küçük delikli çelik levhalardan yapılmış, demir bir kafesle çevrili asansör gelmiş, sürgülerin üzerine sımsıkı yerleşmiş, kendilerini bekliyordu. Maheu, Zarharie, Levaque ve Catherine, en alttaki vagonlardan birine bindiler; beş kişilik olduğu için Etienne de aralarına sokuldu; iyi yerler kapıldığı için genç kızın yanına büzülmek zorunda kaldı; Catherine'in dirseği karnına batıyordu. Lambasını nereye sığdıracağını bir türlü bilemedi, ceketinin düğmesine iliştirmesini söylediler. Ama o bunu işitmedi, beceriksizce elinde tutmaya çalıştı. Üst ve alt katlara hâlâ binenler vardı, sanki hayvan sürüsü yüklercesine habire insan tıkıştırılıyordu. Bir türlü hareket edemiyorlardı, bir şey mi olmuştu acaba? Dakikalardır bekliyorlarmış gibi sabırsızlanıyordu. Sonunda bir sarsıntı oldu, durdukları yere hızla gömüldüler, çevrelerindeki nesneler havaya fırlamış gibiydi. İçi çekiliyor, korkunç bir başdönmesi hissediyordu. Aydınlık ortamda döne döne uçuşarak uzaklaşan kule ayakları içinde, iki boşaltma katını geçinceye kadar sürdü bu duygu. Sonra, kuyunun karanlığına dalınca duyguları uyuştu, üstüne bir sersemlik geldi.

Mahue, dingin bir sesle:

«Hadi bakalım, gidiyoruz işte!» dedi.

Hepsinin içi rahatlamıştı. Etienne, zaman zaman, yukarı mı çıktıklarını, yoksa aşağı mı indiklerini kestiremiyordu. Asansör kafesi, kılavuz direklerine değmeden dümdüz indikçe durduklarını sanıyor, sonra direkler yerlerinden fırlamışçasına ani bir sarsıntı oluyor ve Etienne'in yüreği ağzına geliyordu. Aslında,

yüzünü yapıştırdığı örgülü kafesin ardından, kuyunun kaplamalarını seçemiyordu. Madenci lambaları, ayaklarının dibine sıkış tıkış çömelmiş bedenleri belli belirsiz aydınlatıyordu. Yalnızca, yan vagondaki çavuşun çıplak alevi lambası, bir deniz feneri gibi yanıyordu.

Maheu, delikanlıyı bilgilendirmeyi sürdürüyordu:

«Kuyunun çapı dört metredir... Yeniden kaplanması gerekiyor, çünkü dört bir yandan su sızıyor... Bak! Sızıntılı alana geliyoruz. Duyuyor musun?»

O anda Etienne de su şıpırtısının neyin nesi olduğunu düşünüyordu. Asansörün çatısına, bir sağanak başlangıcındaki gibi iri birkaç damla düşmüştü önce; şimdiyse yağmur giderek hızını artırıyor, şakır şakır yağarak tam bir sele dönüşüyordu. Çatı delinmiş olmalıydı ki, omzunda akmaya başlayan bir su sızıntısı içine işleyip delikanlıyı ıslatmıştı. Soğuk, gittikçe dondurucu bir hal alıyor, kapkara bir ıslaklığa gömülüyorlardı. Birdenbire şimşek gibi bir parıltıyla gözleri kamaştı, aydınlığın içinde birtakım insanların kaynaştığı bir mağara görüntüsünün önünden geçmeleriyle yeniden boşluğa dalmaları bir oldu.

Maheu:

«Burası ilk kattır,» dedi. «Üç yüz yirmi metredeyiz... Şu hıza bak!»

Maheu, lambasını kaldırarak, son hızla giden bir trenin altından kaçan raylar gibi kayıp giden kılavuz direklerinden birini gösterdi. Bunun dışında hiçbir şey görünmüyordu. Böylece, aydınlıkta görünmesiyle gözden yitip gitmesi bir olan üç kat daha geçildi. Şakırtılı sağanak, karanlığın içinde sürüyordu. Etienne:

«Amma derinmiş be!» diye söylendi.

Saatlerdir düşüyorlardı sanki. Etienne, iğreti iğreti oturmaktan rahatsız oluyor, özellikle de Catherine'in dirseği canını sıkıyor, ama yine de kıpırdamayı göze alamıyordu. Catherine'in çıtı çıkmıyordu; Etienne kendisine yaslanan kızın sıcaklığını duyuyordu yalnızca. Asansör en sonunda beş yüz elli dört metrede durunca, inişin topu topu bir dakika sürdüğünü öğrendi ve çok şaşırdı. Neyse ki, yerine oturan sürgülerin takırtısı ve sağlam bir zemin üzerinde bulunduğunu anlaması, onu neşelendi-

riverdi; Catherine'le şakacı, içten bir edayla konuşmaya başladı:

«Senin vücudunda ne var ki böyle sıcacıksın be birader? Hem, şu dirseğin de hâlâ karnıma batıyor bak.»

Kız, o zaman kahkahayla güldü. Kendisini hâlâ erkek sanması ne budalalıktı ama?! Kör müydü, neydi?!

«Yo, dirseğim karnına değil, gözüne batıyor asıl.»

Herkes kahkahayı bastı, bu yanıtın ne anlama geldiğini bir türlü anlayamayan delikanlı, aval aval bakakaldı.

Asansör boşalıyordu; işçiler yükleme odasını geçtiler; burası, kaya içine oyulmuş, tavanı kemerli, şişesiz üç lambanın aydınlattığı genişçe bir yerdi. Yükleyici işçiler, dolu kömür vagonlarını demir döşeme üzerinde gürültüyle sürüyorlardı. Duvarlardan sızan mahzen kokusuyla güherçile kokulu bir serinlik, bitişikteki ahırdan gelen sıcak kavayla karışıyordu. Yükleme odasına dört galeri açılıyordu.

Maheu, Etienne'e:

«Bu taraftan,» dedi. «İki kilometre daha yolumuz var bilesin.»

İşçiler birbirlerinden ayrılıyor, küçük kafileler halinde kapkara deliklere dalıyorlardı. On beş işçi soldaki deliğe dalmıştı; Etienne en geriden, Maheu'nün ardından yürüyor; Catherine, Zacharie ve Levaque ise önden gidiyorlardı. Girdikleri, ortasından raylar geçen güzel bir galeriydi; kayaların arasına öyle sağlam oyulmuştu ki, yalnızca küçük bir bölümüne duvar örmek yetmişti. Tek laf etmeden, ellerindeki lambaların cılız ışığı eşliğinde birerli kol halinde durmadan yürüyorlardı. Genç adam ikide bir tökezliyor, ayakları raylara takılıyordu. Bir süredir kulağına boğuk bir gürültü geliyordu; giderek şiddetlenen yerin derinliklerinden geliyormuş izlenimi uyandıran bu uzak fırtına gürültüsü onu çok kaygılandırıyordu.

Bu gürültü, kendilerini günışığından koparan tepelerindeki muazzam kütleyi üzerlerine çökertecek bir göçüğün gürültüsü müydü acaba? Galerinin karanlığını bir ışık deldi; kayanın sarsıldığını hisseden Etienne de diğerleri gibi durup duvara yaslandı; bir vagon katarına koşulmuş iri, beyaz bir beygirin, bur-

nunun dibinden geçmekte olduğunu gördü. En öndeki vagonda dizginleri tutan Bébert oturuyordu; Jeanlin ise en sondaki vagona tutunmuş, yalınayak koşuyordu.

Yeniden yola koyuldular. İlerde bir kavşak vardı, iki yeni galeri daha bulunuyordu burada; kafile yine bölündü, işçiler madenin değişik bölümlerine dağıldı. Kömür vagonlarının gidip geldiği galerinin bu bölümü kalaslarla desteklenmişti; meşe payandalar tavanı tutuyor, ha göçtü ha göçecek gibi görünen kayalar ahşaptan bir kılıf gibi sarıp sarmalıyordu; arkada, mikaları parıldayan şist damarları, donuk ve kalın bir kumtaşı tabakası görünüyordu. Yarı karanlıkta pek seçilemeyen hayalet gibi ilerleyen hayvanların gürültüyle çektiği kimi boş kimi dolu vagon katarları karşılıklı olarak sürekli gidip geliyordu. Mola yerindeki çift hattın birinde uzun, kara bir yılan gibi durmuş bir vagon katarı uyukluyordu. Katara koşulu olan beygir hırıltıyla soludu; karanlığa öylesine gömülmüştü ki, belli belirsiz sağrısı, tavandan düşmüş bir kaya parçasını andırıyordu. Havalandırma kapıları açılıyor, sonra yavaşça yeniden kapanıyordu. İlerledikçe galeri daha da darlaşıp basıklaşıyor, yüksekliği sürekli değişen tavan, insanı ikide bir iki büklüm eğilmek zorunda bırakıyordu.

Etienne, başını sertçe çarptı. Deri başlığı olmasa kafası yarılacaktı. Aslında önünde yürüyen ve lambaların aydınlığında karaltısı seçilen Maheu'den gözlerini ayırmıyordu. İşçilerin hiçbirinin kafasını çarptığı filan yoktu; her tümseği, payandaların her bağlanma noktasını, her kaya çıkıntısını ezbere biliyorlardı. Giderek daha da ıslanan kaygan zeminde zorlanıyordu. Kimi zaman ayağı çamura saplanınca geçtiği yerin tam bir bataklık olduğunu daha iyi anlıyordu. Onu asıl şaşkınlığa düşüren şey, beklenmedik ısı değişiklikleriydi. Kuyunun dibinde hava çok soğuktu; madenin tüm havasını taşıma galerisinde ise buz gibi esen rüzgâr, daracık geçitlerde neredeyse fırtınaya dönüşüyordu. Ama havalandırmadan doğru dürüst bir pay alamayan yan geçitlere girildikçe rüzgâr diniyor, kurşun gibi ağır ve boğucu bir sıcaklık bastırıyordu.

Bir süredir Maheu'nün ağzını bıçak açmamıştı. Sağdaki yeni bir galeriye dalarken, Etienne'e:

«Guillaume damarı,» diye açıkladı.

Kömür çıkardıkları yer bu damardaydı. Daha adımını atar atmaz, Etienne, başını ve dirseklerini çarptı. Eğimli tavan öylesine basıklaşıyordu ki, yirmi otuz metrede bir, iki büklüm yürümek zorunda kalıyordu. Ayak bileklerine kadar suyun içindeydi. Böylece, iki yüz metre kadar yürümüşlerdi ki, Etienne, birdenbire Levaque'ın, Zacharie'nin ve Catherine'in ortadan kaybolduğunu fark etti; karşısında açılan daracık bir kovuktan uçuvermişlerdi sanki.

Maheu:

«Yukarı çıkıyoruz,» dedi. «Lambanı ceketinin iliğine tak, sonra da direklere yapış,»

Maheu de gözden yok oldu. Etienne, arkasından gitti. Damarın bu bacası, yalnızca kömür çıkaran işçilere ayrılmıştı, ve küçük yan dehlizlere çıkıyordu. Çapı, kömür tabakasının kalınlığı kadar, altmış santimetreydi. Neyse ki, ince yapılıydı; henüz deneyimi olmadığı için, omuzlarını eğip büküyor, kalçalarını iyice yassıltarak direklere asılıyor, bileğinin gücüyle tırmanarak kendini yukarı çekiyor, kaslarını bol keseden yoruyordu. On beş metre kadar tırmandıktan sonra küçük dehlizlerin ilkine ulaştılar, ama biraz daha yürümeleri gerekiyordu, Maheu ile ortaklarının çalıştığı yer, altıncı dehlizdeydi kendi taktıkları adla cehennemin dibinde! Her on beş metrede bir, üst üste binmiş küçük dehlizlerden birine çıkıyorlardı. İnsanın sırtını bağrını tırmalayan bu kovuğun içindeki tırmanış bir türlü tükenmek bilmiyordu. Etienne, kayaların olanca ağırlığı altında eli ayağı unufak olmuş gibi uflayıp pufluyordu. Özellikle de havasızlıktan bunalıyor, damarları zonkluyordu. Dehlizlerden birinde, kömür vagonlarını çömelerek itmekte olan, biri küçük ve sıska, öbürü tombul, iki hayvan gördü. Bunlar, çoktan işbaşı yapmış Lydie ile Mouquette'den başkası değildi. Önünde, hâlâ tırmanılacak iki dehliz daha vardı! Süzülen terler gözlerine dolarak görüşünü bulandırıyor; çevik hareketlerle emekleyerek tırmandıklarını, kayalar üstünde kayarak ilerlediklerini duyduğu ötekilere yetişmekten umudunu kesiyordu yavaş yavaş Catherine'in sesi:

«Ha gayret, çoğu gitti azı kaldı!» dedi.

Sonunda, yukarı ulaştığı anda, damarın ucundan bir ses yükseldi:

«Nerde kaldınız yahu? Dalga mı geçiyorsunuz insanla? Ta Montsou'dan buraya iki kilometre yol yürüdüğüm halde, hepinizden önce geldim be!»

Chaval'di bu; yirmi beş yaşlarında, zayıf, uzun boylu, iri kemikli, sert yüzlü bir adamdı; bekletildiği için küplere biniyordu. Etienne'i görünce alaycı bir şaşkınlıkla:

«Bu da nesi?« diye sordu.

Maheu, durumu açıklayınca, Chaval dişlerini sıkarak homurdandı:

«Demek, erkekler kızların ekmeğini de ellerinden alıyor, öyle mi?»

İki erkek, gözlerinde ansızın tutuşan içgüdüsel bir nefretle bakıştı. Etienne, işin içyüzünü anlamamasına karşın, aşağılandığını sezmişti. Ortalığa bir sessizlik çöktü, herkes çalışmaya hazırlanıyordu.

Damarlar yavaş yavaş dolmuş, her katta, dehlizlerin sonundaki ocaklarda çalışma başlamıştı. Doymak bilmeyen kuyu, o günkü yemeğini, yedi yüz kadar insanı yutmuştu; işçiler, şimdi bu koskocaman karınca yuvasında toprağın her karışını kazıyor, kurtların kemirdiği eski bir tahta parçası gibi her yeri delik deşik ediyordu. İnsan bu derin sessizlikte, yoğun toprak kütlesinin altında kayalara kulağını dayasa, asansörü indirip çıkaran çelik halatın vınıltısından, kömürü parçalayan kırıcıların gürültüsüne kadar, dehlizlerin dibindeki ocaklarda harıl harıl çalışan bu insan-karıncaların kıpırtılarını duyabilirdi.

Etienne arkasına döner dönmez, Catherine'le burun buruna geldi. Ama bu kez, kızın göğsündeki körpe yuvarlaklıkları hissetti; işte o zaman, az önce içine işleyen o sıcaklığın nedenini anlayıverdi. Şaşkın şaşkın:

«Ay, sen kızsın demek!» diye mırıldandı.

Kız, hiç kızarıp bozarmadan, neşeyle karşılık verdi:

«Ne sandın ya... Çok şükür anlayabildin!»

IV

Dört kazmacı, yukarı doğru yükselen damar boyunca üst üste uzanmıştı. Çıkardıkları kömürü biriktirmelerini sağlayan ve kancalarla duvara tutturulan tahta bölmelerle birbirlerinden ayrılmışlardı; herbiri dört metre kadar bir alanda çalışıyordu; damar öyle inceydi ki, kalınlığı ancak elli santimi bulduğundan, kazmacılar, tavanla duvar arasında yamyassı uzanıyor, dizleri ve dirsekleri üzerinde sürünüyor, omuzlarını yaralayıp berelemeden arkalarına dönemiyorlardı. Kömürü koparmak için, kısa saplı kazmayı yanlamasına sallamak, boyunlarını bükmek ve yan yatmak zorunda kalıyorlardı.

En altta Zacharie vardı, Levaque ve Chaval onun üstündeki bölmedeydi, Maheu ise en üstteydi. Herbiri kazmayla önce şist yatağını oyuyor, sonra kömür tabakasında iki yarık açıyor, kama gibi kullandığı kazmanın sivri ucuyla kanırtarak kalıp halinde koparıyordu. Yumuşak ve yağlı olduğundan kömür kalıbı kırılıyor, işçinin karnına ve kalçalarına çarparak dağılıyordu. Tahta perdenin tuttuğu kömür parçalar birike birike sonunda kazmacı da o daracık yarıkta kayboluyordu.

En çok zorlanan Maheu'ydü. Yukarda ısı otuz beş dereceye kadar çıkıyor, hava dolaşımı kesiliyor, soluksuzluk öldürücü bir hal alıyordu. Maheu, önünü daha iyi görmek için lambasını yanıbaşındaki bir çiviye asmıştı; kafasını ısıtıp kızdıran bu lambayla kanı beynine sıçrıyordu adeta. En çok da nem sıkıyordu canını. Başının hemen üstündeki kayadan, yüzüne su sızıyor, birbiri ardından şıpırdayan iri damlalar, ne denli kaçınırsa kaçınsın, inatçı bir tekdüzelikle hep aynı noktaya düşüyordu. Bir seyrek saat içinde sırılsıklam olmuş, bir yandan da ter içinde kalmıştı; ıslak çamaşır gibi buram buram tütüyordu. Bu sabah, inatla gözünü hedef alan damlalar canından bezdiriyordu onu. İşi bırakmak istemiyor, kazmasını iki kaya arasında öfkeyle sallamayı sürdürüyordu. Bir kitabın iki yaprağı arasında sıkışıp kalmış, her an yamyassı olma tehlikesiyle karşı karşıya olan bir bit gibiydi sanki.

Kimse tek laf etmiyordu. Hepsi de durmadan kazma sallıyor-

du; uzaktan gelircesine boğuk ve birbirine karışan düzensiz kazma seslerinden başka çıt çıkmıyordu. Gürültüler, madenin durgun, ölgün havasında yankı yapmıyor; yalnızca kısık bir çınıltı halinde kalıyordu. Uçuşan köimür tozlarıyla yoğunlaşan, gözleri yakan gazla ağırlaşan karanlık, bilinmezlikler barındıran bir koyuluktaydı.

Lambaların fitilleri, tel muhafazalarının altında, kırmızımsı noktalar gibi görünüyordu. Göz gözü görmüyordu; ocak, içinde on kış mevsiminin isiyle birlikte gecelerin zifiri karanlığı birikmiş, geniş, yassı, eğimli bir baca gibi gittikçe açılıp yükseliyordu. İçinde korkunç karaltılar dolaşıyor; lambaların ölgün ışıkları, yuvarlak bir kalçayı, kasları yumru yumru bir kolu, suç işlemek üzere siyahlara bürünmüş karanlık bir suratı gösteriyordu. Kimi zaman da, düz ya da köşeli parçalar kopunca, kömür damarı bidenbire bir billur parıltısıyla aydınlanıyor, sonra ortalık yine kararıyor; kısa saplı kazmalar güçlü, boğuk darbelerle inip kalkıyor; kayaların sızıntılı şıpırtısı arasında, göğüslerin tıknefes soluklarıyla sıkıntılı ve yorgun homurtular duyuluyordu.

Pazar eğlencesinin yorgunluğunu hâlâ üstünden atamayan Zacharie'nin kollarında derman kalmamıştı, payanda vurma bahanesiyle işi bıraktı; karanlıkta dalgın gözlerle hafif hafif ıslık çalmaya başladı. Kazmacıların arkasında, damarın üç metrelik bir bölümü desteksiz kalmıştı. Tehlikeyi pek umursamadıkları ve zaman yitirmek istemedikleri için, kayalara payanda vurmayı savsaklamışlardı.

Etienne'e seslendi:

«Hey! Küçükbey! Ordan birkaç kütük versene bana.»

Catherine'den nasıl kürek sallayacağını öğrenmekte olan Etienne, birkaç kütük taşımak zorunda kaldı. Bir gün öncesinden kalma bir parça yedek kütükleri vardı. Her sabah, damarın boyuna göre hazırlanmış kütükler getirirlerdi.

Zacharie, yeni vagon sürücüsünün, kucağında dört kütükle kömürlerin içinden beceriksizce tırmandığını görünce:

«Çabuk olsana be miskin herif!» diye bağırdı.

kazmasıyla biri tavandan öbürü duvarda olmak üzere iyi yuva açıyor, buralara kütükleri yerleştirerek kayayı payandalıyor-

du. Öğleden sonraları toprak tesviyecileri geliyor, kazmacıların bıraktığı toprakları alıyor, damarın çalışılan bölümlerini düzeltiyor, vagonların gidip gelebilmesi için alt ve üst galerilerdeki yolları temizliyorlardı.

Maheu'nün uflayıp puflaması kesildi. Sonunda, kömür kalıbını koparabilmişti. Yüzünü koluyla sildi; Zacharie'nin aşağıda ne yaptığına bakmak için çalışmasına ara verdi.

«Bırak o işi,» dedi. «Yemekten sonra hallederiz... Bugünkü vagon hesabını doğrultmak için kömür çıkarsak daha iyi ederiz.»

Delikanlı:

«İyi de, tavan esniyor,» dedi. «Baksana çatlak var. Korkuyorum, hani göçer möçer de...»

Babası, omuz silkti. Hıh! Göçermiş! Daha önce başlarına gelmemişti sanki, nasıl olsa çevresine bakılırdı. Kızarak oğlunu yeniden damarın alt bölümüne gönderdi.

Bu arada herkes işe ara vermişti. Levaque, sırtüstü uzanmış, düşen bir kumtaşının sıyırıp kanattığı sol başparmağını söverek inceliyordu. Chaval, daha az terlemek için hırsla gömleğini çıkarıyordu. Hepsi de kapkara kömür tozuna bulanmıştı. Toz, tere karışarak eriyor, sızıntı halinde yüzlerine gözlerine akıyordu. Kazmayı ilk vuran Maheu oldu; bu kez daha aşağıdan çalışıyor, başı nerdeyse kayaya değiyordu. Sızan su, alnın ta orta yerine öyle bir kararlılıkla damlıyordu ki, kafatası delinecek gibi oluyordu.

Catherine, Etienne'e:

«Sen bakma onlara,» dedi. «Her zaman böyle bağırıp çağırırlar.»

Ve kız, ikramda bulunurcasına ders vermeye devam etti. Kömür yüklü her vagon aşağıda nasıl doldurulduysa, yukarı öyle çıkıyor; kayıt görevlisi, sahibinin hesabına işleyebilsin diye üzerinde de özel bir işaret markası bulunuyordu. Bu yüzden, vagonları tam doldurmaya, hem de temiz kömürle doldurmaya özen göstermek gerekiyordu, yoksa kayıt görevlisi o vagonu geçerli saymazdı.

Gözleri karanlığa alışan delikanlı, genç kızın henüz kömürle

kararmamış beyaz, solgun yüzüne bakıyordu. Kız öylesine çelimsizdi ki, yaşını bir türlü kestiremiyor, aslında taş çatlasa on iki gösteriyor diyordu içinden. Ama yine de gösterdiğinden daha büyük olduğunu hissediyor; dahası; o erkeksi rahatlığından, safça yırtıklığından biraz rahatsız bile oluyordu. Kızı pek beğenmemişti aslında; kafasını saran başlığı ve palyaçomsu beyaz yüzüyle onu aşırı çocuksu buluyordu. Ama asıl şaşırtıcı olan şey, bu çocuğun gücü, büyük bir beceriklilikle karışık azmiydi. Düzenli ve hızlı darbelerle çalakürek kömür atarak vagonunu kendisinden önce dolduruveriyordu; sonra da, dehlizin alçak tavanı altından rahatlıkla geçirdiği vagonu, hiç zorlanmadan, ağır ama kesintisiz bir itişle dehlizin başındaki boşaltma yerine kadar sürüyordu. Etienne ise bu işi yaparken akla karayı seçiyor, vagonu vırt zırt raydan çıkıyor, eli böğründe oracıkta kalıveriyordu.

Yol, gerçekten de hiç kolay değildi. Kömür boşaltma yerine kadar altmış metreyi buluyordu; tesviyeciler henüz düzeltmediği için her yeri; sayısız çıkıntıyla dolu daracık bir sıçan yoluydu. Yüklü vagon kimi yerlerden kıl payı geçiyor, sürücü, başını çarpmamak için çömelerek yürümek zorunda kalıyordu. Direkler de çoktan bel verip çatlamaya başlamıştı bile; birçoğu boydan boya derin çatlaklarla, kırıldı kırılacak bir biçimde yarılmıştı. Bu çatlaklara takılıp bir yerini yırtmaması için sürücünün gözünü dört açması gerekiyordu; bacak kalınlığındaki meşe kütüklerini çatlatan bu yavaş, bu sinsi çöküntünün altından yüzükoyun geçerken, sırtında her an bir çatırtının kopacağı kaygısıyla ürperiyordu insan.

Catherine, gülerek:

«Yine mi?» dedi.

En zorlu geçitte Etienne'in vagonu raydan çıkmıştı. Yerinden oynayarak ikide bir ıslak zemine gömülen raylar üzerinde vagonu düzgün itemediği için tepesi atıyor, sövüp sayıyor, canını dişine takmasına karşın tekerlekleri bir türlü rayına oturtamıyordu.

Genç kız:

«Dur hele, acele etme,» dedi. «Kızmakla filan olmaz bu işler.»

Geri geri kayarak vagonun altına belini vermiş, bir yükleniş-te kaldırarak tekerlekleri yerine oturtuvermişti. Vagonun ağırlığı yedi yüz kiloydu. Etienne afallamıştı, utanç içinde kemküm ederek özür dilemeye çalışıyordu.

Catherine, sağlam bir dayanak noktası bulabilmesi için bacaklarını nasıl açacağını, ayaklarını yolun iki yanındaki kütüklere nasıl dayayacağını ona öğretmek zorunda kaldı. Kasların, omuz ve kalçaların vagonu vargücüyle itebilmesi için bedenin öne doğru eğilmesi, kolların gerilmesi gerekiyordu. Etienne, bir seferinde kızı izledi; bir sirk maymunu gibi, elleri, neredeyse dört ayak üzerinde yürüyor izlenimi verecek kadar aşağıda beli bükük, vagon sürüşüne baktı. Sucuk gibi terliyor, soluk soluğa kalıyor, eklemleri çatırdıyor, ama böyle beli bükük yaşamak sanki herkesin kaçınılmaz çilesiymiş gibi bir kabullenmişlik içinde gıkı bile çıkmıyordu. Etienne bir türlü onun gibi yapmayı başaramıyor, böyle iki büklüm baş aşağıda yürüyünce pabuçları ayağına dolaşıyor, dizlerinin bağı çözülüyordu. Birkaç dakika sonra bu durum öyle dayanılmaz bir işkenceye, çekilmez bir çileye dönüşüyordu ki, biran diz çöküp doğruluyor, derin bir oh çekiyordu.

Sonra, dehlizin başındaki boşaltma yerinde yeni bir eziyet başlıyordu. Catherine ona vagonu aşağı nasıl göndereceğini öğretmişti. Katlardaki tüm damarlarla bağlantısı olan boşaltma dehlizinin yukarısında ve aşağısında birer varageleci çırak vardı. Biri vagonların hızını ayarlıyor, öbürü gelen vagonu karşılıyordu. On, onbeş yaşlarındaki bu afacanlar birbirlerine yakası açılmadık küfürlerle sesleniyorlardı; vagon gönderileceğini bildirmek için onlarınkinden çok daha yüksek perdeden bağırmak gerekiyordu. Vagonlardan biri boşaltılıp da yukarı çıkaralacağı zaman aşağıdaki çırak sesleniyor, bu arada dolu vagon hızla yerleştiriliyor, yukardaki çırak freni gevşettiğinde boş vagon dolu olanın ağırlığı sayesinde yukarı çıkıyordu. Aşağıda, en dipteki galeride dizilen vagon katarlarını,atlar kuyunun başına götürüyorlardı.

Catherine, baştan başa payanda vurulmuş, yüz metre uzun-

luğunda bir ses borusu gibi çınlayan dehlizin içine doğru bağırdı!

«Hey! Kahrolası yaramazlar!»

Çıraklar dinleniyor olmalıydılar, ikisinden de ses çıkmıyordu. Bütün katlardaki vagonlar durmuştu. Sonunda, incecik bir kız çocuk sessiz işitildi:

«Oğlanlardan biri Mouquette'in üstündedir, n'olacak!»

Herkes kahkahayı bastı, madendeki tüm vagon sürücü kızlar, kasıklarını tuta tuta gülüyordu.

Etienne:

«Kimdi bu bağıran?» diye sordu.

Catherine, Lydie'nin adını verdi; yetişkin bir kadın gibi birçok şeye aklı eren ve bir bebeğinkinden farksız incecik kollarıyla vagonları yine bir kadın gibi kolayca itebilen küçük bir cimcimeydi bu. Mouquette'e gelince, o her iki oğlanla birden işi pişiriyor olabilirdi.

O sırada aşağıdan varageleci çocuğun sesi geldi, vagon göndermelerini söylüyordu. Anlaşılan, maden çavuşlarından biri oradan geçiyordu. Katların dokuzunda da vagonlar yeniden gidip gelmeye başladı; artık, varageleci çocukların karşılıklı seslenişlerinden ve aşırı ter içinde yüklü kısraklar gibi buharlar püskürerek varagelenin başına gelen sürücü kızların solumalarından başka bir ses işitilmiyordu. Kömür işçilerinden biri, kıçı havaya kalkık, kalçaları pantolonunu patlatacakmış gibi emekleyen bu kızlardan birini görünce, hayvansal bir şehvet, birdenbire damarları şaha kalkan erkeğin ateşli soluğu esiyordu madende.

Etienne, her seferden dönüşünde, madenin boğucu havasını, kazmaların kısık ve kesik darbelerini, işlerine dört elle sarılan kazmacıların acılı ve derin soluklarını duyuyordu. Kazmacıların dördü de soyunmuş, toza toprağa bulanmış, başlıklarına kadar kapkara kömür kesilmişti. Bir ara, havasızlıktan boğuldu boğulacak gibi olan Maheu'yü çekip çıkarmak için çevresini boşaltmaları, bunun için de tahta bölmeyi sökerek kömürü yola indirmeleri gerekmişti. Zacharie ile Levaque sertleşmeye başladığını söyledikleri damara habire küfrediyordu; bu durum çıkar-

maları gereken kömür hesabını alt üst edecekti. Chaval döndü, bir an sırtüstü yattı, varlığı sinirine dokunan Etienne'e küfürler yağdırmaya başladı:

«Seni hanım evladı! Kız kadar kuvvetin yok be! Kaldır kıçını da doldur şu vagonu! Ama kolcağızın yorulur değil mi?! Ama bak haberin olsun, bir tek vagon geri çevrilsin, eğer on meteliğini kesmezsem ben de ne olayım!...»

Genç adam, kürek mahkûmluğunu andıran bu işi bulduğuna şükrederek, çaylak bir işçiyle usta arasındaki farkı kabul ediyor, karşılık vermemeyi yeğliyordu. Ama, ayakları kan içinde kalmıştı, adım atacak hali de kalmamıştı, kolları kopacak gibi sızım sızım sızlıyor, tüm bedeni cenderedeymiş gibi sıkışıyordu. Neyse ki, saat on olmuştu, yemek molası verildi.

Maheu'nün saati vardı ama bakmamıştı bile. Bu yıldızsız gecenin ortasında, saati tahmin ederken beş dakika bile yanılmamıştı. Gömleklerini ve ceketlerini giydikten sonra aşağı indiler; topukları üzerinde çömelerek oturdular. Buna öylesine alışıktılar ki, madenin dışında bile, oturmak için taşa ya da kütüğe gerek duymazlardı. Azıklarını çıkardılar, kalın ekmek dilimlerini yemeye koyuldular; bu sabah yaptıkları iş konusunda tek tük bir iki laf ettiler. Catherine ayakta dikiliyordu; sırtını kütüklere yaslayıp bacaklarını raylara doğru uzatmış olan Etienne'in yanına gitti, orası daha kuruydu çünkü.

Ağzı dolu, ekmeği elindeydi:

«Sen yemiyor musun?» diye sordu.

Sonra birden, bu delikanlının gecenin köründe parasız pulsuz, belki de aç susuz yollarda sürttüğünü anımsadı:

«Benim kini paylaşalım mı?»

Etienne, açlıktan midesi kazınmasına karşın, titrek bir ses aç olmadığını söyleyerek öneriyi geri çevirdi; ama kız, neşeyle üsteledi:

«Haa! İğreniyorsun herhalde... Ama, yalnız burdan ısırdım bak, sana şu tarafını vereyim.»

Dilimi ikiye bölmüştü bile. Genç adam payına düşen yarım dilimi aldı, bir lokmada gövdeye indirmemek için kendini zor tuttu; kız, titreyişlerini görmesin diye kollarını bacaklarına dayadı.

Catherine, çoktandır tanışıyorlarmış gibi içten ve sıcak bir tavırla yüzükoyun yanına uzanmıştı; bir elini çenesinin altında tutuyor, öbür eliyle ağır ağır ekmeğini yiyordu. Ortalarında duran lambaları ikisini de aydınlatıyordu.

Catherine, delikanlıyı bir süre sessizce seyretti. İnce yüzü ve kara bıyıklarıyla Etienne'i yakışıklı bulmuş olmalıydı. Hoşnut bir havayla hafifçe gülümsüyordu:

«Demek makinistsin ve demiryollarından kovuldun öyle mi?.. Neden peki?»

«Ustabaşını tokatladım da...»

Genç kız şaştı kaldı; kafasındaki o alışıla gelmiş emir kulluğu ne pahasına olursa olsun itaat etme anlayışı alt üst olmuştu.

Delikanlı:

«Ama içkiliydim,» diye sürdürdü. «Ben içince çılgına dönerim, kafayı yerim, karşımdakini de yerim o zaman... İşte böyle, iki kadeh attım mı birilerinin canına okumadan duramam... Sonra da iki gün hasta yatarım.»

Kız, ağırbaşlılıkla:

«İçmemelisin öyleyse,» dedi.

«Yo, merak etme, ben kendimi bilirim!»

Bir yandan da başını sallıyordu.

Aslında, içkiden nefret ediyordu; ayyaşlardan oluşan soy zincirindeki son halkanın içgüdüsel nefretiydi bu; içkiye batmış, dengeleri bozulmuş, sağlıklarını yitirmiş atalarından kalma acıyı, bedeninin her zerresinde duyuyordu; öyle ki, içkinin tek damlası bile onun için zehirdi artık, lokmasını yuttuktan sonra:

«Bir tek annem için üzülüyorum işten atıldığıma,» dedi. «Annem yoksul bir kadındır, arasıra biraz para gönderirdim ona.»

«Nerde peki?»

«Pariste... Goutte-d'or Sokağı'nda çamaşırcıdır.»

Bir sessizlik oldu. Etienne, ne zaman böyle şeyler düşünse, siyah gözleri buğulanır; genç ve sapasağlam bedeninde gizlenen, nedenini doğru dürüst anlayamadığı bir bozukluğun hüznünü duyardı. Maden ocağının karanlığına bakarak dalgınlaştı; yerin derinliklerinde, üstündeki onca toprağın ağırlığı ve boğu-

cu havası altında çocukluğu canlanıyordu gözlerinin önünde: O zamanlar genç ve güzel bir kadın olan annesi, babasının onu terketmesi ve bir başka erkekle evlenince yeniden eve dönmesi, kadının iki erkekle yaşarken eriyip mahvolması, onların şarap ve pislik çirkefinde kendini yiyip bitirmesi... Oturdukları sokağı tüm ayrıntısıyla anımsıyordu: Dükkânın ortasına yığılı kirli çamaşırlar, evi leş gibi kokutan içki âlemleri, patladığında suratları darmadağın eden tokatlar...

«Buradan elime geçecek olan otuz meteliğin nesini yollayabilirim ki ona?.. Açlıktan ölür herhalde.»

Umutsuzca omuz silkti, dilimden bir lokma daha ışırdı.

Matarasının kapağını açan Catherine:

«İçer misin?» diye sordu. «Korkma, yalnızca kahve... Kuru kuru yiyince, insanın boğazına diziliyor.»

Ama Etienne içmek istemedi. Ekmeğin yarısını aldığı yetmiyor muydu! Ne var ki iyiliksever genç kız, üsteledikçe üsteliyordu.

«Peki öyleyse, madem bu kadar kibarlık gösteriyorsun, önce ben içeyim bari... Ama ondan sonra da reddedersen çok ayıp!»

Ve matarayı Etienne'e uzattı. Dizlerinin üstünde doğrulmuştu. Delikanlı, iki lamba ışığıyla aydınlanan yüzünü çok yakından görüyordu. Daha önce ne diye çirkin bulmuştu sanki? Oysa şimdi, yüzü ipince bir kömür tozu tabakasıyla kararmasına karşın, şaşılacak derecede çekici görünüyordu gözüne. Gölgelerle, dolu bu yüzde, geniş ağzın içinde bembeyaz dişler parıldıyor, gözler irileşiyor, bir dişi kedininkiler gibi yeşil yeşil ışıldıyordu. Başlığının altından fırlayan saç buklesi kulağını gıdıklayıp güldürüyordu kızı. Şimdi pek de küçük görünmüyordu, rahat rahat on dördünde vardı.

Etienne, bir yudum aldıktan sonra matarayı kıza uzattı:

«Hatırını kırmamak için içtim,» dedi.

Kız, bir yudum daha aldı; ille de paylaşmak istediğini söyleyerek yeniden uzattı; bu küçük mataranın aralarında gidip gelişi ikisini de eğlendiriyordu. Birdenbire, kızı kucaklayıp öpme isteği geldi Etienne'in içinden. Kömür tozuyla kararmış yüzünde

daha da belirginleşen bu uçuk pembe, dolgun dudaklar, delikanlının içinde giderek alevlenen bir yangına dönüşüyordu. Ama şimdiye kadar yalnızca iki kızla, hem de Lille'deki en kaşarlanmış fahişelerle yattığı ve ailesiyle yaşayan bir işçi kıza nasıl yaklaşması gerektiğini kestiremediği için kızı öpmeye çekiniyor, bir türlü cesaretini toplayamıyordu.

Ekmeğinden bir ısırık alırken:

«On dördünde var mısın?» diye sordu.

Kız şaşırdı, biraz da kızdı:

«On dört mü? Daha neler! On beşimdeyin be!.. Gerçi boylu boslu değilim pek, orası doğru. Bizim buralarda kızlar öyle çabucak serpilmezler.»

Etienne sorular sormayı sürdürdü; kız da hiç gizlisi saklısı olmadan, utanıp sıkılmadan akıllı uslu karşılıklar veriyordu. Kadın erkek ilişkileri konusunda bilmediği yoktu; ama Etienne, içinde yaşadığı çevrenin zehirli havası ve yıpratıcı koşulları yüzünden, cinselliği olgunlaşamamış, çocuk kalmış, bakire bir kız olduğunu hissediyordu. Laf dönüp dolaşıp Mouqette'e gelince, genç kız sakin ama neşeli bir edayla müthiş şeyler anlattı. Ohoo! Yemediği halt kalmamıştı bu kızın! Hem de ne haltlar! Etienne, kendisinin de bir sevgilisi olup olmadığını sordu. Kız, şakayla karışık bir edayla, annesinin sözünden dışarı çıkmak istemediğini ama günün birinde elbet kendisinin de sevgilisi olacağını söyledi. Omuzlarını kısmış, terden sırılsıklam olmuş giysileri içinde soğuktan titriyor, erkeklerin ve olayların başına getireceği şeyleri yumuşak bir boyuneğmişlikle sineye çekmeye hazır görünüyordu.

«Kızlarla erkekler aynı ortamda olunca insan ister istemez bir sevgili bulur, öyle değil mi?»

«Elbette.»

«Hem kime ne zararı var bunun... Papaza da anlatmayıverirsin!»

«Pöh! Papaz kimin umurunda!.. Ama Marsık Adam'a gelince iş değişir.»

«Marsık Adam da kim?»

«Yaramaz kızları boğan ihtiyar bir madenci.»

Etienne, alay edip etmediğini anlamak istercesine süzüyordu genç kızı:

«Sen böyle aslı astarı olmayan saçmalıklara inanıyor musun?» dedi. «Öyleyse, hiçbir şeyden anladığın yok senin.»

«Kim demiş yok diye! Okuma yazma bile biliyorum... Evde epey işe yarıyor, çünkü annemle babamın zamanında böyle şeyler yokmuş.»

Gerçekten de saf, temiz bir kızdı bu. Ekmeğini yiyip bitirince onu kucaklayıp, o dolgun pembe dudaklarından öpecekti. Çekingen birinin tipik davranışıydı bu, düşündükçe boğazı düğümleniyordu. Kızın bedenini saran şu erkek giysileri, şu ceket ve pantolon, onu hem kışkırtıyor hem de canını sıkıyordu. Son lokmasını da yemişti. Mataradan bir fırt aldı, kalanını bitirmesi için kıza uzattı. Eyleme geçmenin tam sırasıydı; ötedeki madencilerin bulunduğu yöne kaygıyla göz attığı anda,galerinin ağzında bir gölge belirdi.

Chaval, uzakta durmuş, bir süredir onlara bakıyordu. Maheu'nün görmeyeceğinden emin olduktan sonra ilerledi, yerde oturan Catherine'i omuzlarından kavradı, başını arkaya devirdi, Etienne sanki orada değilmişçesine rahat rahat, kızın dudaklarına kaba bir öpücük kondurdu. Bu öpücükte bir sahiplenme, kararlı bir kıskançlık vardı.

Genç kız, çırpınarak karşı çıktı:

«Bırak beni, bırak dedik tamam mı?»

Chaval, başını sımsıkı tutmuş, gözlerinin ta içine dimdik bakıyordu. Kartal gagası bir burnun kapladığı kapkara suratındaki kızıl sakalı ve bıyığı ışıltıyla yanıyordu. Sonunda kızı bıraktı ve tek laf etmeden çekip gitti.

Etienne, donakalmıştı. Elini çabuk tutmamakla enayilik etmişti. Artık iş işten geçmişti, şimdi dünyada öpemezdi kızı, çünkü öbür herif gibi fırsattan yararlandığı sanısına kapılabilirdi. Gururu zedelenmiş, korkunç bir karamsarlığa düşmüştü.

«Ne diye yalan söylüyorsun?» diye sordu usulca. «Bal gibi sevgilin varmış işte.»

Catherine:

«Ne sevgilisi canım, yemin ederim değil,» diye bağırdı.

«Aramızda bir şey yok. Arada bir laf olsun diye böyle saçmalıklar yapar... Hem buralı bile değil, daha altı ay önce Pas-de-Calais'den geldi.»

İkisi de ayağa kalkmıştı, az sonra işbaşı yapılacaktı. Etienne'i donuk ve somurtuk görünce kızın da neşesi kaçar gibi oldu. Hiç kuşku yoktu ki, Etienne'i çok daha yakışıklı buluyordu, birini seçecek olsa Etienne'i seçerdi. Onu avutmak, gönlünü almak için bir şeyler yapmaya can atıyordu; delikanlının, şaşkın gözlerle lambanının geniş ve solgun ışığındaki mavi aleve baktığını görünce, biraz olsun kafasını dağıtmak istedi, candan bir arkadaş tavrıyla:

«Hadi gel,» dedi. «Sana bir şey göstereceğim.»

Delikanlıyı alıp dehlizin sonuna götürdü, kömür tabakasındaki bir çatlağı gösterdi. Çatlaktan kuş cıvıltısını andıran belli belirsiz bir ses, incecik bir tıslama geliyordu.

«Elini tut da bak, esintiyi duyuyor musun? İşte bu grizu...»

Etienne, şaşırmıştı. Yerin altını üstünü birbirine katan şey demek buydu! Catherine gülümsüyor, lambaların böyle mavi mavi yandığına bakılırsa bugün madene epeyce grizu dolduğunu söylüyordu.

Derken, Maheu'nün sert bağırtısı yükseldi:

«Gevezelikten bıkmadınız mı hâlâ, dalgacılar?»

Catherine'le Etienne hemen koşup vagonlarını çalakürek doldurdular ve galerinin girintili çıkıntılı tavanı altında iki büklüm, sürüne-emekleye, varagelenin başına doğru sürdüler. Daha ikinci seferde sırılsıklam tere batmış, kemikleri sızım sızım sızlamaya başlamıştı.

Ocaktaki kazmacılar ise çoktan işbaşı yapmışlardı. Terleri soğuyup da üşümesinler diye çoğunlukla yemeği çabucak atıştırıyorlardı; böyle günışığından uzakta sessiz bir iştahla tıkındıkları ekmek dilimleri, midelerine lök gibi oturuyordu. Yine yanlamasına uzanmış, kazmalarını daha büyük bir hızla sallıyorlar; fazladan bir iki vagon daha doldurmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Ekmeklerini kazanma hırsı içinde her şey unutuluyordu. Kayalardan sızan ve her yerlerini sızlatan suyu, iki büklüm çalışmaktan tutulan bellerini, bodruma atılmış bitkiler gibi

içinde sararıp soldukları karanlığın boğuculuğunu hissetmez oluyorlardı. Ne var ki, ocağın havası hem ısınıyor hem de lambaların isi nefeslerin ağır, hastalıklı kokusu ve grizuyla zehirleniyor, örümcek ağları gibi gözlerine takılıyordu; bu zehir, ancak gece boyu havalandırılarak temizlene biliyordu. İşçiler, bu köstebek yuvasının dibinde, tonlarca toprağın altında nefes tüketerek, durmadan kazma sallıyordu.

V

Maheu, ceket cebinde bıraktığı saatine bakmaya gerek duymadan durdu ve:

«Saat bire geliyor...« dedi. «Hâlâ bitiremedin mi, Zacharie?»

Zacharie, bir süredir payanda vuruyordu. Ama çalışmayı yarıda bırakmış, sırtüstü yatarak dalgın gözlerle bir gün önceki oyunu düşünüyordu. Birden, kendine geldi ve:

«Evet, bu kadar yeter,» dedi. «Kalanını yarın düşünürüz.»

Damardaki yerine döndü. Levaque'la Chaval de kazmayı bırakmışlardı. Mola verdiler. Kollarıyla yüzlerini gözlerini siliyor, şistli taşları yaprak yaprak kabaran tavandaki kayaya bakıyorlardı. İşten söz ediyorlardı yalnızca.

Chaval:

Bizdeki de ne şans ama!» diye mırıldandı. «Kısmetimize çıka çıka çöküntülü toprak çıktı!.. Pazarlıkta bunu hesaba katmazlar elbette.»

Levaque:

«Soyguncu herifler!» diye homurdandı. «İşleri güçleri bizi kazıklamak...»

Zacharie gülmeye başladı. Aslında işe filan aldırış ettiği yoktu, ama işletme hakkında atıp tutulması hoşuna gidiyordu. Maheu, sakin bir tavırla, toprağın her yirmi metrede bir değiştiğini söyledi. Haksızlık etmemek gerekiyordu, kim nerden bilebilirdi böyle olacağını? Ama, iki delikanlı yöneticileri yerden yere vurmaya başlayınca, kaygıyla çevresine bakındı:

«Hişşt! Yeter artık!» dedi.

Levaque, sesini alçaltarak:

«Haklısın,» dedi. «Böyle konuşmalar iş açar adamın başına.»

İşletme sahiplerinin yerin altında kulakları varmış gibi, toprağın bunca derinliklerinde bile ispiyonlanmak korkusundan kurtulamıyorlardı.

Chaval, meydan okurcasına sesini yükseltti:

«İş açarsa açsın!.. Eğer Dansaert domuzu benimle geçengünkü gibi konuşursa, tuğlayı karnına yer!.. Ben onun taş gibi sarışınlarla gününü gün etmesine bir şey diyor muyum?»

Zacharine, kahkahayı bastı. Maden başçavuşuyla Pierronne'un ilişkileri sürekli alay konusuydu. Damarın aşağısında, küreğine dayanmış olan Catherine bile kasıklarını tuta tuta gülüyordu; bir iki sözcükle öyküyü Etienne'e anlattı. Maheu, artık hiç gizlemeye gerek duymadığı bir korkuyla öfkeleniyordu:

«Hey, çeneni kapatacak mısın sen?.. İlle de başını belaya sokmak istiyorsan, yalnız başınayken atıp tut!»

Maheu, konuşurken, üst galeriden ayak sesleri geldi. Biraz sonra da, işçilerin kendi aralarında Bacaksız Négrel dediği maden mühendisiyle Başçavuş Dansaert ocağın üst başında göründü.

Maheu:

«Al işte, demedim mi?« diye mırıldandı. «Bu adamların ne zaman nerden çıkacağı belli olmaz, yerden bitiverirler hemen.»

Bay Hennebeau'nun yeğeni olan Paul Négrel, yirmi altı yaşında, kıvırcık saçlı, kumral bıyıklı, incecik, yakışıklı bir delikanlıydı. Sivri burnu ve parlak gözleriyle sevimli bir yaban gelinciğine benziyordu; kuşkucu zekâsı, işçilerle ilişkisinde sert bir buyurganlığa dönüşüyordu. İşçiler gibi giyiniyordu, yüzünde işçilerinki gibi kömür tozuna bulanmıştı; sözünü geçirmek ve saygı uyandırmak için gözünü daldan budaktan esirgemiyor, en dar kovuklardan geçiyor, bir göçük ya da grizu patlaması olduğunda başı hep o çekiyordu.

«Geldik, değil mi, Dansaert?» diye sordu.

Ablak yüzlü, iri burunlu, Belçikalı başçavuş, abartılı bir nezaketle!

«Evet, Bay Négrel...» dedi. «İşte şu da bu sabah işe aldığımız adam.»

İkisi de dehlizin ortasına kadar gelmişti. Etienne'i çağırttılar. Mühendis, lambasını yukarı kaldırdı, soru sormadan Etienne'in yüzüne baktı; sonunda:

«Pekâlâ,» dedi. «Yollarda sürten ne idüğü belirsiz adamları çalıştırmaktan pek hoşlanmam... Bir daha olmasın!»

İşin aksamaması için bu adamın zorunlu olarak alındığı ve ayrıca, vagon sürme işine kadınların yerine erkeklerin geçirilmesi kararının verildiği gibi gerekçeler ileri süren başçavuşa kulak bile asmadı. İşçiler, yeniden kazmalarına sarılacakları sırada, tavanı incelemekte olan Négrel, birden bağırdı:

«Bana bak, Maheu, bu ne vurdumduymazlık!.. Hepiniz bunun altında geberip gideceksiniz be kahrolası herifler!»

İşçi, hiç bozuntuya vermeden:

«Yok canım, sağlamdır o,» diye karşılık verdi.

«Ne sağlamı yahu?.. Kaya çökmeye çoktan başlamış bile, ama siz hâlâ baştansavma, iki metre aralıklarla payanda vuruyorsunuz! Ah, ah! Hepiniz böylesinizdir zaten, adam gibi tam zamanında payanda vurmak için damarı bırakmak yerine, beyninizin tuzbuz olmasına razısınız!.. Şuraya derhal payanda vurun. Kütükleri de bir kat fazlalaştırın, anlaşıldı mı?»

İşçiler, kendi can güvenliklerinden kendilerinin sorumlu olduğunu ileri sürerek karşı çıkmaya ve tartışmaya başlayınca, Négrel küplere bindi:

«Boş versenize siz! Beyniniz dağıldığı zaman, ceremesini siz mi çekeceksiniz sanki? Kesinlikle hayır! Olan işletmeye olacak, size ya da karılarınıza aylık bağlamak zorunda kalacak... Biz bilmez miyiz malımızı, akşam iki vagon fazla doldurmuş olmak için canınızı verirsiniz.»

Maheu, sinirlenmeye başlamış olmasına karşın, serinkanlılıkla karşılık verdi:

«Bize doğru dürüst bir ücret verilseydi, biz de doğru dürüst payanda vururduk.»

Mühendis, omuz silkmekle yetindi. Ocağın altına inmişti, son sözünü oradan söyledi:

«Bir saatiniz var, hep birlikte işe başlayın. Ha, üç frank da cezalısınız, haberiniz olsun!»

Bu sözler, kazmacılarda büyük bir homurdanmaya yolaçtı. Öfkelerini dizginleyen tek şey, astlık-üstlük gücüydü. Bu askerce rütbe zinciri, madendeki çıraktan başçavuşa kadar herbirini bir üsttekine boyun eğdiriyordu. Yine de, Chaval'le Levaque, öfkeyle yumruklarını salladılar, Maheu kaş-göz yaparak onları yatıştırdı. Zacharle, alayıcı bir tavırla omuz silkti. Ama, aralarında en çok sinirlenen Etienne'di. Bu cehennemin dibine indi ineli, usul usul bir isyan duygusu uyanıyordu içinde. Yazgısını kabullenmiş gibi başı eğik, boynu bükük duran Catherine'e baktı. Bu kahredici karanlığın ortasında, bunca eziyete katlanıp, onca didindikten sonra, günlük ekmeğini bile kazanamamak olacak şey miydi?

Négrel, konuşmaya başladığından beri hablre kafa sallayarak kendisini onaylayan Dansaert'le birlikte gidiyordu. Az sonra yine sesler yükseldi; durmuşlar, madencilerin bakımını yapmakla sorumlu olduğu, kömür damarının arkasındaki on metrelik dehlizin payandalarını gözden geçiriyorlardı.

Mühendis:

«Vurdumduymaz bunlar diye boşuna söylemiyorum ben!» diye haykırıyordu. «Peki, sen ne halt ediyorsun, be adam? Denetlemiyor musun?»

Başçavuş kemküm ediyordu:

«Denetlemez olur muyum hiç? Söylemekten nefesim tükendi, ama...»

Négrel, avaz avaz seslendi.

«Maheu! Maheu!»

Tüm işçiler indi. Mühendis bas bas bağırmayı sürdürüyordu:

«Şuna bak, şuna! Sağlam mı şimdi bu?.. Şişirilmiş, derme çatma yapılmış. Şu direk başlığı öyle iğreti konmuş ki, kazıklar tutunmuyor bile... Boşuna değilmiş: Onarım işinin bize ne diye bu kadar pahalıya patladığını şimdi daha iyi anlıyorum, öyle ya, sizin sorumluluğunuz altındayken dayanacak gibi olsun da, siz-

den sonra n'olursa olsun, değil mi? Hepsi göçsün gitsin, işletme de bir alay tamirci tutmak zorunda kalsın!.. Şuraya bir bakın yahu, vah vah nasıl da, baştan savma!»

Chaval, bir şey söyleyecek oldu ama Négrel lafı ağzına tıkayıverdi:

«Hayır, ne diyeceğini biliyorum. Ücretler artırılsın istiyorsunuz değil mi? Peki öylese! Şunu iyi bilin ki, Yönetim'i işi sıkı tutmak zorunda bırakıyorsunuz. Tamam, payanda vurma ücretini ayrıca alırsınız, ama vagon başı ücret de o oranda indirilir. Bu işten kim kazançlı çıkar, orasını bilmem artık... Şimdi şuraya yeniden payanda vurun. Yarın gelip bakacağım.»

Ve bu gözdağının uyandırdığı şaşkınlık içinde, çekip gitti. Dansaert ise bir an geride kaldı, mühendisin karşısında süt dökmüş kedi gibi süklüm püklüm dururken işçilere aslan kesildi:

«Sizin yüzünüzden fırça yiyorum... Ayağınızı denk alın! Ben öyle üç frank cezayla bunu yanınıza bırakmam, ona göre!»

O gidince, bu kez de Maheu celallendi:

«Hey Allahım sen sabır ver! Eğriye eğri, doğruya doğru... Ben sakin olmayı severim, çünkü anlaşabilmenin en iyi yolu sakin olmaktır. Ama gel gör ki, adamı zıvanadan çıkarıyorlar... Ne diyor duydunuz: Yok vagon ücretinden indirirmiş de, yok efendim payanda için ayrı ücret verirmiş de!.. Ücretleri tırtıklamak için bu da başka bir yol!.. Hey Allahım sen sabır ver!»

Çatacak birini arıyordu ki, kollarını iki yana sarkıtmış, öylece dikilen Etienne'le Catherine ilişti gözüne:

«Kazık gibi dikileceğinize şurdan direk versenize! Öyle ya, size ne, değil mi?.. Şimdi yiyeceksiniz tekmeyi bi tarafınıza.»

Direk getirmeye Etienne gitti; bu kaba davranıştan hiç alınmamıştı; kendisi de şeflere çok kızmıştı; maden işçilerini kuzu gibi uysal buluyordu.

Levaque'la Chaval, ağız dolusu küfürler savurarak rahatlamışlardı. Şimdi hepsi, hatta Zacharie bile, öfkeli öfkeli payanda vuruyordu. Yaklaşık yarım saat, tokmakla vurularak yerlerine çakılan direklerin takırtısından başka ses çıkmadı. Kimsenin

ağzını bıçak açmıyor, öfkeyle burunlarından soluyor, kayaya sinir oluyorlardı; ellerinden gelse, bir omuz darbesiyle kayayı sarsıp yerine oturtuvereceklerdi.

Öfkeden ve yorgunluktan bitkin düşen Maheu, en sonunda!

«Bu kadar yetişir,» dedi. «Saat bir buçuk oldu... Güzel bir gün doğrusu, elli metelik geçerse elimize, ne âlâ!.. Benden paydos, canıma yetti artık.»

Daha yarım saat vardı paydosa, ama Maheu giyindi. Ötekiler de aynı şeyi yaptı. Çalıştıkları ocağa şöyle bir bakmak bile sinirlerine dokunuyordu. Catherine vagonlardan birini yeniden sürmeye kalkınca, seslenip yanlarına çağırdılar, işgüzarlığına kızmışlardı. Kömürün ayakları varsa, kendi kendine çıkardı yukarı. Ve altı kişilik kafile, aletleri kollarında; kuyunun başına gitmek üzere sabah geçtikleri iki kilometrelik yoldan yürümeye başladı.

Kazmacılar, bacadan aşağı hızla kayarlarken, Catherine'le Etienne orada biraz durakladılar. Küçük Lydie'ye rastlamışlardı çünkü. Kız, kenara çekilip yol verdi, sonra da burnundan oluk gibi kan boşanan ve kimbilir nereye bir saattir yüzünü yıkamaya giden Mouquette'in kayıplara karıştığını anlattı. Onlar yanından ayrılırken, kızcağız, çok ağır bir yükle cebelleşen kapkara minik bir karınca gibi, o çırpıyı andıran kol ve bacaklarını gererek, çamurun içinde yorgun argın, vagonu yeniden itmeye başladı. Catherine'le Etienne, kafalarını çarpmamak için geri kaykılarak sırtüstü kayıyorlar, işçilerin kıçlarıyla cilalanmış kayalar boyunca büyük bir hızla inerken, «aman kıçımız tutuşmasın» diye şakalaşarak zaman zaman direklere tutunup duralamak zorunda kalıyorlardı.

Aşağı indiklerinde kimseyi göremediler, baş başaydılar. İlerde, galirinin dönemecinde küçük kırmızı yıldızları andıran ışıklar kaybolup gidiyordu. Az önceki neşeleri kalmamıştı; Catherine önde, Etienne arkada, yorgun adımlarla ağır ağır yürümeye başladılar. Lambalar isleniyor, Etienne, dumanlı sisin içinde kızı güçlükle seçebiliyordu. Onun kız olduğu aklına geldikçe, kucaklayıp öpemeyişine yanıyor, öteki herifin, hevesini kursağında bırakmasına kızıp duruyordu. Düpedüz yalan söylemişti kız,

o herif bal gibi de sevgilisiydi; her kömür yığını üstünde seviştiklerine kalıbını basabilirdi, çünkü kalçalarını daha şimdiden bir yosma gibi kıvırıp duruyordu. Sanki ihanete uğramış gibi durup dururken Catherine'e surat asıyordu. Oysa genç kız, ikide bir arkasına dönüyor, yoldaki bir engeli göstererek onu uyarıyor, neredeyse barışmaya çağırıyordu. Gözlerden o kadar uzak, o kadar baş başaydılar ki, iki sıkıfıkı dost gibi bunun tadını çıkarabilirlerdi! Sonunda, vagonların toplandığı galeriye geldiklerinde, Etienne, kararsız kalmış olmanın verdiği üzüntüyü üzerinden attı; genç kıza gelince, o, son bir kez şöyle bir baktı, bir daha asla yakalayamayacakları kaçırılmış bir fırsatın hüzünlü pişmanlığı okunuyordu gözlerinde.

Şimdi ortalıkta yeraltı yaşamının hayhuyu uğulduyor, maden çavuşları çevrelerinde dört dönüyor, beygirlerin çektiği vagon katarları sürekli gidip geliyordu. Lambalar, karanlığa serpiştirilmiş yıldızlar gibiydi. Catherine ile Etienne, önlerinden geçerken solukları suratlarına çarpan insan ve beygir karaltılarına yol vermek için duvara yaslanmak zorunda kalıyordu. Bir kataın ardından yalınayak koşmakta olan Jeanlin, yanlarından geçerken, tekerleklerin takırtısı içinde kulaklarına ulaşamayan çirkin bir laf attı onlara. Catherine suskun suskun, Etienne'se, sabahleyin geçtiği yolları ve dörtyol ağızlarını anımsayamadan, kızın kendisini yerin daha da dibine soktuğu sanısına kapılarak, habire yürüyorlardı. Etienne'in en çok canını sıkan şey, ocaktan çıkarken tüm bedenini saran ve kuyuya yaklaştıkça baştan aşağı zangır zangır titreten, gitgide azıtan soğuktu. Daracık dehlizlerin duvarları boyunca rüzgâr fırtına gibi sert esmeye başlamıştı. Etienne, çıkışa ulaşmaktan umudunu kestiği sırada, birdenbire kendilerini asansörün olduğu yükleme alanında buldular.

Chaval, dudaklarını kuşkuyla büzerek ters ters baktı onlara. Kanter içindeki öbür işçiler de buz gibi esen hava akımının ortasında suskun suskun dikiliyor, öfkelerini bastırarak için için homurdanıyorlardı. Çok erken gelmişlerdi; kimseyi yarım saatten önce yukarı çıkarmayacaklardı. Ayrıca, bir beygiri madene indirebilmek için bir sürü karışık manevranın yapılması gereki-

yordu. Yükleyiciler, kulakları sağır eden bir tangırtı içinde hâlâ vagonları aşağı gönderiyor; asansörler, tepeden yağan yağmura doğru yükselip gidiyorlardı. Aşağıda, akan sularla havuza dönen on metrelik bir çukurdan çamurlu bir nem yayılıyordu havaya. Kuyunun çevresinde dört dönen işçiler, üstlerini başlarını sırılsıklam yapan bu tozlu su serpintisinin ortasında, işaret halatlarını çekiyor, manivelalara basıyorlardı. Üç çıplak lambanın kırmızımsı ışıkları, duvarlarda kıpır kıpır oynaşan koskocaman gölgeler düşürüyor, bu yeraltı alanına, bir çağlayanın ardına gizlenmiş bir mağara, bir haydut yatağı görünümü veriyordu.

Maheu, yukarı çıkabilmek için son bir girişimde bulundu. Saat altıda işbaşı yapmış olan Pierron'a sokuldu:

«Bırak da çıkalım işte.»

«Dünyada olmaz, git işçibaşına söyle... Bana ceza yazar sonra.»

Ağızların ucuna gelen homurtular yine bastırıldı. Catherine, Etienne'in kulağına eğilerek:

«Gel hadi, ahırı gör,» dedi. Orası buradan daha iyidir.»

Ahıra girmek yasak olduğu için, usulca sıvıştılar. Soldaki kısa bir galerinin sonundaydı. Ahır yirmi beş metre uzunluğunda, dört metre yüksekliğinde, tavanı tuğla örülü bu oyuk, yirmi beygiri barındırabiliyordu. Gerçekten de iyi bir yerdi burası; canlı bir hayvan sıcaklığı, taze ot dolu temiz bir samanlık kokusu vardı içerde. Tavanda yanan tek lamba kandil gibi soluk bir ışık veriyordu. Dinlenmekte olan atlar, başlarını çevirerek iri, çocuksu gözlerle gelenlere şöyle bir baktılar, sonra, herkesin sevdiği bu gürbüz ve sağlıklı işçiler, usulca yemliklerine döndüler.

Catherine, yemliklerin üstündeki çinko tabelalara yazılı adları yüksek sesle okuduğu sırada, karşısına birdenbire biri dikildi, küçük bir çığlık attı. İçine yatıp uyuduğu saman yığınından korkuyla fırlayan Mouquette'di bu. Pazar eğlenceleri yüzünden yorgun argın düşünce, pazartesileri burnuna okkalı bir yumruk patlatır, yıkamak bahanesiyle çalışmayı bırakıp buraya gelir, sonra da atlarla birlikte, samanlıkta yatardı. Kızına çok düşkün olan babası, başını derde sokmayı göze alarak, onun bu yaramazlıklarını sineye çekerdi.

Tam bu sırada, Mouque Baba içeri girdi. Kısa boylu, dazlak, çalışmaktan yıpranmış bir adamdı; elli yaşında eski bir maden işçisinde pek rastlanmayacak kadar şişmandı. Kendisini seyis yaptıklarından bu yana öyle çok tütün çiğniyordu ki, simsiyah kesilen ağzındaki dişetleri hep kanıyordu. Kızının yanında ötekileri de görünce öfkelendi:

«Ne dolaplar çeviriyorsunuz burada? Hadi bakalım, çekin arabanızı! Bir de erkek alıp getirmiş, şıllıklar!.. Oynaşacak başka yer kalmadı da benim samanlarımı mı buldunuz?»

Babasının heyheylenmesini çok gülünç bulan Mouquette, kasıklarını tuta tuta gülüyordu. Ama Etienne bozulmuştu, Catherine ona bakıp gülümsüyordu. Üçü birlikte asansörün bulunduğu yükleme alanına döndükleri sırada, Bébert'le Jeanlin de bir vagon katarıyla oraya geldiler. Asansörün gelmesini beklerken, genç kız bir katarı çeken beygirin yanına giderek hayvanı okşamaya, bir yandan da anlatmaya başladı. Adı Bataille'dı; on yıldır aşağıda bu kırat, madenin en emektar hayvanıydı. On yıldır hep bu çukurda yaşıyor, güneş yüzü görmeden, ahırda hep aynı köşeye bağlanıyor, karanlık galerilerde hep aynı işi yapıyordu. Oldukça semiz, parlak tüylü, kalender bir hayvandı; yeryüzünün sıkıntılı hayhuyundan uzak, bilgece bir yaşam sürüyordu. Bu karanlık dünyada epey kurnazlaşmıştı. Gidip geldiği dehlizleri belleğine öylesine kazımıştı ki, havalandırma kapılarını başıyla itiyor, çok alçak yerlerden geçerken boynunu eğiyordu. Yaptığı seferleri de sayıyor olmalıydı ki, zorunlu sefer sayısı tamamlanınca, fazladan bir sefere çıkmaktan kesinlikle kaçınıyor, soluğu hemen yemliğinin başında almak istiyordu.

Artık kocamaya başlamıştı, kedi gözü gibi keskin gözleri kimi zaman hüzünle gölgeleniyordu. Belki de karanlık düşlerinin ta derinliklerinde, doğduğu yeri, Marchiennes yakınlarında Scarpe deresi'nin kıyısındaki, dört bir yanı çepeçevre yeşillikler çevrili, rüzgârı hiç eksik olmayan o değirmeni görür gibi oluyordu. Tavanda, hayvan belleğinin ne olduğunu doğru dürüst anımsayamadığı kocaman bir fener yanıyordu. Ve başı eğik, yaşlı bacakları üstünde tüm bedeni titreyerek dikilirken, güneşi anımsamak için boşuna çaba harcıyordu.

Kuyuda, manevralar sürüyordu; işaret çekici dört kez vurmuştu; atı indiriyorlardı. Ne zaman aşağı bir at indirilecek olsa, herkesin yüreği ağzına gelirdi; çünkü dehşete kapılan hayvan aşağıya kimi zaman ölü olarak inerdi. Yukarda, ağın içinde çılgınca debelenirdi. Sonra, ayaklarının yerden kesildiğini hissedince taş kesilir, belirli bir noktaya dikilen gözleri faltaşı gibi açılır, ve öylece karanlığın içine dalardı.

Bu seferki at, kılavuz direklerinin arasından geçemeyecek kadar iri olduğu için asansörün altında askıya alınmış, başı yan yatırılıp bağlanmak zorunda kalınmıştı. İniş, yaklaşık üç dakika sürdü; işi sağlama almak için, asansörü arasıra durdurarak indiriyorlardı. Bu arada, aşağıdakiler de hop oturup hop kalkıyordu. Ne oluyordu? Zavallı hayvanı yarı yolda, karanlıklar içinde asılı mı bırakacaklardı? En sonunda at, taş kesilmiş gövdesi ve korkudan dışarı fırlamış sabit bakışlı gözleriyle, ortaya çıktı. Yaklaşık üç yaşında doru bir attı bu, adı da Trompette'ti.

Hayvanı karşılamakla görevli Mouque Baba, bağırıyordu:

«Dikkat edin! Az daha indirin... Hemen çözmeyin sakın.»

Trompette, az sonra pelte gibi yığıldı demir döşemelerin üstüne. Hâlâ kıpırdanıyor, o bitmek tükenmek bilmeyen karanlık kuyunun ve bu gürültülü patırtılı yükleme alanının yarattığı karabasanını yaşıyordu. Hayvanı saran ağı açtıkları sırada, koşumlarından kurtulmuş olan Bataille yaklaştı, yerde yatan arkadaşını koklamak üzere boynunu uzattı. İşçiler, işi gırgıra vurarak yana açıldılar. Ee, nasıl bari, güzel kokuyor mu? Ama Bataille bu alaylı sözlere kulak asmıyor, daha da canlanıyordu. Yeni gelen arkadaşında, açık havanın tertemiz kokusunu, güneşin otlarda bıraktığı o unutulmuş kokuyu buluyordu. Birden, keskin bir kişneme duyuldu; sevinç ve hüzünle karışık bir hoş geldin haykırışıydı bu: Kokusunu yeniden duyduğu eski şeylerin yarattığı sevinç ve buradan ancak ölüsü çıkacak olan yeni tutuklunun yol açtığı hüzün...

Gözdelerinin, bu cilvelerinden çok hoşlanan işçiler:

«Ah, ne anasının gözüdür şu bizim Bataille,» diye bağrışıyorlardı. «Şuna bak, nasıl da dil döküyor arkadaşına...»

Bağları çözülen Trompette hâlâ kıpırdamıyordu. Ve hâlâ ağ-

la sarılıp sarmalanmış gibi, korkudan ayakları tutulmuş, yan yatıyordu. Sonunda bir kamçı vurdular, silkinerek sersem sepelek ayağa fırladı. Mouque Baba koklaşmaya başlayan iki hayvanı alıp ahırın yolunu tuttu.

Maheu:

«Sanırım gidebiliriz artık değil mi? diye sordu.

Önce asansörlerin boşalması gerekiyordu, hem sonra çıkışa daha on dakika vardı.

Ocak yavaş yavaş boşalıyor, bütün galerilerden işçiler geliyordu. Şimdiden elli işçi toplanmıştı; insanın ciğerini sökecekmiş gibi esen buz gibi rüzgârın ortasında titreşerek sırılsıklam bekliyorlardı. Yumuşak yüzlü biri olmasına karşın, Pierron, erkenden paydos ettiği gerekçesiyle kızı Lydie'ye sert bir tokat yapıştırdı. Zacharie, ısınmak bahanesiyle çaktırmadan Mouquette'i çimdikliyordu. Ama hoşnutsuzluk artıyordu: Chaval ve Levaque, mühendisin verdiği gözdağını anlatıyor; vagon ücretinin indirileceğini, payanda ücretinin ise ayrıca verileceğini söylüyordu. Bu karara öfkeli homurtularla karşı çıkılıyor, yerin neredeyse altı yüz metreye yaklaşan derinliklerinde, bu daracık köşede, bir isyan filizleniyordu. Az sonra homurtular adamakıllı yükseldi; asansörü beklerken soğuktan donan, kömür tozuna bulanmış bu insanlar, işletmeyi, işçilerin yarısını maden ocağında, yarısını da açlıktan öldürmekle suçladılar. Etienne, konuşulanlara kulak verirken heyecandan ürperiyordu.

Çavuş Richomme, yükleyicilere:

«Çabuk olalım! Çabuk olalım!» diye sesleniyordu.

Kimseye ceza kesmek istemediği için işi işitmezliğe vuruyor, bir an önce yukarı çıkmaları için işi çabuklaştırmaya uğraşıyordu. Gelgelelim, gürültü öylesine arttı ki, sonunda karışmak zorunda kaldı. Arkadan bağırıyorlar, bu işin böyle sürüp gidemeyeceğini, er geç dükkânın yerle bir olacağını söylüyorlardı.

Richomme, Maheu'ye:

«Sen akıllı uslu bir adamsın,» dedi. «Susturuver şunları. İnsan güçlü olmadığı zaman, uslu olmalı.»

Öfkesi yatışan ve kaygılanmaya başlayan Maheu'nün işe karışmasına gerek kalmadan, gürültü kesiliverdi. Denetleme-

den dönen Négrel'le Dansaert, herkes gibi ter içinde, galerinin birinden çıkmışlardı. Mühendis, tek laf etmeden kalabalığın arasından geçerken, işçiler, alışkanlıkla kenara çekilip yol verdiler. Négrel bir vagona, işçibaşı öbür vagona kuruldu; işçilerin, kodamanlar için hep söyledikleri gibi «kocabaşın» gelişini bildirmek üzere beş kez işaret verildi ve asansör, iç karartıcı bir sessizlikle yükseldi.

VI

Kendisini yukarı çıkaracak asansörün vagonlarından birine dört kişiyle sıkışan Etienne, yeniden yollara düşüp aç susuz taban tepmeyi göze aldı, ne olursa olsun alıp başını gidecekti. Bu cehennemin dibine yeniden inip de onca çileden sonra ekmek parasını bile kazanamamaktansa, açlıktan gebermek daha iyiydi. Altındaki vagonlardan birine binen Catherine'in uyuşturucu sıcaklığını hissetmiyordu şimdi. Abuk subuk bir iş yapmaktansa çekip gitmeyi yeğliyordu, çünkü daha eğitimli, daha görmüş geçirmiş olduğu için, bu koyun sürüsünün boyun eğişine dayanamıyordu, yoksa eninde sonunda kodamanlardan birinin boğazını sıkıverecekti.

Birden gözleri karardı. Yukarı öyle hızlı çıkmışlardı ki, ansızın beliren günışığından sersemlemiş, neredeyse unuttuğu keskin aydınlık gözlerini kamaştırmıştı. Asansör kafesinin sürgülere yerleştiğini anlayınca derin bir oh çekti. Boşaltıcı işçilerden biri kapıyı açtı, işçiler vagonlardan atlamaya başladı.

Zacharie, kapıyı açan işçinin kulağına doğru:

«Baksana Mouquet,» diye fısıldadı, «var mısın bu akşam Volcan'a takılmaya?»

Volcan, Montsou'daki çalgılı kahveydi. Mouquet, sinsi sinsi sırıtarak sol gözünü kırptı. Babası gibi o da tıknazdı; suratında, bir sonraki günü düşünmeden eline geçeni har vurup harman savuran bir hovarda havası vardı. Bu sırada Mouquette de indi vagondan. Mouquet, şakacıktan da olsa okkalı bir şaplak attı kız kardeşinin kıçına.

Etienne, gece karanlığında, fenerlerin bozbulanık ışığında tüylerini ürpertmiş olan boşaltma hangarını zor tanıdı. Pis ve çıplak bir yerdi burası. Tozlu pencerelerden bulanık bir ışık sızıyordu. Yalnız, ta dipte, makinenin bakır bölümleri ışıl ışıl parlıyordu; yağlı çelik halatlar, mürekkebe daldırılmış şeritler gibi durmadan kayıyordu; tepedeki dişli çark,onu taşıyan büyük çatı, asansörler, kömür vagonları, kısacası bütün bu madeni eşya kalabalığı, hurda demire özgü paslı renkleriyle hangara iç karartıcı bir hava veriyordu. Gacırdayan tekerlekler, demir döşemeyi durmadan sarsıyor, bir oraya bir buraya taşınan kömürlerden, yükselen ince toz bulutu, yerleri, duvarları, hatta kulenin kirişlerine varıncaya kadar her yeri kapkara yapıyordu.

Kayıt görevlisinin camlı odasındaki çizelgeye bakan Chaval öfkeden kudurmuş bir halde hışımla çıkageldi. Biri tam doldurulmadığı, öbürü ise kömürler temiz olmadığı için, iki vagon hesap dışı, tutulmuştu.

«Boku yedik!» diye bağırdı. «Yirmi meteliğimiz pisi pisine güme gitti yine! E tabii, kollarını eşek kuyruğu gibi sallamaktan gayrı hiçbir boka yaramayan herifleri aramıza alırsak, olacağı budur işte!»

Bu sözlerle kimi hedef aldığını göstermek için Etienne'e dik dik bakıyordu. Bu hakarete önce yumrukla karşılık verme geçti delikanlının aklından, ama sonra değmez diye düşündü, nasıl olsa çekip gidecekti. Bu olay, kararını iyice kesinleştirmişti.

Maheu, ortalığı yatıştırmak için:

«İlk gün olur o kadar,» dedi. «Yarın daha iyi çalışır»

Herkesin canı burnundaydı, çatacak yer arıyorlardı. Lambalarını bırakmak için odaya girdiklerinde, Levaque, lambasını iyi temizlemediği için kendisine çıkışan görevliyle atıştı. Sobası gürül gürül yanan soyunma barakasında birazcık olsun yatıştılar. Ağzına kadar kömür doldurulmuş olmalıydı ki, soba kıpkırmızı kesilmişti; penceresiz geniş duvarları kankırmızıya boyayan kor alevler yüzünden, baraka yanıyormuş gibi görünüyordu. Herkesin keyfi yerine gelmişti; ateşe tutulan sırtlar kavruluyor, çorba kasesi gibi buram buram buharlar yükseliyordu. Sırtları yanınca, karınlarını ısıtıyorlardı. Mouquette, gömleğini ku-

rutmak için hiç çekinmeden pantolonunu indirdi. Delikanlılar ileri geri laf atmaya başlayınca, Mouquette küfredercesine bir hareketle birdenbire dönerek onlara kıçını gösterdi, bir anda herkes kahkahaya boğuldu.

Araç gerecini çantasına tıkıştıran Chaval:

«Hadi bana eyvallah,» dedi.

Kimse kıpırdamadı. Yalnız Moquette, kendisinin de Montsou'ya gideceğini söyleyerek ardına takıldı. Barakadakilere yeni bir alay konusu çıkmıştı, Chaval'in kıza pek yüz vermediğini bilmeyen yoktu çünkü, bu sırada Catherine babasına fısır fısır bir şeyler anlatıyordu. Maheu bir süre şaşkın şaşkın dinledi, sonra başını sallayarak onayladı; konuşmaları sona erince, Etienne'i yanına çağırdı, çıkınını geri verirken:

«Bak dinle,» dedi usulca. «Hiç paran yoksa, iki haftalığını alıncaya kadar açlıktan ölürsün... İster misin bir yerlerden borç bulalım sana?»

Delikanlı, bir an bocaladı. Tam da o günkü ücretini istemeyi, sonra da çekip gitmeyi düşünüyordu. Ama genç kızın karşısında utandığı için bunu yapamadı. Catherine, iri gözlerini dikmiş kendisine bakıyordu. Kimbilir, belki de çalışmaktan kaçmak istediğini sanıyordu.

Maheu:

«Ama bak, şimdiden söyleyeyim,» diye sürdürdü. «Kesin söz veremem, bi kez isterim, olursa olur, olmazsa olmaz.»

Etienne, bu söze hayır demedi, nasıl olsa kimse beş para vermezdi. Hem verse bile, alacağı birkaç kuruş yüzünden buraya çakılıp kalacak değildi, iki lokma yedikten sonra istediği an basıp gidebilirdi. O sırada Catherine'e ilişti gözü, kendisine yardım ettiği için çok mutlu görünüyor, sevinç içinde tatlı tatlı gülümsüyor, sevecenlikle bakıyordu. Etienne işte o zaman, bu işe baştan hayır demediğine pişman oldu. Bütün bunlar neye yarayacaktı sanki?

Maheu'ler, tahta pabuçlarını alıp sandıklarını kapadılar, sonra da, sırtları ısınır ısınmaz birer birer barakadan çıkıp giden arkadaşlarının ardından dışarı çıktılar. Etienne en arkadan yürüyordu. Levaque'la oğlu da kafileye katıldı. Ama ayıklama han-

garından geçerken patlak veren bir olay, onları yollarından alıkoydu.

Ayıklama hangarı, uçuşan kömür tozlarıyla kapkara kesilmiş, aralıklarından sürekli hava geçiren, kocaman kepenkli genişçe bir odaydı. Kömür vagonları, toplama alanından doğruca bu bölüme geliyor, saçtan yapılmış uzun eleme oluklarına boşalıyordu. Bu eleme olukları boyunca sağlı sollu basamaklara çıkmış ayıklayıcı kızlar, ellerinde kürek ve tırmıklarla kömürü karıştırıyor, taşları ayıklayıp temiz kömürü itiyorlar, ve kömürler, oluğun ucundaki hunilerden hangarın altındaki demiryolunda bekleyen vagonlara dökülüyordu.

Öksürdükçe kan tüküren, ince uzun boylu, koyun bakışlı çocuksu, solgun yüzüyle Philoméne Levaque da ayıklama hangarında çalışıyordu. Başına mavi yünlüden bir bez parçası sarmış, eli kolu simsiyah, Pierrone'un anası olacak ihtiyar cadalozun alt yanında kömür ayıklıyordu. İşçilerin Brûlé (yanık) adını taktığı bu kadın, baykuşu andıran iri gözleri ve bir pinti kesesi gibi büzük ağzıyla korkunç görünümlü biriydi. Philoméne'le kapışmışlardı. Kız, kocakarıyı kendi taşlarını aşırmakla suçluyor, onun yüzünden on dakikadır kendi sepetini bir türlü dolduramadığını söylüyordu. Sepet başına ücret verildiği için sık sık böyle kavgalar patlak verirdi. Saç saça baş başa kavga ederler, kapkara ellerle birbirlerinin yüzünü gözünü tırmalarlardı.

Zacharie, sevgilisine:

«Göster şuna gününü!» diye seslendi.

Ayıklayıcı kızlar kahkahayla güldüler. Ama Brûle Kadın, bu kez delikanlıya dönerek *açtı ağzını yumdu gözünü:*

«Bana baksana sen pislik herif! Sen önce ondan peydahladığın iki piçine sahip çıksan daha iyi edersin!.. Daha on sekizine gelmemiş bacak kadar bir kızla oynaşmak, görülmüş şey mi hiç!..»

Maheu, gidip şu yellozun ağzının payını vereyim diye aşağı inmeye kalkan oğluna engel oldu. Gözetmenlerden biri koşarak geliyordu, tırmıklar kömürleri yeniden karıştırmaya başladı hemen.

Şimdi artık, eleme oluğunun bir ucundan öbür ucuna kadar, kömürün taşlarını ayıklamak için akla karayı seçen öne eğilmiş kadınların sırtlarından başka bir şey görünmüyordu.

Dışarda rüzgâr birdenbire kesilmiş, gri gökyüzünden nemli bir ayaz dökülmeye başlamıştı. Kömür işçileri omuzlarını kastı, tiril tiril giysilerinden kemiklerini dışarı fırlatan bir yürüyüşle sallana sallana, dağınık bir sürü halinde yola koyuldular. Günışığında, çamurlara bulanmış bir zenci kafilesine benziyorlardı. Kimisi azığını bitirmemişti, ceketle gömlek arasında taşınarak geri getirilen bu ekmek, onları kambur gösteriyordu.

Zacharie, kıs kıs gülerek:

«Oo bakın kim geliyor, Bouteloup,» dedi.

Levaque, yürümeye devam ederken, otuz beş yaşlarında esmer, sakin, düzgün görünüşlü şişman bir adam olan kiracısıyla kısaca lafladı:

«Çorba hazır mı, Louis?»

«Hazırdır herhalde.»

«Desene kadının keyfi yerinde?»

«Öyledir herhalde.»

Onlar giderken yeni işçi kafileleri, tesviyeciler geliyor, birer birer kuyuya iniyorlardı. Üç vardiyasıydı bu; kuyu onları da yiyordu. Tesviyeciler gruplara ayrılarak, rayların sonundaki ocaklarda kazmacıların yerini alacaktı. Maden ocağı hiç boş kalmıyor, pancar tarlaları altında, yerin altı yüz metre derinliğindeki kayalar, böcek-insanlar tarafından gece gündüz oyuluyordu.

Çocuklar önden yürüyordu. Jeanlin, Bebert'e veresiye dört metelik tütün alabilmenin püf noktalarını anlatıyordu. Lydie, seke seke biraz geriden yürüyordu. Onların arkasından da Zacharie, Etienne ve Catherine geliyordu. Kimse konuşmuyordu. Levaque ile Maheu, Avantage Meyhanesi'nin önüne geldiklerinde onlara yetiştiler.

Maheu, Etienne'e:

«Geldik,» dedi. «Buyur gir bakalım.»

Topluluk burada dağıldı. Catherine bir an öylece dikildi, dupduru bir pınarı andıran yeşil gözleriyle Etienne'e son kez baktı;

yüzündeki kömür karası, gözlerinin ışıltısını daha da artırıyordu. Gülümsedi; sonra işçi mahallesine giden yokuşta ötekilerle birlikte gözden yitip gitti.

Meyhane, köyle maden arasındaki kavşağın başındaydı. İki katlı, kireç badanalı bir binaydı; pencere pervazları gökmavisi kenar çizgileriyle süslenmişti. Kapının üstündeki tabelada sarı harflerle Avantage, Rasseneur'ün Meyhanesi yazıyordu. Evin arkasında yeşil çitle çevrili bir avlu vardı, burada lobut devirmece oyunu oynanırdı. Göz alabildiğine uzanan kendi kendi arazisinin içinde kalan bu yeri alabilmek için her yola başvuran işletme, Voreux Ocağınının burnunun dibine, pancar tarlaları arasında dikilmiş bu meyhaneye çok içerliyordu.

Maheu, Etienne'e, yine:

«Girsene,» dedi.

Meyhanenin salonu küçüktü; beyaz badanalı duvarları, bir düzine kadar iskemlesi, yemek dolabı büyüklüğündeki çam ağacından tezgâhıyla çıplak ve aydınlıktı. Tezgâhın üstünde on kadar bira bardağı, üç şişe likör, bir sürahi ve pirinç musluklu küçük bir bira fıçısı bulunuyordu. Bunun dışında, ne bir resim, ne bir raf, ne de bir oyun takımı vardı. Pırıl pırıl parlayan dökme ocaktaki kömür topağı ağır ağır yanıyordu. Döşemeye serpilmiş ince, beyaz kumlar, bu sulak bölgenin nemini sürekli emiyordu.

Maheu, kimi zaman gelip meyhanede çalışan, tezgâh başındaki iriyarı, sarışın komşu kızına:

«Bir bira,» dedi. «Rasseneur yok mu?»

Kız, fıçının musluğunu açarken patronun az sonra burada olacağını söyledi. Madenci, boğazına sıvanan kömür tozlarını temizlemek için, bardağı kafasına dikledi, yarıya kadar yavaş yavaş içti. Arkadaşına bir şey ısmarlamadı. Onlardan başka yüzü gözü kapkara, sırılsıklam, sakallı bir madenci daha vardı içerde; bir masanın başına oturmuş, düşüncelere dalarak sessizce birasını yudumluyordu. O sırada bir üçüncü müşteri daha girdi, eliyle işaret ederek bira istedi, bir dikişte içtikten sonra parasını ödeyip sessizce gitti.

Az sonra,otuz sekiz yaşlarında, yuvarlak yüzlü, sinekkaydı

tıraşlı şişman bir adam gülümseyerek içeri girdi. Rasseneur'un ta kendisiydi bu; eskiden madende çalışırken, üç yıl önceki grevden sonra İşletme'nin işten attığı bir kazmacıydı. İyi bir işçiydi, ağzı iyi laf yapardı, işçi sorunlarını hep o dile getirirdi, sonunda isyancıların başı olmuştu. Karısı, birçok madenci karısı gibi, eskiden meyhane işletiyordu; işten atılınca meyhaneyi Rasseneur yönetmeye başlamış, bir yerden para bularak işi büyütmüş ve meyhaneyi, işletmeye inat, tam Voreux'nün karşısına kurmuştu. İşler, açıldıkça açılıyor, meyhane bir toplantı merkezine dönüşüyor, eski arkadaşlarının yüreklerindeki öfke ateşini körükleyerek günden güne zenginleşiyordu.

Maheu, hemen konuya girerek:

«Bu delikanlıyı bu sabah işe aldım,» diye açıkladı. «Boş odan var mı? Bir de, on beş günlüğüne borç verebilir misin?»

Rasseneur'ün keyfi kaçıvermişti. Etienne'i kuşkuyla süzerken en ufak bir üzüntü gösterisinde bulunmaya kalkmadan:

«İki oda da dolu,» dedi. «Elimden hiçbir şey gelmez.»

Delikanlının beklediği olmuştu, yine de canı sıkıldı; ama birdenbire yeniden alevlenen gitme isteğinin baskın çıkmasına kendisi de şaştı. Ne olursa olsun,otuz meteliği alır almaz basıp gidecekti nasıl olsa. Masada bira içen işçi gitmişti. Başka işçiler de birer birer gelip gırtlaklarının pasını giderdikten sonra sallana sallana çekip gidiyorlardı. Bira içmeleri, zevkten ya da alışkanlıktan değil, daha çok, bir gargara, bir boğaz temizleme, bir gereksinimin sessizce giderilişiydi.

Rasseneur, birasını yudumlayan Maheu'ye:

«Ee, ne var ne yok bakalım?» diye sordu.

Sesinde anlamlı bir hava vardı.

Maheu, çevresine bakındı, Etienne'den başka kimse olmadığını görünce:

«Yine kapıştık» dedi. «Payandalama işi yüzünden...»

Olayı bir bir anlattı. Meyhaneci alı al moru mor oldu; yüzüne kan hücum etmişti, gözleri ateş saçıyordu. Sonunda, patladı:

«Öyle olsun bakalım,» dedi. «Sıkıysa indirsinler ücretleri, görürler günlerini o zaman!»

Etienne'in yanında rahat konuşamıyordu. Yine de, gözucuy-

la delikanlıya bakarak konuşmayı sürdürdü. Üstü kapalı konuşuyor, adlarını anmaksızın Müdür Bay Hennebeau'dan, karısından, yeğeni Bacaksız Négrel'den söz ediyor, bu işin böle sürüp gidemeyeceğini, eninde sonunda dananın kuyruğunun kopacağını söylüyordu. Yoksulluk almış yürümüştü, sayısız fabrika kapanmıştı, bir sürü işçinin işlerine son verilmişti. Ekmek aslanın ağzındaydı. Bir gün önce, kendisine söylediklerine göre, komşu ocaklardan birinin sahibi olan Bay Deneulin bu durumda ne halt edeceğini bilemiyordu. Ayrıca, Lille'den kaygı verici ayrıntılarla dolu bir mektup almıştı.

«Kimden biliyor musun?» diye mırıldandı. «Hani geçenlerde burda gördüğün biri vardı ya, işte ondan geliyor...»

Sözü yarım kaldı. Karısı içeri girmişti. Uzun boylu, sivri burunlu, mor yanaklı, zayıf, coşkulu bir kadındı. Politika konusunda kocasından daha köktenciydi.

«Pluchart'ın mektubu, değil mi?» dedi. «Ah ah! İşin başında o olsaydı, her şey nasıl yoluna girerdi!»

Etienne bir süredir kulak kesilmiş dinliyordu; işin içyüzünü kavramış, yoksulluk ve öc alma gibi sözler duyunca heyecanlanmıştı. Birdenbire ortaya atılan bu adı işitince ürperdi yüksek sesle, neredeyse ağzından kaçırırcasına:

«Pluchart'ı tanırım ben,» dedi.

Herkes ona bakınca eklemek zorunda kaldı:

«Evet, makinistim ben, Lille'deyken o benim ustabaşımdı... Sıkı adamdır, sık sık laflardık kendisiyle.»

Rasseneur, onu yeniden süzüyordu, sonra birden yüzü değişiverdi, canayakın bir hava gelmişti üstüne.

Sonunda, karısına:

«Bu delikanlıyı Maheu getirdi bana,» onun yanında sürücüymüş, diye açıkladı. «Boş oda var mı, ayrıca kendisine on beş günlüğüne kredi açabilir miyiz diye soruyor.»

Bunun üzerine, sorun hemen çözüldü. Boş bir oda vardı, kiracısı o sabah ayrılmıştı. Ve meyhaneci o andan sonra lafını esirgemedi, coştukça coştu; patronlardan olanaklar ölçüsünde bir şeyler istediğini, başkaları gibi, olmayacak şeyler için üste-

lemediğini söylüyordu. Karısı omuzlarını silkiyor, «hakkım neyse aynen isterim» diye kestirip atıyordu.

Maheu, tartışmaya son vererek:

«Hadi size iyi akşamlar,» dedi. «Bütün bunlar işçileri madene inmekten kurtaramaz, madene inilince de ölenler olacak elbet... Bak, sen madenden bir çıktın, üç yıl içinde kendine geldin yahu!»

Rasseneur, kibarca onayladı:

«Doğru, epey toparladım.»

Etienne, teşekkür edip Maheu'yü kapıya kadar geçirdi. Ama Maheu, karşılık vermedi, başını sallamakla yetindi. Delikanlı, işçi mahallesine giden yokuşu zorlana zorlana tırmanışını izledi. Bayan Rasseneur, müşterilere hizmet ediyordu. Bir dakika beklemesini rica etti, az sonra onu odasına çıkaracaktı, orada yüzünü gözünü yıkayıp temizlenebilirdi. Kalmalı mıydı acaba? Bocalıyor, karar verememenin sıkıntısını duyuyordu. Yollardaki özgürlüğün, güneş altında çektiği açlığın, başına buyruk olma zevki uğruna gönüllü olarak katlandığı bu acıların bile özlemini duyar gibiydi. Fırtınanın kasıp kavurduğu cüruf yığınına çıktığı anla yerin dibindeki karanlık dehlizlerde yüzükoyun sürünerek geçirdiği saatleri düşününce yıllar yılı burada yaşamış gibi bir duyguya kapılıyordu. Aynı işi yapmak için oraya dönme düşüncesi tüylerini diken diken ediyordu; haksız ve çok zorlu bir şeydi bu. Gözleri kör edildikten sonra acımasızca ezilen bir hayvana dönüştürülmek, insanlık gururunu ayaklandırıyordu.

Böyle düşünerek içi içini yerken, Etienne'in uçsuz bucaksız ovada gezinen gözleri, baktığı şeyi yavaş yavaş fark etti. Çok şaşırdı; geceleyin ihtiyar Bonnemort'un eliyle bir yay çizerek gösterdiği karanlıkların ardındaki ufkun böylesine uçsuz bucaksız olabileceği dünyada aklına gelmezdi doğrusu. Karşıdaki dönemeçte, ahşap ve tuğla binalarıyla, ziftle sıvanmış ayıklama hangarıyla, kayağantaşıyla kaplı kulesiyle, makine dairesi ve açık kırmızı tuğladan örülmüş yüksek bacasıyla, bir çukura yerleşmiş olan Voreux'yü daha iyi görüyordu şimdi. Binaların çevresinde göz alabildiğine uzanan bir alan vardı, Etienne bu alanın böylesine geniş olabileceğini düşünememişti; burada, kö-

mür stokları dalga dalga yükselen bir mürekkep gölünü andırıyor, stok yığınının üstünden içinden raylar geçen asma köprü uzanıyor, bir köşede koskoca bir ormanı kese kese buraya taşımışlar gibi direk ve tomruk istifleri duruyordu. Sağda, devlerin elinden çıkmışcasına koskocaman bir barikat gibi yükselen cüruf tepesi vardı; tepenin eski bölümlerini otlar bürümüştü; öbür bölümleri ise, yüzeydeki açık gri şist ve kumtaşı tabakasında kızıl pas lekeleri bırakan ve koyu dumanlar çıkaran sinsi bir ateşle, için için yanıyordu. Sonra, yılın bu mevsiminde çıplak kalmış uçsuz bucaksız buğday ve pancar tarlaları, yer yer cılız söğütler ve çalılarla kaplı bataklıklar, incecik, sıra sıra kavaklarla birbirinden ayrılmış çayırlar uzanıyordu. Taa ötelerde, alacalı bulacalı lekeler, kuzeyde Marchiennes'i, güneyde Montsou kentlerini gösteriyor; doğuda Vandame Ormanı, yaprakları dökülmüş ağaçlarının mor çizgisiyle ufku kaplıyordu. Bu bulanık kış ikindisinin yere değecekmiş gibi alçalan kurşuni göğü altında, Voreux'nün olanca siyahlığı, uçuşan olanca kömür tozu ovaya dökülüyor, ağaçları boyuyor, yollara kara toprak, tarlalara kara tohum serpiyordu sanki.

Bakarken, Etienne'i en çok şaşırtan şey, geceleyin gözünden kaçan kanal, daha doğrusu, yatağı değiştirilen scarpe deresi'ydi. Kanal, Voreux'de Marchiennes'e doğru on kilometre kadar gümüşten bir şerit, iki yanı büyük ağaçlarla kaplı bir cadde gibi uzanıyor; yeşil yamaçları ve mavnaların kırmızı bordalarını yansıtan bulanık suyuyla upuzun akıp gidiyordu. Maden ocağının alt yanındaki iskeleye, asma köprüden geçen vagonların kömürlerini boşalttığı mavnalar yanaşmıştı. Kanal ilerde bir dirsek yaparak bataklığın yanından geçip gidiyordu. Şu engebesiz ovanın bütün ruhu, bir anayol gibi ortasından geçen, demir ve kömür taşıyan geometrik biçimli bu suya bağlıydı sanki.

Etienne'in bakışları, kanaldan sonra, tepenin ardında kalan ve yalnızca kırmızı kiremitleri görünen işçi mahallesine yöneldi. Sonra gözleri yine Voreux'ye döndü, çamurlu yokuşun dibinde, oracıkta yapılıp pişirilmiş koskocaman iki tuğla yığınına takıldı. İşletme'nin kurduğu demiryolu hattı, bir tahta perde arasından

geçerek maden ocağına gidiyordu. Son tesviyeci kafilesi ocağa iniyor olmalıydı. İşçilerin ittiği bir kömür vagonu keskin gıcırtılar çıkarıyordu.

Karanlığın örtüp sakladığı şeyler, nerden geldiği anlaşılamayan gürültüler, kıpır kıpır ışıldayan bilinmez yıldızlar yoktu artık. Yüksek fırınlarla kok fırınlarının ışıltıları, ağaran tanla birlikte, solmuştu. Şimdi günışığında ancak kurşuni rengini seçebildiği, hiçbir şeyin doyuramayacağı bir dev gibi, derin derin soluyan burnundan buharlar saçan motor pistonunun puflayışını işitiyordu.

Etienne, bir anda karar verdi. Belki de tepede, işçi mahallesine giden yokuşun başında, Catherine'in o dupduru yeşil gözlerini görür gibi olmuştu. Daha doğrusu, Voreux'den esen isyan rüzgârını hissetmişti belki de. Kararının nedenini tam olarak bilmiyordu; bildiği tek şey, acı çekmek pahasına da olsa savaşmak için yeniden madene inmek istediğiydi. Bonemort'un sözünü ettiği, on bin aç işçinin, yüzünü bile görmeksizin canıyla kanıyla beslemeye çalıştığı o karnı tok sırtı pek canavarı düşünürken gözünü kan bürüyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

I

Grégorie'ların malikânesi Piolaine, Joiselle yolu üzerinde, doğuya doğru, Mountsou'ya iki kilometre uzaklıktaydı. Burası, geçen yüzyılın başlarında yapılmış, dört köşe bir evdi. Eskiden, evi çevreleyen geniş araziden geriye şimdi kala kala duvarlarla çevrili, bakımı kolay otuz hektar kadar bir parça kalmıştı. O yörenin en lezzetli sebze ve meyvelerini yetiştiren bahçeleriyle ün salmıştı. Parkları yoktu, onun yerine küçük bir koru vardı. Bahçe kapısıyla evin merdivenli kapısı arasındaki üç yüz metrelik yolu dallarıyla bir kemer gibi örten yaşlı ıhlamır ağaçları, Marchiennes'den Beaugnies'ye uzanan alanda, büyük ağaçları parmakla gösterilecek kadar az olan bu çorak ovada hayranlık uyandırırdı.

Grégoire'lar o sabah sekizde kalkmışlardı. Aslında, uykuya çok düşkün oldukları için dokuzdan önce asla yerlerinden kıpırdamazlardı, ne var ki, o geceki fırtına sinirlerini altüst etmişti. Kocası, rüzgârda zarar görüp görmediğini anlamak için kalkar kalkmaz bahçeye çıktığı sırada, Bayan Grégoire da ayağında terlikleri, sırtında fanila sabahlığıyla mutfağa inmişti. Elli sekiz yaşında tıknaz bir kadındı; bembeyaz saçlarının çevrelediği, bön bakışlı, pembe beyaz, tombul bir yüzü vardı.

Aşçı kadına:

«Mélanie,» dedi. «Madem hamur hazır, bu sabah çörek yapsan ne iyi olur. Küçükhanım yarım saatten önce kalkmaz, kakaosuyla çörek yesin... Sürpriz olur, ne dersin?»

Otuz yıldır yanlarında çalışan ufak tefek, ihtiyar aşçı kadın:

«Gerçekten de ne güzel bir sürpriz olur,» dedi. «Ocağım yandı, fırın da ısınmıştır, hem, Honorine de yardım eder.»

Küçükken alınıp evde büyütülen yirmi yaşlarındaki Honori-

ne, şimdi oda hizmetçiliği yapıyordu. Hizmetçi olarak bu iki kadından ve bir de ayak işleriyle ilgilenen arabacı Francis'den başka kimse yoktu evde. Bahçıvanla karısı da sebzelere, meyvelere, çiçeklere ve kümese bakıyordu. Ev sahipleri, çalışanlarına ailedenmiş gibi tatlılıkla davranıyor, ev halkı gül gibi geçinip gidiyordu.

Çörek sürprizine yataktayken niyetlenmiş olan Bayan Grégoire, çörek fırına atılıncaya kadar bekledi. Mutfak oldukça genişti; aşırı temizliğine, ortalığı dolduran tencerelere, ve diğer kapkacaklara bakılırsa, buraya epey önem verildiği anlaşılıyordu. Mutfağa, ender bulunan yiyeceklerin mis gibi kokusu sinmişti. Raflar ve dolaplar tıbakasa erzak doluydu.

Bayan Grégoire, yemek odasına geçerken:

«Çörek çok iyi kızarsın emi?» diye tembih etti.

Bütün ev kaloriferle ısıtılmasına karşın, yemek odasında bir de kömür sobası yakılıyordu. Gerçi, lüks denebilecek hiçbir şey yoktu: Büyük bir yemek masası, iskemleler, maundan bir dolapla bir raf vardı. Yalnız, kocaman iki koltuk, keyiflerine ne denli düşkün olduklarını ele veriyor, yemekten sonra buraya kurulup şekerleme yaptıklarını gösteriyordu. Salona hiç geçmezler, hep birlikte burada otururlardı.

O sırada Bay Grégoire, sırtında ipek işlemeli uzun pamuklu ceketi, içeri girdi; yaşı altmışı bulmasına karşın dinç bir adamdı, bembeyaz kıvırcık saçlarla çevrelenmiş keskin hatlara sahip yüzünde dürüst, canayakın bir hava vardı. Arabacı ve bahçıvanla görüşmüştü, önemli bir hasar yoktu, yalnızca baca borularından biri düşmüştü. Baş edilmeyecek kadar büyük olmayan ama malsahibi olarak her türlü zevki tattırmaya yeten Piolaine'i her sabah gözden geçirirdi.

«Cécile nerede?» diye sordu. «Bu sabah kalkmayacak mı yoksa?»

Karısı:

«Bilmem ki,» dedi. «Tıkırtısını duyar gibi oldum ama...»

Sofra kurulmuş, beyaz masa örtüsünün üstüne üç kâse yerleştirilmişti.

Küçükhanımın nerede kaldığına bakması için Honorine'i yu-

kardaki odaya gönderdiler. Kızın gitmesiyle dönmesi bir oldu, sanki hâlâ kızın odasındaymış gibi, gülmesini bastırmaya çalışarak fısır fısır bir sesle:

«Ah bir görseniz!..» dedi.» Hanımefendi beyefendi gidip bir baksanız küçükhanıma... Bir uyuyor ki, sormayın, tıpkı melekler gibi. İnsan bakmaya kıyamaz!»

Anneyle baba sevecen gözlerle bakıştılar.

Bay Grégoire:

«Gidip bakalım mı?» dedi.

Bayan Grégoire:

«Ah canım yavrum benim,» dedi. «Hadi gidelim.»

Birlikte yukarı çıktılar. Evin tek şatafatlı odası burasıydı; perdeleri ve kaplamaları mavi ipekli dendi, bir dediği iki edilmeyen şımarık kızın isteğine uyularak çizgili beyaz lake mobilyalarla döşenmişti. Genç kız, perde aralığından süzülen yarı aydınlık içindeki belli belirsiz beyazlığın ortasında, yanağını çıplak koluna yaslamış, mışıl mışıl uyuyordu. On sekiz yaşında olgunlaşmış, kanlı canlı sağlıklı olan bu genç kız aslında pek güzel sayılmazdı ama süt gibi beyaz, olağanüstü bir teni, kestane rengi saçları, yuvarlak bir yüzü, elmacık kemikleri arasına hokka gibi oturan küçük ve kalkık bir burnu vardı. Yorgan, üstünden kaymıştı. Genç kız, öyle usul usul soluk alıyordu ki, daha şimdiden irileşmiş memeleri belli belirsiz bir kımıltıyla inip kalkıyordu.

Annesi, usulca:

«Şu kahrolası fırtına yüzünden geceleyin gözünü kırpmamış olmalı,» dedi.

Babası, bir el işaretiyle susturdu onu. İkisi de eğilmiş, yıllar yılı bekledikten sonra tam umutlarını kestikleri anda dünyaya gelen bu yarı çıplak bakire kızın yatışına hayran hayran bakıyorlardı. Hiç de şişman görünmüyordu gözlerine, oldum bittim az yemek yediğinden yakındıkları kızlarını güzellikten yana kusursuz buluyor, üstüne toz kondurmuyorlardı. Burnunun dibine kadar sokuldukları halde kız hiç oralı olmadan uyuyordu. Bir ara, kımıltısız yüzünde hafif bir dalgalanma oldu. Uyanacak diye korktular, ayaklarının ucuna basa basa uzaklaştılar.

Bay Grégoire, kapının önüne geldikleri zaman:

«Hişşt!» dedi. «Uykusunu alamadıysa bırakalım uyusun.»

Bayan Grégoire de onayladı:

«Uyusun uyusun,» dedi. «Canım yavrum, varsın istediği kadar uyusun.»

Aşağı indiler, yemek odasındaki koltuklara kuruldular. Hizmetçiler küçükhanımın derin uykusuyla eğleniyor, kakoyu ocağın üstünde tutuyorlardı. Bay Grégoire eline gazetesini almıştı, karısı ise genişçe bir yün atkı örüyordu. O da fırın gibiydi, sessiz evde çıt çıkmıyordu.

Yaklaşık kırk bin frangı bulan Grégoire'ların yıllık geliri, Montsou madenlerindeki hisselerinden kaynaklanıyordu. Bu servetin temelinde, işletme'nin kuruluş zamanlarında atıldığını göğüsleri kabara kabara anlatırlardı.

Geçen yüzyılın başlarında, Lille'den Valenciennes'e kadar uzanan alanda maden arama çılgınlığı sarmıştı her yeri. Sonraları Anzin İşletmesini kuracak olan imtiyaz sahiplerinin başarısı, herkesin aklını başından almıştı. Her köşe bucakta kazılar yapılıyor, birbiri ardından işletmeler kuruluyor, bir gecede yeni yeni imtiyazlar çıkıyordu ortaya. O tarihteki, kendini bu işe adamış inatçı kimseler arasında Baron Desrumaux diye biri vardı ki, yılmak bilmez zekâsıyla herkesin belleğine kazınmıştı. Tam kırk yıl boyunca, onca engellemelere karşın, hiç yılmadan usanmadan didinip durmuştu: Sonuç vermeyen ilk aramalar, aylarca süren kazılardan sonra yüzüstü bırakılan yeni kuyular, çukurları dolduran göçükler, birçok işçinin boğulmasına neden olan beklenmedik su baskınları, toprağa gömülen yüz binlerce frank... Yetmezmiş gibi, yöneticilerin çıkardığı zorluklar, hissedarların panik içinde dağılışı, önce kendileriyle sözleşme yapılmadıkça Kral'ın verdiği imtiyazları tanımamaya kesin kararlı büyük toprak sahipleriyle bitmez tükenmez çatışmalar... Sonunda, Baron, Montsou'daki kömürleri çıkarmak üzere Desrumaux, Fauguenoix ve Ortakları İşletmesi'ni kurdu. Tam, ocaklar azbuçuk kazanç getirmeye başlamıştı ki, o yöredeki iki işletme, Cougny Kontu'na ait Cougny imtiyazıyla Cornille ve Jenard ortaklığına ait Joiselle imtiyazı, amansız bir rekabete girişerek az daha ezeceklerdi onu. Neyse ki, 25 Ağustos 1760 tarihinde yapı-

lan bir anlaşmayla her üç işletme tek bir işletme halinde birleşti. İşte böylece bugünkü Montsou maden Kömürü İşletmesi kurulmuş oldu.

O yıllarda üçyüz hektarlık bir arazi içinde kurulu olan Piolaine, Baron'un malıydı. Cécile'in babası Léon Grégoire'ın dedesinin dedesi Picardie'li Honoré Grégoire, Baron'un yanında kâhya olarak çalışıyordu. Montsou anlaşması yapıldığı sırada, biriktirdiği elli bin frangı bir çorabın içinde saklayan Honoré Grégoire, efendisinin sarsılmaz inancına korka korka boyun eğdi. Çil çil paracıklardan on binini çıkardı ve bir dinarlık hisse satın aldı. Bu parayı çocuklarının nafakasından çalmışcasına korkuyordu. Oğlu Eugéne bu yatırımdan pek az bir getiri elde etmiş; burjuva yaşamı sürmeye başladığı ve babadan kalma kırk bin frangı da zarar eden bir ortaklığa yatırarak batırdığı için, yokluk içinde yaşadı. Ama hissenin getirisi yavaş yavaş artmaktaydı, Félicine'le birlikte bu getiri servete dönüşmeye başladı. Delikanlı, baron'un eski kâhyası olan dedesinin, çocukluktan beri kurduğu düşü gerçekleştirmeyi başardı; hisselere bölünen Piolaine'i devletten yok pahasına satın aldı. Ne var ki, son yıllar hiç de iyi geçmemişti; devrimin yarattığı yıkımların sonunu ve sonra da Napoléon'un kanlı düşüşünü beklemek gerekmişti. Büyük dedesinin korka çekine yaptığı o küçük yatırımın meyvelerini kısa zamanda fazlasıyla toplayan kişi, Léon Grégoire olmuştu. O on bin frankcık, işletmenin gelişmesiyle birlikte büyüdükçe büyüyordu. 1820 yılında yüzde yüz faiz üzerinden on bin frank, 1844'de yirmi bin, 1850'de kırk bin frank getiri sağlamıştı. Son iki yılda, getiri, elli bin frank gibi olağanüstü bir rakamı bulmuştu. Lille Borsası'nda, bir dinarlık hisse senedinin değeri, yüzyıl içinde yüz kat artarak bir milyona fırlamıştı.

Bay Grégoire, hisse senedi bir milyona ulaştığında hemen satmasını tavsiye edenlere gülüp geçerek babacanca bir edayla hayır yanıtını vermişti. Altı ay sonra bir sanayi krizi patlak vermiş; para, altı yüz bin franga düşmüştü. Ama o yine gülümsüyor, hiç istifini bozmuyordu. Çünkü Gregoire'lar, madenlerine karşı sarsılmaz bir güven, köklü bir inanç besliyordu. Piyasa yeniden yükselecekti, Tanrı o kadar acımasız değildi. Bu dinsel

inanca, yüzyıldır parmaklarının ucunu bile kımıldatmadıkları halde aileyi besleyen bir güce duydukları derin minnettarlık duygusu da karışıyordu; bu güç, bencilce bir tapınışla kuşattıkları bir tür tanrı, yuvalarının bir tür koruyucu meleğiydi; tembel tembel yan gelip yattıkları yataklarında onları mışıl mışıl uyutuyor, tıkabasa yemek yedirip semirtiyordu. Babadan oğula böylece sürüp gidiyordu bu. Kuşku duyarak onun gazabına uğramaya, talihi küstürmeye ne gerek vardı! Bağlılıklarının altında boş inançlara dayalı bir korku yatıyordu aslında: Hisselerini paraya çevirip bir çekmeceye koyduklarında bu bir milyon dinar, ya bir anda eriyiverirse?.. Toprağın altında çok daha güvenlik içindeydi para; madenci kuşakları, bir sürü aç insan, nasıl olsa gereksinimlerini karşılayacak kadarını onların hasabına çıkarıp duruyordu.

Hem zaten mutluluk yağmuru eksik olmuyordu evin üzerinden. Bay Grégoire pek genç yaşta, Marchiennes'li bir eczacının kızıyla dünya evine girmişti. Bu meteliksiz, çirkin kızı deliler gibi seviyordu, buna karşılık kız da onu mutlu ediyordu. Kendini eve kapamış, kocasının dizi dibinde ayıla bayıla, onun isteği dışında hiçbir şey istemeden yaşıyordu. İkisinin de beğenilerinde ayrılık gayrılık yoktu, aynı rahatına düşkünlükle birbirlerine bağlanmışlardı. Karşılıklı sevgi ve saygı gösterileri içinde kırk yıldır geçinip gidiyorlardı. Düzenli bir yaşantıları vardı; kırk bin frangı ağız tadıyla yiyorlar, kalanını Cécile için harcıyorlardı. Kızın dünyaya geç gelişi, bütçelerini bir süre sarsmıştı. Bugün bile, ne istese anında yerine getiriyorlardı. Bir atla iki araba daha satın almışlar, Paris'ten giysiler getirtmişlerdi. Bunu zevkle, seve seve yapıyorlardı; kendileriyse cicili bicili, gösterişli şeylerden hiç hoşlanmıyor, hâlâ gençliklerindeki gibi giyiniyordu. Ucunda kazanç olmayan harcamalara, enayilik gözüyle bakıyorlardı.

Birdenbire kapı açıldı ve gür bir ses duyuldu:

«Ne o? Bensiz mi kahvaltı ediyorsunuz artık?»

Cécile yataktan kalktığı gibi aşağı inmişti, şiş gözlerinden hâlâ uyku akıyordu. Saçlarını gelişi güzel toplayıp sırtına bir sabahlık geçirmişti.

Annesi:

«Hiç öyle şey olur mu?» dedi. «seni bekliyoruz. Ah yavrum fırtına seni uyutmadı, değil mi?»

Genç kız şaşkın şaşkın annesine baktı:

«Fırtına mı vardı?.. Hiç farkında değilim, kalıp gibi yatıp kalmışım.»

Bu pek tuhaflarına gitti, üçü birden gülmeye başladı. Küçükhanımın on iki saat deliksiz uyku çekmesi, herkesi öylesine neşeye boğmuştu ki, hizmetçilerden biri kahvaltıyı getirirken hâlâ gülüyorlardı. Çöreğin görüntüsü yüzlerdeki neşeyi daha da artırdı.

Cécile:

«O da ne?!» dedi. «Çörek pişirdiniz ha?.. Yine oyun oynadınız bana!.. Immm, sıcacık kakoya bandıra bandıra yemeye de doyum olmaz hani!»

Sonunda sofraya oturdular, kâselere boşaltılan kakao buram buram tütüyordu. Bir süre çörekten başka bir şey konuşmadılar. Mélanie'yle Honorine başlarında duruyor, çörek pişirmenin püf noktalarına ilişkin açıklamalarda bulunuyor, çörekleri hapır hupur atıştırmalarını izliyor, efendileri böylesine iştahlı yiyecek olduktan sonra çörek yapmanın kendileri için başlı başına bir zevk olduğunu söylüyorlardı.

Bu sırada köpekler çılgınca havlamaya başlayınca piyano öğretmeninin geldiğini sandılar; kadın, her pazartesi ve cuma günü Marchiennes'den geliyordu. Ayrıca, bir de edebiyat öğretmeni gelip gidiyordu. Genç kız tüm öğrenimini mutlu bir bilgisizlik ortamında, Piolaine'de görüyor; işine gelmeyen bir soruyla karşılaştı mı, çocuksu bir şımarıklıkla kitabı kaptığı gibi pencereden fırlatıyordu.

Honorine geri dönerek haber verdi:

«Bay Deneulin geldi.»

Kızın hemen ardından, Bay Grégoire'ın, yüksek perdeden elini kolunu sallayarak konuşan yeğeni Deneulin, eski bir süvari subayı tavrıyla sertçe yürüyerek içeri girdi. Ellisini geçmesine karşın, kısa kesilmiş saçları ve pos bıyıkları kömür gibi karaydı.

«Ben geldim, günaydın... rahatsız olmayın lütfen.»

Ev halkı konuğu neşeyle karşılarken o bir yere oturmuştu bile. Yeniden kakolarını içmeye koyuldular.

Bay Grégoire:

«Bana bir şey mi söyleyecektin?» diye sordu.

Deneulin, çabucak:

«Yo yo,» dedi. «Biraz haraket olsun diye at gezintisine çıkmıştım da burdan geçerken uğrayıp bir hal hatır sorayım dedim.»

Cécile, kızları Jeanne ile Lucie'nin nasıl olduklarını sordu. İkisi de iyiydi; biri resim sehpasından başını kaldırmaz olmuştu, büyük kız ise sabahtan akşama kadar piyano başında sesini eğitmeye çalışıyordu. Bunları anlatırken Deneulin'in sesinde belli belirsiz bir titreme, neşeli tavırlarla örtbas etmeye çalıştığı bir huzursuzluk vardı.

Bay Grégoire, yeniden sordu:

«Peki, madende işler yolunda mı?»

«Pek sayılmaz. Şu kahrolası kriz yüzünden arkadaşlarla bozuşuyoruz... Ah! O verimli yılların acısı şimdi çıkıyor! Çok fazla üretim yapacağız diye aşırı yatırımlarda bulunduk, gereğinden çok fabrika kurduk, demiryolu döşedik... Şimdi de bunları işletmek için para gerek, gel gör ki para yatırdığımız yerde öylece uyukluyor... Neyse ki durum büsbütün umutsuz değil, ne yapar ve eder işin üstesinden gelirim.»

Deneulin de amcaoğlu gibi Montsou madenlerinde bir dinarlık mirasa konmuştu. Ama o, saymakla bitmeyecek kadar müthiş bir servet kazanmaya can atan girişimci bir mühendis olduğu için, hissesinin değeri milyonu bulur bulmaz elinden çıkarmıştı. Aylardır bir tasarı üzerinde kafa patlatıyordu. Karısına, bir amcasından Vandame bölgesinde işletme imtiyazı miras kalmıştı. Orada açık iki kuyu vardı: Jean-Bart ve Gaston-Marie; kuyular öyle bakımsız, donanım öyle külüstürdü ki, çıkarılan kömürle giderler kafa kafaya geliyordu. Deneulin Jean-Bart ocağını onarmayı, donanımı yenilemeyi, daha çok işçi çalıştırabilmek üzere kuyuyu genişletmeyi tasarlıyor; Gaston-Marie'yi ise boşaltma işinde kullanmayı düşünüyordu. Orada tonla, kürek kürek altın var diyordu. Düşüncesi, akıllıcaydı. Ne var ki, bu iş bir milyonunu yutmuş, tam voliyi vuracakken sanayi krizi patlak vermişti. İşçilerine karşı aşırı yumuşak davranan ve beceriksiz

bir yönetici olan Deneulin, karısının ölümünden sonra sıfırı tüketmeye başlamış ve dizginleri kızlarına kaptırmıştı. Büyük kız tiyatroya girmekten dem vuruyordu, küçüğü ise üç peyzajla katılmak istediği resim sergisine kabul edilmemişti. İkisinin de aklı bir karış havadaydı, kapılarına dayanan yoksulluğa banamısın demiyor, ne denli hamarat evhanımı olduklarını göstermeye çalışıyorlardı.

Deneulin, kararsız, titrek bir sesle:

«Anlıyorsun ya Léon,» dedi. «Hisseni benimle aynı zamanda satmamakla yanlış bir iş yaptın. Bütün piyasa allak bullak, hisseler yükselecek diye işin yoksa bekle dur... Oysa paranı bana verseydin, Vandame'da, kendi madenimizde neler yapardık neler!»

Bay Grégoire, rahat bir tavırla kakaosunu yudumluyordu:

«Asla!» diye karşılık verdi. «Bilirsin ki, öyle işlerle uğraşarak akıntıya kürek çekmek istemem. Şurda huzur içinde geçinip gidiyorum, binbir türlü iş sorunuyla niye başımı ağrıtayım? Budalalık olur bu. Montsou hisselerine gelince, istediği kadar düşsün, yine de bize yeterince gelir getirir. O kadar açgözlü olmanın ne âlemi var canım! Hem şunu unutma bak, günün birinde asıl sen pişman olacaksın, Montsou hisseleri yine yükselecek, Cécile'nin torunları bile oranın geliriyle rahat rahat yaşayacaklar.»

Deneulin, yarım yamalak bir gülümsemeyle onu dinliyordu:

«Peki öyleyse,» diye mırıldandı. «Şimdi sana hadi gel şu benim işe yüz bin frank koy desem, kabul etmeyecek misin yani?»

Ama Gregoire'ların kaygıyla asılan suratlarını görünce, söylediğine söyleyeceğine bin pişman oldu, borç konusunu daha zor günlerde yeniden açmak üzere sonraya bıraktı.

«Yok canım, korkmayın, daha o duruma düşmedim. Şaka yaptım... doğrusu, belki de sen haklısın. Başkalarının sırtından kazanılan parayla insan daha kolay palazlanır.»

Konuyu değiştirdiler. Cecile, ilgi alanları kendisininkiyle uyuşmamakla birlikte, yine de ilgisini çeken yeğenlerine getirdi sözü. Bayan Grégoire, havalar düzelir düzelmez, kızını o sevimli yavruları görmeye götüreceğine söz verdi.

Bay Grégoire kendi havasına dalmıştı, konuşulanları dinlemiyordu. Sonunda, düşüncesini açıkladı:

«Senin yerinde olsam, daha fazla direnmez, Montsou'yla uzlaşırdım... Yeni ocaklar açmaya niyetliler, sen de paranı kurtarırdın.»

Montsou İşletmesiyle Vandame arasında öteden beri süregelen çatışmadan söz ediyordu üstü kapalı olarak. Vandame işletmesi aslında çok küçüktü, ama güçlü komşusu, altmış yedi bucağı kapsayan ve kendi bölgesi içinde kalan, bu beş kilometrekarelik küçük madenocağının varlığına katlanamıyordu. Onu bir süre batırmaya uğraşmış, başarılı olamayınca da pundunu kollayıp ucuza kapatacağı zamanı beklemeye karar vermişti. Aralarındaki savaş sürüyordu; her iki işletme de açtıkları galerileri bir diğerine iki yüz metre kala kesiyordu; müdürler ve mühendisler, kendi aralarında dostça geçinmelerine karşın, kavga kıran kırana sürüp gidiyordu.

Bu kez de, gözlerinden ateşler saçan Deneulin:

«Asla!» diye bağırdı. «Ben sağ olduğum sürece Montsou, Vandame'ı alamaz... Perşembe akşamı Hennebau'larda yemekteydim, pervane oldu çevremde. Daha geçen sonbahar, parababaları yönetim kuruluna girdikleri zaman, az yağ mı çektiler bana?! Evet, evet, çok iyi bilirim ben bu markileri, dükleri, generalleri, bakanları! Fırsatını bulduklarında, adamı sırtındaki gömleğe kadar soyup soğana çevirir bu haydutlar!»

Habire verip veriştiriyordu. Aslında, Bay Gregoire da Montsou İşletmesindeki yönetim kurulunu savunmuyordu; 1760 anlaşmasıyla göreve getirilen altı yönetici işletmeyi babalarının çiftliği gibi zorbaca yönetiyor ve kurul üyelerinden bir ölünce, geri kalan beşi, zengin ve hatırı sayılır hissedarlardan birini üyeliğe seçiyordu. Ilımlı zevkleri olan Piolaine malikânesinin sahibinin düşüncesine göre, bu baylar, paraya aşırı düşkün olmaları yüzünden kimi zaman kantarın topuzunu kaçırıyorlardı.

Mélaine, masayı toplamaya gelmişti. Dışarda köpekler yine havlamaya başladı; Honorine tam kapıya doğru giderken, sıcaktan ve yemekten bunalan Cécile ayağa fırladı.

«Hayır, sen bırak, ders için öğretmenim gelmiştir.»

Deneulin de kalkmıştı. Odadan çıkan kızın ardından gülümseyerek baktı:

«Ee söyleyin bakalım, Bacaksız Négrel'le evlenme işi ne zaman?»

Bayan Grégoire:

«Henüz kesin bir şey yok,» dedi. «Öylesine bir düşünce işte... Bakalım artık.»

Deneulin, kıkır kıkır güldü:

«Elbette,» dedi. «Sanıyorum, yeğenle yenge... Benim asıl yadırgadığım şey, Bayan Hennebeau'nun Cécile'in bu derece üzerine düşmesi.»

Ama Bay Grégoire kızdı. Onun gibi kibar, üstelik de delikanlıdan on dört yaş büyük bir kadın! Olacak şey değildi doğrusu, hem böyle konularda ileri geri konuşulmasından hiç hoşlanmazdı o!

Deneulin aynı yarım yamalak gülümsemeyle elini sıkıp ayrıldı.

Odaya dönen Cécile:

«Öğretmen değilmiş yine,» dedi. «O iki çocuklu kadın geldi, hani yolda karşılaşmıştık ya anne, madencinin karısı... Buraya mı alalım?»

Bir an kararsız kaldılar. Üstleri başları çok mu pisti acaba? Hayır, kirli sayılmazdı pek; hem tahta pabuçlarını kapı önünde çıkarırlardı. Anneyle baba, rahat koltuklarına gömülmüşlerdi bile. Yediklerini sindiriyorlardı. Sonunda kararlarını verdiler: «Buraya al şunları, Honorine.»

Bunun üzerine, Maheude ve soğuktan tir tir titreyen, açlıktan mideleri kazınan çocuklar, bu sıcacık ve mis gibi çörek kokan odaya girince, korkuyla ürperdiler.

II

Kapalı bırakılan odada, ahşap panjurların arasından süzülen donuk günışığı, tavana yelpaze biçiminde gölgeler yayıyordu. Odanın havası ağırlaşıyor, içerdekiler geceki uykularını sür-

dürüyordu. Lénore ile Henri koyun koyuna, Alzire ise başını yan eğmiş, kamburuna yaslanarak uyuyordu. Zacharie'yle Jean-lin'in yattıkları yatağa tek başına uzanmış olan Bonnemort Baba, ağzı bir karış açık, horul horul horluyordu. Yan odadan çıt çıkmıyordu; Maheude, Estelle'i emzirirken yeniden uykuya dalmış, memesi yana doğru sarkmıştı; doyasıya süt emdikten sonra onun gibi uyuyakalan kız ise başını annesinin memelerine gömerek karnı üzerinde kıvrılıp kalmıştı.

Aşağıda, guguklu saat altıyı vurdu. İşçi mahallesinin evleri boyunca, açılıp kapanan kapıların gürültüsü ve sonra tahta pabuçların kaldırımdaki takırtısı işitildi. Ayıklayıcı kadınlar işe gidiyordu. Saat yediye kadar ortalığa sessiz çöktü. Yedide panjurlar açıldı, duvarların öte yanından esnemeler, öksürükler yükseldi. Bir kahve değirmeni uzun uzun gıcırdadı, ama odadakilerden hiçbiri uyanmadı.

Neden sonra Alzire, uzaktan gelen tokat ve ağlama sesleriyle yerinden sıçradı, saatin epey ilerlediğini farkedince, yalnayak, annesini uyandırmaya koştu.

«Anne! Anne! kalk hadi, geç kalıyorsun, dışarı çıkacaktın ya hani... Dikkat et! Estelle'i ezeceksin.»

Pörsük memelerin iri yığını altında nerdeyse boğulmak üzere olan çocuğu çekerek kurtardı.

Maheude, gözlerini ovuşturarak söylenmeye başladı:

«Allah kahretsin!.. Nasıl da yorulmuşum, bıraksalar insan bütün gün uyur... Lénore'la Henri'yi giydiriver, onları da götüreceğim. Estelle'e sen bakarsın emi? Bir de onu sürüklemek istemiyorum yanımda, bu berbat havada üşür müşür de ne yaparız sonra!»

Çabucak kalktı, en temiz giysisini, eski mavi etekliğini giydi, sırtına da bir gün önce iki yama vurduğu külrengi yünlü ceketini geçirdi. Yeniden söylenmeye başladı:

«Hay Allah kahretsin, bir de çorba pişirmek var şimdi!»

Annesi paldır küldür aşağı inerken Alzire, zırlamaya başlayan Estelle'i alıp odasına döndü. Küçük kızın cıyaklamalarına alışıktı; sekiz yaşında olmasına karşın bir çocuğu oyalayıp susturmanın kadınca yollarını biliyordu. Çocuğu, hâlâ sıcaklığını

koruyan yatağına usulca yatırdı, parmağını emzik gibi ağzına vererek uyuttu. Tam zamanında uyutmuştu, çünkü o sırada bir başka patırtı koptu. En sonunda uyanan Lénore'la Henri'yi ayırmaya koştu. Bu iki çocuk hiç geçinemiyor, yalnızca uykudayken sarmaş dolaş oluyorlardı. Altı yaşındaki kız, yataktan kalkar kalkmaz kendisinden iki yaş küçük oğlanın üstüne atılıyordu, oğlan karşılık veremediği için habire dayak yiyordu. İkisinin de üflenerek şişirilmiş gibi kocaman sarı saçlı kafası vardı. Alzire, kız kardeşini yakapaça çekip alırken, çocuğu bırakmaması durumunda kıçının derisini yüzeceğini söyleyerek gözdağı vermek zorunda kaldı. Ama, elleri yüzleri yıkanırken yeniden dalaştılar, üstleri giydirilirken de bu kavga sürüp gitti. Bonnemort Baba uyanmasın diye panjurları açmaktan kaçınıyorlardı. Yaşlı adamsa çocukların korkunç yaygarasına karşın hâlâ horlayıp duruyordu.

Maheude:

«Yemek hazır!» diye seslendi. «İşiniz bitmedi mi hâlâ?»

Panjurları açmış, ateşi eşeledikten sonra yeniden kömür eklemişti. Allah vere de ihtiyar çorbanın hepsini bitirmemiş olsa diyordu içinden. Ama baktığında tencerenin dibine darı ekilmiş olduğunu gördü. Bunun üzerine dar günler için sakladığı bir avuç şehriyeyi pişirdi. Yağsız, sade suya içerlerdi artık. Dünkü yağ topağının yerinde yeller esiyor olmalıydı; Catherine'in ekmek dilimlerini hazırlarken ceviz büyüklüğünde bir tereyağ parçası bırakma mucizesi gösterdiğini görünce şaşırdı. Ama yemek dolabı tamtakırdı; ne bir ekmek dilimi, ne bir erzak kalıntısı, ne de bir sebze parçası, hiçbir şey yoktu. Maigrat veresiyeyi kesmekte diretirse, Piolaine malikânesinden de yüz metelik koparamazsa, ne yapar ne ederlerdi? Erkeklerle kız, madenden dönünce bir şeyler yemek isteyeceklerdi elbette. Çünkü aç açına yaşamanın yolu henüz bulunmamıştı.

Öfkeyle seslendi:

«Hey, inmiyor musunuz hâlâ? Yola çoktan çıkmış olmalıydım.»

Alzire'le çocuklar aşağı inince, şehriye çorbasını üç küçük kâseye böldü. Dediğine göre, kendisi hiç aç değildi. Catherine bir gün önce telveye su eklemiş olmasına karşın, Maheude de

aynı telveye yeniden sıcak su ekledi, kahveden çok paslı bulaşık suyunu andıran bu sıvıdan üst üste iki bardak içti. Ne de olsa içini ısıtır, açlığını yatıştırırdı.

Alzire'e tembihte bulundu:

«Bak dinle... Büyükbabanı sakın uyandırma. Dikkat et de Estelle kafasını bir yerlere çarpmasın, eğer uyanır da cıyaklamaya başlarsa, şu şekeri eritir, kaşık kaşık verirsin... Sen akıllı çocuksundur bilirim, şekeri yemezsin.»

«Peki, okul ne olacak anne?»

«Okul mu? Ne yapalım, başka gün gidersin... Sen bugün bana lâzımsın.»

«Eğer gecikirsen, çorbayı ben pişireyim mi?»

«Çorbayı *mı*? Şey, çorbayı... Yo yo, *beni bekle*.»

Alzire, sakat kızlara özgü erken gelişmiş zekâsıyla çorba pişirmesini çok güzel öğrenmişti. Durumu anlamış olmalıydı ki, üstelemedi. Artık, tüm işçi mahallesi uyanmıştı; çocuklar küçük topluluklar halinde, pabuçlarını sürüye sürüye okula gidiyordu. Saat sekizi çaldı, sol bitişikten, Levaque'ların giderek yükselen birtakım konuşma sesleri geliyordu. Kahve ibriklerinin başına toplanan kadınlar, ellerini bellerine dayayıp, dillerini değirmen taşı gibi döndürerek, o günkü çene çalma faslına başlamışlardı. *Kalın dudaklı, yassı burunlu, ecüş bücüş bir kafa, pencerenin camına dayandı ve bağırdı:*

«Neler oldu neler, gel de dinle!»

Maheude:

«Yok yok, daha sonra,» diye karşılık verdi. «İşim başımdan aşkın şimdi.»

İkram edilecek bir bardak sıcak kahveyi dayanamayıp kabul etme korkusuyla Lénore ile Henri'yi önüne kattığı gibi ite kaka dışarı çıktı. Yukarda Bonnemort Baba tekdüze horultular çıkararak hâlâ uyuyordu.

Maheude, dışarda rüzgârın kesildiğini görünce şaşırdı.I Soğuk birdenbire kırılmıştı, toprak gibi gökyüzü de karaydı, duvarlar ıslak yosun bağlamıştı. Yollar balçık içindeydi; kömür yörelerine özgü, isle karışarak kapkara kesilmiş, koyu ve yapışkan bir balçıktı bu, öyle ki, tahta pabuçlar bu çamur deryasının içi-

ne gömüldüğünde kolay kolay kurtulamıyordu. Maheu'de, biraz sonra Lênore'a bir tokat patlatmak zorunda kaldı; kız, pabuçlarının burunlarını kürek gibi çamura daldırıp çıkarıyordu çünkü. Maheude, işçi mahallesinden çıkınca cüruf tepesinin yanından geçip kanal yolunu izlemiş, kestirmeden gitmek için yosunlu tahtaperdelerle çevrili ıssız tarlalar arasındaki yollardan yürümeye başlamıştı. Hangarlar, upuzun fabrika binaları, sanayi bölgesine dönüşmüş kırları duman kusarak kirleten yüksek bacalar birbirini izliyordu. Bir kavak topluluğunun ardında, şimdi yalnız kalın direkleri ayakta kalmış olan Requillart Madenocağı'nın yıkık kulesi görünüyordu. Maheude, sağa sapınca kendini anayolda buldu.

«Dur hele!» diye bağırdı. «Seni hınzır seni! Şimdi gösteririm sana çamurla oynamayı!»

Bu kez de Henri, yerden aldığı bir avuç çamuru mıncık mıncık yoğurarak top gibi yuvarlıyordu. Çocukların ikisi de ayrım gözetilmeksizin tokadı yiyince suspus oldular, yine de çamurlu yolda bıraktıkları ufacık ayak izlerini görmek için, ikide bir yan dönüp gözucuyla geriye bakmaktan alamıyorlardı kendilerini. Adım başı balçığa saplanan ayaklarını kurtarmak için harcadıkları çabadan yorgun düşmüşlerdi, bata çıka yürümeye çalışıyorlardı.

Marchiennes yönündeki on kilometre kadar uzunluğundaki kaldırımlı yol, makine yağına batırılmış bir şerit gibi, kızılımsı arazi içinde uzanıp gidiyordu. Ama öte yanda, ovanın geniş dalgalı eğimler yaptığı kesimde kurulu Montsou'nun ortasından geçerek kıvrıla kıvrıla aşağı iniyordu. Sanayi kentleri arasında boyları iple ölçülmüş gibi yapılan ve tatlı dönemeçlerle, hafif iniş çıkışlarla uzanan bu kuzey yolları, yavaş yavaş binalarla doluyor, neredeyse tüm bölgeyi giderek bir işçi kentine dönüştürüyordu. Görünümü renklendirmek için kimisi sarıya, kimisi maviye, kimisi de kömür tozlarına fırsat kalmadan siyaha boyanmış, tek katlı tuğla evler, sağlı soğlu kıvrıla kıvrıla yokuşun alt başına kadar uzanıyordu. Sırt sırta vermiş dar cepheli evlerin arasında, yer yer fabrika yöneticilerin iki katlı evleri göze çarpıyordu. Yine tuğladan yapılmış bir kilise, kömür tozuyla kapkara ke-

silen dört köşeli çan kulesiyle bir yüksek fırını andırıyordu. Şeker rafineriler, halat ve un fabrikaları arasında içkili dans salonları, meyhaneler, birahaneler göze çarpıyordu; sayıları öyle çoktu ki bin eve karşılık beş yüz meyhane vardı.

Maheude, ambarlarla atelyelerin toplandığı işletme şantiyelerine yaklaşırken, Henri'yle Lénore'u ellerinden tutarak birini sağına öbürünü soluna aldı. Ötede, müdür Bay Hennebequ'nun konağı vardı; yoldan demir parmaklıklarla ayrılmış, arkasındaki büyük bahçede cılız ağaçlar bulunan ahşap bir dağ eviydi bu. Tam o sırada, kapının önünde bir araba durdu, göğsü nişanlarla dolu bir adamla kürk mantolu bir kadın aşağı indi. Paris'ten Marchiennes'e trenle gelmiş, oradan da arabaya binmiş olmalıydılar; yarı aydınlık kapı girişinde boy gösteren Bayan Hennebeau, sevinç ve şaşkınlık çığlıkları atmıştı.

Maheude, ayaklarını çamurdan kurtarmakta zorlana zorlana iyice kendilerini bırakan küçük çocukları çekerek:

«Yürüsenize uyuşuklar!» diye azarladı.

Maigrat'ın evine gelmişti, heyecandan titriyordu. Maigrat, müdürün komşusuydu, konakla onun küçük evi arasında yalnızca bir bahçe duvarı vardı. Evin alt katındaki uzunlamasına yola açılan vitrinsiz bölümü, dükkân olarak kullanıyordu. Maigrat, bakkaliyeden et ürünlerine, sebzeye, meyveye varıncaya kadar her şey bulundururdu burada; ekmek, bira ve kapkacak da satardı. Bir zamanlar Voreux'de gözetmen olarak çalışmış, sonra da küçük bir kantinle ticarete atılmıştı. Daha sonra, işletme yöneticilerinin desteğiyle işi büyüttükçe büyütmüş, rakiplerini safdışı bırakarak Montsou'yu ele geçirmişti. Büyük çapta toptan mal alıyor, hem başkalarından daha hesaplı vererek, hem de veresiye satarak, işçi mahallesinin çok sayıdaki müşterisini kendisinden alışveriş etmek zorunda bırakıyordu. Aslında, küçük evini ve dükkânını yapan işletmenin emir kuluydu.

Maheude, Maigrat'yı kapı önünde dikilirken buldu; süklüm püklüm:

«Ben yine geldim, Bay Maigrat,» dedi.

Maigrat, karşılık vermeden şöyle bir baktı. Donuk tavırlı, şiş-

man, kibarlık pozları takınan bir adamdı; dediğim dedik biri olmakla övünürdü.

«Beni dünkü gibi eli boş göndermezsiniz, değil mi? Cumartesiye kadar aç açına ne yaparız sonra?.. Biliyorum, iki yıldır ödeyemediğimiz altmış frank borcumuz var size...»

Kopuk kopuk konuşuyor, sözcükler ağzından zar zor çıkıyordu. Son grev sırasında yaptıkları eski bir borçtu bu. Belki yirmi kez ödeyeceğiz diye söz vermişler ama bir türlü iki yakaları bir araya gelmemişti işte. On beş günde bir tutup da kırk metelik olsun veremiyorlardı. Üstelik, daha iki gün önce başlarına bir felâket gelmiş, kendilerini mahkemeye vermekle tehdit eden bir alacaklıya yirmi frank vermek zorunda kalmışlardı. Bu yüzden şimdi böyle beş parasız kalmışlardı. Yoksa, diğerleri gibi onlar da cumartesiye kadar dayanabilirlerdi.

Maigrat, göbeğini germiş, kollarını kavuşturmuş, kadının her yalvarışına başını sallayarak olmaz işareti yapıyordu.

«N'olur, Bay Maigrat, alt tarafı iki ekmek istiyorum. Ben haddimi bilirim, kahve filan istemiyorum... Günde iki ekmek verin yeter.»

Sonunda, Maigrat avazı çıktığınca bağırdı:

«Olmaz!»

O sırada karısı göründü. Bütün gününü başını bile kaldırmaya cesaret edemeden hesap defterine kapanarak geçiren bir deri bir kemik kalmış bir kadıncağızdı. Zavallı Maheude'ün yalvaran gözlerle kendisine baktığını görünce korkuyla sıvıştı. Kendi yatağını, sürücü kızlara peşkeş çektiği söylenirdi. Herkesin bildiği bir gerçek vardı: bir maden işçisi, borcunun ertelenmesini istediği zaman, kızını ya da karısını Maigrat'ya göndermesi, sorunu çözüyordu. Güzel olmuş, çirkin olmuş farketmezdi, yeter ki adamın gönlünü hoş etsindi.

Bakışlarıyla Maigrat'ya hâlâ yalvaran Maheude, kendisine giysilerini soyarcasına bakan ufacık gözlerdeki arsız parıltı karşısında rahatsız oldu. Çok kızmıştı. Daha gençken, yedi çocuk doğurmadan önce olsaydı, hadi neyseydi. Suyun içindeki çöpler arasına atılmış ceviz kabuklarını toplayıp içlerinde bir şey

kalmış mı diye inceleyen Lénore'la Henri'yi kollarından çektiği gibi sürükleyerek götürdü:

«Alacağınız olsun, Bay Maigrat! Bunu bir kenara yazın.»

Artık tek umudu Piolaine'de oturan burjuvalardı. Eğer onlardan yüz metelik koparamazsa, aç yatıp ölmeyi beklemekten başka çareleri kalmıyordu. Sola saptı, Joiselle yolunu tuttu. Kömür işletmeleri müdürlüğü yolun hemen köşesindeydi, tuğladan yapılmış saray gibi bir binaydı bu. Paris'in ileri gelenleri, prensler, generaller, bakanlar her sonbahar gelir, bu binada verilen şölenlere katılırlardı. Maheude yolda yürürken yüz meteliği çoktan harcamıştı bile: Önce ekmek ve kahve, sonra sabah çorbasıyla akşam yahnisi için iki yüz elli gram yağla bir torba patates, geriye para kalırsa da bir parça et alacaktı, çünkü babalarının et yemesi gerekiyordu.

Montsou papazı Rahip Joire, patilerini ıslatmaktan korkan semiz bir kedi titizliğiyle cübbesinin eteklerini toplamış, tıpış tıpış yürüyordu. Kendi halinde bir adamdı; ne işçilerin, ne de işverenlerin öfkesini çekmemek için, etliye sütlüye karışmazdı.

«Günaydın Rahip Efendi.»

Rahip durmadı, çocuklara gülümseyerek geçip gitti, Maheude yolun ortasında öylece kalakalmıştı. Dinle ilgilendiği yoktu, ama biran belki rahip kendisine bir şeyler verir diye umutlanmıştı.

Kapkara, yapışkan çamurlara bata çıka yeniden yürümeye başladılar. Daha iki kilometrelik yolları vardı, çocuklar artık eğlenmeyi bırakmış, yorgun argın, sürüklenircesine yürüyorlardı. Yolun iki yanında, yosun bağlamış tahtaperdelerle çevrili aynı boş arsalar, dumandan kararmış yüksek bacalı aynı fabrika binaları uzanıp gidiyordu. Sonra, kırlar ortasında uçsuz bucaksız, düz tarlalar başladı; içinde tek bir ağaç bile bulunmayan bu çıplak tarlalar, Vandame Ormanı'nın mor çizgisine kadar uzanıyordu.

«Anne, kucağına al.»

Kucağına alarak çocukları sırayla taşımaya başladı. Yol yer yer gölcüklerle doluydu; Maheude, gidecekleri yere üstü başı çamurlu sulara bulanmış olarak gitmemek için eteklerini toplu-

yordu. Kahrolası kaldırım taşları öyle kaygandı ki, tam üç kez az kalsın yere kapaklanıyordu. Sonunda, malikânenin merdivenli kapısı önüne geldiklerinde, kocaman iki köpek üstlerine saldırdı; öyle korkunç havlıyorlardı ki, ödü kopan çocuklar cıyak cıyak bağırmaya başladılar. Arabacı, kamçısıyla işe karışarak köpekleri uzaklaştırdı.

Honorine:

«Pabuçlarınızı çıkarın da öyle girin,» dedi.

Anneyle çocuklar, yemek odasına girince oldukları yerde kalakaldılar; odanın sıcaklığından afallamış, koltuklarına gömülmüş bu yaşlı adamla kadının bakışlarından sıkılmışlardı.

Bayan Grégoire, Cécile'e:

«Hadi kızım,» dedi. «Görevini yap.»

Grégoire'lar yoksullara yardım görevini Cécile'e vermişlerdi. Bu işin, kızları için iyi bir eğitim olacağı kanısındaydılar. İnsan, yardımsever olmalıydı; kapılarının her Allah'ın kuluna açık olduğunu söyleye söyleye bitiremezlerdi. Ayrıca, hayır işleri yaparken akıllıca davrandıklarını ileri sürerek övünürler, gerçekten muhtaç olmayanlara yardım ederek aldanmaktan ve açgözlülüğe alet olmaktan korkarlardı. Bu yüzden de kimseye asla para yardımında bulunmazlardı. Tek metelik bile koklatmazlardı, çünkü herkes bilirdi, bir yoksulun eline para geçmeyegörsün, hemen içkiye yatırırdı. Bu nedenle yardımlarını hep öteberi biçiminde yaparlardı. Özellikle kışın yoksul çocukları sıcak tutacak giysiler dağıtırlardı.

Cécile:

«Vah zavallı yavrucaklar vah!» diye haykırdı. «Soğuktan nasıl da mosmor kesilmişler!.. Honorine, gidip dolaptan bohçayı getiriver bana.»

Hizmetçiler, karnı tok insanlara özgü acıma duygusuyla üzgün üzgün bakıyordu zavallılara. Oda hizmetçisi yukarı çıkarken, sofrayı toplamayı unutarak artan çörekleri masada bırakmış olan aşçı kadın, kollarını yanlarına sarkıtıp, durduğu yerden bön bön bakıyordu.

Cécile:

«İki tane yünlü entariyle bir iki tane de atkı var,» diye sürdürdü. «Yavrucakları sımsıcak tutacaklarına eminim.»

O zaman Maheude'ün dili çözüldü, kekeleyerek:

«Sağ olun, küçükhanım,» dedi. «Hepiniz çok iyisiniz.»

Gözleri dolmuştu, yüz meteliği koparacağını umuyor, ama olur da kendiliklerinden vermezlerse nasıl isteyeceğini düşünüyordu. O da hizmetcisi gecikmiş, ortalığa sıkıntılı bir sessizlik çökmüştü. Çocuklar analarının eteğine yapışmış, aç gözlerle çöreklere bakıyordu.

Bayan Grégoire, sessizliği bozmuş olmak için:

«Yalnızca iki çocuğunuz mu var?» diye sordu.

«Ne ikisi hanımefendi, tam yedi çocuğum var.»

Gazetesine dalmış bulunan Bay Grégoire, kulaklarına inanamadı, irkilerek:

«Yedi çocuk mu?!» dedi. «İyi ama bu kadarına ne gerek vardı canım?»

Yaşlı hanımefendi de:

«N'olacak, akılsızlık işte,» diye mırıldandı.

Maheude, elini özür dilercesine salladı. Elden ne gelirdi? Kendiliğinden oluveriyordu işte, hem çabucak büyüyüp gidiyorlar, evin geçimine yardımları dokunuyordu. Artık, bacakları tutmayan büyükbaba olmasa rahat rahat geçinirlerdi. Ama gelin görün ki, çocuklardan yalnızca iki oğlanla büyük kız çalışıyordu madende. E bu durumda, hiçbir işe yaramayan çocukların boğazlarına bakmak gerekiyordu elbette.

Bayan Grégoire:

«Çoktan beridir mi madende çalışıyorsunuz?» diye sordu.

Maheude'ün sapsarı yüzü sessiz bir gülücükle aydınlandı:

«Evet, çoktan beri,» dedi. «Yirmi yaşına kadar ben de çalıştım. İkinci çocuğumu doğurduğumda, eğer madende çalışmaya devam edersen ölürsün dedi doktor, kemiklerimde bilmem ne hastalığı yaparmış... Ben de tam o sırada yeni evlenmiştim, yapmam gereken bir sürü iş evde beni bekliyordu... Ama kocamın ailesi oldum bittim bu madende çalışır... Dedesinin dedesinden beri... Yani taa işin başlangıcından, Requillart'a ilk kazma vurulduğundan beri...»

Bay Grégoire, yıprana yıprana parmak kadar kalmış, açlıktan ve yoksulluktan insanın yüreğini sızlatacak kadar çökmüş, saçları ağarmış, beti benzi solmuş bu zavallı kadına ve çocuklara dalgın dalgın bakıyordu. Odaya yine sessizlik çökmüştü, tıslayarak yanan kömürün sesinden başka ses çıkmıyordu. Sıcacık buğular yükselen odada, mutlu burjuva yuvalarına sinmiş refahın o ağır ve rahat havası vardı.

Sabırsızlanan Cécile:

«Nerde kaldı bu?» diye söylendi. «Mélanie, git söyle şuna, bohça dolabın altında, solda...»

Bay Grégoire, bu aç insanların kafasında uyandırdığı düşünceleri yüksek sesle dışa vurdu:

«Bu dünyanın derdi çilesi bitmez elbet. Ama doğrusunu istersen, kadınım, şu işçiler de pek öyle akıllı uslu sayılmaz hani... Köylülerin yaptığı gibi dar günler için bir kıyıcağa birkaç metelik koyacakları yerde, varlarını yoklarını içkiye yatırıyor, gırtlaklarına dek borca batıyor, eh sonunda da iki yakalarını bir araya getiremiyorlar.»

Maheude, sakin bir tavırla:

«Çok haklısınız,» dedi. «Bazen ipin ucunu kaçırıp azıtıyorlar. Yan gelip yatan sonra da yakınmaya başlayan adamlara ben de hep aynı şeyi söylerim zaten... Bereket versin ben şanslıyım, benim kocam ayyaş değildir. Gerçi, kimi zaman pazar günleri bir iki kadeh atar ama asla aşırıya kaçmaz. İşin garibi, biz evlenmeden önce, hani ayıptır söylemesi, eşşek gibi içermiş... Ama o kadar kendini bilen akıllı uslu bir adam olduğu halde, ne yazık ki bu da işe yaramıyor. Gün geliyor, tıpkı bugünkü gibi, evi didik didik etseniz, tek metelik bulamıyorsunuz.»

Konuyu paraya dökmek istiyordu. Önce, çekinerek tutuk tutuk konuşuyordu, sonra açıldı, canlarına okuyan o bitmek tükenmek bilmeyen borçtan ateşli ateşli söz etmeye başladı. Bir süre, on beş günde bir, borçlarını sektirmeden ödüyorlardı. Ama nasıl oluyorsa ödeme bir aksadı mı, bir daha bellerini doğrultamıyorlardı. Delik giderek büyüyor, erkekler borçlarını bile kapatmaya yetmeyen bir işte çalışmaktan yaka silkiyordu. Artık

ondan sonra ayıkla ayıklayabilirsen pirincin taşını! İşin yoksa ömür boyu çile çek!.. Hem azıcık hak vermek gerekirdi. Bir maden işçisi, boğazına sıvanan kömür tozlarını yıkamak için bir bardak bira içmesin miydi yani?! Ama böyle azar azar başlayıp, dert üstüne dert eklenince de meyhaneden çıkmaz oluyorlardı. Hani yakınmak gibi olmasındı ama, belki de aldıkları ücret yeterli değildi.

Bayan Gregoire:

«İşletmenin size ev ve yakacak verdiğini sanıyordum,» dedi.

Maheude şömenide alev alev yanan kömüre göz ucuyla baktıktan sonra:

«Evet, öyle,» dedi. «Kömür vermesine veriyorlar, pek iyi değil ama yine de yanıyor işte... Ev kirası deseniz ayda altı frank. Görünüşte az gibi ama çoğu zaman onu bile ödeyemiyoruz. Örneğin bugün, kafamı kesseler tek metelik alamazlar. Yok oğlu yok!

Beyefendiyle hanımefendi, koltuklarına gömülmüş susuyor, önlerine serilen bu içler acısı yoksulluk karşısında yavaş yavaş sıkılıyor, huzursuzluk duymaya başlıyorlardı. Maheude, onları kızdırmaktan korkuyordu. İşini bilen bir kadının dürüst ve sakin tavrıyla ekledi:

«Yakınmak için böyle konuştuğumu sanmayın sakın. Ne yapalım, başa gelen çekilir. Zaten ne yaparsak yapalım elden bir şey gelmez... En iyisi, Tanrı insana hangi işi kısmet, ettiyse, o işte dürüstçe çalışmaktır. Öyle değil mi efendim?»

Bay Grégoire, yerden göğe kadar hak verdi ona:

«Bak işte böyle düşününce, insanın üstesinden gelemeyeceği felâket yoktur.»

Honorine'le Mélanie, en sonunda bohçayı getirdiler. Cécile, bohçayı açtı, içinden iki entari çıkardı, bunlara iki atkıyla, birkaç eldiven ekledi. Bunların hepsi çok işlerine yarayacaktı, bir yandan da acele ediyor, öteberileri hizmetcilere paket ettiriyordu. Çünkü piyano öğretmeni gelmişti, anne ile çocukları kapıya doğru itiyordu.

Maheude, ezile büzüle:

«Çok zordayız,» dedi. «Şöyle yüz metelik kadar...»

Sözler boğazına dizilip kaldı, çünkü Maheu'ler onurlu insan-

lardı, asla dilencilik etmezlerdi. Cécile, kaygıyla babasına göz attı, ama adam bir görevi yerine getirirmiş gibi kestirip attı:

«Hayır, ilkelerimize aykırıdır. Veremeyiz.»

Annenin ağlamaklı olduğunu gören genç kız üzüldü, hiç değilse çocuklara bir şey vererek gönüllerini almak istedi. Her iki çocuk gözünü çöreklere dikmişti. Genç kız iki çörek alıp ellerine verdi.

«Alın bakalım,»

Sonra, çörekleri geri aldı, eski bir gazete istedi.

«Durun,» dedi. «Kardeşlerinizle paylaşırsınız.»

Ve annesiyle babasının üzgün bakışları altında onları iterek kapıya yöneltti. Yiyecek bir lokma ekmeği bile olmayan zavallı çocuklar, soğuktan yumuk yumuk olmuş elleriyle çöreği saygılı saygılı tutarak yola koyuldular.

Maheude, kaldırımlı yolda çocukları çekiştirerek yürüyordu; ne ıssız tarlaları, ne kapkara çamuru, ne giderek koyulaşan bulanık gri gökyüzünü görüyordu. Montsou'tan geçerken gözünü karartti. Maigrat'nın dükkânına yeniden girdi. Öyle yalvar yakar oldu ki, sonunda iki ekmek, kahve, tereyağ ve dahası, yüz metelik de para kopardı, çünkü adam kısa vadeyle para da verirdi. Maigrat'nın, kendisinde değil, asıl Catherine'de gözü vardı. Alışverişe kızını göndermesini tembih ettiği anda, Maheude işi anlamıştı. Ama öyle yağma yoktu. Hele bir sırnaşmaya kalksın, o anda tokadı yerdi Catherine'den.

III

İki Yüz Kırklar Mahallesindeki kilisenin çanı on biri çalıyordu; Rahip Joire'ın pazar günleri gelip âyin düzenlediği tuğladan küçük bir binaydı bu. Kilisenin yanında, yine tuğladan yapılmış okuldan, soğuk girmesin diye pencereler kapalı olmasına karşın, acemice ilahiler okuyan çocukların sesi geliyordu. Sırt sırta vermiş evlerin bulunduğu birbirine tıpatıp benzeyen dört büyük blok arasındaki küçük bahçelerle bölünmüş geniş yollarda

kimsecikler görünmüyordu; kış mevsiminin harap ettiği bu çıplak bahçeler, son sebzelerin yer yer tümsekleştirdiği killitoprakla rıyla insanın içini karartıyordu. Bütün evlerde yemek pişiriliyor, bacalar tütüyordu, evlerden birinde bir kadın beliriyor, bir kapıyı açıp gözden yitiyordu. Yağmur yağmıyordu ama hava öylesine nemliydi ki, taş döşeli kaldırımın bir ucundan öbür ucuna kadar, su oluklarının altına sıralanmış fıçılara sular damlıyordu. Geniş ovanın ortasına çabucak kurulmuş, çevresi yas kurdelelerini andıran kapkara yollarla sarılı işçi mahallesinin gözü okşayan tek yanı, sağanaklarla sık sık yıkanan kırmızı kiremitlerin düzgün çizgisiydi.

Maheude, mahalleye dönünce, bahçesinde hâlâ sebze bulunan bir maden gözetmeninin karısından patates almak için başka bir yola saptı. Bu çıplak ovanın ender rastlanan ağaçlık alanlarından olan seyrek bir kavak ağacı topluluğunun ardında, bahçeler ortasında dörder evlik ayrı bir blok vardı. İşletme, bu evleri yalnızca maden çavuşlarına verdiği için işçiler buraya «İpek Çorap Mahallesi» adını takmıştı; kendi mahallelerine ise, yoksulluklarıyla dalga geçen bir kabullenmişlikle «Sökül Borcunu Mahallesi» diyorlardı.

Eli kolu paketlerle dolu olan Maheude, yorgunluktan ayaklarına kara sular inmiş Lénore'la Henri'yi sokak kapısından içeri iterek:

«Oh, çok şükür geldik!» dedi.

Estelle, ocağın karşısında, Alzire'in kucağında,ağlayıp duruyordu. Şekeri bitince çocuğu nasıl susturacağını bilemeyen Alzire, meme verir gibi yaparak onu avutmayı düşünmüştü. Bu oyun çoğu kez işe yarardı. Ama bu kez, yakasını açıp sekiz yaşındaki sakat kız çocuğunun o dümdüz göğsünü ağzına yapıştırması boşunaydı; çocuk memeyi geveliyor, ağzına bir şey gelmeyince de cıyaklıyordu.

Anneleri elindeki paketleri bırakarak:

«Ver şunu bana,» diye bağırdı. «Yoksa başımızın etini yiyip duracak.»

Tulum gibi iri ve şişkin memesini çıkarıp yaygaracı kızın ağzına tıktı, o anda cıyaklamalar kesiliverdi, ancak o zaman konu-

şabildiler. Evde işler yolundaydı; küçük evkadını ateşi söndürmemiş, odayı silip süpürmüş,ortalığı toplamıştı. Sessizliğin içinde, yukarıdan büyükbabanın durdurak bilmeyen tekdüze horultusu geliyordu.

Alzire, öteberilere bakarak gülümsedi.

«Ne çok şey var böyle!» diye mırıldandı. «İstersen çorbayı ben pişireyim anne.»

Masanın üstü doluydu. İki giysi paketi, iki ekmek, patates, tereyağı, kahve, hindiba ve iki yüz elli gram jambon vardı.

Maheude, yorgun argın:

«Ha, öyle ya çorba!» dedi. «Gidip biraz kuzukulağı toplamak, biraz da pırasa koparmak gerek... Ama şimdilik kalsın, erkeklerin çorbasını sonra ben pişiririm... İyisi mi sen patates haşla, tereyağıyla yeriz... Kahve de koy! Sakın unutma kahveyi emi!»

Birden, çörekler geldi aklına. Yorgunluklarını üstlerinden atmış, neşeyle itişip kakışan Lénore'la Henri'nin bomboş ellerine baktı. Pisboğaz veletler yolda gizlice çörekleri yiyip bitirmişlerdi demek! Kalkıp ikisine de tokadı bastı. Alzire, tencereyi ocağa koyarken bir yandan da annesini yatıştırmaya çalışıyordu.

«Dokunma çocuklara anne. Benim içinse boş ver, çörek sevmem bilirsin. Dünyanın yolunu yürüdüler, acıkmışlardır haliyle.»

Saat on ikiyi çaldı. Okuldan dönen çocukların ayak sesleri işitildi. Patatesler haşlanmıştı, hindibayla karıştırılan kahve, ıslıklar çalarak iri damlalar halinde süzgeçten süzülüyordu.. Masanın bir köşesinde yer açtılar, ama yalnız anneleri yedi masada, çocuklar oturdukları yerde, kucaklarında yediler. Boğazına çok düşkün olan küçük oğlan, ikide bir dönüyor, yağlı kağıdı ağzını sulandıran jambona aç gözlerle bakıyordu.

Maheude, ısınsın diye bardağı iki eliyle avuçlamış, kahvesini yudumluyordu ki, Bonnemort Baba aşağı indi. Çoğunlukla daha geç kalkardı, yemeği ateşte hazır beklerdi. Ama o gün çorba filan göremeyince mızıldandı. Gelini, insan her zaman her istediğini pişiremez deyince kös kös oturup patateslerini yedi. Arasıra kalkıyor, ortalık kirlenmesin diye küllerin içine tükü-

rüyor, sonra yine iskemlesine oturuyor, başını eğip gözlerini yumarak lokmasını geveliyordu.

Alzire:

«Ha sahi, anne,» dedi. «Söylemeyi unuttum, komşu kadın aradı seni...»

Annesi, sözünü kesti:

«Aman be, sıktı o da!»

Bir gün önce borç para vermemek için binbir türlü bahane uydurup yoksulluktan dem vuran Levaque'aydı bu laf. Oysa bugünlerde bal gibi paralı olduğunu biliyordu; kiracısı Bouteloup on beş günlüğünü peşin ödemişti çünkü. Aslında, işçi mahallesinde kimse kimseye borç para vermezdi.

Maheude:

«A bak iyi ki aklıma getirdin,» dedi. «Bir külaha bir pişirimlik kahve koy... Pierronne'a götüreyim, önceki günden borcumuz var.»

Kız, külahı hazırlayınca, Maheude erkeklerin çorbasını pişirmek için hemen döneceğini söyledi. Sonra Estelle'i kucağına aldı, patateslerini ağır ağır çiğneyen Bonnemort Baba'yla yere düşen patates kabuklarını kapmak için kavgaya tutuşan Lénore'la Henri'yi odada bırakıp çıktı.

Maheude, Levaque Kadın kendisini görür de çağırır korkusuyla, ev yolundan gideceği yerde bahçelerin arasına daldı. Aslında kendi bahçesi Pierron'larınkine bitişikti, iki bahçeyi ayıran çit örgüsündeki delikten geçerek gidip gelirlerdi birbirlerine. Dört evin ortaklaşa kullandığı kuyu da buradaydı; yanında, seyrek leylak kümelerinin ardında birtakım külüstür araç gerecile dolu kümese benzer bir arabalık vardı. Yortu günlerinde yemek üzere burada bir iki tavşan beslerlerdi. Saat biri çaldı, kahve saatiydi; ne kapılarda ne de pencerelerde kimsecikler görünmüyordu. Yalnız, işbaşı yapacağı saati bekleyen bir tesviyeci, başını kaldırmadan sebze bahçesini çapalıyordu. Maheude, karşı bloktaki evlerin oraya geçtiğinde, kilisenin önünde iki kadınla bir adam görünce şaşırdı. Bir an dikkatle bakınca tanıdı: Bayan Hennebeau, göğsü nişan dolu o beyefendiyle kürk mantolu hanımefendiye işçi mahallesini gezdiriyordu.

Pierronne, Maheude'ün getirdiği kahveyi görünce:

«Ayol *ne* diye zahmet ettin!» dedi. «Ne acelesi vardı?!»

Pierronne, yirmi sekiz yaşında, esmer tenli, dar alınlı, iri gözlü, hokka ağızlı bir kadındı; işçi mahallesinin en güzel kadını sayılıyordu. Aynı zamanda fingirdek mi fingirdekti, bir dişi kedi kadar temizdi, doğum yapmadığı için memeleri dipdiriydi. Maden-de ölen bir kazmacıdan dul kalan annesi Brûle Kadın, kesinlikle bir madenciyle evlenmesine göz yummayacağına yemin ederek kızını bir fabrikaya sokmuştu. Ama kız kalkıp bir madenciyle, hem de sekiz yaşında küçük bir kız babası olan dul bir erkekle evlenmişti; Brûle Kadın bunu bir türlü içine sindiremiyordu. Ne var ki, dolaşan tüm dedikodulara, kocanın engin hoşgörüsüne, kadının aşk serüvenlerine karşın, aile pek mutlu yaşıyordu. Hiç borçları yoktu, haftada eve iki kez et giriyordu, Ev öyle temizdi ki, her yer ayna gibi pırıl pırıl parlıyordu. Üstüne üstlük, işletme, Pierronne'a şekerleme ve bisküvi satma izni vermişti. Kadın, şekerleme ve bisküvi kavanozlarını pencerenin önüne yerleştirdiği iki rafın üstünde sergiliyordu. Günde altı yedi metelik, hele pazarları kimi zaman on iki metelik kazanç getiren bir işti bu. İşte böyle bir mutluluk ortamında, işverenlerden kocasının öcünü alamamış olan ihtiyar devrimci Brûle Kadın, vırt zırt bağırıp çağırarak ortalığı birbirine katıyor, sıksık attığı tokatlarla hırsını zavallı Lydie'dan alıyordu.

Pierronne, Estelle'e agu yaparak:

«Nasıl da büyüdü!» dedi.

Maheude:

«Ah neler çekiyorum, gel bir de bana sor,» dedi. «Çocuğun var mı derdin var. Sen hiç değilse evini tertemiz tutabiliyorsun.»

Kendi evi de derli toplu olmasına ve her cumartesi temizlik yapmasına karşın, bu tertemiz odaya kıskanç bir ev kadını gözüyle bakıyordu; yalnız temiz değil, gösterişliydi de: yemek dolabının üstünde yaldızlı vazolar, bir ayna ve üç tane de çerçeveli resim vardı.

Ev halkı o sırada madende olduğu için Pierronne kahvesini tek başına içiyordu.

«Birlikte bir kahve içeriz artık,» dedi.

«Hayır, teşekkür ederim, şimdi içtim.»

«Olsun varsın, ne zararı var?»

Gerçekten de zararı yoktu; karşılıklı oturup kahvelerini ağır ağır içtiler. Bisküvi ve şekerleme kavanozları arasından karşıki evler gözüküyordu. Pencerelerdeki perdelerin ne denli beyaz olup olmadığı, evsahibinin nasıl bir ev kadını olduğunu göstergesiydi. Levaque'ın perdeleri kir pas içindeydi, tencere dibi silmekte kullanılan bulaşık bezinden farkı yoktu.

Pierronne:

«Böyle islik içinde nasıl yaşanır?» diye söylendi.

İşte o zaman Maheude'ün çenesi açılıverdi. Ah! Onun Bouteloup gibi bir kiracısı olacaktı ki, bak o zaman evi nasıl evirip çevirirdi! İşini bilen biri için, kiracı demek başlı başına bir iş demekti ayol! Ama yatma meselesinde yoktu bak. Gerçi Levaque'ın kocası içiyor, karısını dövüyor, Montsou'da çalgılı kahvelerdeki şarkıcı kızlarla düşüp kalkıyordu.

Pierronne, yüzünü ekşitti. Bu şarkıcı kızlar her türlü hastalığı bulaştırırdı insana. Joiselle'de böyle bir şıllık, tüm madene hastalık saçmıştı.

«Şaşıyorum doğrusu, nasıl olur da oğlunun onların kızıyla düşüp kalkmasına göz yumarsın bilmem.»

«İyi de, gel engel ol bakalım!.. Bahçelerimiz bitişik. Zacharie'yle Philoméne hep birlikteydiler, leylakların ardında,arabalığın üstünde hiç çekinmeden sevişirlerdi. Ne zaman kuyudan su çekmeye gitsem ikisini sarmaş dolaş bulurdum.»

İşçi mahallesinde çok rastlanan yaygın sevişme öykülerinden biriydi bu; delikanlılarla kızlar, ortalıktan el ayak çekilir çekilmez kapağı arabalığın basık ve eğik damına atıyordu. Requillart'a yada buğday tarlalarına gitmeye üşenen sürücü kızlar, ilk çocuklarına hep burada gebe kalıyorlardı. Bunun kimseye bir zararı dokunmuyordu, iş bir süre sonra evlilikle sonuçlanıyordu; ama delikanlılar erken başlayınca anneleri kızıyordu, çünkü çocuk erkenden evlenmek zorunda kalınca artık ailesine bir yararı dokunmaz oluyordu.

Pierronne, bilgiç bir tavırla sürdürdü:

«Senin yerinde olsam bu işe bir an önce son verirdim. Zacharie iki kez şişirdi kızın karnını, daha ileri giderek evlenecekler... İşte o zaman para mara bekleme.»

Maheude, öfkeyle elini kolunu salladı:

«Hele öyle bir şey olsun, hakkımı dünyada helal etmem. Zacharie, anababasına saygı göstermek zorunda! O kadar emek verip masraf ettik, öyle değil mi ama?.. Önce ailesine olan borcunu ödesin, ondan sonra evlenmenin derdine düşsün... Sorarım sana: Çocuklarımız elleri ekmek tutar tutmaz başkalarına yedirmeye kalkarsa biz ne oluruz sonra? Geberelim daha iyi!»

Öfkesi çabuk yatıştı:

«Her neyse işte, öylesine konuşuyorum. İlerde ne olur kim bilir... Kahven de pek güzel olmuş, tam kıvamında.»

On beş dakika kadar havadan sudan konuştuktan sonra, erkeklerin çorbasını henüz pişirmediğini söyleyerek ayrıldı. Dışarda, çocuklar okuldan dönüyordu; birkaç kadın kapı önlerine çıkmış, kaldırım boyunca yürüyerek el kol hareketleriyle yanındakilere işçi mahallesi hakkında bilgi veren Bayan Hennebeau'ya bakıyordu. Bu ziyaret, tüm mahalleyi calandırmaya başlamıştı. Tesviyeci bile çapalamayı bir süre bıraktı, iki tavuk gıdaklayarak kaçıştı.

Maheude eve dönerken, Doktor Vanderhaghen'i geçerken yakalamak için dışarı çıkan Levaque'la burun buruna geldi. İşletme'nin doktoru, işinin çokluğundan bunalmış, hastaları yolda ayaküstü muayene eden telaşlı, ufak tefek bir adamdı.

Bayan Levaque:

«Geceleri gözümü kırpmıyorum, Doktor Bey,» diyordu. «Her yerim sızım sızım sızlıyor... İyi ama dinleseniz de anlatsam...»

Doktor herkesle senli benliydi, yürümeye devam ederken:

«Git başımdan,» dedi. «Çok kahve içiyorsun ondandır!»

Bu kez Maheude atıldı:

«Benim kocamı da gelip bir muayene etseniz... Bacaklarının ağrısı bir türlü kesilmiyor.»

«Adamı çok yoruyorsundur, git başımdan!»

İki kadın uzaklaşan doktorun ardından aval aval bakakaldı.

Umutsuzca omuz silktikten sonra Levaque:

«İçeri gelsene,» dedi. «Yeni haberler var. Hem kahve de içersin, taze kahve»

Maheude mırın kırın etti ama başından savamadı. Hatır için bir kahvesini içecekti artık. İçeri girdi.

Odayı pislik götürüyordu, döşemeler ve duvarlar yağ lekesi, yemek dolabıyla masa ise kir pas içindeydi. İçerde, bakımsız evlerin o ağır kokusu insanın boğazını yakıyordu. Otuz beş yaşında olmasına karşın daha genç gösteren Bouteloup, iriyarı bedeniyle ateşin yanındaki bir iskemleye oturmuş, dirseklerini masaya dayamış, başını tabağına doğru eğerek sakin sakin etli çorbasını içiyordu. Philoméne'in ilk çocuğu, üç yaşındaki Achille, yanıbaşında dikilmiş, aç kalmış bir hayvanın sessizce yalvaran gözleriyle adama bakıyordu. Uzun, siyah bir sakalın çevrelediği yüzünde sevecen bir hava okunan kiracı, çorbanın etinden küçük bir parçayı arada bir çocuğun ağzına sokuşturuyordu.

Levaque, kahve ibriğine şeker atarken:

«Şekeri önceden atayım, öyle içeriz.»

Levaque, kiracısından altı yaş daha büyüktü; son derece çirkin, yıpranmış, pasaklı bir kadındı; memeleri göbeğinde, göbeğiyse dizlerindeydi, kırçıl saçları keçeleşmişti. Bouteloup, nasıl ki içinden saçlar çıkan çorbayı ve çarşafı üç ayda bir değişen yatağı titizlenmeden kabul ettiyse, kadını da öyle kabul etmişti. Kiraya kadın da dahildi; kocası, «doğru hesap dostluk arttırır» deyip dururdu hep.

Kadın:

«Dinle bak,» dedi. «N'olmuş biliyor musun? Dün akşam Pierronn'u Bas-De-Soie Mahallesinde görmüşler! Aşığıyla Rasseneur'ün arkasında bulunmuş, sonra da kanal tarafına gitmişler. Ya işte böyle, evli bir kadının yediği halta bak sen! Ne dersin bu işe?»

Maheude:

«Olacağına bak!» dedi. «Pierron onunla evlenmezden önce işçibaşına tavşan satıyordu, şimdi karısını ödünç vermek daha hesaplı geliyor herhalde.»

Bouteloup, kahkahayı bastı, sonra da yemeğin suyuna bandığı ekmek lokmasını Achille'in ağzına tıktı. İki kadın, Pierronne'u yerden yere vurmayı sürdürdüler. Süslü sürtüğün tekiydi, hem hiç de öyle aman aman güzel sayılmazdı; kusurlarını örtbas etmek için bütün gün orasına burasına kremler, pudralar sürüp sürüştürür, habire yıkanırdı.

Kocası gıkını çıkarmadığına göre, bu onun bileceği bir işti. Gözünü hırs bürümüş ne insanlar vardı be!.. Hani, şeflerine yaranabilmek için nerdeyse kıçlarını öpmeye hazırdılar.

Bir komşu kadın, kucağında dokuz aylık bir bebekle çıkagelince dedikodu son buldu. Bu bebek, Pilomene'in ikinci çocuğuydu. Kız, yemeğini ayıklama hangarında yediğinden, çocuğunu oraya getirmesi için bir komşu kadınla anlaşmıştı, kömür yığınları üzerinde bebeği emziriyordu.

Maheude, kucağında uyuyan Estelle'e bakarak:

«Benimkini bir dakika yalnız bırakmaya gelmiyor,» dedi. «Hemen yaygarayı basıyor.»

Bir süredir kendisine dik dik bakan Levaque Kadın'ın gözlerinden kendini kurtaramadı.

Levaque Kadın, en sonunda:

«Dinle komşu,» dedi. «Şu işi bir hale yola koysak iyi olacak artık.»

İki ana, önceleri konuşmaya bile gerek duymadan çocuklarının evlilik yapmamaları konusunda anlaşmıştı. Zachire'nin anası, oğlunun on beş günde bir aldığı ücretten daha uzunca bir süre nasıl yararlanmak istiyorsa, Philomene'in anası da kızının kazancından öyle yararlanmak istiyordu. Evlenmelerinin hiç acelesi yoktu, hatta Philomene'in anası ilk çocuğa bakmaya razı olmuştu, ama çocuk büyüdükçe masrafı da büyümüş; üstelik, ikinci bir çocuk daha gelmişti. Şimdi çocukların yükünü üstünden atmak istiyor, ille de evlendirelim diye üsteledikçe üsteliyordu.

«Zacharie yapacağını yaptı, bu işin dönüşü yok artık... Söyle bakalım, nikâh ne zaman?»

Maheude, sıkkın sıkkın:

«Hele bir yaz gelsin bakarız canım,» dedi. «Amma saçmalık

ha!.. Çocuk peydahlamak için evlenmeyi bekleyemezlerdi san-
a! Hani var ya, Catherine'in böyle bir halt ettiğini duysam, ali-
allah ellerimle boğarım onu.»

Levaque Kadın, omuz silkti:

«Hadi canım sen de! Nasıl olsa o da aynı yolun yolcusu.»

Bouteloup, kendi evindeymiş gibi kalktı, ekmek aramak için yemek dolabını karıştırdı Levaque'ın çorbasına doğranacak sebzelerin, patateslerin ve pırasaların ayıklanması bitmek bilmeyen dedikodular yüzünden yarı da kalmış, belki on kez ele alınıp sonra yine masanın bir köşesine bırakılmıştı. Levaque Kadın ayıklamaya yeniden başlamışken yine bıraktı, pencerenin önüne koştu:

«O da nesi? Bayan Hennebeau, yanında birileriyle Pierronne'un evine giriyor.»

Bir anda her şeyi unutup Pierronne'u yeniden dillerine doladılar. Karının ne de çok geleni gideni vardı! İşletme, ziyaretçilere işçi mahallesini gezdirmek istediğinde hemen Pierronne'un evine götürürdü. Çünkü onun evi temizdi. Ziyaretçilere, işçibaşıyla mercimeği nasıl fırına verdiklerini anlatacak değillerdi elbet! İnsanın ayda üç bin frank kazanan sevgilisi oldu muydu, tertemiz evlerde bedava oturur, bedava ısınır, üstelik bin bir türlü armağanlar alırdı. Görünüşte temizpaktı, ama bir de içyüzüne bakmalıydı. Ziyaretçiler karşı evde kaldıkları sürece, çekiştirmeyi sürdürdüler.

Sonunda Levaque Kadın:

«Çıkıyorlar işte,» dedi. «Öte yana dolaşıyorlar... A bak senin eve gidiyorlar.»

Maheude telaşlandı. Alzire masayı toplayıp silmiş miydi acaba? Daha çorba bile pişirilmemişti! Üstünkörü hoşçakal dedikten sonra dışarı fırladı, sağa sola bakmadan apar topar eve daldı.

Neyse ki, her yer pırıl pırıldı. Alzire, annesinin geciktiğini görünce önüne bir bez bağlamış, büyük bir ağırbaşlılıkla çorbayı hazırlamaya başlamıştı. Bahçeden söktüğü pırasaları, topladığı kuzukulaklarını ayıklıyordu; erkekler gelince yıkansınlar diye sobanın üstünde bir kazan su ısınıyordu. Henri ile Lénore eski

bir dergiyi yırtmakla uğraştıkları için uslu uslu oturuyorlardı. Bonnemort baba sessizce piposunu tüttürüyordu.

Maheude, daha ayağının tozuyla soluk soluğa içeri girmişti ki, Bayan Hennebeau kapıyı çaldı:

«İzin verirsiniz değil mi canım?»

Uzun boylu, kırk yaşın görkemli olgunluğu içinde vücudu yağ bağlamış sarışın bir kadındı. Siyah kadifeden pelerinin ve bronz renkli ipekli giysisinin kirlenmesinden korktuğunu belli etmeden yarımağızla gülümsemeye çalışıyordu.

Konuklarına:

«Buyrun, girin,» dedi. «Kimseye rahatsızlık verdiğimiz yok... Ne temiz değil mi? Üstelik bu hanımın yedi çocuğu var! Bütün evler hep böyledir işte... Dediğim gibi, İşletme bu evlerden ayda altı frank kira alıyor. Zemin katta büyük bir oturma odası, yukarda iki oda, aşağıdaysa bir bodrumla bir de bahçe var.»

O sabah Paris treninden inmiş olan göğsü madalyalı beyefendiyle kürk mantolu hanımefendi gözlerini açmış, şaşkın şaşkın bakınıyorlardı.

Konuk hanımefendi:

«Bir de bahçe var demek!» diye yineledi. «İnsan bu şirin evde basbayağı yaşar. Ne güzel!»

Bayan Hennebeau bilgi vermeyi sürdürdü:

«Fazlasıyla kömür veriliyor kendilerine. Haftada iki kez doktor ayaklarına gelir. Ücretlerinden kesinti yapılmamasına karşın, yaşlandıklarında emekli aylığı bağlanır.»

Madalyalı beyefendi, hayranlıkla:

«Oh ne âlâ memleket!» dedi.» Cennet sanki cennet!»

Maheude iskemle getirdi ama oturmadılar. Bayan Hennebeau, içine itildiği bu sürgün yerinde bir hayvan göstericiliği rolü oynamaktan bir süreliğine hoşlanmışsa da göstereceği evleri en temizinden seçmesine karşın her yere sinen yoksulluğun o yavan, o keskin kokusundan tiksinti duymaya başlamıştı. Aslında, burunlarının dibinde yoksulluk ve acı çeken bu işçi kalabalığını hiç mi hiç umursamıyor, yalnızca kulaktan dolma beylik laflar etmekte yetiniyordu.

Kürk mantolu hanımefendi, çocuklara bakarak:

«Aman ne şirin, ne şeker şeyler,» dedi.

Oysa karman çorman sapsarı saçları ve kocaman kafalarıyla onları çok çirkin buluyordu.

Maheude, ister istemez yaşlarını söylemek zorunda kaldı; konuklar, âdet yerini bulsun diye Estelle hakkında birtakım sorular sordular. Bonnemort Baba, saygısızlık olmasın diye piposunu ağzından çekmişti; yine de, madende geçirilmiş kırk yılın etkisiyle kaskatı kesilmiş bacakları, sızlayan kemikleri ve beti benzi atmış suratıyla herkesi kaygılandırıyordu; korkunç bir öksürük nöbetine tutulacağını anlayınca, kapkara balgamının konukları rahatsız edeceğini düşünerek, tükürmek üzere dışarı çıktı.

İlginin en büyüğünü Alzire kazandı. Üstündeki belörtüsüyle ne şirin ne minimini bir evkadınıydı bu böyle! Bu yaşta böylesine becerikli, böylesine akıllı bir küçük kıza sahip olduğu için anneyi kutladılar. Sıkıntı ve acıma dolu bakışlar dönüp dolaşıp küçük kızın kamburunda yoğunlaşmasına karşın hiç kimse bu konuda tek laf etmiyordu.

Bayan Hennebeau:

«İşte böyle,» dedi. «Artık, Paris'te size işçi mahallelerimize ilişkin sorular sorulursa rahatça anlatabilirsiniz... Burada gürültü patırtı olmaz pek, sessiz ve sakin yaşarlar, gördüğünüz gibi hepsi de mutlu ve sağlıklı insanlardır. Bu havası temiz, sakin yere zaman zaman gelip dinlenmelisiniz.»

Madalyalı beyefendi, son bir coşkunluk gösterisinde bulunarak:

«Harika, harika!» diye haykırdı.

Panayır yerlerindeki harikalar çadırından çıkarcasına şen şakrak ayrıldılar evden; Maheude, onları geçirdikten sonra eşikte dikildi; ziyaretçiler yüksek sesle konuşarak yavaş yavaş gidiyorlardı. Sokaklar kalabalıklaşmıştı, ziyaretçiler, haberi evden eve ileten ve merakla toplanan kadınların arasından geçmek zorundaydılar.

Levaque Kadın, merakla koşup gelen Pierronne'u kapısının önünde durdurmuştu. İkisi de kötüniyetli bir şaşkınlık gösteri-

yordu. N'oluyordu yahu?! Ziyaretçiler Maheu'lere gece yatısına mı gelmişlerdi yoksa? Pöh, tam da yerini bulmuşlardı hani!

«O kadar para kazanıyorlar, yine de meteliğe kurşun atıyorlar! E tabii, yedikleri onca halta para mı yetişir?»

«Bu sabah Piolaine'deki burjuvalardan para dilenmeye gitmiş dediler. Maigrat da ekmek filan vermek istememiş ama sonra vermiş... Eh, Maigrat'ın nasıl ödeştiği malum...»

«Maheud'le ödeşeceğini hiç sanmam... Mide ister ayol!.. Alacağını Catherine'den alır o.»

«Dinle dinle, az önce bana gelip, eğer Catherine böyle bir halt ederse kendi ellerimle boğarım onu demesin mi?! Sanki Sırık Chaval haspayı çoktan arabalığın damına yatırmamış gibi!»

«Hişşt!.. Geliyorlar.»

Levaque Kadın'la Pierronne suspus oldular, arsızca bir merak göstermeden ziyaretçilerin evden çıkışlarını gözucuyla izlediler. Sonra da, Estelle'i hâlâ kucağında tutan Maheude'ü, el sallayarak yanlarına çağırdılar. Üçü birlikte, hiç kımıldamadan, Bayan Hennebeau ile konuklarının güzel giysiler geçirilmiş sırtlarını dönerek uzaklaşmalarına baktı. Ziyaretçiler otuz adım kadar uzaklaşınca, eskisinden de daha yaman bir dedikodu başladı:

«Üstlerindeki şu giyim kuşama bak!.. Ciğerleri beş para etmez ama, giysilerin çok para ettiğine kalıbımı basarım!»

«Hem de nasıl!.. Öbür karıyı bilmem ama Müdür'ün karısı o şişko vücuduyla metelik etmez. Onun için neler söylüyorlar neler!..

«Sahi mi? Neler söylüyorlar?

«Ne söyleyecekler canım, yığınla âşığı varmış işte!.. En başta da o mühendis...»

«Şu bacaksız oğlan mı? O pek ufacık tefecik ayol, yatağın içinde kaybolur gider.»

«Olsun varsın, hoşuna gidiyorsa ne çıkar? Bir kadın, hiçbir şeyi beğenmiyormuş havalarına yatıp her şeye dudak büktü mü, bulunduğu yerden hoşlanmıyormuş gibi pozlar takındı mı anla ki işin içinde iş var.

Baksana şuna, hepimizi küçümsercesine nasıl da kıçını dönüp gidiyor! Hiç yakışık alıyor mu yani?»

Ziyaretçiler, konuşa konuşa ağır adımlarla uzaklaşıyordu. O sırada, yol üstündeki kilisenin önünde bir araba durdu. Kırk sekiz yaşında, uzun siyah ceketli, kara kuru, sert yüzlü bir adam indi.

Levaque Kadın, emrindeki on bin işçide saygılı bir korku uyandırmış olan Müdür'ün işitmesinden çekinircesine sesini alçaltarak:

«Kocası!» diye mırıldandı.» Herifte gerçekten de tam bir pezevenk suratı var!»

Tüm mahalle sokağa dökülmüştü şimdi. Kadın gittikçe daha çok meraklanıyor, küçük kümeler halinde birbirine yaklaşıyor, büyük bir kalabalık oluşuyordu; bir sürü sümüklü çocuk alık alık bakarak kaldırımlarda dolaşıyordu. Ayaklarının ucunda yükselerek okul duvarının üstünden bakan öğretmenin başı bir an için görünüp kayboldu. Bahçesini belleyen tesviyeci bir ayağını çapasına dayamış, gözlerini iri iri açmış, öylece duruyordu. Dedikodu mırıltıları, kuru yapraklar arasında esen rüzgâr hışırtısıyla, bir kaynana zırıltısı gibi gitgide yükseliyordu.

Özellikle Levaque'ın kapısı önünde büyük bir kalabalık toplanmıştı. Önce iki kadın gelmiş, sonra on yirmi derken sayıları çoğalmıştı. Kulak misafirleri çoğalınca, Pierrone, ne olur ne olmaz deyip susmuştu. Mahallenin en aklı başında kadınlarından biri olan Maheude olan bitenlere seyirci kalmış; tıkabasa dolu olduğu için ağırlaşıp sarkan sağmal inek memesini çıkarıp, uyanmasıyla cıyaklaması bir olan Estelle'i uluorta emzirmeye başlamıştı. Bay Hennebeau, hanımefendileri arabanın arkasına bindirip Marchiennes'e doğru yola koyulduğu anda, çalçene ağızlar iyice açılıverdi; bütün kadınlar ellerini kollarını sallayarak, çomak sokulmuş bir arı kovanı uğultusu içinde, bağıra çağıra konuşuyordu.

Saat üçü çaldı. Bouteloup ve diğer tesviyeciler madenin yolunu çoktan tutmuşlardı. Birdenbire, kilisenin köşesinden, kollarını kavuşturup sırtlarını kamburlaştırarak yürüyen, yüzü gözü kapkara, terden sırılsıklam işçi kafilesi sökün etti. Kadınlar çil yavrusu gibi dağılıverdi, hepsi telaş içinde evlerine koşuyor,

kahveye ve dedikoduya daldıkları için yarım kalan işlerinin başına dönüyordu. Dört bir yandan, az sonra şiddetli kavgaların patlak vereceğini belirten tek bir çığlık yükseliyordu:

«Eyvah çorba! Çorba hazır değil!»

IV

Maheu, Etienne'i Rasseneur'ün orada bırakıp eve döndüğünde, Catherine, Zacharie ve Jeanlin sofra başında çorbalarını bitirmek üzereydiler. Madenden döndüğünde insan kurt gibi acıkmış oluyor, el yüz yıkamadan, ıslak giysiler çıkarılmadan yemeğe oturuluyor, kimse kimseyi bekleyemiyor, sabahtan akşama kadar hazır bekleyen masada, iş saatine göre her an çorbasını içen biri bulunuyordu.

Maheu, kapıdan girer girmez yiyecekleri gördü. Hiçbir şey söylemedi, ama asık suratı aydınlanıverdi. Gün boyunca havasızlıktan bunalarak madende kazma sallarken, durmadan bomboş yemek dolabını, kahvesiz ve yağsız kalan evi düşünerek içi içini yemişti. Karısı ne yapmıştı acaba? Ya eli boş döndüyse? O zaman ne yaparlardı? Oysa her şey vardı işte. Karısı nasıl olsa bunu sonra anlatırdı. Ağzı kulaklarındaydı şimdi.

Catherine'le Jeanlin yemekten kalkmış, kahvelerini ayakta içiyorlardı; çorbayla doymayan Zacharie ise, iri bir dilim ekmek kesmiş, üstüne tereyağı sürüyordu. Tabaktaki jambonu görüyor, ama el süremiyordu. Tek kişiye yetecek kadar jambon bulunduğu zaman onu babaları yerdi. Hepsi, çorbalarının üstüne koca birer bardak soğuk su içmişti. Her on beş günün sonlarına doğru içtikleri en güzel içki, suydu çünkü.

Maheu, sofraya oturunca, karısı:

«Biramız yok,» dedi. «Paranın hepsini harcamak istemedim... Ama istiyorsan, küçük kız bir koşu gitsin alsın.»

Maheu, şaşkınlık dolu bir sevinçle karısına bakıyordu. Vay canına, para da artırmıştı demek!

«Yo yo, istemem,» dedi. «Bir bardak içtim zaten, yeter.»

Maheu, tabak yerine kullanılan çanağa tepeleme ekmek

doğranmış patatesli, pırasalı, kuzukulaklı çorbayı ağır ağır kaşıklayarak yemeye başladı. Maheude, Estelle'i kucağından bırakmadan Alzirel'e birlikte bir eksiği kalmasın diye kocasının başında pervane oluyor, tereyağla jambonu önüne sürüyor, iyice ısınsın diye kahveyi ateşe oturtuyordu.

Bu arada, sobanın yanında, ortadan kesilerek küvet biçimine sokulan fıçı içinde yıkanma faslı başlamıştı. Hep en önce yıkanan Catherine, fıçıya ılık su doldurmuş, rahat rahat soyunuyor, başlığını, ceketini, pantolonunu ve gömleğini çıkarıyordu. Sekiz yaşından beri böyle yapmaya alıştığı için soyunmayı hiç de ayıp saymıyordu. Yalnız, yıkanırken arkasını döndü, karnını sobaya verdi, sonra kara sabunla vücudunu ovuşturmaya başladı. Kimse ona bakmıyordu. Lénore'la Henri bile, artık vücudunu merak etmez olmuştu. İyice temizlenince, ıslak gömleğiyle öteki giysilerini yerde tortop bırakarak çırılçıplak yukarı çıktı. O anda iki erkek kardeş arasında kavga patlak verdi. Jeanlin, Zacharie'nin hâlâ yemek yediğini bahane ederek fıçıya dalıvermişti. Zacharie onu çekiştirerek sıranın kendisinde olduğunu ileri sürüyordu. Adam gibi davranıp Catherine'in en önce yıkanmasına izin veriyorum ama, hergelelerden artakalan bir bataklıkta yıkanamam diye bas bas bağırıyordu. Jeanlin'in geride bıraktığı suyla okuldaki tüm mürekkep hokkaları rahatça doldurulabilirdi! Sonunda, ikisi de yüzlerini sobaya dönüp birlikte yıkandılar, hatta birbirlerinin sırtlarını bile sabunladılar. Sonra, onlar da kız kardeşleri gibi çırılçıplak merdivenlerden yukarı koştular.

Maheude, ıslak giysileri yerden toplarken:

«Leş gibi kirletiyorlar,» diye söylendi. «Alzire, yerleri kurulayıver kızım...»

Duvarın öbür yanından gelen bir gürültüyle lafı yarıda kaldı. Bir erkek küfrediyor, kadın ağlamaları, itişip kakışma patırtıları, boş bir su kabağına vurulur gibi pata küte öten tokat sesleri işitiliyordu.

Maheu, çanağın dibini sıyırırken sakin bir sesle:

«Levaque'ın karısı köteği yiyor,» dedi. «İyi ama Bouteloup yoldayken çorbanın hazır olduğunu söylüyordu.»

Maheude:

«Kim demiş hazır diye!» dedi. «Ne hazırı! Sebzeleri gördüm, ayıklanmamış halde masada öylece duruyordu.»

Bağrışmalar gittikçe artıyordu, duvarı sarsan korkunç bir itişme oldu, sonra derin bir sesizlik çöktü. Bunun üzerine, çorbasından son bir kaşık alan madenci, sakin bir tavırla kesin bir karara vardı:

«Eh, çorba hazır değilse, hak eder elbet.»

Bir bardak dolusu su içtikten sonra jambona yumuldu. Küçük dilimler kesiyor, bıcağın ucuyla aldığı dilimleri ekmeğin üstüne koyup yiyordu. Babaları yemek yerken kimse konuşmazdı. Yemek yerken kendisi de konuşmazdı zaten. Yediği şeyin tadı, Maigrat'ının her zamanki jambonundan farklıydı, başka bir yerden alınmış olmalıydı. Ama, karısına hiçbir şey sormadı. Yalnız, ihtiyarın yukarda olup olmadığını sordu. Hayır, büyükbaba her zamanki gibi yürüyüşe çıkmıştı. Yeniden sessizlik çöktü ortalığa.

O sırada yere dökülmüş sularla oynayan Lénore'la Henri, jambonun kokusunu alıp başlarını kaldırdılar. Küçük önde, büyük arkada, ikisi de gelip babalarının yanına dikildi. Hiçbir lokmayı gözden kaçırmadan dikkatle izliyorlardı; lokmanın tabaktan yükselişine umutla bakıyor, babalarının ağzında görünmez olduğunu görünce de üzüntüye kapılıyorlardı. Babaları, en sonunda, yutkunan ve ağızları sulanan çocukların farkında vardı.

«Çocuklara yedirdin mi bundan?» diye sordu.

Karısı, bir an duraksayınca ekledi:

«Bak bilirsin, haksızlıktan hoşlanmam ben. Başıma toplanıp ağzımın içine baktıklarını görünce boğazıma diziliyor yahu!»

Maheude, kızarak:«Yedirmez olur muyum!» diye bağırdı. «Sen ne bakıyorsun onlara? değil kendi payını, bizimkileri de versen, doymak bilmez onlar!.. Jambondan hepimiz yemedik mi, Alzire?»

Böyle durumlarda, yetişkinler gibi, kılını kıpırdatmadan yalan söyleyen küçük kambur:

«Elbette yedik anne,» diye yanıt verdi.

Kendileri yalan söylediğinde dayak yiyen Lénore'la Henri'nin ağızları, bu yalan karşısında bir karış açık kalmıştı. Küçücük

yürekleri isyan duygusuyla çırpınıyor, ötekiler jambon yerden orada bulunmadıklarını söylemek için yanıp tutuşuyorlardı.

Anneleri, onları odanın öbür ucuna doğru kovarak:

«Defolun şurdan,» diyordu. «Utanmıyor musunuz siz? Gözünüz hâlâ babanızın tabağında! Hem yalnız o yese bile ne çıkar? Çalışmaktan bütün gün anası ağlıyor! Siz haylazlar ise ancak tıkınmayı bilirsiniz. Boyunuzu aşkın masrafınız var be!»

Maheu, çocukları yanına çağırdı. Lénore'u sol, Henri'yi sağ dizine oturttu; kalan jambonu onlarla paylaştı. Ufacık dilimleri aralarında bölüştürüyor, çocuklar da keyifle yutuyorlardı.

Yemek bitince, karısına:

«Yo, kahvemi şimdi koyma,» dedi. «Önce yıkanayım... Yardım et de şu pis suyu dökelim.»

Fıçının kulplarından tutup, kapı önündeki su yoluna döktüler. O sırada Jeanlin sırtında kuru giysilerle aşağı indi; daha ağabeyinin sırtındayken rengi atıp yıpranmış olan bir yün pantolonla bir ceket giymişti. Annesi, açık kapıdan usulca sıvıştığını görünce onu durdurdu:

«Nereye böyle?»

«Oraya...»

«Orası neresi? Bak, akşam için hindiba toplayacaksın, duydun mu? Toplamadan gel de gör, canına okurum bak!»

«Tamam! Tamam!»

Jeanlin, elleri cebinde, tahta pabuçlarını sürüye sürüye yürüdü; küçük dar kalçalarını, ihtiyar bir madenci gibi oynatarak yürüyordu. Derken, kardeşinden bir parça daha özenli giyinmiş olan Zacharie indi aşağı; çizgili siyah bir ceket vardı sırtında. Babası, geç kalma emi diye seslendi, Zacharie, piposunu geveleyerek başını sallamakla yetindi.

Fıçıya, temiz ılık su doldurulmuştu Maheu, yavaşça ceketini çıkarıyordu. Annesinin kaş göz etmesi üzerine, Alzire, Lénore'la Henri'yi dışarı çıkardı. Babaları, işçi mahallesindeki pek çok evde yapıldığı gibi öyle herkesin içinde uluorta yıkanmaktan hoşlanmazdı. Gerçi, kimseyi kınadığı filan yoktu ama gözönünde yıkanmanın çocuklara özgü olduğunu söylerdi hep.

Maheude, merdivenin alt başından seslendi:

«Ne yapıyorsun yukarda?»

Catherine:

«Dün yırtılan entarimi dikiyorum,» diye karşılık verdi.

«Peki, aşağı inme emi? Baban yıkanıyor...»

Maheu ile Maheude baş başa kaldılar. Maheude, Estelle'i bir iskemleye oturtmuştu; küçük kız, sobanın sıcaklığından hoşlanmış olmalıydı ki, her nasılsa ağlamıyor, hiçbir şeye aklı ermeyen küçük bir yaratık gibi anlamsız gözlerle anasına babasına bakıyordu.

Maheu, çırılçıplak fıçının yanına diz çökmüş, kuşaklar boyunca kullanıla kullanıla herkesin saçını soldurup sarartan kara sabunla başını yıkıyordu. Sonra suya girdi; göğsünü, karnını, kollarını, bacaklarını sabunladı, iki eliyle bastıra bastıra ovuşturdu.

Karısı dikildi yerden ona bakıyordu:

«Bana bak,» diye söze başladı. «Eve geldiğin zaman yüzünden düşen bin parçaydı... Bütün gün üzüldün değil mi? Ama yiyecekleri görünce keyfin yerine geldi. Biliyor musun, Piolaine'dekiler, tek metelik vermediler. Yoo neme lâzım şimdi, iyi insanlar doğrusu, çocuklara üstbaş verdiler, para isterken bir utandım ki, sorma, insan alışık olmayınca kemküm edip yerin dibine geçiyor.»

Bir an sustu, düşmesinden korktuğu Estelle'i yerine iyice oturttu. Maheu, vücudunu ovuşturmayı sürdürüyor, öykünün sonunu merak etmesine karşın, sorularla karısının sözünü kesmeden sabırla bekliyordu.

«Maigrat da eliboş çevirdi beni! herif, köpek kovar gibi kovuyor insanı... Anlayacağın, durum berbattı!.. Yün giysiler insanı sıcak tutar, ama karın doyurmaz ki!..»

Maheu, yine soru sormadan başını kaldırıp baktı. Karısı, Piolanie'den para alamamıştı, Maigrat'dan da eli boş dönmüştü. Ee, bu yiyecekler nereden çıkmıştı öyleyse? Bu arada karısı, her zamanki gibi, sırtını ve kollarının ulaşamadığı yerleri yıkamak üzere kollarını sıvamıştı. Adam, sırtının sabunlanmasından, her yerinin sıkı sıkı ovuşturulmasından çok hoşlanırdı. Ma-

heude sabunu aldı, bastıra bastıra sırtını ovuşturmaya başladı; Maheu, iki büklüm olmamak için geriye yaslanıyordu.

«Neyse, yeniden Maigrat'da aldım soluğu, herife demediğimi bırakmadım!.. İnsanda azıcık vicdan olmalı dedim; eğer adalet diye bir şey varsa, bunun hesabı mutlaka sorulacaktır dedim... Oflayıp pufluyordu bunları dinlerken, elinden gelse sıvışacaktı...»

Maheude, sırtı sabunlamış, şimdi de kalçalara inmişti; hızını alamamış, daha ötelere, en ince girintilere kadar vücudun her yerini sabunlayıp ovuşturuyordu; cumartesi günleri büyük temizlik sırasında üç tenceresini nasıl silip parlatıyorsa, adamı da öyle pırıl pırıl parlatıyordu. Ama durmadan gidip gelen kolları yorgunluktan kopmuş, kanter içinde kalmıştı; soluk soluğa, kopuk kopuk konuşuyordu:

«Sonunda, amma da yapışkan karısın yahu, dedi... Cumartesiye kadar ekmeğimiz var artık, işin asıl güzel yanı, yüz metelik de borç aldım. Ayrıca tereyağ, kahve, hindiba aldım, sucukla patates bile alacaktım ama homurdanmaya başlayınca vazgeçtim... Yedi meteliklik jambon, on sekiz meteliklik de patates aldım, yani bir yahni ve bir sebzeli haşlamaya yetecek kadar bir para harcadım; geriye üç frank yetmiş beş metelik kaldı... Nasılmış, günümü boşa geçirmemişim değil mi?»

Eline bir bez almış, adamın en olmadık yerlerini bile kuruluyordu. Maheu ise borcun nasıl ödeneceğini düşünmeden, zevkten dört köşe olmuş, kıkır kıkır gülerek karısına sarılıyordu.

«Bırak beni hınzır! Sırılsıklamsın, su içinde bıraktın beni... Yalnız, korkarım ki, Maigrat'nın niyeti bozuk gibi...»

Catherine konusunu açacaktı ama caydı. Adamı boşu boşuna üzmenin ne âlemi vardı? İş dallanıp budaklanacak, huzur muzur kalmayacaktı o zaman.

Maheu:

«Ne demek niyeti bozuk?» diye sordu.

«Yani... hani kazık atar belki!

Catherine, veresiye defterine iyice baksa fena olmaz.»

Maheu, karısını bir kez daha kucakladı ve bu kez bırakmadı. Banyo hep böyle son bulurdu; Maheude'ün, vücudunu var-

gücüyle bastıra bastıra ovuşturması, sonra da her yerini bezle kurulaması, göğsündeki kılları, koltukaltını ürperterek Maheu'yü uyarırdı. Aslında böyle zamanlar, işçi mahallesindeki erkeklerin baştan çıkma saatleriydi, kadınlar istenmeyen çocuklara hep böyle saatlerde gebe kalırdı. Geceleri, tüm aile evde olurdu çünkü. Maheu, karısını masaya doğru itiyor, günün en elverişli dakikalarının tadını çıkarmak isteyen temizyürekli adam gevrek gevrek gülerek şakalar yapıyor, bu işe yemek sonrası «tatlı», hem de bedavaya gelen bir tatlı diyordu. Maheude, sarkık vücudunu ve memelerini hop hop hoplatarak laf olsun diye çırpınıyor:

«Hay Allah çıldırdın mı sen» diyordu. «Estelle bize bakıyor! dur bari çocuğun başını öteye çevireyim.»

«Hah! Üç aylık çocuk ne anlar bu işten!»

Maheu, iş bittikten sonra ayağına kuru bir pantolon geçirdi. Yıkandıktan ve karısıyla seviştikten sonra en büyük keyfi bir süre yarı beline kadar çıplak oturmaktı. Kanı çekilmiş bir genç kız teni gibi bembeyaz cildinde, sıyrıklar, yara izleri, madencilerin deyişiyle «nişanlar» vardı; bu nişanlarla övünür, mavi damarlı mermerler gibi parıldıyan kocaman kollarını ve geniş göğsünü gere gere dolaşırdı. Yazın tüm madenciler bu kılıkla kapılarının önüne çıkardı. Hava soğuk olmasına karşın, Maheu de bir süreliğine kapının önüne çıktı; bahçelerin ötesinde kendisi gibi göğsü bağrı açık dolaşan bir arkadaşını tersledi. Daha başka işçiler de dışarı çıkmıştı. Kaldırımlarda sürünen çocuklar başlarını kaldırıyor, güpegündüz görücüye çıkarılmış yorgun işçi vücutlarına bakıp gülüşüyorlardı.

Maheu, sırtına bir gömlek geçirmeden oturup kahvesini yudumlarken, payandalama işi yüzünden mühendisin nasıl heyheylendiğini karısına anlattı. Öfkesi geçmiş, sinirleri yatışmıştı; böyle konularda aklı başında öğütler veren karısını cankulağıyla dinliyor, zaman zaman başıyla onaylıyordu. Maheude, işletme'yle kavgaya tutuşmanın hiçbir yarar getirmeyeceğini oldu olası söyler dururdu. Kocasına, Bayan Hennebeau'nun ziyaretini anlattı. Birbirlerine bir şey söylemiyorlardı, ama ikisinin de için için koltukları kabarıyordu.

Catherine, merdiven başından seslendi:

«İnebilir miyim?»

«İn in, baban kurulanıyor.»

Genç kızın üzerinde pazar günleri giydiği, kat yerleri aşınmış, rengi atmış mavi bir entari vardı. Başına, siyah tülden basit bir şapka geçirmişti.

«Oool Giyinmişsin... Nereye böyle?»

«Montsou'ya... Şapkama kurdele almak istiyorum. Eskisini çıkardım, çok kirlenmişti.»

«Paran var demek?»

«Hayır, Mouquette bana on metelik borç verecek.»

Annesi, kızın gitmesine izin verdi. Ama kapıdan çıkarken seslendi:

«Dinle, kurdeleyi Maigrat'dan alayım deme sakın... Bolluk içinde yüzdüğümüzü sanıp kazık atar sonra.»

Ensesini ve koltukaltlarını kurutabilmek için sobanın önüne çömelen Maheu:

«Gece yarılarına kadar sokaklarda sürtme sakın,» dedi.

Maheu, öğleden sonra bahçede çalıştı. Oraya daha önce patates, fasulye, bezelye ekmişti. Bir gün öncesinden hazırladığı lahana ve marul soğanlarını da ekti. Bahçenin bu küçük köşesi sebze gereksinimlerini karşılıyor, ama patates için yetersiz kalıyordu. Maheu ekip biçme işlerinden iyi anlıyor, komşularının gösteriş saydığı enginarı bile yetiştiriyordu. Fidelerin tutunacağı sırıkları hazırlarken Levaque da bahçesine çıktı, o sabah Bouteloup'nun diktiği marullara bakarak piposunu tüttürmeye başladı. Kiracı bu işlere meraklı olmasa, bahçe ısırganotundan geçilmeyecekti. Çitin üzerinden sohbete başladılar. Karısını pataklamaktan bezginleşen ve canı sıkılan Levaque, Maheu'yü Rasseneur'ün meyhanesine götürmek için ayartmaya çalıştı ama sonuç alamadı. Ne yani, bir bardakçık biradan mı korkuyordu? Bir el lobut oynar, arkadaşlarla biraz dolaşır, sonra da akşam yemeği için eve dönerlerdi. Madenden çıktıktan sonra tüm yaşantıları bu kadarcıktı zaten. Oraya gitmekten bir zarar gelmezdi ama Maheu yine de kabul etmiyordu. Marulları dikmezse yarın hepsi sararırdı sonra.

Aslında bu öneriyi geri çevirmesinin nedeni başkaydı: Karısından para istemeye yüzü tutmuyordu.

Saat beşi çaldığında Pierronne geldi ve Lydie'nin Jeanlin'le birlikte mi sıvıştığını sordu. Levaque'a göre, herhalde öyle olmalıydı, çünkü Bebert de kayıplara karışmıştı; bu üç velet hep birlikte haylazlık ederlerdi zaten. Maheu, hindiba toplama konusundan söz ederek onları yatıştırdı. İki erkek, açık saçık laflar ederek genç kadına takılmaya başladı. Kadın ellerini beline dayayarak onları öfkeyle tersliyor, bir yandan da bu açık saçık şakalardan hoşlandığı için yanlarından gitmek istemiyordu. Öfkeden sözcükleri eze büze konuşan ve sesi tavuk gıdaklamasını andıran ufak tefek çaçaron bir kadın, Pierrone'un imdadına yetişti. Uzaktaki öbür kadınlarsa utanır gibi yaparak fısır fısır konuşuyorlardı. Okul dağılmış, tüm çocuklar sokağa dökülmüştü; bağırış çağırış yerlerde yuvarlanıyor, itişip kakışıyorlardı. Meyhaneye gitmeyen babalarıysa, üçer beşer toplanıp tıpkı madende yaptıkları gibi bir duvar dibine çömelmişler, arasıra bir şeyler söyleyerek pipolarını tüttürüyorlardı. Levaque, sert mi değil mi diye kalçasını ellemeye kalkışınca Pierronne hışımla çekip gitti. Levaque, Maheu'yü fideleriyle baş başa bırakarak, Rasseneur'ün meyhanesine tek başına gitmeye kararverdi.

Hava birdenbire kararmıştı; kızın ve oğlanların hâlâ dönmemelerine kızan Maheude, lambayı yaktı. Korktuğu başına gelmişti: Bütün aile masada bir araya gelip, şöyle topluca yemek yemeleri asla kısmet olmayacaktı! Salata için hindiba gelecekti sözümona! Hay hınzır oğlan hay! Bu karanlıkta hiç işi yoktu da hindiba toplayacaktı ha! Oysa ateşin üzerinde tıkırdamaya bıraktığı kuzukulaklı, patatesli, pırasalı, soğanlı sebze çorbası, hindiba salatasıyla ne de güzel giderdi! Ev baştan aşağı kavrulmuş soğan kokuyordu; işçi mahallesinin tüm kiremitlerine sinen bu yoksul yemeğinin keskin kokusu, ta kırlardan bile hissedilirdi.

Karanlık iyice çökünce, Maheu çalışmayı bırakıp içeri girdi, bir iskemleye oturdu, başı duvara dayalı, oracıkta uyuyakaldı. Akşamları bir yere oturur oturmaz içi geçiyordu. Saat yediyi vurdu, Lénore'la Henri, masayı hazırlamaya çalışan Alzire'e yar-

dım edelim derken bir tabak kırmışlardı; o sırada Bonnemort Baba, herkesten önce eve döndü. Yemeğini yiyip bir an önce madene gitmek istiyordu. Maheude, Maheu'yü uyandırdı:

«Biz yemeğimizi yiyelim!.. Kazık kadar oldular, evin yolunu bulurlar nasıl olsa. Yalnız, salatanın gelmeyişi kötü oldu!»

V

Etienne, Rassenear'ün meyhanesinde bir çorba içtikten sonra Voreux'ya bakan tavanarasındaki daracık odaya çıkmış, yorgunluktan bitkin bir halde giysileriyle yatağa serilmişti. İki gündür dört saat bile uyamamıştı. Hava kararırken uyandığında nerede bulunduğunu anlayamadı, bir an aval aval çevresine baktı. Üstünde bir ağırlık hissediyordu, başı kazan gibiydi; akşam yemeğini yiyip yatmadan önce hava almak üzere güç bela ayağa kalktı.

Dışarda hava gittikçe yumuşuyor, kapkara gök bakır rengine dönüşüyor, nemli sıcaklık, iri bulutlarla o dinmek bilmeyen kuzey yağmurunun yaklaşmakta olduğunu bildiriyordu. Gece, yoğun dumanlar halinde çöküyor, ovanın sonsuzluğunu bir örtü gibi kaplıyordu. Bu uçsuz bucaksız kırmızı toprak denizi üstünde siyah bir toza bulanmış gibi görünen gök alçalıyordu; karanlıkları süpürecek en küçük bir esinti bile yoktu. Bir gömülme töreninin iç karartıcı hüznü çökmüştü ortalığa.

Etienne, kafasını toplamak için rasgele yürüdü. Karanlığa gömülmüş olan henüz tek bir lambası bile yanmayan Voreux'nün önünden geçerken, işçilerin çıkışını izlemek üzere bir süre duraladı. Saat altı olmalıydı; vagon sürücüler, yükleyiciler,at bakıcıları, karanlıkta neşeyle yürüyen ayıklayıcı kızların arasında karmakarışık kümeler halinde dışarı çıkıyorlardı.

Önce Brûle Kadın'la damadı Pierron çıktı. Brûle Kadın, taş hesabı yüzünden gözetmenlerden biriyle tutuştuğu kavgada kendinden yana çıkmadı diye damadını azarlıyordu:

«Hadi ordan be, sünepe herif sen de! Sözümona erkek ola-

caksın! Erkek adam, göz göre göre hakkımızı yiyen bu namussuzların karşısında öyle süklüm püklüm durur mu?»

Pierron, karşılık vermiyor, hiç oralı olmadan onu izliyordu. Sonunda, patladı:

«Ne yani, adamın boğazını mı sıkaydım? İyisin valla! Başımı derde sokmaya hiç niyetim yok.»

Kadın:

«Kıçını dön o zaman,» diye bağırdı. «Ah, ah! Benim salak kızım sözümü dinleseydi!.. Kocamı öldürdükleri yetmedi mi? Bir de kuyruk mu sallama mı istiyorsun? Nah bak görürsün, canlarına okuyacağım o alçakların!»

Sesler eridi, Etienne, kartal burnu, uçuşan beyaz saçları ve öfkeli öfkeli sallanan çırpı gibi kollarıyla kadının uzaklaşmasına baktı. O sırada, arkasında iki delikanlının konuştuğunu işitti. Orada bekleyen Zacharie'yi ve yanına gelen arkadaşı Mouquet'yi tanımıştı.

Mouquet:

«Geliyorsun değil mi?» diye sordu. «Bir şeyler atıştırır, sonra da Volcan'a tüyeriz.»

«Biraz işim var şimdi.»

«Ne işiymiş bu?»

Vagoncu delikanlı arkasına dönüp bakınca, ayıklama hangarından çıkan Philoméne'i gördü. İşi anlamıştı.

«Haa, çaktım,» dedi. «Peki öyleyse, ben önden gidiyorum.»

«Tamam, ben sana yetişirim.»

Mouquet uzaklaşırken yolda Voreux'den çıkan babasıyla, ihtiyar Mouque'la karşılaştı. Birbirlerine iyi akşamlar dilediler; oğlu anayola saptı, babası ise kanal boyunca yürüdü.

Zacharie, tüm direnmelerine karşın Philoméne'i ıssız yola doğru itiyordu. Kızın işi vardı, başka zaman deyip duruyor; iki sevgili, gelirsin gelmezsin diye kırk yıllık karı-kocalar gibi tartışıyordu. Dışarda buluşmak, özellikle de kışın toprak ıslakken ve üstüne uzanılacak ekinler yokken sevişmek hiç de keyifli bir şey değildi.

Zacharie, sabırsızlıkla:

«Yok canım o iş için değil,» dedi. «Yalnızca bir şey söyleyecektim.»

Kızın beline sarılmış, yavaş yavaş götürüyordu. Cüruf tepesinin yanına geldiklerinde, parası olup olmadığını sordu.

Kız:

«Niye sordun?» dedi.

Delikanlı bir an bocaladı; iki frank borcu vardı, evdekiler üzülsün istemiyordu.

«Hadi ordan be!.. Mouquetyi gördüm, birlikte yine Volcan'a, o pis şarkıcı şırfıntılara gidiyorsunuz!»

Delikanlı karşı çıktı, bağrına vura vura yemin billah etti. Kızın hâlâ omuz silktiğini görünce:

«Peki öyleyse,» dedi. «Madem inanmıyorsun, o zaman sen de gel. O taraklarda bezim olmadığını gözlerinle görürsün. Bana ne şarkıcı karılardan! Hadi, geliyor musun?»

Kız:

«Çocuk ne olacak?» diye karşılık verdi.» «Durmadan zırlıyor, şuradan şuraya adımını atabiliyor mu insan? Bırak da eve döneyim, yemin ederim evde kıyametler kopuyordur şimdi.

Ama Zacharie kızı bırakmadı, binbir türlü diller döktü, yalvarıp yakardı, hem Mouquet'ye söz vermişti, onun karşısında küçük düşmek istemiyordu. Erkek dediğin, her akşam tavuk gibi erkenden yatmazdı ki! Philoméne, sonunda yelkenleri suya indirdi, eteğinin ucunu kaldırdı, kenar dikişini sökerek arasından on meteliklik paralar çıkardı. Madendeki fazla mesai paralarını, anası tırtıklamasın diye eteğinde saklıyordu.

«Görüyorsun işte, beş tane on meteliklik var... Üçünü sana veriyorum... Yalnız, yemin et: evlenmemiz için annenin gönlünü edeceğine yemin et! Canıma tak etti artık böyle gizli kapaklı yaşamak! Zaten annem her lokmayı kafama kakıp duruyor... Yemin et, önce yemin et.»

Tutkusuz, canından bezmiş, hastalıklı, evde kalmış bir kız gibi konuşuyordu. Delikanlı yemin etti, bu kutsal işin ne pahasına olursa olsun mutlaka gerçekleşeceğini söyledi; paraları alınca kızı öptü, şaklabanlıklar yaparak gıdıklayıp güldürdü; eğer

Philoméne, hiçbir zevk almayacağını yineleyip olmaz demeseydi, Zacharie, yıllanmış ilişkilerinin kışlık yatakodası olan cüruf tepesinin dibinde işi daha da ileri götürecekti. Arkadaşına yetişmek için kestirme yoldan giderken, kız da tek başına mahalleye döndü.

Etienne, bunu sıradan bir buluşma sanmış, anlamadan, ister istemez izlemek durumunda kalmıştı. Madenocağında kızlar, erkenden kabak çiçeği gibi açılıyordu. Etienne, Lille'de, fabrikanın arkasında beklediği işçi kızları anımsadı: Açlıktan ve yoksulluktan bazen bu zavallılar, daha on dördünde bozuluyorlardı. Derken, daha çok şaşırtan başka birilerine rastladı. Durdu.

Cüruf tepesinin dibinde, kocaman taşlarla dolu bir çukurda, küçük Jeanlin, bir yanına Lydie'yi öbür yanına Bébert'i oturtmuş, ikisini de bigüzel azarlıyordu:

«Ne sayıklıyorsunuz siz be!.. Bak, biraz daha mırın kırın ederseniz ikinize de birer tokat patlatıveririm ha!.. Hem söyleyin bakalım, bu işi önce kim akıl etti?»

Gerçekten de Jeanlin'in aklına parlak bir fikir gelmişti. Üçü birlikte, kanal boyundaki otluklarda bir saat hindiba topladıktan sonra, kocaman yığına bakıp, bu kadar çok şeyi evdekilerin yiyip bitiremeyeceğini düşünmüştü. Sonra da, eve döneceği yerde Montsou'ya gitmiş, Bébert'i gözcülük yapmakla görevlendirerek, Lydie'ye burjuvaların kapılarını çalarak hindiba sattırmıştı. Bu işlerde deneyimliydi, canı istedi mi bir kızın satamayacağı şey yoktur diyordu. Satış çok hızlı gitmiş, küçük kız bir anda hindibaların tümünü satmış tam on bir metelik kazanmıştı. Şimdi kafa kafaya vermiş, kazancı paylaşıyorlardı.

Bébert:

«Ama haksızlık bu!» dedi. «Üçe bölmek gerekiyor... Sen yedi metelik aldın mı bize topu topu ikişer metelik kalıyor...»

Jeanlin, öfkeyle çıkıştı:

«Kim demiş haksızlık diye! Bir kere ben sizden çok daha fazla hindiba topladım!»

Bébert, korkulu bir hayranlıkla, kendisini hep zarara sokan bir saflıkla her zaman boyun eğerdi. Yaşça daha büyük ve da-

ha güçlü kuvvetli olduğu halde kimi zaman dayak bile yerdi. Ama bu kez işin ucunda para olduğu için diretiyordu.

«Sen söyle Lydie, hakkımızı yemiyor mu?.. Parayı bizimle eşit bölüşmezse, biz de gidip annesine söyleriz.»

Jeanlin, hemen yumruğunu onun burnuna dayadı:

«Söyle de göreyim! Asıl ben sizin eve gider, annemin salatasını sattığınızı söylerim... Hem on bir metelik üce bölünür mü, salak? O kadar akıllıysan sen böl de görelim... Buyrun size ikişer metelik! Alacaksanız alın, yoksa cebime atarım bak!»

Bébert, yenilmişti, iki meteliği kabul etti. Ödü patlayan Lydie,'nin gıkı çıkmamıştı; kocasından dayak yemeye alışkın bir kadın gibi, hem korku hem de bağlılık duyuyordu Jeanlin'in karşısında. Jeanlin, iki meteliği uzatırken, kız uysal bir gülümsemeyle avcunu açtı, ama tam o anda oğlan birdenbire vazgeçti:

«Ne yapacaksın sen bu parayı? Saklayamazsın, annen iç eder mutlaka... İyisi mi ben saklayayım. Para gerektiğinde, benden alırsın.»

Ve böylece kızın iki meteliğini de cebe indirdi. Gönlünü almak için gülerek kıza sarılmış, yerlerde yuvarlanıyorlardı. Lydie, küçük karısıydı onun: evlerinde, bölmelerin ardından, kapı aralıklarından görüp işittikleri aşk oyunlarını, kuytu yerlerde birlikte deniyorlardı. Bilmedikleri yoktu, ama henüz küçük oldukları için bir şey yapamıyor, birbirlerini okşayarak başıboş köpek yavruları gibi saatlerce oynaşıyorlardı. Jeanlin, buna «ana baba oyunu» adını takmıştı; tutup sürüklediği zaman kız koşa koşa geliyor, içgüdüsel bir titreyiş içinde kendini ona zevkle okşatıyor, ama çoğu kez sıkılıyor, boyun eğerken hep bir şey bekliyor, ne var ki beklediği şey bir türlü gelmek bilmiyordu.

Bébert, bu oyundan dışlandığı ve Lydie'ye dokunmaya kalktığında tokat yediği için, onlar kendisine aldırış etmeden oynaşırlarken, sıkıntıdan patlıyor, öfke ve üzüntü içinde kös kös oturuyordu. Onları korkutup rahatlarını kaçırmak için kimi zaman «biri geliyor!» diye bağırmaktan da geri durmuyordu.

«Yandınız!.. Adamın biri bakıyor!»

Bu kez yalan söylemiyordu. Adamın biri dediği, yoluna de-

vam etmeye karar veren Etienne'di. Çocuklar bir anda fırlayıp tabanları yağladılar; Etienne ödleri kopan afacanlara gülerek cüruf tepesinin yamacından dolaştı, kanal boyunca ilerlemeye başladı. Bacak kadar çocuklar, daha bu yaşta olmadık haltlar karıştırıyorlardı. Ama elden ne gelirdi? Öyle şeyler görüyor, öyle rezillikler işitiyorlardı ki, onları bu işten alıkoymak için bağlamak gerekirdi. Etienne'nin dudaklarında bir gülümseme vardı ama içi kan ağlıyordu.

Daha yüz adım gitmemişti ki yine çiftlere rastladı. Requillart'a gelmişti, yıkıntı halindeki bu eski maden kuyusunun çevresinde, bütün Montsou'lu kızlar sevgilileriyle dolaşırlardı. Burası, arabalığın damı üstünde sevişmeyi göze alamadıkları zaman, vagon sürücüsü kızların ilk çocuklarına gebe kaldıkları gözden uzak, ıssız bir köşe, ortak bir buluşma yeriydi. Devrik tahtaperdeler, eskiden kömür yığılan ama şimdi, boş bir arsa haline gelen ocak alanını herkese açık tutuyordu; bu alanda, yıkılan iki hangarın dökün tüleriyle, hâlâ ayakta kalan kulenin iskeleti vardı yalnız. Külüstür kömür vagonları orada burada sürünüyor, yarı çürümüş payandalar istif halinde bir köşede yatıyordu; bu arada, her yeri arsız otlar bürümüş, uzayıp gürleşen otların kimileri sertleşmiş, ortalığı çalılar sarmıştı. Herkes kendini evindeymiş gibi rahat hissediyordu burada; herbirine yetecek kadar kuytu köşeler vardı. Delikanlılar, kızları kalasların üstüne, payandaların arkasına, vagonların içine yatırıyorlardı. Kimse kimseye aldırış etmeden, yan yana, dirsek dirseğe uzanıyordu. Kazanları sönmüş bu makinenin çevresinde, kömür kusmaktan usanmış bu kuyunun yanında, doğa sanki öc alırcasına yeni bir yaradılışı başlatıyor; özgür aşk, içgüdünün kamçısıyla, henüz tam anlamıyla kadın olmamış kızların karınlarına bebekler yerleştiriyordu.

Aslında, buranın bir bekçisi vardı. İşletme, yıkıldı yıkılacak gibi duran kule kalıntısının hemen altındaki, her an yerle bir olabilecek kalın direklerin tehdit ettiği iki küçük odayı, oturması için ihtiyar Mouque'ye vermişti. Mouque, tavanın kimi yerlerine payanda vurmak zorunda kalmıştı; odalardan birinde kendisiyle oğlu Mouquet, öbüründeyse kızı Mouquette kalıyor, burada ai-

lece rahat rahat yaşıyorlardı. Pencerelerde cam namına bir şey kalmadığı için tahta çakarak kapatmıştı; içeriye ışık girmiyordu ama sıcak oluyordu. Aslında hiçbir şeye bekçilik ettiği filan yoktu. Voreux'deki atlarına bakıyor, Réquillart'ın kalıntısıyla hiç ilgilenmiyordu; işletme, burayı bitişikteki ocağın havalandırma bacası olarak kullanmak üzere kuyusu, için elde tutuyordu.

İşte böylece Mouque Baba, sevişme görüntüleri ortasında yaşlanıp gidiyordu. Mouquette, on yaşından beri yıkıntının her köşesinde yatmıştı; hem de öyle Lydie gibi ürkek ve deneyimsiz bir kız çocuğu gibi değil, bıyıkları terlemiş delikanlıların dişine göre, etli butlu bir kız olarak yatmıştı. Babasının bir şey dediği yoktu, çünkü Mouquette, saygıda kusur etmiyor, oynaşlarını asla eve almıyordu. Yaşlı adam, sevişme sahnelerini kanıksamıştı. Voreux'ye gidip gelirken, ayağını uzatsa, otlar arasında uzanmış bir çiftin üstüne basardı. Çorba pişirmek için odun toplamaya ya da tavşanı için ot toplamaya gittiği zaman, daha da beterdi. O zaman, tüm Montsou'lu kızların, şehvetli burunlarını birer birer havaya diktiklerini görür, yolunun üstüne sereserpe uzanmış bacaklara takılmamak için gözünü dört açmak zorunda kalırdı. Aslında, zamanla bu karşılaşmalar hiç kimseyi, ne tökezleyerek yere kapaklanmaya çalışan Mouque Baba'yı, ne de bu doğal olayı kınamadan kabullenen bir bilge gibi küçük adımlarla uzaklaşarak sevişmelerini görmezlikten geldiği kızları rahatsız etmez olmuştu. Kızlar, bu saatte gelenin o olduğunu nasıl biliyorlarsa, o da, bahçedeki armut ağacında çiftleşen çapkın saksağanlara benzettiği bu kızların orada olduklarını öyle biliyordu. Ah gençlik ah! doymak bilmeden, bıkıp usanmadan şehvete gömülürdü hep! Kimi zaman, karanlığın içinde yüksek perdeden ohlayıp inleyen şamatacı şıllıkları görmemek için yüzünü yana çevirir, sessiz bir üzüntüyle başını sallardı. Yalnız, canını sıkan bir şey vardı: İki sevgili, odasının duvarına dayanarak kucaklaşmayı alışkanlık haline getirmişti. Bu durum, uykusunu kaçırıyor değildi, ama öyle büyük bir güçle yaslanıyorlardı ki, duvar neredeyse başıma yıkılacaktı.

İhtiyar Mouque, her akşam sektirmeden yürüyüşe çıkan arkadaşı Bonnemort Baba tarafından ziyaret edilirdi. İki ihtiyar

pek konuşmaz, birlikte geçirdikleri yarım saat içinde taş çatlasa on sözcük etmekle yetinirdi. Yine de, birlikte olmaktan, söze gerek duymaksızın oturmaktan, gözlerinin önünde canlandırdıkları anıları düşünmekten büyük keyif alırlardı. Requillart'da bir kalasın üstüne yan yana oturur, bir çift laf ettikten sonra, yüzlerini yere eğip düşlere dalarlardı. Hiç kuşkusuz, böyle anlarda gençleşiyorlardı. Çevrelerinde delikanlılar kızların eteklerini kaldırır, öpücükler, gülücükler duyulmaya başlar, ezilen taze otlardan kızların sıcacık kokusu yükselirdi. Kırk üç yıl önce Bonnemort Babada karısına madenocağının arkasında sahip olmuştu; öylesine ufak tefek, çelimsiz bir kızdı ki, rahatça kucaklayabilmek için kömür vagonlarından birinin üstüne oturtmak zorunda kalmıştı onu. Hey gidi günler hey! Sonunda, iki hitiyar, çoğu kez iyi akşamlar dilemeden, bir baş selamıyla ayrılırlardı birbirinden.

Ama o akşam, Etienne oraya yaklaşırken, işçi mahallesine dönmek üzere oturduğu kütüğün üstünden kalkan Bonnemort Baba, Mouque'ye:

«İyi akşamlar, moruk!» diyordu. «Sahi yahu, Roussie'yi tanır mıydın sen?»

Mouque, bir an sustu, usulca omuzlarını oynattı, evine yönelirken:

«İyi akşamlar, moruk,» dedi. «İyi akşamlar!»

Etienne, gelip kütüğün üstüne oturdu. Her nedense, üzüntüsü giderek daha da artıyordu. Uzaklaşırken arkasından baktığı yaşlı adam, sabahleyin buraya gelişini, şiddetini her an artıran azgın rüzgârın, konuşmayı pek sevmeyen bu adamın ağzından söküp aldığı sözcükleri anımsatıyordu. Yoksulluk, nasıl da diz boyuydu! Düpedüz aptaldı bu kızlar, yorgunluktan bitkin düşmelerine karşın akşamları soluğu burada alıp çocuk yapıyor, acı çekmeye ve çalışmaya mahkûm yaratıklar üretiyorlardı; karınlarını, hep böyle aç yaratıklarla doldurdukları sürece, bu işin sonu gelmeyecekti! Oysa tam tersine, yaklaşan felaket karşısında önlem almaları, karınlarını tıkayıp bacaklarını yapıştırmaları gerekmez miydi? Böylesine karamsar düşüncelerle kafasını yorması, herkes kızlı-erkekli eğlenmenin tadını çıkarırken, kendisinin yapayalnız kalmasındandı belki de. Havanın ağırlığı

altında bunalıyor henüz tek tük düşen yağmur damlaları ateş gibi yanan ellerine düşüyordu. Evet, bütün kızları bekleyen son buydu işte, akıl alacak gibi değildi ama böyleydi.

Etienne karanlıkta kımıldamadan otururken, Montsou'dan inen bir çift onu görmeden, neredeyse sürtünürcesine yanından geçip Réquillart'ın arsasına girdi. Belli ki, bakire olan kız, alçak sesle fısıl fısıl yalvarıyor, bir yandan da çırpınarak direniyordu. Erkekse hiç kulak asmıyor, içinde küflü halatların yığılı olduğu eski hangarın sağlam kalmış karanlık bir köşesine doğru kızı itekliyordu. Bu çift, Catherine'le Sırık Chaval'in ta kendisiydi. Ama Etienne, yanından geçerlerken onları tanıyamamıştı; arkalarından bakıyor, düşüncelerinin akışını değiştiren bir şehvet duygusuyla, bu çekişmenin sonunu merak ediyordu. Ne diye karışacaktı ki? Kızlar, üstlerine düşülmesini istedikleri için, başlangıçta hayır derlerdi.

Catherine, Deux–Cent–Quarante Mahallesi'nden çıktıktan sonra, kaldırım taşı döşeli yoldan Montsou'ya gitmişti. On yaşında, madenocağında eli para tutmaya başladığından bu yana, madenci ailelerinin o sınırsız özgürlüğü içinde, mahalleden mahalleye tüm yöreyi tek başına dolaşırdı. On beş yaşına gelmesine karşın hâlâ bakire oluşu, ergenliğinin gecikmesi yüzündendi. İşletme'nin şantiyelerine gelince karşıya geçti, bir çamaşırhaneye girdi. Mouquette'i burada bulacağından emindi; çünkü kız orada sabahtan akşama kadar birbirlerine kahve ısmarlayan kadınlara takılırdı. Onu buldu ama canı sıkıldı, bu kez kahve ısmarlama sırası aksilik bu ya Mouquette'e gelmişti ve o da elindekini avucundakini kahveye harcadığı için sözünü ettiği on meteliği veremedi. Avutmak için bir kahve de ona ısmarladılar ama işe yaramadı. Arkadaşı, bir başka kadından borç alacak oldu ama ona da yanaşmadı birden korkuya kapılarak tutumlu olmaya karar verdi; boş inanca dayanan bir korkuydu bu, eğer kurdeleyi şimdi alırsa başına bir uğursuzluk geleceğinden emindi.

Yeniden işçi mahallesinin yolunu tuttu, tam Montsou'nun çıkışına gelmişti ki, Piquette meyhanesinin kapısında dikilen bir adam ona seslendi:

«Hey! Catherine! Nereye böyle acele acele?»

Seslenen, sırık Chaval'di. Kızın canı sıkıldı. Hoşuna gitmesine gidiyordu Chaval, ama şimdi hiç onu çekecek hali yoktu.

«Gel bir şey iç... Bir kadeh tatlı şaraba ne dersin?..»

Catherine, kibarca geri çevirdi. Akşam olmuştu, evdekiler beklerdi. Chaval yanına gelmiş, sokak ortasında, usulca yalvarıyordu kıza. Niyeti, kızı Piquette'in üst katındaki, içinde eşya olarak geniş bir yatak bulunan odasına atmaktı. Hep reddettiğine göre, kendisinden korkuyor muydu yoksa? Catherine gülüyor, çocuk yapılmayan hafta geldiği zaman odana çıkarım diyordu. Sonra, satın alamadığı mavi kurdele konusunu nasıl olduysa ağzından kaçırdı.

Chaval:

«Ben alayım!» diye bağırdı.

Catherine, kızarıp bozardı; bu öneriye hayır demekle doğru bir iş yapacağını hissediyor ama yine de kurdeleye sahip olmak için can atıyordu. Aklına ödünç almak geldi, Chaval'in harcayacağı parayı geri vermek koşuluyla sonunda kabul etti. Bu durum aralarında yeniden şakalaşmalarına yol açtı: Eğer onunla yatmazsa, parayı geri vermesi kararlaştırıldı. Ama Chaval, Maigrat'nın dükkânına gitmekten söz edince bir başka güçlük daha çıktı ortaya.

«Hayır, Maigrat'dan almam, annem bana oraya gitme dedi.»

«Hadi canım sen de! Gittiğin yeri söylemezsin olur biter. Montsou'da en güzel kurdeleler onda bulunur.»

Maigrat, Sırık Chaval'le Catherine'in, düğün armağanı alan nişanlılar gibi kurdele almaya geldiğini görünce kıpkırmızı kesildi, kurdeleleri çıkarıp gösterirken, aptal yerine konmuş gibi suratı bir karış asıktı. Gençler kurdeleyi alıp çıktıktan sonra, kapının önüne dikildi, karanlıkta uzaklaşmalarına baktı. Karısı gelip korka korka bir şey sorunca, Maigrat hırsını ondan aldı, kadına demediğini bırakmadı, küfürler yağdırdı; yerlere kapanıp ayaklarının altını öpecekleri yerde nankörlük eden bu insanların burnundan bir gün fitil fitil getireceğini söyledi.

Sırık Chaval, yolda Catherine'e eşlik ediyordu. Kollarını sallaya sallaya yanıbaşında yürürken, kızı kalçasıyla itiyor, hiç bel-

li etmeden istediği yöne sürüklüyordu. Catherine, birden, ana-yoldan ayrılıp dar Requillart yoluna saptıklarını fark etti. Ama kızmaya vakit bulamadı; Chaval, belinden kavramış, durmadan dil döküyor, okşayıcı sözlerle serseme çeviriyordu onu. Korkacak ne vardı yani? Böyle çıtırtı, ipek gibi yumuşacık bir kıza zarar gelsin ister miydi hiç? Öyle tatlıydı ki, çıtır çıtır yiyip yutası geliyordu onu. Ve bir yandan da soluğunu kulağının arkasına, ensesine doğru üflüyor, tüm bedenini ürpertiyordu. Catherine'in heyecandan soluğu kesiliyor, ne diyeceğini bilemiyordu. Görünüşe bakılırsa, Chaval kendisini gerçekten seviyor olmalıydı. Cumartesi akşamı, mumu söndürüp yattıktan sonra, Chaval gelip beni kucaklasa ne yaparım acaba diye düşünmüştü; sonra uykuya dalacağı sırada, zevkten direnci kırılarak bir türlü hayır diyemediğini düşlemişti. Oysa şimdi aynı şey, niçin onda bir tiksinti, pişmanlığa benzer bir duygu uyandırıyordu? Chaval, bıyıklarını sürterek ensesini tatlı tatlı gıdıklanmalara boğarken kızın gözleri süzülüyor, o sırada gözkapaklarının ardında bir başka erkeğin, sabah gördüğü delikanlının görüntüsü beliriyordu.

Catherine, birdenbire irkilip çevresine baktı. Chaval, Requillart yıkıntılarına getirmişti onu; yıkık hangarın karanlığı karşısında ürpererek geriledi.

«Hayır! Hayır!» diye mırıldandı. «N'olur, bırak beni lütfen!»

Kızların sevişmeye gönüllü oldukları ve erkeğin hedefe çok yaklaştığını hissettikleri zaman bile kendilerini kurtaramadıkları erkek korkusu... İçgüdüsel bir korunma dürtüsüyle kasları geren o korku, Catherine'i ürpertiyordu. Her şeyi bilen bir bakire olmasına karşın, kızlığının bozulacağını düşündükçe, acısını bilmediği bir darbe yiyecekmişçesine ürküyordu.

«Hayır, hayır, istemiyorum! henüz çok küçüğüm diyorum sana... Söz! daha sonra, vücudum gelişince...»

Chaval, boğuk bir sesle homurdandı:

«Hay sersem hay! Korkacak ne var bunda!.. Ne olacak yani?»

Başka bir şey söylemedi. Beline sımsıkı sarılıp hangara doğru itti kızı. Catherine, eski halatların üstüne sırtüstü serildi,

direnmeyi bıraktı; aynı yolun yolcusu olan madenci kızlarını daha çocuk yaştayken açık havada yere yatıran o alışılagelmiş boyuneğmişlikle vücudunu erkeğe teslim etti. Ürkek sızlanışlar, kekeleyişler kesildi, erkeğin ateşli soluğundan başka bir ses işitilmez oldu.

Etienne, hiç kımıldamadan kulak kabartmıştı. İşte bir kızcağız daha gitmişti! Üstelik bu kez bu oyun gözünün önünde oynanmıştı; içine bir sıkıntı, öfkeyle karışık bir kıskançlık düşmüştü, oturduğu yerden kalktı. Artık sakınıp çekinmiyordu, kalasların üstünden atlayarak dosdoğru yürüdü; ötekiler, ortalığa dikkat edemeyecek kadar kendi işlerine dalmışlardı çünkü. Yüz adım kadar gittikten sonra arkasına dönüp bakınca, kendisi gibi onların da kalkıp işçi mahallesine doğru yola koyulduklarını hayretle gördü. Erkek, kolunu kızın beline dolamış, mutlu bir tavırla yine ensesine doğru eğilerek konuşuyordu. Kız telaşlı görünüyor, bir an önce eve dönmek üzere acele ediyor, geciktiği için kızmışa benziyordu.

Etienne, yüzlerini görmek için dayanılmaz bir istek duydu; aptalca bir istekti bu, kendini bu isteğe kaptırmamak için adımlarını hızlandırdı. Ama ayakları kendiliğinden yavaşlıyordu, sonunda ilk lambanın altında, karanlık bir köşeye sindi. Yanından geçerlerken, Catherine'le Sırık Chaval'i tanıdı; şaşkınlıktan donakalmıştı. Gözlerine inanamıyordu. Şu mavi entari içindeki şapkalı genç kız gerçekten o muydu? Daha o şabah, kafasında başlık, ayağında pantolonla gördüğü o yeniyetme oğlan çocuğu bu muydu? Burnunun dibinden sürtünürcesine geçmesine karşın bu yüzden tanıyamamıştı demek! Ama artık hiç kuşku yoktu; gözlerini, bir pınar suyu gibi dupduru, yemyeşil gözlerini görmüştü. Vay orospu vay! Etienne, kızı aşağılıyor, durup dururken ondan öc almak için çılgınca bir istek duyuyordu. Hem bu kız giysileri hiç yakışmıyordu ona. Çok çirkin olmuştu böyle.

Catherine'le Chaval ağır ağır geçmişlerdi. Gözetlendiklerini bilmiyorlardı. Chaval, kızın beline sarılmış, kulağının arkasına öpücükler konduruyor, kız okşayışlarla duralıyor, kıkır kıkır gülüyordu. Arkada kalan Etienne ister istemez onları izlemek zorunda kalmıştı; yolunu kapatmalarına kızıyor, kendisini delirten

bu sahneleri izlemekten yine de geri durmuyordu. O sabah yeminle söylediği şey doğruydu demek. Kimsenin sevgilisi olmadığını söylemişti. Ona inanmamış, öbürü gibi davranmış olmamak için, parmağını bile kıpırdatmamıştı. Dahası, burnunun dibinde bir başkasının koynuna girişine göz yummuş üstelik enayiliğini, sevişmelerini gözetlemeye vardıracak kadar ileri götürmüştü! Aklına geldikçe çılgına dönüyor, yumruklarını sıkıyordu; gözünü öyle bir kan bürümüştü ki, bu herifi çiğ çiğ yiyebilirdi.

Gezinti yarım saat sürdü. Chaval'le Catherine, Voreux'ye yaklaşınca yavaşladılar, kanal kıyısında iki kez, cüruf tepesi boyunca ise üç kez durakladılar; pek neşeliydiler, cilveleşip oynaşıyorlardı. Onlar durdukça, Etienne de görülmek korkusuyla durup beklemek zorunda kalıyordu. Öfkeli bir pişmanlıkla yetinmeye çalışıyordu. Bu olay kulağına küpe olmalıydı, kibar davranıp kızlara el sürmemenin cezasını çekiyordu. Voreux'yü geçtikten sonra, Rasseneur'ün meyhanesine gidip yemek yiyeceği yerde kızla oğlanı izlemeyi sürdürdü; işçi mahallesine kadar arkalarından gitti, karanlık bir köşede durup, Chaval'in Catherine'i eve bırakmasını on beş dakika kadar bekledi. Ayrıldıklarından iyice emin olduktan sonra yine yola koyuldu ta Marchiennes yoluna kadar uzandı. Ayağını yere sürterek yürüyor, hiçbir şey düşünmüyordu; bir odaya tıkılıp kalamayacak kadar sıkıntılı ve üzüntülüydü.

Etienne, sabah dörtte kalkabilmesi için yemeğini yiyip yatması gerektiğini düşünerek, bir saat sonra, dokuza doğru işçi mahallesine geri döndü. Köy, gecenin karanlığında uykuya dalmıştı. Kapalı panjurlardan bir tek ışık bile sızmıyor, evlerin ön cepheleri, horuldayan kışla barakalarının ağır uykusu içinde uzanıp gidiyordu. Bomboş bahçelerden çıkan bir kedi koşa koşa kaçıp gitti. Gün bitmiş, işçiler, yorgunluk ve yemeğin verdiği ağırlıkla pelte gibi yataklara serilmişti.

Rasseneur'ün meyhanesinde, aydınlık salonda, gündüzcü olan bir makinistle iki işçi bira içiyordu. Etienne, içeri girmeden önce durup son bir kez karanlıklara baktı. Sabahleyin, şiddetli fırtına sırasında geldiği zamanki o sonsuz karanlığı yine görüyordu. Voreux ocağı, ötede beride birkaç fenerin belli belirsiz

aydınlattığı yırtıcı bir hayvan görünümüyle tam karşısındaydı. Cüruf tepesinin üstünde üç kazan kan kırmızı yüksekte, alev alev yanıyor, Bonnemort baba'yla sarı katanasının koskocaman gölgelerini aydınlatıyordu. Daha ötede, Montsou'yu, Marchiennes'i, Vandâme ormanını, üzerinde uzak deniz fenerlerini andıran mavi alevli yüksek fırınlardan ve kızıl alevli kok fırınlarından başka bir şey görülmeyen uçsuz bucaksız pancar ve buğday tarlalarını sarıp sarmalayan karanlıklar vardı.

Hafif hafif ama sürekli çiseleyen yağmur, bu yokluk evrenini örten geceyi tekdüze şıpırtılarla ıslatıyordu. Yalnızca bir tek ses, hâlâ işitiliyordu: Gece gündüz ohlayıp puflayan buhar makinesinin boğuk ve ağır soluğu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I

Etienne, ertesi gün ve onu izleyen günlere ocaktaki işini sürdürdü. Giderek alışıyor; yaşamı, başlangıçta kendisine bir hayli zahmetli gelen bu işe ve işin getirdiği yeni alışkanlıklara uyum sağlamaya başlıyordu. İlk on beş günün tekdüzeliğini tek bir olay bozdu; geçici bir ateş, kırk sekiz saat yorgan döşek yatırdı onu. Tüm bedeni kırılıp dökülüyor, başı ateşler içinde yanıyor, uyumayla uyanıklık arasında, bir türlü sığamadığı daracık bir yol üzerinde kömür vagonunu sürerken görüyordu kendini. Acemilik döneminin verdiği aşırı yorgunluktan başka bir şey değildi bu, çabucak atlattı.

Ve böylece günler birbirini kovaladı, haftalar, aylargeçti. Artık o da öbür arkadaşları gibi saat üçte yataktan fırlıyor, kahvesini içiyor, bayan Rasseneur'ün önceden hazırladığı çift dilimli yağlı ekmeğini alıp yola düşüyordu. Sabahları madene giderken, şaşmaz bir biçimde, yatmaya giden ihtiyar Bonnemort'a rastlıyor; öğleden sonra madenden çıkarken de, işbaşı yapmaya gelen Bouteloup ile karşılaşıyordu. Onun da başlığı, deri pantolonu, yün ceketi vardı; o da soğuktan titriyor, soyunma barakasındaki harlı ateşin karşısında o da sırtını ısıtıyordu. Sonra, kuyunun ağzında, keskin hava akımları arasında, yalınayak beklemeye geliyordu sıra.

Yer yer bakır levhalarla kaplı, kalın çelik aksamı karanlıkta pırıl pırıl parlayan makineyle ilgilenmiyordu artık; kapkara kanatlarıyla bir gece kuşu gibi sessizce havalanan çelik halatlar, inip kalkan işaret çekicinin takırtıları, seslenme borusundan yağdırılan emirlerin, demir döşemeleri zangırdatan kömür vagonlarının gürültüsü arasında durup dinlenmeden bir şeyler in-

dirip çıkaran kafesli asansörler de ilgisini çekmez olmuştu. Kahrolası lambacı doğru dürüst temizlememiş olmalıydı ki lambası iyi yanmıyordu; muzip Mouquet, kızların kıçında şaklayan şaplaklarla hepsini asansöre itelediği zaman yerinden kıpırdıyordu. Sürgülerinden kurtulan asansör, kuyuya atılmış bir taş gibi aşağı düşerken, Etienne, yukarda kalan aydınlığın gözden nasıl yitip gittiğine dönüp bakınıyordu bile. Halatın kopma olasılığını aklının ucundan bile geçirmiyor, şıpır şıpır dökülen suların altında karanlığa daldıkça kendini yuvasındaymış gibi hissediyordu. Aşağıda Pierron, ikiyüzlü ve yapay bir yumuşaklıkla onları asansörden çıkarınca, hepsi bir koyun sürüsü gibi tıpırtılar çıkararak yürümeye başlıyor, herkes ayaklarını sürüye sürüye çalıştığı damara doğru gidiyordu. Etienne artık madendeki galerileri Montsou sokaklarından daha iyi tanıyor, nerede döneceğini, nerede eğileceğini, nerede su birikintisinden sakınacağını biliyordu. Yeraltındaki bu iki kilometrelik yolu öylesine ezberlemişti ki, lambasız, gözü kapalı bile yürüyebilirdi. Bu yoldan her gidişinde aynı şeylerle karşılaşıyordu: Çavuşlardan biri, lambasıyla geçen işçilerin yüzlerini aydınlatıyor; Mouque Baba, beygirini götürüyor; Bébert, aksırıp tıksıran Bataille'i sürüyor; Jeanlin, katarın ardısıra koşarak havalandırma bölmelerini kapıyor; şişko Mouquette'le sıska Lydie vagonlarını sürüyordu.

Etienne, ocağın neminden ve havasızlığından gitgide daha az rahatsız olmaya başlamıştı. Bacaya kolaylıkla tırmanabiliyordu artık; sanki kemikleri yumuşamış esnekleşmişti, daha önce elini bile sokamayacağı yarıklardan şimdi kayarak süzülüveriyordu. Kömür tozuyla dolu havayı rahatça soluyor, gözleri karanlıkta keskinleşiyor, bütün gün sırılsıklam giysilerle dolaşmak ona vız geliyor, terlemekten rahatsızlık duymuyordu. Ayrıca, gücünü bol keseden harcamıyordu, öyle çabuk ustalaşmıştı ki becerikliliğine tüm işçiler parmak ısırıyordu. Üç hafta içinde madenin en usta vagon sürücülerinden biri olup çıkmıştı. Kimse vagonunu varageleye kadar ondan daha çabuk götüremiyor, onun kadar düzgün boşaltamıyordu. Kısa boyu sayesinde her yere kolaylıkla girip çıkabiliyordu. Kadınlarınkini andıran ince ve bembeyaz kollarıyla öyle beklenmedik işler başarıyordu ki, na-

rin teninin gizlediği bu kollar sanki demirdenmiş izlenimi uyandırıyordu. Onuruna düşkün olduğundan, yorgunluktan soluğu tıkandığı zaman bile asla yakınmıyordu. Bir kusuru varsa, şaka kaldırmıyordu pek; damarına basıldığı anda tepesi atıveriyordu. Bunun dışında, herkese kendini benimsetmiş, insanı makine gibi çalışmaya zorlayan bu ağır iş karşısında gösterdiği direnç yüzünden herkesin gözünde sıkı bir madenci sayılmaya başlamıştı.

Özellikle Maheu büyük bir yakınlık duyuyordu Etienne'e, çünkü hakkı verilerek yapılmış bir işe saygı duyardı. Öbür işçiler gibi, Maheu de, delikanlının kendilerinden daha bilgili olduğunu hissediyordu. Okuyup yazdığını, taslaklar çizdiğini görüyor, kendisinin adını bile duymadığı şeylerden söz ettiğini işitiyordu. Aslında buna pek de şaşmıyordu; madenciler, makinistlerden daha kalınkafalı, daha kaba saba olurdu çünkü. Oysa bu delikanlının yürekliliğine, açlıktan ölmemek için madene inişindeki gözüpekliğe, işine dört elle sarılmasına hayrandı. Rasgele alınan işçiler arasında, işi böylesine sıkı tutup benimseyen bir başkası daha yoktu. Maheu, kömür çıkarma işinde ne zaman sıkışsa, asıl işinden alıkoymak istemediği kazmacılardan biri yerine, temiz ve sağlam çalışacağını adı gibi bildiği Etienne'e veriyordu payandalama görevini. Yöneticiler, bu kahrolası payandalama konusu yüzünden başının etini yiyorlardı; Maheu, Mühendis Négrel'in, ardında Dansaert ile birlikte her an çıkıp gelmesinden, bağırıp çağırarak işi silbaştan yaptırmasından korkuyordu; hiçbir zaman hiçbir şeyden memnun olmayan bu adamların, bu konuda ciddi önlemler alacaklarını söylemelerine karşın, Etienne'in vurduğu payandaları beğendiklerini farketmişti. Ama iş gittikçe sarpa sarıyor, ocaktaki hoşnutsuzluk içten içe artıyor, o sakin Maheu bile yumruklarını sıkmaya başlıyordu.

Önceleri Zacharie'yle Etienne arasında bir çekişme başgöstermişti. Bir akşam az kalsın birbirlerine tekme tokat girişeceklerdi. Zacharie, aslında iyi bir çocuktu, keyfini bozacak bir şey olmadığı sürece hiçbir şeye kulak asmazdı; dostça ısmarlanan bir bardak birayla hemen yatışmış, yeni işçinin üstünlüğü karşı-

sında boyun eğmek zorunda kalmıştı. Artık, Levaque bile Etienne'e güleryüz gösteriyor, aynı görüşleri paylaştıklarını söylediği delikanlıyla siyasetten söz ediyordu. Etienne, işçiler arasında yalnızca Sırık Chaval'in kendisine karşı sinsi bir düşmanlık beslediğini hissediyordu. Yine de, kanlı bıçaklı değillerdi, tam tersine iyi arkadaştılar. Yalnız, birlikte eğlendikleri zamanlarda birbirlerine yiyecekmiş gibi bakıyorlardı. Catherine, ikisi arasında, yine o bezgin ve yazgısına boyun eğmiş kız havalarına bürünmüş, vagonunu iki büklüm sürüyor, şimdi yardım sırası kendisine gelen iş arkadaşına dostça davranmakla birlikte, sevgilisinin isteklerine ve okşamalarına açıkça boyun eğiyordu. İlişkileri herkesçe biliniyor ve hoşgörüyle karşılanıyordu; öyle ki, Chaval, kızı her akşam cüruf tepesinin arkasına götürüyor, sonra evinin kapısına kadar getirip bırakıyor ve tüm mahallenin gözü önünde son bir kez öpüyordu. Bu durumu kanıksadığını sanan Etienne, bu gezintileri diline doluyor, madendeki oğlanlarla kızların yaptığı gibi, iğneleyici şakalarla genç kıza takılıp duruyordu. Kız da ona aynı biçimde karşılık veriyor, sevgilisiyle aralarında geçenleri sırf inat olsun diye anlatıyor, ama delikanlıyla göz göze gelince şaşalıyor, rengi atıyordu. O zaman ikisi de başını çeviriyor, kimi zaman bir saat boyunca konuşmuyor, içlerine gömdükleri ve asla dışarı vurmadıkları duygular yüzünden dargınmış gibi havalara bürünüyorlardı.

İlkbahar gelmişti. Bir gün ocaktan çıkarken, nisan ayının ılık soluğu, taze toprak, çimen ve tertemiz havanın o güzel kokusu okşamıştı Etienne'in yüzünü şimdi artık, hiçbir yaz mevsiminin kurutamayacağı o ıslak karanlıklarda, yerin dibindeki o sonsuz kış ortasında saatler boyu çalıştıktan sonra dışarı her çıkışında, ilkbaharın mis gibi kokusunu daha iyi duyuyor, iliği kemiği ısınıyordu. Günler uzuyordu; mayısta, gündoğumuyla kızaran gökyüzü Voreux'yü saydam altın tozlarıyla yaldızlarken ve kazanlardan çıkan buharlar pembe bulutlar halinden havaya yükselirken, Etienne, ocağa inmeye başlamıştı. Artık, üşümeler titremeler son bulmuştu; ovanın derinliklerinden ılık bir esinti geliyor, ta yükseklerde tarlakuşları ötüşüyordu. Sonra, saat üçte,

olanca yakıcılığıyla ufku tutuşturan, kömür tozu kaplı kiremitleri kızıla boyayan güneş, Etienne'in gözlerini kamaştırıyordu. Haziranda ekinler epey büyümüş, pancarların koyu yeşilinden hemen ayırt edilen mavimsi-yeşilimsi bir renge bürünmüştü. En hafif bir esintide kırışıp dalgalanarak göz alabildiğine uzanan bu ekin denizi, her geçen gün biraz daha kabarıp büyüyor du; kimi zaman, yeşilliğin sabaha oranla daha iyi koyulaştığını görünce şaşıyordu. Kanal boyundaki kavaklar yapraklarla örtülüyordu. Cüruf tepesini otlar bürüyor, çayırlar çiçeklerle donanıyor; insanlar bu toprağın altında açlıktan ve yorgunluktan inim inim inlerken, aynı toprakta yepyeni bir yaşam fışkırıyordu.

Şimdi Etienne'in akşam gezintileri sırasında sevgilileri ürküttüğü yer, cüruf tepesinin arkası değildi. Ekinler arasında izlerine rastlıyor, ezilip sararmış başaklarla iri kırmızı gelinciklerin dalgalanmasından bu çapkın kuşların nerelere yuvalandığını keşfediyordu. Zacharie'yle Philoméne, alışkanlıkla buraya gelmeye devam ediyorlardı; Lydie'yi aramaya çıkan Brûle Kadın, hep Jeanlin'le birlikteyken yakalıyordu kızı, ama öyle kuytu köşe derinliklere gömülüyorlardı ki, dışarı çıkarabilmek için üstlerine basmak gerekiyordu. Mouquette'e gelince, onun için her yer birdi; hangi tarladan geçseniz, başı yerde, bacakları havada sevişirken görürdünüz.

Doğal, olağan şeylerdi bunlar; delikanlı böyle şeyleri yalnızca Catherine'le Chaval'e rastladığı zaman kınıyordu. İki kez görmüştü onları; yanlarına yaklaşırken hemen yere kapanmışlar, üzerine yattıkları başaklar sonradan hep yatık kalmıştı. Bir başka sefer de, daracık biryoldan yürüdüğü sırada, Catherine'in parlak gözlerinin, başaklar arasında bir an görünüp sonra da kaybolduğunu görmüştü. İşte o zaman, bu uçsuz bucaksız ova Etienne'e dar geldi, bundan böyle Rasseneur'ün meyhanesine, Avantage'a takılmaya karar verdi.

«Bayan Rasseneur, bana bir bira lütfen... Hayır, bu akşam yürüyüşe çıkmayacağım, bacaklarım kopuyor.»

Sonra, hep dipteki masada, başı duvara dayalı oturan bir arkadaşına seslendi:

«Suvarin, sen de içer misin bir tane?«

«Sağ ol, istemem.»

Etienne, bu evde yan yana otururlarken tanımıştı Suvarin'i. Voreux'de makinistti, yukarıda, kendi odasına bitişik mobilyalı bir odada kalıyordu. Otuz yaşlarında, ince uzun boylu, sarışın bir adamdı; narin bir yüzü, gür saçları ve seyrek sakalı vardı. Beyaz ve sivri dişleri, incecik dudakları, burnu ve pembe teni ona yumuşak ama inatçı bir genç kız havası veriyor, sert bakışlı gri gözlerinde çakan şimşekler bu inatçı yumuşaklığa yabanıl bir anlam katıyordu. Yoksul odasında, bir sandık dolusu kitap ve kâğıt vardı. Rus asıllıydı, kendisinden hiç söz etmez, hakkında ileri geri konuşulmasına ses çıkarmazdı. Yabancılara kuşkuyla yaklaşan madenciler, yumuşacık burjuva ellerini görünce onun başka bir sınıftan olduğunu anlamış, önceleri hemen bir serüven yakıştırmışlar, işlediği cinayetin cezasından kurtulmak için kaçak yaşayan biri olduğunu sanmışlardı. Sonra onlara kardeşçe davrandığını, tepeden bakmadağını, cebindeki tüm parayı mahalledeki çocuklara dağıttığını görünce, bu kez de ağızdan ağıza siyasi sığınmacı olduğu söylentisi yayılmış, ve ona güvenerek kendilerinden biri saymaya başlamışlardı. Bu belirsiz «siyasi sığınmacı» lafında, suçu bile hoşgösterecek bir özür, bir acı arkadaşlığı buluyorlardı.

Etienne, ilk haftalarda son derece içekapanık biri olduğu kararına varmıştı. Başından geçenleri daha sonra öğrenebildi. Suvarin, tula eyaletinde, soylu bir ailenin son çocuğuydu. Petersburg'ta tıp öğrenimi görürken, o sıralar tüm Rus gençliğini saran sosyalizm dalgası onu da çekmiş, halkın arasına karışmak ve kardeşçe yardım etmek üzere bir el sanatı öğrenmek istemiş ve böylece makinist olmuştu. Çara yönelik başarısız bir suikast girişiminden sonra Rusya'dan kaçıp gelmiş, şimdi de bu meslek sayesinde burada yaşıyordu. Kaçmadan önce, bir ay bir manavın bodrumunda gizlenmiş, her an evle birlikte havaya uçmayı göze alarak, yolun altına açtığı bir tünele bombalar yerleştirmişti. Ailesi onu dışlamış, beş parasız kalmış, kendisini casus sanan Fransız işyerlerince mimlenmiş, açlıktan nerdeyse öle-

cek durumlara geldiği bir sırada, işçi bulmakta zorlanan Montsou İşletmesince işe alınmıştı. Bir yıldır burada çalışıyordu. İyi, çalışkan, kendi halinde bir işçiydi. Dönüşümlü olarak bir hafta gece, bir hafta gündüz postasında çalışıyordu; işine karşı öyle titiz ve dakikti ki, yöneticiler onu örnek gösteriyordu.

Etienne, gülerek soruyordu ona:

«Be birader, sen hiç susamaz mısın?»

Suvarin, yumuşak, tekdüze bir sesle karşılık veriyordu:

«Yemek yerken susarım.»

Etienne, kız konusunda takılıyordu ona; Bas-de-Soie Mahallesi taraflarında, bir buğday tarlasında onu sürücü kızlardan biriyle gördüğüne yemin ediyordu. O zaman Suvarin, ilgisiz ve umursamaz bir tavırla omuzlarını silkiyordu. Sürücü kızla mı? Hadi canım sen de!

Kadın, bir erkekteki kardeşlik ve cesarete sahipse, onun gözünde erkek arkadaştan farksız olurdu. Yoksa ne diye durup dururken başını derde soksundu ki? Ne kadın istiyordu, ne de dost; hiçbir bağ istemiyordu, özgürdü, başkalarının özgürlüğünü de engellemek istemiyordu.

Etienne, her akşam saat dokuza doğru meyhane boşalınca Suvarin'le oturur, çene çalardı. Birasını yudumlarken, makinist de, incecik parmaklarını sapsarı yapan sigaraların birini söndürüp birini yakardı. Fosur fosur sigara içerken, o dalgın ve gizemli gözleriyle duman bulutunu izler, düşlere dalardı. Bu sırada boşta kalan sol eli, bir şeyi ararcasına sinirli kımıltılarla öteyi beriyi yoklardı; çoğu zaman, evcil bir tavşanı kucağına alıp okşardı. Evin içinde başıboş dolaşan, sürekli gebe, kocaman bir tavşandı bu. Polonya adını taktığı bu dişi tavşan, Suvarin'i çok severdi. Gelip pantolonunu koklar, art ayakları üzerinde dikilerek ön ayaklarıyla, şımarık bir çocuk gibi kucağa alınıncaya kadar tırmalamaya başlardı. Dizine oturunca adama iyice sokulur, kulaklarını düşürür, gözlerini yumardı.

Suvarin, bıkıp usanmadan bilinçdışı bir okyaşıyla, elini tavşanın ipeğimsi gri tüyleri üzerinde gezdirir, bu ılık ve canlı yumuşaklığın sinirlerini yatıştırdığını hissederdi.

Bir akşam, Etienne:

«Biliyor musunuz,» dedi, «Fluchart'dan mektup aldım.»

İçerde Rasseneur'den başka kimse yoktu. Son müşteri de, uykuya dalmakta olan işçi mahallesinin yolunu tutmuştu az önce.

Meyhaneci, iki kiracısının başına dikilerek:

«Yapma yahu, sahi mi!» dedi. «Ee, ne âlemdeymiş Pluchart?»

Etienne, Lille'deki makinistle iki aydır sürekli mektuplaşıyordu. Ona Montsou'da iş bulduğunu yazmış, Pluchart da Etienne'in madenciler arasında yapabileceği propagandayı düşünerek, sosyalist öğreti konusunda delikanlıya bilgiler vermeye başlamıştı.

«Uluslararası İşçiler Birliği çok iyi yürüyormuş. Her ülkeden üyeler geliyormuş.»

Rasseneur, Suvarin'e:

«Sen ne diyorsun bu Birlik konusuna?» diye sordu.

Polonya'nın başını kaşımakta olan Suvarin, sigarasından bir duman savurduktan sonra her zamanki gibi ilgisiz bir tavırla mırıldandı:

«Yeni bir budalalık daha!»

Ama Etienne'in içi içine sığmıyordu. En küçük bir ayaklanma eğilimi bile, bilgisizliğinin yol açtığı bir hayalcilikle onu hemen kapitalizme karşı savaş açmaya yöneltiyordu. Söz konusu birlik, Londra'da kurulmuş bulunan Uluslararası İşçiler Birliği'ydi. Olağanüstü bir çaba, toplumsal adaleti en sonunda gerçekleştirecek bir girişim değil miydi bu? Ulusal sınırlar yoktu artık, bütün dünya emekçileri ayağa kalkmış, emeği güvence altına almak için birleşiyordu. Örgütün yapısı yalın ve güçlüydü. En altta komünü temsil eden şube vardı, sonra tüm eyalet şubelerini bir araya toplayan bir federasyon, onun üstünde ulusal federasyon ve en tepede de, her ulusun bir sekreterle temsil edildiği genel konsey, yani insanlık. Altı aya varmadan tüm dünya ele geçirilecek, işverenler karşı koyacak olduklarında, bu düzen zorla kurulacaktı.

Suvarin:

«Saçmalık!» dedi. «Sizin Karl Marx'ınız hâlâ doğal güçlerin kendiliğinden harekete geçeceğini düşünüyor, değil mi? siyaset yok, suikast yok, öyle değil mi? Her şey göz önünde olup bitecek ve özellikle de yalnızca ücretlerin arttırılması amaçlanacak... Geç kardeşim geç! Bırakın artık bu evrimciliği! Kentleri ateşe verin, ulusların kökünü kurutun, bu kokuşmuş dünyayı yerle bir edin, geriye hiçbir şey kalmazsa belki yerine daha iyi bir dünya doğar!»

Etienne gülmeye başladı. Arkadaşının sözlerine aklı yatmıyor, bu yakıp yıkma kavramı ona saçma geliyordu. Rasseneur, görmüş geçirmiş ve işleri tıkırında bir adamın sağdusuyla bu sözlere kızmaya bile tenezzül etmedi. Sorunu, açıkça anlamak istiyordu yalnızca.

«Nasıl yani? Montsou'da bir şube mi açmayı düşünüyorsun?

Kuzey Federasyonu Genel sekreteri olan Fluchart'ın istediği buydu. Mektubunda, madenciler günün birinde greve gidecek olurlarsa örgütün onlara yapacağı yardımlar üzerinde özellikle duruyordu. Etienne de grevi kaçınılmaz görüyor, çok yakında patlak vereceğine inanıyordu. Şu payandalama meselesinin sonu kötüye varacaktı, işletme işin üstüne biraz daha gitti miydi, bütün ocaklar kazan kaldıracaktı.

Rasseneur, bilgiç bir tavırla:

«İşin can sıkıcı yanı, ödentiler,» dedi. «Yılda elli santim genel fona, iki frank da şubeye... Fazla bir şey sayılmaz ama pek çoklarının bunu vermeye yanaşmayacağına kalıbımı basarım.»

Etienne:

«Bir de yardım sandığı kurmak gerekiyor,» diye ekledi. «direniş sırasında bu sandığı kullanırız... Kısacası, işe koyulmanın zamanı geldi artık. Arkadaşlar hazırsa ben çoktan hazırım.»

Bir sessizlik çöktü. Tezgâhın üzerindeki gaz lambası tütüyordu. Ardına kadar açık kapıdan, makinenin kazanına kömür atan bir Voreux ateşçisinin kürek sesleri geliyordu.

İçeri giren ve sırtından hiç çıkarmadığı siyah entarisinin için-

de, olduğundan daha uzun görünen Bayan Rasseneur, konuşulanları kaygılı bir tavırla dinledikten sonra:

«Her şey ateş pahası,» dedi. «Yumurtaya yirmi iki metelik verdim, biliyor musunuz?.. Bu iş böyle yürümez, mutlaka bir yerden patlak verir.»

Bu kez adamların üçü de aynı görüşte birleşti. Sözü biri bırakıp öbürü alıyor, üzgün bir sesle yakınıyorlardı. İşçi bu duruma daha ne kadar dayanabilirdi? Devrim, yoksulluğu artırmaktan başka bir işe yaramamıştı. 1789'dan beri aslan payını alan burjuvazi, sömüre sömüre öyle palazlanmıştı ki, emekçilere yalayacak çanak dibi bile bırakmamıştı. Gören varsa söylesin bakalım: Yüzyıldır olağan üstü artan zenginlik ve refahtan, işçilere doğru dürüst bir pay verilmiş miydi?

Dalga geçercesine, özgürsünüz demişlerdi. Evet, özgürdüler, açlıktan geberme özgürlüğüne sahiptiler ve işçiler de sonuna kadar yararlanıyordu bu özgürlükten! Suyun başına geçtikten sonra kendi kesesini dolduran, yoksulları eski pabuçları kadar bile düşünmeyen kodamanlara oy vermek kimsenin karnını doyurmuyordu. Hayır, hayır, bu sömürüye şöyle ya da böyle son vermek gerekiyordu; ister anlaşmaya vararak, yasalar yaparak dostça, ister her şeyi yakıp yıkarak, birbirini yiyerek vahşice, mutlaka bir çözüm bulunmalıydı. Yaşlılar görmese bile çocuklar görecekti o günleri, bu yüzyıl sona ermeden bir devrim daha, hem de bu kez işçi devrimi patlak verecek, toplum düzeni kökünden sarsılıp yıkılacak, sonra daha temiz, daha âdil bir düzen kurulacaktı.

Bayan Rasseneur ateşli ateşli yineledi:

«Patlak vermesi gerek!»

Erkeklerin üçü de bir ağızdan:

«Evet evet, patlak vermesi gerek!» diye haykırdılar.

Suvarin, şimdi Polonya'nın kulaklarını okşuyor; hayvan da zevkten burnunu titretiyordu. Gözleri dalgın, kendi kendine konuşur gibi mırıldandı:

«Ücretleri yükseltmek olanaksızdır! Tunçtan bir yasa, ücretleri en düşük düzeyde, işçilerin ölmeyeceği ve bol bol çocuk ya-

pacakları bir düzeyde tutar... Eğer ücretler çok aşağı düşerse işçiler açlıktan ölür, yeni işçiye duyulan ihtiyaç, ücret oranını yeniden yükseltir. Eğer fazla yükselirse, daha fazla olan işçi arzı karşısında yine düşer... İşte bu, aç midelerin dengesidir, ömür boyu işçiyi açlığa mahkûm eden bir dengedir.»

Suvarin, zaman zaman sessizliğini bozup, okumuş sosyalistlere özgü konulara girince, Etienne'le Rasseneur kaygılanıyor, onun bu üzücü sözleri karşısında bocalıyor, ne diyeceklerini bilemiyorlardı.

Suvarin, o her zamanki sakinliğiyle yüzlerine bakarak:

«Duyuyor musunuz?» diye devam etti. «Her şeyi temelinden yıkıp yok etmedikçe, açlık yeniden baş gösterecektir. Evet! Anarşi, başka bir şey değil, yalnızca anarşi olmalı! Yeryüzünü kanla yıkamalı, yangınla temizlemeli!.. Bak o zaman neler olur...»

Devrimci fikirlerinin şiddetine karşın nezaketi elden bırakmayan Bayan Rasseneur:

«Evet,» dedi. «Beyefendi haklı.»

Bilgisizliğine kızan Etienne, daha fazla tartışmak istemedi artık. Ayağa kalkarken:

«Hadi yatalım artık,» dedi. «Bütün bunlar, yarın sabah üçte kalkmama engel değil.»

Suvarin, dudağına yapışan izmariti üfledikten sonra, tombul tavşanı usulca karnından tutup yere bırakmıştı. Rasseneur, meyhaneyi kapatıyordu. Konuştukları sorunlar yüzünden kafaları kazan gibi olmuştu, kulakları uğulduyordu, sessizce odalarına çekildiler.

Her akşam, meyhanenin çıplak salonunda, Etienne'in bir saatte bitirdiği bira bardağının çevresinde hep bu tür konular konuşuluyordu. Etienne'in kafasında uyuklayan belli belirsiz birtakım fikirler harekete geçiyor, görüş açısı genişliyordu. Öğrenme açlığıyla kıvrandığı halde, oda komşusundan kitap istemekten uzunca bir süre çekinmişti. Yazık ki onda da yalnızca Almanca ve Rusça kitaplar vardı. Sonunda kooperatifçiliği konu edinen Fransızca bir kitap almıştı. Suvarin'e kalırsa, kooperatifçilik de saçmasapan bir şeydi. Etienne, arkadaşanın abone olduğu Ce-

nevre'de yayımlanan anarşist görüşlü Le Combat adlı gazeteyi okuyordu. Her gün birlikte olmalarına karşın Suvarin hâlâ kapalı kutuydu; malla mülkle, çıkarlarla, duygularla en ufak bir ilgisi yoktu, dünyada iğreti bir konuk gibiydi.

Etienne'in durumu temmuz başına doğru düzeldi. Sürekli yinelenen o tekdüze maden yaşantısını bir olay bozdu: Guillaume damarında çalışan işçiler, toprak tabakalarının birbirine karıştığını görerek bir çöküntü olduğuna karar vermişlerdi. Çok geçmeden, kayan tabakayla karşılaştılar, toprağın yapısını çok iyi bilmelerine karşın mühendislerin bundan haberi yoktu. Haber tüm madenocağına dalga dalga yayıldı. Damarın yok olduğundan, büyük olasılıkla toprak tabakasının ön tarafına doğru kaydığından söz ediyordu herkes. Görmüş geçirmiş madenciler, kömür avına çıkmış av köpekleri gibi kokuyu almak üzere burunlarını havaya dikmişti. Çalışanlar, damar yok oldu diye eli kolu bağlı oturacak değillerdi kuşkusuz; bir süre sonra, işletme'nin, işlenmemiş yeni ocakları açık eksiltmeye çıkaracağını duyuran ilanlar asıldı.

Maheu, madenden çıktıkları bir gün, Etienne'e eşlik etti; başka bir damarda çalışmaya başlayan Levaque'ın yerine, kendi ocağında kazmacı olarak çalışmasını önerdi. Konuyu, delikanlıdan çok memnun kalan başçavuşla mühendise çoktan açmış ve onaylarını almıştı bile. Maheu'nün, kendisine gösterdiği, her geçen gün artan sevgi ve saygısına sevinen Etienne, bu hızlı terfiyi kabul etti.

Hemen o akşam duvar duyurularına bakmak için madene gittiler. Açık eksiltmeye çıkarılan ocaklar, Voreux'nün kuzeyindeki galeride, Filonnière damarındaydı. Bu ocaklar kazanç getireceğe benzemiyordu pek. Delikanlı eksiltme koşullarını okudukça Maheu kafasını sallıyordu. Ertesi gün kuyuya indiler, Etienne'yle birlikte damarı gözden geçirdiler; Maheu, yükleme alanından uzaklığını, zeminin göçüğe yol açacak kadar gevşek olduğunu, kömür tabakasının sığ ve sert olduğunu gösterdi delikanlıya. Ama n'aparsın, yaşamak için çalışmak zorundaydılar. Ertesi pazar soyunma barakasında düzenlenen eksiltmeye ka-

tıldılar. Bölge mühendisi bulunmadığı için, başçavuşun da hazır bulunduğu eksiltmeyi ocak mühendisi yönetiyordu. Köşeye yerleştirilen küçük bir kürsünün karşısına beş altı yüz kadar işçi toplanmıştı; eksiltme çok hızlı gidiyor, boğuk seslerden oluşan büyük bir uğultu barakayı dolduruyor, yüksek sesle art arda söylenen rakamlar birbirini bastırıyordu.

Ortalık öyle bir kızışmıştı ki, Maheu bir ara, işletmenin eksiltmeye çıkardığı kırk ocaktan birini alamamaktan korktu.

Kriz söylentilerinden etkilenen katılımcılar, işsiz kalma korkusuyla habire fiyat kırıyordu. Mühendis Négrel bu ateşli kapışma karşısında işi ağırdan alıyor, fiyatın olabildiğince düşmesini bekliyor; müşteri kızıştırmak isteyen Dansaert ise, yalan üzerine yalan söylüyor, damarları öve öve biteremiyordu. Maheu, elli metrelik bir ocağı alabilmek için kendisi gibi ayak direyen bir arkadaşıyla kapışmak zorunda kaldı.

İkisi de vagon başına düşen ücreti sırayla birer metelik kırıyordu. Sonunda, iş Maheu'nün üzerinde kaldı, ama fiyatı öylesine düşük tutmuştu ki, arkasında dikilen Çavuş Richomme, dirseğiyle onu dürtüyor, dişleri arasından öfkeyle homurdanarak, bu fiyatla işin içinden asla çıkamazsın diyordu.

Dışarı çıktıklarında Etienne küfrediyordu. Babası can derdine düşmüşken, kızı Catherine'le ekinler arasında keyif çatmaktan dönen Chaval'i görünce iyice zıvanadan çıktı:

«Hay içine tükürdüğüm hay!» diye bağırdı. «Resmen kıran kırana bir savaş bu yahu! Şimdi de işçiyi işçiye yedirecekler be!»

Chaval de öfkelendi; kendisi olsa kesinlikle fiyat kırmazdı! Merakla yanlarına gelen Zacharie, işin düpedüz boka sardığını söyledi. Etienne, içinde birikmiş şiddeti açığa vuran bir el hareketiyle onları susturdu:

«Bunun da sonu gelecek,» dedi. «Gün ola harmanola!»

Eksiltmeden çıktıklarından beri ağzını açmayan Maheu, birden irkildi:

«Gün ola, ha!.. Ah canına yandığımın dünyası ah! Nerde o günler!»

II

Temmuzun son pazarı aynı zamanda Montsou'nun yortu günüydü. İşçi mahallesinin titiz evhanımları daha cumartesi akşamından oturma odalarını birgüzel yıkamış, yerlere ve duvarlara kovalar dolusu su dökerek ortalığı pırıl pırıl yapmışlardı; yoksul keselerine tuzluya patlayan bir lüks olarak beyaz kum serptikleri halde, döşemeler hâlâ kurumamıştı. O gün hava çok sıcak olacağa benziyordu; fırtına yüklü bulutların dolaştığı gökyüzü, göz alabildiğine uzayıp giden kuzeyin çıplak kırları üstüne, soluk kesen bir ağırlıkla çökmüştü.

Pazar günleri, Maheu'lerin evinde uyanma saatleri altüst olurdu. Saat beşten sonra bağlasalar yatakta duramayan babaları kalkıp giyindiği halde, çocuklar dokuza kadar sabah keyfi yaparlardı. O gün erken kalkan Maheu, önce bahçeye çıkıp pipo içti, sonra ötekilerin uyanmasını bekleyene kadar, tek başına bir dilim tereyağlı ekmek yedi. Ne yapacağını pek bilemeden, ufak tefek işlerle öğleyi etti: Su sızdıran tekneyi onardı,okulda çocuklara verilen veliahtın resmini guguklu saatin altına yapıştırdı. Bu arada ev halkı birer birer aşağı indi. Bonnemort Baba, bir iskemle alıp güneşin altına oturdu. Alzire'yle annesi hemen mutfağa daldı. Üstlerini giydirdiği Lénore'la Henri'yi önüne katan Catherine de çıkageldi. Saat on bir olmuş, patatesli tavşan yahnisinin kokusu evin dört bir yanını sarmıştı ki, gözleri şişmiş Zacharie'yle Jeanlin de esneye esneye aşağı indiler.

Bütün mahalle, topluca Montsou'ya gitmek üzere, öğle yemeğini yemekte acele ediyor, yortunun coşkusuyla sevinçten uçuyordu.

Çocuklar koşuşuyor, sırtlarına yalnızca bir gömlek geçiren erkekler, tatil günlerinin uyuşukluğuyla terliklerini sürüyerek dolaşıyorlardı. Havanın güzelliğinden ardına kadar açık bırakılmış kapı ve pencerelerden, sıra sıra odaların içinde neşeyle dolaşan, bağıra çağıra konuşan insanlar görünüyordu. Ev dizisinin bir başından öbür başına kadar hep tavşan yahnisinin kokusu

duyuluyor, bu koku evlerin içine adamakıllı sinmiş olan kavrulmuş soğan kokusuna baskın çıkıyordu.

Maheu'ler öğle yemeğini tam zamanında yediler. Kapı eşiklerinde konuşan, birbirlerine seslenen, birtakım öteberiler alıp veren kadınların, bir tokatla kovulan ya da yaka paça içeri tıkılan çocukların yaygarası arasında yemeklerini sessizce yiyorlardı. Zacharie'yle Philomene'in evlilik işi yüzünden, Levaque'larla aralarına üç haftadır soğukluk girmişti. Erkekler görüşüyor, kadınlarsa birbirlerini görmezlikten geliyordu. Bu dargınlık, Pierronne'la ilişkilerini daha sıkıfıkı yapmıştı. O gün Pierronne, kocasıyla kızı Lydie'yi annesine bırakıp, sabah erkenden Marchiennes'deki amca kızına gitmişti; onu bilmeyen yoktu, çünkü amca kızının bıyıkları vardı ve Voreux'de maden başçavuşuydu. Maheude, böyle bir bayram gününde ailesini yüzüstü bırakıp gitmenin çok ayıp olduğunu söylüyordu.

Maheu'lerin sofrasında, bir aydır arabalıkta besledikleri tavşanın, patatesli yahnisinden başka, yağlı çorba ve dana eti de vardı. On beş günlük ücret ödemesi, tam da bir gün öncesine rastlamıştı. Böylesine zengin bir ziyafete konduklarını hiç anımsamıyorlardı doğrusu. Hatta üç gün tatil yaptıkları madenciler yortusu Sainte-Barbe'da bile, yedikleri tavşan bu kadar yağlı ve yumuşak değildi. Bu yüzden, dişleri yeni yeni çıkmaya başlayan Estelle'den, dişleri dökülmeye başlayan ihtiyar Bonnemort'a kadar, on çift çene durmadan çalışıyor, tavşanın iliğini kemiğini silip süpürüyordu. Et gibisi var mıydı canım! Ama yüzünü kırk yılda bir gördükleri için midelerine oturuyordu. Yine de hepsini yiyip bitirdiler, akşama bir parça et suyu kaldı. Eğer bununla doymazlarsa, biraz da tereyağlı ekmek yerlerdi.

Ortalıktan ilk sıvışan Jeanlin oldu. Bébert okulun arkasında onu bekliyordu. Brûle Kadın'ın, sokağa çıkmasına izin vermeyerek evde alıkoyduğu Lydie'yi ayartıncaya kadar sokakta dört döndüler. Kızın kaşla göz arasında sırra kadem bastığını anlayınca Brûle Kadın, çırpı gibi kollarıyla dövünerek avazı çıktığınca bağırmaya başladı; gürültüden kafası şişen Pierron, o sırada karısının keyfinin yerinde olduğunu bilen bir kocanın iç rahatlığıyla, soluğu dışarda aldı.

Sonra Bonnemort Baba çıktı; hava almaya karar veren Maheu de, giderken kendisiyle gelip gelmeyeceğini sordu karısına. Hayır, gelmeyecekti, çocuklar rahat huzur vermez, gezintiyi burnundan getirirlerdi. Ama dur bakalım, hiç belli olmaz belki de gelir bulurdu onu. Maheu, evden çıkınca bir an durakladı, Levaque'ın hazırlanıp hazırlanmadığını anlamak için komşu eve girdi. Evde, Philomene'i beklemekte olan Zacharie'yle karşılaştı; Levaque Kadın, yine şu evlenme işini açmıştı; kendisini adam yerine koymadıklarını, Maheude'le bu konuyu son bir kez konuşacağını söylüyordu bağıra bağıra. Kız, sevgilisiyle kırıştırırken, onun piçlerine bakmak, çekilecek dert miydi yani?

Philomene sonunda hiç oralı olmadan şapkasını başına geçirdikten sonra, Zacharie onu alıp götürdü; çıkarlarken, eğer annesi isterse kendisinin evlenmeye dünden razı olduğunu söyledi. Levaque'a gelince, o çoktan sıvışmıştı; Maheu, komşu kadını karısının yanına yollayarak oradan ayrıldı. Dirseklerini masaya dayamış, önündeki peyniri yemekte olan Bouteloup, Maheu'nün ısmarlamak istediği bir bardak bira önerisini inatla geri çevirdi. Evcimen bir koca gibi, orada kalacaktı.

Mahalle artık yavaş yavaş boşalıyor, erkekler birbiri ardından gidiyordu; kızlar, kapı önlerinde durup çevreyi kolaçan ettikten sonra, babaların gittiği yönün tam tersine doğru, sevgililerinin kolunda, uzaklaşıyorlardı. Babası kilisenin köşesini dönmek üzereyken, Catherine, Chaval'i gördü, hemen yanına koştu, birlikte Montsou'nun yolunu tuttular. Dört bir yana dağılan çocuklarının ardından küçüklerle başbaşa kalan Maheude'ün iskemlesinden kalkacak hali kalmamıştı; bir kahve daha koymuş, ağır ağır yudumluyordu. Mahallede yalnızca kadınlar kalmıştı; birbirlerine seslenip yanlarına çağırıyor, hâlâ sıcak ve yağ içinde duran masaların çevresinde kahve ibriklerini boşaltıyorlardı.

Maheu, Levaque'ın Avantage'da olduğunu anlamıştı, kendisi de yavaşça Rasseneur'ün meyhanesine doğru yola çıktı. Levaque, gerçekten de, meyhanenin arkasında, çitle çevrili küçük bahçede arkadaşlarıyla lobut devirmece oynuyordu. Bonnemort Baba'yla ihtiyar Mouque bir köşede durmuş, dikkatle de-

mir gülleyi izliyordu. Oyunu izlemeye öyle dalmışlardı ki, heyecandan birbirlerini dirsekleriyle dürtmeyi bile unutuyorlardı. Yakıcı güneş tam üstlerindeydi, meyhanenin duvarı boyunca çizgi gibi uzanan ipincecik gölgeden başka sığınılacak yer yoktu. Suvarin'in kendisini tek başına bırakıp odasına çekilmesine canı sıkılan Etienne ise, bir masaya oturmuş, birasını yudumluyordu. Her pazar odasına kapanan Suvarin, mektup yazar, kitap okurdu.

Levaque, Maheu'ye:

«Var mısın oynayalım?» diye sordu.

Maheu, oynamak istemedi. Hava bunaltıcıydı. Susuzluktan dili damağı kurumuştu.

Etienne:

«Rasseneur!» diye seslendi. «Bir bira daha getirsene.»

Sonra, Maheu'ye dönerek:

«Bendensin!» dedi.

Artık sıkı fıkıydılar. Rasseneur'ün işi başından aşkındı, birayı getirtebilmek için üç kez seslenmek zorunda kaldılar. Sonunda, Bayan Rasseneur, ılık birayı getirdi. Delikanlı alçak sesle yakınmaya başladı: Kadın da kocası da iyiydi gerçi, kafa dengiydiler. Ama biraları sidik gibiydi, çorba desen berbat mı berbattı! Eğer yolu gözünde büyümese, çoktan Montsou'ya taşınacaktı. Eninde sonunda işçi mahallesinde bir ailenin yanında pansiyoner olarak kalacaktı.

Maheu, sakin bir sesle:

«Elbette,» diyordu. «Aile yanı başkadır, rahat edersin.»

O anda bir kızılca kıyamettir koptu; Levaque, tek atışta tüm lobutları devirmişti. Mouque ve Bonnemort, bu gürültü patırtı arasında, derin bir sessizlikle başlarını sallayarak bu başarıyı onaylıyorlardı. Oyuncular, o sırada çitin üstünden bakan Mouquette'in gülen yüzünü görünce, oyunun yarattığı coşku neşe, alaylı sözler şakalar halinde taşkınlaştı. Kız, bir saattir oralarda mekik dokuyordu, gülüşmeleri işitince merak edip meyhaneye yaklaşmayı göze almıştı.

Levaque, kızı görünce:

«Vay!» dedi. «Yalnız mısın? Sevgililerin nerde?»

Kız, edepsizce bir neşeyle kıkırdayarak:

«Sevgililerim mi?» dedi. «Hepsini hurdalığa bağladım. Yeni bir sevgili arıyorum.»

Hep bir ağızdan, «ben varım, ben varım» bağrışmaya, açık saçık şakalarla kıza takılmaya başladı. Kız fingirdiyor, başıyla olmaz diyor, fıkır fıkır gülüyordu. Babası bu şakaları duyuyor ama gözünü devrilen lobutlardan ayırmıyordu.

Levaque, Etienne'e göz kırparak kıza seslendi:

«Hadi kızım hadi, bırak bu a yakları, biz bilmez miyiz senin kimi gözüne kestirdiğini?.. Ama avcunu yalarsın, onu tavlaman için zor kullanman gerek!..»

O zaman, Etienne de keyiflendi. Vagon sürücü kız, gerçekten de çevresinde dört dönüyordu. Delikanlı bunun farkında olmasına karşın, en ufak bir istek duymadığı kıza yüz vermiyordu. Mouquette, birkaç dakika daha çitin arkasında dikildi, iri gözlerini delikanlıya dikti. Sonra birden, sanki güneşten yanmış gibi yüzünü ekşiterek, ağır ağır uzaklaştı.

Etienne ise Maheu'ye dönüp, Montsou kömür işçilerinin kurmaları gereken yardımlaşma sandığı konusunda alçak sesle açıklamalarda bulunmaya başlamıştı.

«İşletme bizi bu konuda özgür bıraktığını söylüyor, öyleyse ne diye çekiniyoruz? İşletme'nin verdiği emekli aylığından başka dayanağımız yok, bizden hiç kesinti yapılmadığına göre, onu da keyfine göre ister veriyor ister vermiyor. Eh, böyle olunca, işletmenin keyfine bağımlı kalmadan bir yardımlaşma sandığı kurmamız yerinde olur, hiç değilse zor zamanlarımızda tutunacak bir dalımız olur.»

Sonra, ayrıntılar üzerinde duruyor, nasıl örgütlenileceğini anlatıyor, bütün işi üstlenmeye söz veriyordu.

Sonunda, bu işe aklı yatan Maheu:

«Ben seve seve varım,» dedi. «Ama ötekiler de var... Sen asıl onların gönlünü etmeye bak.»

Levaque, partiyi kazanmıştı, oyunu bırakıp bira içmeye geldiler. Maheu, ikinci birayı içmek istemedi, daha sonra diyordu, koskoca gün çuvala girmiş değildi ya! Aklına Pierron geldi. Ne-

reye gitmişti acaba? Herhalde Lenfant Meyhanesin'deydi. Etienne'le Levaque'ı, da kandırdı, Avantage'ın bahçesinde yeni bir lobut oyunu başlarken, oradan ayrılıp, üçü birlikte Montsou'nun yolunu tuttu.

Yolda, önce Casimir Birahenesi'ne, sonra Progres Meyhanesi'ne uğramak zorunda kaldılar. Onları gören arkadaşları açık kapılardan seslenip içeri çağırıyorlardı. Hayır demek olanaksızdı. Her yerde birer bardak atıyorlar, kendileri de ısmarlamaya kalkınca iki bardak bira içmiş oluyorlardı. Orada on dakika kadar oturup iki çift laf ediyor, az ötede aynı şey yeniden başlıyordu. Neyse ki, içtikleri biranın miktarını bilecek kadar ölçülü davranıyorlardı; virt zırt çişe gitmekten başka sıkıntıları yoktu, o da zaten bir süre sonra sidikten çok, berrak bir kaynak suyuna benziyordu.

Pierron'u, elleriyle koymuş gibi Lenfant'da buldular. İkinci birasını yuvarlıyordu, arkadaşlarının hatırı için bir tane daha içti. Şimdi dört kişi olmuşlardı. Oradan çıkıp, Zacharie'nin Tison Meyhanesi'nde olup olmadığına bakmaya gittiler. İçerisi boştu, Zacharie'yi beklerken birer bira daha içtiler. Derken, Saint-Eloi Meyhanesi geldi akıllarına; orada da çavuş Richomme'un ısmarladığı biraları içtiler; daha sonra hiçbir amaç gütmeksizin rasgele, meyhane meyhane dolaşmaya başladılar.

Kafayı bulan Levaque, birdenbire:

«Yürüyün Volcan'a gidelim,» dedi.

Ötekiler önce duraksayarak gülmeye başladılar, sonra gitgide artan bayram kalabalığının arasına dalarak arkadaşlarının ardına düştüler. Volcan'ın dar ve uzun salonunda, en dibe oturtulmuş derme çatma bir sahne üstünde, Lille'i yosmaların en döküntülerinden beş şarkıcı kız, neredeyse çırılçıplak bir halde, çirkin el kol hareketleriyle oynayıp şarkı söylüyordu. Müşteriler, gözlerine kestirdikleri kızı, on metelik bastırıp, sahne arkasına götürüyordu. Vagon sürücüler, kömür kırıcılar, on dört yaşındaki varageleceği oğlanlara kadar, maden ocaklarının tüm gençleri buraya doluşmuştu; biradan çok, cin içiyorlardı. Aralarında birkaç tane de yaşlı madenci vardı; aile yaşantısı bozuk, zevke sefaya düşkün kocalardı.

Topluluk, küçük bir masanın başına oturur oturmaz, Etienne, Levaque'a yardımlaşma sandığından söz etmeye başladı. Delikanlıda, propagandayı başlıca görevi sayan yeni dindarların inatçı sabrı vardı. Durmadan anlatıyordu:

«Her üye, ayda yirmi metelik verebilir. Toplanan bu yirmişer metelikler, dört beş ay içinde dünyanın parası eder; eh, paran varsa gücün de var demektir, o zaman her şey vız gelir, değil mi ya? Ee, ne diyorsun bakalım?»

Levaque, dalgın dalgın:

«Hayır demem elbet,» diye karşılık verdi. «Ama sonra konuşuruz bunu.»

Sarışın, iriyarı bir kız aklını başından almıştı; Maheu ile Pierron, biralarını içip ikinci şarkıyı beklemeden gitmeye kalkınca, o, kalmaya karar verdi.

Ötekilerle birlikte dışarı çıkan Etienne, yine Mouquette'i gördü, bu kız kendilerini mi izliyordu ne? Karşısında durmuş, iri gözlerini dikmiş, o saf gülüşüyle sanki «istiyorsan hadi gel» der gibiydi. Delikanlı biraz takıldı kıza, sonra omuz silkti. Bozulan kız hışımla kalabalığa karıştı.

Pierron:

«Chaval nerelerde yahu?» diye sordu.

Maheu:

«Sahi, hiç görünmedi,» dedi. «Piquette'dir mutlaka... Hadi Piquette'e gidelim.»

Piquette'e geldiklerinde, kapı önünde patlak veren bir kavga onları durdurdu. Zacharie, kısa boylu zayıf bir çiviciye yumruğunu sallayarak gözdağı veriyordu. Chaval ise elleri cebinde, onlara bakıyordu.

Maheu, serinkanlı bir tavırla:

«Chaval burada işte,» dedi. «Catherine'le birlikte...»

Sürücü kızla sevgilisi tam beş saattir bayram kalabalığının arasında geziniyordu. Renk renk basık evlerle çevrili, kıvrıla kıvrıla geniş bir şerit gibi aşağı inen Montsou yolu boyunca, düz ovanın çıplaklığı içinde karınca sürüsünü andıran bir insan kalabalığı, yakıcı güneş altında akın akın ilerliyordu. Kapkara balçık kurumuş, siyah bir toz halinde havaya kalkıyor, fırtına bulutu gi-

bi yüzüyordu. Yolun iki yakasındaki meyhaneler tıklım tıklım doluydu, masalar kaldırımlara taşıyordu. Yol kıyısına dizilmiş tezgâhlarda, seyyar satıcılar, kızlar için eşarplar, aynalar, erkek çocukları için çakılar, şapkalar ve ayrıca şekerleme ve bisküvi satıyorladı. Kilisenin önünde ok atma yarışması yapılıyordu. Şantiyelerin karşısında gülle oyunu oynanıyordu. Joiselle sokağının köşesinde, maden işletmesinin yanında, tahtaperdeyle çevrili bir alanda horoz dövüşü vardı; ayaklarına keskin mahmuzlar takılmış kocaman, kırmızı iki horoz kanrevan içinde kıyasıya dövüşüyordu. Daha ilerde, Maigrat'nın dükkânında önlüğüne ya da pantolonuna bilardo oynanıyordu. Kimi zaman gürültü yatışır gibi oluyor, kalabalık sessizce birasını içiyor, bir şeyler atıştırıyordu; açık havada cızırdayan tavaların daha da artırdığı yakıcı sıcaklıkta, bira ve kızarmış patatesler sindirilmeye çalışıyordu.

Chaval, Catherine'e on dokuz meteliğe bir ayna, üç franga da bir eşarp aldı. Her turlayışta Mouque'la Bonnemort'a rastlıyorlardı; iki ihtiyar, bayram yerini görmek için tutuk bacaklarıyla sendeleye sendeleye, yan yana dolaşıyordu. Başka bir rastlantı, canlarını epeyce sıktı: Jeanlin, boş bir arsanın kıyısına kurulmuş seyyar bir meyhaneden cin çalmaları için Bébert'le Lydie'yi kandırmaya çalışıyordu. Catherine kardeşine tokatı basana kadar, küçük kız cin şişesini kaptığı gibi tabanları çoktan yağlamıştı bile. Bu veletlerin sonu hapishaneydi!

Tête-Coupée birahanesinin önüne geldiklerinde, sekiz gündür kapı önüne duyurusu asılan ispinoz yarışını görmesi için sevgilisini oraya sokmayı düşündü. Marchiennes çivi fabrikalarından on beş kadar çivi işçisi, ellerinde birer düzine kafesle yarışmaya gelmişti; içlerinde ispinozların kımıldamadan durdukları karanlık, küçük kafesler, meyhanenin avlusundaki tahtaperdeye asılmıştı. Bir saat içinde en çok öten kuş birinci olacaktı. Her çivici elinde bir çetele tahtasıyla kafeslerin arkasında duruyor, öbür yarışmacıları gözlüyor, hiç kuşkusuz kendisi de gözleniyordu. İspinozlar şakımaya başlamıştı; «Chichouieux'ler» yumuşak, «batisecouic'ler» daha tiz ötüyordu; önce alçak perdeden kesik kesik başlamışlar, sonra birbirlerini kışkırtarak, gitgide hızlanmışlar, sonunda vargüçleriyle ötmeye koyulmuşlardı;

kimisi öterken nefesini öyle zorluyor, öyle uzun ötüyordu ki, sonunda olduğu yere serilip kalıyordu. Çiviciler, bağıra çağıra kuşları kışkırtıyor, Wallon diliyle seslenerek biraz daha, biraz daha ötmelerini söylüyorlardı.

Yüz seksen ispinozun düzensiz aralıklarla yinelediği bu cehennem musikisinin ortasında, yüz kadar izleyici sessiz bir merakla oturuyordu. Birinciliği bir «Batisecouic» kazandı ödülü, dövme demirden bir kahve ibriğiydi.

Catherine'le Chaval yarışmayı izlerken Zacharie'yle Philomene girmişti içeri. El sıkıştıktan sonra birlikte oturmuşlardı. Arkadaşlarıyla birlikte yarışmayı izlemeye gelen çivicilerden birinin kız kardeşine çimdik attığını görünce, Zacharie'nin tepesi atmıştı. Catherine, kıpkırmızı kesilmiş, kardeşini yatıştırmaya çalışıyor; kavga çıkmasından, tüm çivicilerin Chaval'in üstüne çullanmasından, birbirlerini öldürmelerinden korkuyordu. Aslında bu sarkıntılığı hemen hissetmiş ama hır çıkmasın diye sessiz kalmıştı. Chaval olayın üstünde durmamış, sırıtmakla yetinmişti.

Sonra hep birlikte dışarı çıkmışlar, olay da kapanır gibi olmuştu. Ama birer bira içmek üzere Piquette'e henüz girmişlerdi ki, adam yeniden boygösterdi; kışkırtıcı tavırlarla çevrelerinde dolanmaya, meydan okumaya başladı. Aile onuruna dokunulan Zacharie kendini tutamadı, utanmaz herifin üstüne atıldı:

«O benim kız kardeşim, hıyar!.. Şimdi haddini bildiririm senin!»

Aralarına girdiler. Chaval, hiç oralı olmadan, sakin sakin: «Bırak yahu,» diyordu. «Aslında beni ilgilendirir bu. Ama ne gerek var, boş ver!»

O sırada Maheu'yle arkadaşları çıkageldi, ağlamaya başlayan Catherine'le Philomene'i yatıştırdı. Çivici bir anda tüymüş, herkes gülmeye başlamıştı. Piquette'i kendi evi gibi gören Chaval, olayı unutturmak için herkese bira ısmarladı. Etienne, Catherine'le bardak tokuşturmak zorunda kaldı; baba, kız, kızın sevgilisi, oğul ve oğulun metresi, hep birlikte «şerefe!» diyerek biralarını içtiler. Sonra, Pierron, birer tane de kendisi ısmarlamak için üsteledi. Herkesin keyfi yerindeydi ki, arkadaşı Mouqu-

et'yi gören Zacharie, yine çileden çıktı. Gidip şu çivicinin canına okuyacağını söyleyerek onu da yanına çağırdı.

«Geberteceğim o alçağı!.. Bana bak, Chaval... Sen Philomene'le Catherine'e gözkulak ol emi? Ben şimdi dönerim.»

Bira ısmarlama sırası bu kez Maheu'deydi. N'apalım canım, oğlan kız kardeşinin öcünü almak istiyorsa, kıyamet kopmazdı ya! Çoktan yatışmış bulunan Philomene'se, Mouquet'yi görür görmez kafasını sallamaya başlamıştı: Bu iki serseri kesinlikle Volcan'a gitmişlerdi canım!

Bayram şenlikleri, Bon-Joyeux'de düzenlenen danslı bir eğlenceyle sona ererdi. Bu salonu, dul Desir Kadın işletiyordu; elli yaşlarında, fıçı gibi toparlak ve bir hayli azgın bir kadındı: Altı tane sevgilisi vardı. Dediğine göre, her gün bunlardan biriyle yatıyor, pazar günleriyse altısını birden alıyordu koynuna. Otuz yıldır boğazlarına akıttığı dereler dolusu birayı düşündükçe aşka gelir, bütün kömür işçilerine «yavrularım» derdi; tüm sürücü kızların, önce kendi meyhanesinde dansedip bacaklarının uyuşukluğunu giderdikten sonra gebe kaldıklarını söyleyerek övünürdü. Bon-Joyeux iki salondan oluşuyordu: Tezgâhla masaların bulunduğu meyhane bölümü ve buradan geniş bir kapıyla geçilen, ortası tahta döşemeli, çevresi tuğla örülü, geniş dans salonu. Burası, tavanın bir köşesinden diğer köşesine çaprazlama uzanan kâğıt çiçeklerden yapılmış iki kordonla süslenmişti; bu kordonlar, yine aynı çiçeklerden yapılmış bir çelenk halinde tam ortada birleşiyordu. Duvarlarda, üzerlerinde aziz adları bulunan yaldızlı levhalar asılıydı: Demiryolcuların koruyucusu Aziz Eloi, kunduracıların koruyucusu Aziz Crépin, maden işçilerinin koruyucusu Aziz Barbe, kısacası, tüm lonca azizlerinin listesi... Tavan öyle basıktı ki, vaaz kürsüsü yüksekliğindeki sahnede duran üç çalgıcı, kimi zaman başlarını tavana vurmamak için eğilmek zorunda kalıyordu. Akşamları, salonu aydınlatmak için dört köşeye birer gaz lambası asılıyordu.

O pazar dans, saat beşte, pencerelerden giren günışığı salonu aydınlatırken başlamıştı. Ama salonlar yediye doğru doldu. Dışarda bir rüzgâr fırtınası patlamıştı, uçuşan kapkara toz bulutu insanların yüzüne gözüne doluyor, üstünde patates kı-

zartılan mangallardan çatır çutur sesler çıkartıyordu. Maheu, Etienne ve Pierron içeri girdiklerinde, Catherine'le Chaval'i Bon-Joyeux'de dansediyordu; Philomene ise bir köşede tek başına durmuş, onları izliyordu. Levaque'la Zacharie görünürlerde yoktular. Dans pistinin çevresinde oturulacak yer bulunmadığı için, Catherine, her danstan sonra babasının masasına gelip dinleniyordu. Philomene'i de çağırdılar ama o ayakta daha rahat ettiğini söyledi. Ortalık kararmak üzereydi, üç çalgıcı coşmuştu, neredeyse göz gözü görmeyecek hale gelen salonda, sağa sola savrulan kalçaların ve göğüslerin oynaşmasından başka bir şey seçilmiyordu. O sırada getirilen dört lamba coşkun sevinç çığlıklarıyla karşılandı, ortalık birdenbire aydınlandı; kıpkırmızı kesilmiş yüzler, darmadağın yapış yapış saçlar, çiftlerin keskin ter kokusunu dalgalanarak çevreye savuran etekler ortaya çıktı. Maheu, ince uzun bir yükleme işçisinin kollarında fırıldak gibi dönen, tostoparlak bir yağ tulumunu andıran Mouquette'i, Etienne'e gösterdi. Kız, demek ki acısını unutup kendine bir erkek bulmuştu.

Saat sekizde, kucağında Estelle, ardında Alzire, Henri ve Lénore olduğu halde Maheude çıkageldi. Kocasını bulacağından öylesine emindi ki, çıkıp dosdoğru oraya gelmişti. Mideler tıkabasa bira ve kahve dolu olduğu için kimse acıkmamıştı,akşam yemeğini geç yerlerdi. Başka kadınlar da geliyordu. Maheude'ün arkasından, yanında Bouteloup'la Bayan Levaque'ın girdiğini görenler, fiskosa başladılar hemen. Bouteloup, Philomene'in çocukları Achille'le Désirée'yi ellerinden tutmuş getiriyordu. Göründüğü kadarıyla iki komşu kadının aralarından su sızmıyor, birbirlerine bir şeyler söylüyorlardı. Yolda gelirken uzun uzadıya tartışmışlar, Maheude büyük oğlunun kazancını elden kaçıracağına üzülmesine karşın, onu yanında daha fazla alıkoymanın haksızlık olacağını düşünerek, Zacharie'nin evlenmesine en sonunda boyun eğmişti. Neşeli görünmeye çalışıyordu ama için için kan ağlıyordu; hesabını bilen bir evkadını olarak, gelirlerinin en önemli bölümü elden gideceğine göre şimdi iki yakalarını nasıl bir araya getireceğinin kaygısına düşmüştü.

Maheu, Etienne ve Pierron'un birlikte bira içtikleri masanın yanındaki masayı göstererek:

«Şöyle otur, komşu,» dedi.

Bayan Levaque:

«Kocam sizinle birlikte değil miydi?» diye sordu.

Arkadaşları, birazdangelir, dediler. Bouteloup, çocuklar ve diğerleri, hep birlikte sıkış tıkış olmuşlardı, kalabalık yüzünden sığışmaya çalıştıkları bu daracık yerde iki masa bitişikmiş gibi duruyordu. Bira ısmarladılar. Annesiyle çocuklarını görünce, Philomene de yanlarına geldi. Uzatılan iskemleyi alıp oturdu; evleneceklerini öğrenince, yarım yamalak bir sevinç gösterdi. Sonra, Zacharie'nin nerede olduğu sorulunca, o hımhım sesiyle:

«Gelir birazdan,» dedi. «Şurada bir yere gitmişti.»

Maheu, karısıyla bakıştı. Sonunda razı olmuştu demek? Yüzü ciddileşti, sessizce bir sigara tellendirdi. Anne babalarını dımdızlak bırakarak evlenecek olan çocukların nankörlüğü karşısında, bundan böyle nasıl geçineceklerini karakara düşünmeye başladı.

Dans, hâlâ sürüyordu; son bölümü çalınan bir kadril, salonu ince, kızıl bir toza buluyordu; duvarlar zangırdıyor, trompet, başı dertte bir lokomotif gibi keskin ıslıklar çıkartıyordu; dans sone erdiğinde herkes soluk soluğaydı.

Levaque Kadın, Maheude'ün kulağına eğilerek:

«Ne demiştin hani?» dedi. «Catherine eğer bir halt ederse onu kendi ellerimle boğarım diyordun...»

Chaval, Catherine'i, ailenin oturduğu masaya getirmişti. İkisi de, Maheu'nün arkasında dikilerek biralarını içti.

Maheude, yazgıya boyun eğmiş bir tavırla:

«Boş ver o laflara,» dedi. «Biz öyle deriz ama her şey olacağına varır... Yalnız, yüreğime su serpen bir şey varsa, Catherine'in çocuğu olmaz hemen. Bak işte bundan kesinlikle eminim! Onun da doğurup hemen evlendiğini, çekip gittiğini düşün hele! Biz n'apar, nasıl geçinirdik sonra?»

Trompet, şimdi bir polkaya başlamıştı; ortalığı yeniden korkunç bir uğultu kaplarken Maheu, eğilerek karısının kulağına fı-

sır fısır bir şeyler söyledi. Ne diye evlerine bir kiracı almıyorlardı sanki? Örneğin, pansiyon arayan Etienne ne güne duruyordu? Zacharie madem evden ayrılıyordu, öyleyse yer açılacaktı, böylece yitirdikleri paranın bir bölümünü hiç değilse öyle kazanırlardı. Maheude'ün yüzü aydınlandı: Hiç kuşkusuz, çok iyi bir fikirdi bu, işi hemen yoluna koymalıydılar. Bir kez daha kurtuluyorlardı aç kalmaktan; öyle keyiflenmişti ki, herkese birer bira ısmarladı.

Bu sırada, Etienne, yardım sandığı konusunda Pierron'u ikna etmeye çalışıyordu. Tam sandığa üye olmaya razı etmişti ki, boş bulunup asıl niyetini ağzından kaçırıverdi:

«Eğer greve gidersek, bu sandığın bize ne kadar yararı dokunacak düşünsene. O zaman işletme vız gelir bize, direniş sırasında sandık büyük bir dayanak olur bize... Ee, ne diyorsun? Tamam değil mi, katılıyorsun?»

Pierron'da şafak atmış, gözlerini yere indirmişti. Kemküm etti:

«Şey, düşünürüz bakalım... Bana kalırsa, en iyi yardım sandığı, doğru durmaktır.»

O sırada Maheu, Etienne'in koluna yapıştı ve büyük bir içtenlikle kestirmeden lafa girerek kiracısı olmasını önerdi. Arkadaşlarıyla daha iç içe olabilmek için işçi mahallesine taşınmaya zaten dünden razı olan Etienne hemen kabul etti bu öneriyi. İşi çabucak bağladılar, Maheude kısa bir süre çocukların evlenmesini beklemek gerektiğini söyledi.

Tam o anda Zacharie, yanında Mouquet ve Levaque'la çıkageldi. Üçünün de üstüne başına Volcan'ın kokusu sinmişti; soluklarında cin, giysilerindeyse temizlikle araları iyi olmayan fahişelerin parfümle karışık ekşi kokuları vardı. Körkütük sarhoştular, birbirlerini dirsekleriyle dürtüyor, neşeyle kıkırdıyorlardı. Zacharie, evlendirileceğini öğrenince katıla katıla gülmeye başladı. Philomene de sakin bir sesle, onu ağlarken görmektense böyle gülerken görmeyi yeğlediğini söyledi. Boş iskemle kalmadığı için Bouteloup kendi iskemlesini Levaque'la paylaşıyordu. Tüm aileyi bir arada görünce birdenbire duygulanan Levaque herkese bira ısmarladı.

«Hay Allah!» diye bağırıyordu. «Böyle sık sık eğlendiğimiz mi var yahu!»

Saat ona kadar oturdular. Kocalarıyla buluşmak ya da onları alıp götürmek için, arkalarında bir sürü çocukla, kadınlar giriyordu içeri. Utanıp sıkılmayı bir yana bırakan anneler, yem heybesini andıran yassı ve solgun memelerini çıkarıp tombul yanaklı bebeklerini emziriyor; yürümeye yeni başlamış çocuklar, ağızları burunları biraya bulanmış durumda masaların altında emekleyerek dolaşıyor, çişleri gelince de altlarına işiyorlardı. Dul Désir Kadın'ın fıçıları birbiri ardından açılıyor; bira, göbekleri şişiriyor, burunlardan, gözlerden, her taraftan sel gibi akıyordu. Vücutlar öyle şişip yayılıyordu ki, herkesin omzu ya da bir dizi yanındakinin vücuduna dokunuyor ve hiç kimse vücuduna batan dirsekten yakınmıyordu. Herkesin ağzı kulağında, keyfi yerindeydi. İçerisi fırın gibiydi, herkes pişiyor, soyunup dökünüyor, pipolardan yükselen yoğun duman bulutu arasında iyice solgunlaşan çıplak bedenleriyle oturuyordu. Rahatlarını bozan tek şey vardı, o da yerinden kalkmak zorunda kalmak. Arasıra kızlardan biri kalkıyor, dipteki tulumbanın yanına gidiyor, eteğini kaldırıyor, sonra dönüp geliyordu. Renkli kâğıttan çiçek kordonları altında dansedenler öylesine ter içinde kalmışlardı ki, birbirlerini neredeyse göremez olmuşlardı. Bu keşmekeşten yararlanan madenci çırakları, rasgele çarparak sürücü kızları yere düşürüyordu. Fingirdek kızlardan biri, üstünde bir erkekle yere yuvarlanınca, trompet, çılgınca bir böğürtüyle bu düşme patırtısını bastırıyor, sanki salon tepelerine çökmüş gibi, kızla oğlan ayaklar altında debeleniyordu.

Oradan geçen bir adam, Pierron'a, kızı Lydie'nin kapı önünde kaldırıma uzanıp uyuduğunu haber verdi. Çaldıkları şişeden payına düşeni içip sarhoş olmuştu. Pierron, kızı sırtlayıp evin yolunu tutmak zorunda kaldı. Jeanlin'le Bébert, küçük kızdan daha dayanıklı çıkmıştı; onun böyle taşınmasına gülerek arkadan geliyorlardı. Bu olay paydos zili yerine geçti, aileler Bon-Joyeux'den çıkmaya başladı, Maheu'ler ve Levaque'lar da mahalleye dönmeye karar verdiler. O sırada Bonnemort Baba'yla ihtiyar Mouque de sessiz bir inatla anılarına gömülmüş, hiç konuş-

madan, uyurgezer adımlarla Montsou'dan ayrılıyorlardı. Bayram yerinden hep birlikte yürüdüler; kızartma mangalları sönmek üzereydi; biraların dereler gibi taşıp kaldırımlara aktığı meyhanelerde artık son biralar içiliyordu. Yine fırtına havası vardı; aydınlık evlerin yanından geçip karanlık kırlara daldıkları zaman yükselen kahkahaları işittiler. Olgun başaklardan kızgın bir soluk yükseliyordu. Bu gece hiç kuşkusuz birçok kız gebe kalacaktı. Darmadağınık bir halde işçi mahallesine ulaştılar. Ne Levaque'larda, ne de Maheu'lerde yemek yiyecek iştah kalmıştı; Maheu'ler, öğleden kalan et suyunu içerken uyukluyorlardı.

Etienne, Chaval'i Rasseneur'ün meyhanesine götürmüştü. Arkadaşı, yardım sandığı konusunu anlatınca, Chaval:

«Ben varım arkadaş!» dedi. «Ver şu elini, sıkı herifsin doğrusu!»

Çakırkeyf olan Etienne'in gözlerinde şimşekler çakıyordu:

«Evet, birlik olalım!» diye bağırdı. «Biliyor musun, hak ve adalet uğruna her şeyden, içkiden de, kızlardan da vazgeçerim ben. Yüreğim bir tek şey için çarpıyor benim: Burjuvaziyi ortadan kaldırma inancı!

III

Ağustos ortalarına doğru evlenen Zacharie, Philomene ve iki çocuğuyla oturmak üzere işletme'den boş bir ev ayarlamayı başarınca, Etienne, Maheu'lerin yanına taşındı; delikanlı, ilk günlerde Catherine karşısında çekingenlik duydu.

Her an iç içe, burun burunaydılar. Etienne, büyük erkek kardeşin yerini almıştı; Catherine'in tam karşısında, Jeanlin'le aynı yatakta yatıyordu. Yatıp kalkarken kızın yanında soyunup giyiniyor, kız da aynı şekilde onun gözü önüne soyunup giyiniyordu. Üstündeki iç eteklik çıkınca genç kızın kansız cansız sarışınlara özgü o şeffaf, kar gibi bembeyaz bedeni ortaya çıkıyordu. Şimdiden bozulmuş ellerine ve yüzüne hiç benzemiyen beyazlıktaki bu süt gibi vücudu ne zaman görse Etienne'in içi gıcıklanıyordu; vücudunun beyazlığı, güneş yanığının boynuna

taktığı kehribar bir gerdanlıkla sona eriyordu. Başını öte yana çevirir gibi yapıyordu ama yavaş yavaş vücudunun tüm ayrıntılarını öğreniyordu: Önce, ayakları ilişiyordu yere eğdiği gözlerine; sonra, yatağa girerken, dizkapaklarını görüyordu; sabahları da, leğene doğru eğildiğinde ortaya çıkıveren o ufacık ama dipdiri memeleri ilişiyordu gözüne. Catherine'se ona hiç bakmaksızın kaşla göz arasında soyunuyor, yılan gibi kıvrılarak Alzire'in yanına süzülüyor, daha Etienne ayakkabılarını çıkarmaya kalmadan yorganın altında kayboluyor, yalnızca gür saçlı topuzunu açıkta bırakarak sırtını dönmüş bulunuyordu.

Hiçbir zaman kızı rahatsız edecek bir davranışta bulunmadı. Gerçi, o yatarken ister istemez, kaçamak bakışlar atmaktan alamıyordu kendini, ama sataşmaktan, el şakası yapmaktan titizlikle kaçınıyordu. Zaten kızın anası babası burunlarının dibinde yatıyordu; ayrıca, Catherine'e beslediği yarı dostça yarı dargınca duygular, temizlenirken, yiyip içerken, çalışırken, aralarında hiçbir gizli saklı kalmamasına, ortak yaşantıları içinde böylesine içli dışlı, böylesine yüzgöz olmalarına karşın, yine de kıza arzuyla bakmasına engel oluyordu. Ailenin tüm erdemi, günlük yıkanma işinde yoğunlaşmıştı; erkekler sırayla aşağıda yıkanıyor, genç kız ise tek başına yukarda yıkanıyordu.

Bir ay sonra, Etienne'le Catherine, akşamları mumu söndürüp yatmadan önce, odanın içinde soyunuk olarak dolaşırlarken artık birbirlerinin varlığından bile habersiz görünüyorlardı. Genç kız, soyunurken elini çabuk tutmaktan vazgeçmişti; yine eskisi gibi yatağın kıyısında saçını topuz yapıyor, kollarını kaldırdığında gecelik gömleği kasıklarına kadar sıyrılıyordu. Etienne de kimi zaman pantolonsuz olarak ona yardım ediyor, düşürdüğü firketeleri arayıp buluyordu. Alışkanlık, çıplaklığın utancını yoketmişti. Bu durumu doğal karşılıyorlardı, çünkü kötü bir şey yaptıkları yoktu; üstelik, bunca insana tek bir oda düşmesi onların suçu değildi. Akıllarının ucundan en küçük bir hinlik geçmemesine karşın, yine de kimi zaman birdenbire ürperdikleri oluyordu. Delikanlının gözü geceler boyu genç kızı görmüyor, sonra beklenmedik bir anda bu bembeyaz vücudun farkına varıyor, eli ayağı birbirine dolaşıyor, kendini tutamayıp kıza sahip olmak is-

teğine yenik düşmekten korkarak başını çevirmek zorunda kalıyordu. Kimi akşam da Catherine, durup dururken utancından kızarıp bozarıyor, sanki delikanlının elleri vücudunda geziniyormuş gibi kaçınarak yorganın altına gömülüyordu. Derken, mum sönüyor, yorgunluktan bitkin olmalarına karşın gözlerinin uyku tutmadığını, birbirlerini düşündüklerini anlıyorlardı. Ertesi gün, yüzlerinden düşen bin parça oluyor, huzursuzluk duyuyorlardı; çekinmeden soyunup dökündükleri, birbirlerine arkadaşça baktıkları akşamlarda daha rahat ediyorlardı çünkü.

Etienne'in derdi, dizleri bükük, delideli debelenerek yatan Jeanlin'di. Alzire, hafif mırıltılarla uyuyor, Lénore'la Henri'yse akşamdan nasıl yattılarsa sabahları yine öyle sarmaş dolaştılar. Karanlığa gömülü evde, Maheu ile Maheude'ün demirci körüğü gibi düzenli aralıklarla çıkardıkları horultudan başka çıt çıkmıyordu. Kısacası, Etienne burada Rasseneur'ün yanında olduğundan çok daha rahattı; yatak fena sayılmazdı, çarşaflar ayda bir değiştiriliyordu. İçtiği çorba da daha iyiydi,ama et yüzü gördüğü yoktu pek. Zaten ev halkı da ete hasretti; kırk beş frank kira karşılığında her allahın günü tavşan eti isteyecek hali yoktu ya! Bu para aileye azbuçuk destek oluyor, ufak tefek borçlar bir yana bırakılacak olursa, iki yakalarını bir araya getirebiliyorlardı. Maheu'ler de kiracılarından hoşnuttular; çamaşırını yıkıyorlar, yırtığını söküğünü, düğmelerini dikiyorlar, onu çekip çeviriyorlardı. Kısaçası, Etienne, kadın eli değen çevresindeki temizlik ve titizliği hissediyordu.

O sıralarda kafasını birtakım düşünceler kurcalamaya başladı. O zamana kadar, arkadaşlarının için için kaynaşan suskun öfkesi karşısında, yalnızca içgüdüsel bir isyan duygusuna kapılmıştı. Şimdiyse bir yığın soru takılıyordu kafasına. Neden insanların bir bölümü yoksul, bir bölümü zengindi? Neden yoksullar, zenginlerin ökçesi altında eziliyor, günün birinde onların yerine geçme umudu olmaksızın ömür tüketiyordu? Ve ilk aşamada, ne denli bilgisiz olduğu kafasına dank etti. O andan sonra gizli bir utançla, sinsi bir acıyla, içi içini kemirmeye başladı. Derinlemesine bir bilgisi yoktu, bu yüzden de, tutkuyla bağlandığı konulardan, insanların eşitliğinden, yeryüzü nimetlerinin hakça

paylaşılmasından söz etmeyi göze alamıyordu. Yine de, bilime susamış cahillerin yöntem tanımayan oburluğuyla rasgele geniş bilgiler edinmeye koyuldu. Bu konularda kendisinden daha çok şey bilen, sosyalist hareketin içinde bulunan Pluchart'la düzenli olarak mektuplaşmaya başladı. Ondan kitaplar istedi, iyice özümseyemediği bu bilgilerle daha da coştu. Özellikle «Maden İşçisinin Sağlığı» adlı kitaptan çok etkilendi; Belçikalı bir doktor, kömür işçilerini pençesine düşüren hastalıkları özetlemişti. Ayrıca, anlaşılmaz derecede kuru bir dille yazılmış ekonomi politik kitapları, kafasını karıştıran anarşist kitapçıklar; okuduktan sonra, girişeceği tartışmalarda kesin kanıtlar olarak ileri sürmek üzere sakladığı eski gazeteler vardı. Suvarin de birtakım kitaplar veriyordu; kooperatifçiliğe ilişkin bir kitap, onu tam bir ay hayallere sürüklemiş, parayı ortadan kaldıran, tüm toplumsal yaşamı emek temeline oturtan evrensel bir mübadele örgütünün düşünü kurdurmuştu. Bilgisizliğinden duyduğu utanç yavaş yavaş yok oluyor, düşünmeye başladı başlayalı, özgüveni yerine geliyordu.

Etienne, öğrenmeye yeni başlayanların hayranlığıyla coşuyor; yüreği, ezenlere duyduğu nefretle doluyor, ezilenlerin yakında zafere ulaşacakları umuduna sıkı sıkıya bağlanıyordu. Okuduğu kitaplardan edindiği yarım yamalak bilgilerle, yeni bir sistem kuracak duruma gelmemişti henüz. Rasseneur'ün temelden yoksun pratik istekleriyle Suvarin'in yıkıcı şiddet yandaşlığı kafasında birbirine karışıyor ve Etienne, her gün işletme'yi yerden yere vurduğu Avantage meyhanesi'nden çıktıktan sonra düşlere dalarak yürüyor, tek can kırmaksızın, tek damla kan dökmeksizin, insanların yeni bir yaşama kavuşacağı günü iple çekiyordu. Yalnız, bu hedefe nasıl ulaşılacağını pek kestiremiyordu; harekete geçildikten sonra işlerin yolunda gideceği umuduyla yetiniyordu, bir yeniden yapılanma programı çizmeye kalkıştığı anda kafası allak bullak oluyordu çünkü. Son derece ılımlı ve çelişik davranıyor; kimi zaman kimbilir hangi kitaptan kaptığı bir sözün, siyasetle toplumsal sorunların birbirine karıştırılmaması gerektiği yolundaki bir sözün, aralarında yaşadığı ağırkanlı madencilere söylenmesinde yarar görüyordu.

Şimdi, Maheu'lerin evinde, yatmaya çıkmadan önce aşağıda yarım saat kadar oturuluyordu. Etienne, hep aynı konuyu açıyordu. Bilgisi arttıkça, duyarlığı inceldikçe, işçi mahallesindeki bu uluorta sevişmelerden rahatsızlık duymaya başlamıştı. Böyle herkesin gözü önünde tarlalarda düzüşmek, kıçını göstermeden gömlek bile değişteremeycek kadar böyle sıkış tıkış yaşamak, hayvanca bir şeydi! Çok da sağlıksızdı üstelik, kızlar da oğlanlar da erkenden yozlaşıyordu!

Maheu:

«Elbette,» diye yanıt veriyordu. «Biraz daha parası olsa, gül gibi yaşayıp gider insan. Çok haklısın, böyle kıç kıça yaşamak hiç kimse için iyi değil. Sonu sonuna, kızlar gebe kalıyor, erkekler desen ayyaş olup çıkıyor.»

Ve tüm ev halkı söze karışıyor, hep bir ağızdan düşüncelerini açıklıyor, bu arada, yanık soğan kokusuyla zaten yeterince bozulmuş olan? odanın havasını gaz lambası büsbütün zehirliyordu. Hayır, çekilir şey değildi böyle yaşamak! Bir zamanlar kürek mahkûmlarına ceza olsun diye yaptırılan bir işte it gibi çalışarak erkenden geberip gidiyor, buna karşılık da akşamları sofrada et yüzüne hasret kalıyorlardı. Gerçi çorbayla filan nefis körletiyor, ölmeyecek kadar azbuçuk bir şeyler yiyorlardı; ama borç içinde sürünüyor, yedikleri şu bir lokma ekmeği sanki bir yerlerden çalmışlar gibi, suçluluk duygusuna kapılıyorlardı. Pazar günleri yorgun argın serilip yatıyorlardı. Tek eğlenceleri, ya küp gibi içmek ya da karılarını gebe bırakmaktı. Bira göbek yapıyor, çocuksa burnunun dikine gidiyordu. Yo yok, yaşamak denmezdi buna!

Maheude lafa karışıyordu:

«İşin beteri, bu düzenin değişmeyeceğini düşünüyoruz. İnsan gençken, gün gelip mutluluğu yakalayacağını sanıyor, umut dünyası işte, ama sonra bakıyor ki sefaletin biteceği filan yok, bir kapana kısılıp kalıyor... Ben kimsenin fenalığını istemem, ama kimi zaman bu haksızlık öyle bir tak ediyor ki canıma!»

Ortalığa sessizlik çöküyor, bu kısırdöngünün sıkıntısı içinde hepsi derin derin göğüs geçiriyordu. Bonnemort Baba eğer o sı-

rada oradaysa, gözlerini faltaşı gibi açarak bakakalıyordu. Onun zamanında sıkı mıydı böyle üzücü şeyler ağza alınsın? İnsan kömür tozları arasında dünyaya gelir, kömür damarlarında kazma sallayarak ömür tüketir, etliye sütlüye karışmazdı; oysa şimdilerde madencilere bir haller olmuştu, hırslı bir hava esiyordu ortalıkta.

«Öfkeyle kalkıp zararla oturmamalı,» diye söyleniyordu. «İyi bir bira, iyi bir biradır. Şefler ise boktan heriflerdir, ister filanca, ister falanca, başımızda hep bir şef bulunacak, öyle değil mi?.. Ne diye boş yere kafa patlatıyoruz öyleyse?»

O zaman Etienne parlayıveriyordu. Nasıl yani? İşçinin düşünmesini de mi yasaklayacaklardı? İşçiler düşünmeye başladığı içindir ki, yakında her şey değişecekti. İhtiyarın zamanında, kömür işçisi bir hayvan gibi yeraltında ömür tüketir, yeryüzünde olup bitenlere gözü kulağı tıkalı yaşardı. Bu yüzden, yönetimi ellerinde tutan zenginler aralarında anlaşıyor, iliğini kemiğini sömürmek için işçiyi alıp satıyorlardı. İşçinin ruhu bile duymuyordu bunu. Ama şimdi kuyunun dibindeki madenci uyanıyor, toprağın derinliklerindeki bir tohum gibi yeşeriyordu. Günün birinde, bir tarlanın ortasında bitiverdiği görülecekti! Evet evet, insanlar yetişecekti, adaleti yeniden sağlayacak olan bir işçi ordusu! Devrim'den beri tüm yurttaşlar eşit değil miydi? Mademki hep birlikte oy veriliyordu, öyleyse işçi ne diye kendisine ücret veren işverenin kulu kölesi olsundu? Büyük işletmeler, makineleriyle her şeyi, herkesi eziyorlardı; eskiden loncaların yaptığı gibi haksızlığa karşı birleşip kendilerini savunma güvenceleri bile şimdilerde yoktu! İşte bu yüzden ve daha bir yığın nedenler yüzünden, bilginin de yardımıyla, er geç dananın kuyruğu kopacaktı. Bunu anlamak için şu işçi mahallesine şöyle bir bakmak yeterdi: Dünyadan habersiz kara cahil büyükbabalar isimlerini yazamazken, babalar hiç değilse imzasını atabiliyor, oğullarsa çatır çatır okuyup yazıyorlardı. Evet, evet! Yavaş yavaş bir sürü insan yetişiyor, güneşte olgunlaşıyordu! Herkes artık, bulunduğu yere yapışmaktan vazgeçeceğine, başkasının yerine geçme amacı gideceğine göre, gücü ele geçirmek için ne diye zora başvurulmasındı?

Bu sözlerden çok etkilenen Maheu'nün içine yine de bir kurt düşmüştü:

«İyi güzel de, azıcık gık diyecek olsan, kapının önüne koyuveriyorlar. Büyükbaba haklı, çektiği onca eziyete karşılık okkanın altına hep işçi gidecek yine, hem de bir koyun budu bile yiyemeden!»

Bir süredir sesi çıkmayan Maheude, dalgınlığından sıyrılarak:

«Papazların dediği doğru olsa bari,» diyordu. «Bu dünyada çile çeken yoksullar, öbür dünyada zenginlik içinde yaşasa!..»

Sözü kahkahalarla kesiliyor, çocuklar bile annelerinin bu sözlerine gülüyordu. Dışarda tanığı oldukları yaşantı sonucunda hiçbir şeye inanmaz olmuşlardı; gerçi madendeki hortlaklardan gizliden gizliye hâlâ korkuyor, ama bomboş gökyüzüyle dalga geçiyorlardı.

Maheu:

«Bırak canım şu papazları!» diyordu. «Söylediklerine kendileri inanmış olsalardı, öte yanda kendilerine iyi bir yer ayarlamak için daha az tıkınıp daha çok çalışırlardı. Yok efendim yok, öldün mü öldün, gerisi fasafiso.»

Maheude, derin derin içini çekiyordu:

«Ah Tanrım! Ah tanrım!»

Sonra dizlerini döverek büyük bir üzüntüyle söyleniyordu:

«Öyleyse büsbütün mahvolduk desenize!»

Birbirlerinin yüzüne bakıyorlardı. Bonnemort Baba, mendiline tükürüyor; Maheu, sönmüş piposunu ağzında geveliyordu. Masanın kıyısına yaslanıp uyuyakalmış Lénore'la Henri'nin arasında oturan Alzire ise konuşulanlara kulak kesilmişti. Özellikle Catherine, elini çenesine yaslamış, iri, parlak gözlerini Etienne'e dikmişti; ateşli ateşli konuşarak inancını anlatan, kurduğu toplumsal düşün büyülü geleceğini gözler önüne seren delikanlıyı can kulağıyla dinliyordu. Dışarda, işçi mahallesi uykuya dalıyor, uzaktan uzağa bir çocuk ağlamasından, karısıyla atışan gecikmiş bir sarhoşun patırtısından başka hiçbir şey işitilmiyordu. Odada guguklu saat usulca tık tık ediyor, boğucu sıcaklığa karşın, kum serpili döşemeden nemli bir serinlik yükseliyordu.

Delikanlı:

«Düşündüğünüz şeye de bakın!» diyordu. «Mutlu olmak için Tanrı'ya, cennete ne gerek var? Mutluluğu bu dünyada kendi kendinize yaratamaz mısınız?»

Coşkulu bir sesle durmadan anlatıyordu. O konuştukça, karanlık ufuklar birdenbire ışıldıyor, bu yoksul insanların iç karartıcı yaşamında aydınlık bir pencere açılıyordu. Bitip tükenmek bilmeyen sefalet, hayvanca çalışmalar, koyun sürüsü gibi yününden ve canından olmalar, bütün bu felâketler, parlak bir günışığı altında silinip yok oluyordu. Ve adalet perisi, göz kamaştırıcı bir parıltıyla gökyüzünden yeryüzüne iniyordu. Tanrı öldüğüne göre, eşitliği ve kardeşliği adalet perisi egemen kılacak, insanları o mutlu edecekti. Tıpkı düşlerde olduğu gibi, bir gün içinde yepyeni bir toplum doğuyor, her yurttaşın emeğiyle yaşadığı, nimetlerinden ortaklaşa yararlandığı, alabildiğine güzel, alabildiğine görkemli bir dünya kuruluyordu. O eski, kokuşmuş dünya toz oluyor, çilesi sona eren genç bir insanlık, tek bir ulus halinde birleşiyordu. Bu toplumun yaşama ilkesine göre, herkes yeteneği oranında değer üretecek ve herkes ihtiyacı oranında pay alacaktı. Bu düş, sürekli genişliyor, güzelleşiyor, olanaksız olası yaptığı oranda çekicilik kazanıyordu.

İçin için dehşete kapılan Maheude, önceleri bunlara kulak asmak istemiyordu. Hayır,hayır, son derece güzel bir düştü bu, insan kendini böyle şeylere kaptırmamalıydı, çünkü o zaman yaşam çekilmez bir hale gelir, mutluluğu yakalamak isterken her şey mahvolup giderdi. Serseme dönen Maheu'nün aklı yatmış bir halde gözlerinin ışıldadığını gören kadının aklı başından gidiyor, bağırarak Etienne'in sözünü kesiyordu:

«Hayır adamım, hayır, kulak asma sen bu adama! Görüyorsun ya, masal anlatıyor bize... Burjuvalar bizler gibi çalışmaya razı olurlar mı hiç?»

Derken, yavaş yavaş kendisi de baştan çıkıyordu. İmgelemi canlanıyor, bu harikalar dünyasına dalınca o da umutla gülümsüyordu. Bir saatliğine de olsa içinde süründükleri acı gerçeği unutmak nasıl da tatlıydı! Hayvan gibi burnunu yerlere sürterek

yaşayan kimseleri, asla kavuşamayacakları şeylerle avutacak güzel yalanlar olmalıydı. Maheude'ü en çok heyecanlandıran ve Etienne'in görüşlerine katılmasına neden olan şey, adalet düşüncesiydi.

«Bak işte bu konuda yerden göğe kadar haklısın!» diye bağırıyordu. «Doğruluğa, adalete canım feda!.. Umarım bizim de insanca yaşayıp tadını çıkaracağımız adil günler gelir.»

Bu sözler, Maheu'yü de yüreklendiriyor, o da coşuyordu:

«Hey yarabbim! Bende mal mülk hak getire, ama o günleri görmek uğruna varımı yoğumu seve seve verirdim... Nasıl da yer yerinden oynardı ama! Peki, yakında mı olacak bu iş? Nasıl yapılacak?»

Etienne, yeniden anlatmaya koyuluyordu. Eski düzenin sallanmakta olduğunu, taş çatlasa birkaç ay daha dayanabileceğini, gözünü kırpmadan ileri sürüyordu. Uygulama konusunda bulanık görüşler ortaya atıyor, okuduğu şeyler kafasında karman çorman oluyor, bu bilgisiz insanların karşısında kendisinin de doğru dürüst akıl erdiremediği birtakım açıklamalarda bulunuyordu. Bu açıklamalar, kolayca ulaşılacak bir zaferle, sınıf çatışmasını sona erdirecek evrensel bir kucaklaşmayla, ılımlı hale gelen tüm sistemleri kapsıyordu; bu sırada, işverenlerle burjuvalar arasından çıkacak dikkafalıları hesaba katmıyordu pek, onlar nasıl olsa zorla hizaya getirilirdi. Maheu'ler, söylenenleri anlıyormuş gibi görünüyor, kilisenin ilk dönemlerinde, çürümüş köhne dünya üzerinde yetkin bir toplumun kuruluşunu bekleyen ilk hıristiyanların kör inancıyla, bu mucizevi çözüm yollarını onaylıyorlardı. Alzire bile söze karışıyor, mutluluğu, içinde çocukların gönüllerince yiyip içtiği, güle oynaya eğlendiği, sıcacık bir ev biçiminde düşlüyordu. Catherine, çenesi hep avuçlarına dayalı, gözleri Etienne'e dikili, öylece duruyor, delikanlı sustuğu zaman üşümüşçesine sararıp ürperiyordu.

Bir ara Maheude'ün gözü saate ilişiyor:

«Eyvahlar olsun, saat dokuzu geçmiş!» diye bağırıyordu. «Kalkın hadi, yarın sabah dünyada uyanamayız sonra!»

Ve Maheu'ler, bir anda keyifleri kaçarak, gönülsüzce kalkıyorlardı masadan. Sanki daha demin zengin olmuşlar da şimdi

yine eski yoksulluklarına dönmüşler gibi bir duyguya kapılıyorlardı. Bonnemort Baba, madene gitmek üzere çıkarken, bu masallar karın doyurmaz diye homurdanıyordu; birbiri ardından yukarı çıkan diğerleriyse, duvarlardaki nemin, içerdeki pis, boğucu havanın birdenbire farkına varıyorlardı. Etienne, yukarda, işçi mahallesine çöken ağır uyku içinde, mumu söndürdükten sonra yatağa giren Catherine'i uyku tutmadığını, durmadan sağa sola döndüğünü işitiyordu.

Çoğu kez bu söyleşilere komşular da katılıyordu; kamulculuğa bayılan Levaque'la, İşletme yerden yere vurulmaya başlanınca kendini sağlama almak için hemen yatmaya giden Pierron da katılımcılar arasındaydı. Arada bir Zacharie de uğruyor, ama siyaseti pek sevmediği için, Avantage'a gidip bira içmeyi yeğliyordu. Chaval ise pek keskindi, kan dökülmesini istiyordu. Hemen her akşam bir saat kadar Maheu'ler de oturuyordu; bu düzenli uğrayışlarda gizli bir kıskançlık, Catherine'i kaptırma korkusu vardı. Gitgide kabak tadı vermeye başlayan genç kız, geceleri ona sahip olabilecek bir erkekle yatmaya başladı başlayalı Chaval'in gözünde kıymete binmişti.

Etienne'in etkileyiciliği her geçen gün artıyor, yavaş yavaş tüm işçi mahallesine devrim tohumları serpiyordu. Gizli bir propagandaydı bu, çok da güvenliydi, böylece çevredeki saygınlığı artıyordu. Maheude, önlemi elden bırakmayan titiz bir evkadını olarak zaman zaman pirelense de, kirasını aksatmadan ödeyen, içkisi kumarı olmayan, başını kitaplardan kaldırmayan Etienne'i el üstünde tutuyor, delikanlının okumuşluğunu komşulara anlata anlata bitiremiyordu; konu komşu da, mektuplarını yazmasını isteyerek bunu kötüye kullanıyordu. Etienne, herkesin yazışmalarını yapan, çetrefil konularda evkadınlarına akıl öğreten işadamı gibi bir şey olmuştu. Eylül ayı geldiğinde o ünlü yardım sandığını en sonunda kurmayı başarmıştı. Sandık henüz pek zayıftı, yalnızca kendi mahallesindekiler üye olmuştu. Ama, eğer işletme bu işe taş koymaya kalkmazsa, bütün kömür ocaklarındaki işçileri üye yapacağını umuyordu. Kendisini, birliğin yazmanlığına seçmişlerdi, ayrıca yazdıkları karşılığında ufak tefek paralar da kazanıyordu. Böylece eli biraz olsun ra-

hatlamıştı. Evli bir maden işçisi iki yakasını bir araya getiremezdi ama kimsiz kimsesiz tutumlu bir delikanlı az çok bir şeyler biriktirebilirdi.

Ondan sonra Etienne de yavaş yavaş bir değişiklik oldu. Yoksulluk yüzünden uyuklayan kendini beğendirme ve rahat etme güdüleri uyanmaya başladı, kendine üstbaş aldı. Ayağına zarif deri çizmeler geçirdi, bir anda göze girdi, tüm mahalle çevresine toplandı. Gururu okşanıyor, koltukları kabarıyor, ünlü olmanın zevkine varıyordu. Daha dün işe başlamış gencecik biriyken başa geçip sözünü dinleten biri oluvermek, yakında patlak verecek devrimde büyük roller oynama umudunu daha da güçlendiriyordu. Yüzü bile değişti, üstüne ağırbaşlı bir hava geldi, sözlerini tarta tarta konuşmaya başladı; yeni yeni doğmaya başlayan tutkulu istekleri, devrimci kuramlarını keskinleştiriyor ve onu çatışma kavramına sürüklüyordu.

Bu arada sonbahar ilerliyor; ekim ayının ayazı, işçi mahallesindeki küçük bahçeleri dımdızlak bırakıyordu. Varageleci çocuklar, cılız leylakların ardındaki arabalığın damına sürücü kızları yatıramaz olmuştu; şimdi bahçelerde, yalnızca kış sebzeleri, üzerlerinde beyaz kırağı tanecikleri parıldayan lahanalar, pırasalar ve salamuralık hıyarlar kalmıştı. Sağanak yağmur yine kırmızı kiremitleri dövüyor, sel halinde oluklardan akarak alttaki fıçılara şakırtıyla dökülüyordu. Evlerde tıkabasa kömür dolu sobalar hiç sönmüyor, kapalı odaların havasını daha da ağırlaştırıyordu. Büyük yoksulluk mevsimi yine başlamıştı.

Ekimin o buz gibi ayaz gecelerinden birinde, aşağıda yaptığı ateşli konuşmanın heyecanıyla, Etienne'in gözüne uyku girmiyordu. Catherine'in gelip mumu söndürüşünü, yorganın altına süzülüşünü izlemişti. Genç kız da heyecanlı görünüyordu. Kimi zaman aceleden elini ayağını dolaştıran, soyunup giyinirken büsbütün açılıp saçılmasına yol açan o utanma nöbetlerinden birine tutulmuştu. Karanlıkta ölü gibi kıpırtısız yatıyordu; ama Etienne onun da uyuyamadığını, kendisi genç kızı nasıl düşünüyorsa, onun aklının, da kendisinde olduğunu hissediyordu. Bu karşılıklı düşleyişler, hiçbir zaman böylesine şaşkına çevirmemişti onları. Dakikalar geçiyor, ikisi de kılını kıpırdatmıyor,

tutmak için büyük çaba harcamalarına karşın solukları daha da sıklaşıyordu. Etienne, tam iki kez az kalsın fırlayıp kızı kucaklayacaktı.

Birbirlerine böylesine arzu duyup da sevişmemek enayilikti doğrusu. İsteklerini ne diye bastırıyorlardı sanki? Çocuklar mışıl mışıl uyuyordu; kızın, sevişmeye can attığına, soluk soluğa kendisini beklediğine, hiç sesini çıkarmadan, dişlerini sıkarak kollarıyla saracağından emindi. Yaklaşık bir saat kadar öyle kaldılar. Ne delikanlı kalkıp onun yanına gitti, ne de kız, çağrı anlamına gelir korkusuyla sağa sola döndü. Böyle burun buruna yaşadıkça, utanıp sıkılmalar, kaçgöç, kendilerinin de açıklayamadığı bir arkadaşlığın yol açtığı nezaket, aşılmaz bir duvar örüyordu aralarına.

IV

Maheude, kocasına:

«Bana bak,» dedi, «mademki para almaya Montsou'ya gidiyorsun, gelirken yarım kilo kahveyle bir kilo şeker getir bari.»

Maheu, tamirciye para vermemek için ayakkabısının tekini kendisi dikiyordu. Elindeki işi bırakmadan:

«Olur!» diye mırıldandı.

«Kasaba da uğrasan diyorum... Bir parça dana eti alsan?.. Epeydir yüzüne hasret kaldık.»

Maheu, bu kez başını kaldırdı:

«Sen beni çuvalla para alacak sanıyorsun galiba... Herifler işe ara vere vere on beş günlük ücreti iyice tırtıkladılar zaten.»

Sustular. O gün ekim ayının son cumartesisiydi, öğle yemeğinden henüz kalkmışlardı. İşletme, ödemelerin karışıklığa yol açtığını bahane ederek ocaklarda kömür çıkarma işini o gün yine ertelemişti. Gittikçe derinleşen sanayi krizinden paniğe kapılan işletme, yeterince şişkin olan kömür stokları daha fazla artmasın diye, sudan nedenlerle on bin işçisini her fırsatta işsiz bırakıyordu.

Maheude:

«Biliyorsun,» dedi, «Etienne seni Rasseneur'ün orda bekliyor. Onu da al yanına, iş saatlerinizi saymayacak olurlarsa, o gelir onların hakkından.»

Maheu, başını sallayarak onayladı.

«Babanın durumunu da konuş ilgililerle. Doktor, müdiriyetin ağzına bakıyor... Doktor yalan söylüyor, hâlâ çalışabilecek durumdasın, değil mi, baba?»

Bonnemort Baba, kendi deyişiyle, bacakları tutulduğu için, on gündür iskemlesine çakılıp kalmıştı.

Maheude, soruyu yinelemek zorunda kaldı. Yaşlı adam, homurdanarak:

«Elbette çalışırım,» dedi. «Bacaklarım sızlıyorsa ölmedik ya! Bütün bunları yüz seksen franklık emekli ödeneğimi vermemek için uyduruyorlar.»

Maheude, yaşlı adamın belki de artık kesinlikle getiremeyeceği kırk meteliği düşünerek üzüntüyle haykırdı:

«Aman Tanrım! Bu gidişle yakında hepimiz açlıktan ölüp gideriz.»

Maheu:

«Merak etme,» dedi, «insan ölünce acıkmaz artık.»

Ayakkabısına birkaç çivi daha çaktıktan yola çıkmaya karar verdi. İki yüz kırklar Mahallesi ancak dörde doğru alırdı parasını. Bu nedenle erkekler hiç acele etmeden işi ağırdan alıyor, sallana sallana çıkıp Montsou'ya gidiyorlardı. Karıları arkalarından koşarak, parayı alır almaz dönüp gelsinler diye sıkı sıkı tembihte bulunuyorlardı. Meyhanelere yapışıp kalmamaları için, çoğu öteberi ısmarlıyordu kocalarına.

Etienne, haberleri öğrenmek için Rasseneur'ün meyhanesine gelmişti. Ortalıkta birtakım söylentiler dolaşıyor, payandalama konusuna bozulan işletme'nin bunu büyük bir soruna dönüştürdüğü söyleniyordu. İşçilere sürekli ceza kesiliyor, bir çatışmanın çıkması kaçınılmaz görünüyordu. Gerçi bu durum anlaşmazlığın yalnızca görünen yanıydı; aslında işin içinde daha bir sürü gizli ve ciddi nedenler yatıyordu.

Etienne, içeri girdiği sırada, Montsou dönüşü meyhaneye

uğrayan biri, birasını içerken, veznenin oraya bir duyuru asıldığını söylüyor, ama bu duyuruda ne yazdığını bilmiyordu. Bir başkası, derken bir üçüncüsü girdi içeri. Her gelen başka bir şey anlatıyordu. Görünen o ki, işletme kesin bir karar almıştı.

Etienne, üzerinde bir paket tütünden başka bir şey bulunmayan masaya, Suvarin'in yanına otururken sordu:

«Sen ne dersin bu işe?»

Makinist, ancak sigarasını sardıktan sonra yanıt verdi:

«Böyle olacağı baştan belliydi derim... Sizi kışkırtmak istiyorlar.»

Durumu çözümleyecek kadar uyanık bir zekâya ancak o sahipti. Serinkanlı bir tavırla, açıklamalarda bulundu. Krizden zarar eden işletme, batmamak için giderlerini kısmak zorundaydı; kemerleri sıkmak da işçilere düşüyordu kuşkusuz; işletme, şu ya da bu bahaneyle ücretlerde indirime gidecekti. İki aydır kömür, kuyu ağzında bekliyordu; neredeyse tüm fabrikalar işsizdi. Araçların bozulmasından korktuğu için ocakları kapatmayı göze alamayan işletme, daha az zararlı bir orta yol arıyor, belki de işçilerin burnunu sürtecek ve daha düşük ücretle çalışmak zorunda bırakacak bir grev tasarlıyordu. Ayrıca, yeni kurulan şu yardım sandığı da işletme'yi kaygılandırıyor, gelecekte bunun büyük bir tehlike yaratacağını düşünüyordu; eğer grev olursa, zaten henüz dolmamış olan sandığın dibine darı ekilecekti.

Rasseneur de gelip Etienne'in yanına oturmuştu, ikisi de can kulağıyla dinliyordu. Yüksek sesle konuşabilirlerdi artık, tezgâhtaki Bayan Rasseneur'den başka kimse kalmamıştı içerde.

Meyhaneci:

«Amma da yaptın ha!» dedi. «Daha neler... Bunca velveleye ne gerek var? Grevden hiçbir şey geçmez işletme'nin eline, işçilerin de öyle. En iyisi uzlaşmaktır.»

Aslında akla yakın bir sözdü bu. Rasseneur, hep ılımlı isteklerde bulunmaktan yanaydı. Dahası, eski kiracısının ünü dört bir yanı sardı saralı, bu ılımlı ilerleme sistemine aşırı bir bağlılık gösteriyor, her şeye bir çırpıda sahip olmaya kalkanın, hiçbir şey elde edemeyeceğini ileri sürüyordu. Voreux işçilerinin içki içmek ve akıl danışmak için eskisinden daha az gelip gittikleri

meyhanede, kendini biraya vurarak göbek bağlayan Rasseneur'ün saflığı, için için kıskançlığa dönüşmeye başlamıştı. Öyle ki, kimi zaman, işten atılmış eski bir madenci olarak kuyruk acısını unutuyor, işletme'den yana çıktığı bile oluyordu.

Bayan Rasseneur, tezgâhın ardından bağırdı:

«Yani, greve karşı mısın sen?»

Kocası, bastıra bastıra evet yanıtını verince kadın susturdu onu:

«Bak sen! Vay ödlek vay! Bırak da şu baylar konuşsun!»

Etienne'in gözleri, kadının getirdiği bira bardağına dalıp gitmişti, düşünüyordu. Sonunda başını kaldırdı:

«Arkadaşın anlattığı şeyler doğru olabilir,» dedi. «Ama çok üstümüze gelirlerse greve gitmek zorunda kalırız... Pluchart da bu konuda akla yakın şeyler yazıyor bana. O da greve karşı, bundan işveren kadar işçi de zararlı çıkar, sonunda da kesin bir şey elde edilmez diyor... Öte yandan, grevin, bizim işçileri Uluslararası İşçiler Birliği'ne çekebilmek için iyi bir fırsat yaratacağını söylüyor... Alın işte mektup burada.»

Gerçekten de, Montsou'lu kömür işçilerinin Enternasyonal'e gösterdikleri ilgisizliğe canı sıkılan Pluchart, anlaşmazlık sonunda işletme'yle çatışmak zorunda kalınırsa, hepsinin toptan örgüte üye olacağını umut ediyordu. Etienne, tüm çabalarına karşın bir tek üye bile kazanamamıştı; aslında tüm ağırlığını, daha olumlu yaklaşılan Yardım Sandığı'ndan yana koymuştu. Ama bu sandık henüz öylesine yoksuldu ki, Suvarin'in de dediği gibi, hemen boşalırdı; işte o zaman grevciler, dünya ülkelerindeki diğer emekçi kardeşlerinden destek görmek üzere, ister istemez Uluslararası İşçiler Birliği'ne koşacaklardı.

Rasseneur:

«Sandığın kaç parası var?» diye sordu.

Etienne:

«Olsun olsun da üç bin frank,» diye yanıt verdi. «Biliyorsunuz, önceki gün Müdürlük'ten beni çağırdılar. Neme lâzım şimdi, kibar davrandılar, işçilerin yardım sandığı kurmalarına karşı olmadıklarını ısrarla belirttiler. Yalnız, bana öyle geliyor ki, san-

dığın denetimini ellerine almak istiyorlar... Anlayacağınız: Bu yüzden hırgür çıkacak aramızda.»

Meyhaneci, küçümser bir havayla ıslık çalmaya başladı. Üç bin frank ha?! Bu kadarcık parayla ne yapılırdı yahu? Altı günlük ekmek parasına bile yetmezdi; özellikle de yabancılara, İngiltere'deki emekçilere güvenerek eyleme geçilecekse yanmışlardı, o zaman hepten hapı yutmuşlardı. Yo yo, saçmalıktan başka bir şey değildi bu grev!

Bunun üzerine, kapitalizm karşıtlığı üzerinde her zaman tam bir görüş birliğine varan bu iki adam, ilk kez sert bir tartışmaya tutuştu.

Etienne, Suvarin'e dönerek:

«Peki, sen ne diyorsun?» diye yeniden sordu. Suvarin, her zamanki gibi küçümseyen bir tavırla karşılık verdi:

«Grev mi? düpedüz saçmalık!»

Bu söz üzerine ortalığa çöken sinirli sessizliğin hemen ardından ekledi:

«İlle de istiyorsanız siz bilirsiniz, ben hayır demem. Taraflardan biri mahvolur, öbürü ölür, eh nerden baksan bu da temizlik sayılır... Ama, bu gidişle dünyayı değiştirmeye bin yıl ister. Siz önce, içinde topluca geberip gittiğiniz şu zindanı havaya uçurmakla başlayın işe!»

Suvarin o narin elini uzatmış, açık kapıdan binaları gözüken Voreux'yü gösteriyordu. Tam o anda beklenmedik bir olayla lafı yarıda kaldı: Bir ara dışarı çıkan Polonya adındaki o evcil, kocaman dişi tavşan, çırak çocuklarca taş yağmuruna tutulmuş, fırlayarak içeri koşmuştu, korkudan ödü, kopmuş, kulaklarını düşürüp kuyruğunu bacaklarına kıstırmış, gelip Suvarin'in bacakları arasına sığınmıştı; kucağına alması için yalvarırcasına sürtünüyor, ayaklarıyla tırmalıyordu. Suvarin tavşanı alıp dizlerine yatırdı, avuçlarını üstüne kapadı, bu yumuşacık, sıcacık tüyleri okşarken her zamanki gibi düşlere daldı.

O sırada Maheu girdi içeri. Birasını ikramda bulunurcasına satan Bayan Rasseneur'ün nazik üstelemelerine karşın hiçbir şey içmek istemedi. Etienne'de kalkmıştı zaten, birlikte Montsou'nun yolunu tuttular.

İşletme'nin ödeme günlerinde, Montsou, pazara rastlayan yortu günlerinde olduğu gibi bayram yerine dönerdi. Bütün mahalelerden akın akın işçiler gelirdi. Veznenin bulunduğu oda çok dar olduğundan kapı önünde beklemeyi yeğlerler, kaldırımda toplanarak sürekli yenilenen ve yolu tıkayan uzun bir kuyruk oluştururlardı. Seyyar satıcılara gün doğar, tekerlekli işporta arabalarını oraya çekerek porselen kapkacaktan salama sosise kadar bir yığın şey satarlardı. Ama asıl iş yapan yerler birahanelerle meyhanelerdi; çünkü madenciler paralarını almadan önce tezgâhların önüne takılırlar, paralarını aldıktan sonra da ıslatmak için yine buraya damlarlardı. Neyse ki, Volcan'a gidip de tüm parayı orada çarçur etmiyorlardı.

Maheu'yle Etienne, o gün küçük toplulukların arasında ilerlerken, herkesin için için köpürdüğünü fark ettiler. Alınan paranın bir bölümünün meyhanelerde hesapsız kitapsız harcandığı günlerdeki kaygısızlıktan eser yoktu. Yumruklar sıkılıyor, ağızlardan homurtular dökülüyordu.

Maheu, Piquette'in önünde karşılaştığı Chaval'e:

«Yine bir halt karıştırmışlar, öyle mi?» diye sordu.

Chaval, Etienne'e doğru dik dik bakarak, öfkeli bir homurtu çıkardı. Açık eksiltmeden beri ortaklıktan ayrılmış, başka bir takıma geçmişti; daha dün gelen ve ayağının tozuyla tüm mahalleyi avcuna alarak parmağında oynatan Etienne'e karşı giderek artan bir kıskançlık besliyordu. Kuşkusuz, bu kıskançlığa bir de kız davası ekleniyordu. Catherine'i alıp Réquillart'a ya da cüruf tepesinin arkasına götürdüğü zaman, anasının kiracısıyla işi pişirdiğini söyleyerek kızı suçluyor, sonra içini tutuşturan yırtıcı tutkuya kapılarak çılgınca okşayıp örseliyordu.

Maheu, delikanlıya bir soru daha yöneltti:

«Voreux'nün sırası geldi mi acaba?»

Chaval başıyla evet deyip sırt çevirince, şantiyeye girmek üzere ilerlediler.

Vezne, ortadan parmaklıkla ikiye bölünmüş dikdörtgen biçiminde daracık bir odaydı. Duvar boyunca dizili sıralara beş altı madenci oturmuş bekliyor; veznedarla genç yardımcısı, elinde

şapkasıyla ayakta duran bir işçiye para sayıyordu. Soldaki sıranın üstünde, külrengi duvarda ilk bakışta hemen göze çarpan sarı renkli bir kâğıt asılıydı; sabahtan beri tüm işçiler bu kâğıdın önünde geçit yapıyorlardı. İkişer üçer giriyor, bir süre sarı kâğıdın önünde dikilip duruyor, sonra hiç ses çıkarmadan, sanki bellerine birer tekme yemişçesine, omuzlarını çökerterek sarsak adımlarla çekip gidiyorlardı.

Duyurunun önünde, biri şapşal suratlı genç, öbürü bön bön bakan tiridi çıkmış yaşlı, iki işçi dikiliyordu. İkisi de okuma yazma bilmiyor, genç olanı hecelemeye çalışıyor, yaşlı olanıysa aval aval bakıyordu. Birçoğu sırf görmek için, anlamadan bakmaya geliyordu.

Maheu, okuması iyi olmadığı için, arkadaşına:

«Oku şunu da anlayalım bakalım,» dedi.

Etienne, duyuruyu okumaya başladı. Bütün işçilere seslenen bir duyuruydu bu. İşletme, payanda işinin baştan savma yapılması karşısında ceza kesmekten usanmış, çıkarılan kömüre yeni bir ücret tarifesi uygulama kararı almıştı. Bundan böyle, sağlam iş çıkartmak için belirli bir ölçü temel alınacak, madene indirilen ve kullanılan direklerin metreküpüne göre, payandalama, ayrıca ücretlendirilecekti. Çıkarılan kömürde vagon başına verilen ücret, damarın niteliğine ve yükleme alanına uzaklık ya da yakınlığına göre kırk elli santim kadar indirim yapılacaktı. Bu indiriminin, payandalama ücretiyle giderileceği de oldukça karmaşık bir hesapla kanıtlanmaya çalışılıyordu. İşletme, yeni ücret tarifesinin üstünlüğünü herkesin anlayabilmesi için bir düşünme süresi veriyor, kararın ancak gelecek pazartesi, yani 1 Aralık'tan sonra uygulamaya konulacağını bildiriyordu.

Veznedar:

«Hey, biraz daha yavaş sesle okusanıza şunu!» diye bağırdı. «Ne konuştuğumuzu duyamaz olduk yahu!»

Etienne, bu uyarıya kulak asmadan okumaya devam etti. Sesi titriyordu, bitirdiği zaman, hepsi de hâlâ duyuruya bakıyordu. Yaşlı madenciyle delikanlı sözün gerisini bekliyor gibi bir sü-

re duraladılar, sonra omuzları çökük, süklüm püklüm uzaklaştılar.

Maheu:

«Vay anasına!» diye mırıldandı.

Arkadaşıyla birlikte bir sıraya oturmuştu. Sarı kâğıdın önündeki geçit sürüp giderken onlar kafa kafaya vermiş, hesap kitap yapıyorlardı. Bu herifler kendileriyle alay mı ediyorlardı yoksa? Payandalama ücretiyle, vagon başına ücretten indirilen on santimlik zararı karşılamaları olanaksızdı. Payanda işinden taş çatlasa sekiz santim kazanırlardı. Bu durumda işletme, iki santimlerini iç etmiş oluyordu; üstelik işi beğendirebilmek için dünyanın zamanını harcayacaklardı. Demek ki işletme'nin asıl amacı, dolambaçlı yoldan ücretleri indirmekti! İşçinin cebinden keserek giderleri kısıyorlardı!

Maheu, başını kaldırarak:

«Vay anasına!» diye yineledi. «Bunu kabul edersek, hapı yutarız!»

O sırada gişenin önü boşalmıştı, parasını almak için yaklaştı. *Takım başları vezneye yalnız geliyor, aldıkları paraları takım* arkadaşlarına onlar dağıtıyor, böylece zaman kazanılmış oluyordu.

Veznedar yardımcısı:

«Maheu ve arkadaşları, Filonniere damarı, yedi numaralı kazı ocağı...» dedi.

Maden çavuşlarının her gün, ocaklara göre çıkarılan vagon sayısını işaretledikleri çetelelere bakılarak düzenlenen çizelgede sıradakinin adını arıyordu. Sonra, yine:

«Maheu ve arkadaşları,» dedi, «Filonnaire damarı, yedi numaralı kazı ocağı... Yüz otuz beş frank.»

Veznedar, okunan rakamı ödedi.

Afallayan kazmacı:

«Şey, affedersiniz, efendim,» diye kekeledi. «Bir yanlışlık olmasın sakın?»

Beyninden vurulmuşa dönmüş, hafif bir titremeyle donakalmıştı, elini sürmeden paraya bakıyordu. Alacağı paranın düşük olacağını biliyordu ama bu kadar da az olamazdı, hesapta mut-

laka bir yanlışlık vardı. Zacharie'nin, Etienne'in ve Chaval'in yerini alan işçinin paylarını ödedikten sonra kendisine, babasına, Catherine'e ve Jeanlin'e topu topu elli frank kalacaktı.

Veznedar:

«Hayır, hayır,» dedi. «Yanlışlık filan yok. İki pazarla çalışılmayan dört günü çıkardık mı geriye dokuz işgünü kalır.»

Maheu, hesabı gözden geçiriyor, mırıltıyla toplama yapıyordu: Dokuz işgünü, kendisine otuz frank, Catherine'e on sekiz, Jeanlin'e dokuz frank düşüyordu. Bonnemort baba da üç gün çalışmıştı. Zacharie'yle öbür iki arkadaşın doksan frangını da ekleyince daha fazla tutması gerekiyordu:

Veznedar yardımcısı:

«Kesilen cezaları unutmayın,» dedi. «Payandayı şişirdiğiniz için yirmi frank da cezanız var.»

Kazmacı, umutsuzca elini salladı. Yirmi frank ceza, işsiz geçen dört gün! Bu durumda hesap tamamdı. Bonnemort Baba'nın çalıştığı ve Zacharie'nin evlenmediği dönemde on beş günlük ücretleri yüz elli frangı bulurdu oysa.

Sabırsızlanan veznedar çıkıştı:

«Şu parayı alacak mısın, almayacak mısın? Görüyorsun işte, sırada bekleyenler var... İstemiyorsan söyle!»

Maheu, titreyen iri elleriyle paraları toplarken veznedar, kolunu tuttu:

«Dur bakalım hele, listede adın var. Toussaint Maheu'ydü değil mi? Genel sekreter seni görmek istiyor. Gir bakalım, şu anda yalnız.»

Şaşalayan işçi, eski maun eşya döşeli, soluk yeşil halıyla kaplı bir odada buldu kendini. Ve tam beş dakika boyunca, oturduğu masa başındaki kâğıtların arasından konuşan, soluk benizli, iriyarı bir adam olan Genel Sekreter'i dinledi. Kulaklarındaki uğultu yüzünden söylenenleri anlayamıyordu. Babasından söz edildiğini yarım yamalak da olsa anlayabildi; kırk yılını doldurmuş ellisini aşkın bir işçi oluşu gözönüne alınarak yüz elli frank emekli aylığı bağlanması konusu işletme tarafından incelenecekti. Sonra, Genel Sekreter'in sesinde bir sertleşme hisseder gibi oldu. Siyasetle uğraşmakla suçlanarak gözdağı veri-

liyor; kiracısından ve yardım sandığından söz ediliyordu. Sonunda da, onun gibi akıllı uslu bir işçinin böyle abuk subuk işlere burnunu sokmaması gerektiği öğütleniyordu. Karşı çıkmak istedi ama kemküm etmekten başka bir şey yapamadı, titreyen parmaklarıyla şapkasını evirip çevirerek geri çekildi:

«Başüstüne efendim... Emin olun ki efendim...»

Dışarda, kendisini beklemekte olan Etienne'in yanına gidince, artık kendini tutamadı:

«Sünepenin tekiyim ben, ağzının payını vermeliydim herifin!.. Hem bir lokma ekmeğe muhtaç kal, hem de bir yığın saçmalığı sineye çek! Evet, senin anlayacağın, adam kafayı sana takmış, işçileri zehirlediğini söylüyor... Ama ne yaparsın işte! Allah kahretsin! Boyun eğip alttan almaktan başka ne gelir elden! Herif haklı,en doğrusu bu.»

Maheu sustu, hem öfkeliydi hem de korkulu. Etienne, kaygılı kaygılı düşünüyordu. Yolu tıkayan işçi kalabalığının arasından geçtiler. Kızgınlık artıyordu, sakin bir halkın kızgınlığıydı bu, öfkeli el kol hareketlerinden yoksun olan bu yoğun kitlenin üstünde her an geliyorum diyen korkunç bir fırtına uğultusu dolaşıyordu. Anlayanlar hesaplamıştı, işletme'nin payanda işinden kazandığı iki santim ağızdan ağıza dolaşıyor, bu durum hiç hesap kitap bilmeyenleri bile zıvanadan çıkarmaya yetiyordu. Onları asıl çileden çıkaran şey ücret indirimiydi; aç insanların işsizliğe ve haksız para cezalarına karşı başkaldırışıydı bu. Zaten kursaklarına doğru dürüst bir şey girdiği yoktu ücretler biraz daha düşürülünce ne yaparlardı? Meyhanelerde bağıra çağıra öfkeyle konuşuluyordu; öfke, gırtlaklarını öyle kurutuyordu ki, ellerine geçen o azıcık para da tezgâhlara yatıyordu.

Montsou'den mahalleye gelinceye kadar Etienne'le Maheu ağızlarını açmadılar. Maheu içeri girince, çocuklarla oturan Maheude kocasının eli boş döndüğünü hemen gördü:

«Eh yani aferin sana! Hani kahvem, hani şekerim, etim?.. Bir parça dana eti alsan batar mıydın?»

Maheu yanıt vermedi, yenmeye çalıştığı üzüntüden boğuluyordu. Madende geçen yılların derinleştirdiği sert çizgili erkek

yüzü birden üzüntüyle karmakarışık oldu, gözlerinde beliren damlalar, yanaklarından yağmur gibi süzülmeye başladı. Bir iskemleye yığılmış, elli frangı masanın üstüne fırlatmış, hıçkıra hıçkıra ağlıyordu.

«Al, hepsi bu kadar işte,» diye kekeledi. «Hepimizin kazancı bu kadar.»

Maheude, Etienne'e baktı, onun da ağzını bıçak açmadığını görünce ağlamaya başladı. Dokuz kişi elli frankla on beş gün nasıl geçineceklerdi? Büyük oğlan onları yüzüstü bırakmış, ihtiyarın bacakları tutmaz olmuştu. Açlıktan ölmeleri yakındı. Annesinin ağlamasına çok üzülen Alzire boynuna sarıldı. Estelle avaz avaz bağırıyor, Lénore'la Henri hüngür hüngür ağlıyordu.

Az sonra tüm işçi mahallesinden aynı yoksulluk çığlığı yükseldi. Erkekler evlerine dönmüştü, ellerine geçen bir damlacık parayı görünce aileler ağlaşmaya başlamıştı. Kapılar açıldı, kadınlar dışarı fırladı, yakınmaları evlere sığmıyormuş gibi dışarda bağırıyorlardı. Çiseleyen yağmura aldırış etmeden kaldırımlardan birbirlerine sesleniyor, avuçlarını açarak kocalarının aldığı parayı gösteriyorlardı.

«Vere vere şu verdikleri paraya bakın hele! İnsanla alay etmek değil mi bu?»

«Bir de şuna bakın! On beş günlük ekmek parasına bile yetmez.»

«Ya benimkine ne buyurulur? İnanmayan alsın saysın... Sırtındaki gömleği bile sattırır bunlar!» Maheude de sokağa çıkmıştı. Hepsinden daha çok bağırdığı için Levaque Kadın'ın başına kalabalık toplandı. Kocası olacak ayyaş ortalarda yoktu henüz; az ya da çok, eline geçen parayı Volcan'da eriteceğini sanıyordu. Philomene de, Zacharie alacağı parayı çarçur etmesin diye Maheu'nün dönüşünü beklemişti. Mahallede bir tek Pierronne'un keyfine diyecek yoktu; o Pierron denilen alçak, allem ediyor kallem ediyor, mesai saatlerini daha yüksek göstermenin yolunu buluyordu. Ama Brûlé Kadın, damadının bu davranışını alçaklık sayıyordu; tiridi çıkmış vücuduyla bağırıp çağıran kadınların arasına karışmış, Montsou'ya doğru yumruğunu sallıyordu.

Hannebeau'ların adını açıkça söylemeden:

«Bu sabah hizmetçilerini arabada gördüm,» diye bağırıyordu. «Evet, o aşçı karı çift atlı arabaya kurulmuş, Marchiennes'e balık almaya gidiyordu!..»

Müthiş bir gürültü yükseldi, herkes yeniden sövüp saymaya başladı. Efendilerinin arabasına binip kasabanın pazarına giden bu beyaz önlüklü hizmetçi kadın, herkesi zıvanadan çıkarmıştı. İşçiler açlıktan geberirken, onlar hâlâ balık zıkkımlanma derdindeydiler, öyle mi? Son yiyişleri olurdu inşallah! Ama dur hele, günün birinde yoksullara da sıra gelecekti elbet! Böylece, Etienne'in ektiği tohumlar yeşeriyor, bir isyan çığlığı halinde büyüyüp serpiliyordu. Kendilerine vaat edilen altın çağın gelmesini iple çeken insanların sabırsızlığı, dört bir yanlarını mezar gibi saran kahrolası sefaletin ötesindeki mutluluktan pay almak isteyen insanların coşkusuydu bu. Bu haksızlık canlarına tak demişti artık; yedikleri bir lokmacık ekmeği bile çekip almak istediklerine göre, haklarını söke söke alacakları gün yaklaşıyor demekti. Özellikle kadınlar, kimsenin yoksulluk ve açlık çekmeyeceği o harikalar diyarına ulaşmak için, neredeyse hemen saldırıya geçeceklerdi. Hava iyice kararmış, yağmur hızını artırmıştı, ama kalabalık, cıyak cıyak bağrışan çocuk sürüsü ortasında hâlâ dövünüp duruyordu.

O akşam, Avantage'da toplantı yapıp grev kararı aldılar. Rasseneur, artık karşı çıkmıyor; Suvarin ise bunu büyük bir çatışmanın ilk adımı sayıyordu. Etienne, durumu kısaca özetledi: İşletme mademki mutlaka grev istiyordu, istediği olacaktı!

V

Aradan bir hafta geçti; her an bir çatışmanın patlak vermesini beklerken, çalışma, kuşkulu ve iç karartıcı bir hava içinde sürüp gidiyordu.

Maheu'lerin on beş günlük ücreti, bu kez daha düşük olacağa benziyordu. Bu yüzden Maheude, onca ılımlılığına ve sağduyusuna karşın, gittikçe hırçınlaşıyordu. Kızı Catherine, bir

gece eve gelmemişti. Ertesi sabah öyle yorgun, öyle hasta dönmüştü ki işe gidememişti; iki gözü iki çeşme ağlıyor, kendisinin hiçbir suçu olmadığını söylüyor, Chaval'in, eğer giderse dayaktan geberteceğini söyleyerek zorla alıkoyduğunu anlatıyordu. Kıskançlıktan çılgına dönen Chaval, ailenin kızlarını kendi eliyle Etienne'in koynuna soktuğundan emin olduğunu söylüyor, Catherine'in dönmesini engelliyordu. Küplere binen Maheude, Montsou'ya gidip sille tokat girişeceğini söyleyerek, kızının bu alçak herifle görüşmesini yasakladı. Ama bu arada olan olmuş, o günkü yevmiye yanmıştı; kıza gelince, hazırda iyi kötü bir sevgilisi varken yenisini bulmaya pek istekli değildi.

İki gün sonra bir başka olay çıktı. Pazartesi ve salı günleri Voreux'de uslu uslu çalışıyor sandıkları Jeanlin, işten kaytarmış, Bébert'le Lydie'yi de alarak bataklıklarda ve Vandame Ormanı'nda gezintiye çıkmıştı. Öbür iki çocuğu da ayartmıştı; neyi talan etmeye gittikleri, hangi tehlikeli oyunları oynadıkları belli değildi. Jeanlin, bir temiz dayak yedi; annesi, korkudan ödleri patlayan mahalle çocuklarının önünde evire çevire dövdü onu. Olur şey değildi canım! Doğduklarından bu yana başlarına bir sürü masraf açan bu veletler, tam elleri ekmek tutacağı sırada cıvıtıveriyorlardı! Bu çığlıkta, kendi geçmişinin acı anıları, doğan her çocuğa ilerde eve ekmek getirecek bir geçim aracı gözüyle bakılmasına yol açan geleneksel bir yoksulluk vardı.

O sabah erkeklerle kız madene gittikten sonra, Maheude yattığı yerden doğrularak Jeanlin'e döndü:

«Bana bak,» dedi. «Bir daha böyle bir halt yersen kemiklerini kırarım ona göre!»

Maheu'nün yeni kömür damarında iş çok zordu. Filonniere damarının bu bölümü öyle dardı ki, duvarla tavan arasına sıkışarak çalışan kazmacıların dirsekleri kömür çıkarırken yara bere içinde kalıyordu. Üstelik, ıslaklık giderek artıyordu; her an kayaları patlatıp insanları sürükleyecek azgın bir su baskınından korkuluyordu. Bir gün önce Etienne, kazmasını vurup kanırtınca, yüzüne su fışkırmıştı; neyse ki, su yalnızca ocağı daha fazla ıslatıp biraz daha sağlıksız bir hale getirmekle kalmıştı. As-

lında Etienne, kaza olasılığını aklının ucundan bile geçirmiyor, tehlikeye bana mısın demeden arkadaşlarıyla birlikte çalışmayı sürdürüyordu. Grizu içinde çalışmalarına karşın, gözkapaklarına binen ağırlığı, kirpiklerine ördüğü örümcek ağını hissetmiyorlardı. Kimi zaman lambaların alevi ölgünleşip maviliği artınca, bir an grizu akla geliyor, işçilerden biri kulağını duvara yaslıyor, çatlaklardan sızan gaz kabarcıklarının fısırtısını dinliyordu. Gelgelelim asıl tehlike göçüktü; çarçabuk vurulan payandaların dışında, suyu emerek gevşeyen toprak da ayrı bir tehlike yaratıyordu.

Maheu, o gün tam üç kez payandaları sağlamlaştırmak zorunda kalmıştı. Saat iki buçuktu, işçiler az sonra paydos edecekti. Etienne yanlamasına uzanmış, bir kaya parçasını sökmeye çalışıyordu ki, uzaktan gelen korkunç bir gümbürtüyle tüm ocak sarsıldı. Etienne, kazmasını bırakıp bir an kulak kabarttıktan sonra:

«Bu da neydi böyle?» diye bağırdı.

Arkasındaki galerinin çöktüğünü sanmıştı.

Ama Maheu, kendini eğimli damardan aşağı çoktan atmış, bağırıyordu:

«Göçük var... Çabuk olun, çabuk!»

Korku dolu bir kardeşlik dayanışması için hep birlikte aşağı doğru kaymaya başladılar. Ortalığa çöken ölüm sessizliği içinde, ellerindeki lambalar oynaşıyordu. Emeklercesine, iki büklüm, yol boyunca düşe kalka ilerliyor, durmaksızın birbirlerine sorular sorup kısa karşılıklar veriyorlardı: Gürültü nereden gelmişti acaba? Bitişikteki damardan olmasın? Yok yok, ses aşağıdan gelmişti, yükleme yerinden!.. Bacaya gelince hemen içeri daldılar, vücutlarının yaralanmasına aldırış etmeden üst üste yuvarlandılar.

Bir gün önce yediği dayak yüzünden her yeri mosmor kesilen Jeanlin, o gün işten kaytarmamıştı. Vagonların ardısıra yalınayak koşuyor, havalandırma bölmelerinin kapılarını birer birer örtüyor, çavuşlardan birine yakalanma tehlikesi yoksa, içinde uyur kalır diye binmesini yasakladıkları son vagona atlıyor-

du. Ama en büyük eğlencesi, bir başka vagon katarına yol vermek için durduğunda, en önde atın dizginlerini tutan Bebert'in yanına gitmekti. Lambasını bırakıp usul usul yaklaşıyor, arkadaşını etinden kan çıkarmak istercesine çimdikliyor; sapsarı saçları, kepçe kulakları, karanlıkta ışıltılar saçan ufacık yeşil gözlerin aydınlattığı incecik uzun yüzüyle, olmadık soytarılıklar yapıyordu. Sağlıksız bir erken gelişme içinde, kökenlerindeki gibi maymunsu, karanlık bir zekâya, kıvrak bir bedene sahipti.

Öğleden sonra Mouque, vardiye sırası gelen Bataille'ı, katarcı çocuklara getirmişti. Hayvan, kör bir yol ağzında durup solumaya başlayınca, Bebert'in yanına sokulan Jeanlin:

«N'oldu bu mıymıntı hayvana böyle?» diye sordu. «Niye birden durdu ki? Bacaklarımı kıracak yahu!»

Bebert, karşılık veremedi, o sırada bir başka katarın yaklaştığını hissederek keyiflenen Bataille'i dizginlemeye çalışıyordu. Hayvan, uzaktan kokusunu aldığı arkadaşı Trompette'i tanımıştı; madene indirildiği günden beri büyük bir sevgi besliyordu ona. Aslında, sevgiden çok, genç dostuna, acısını dindirmek için yazgısına boyun eğmeyi ve sabırlı olmayı öğretmek isteyen yaşlı bir bilgenin sevecenlikle karışık acıma duygusu demek daha doğruydu. Çünkü Trompette, yeni yaşantısına bir türlü alışamıyor, vagonları gönülsüzce çekiyor, başı eğik, gözlerini karanlıklara dikerek hep güneşin özlemini duyuyordu. Bu yüzden Bataille, ona ne zaman rastlasa, başını uzatarak tıksırıyor, cesaret verici bir yalayışla onu ıslatıyordu.

Bebert:

«Hay canına yandığım!» dedi. «Yine öpüşüp koklaşmaya başladılar.» Trompette geçip gittikten sonra Bataille konusundaki fikrini açıkladı:

«Ah ne uyanık, ne canı tatlı moruktur bu Bataille! Böyle pattadak durdu muydu, bil ki yoluna bir şey çıkmıştır, bir taşın ya da çukurun varlığını hissetmiştir. Onun için de ayağını denk atar, bir yerini kırmak istemez çünkü... Ama bugün nesi var bilmem, aklını şurdaki kapıyla bozdu. Kapıyı itiyor, zınk diye duruyor öyle... Sen bir şeyler duyuyor musun?»

Jeanlin:

«Hayır,» dedi. «Yalnızca su var, ta dizkapaklarıma çıkıyor.»

Katar yeniden yola koyuldu. Bir sonraki seferde, Bataille bir kafa vuruşuyla havalandırma kapısını açtıktan sonra durdu, ilerlemek istemeyerek kişnemeye, titremeye başladı. Sonunda, birdenbire kararını verdi ve hızla ileri atıldı.

Arkasından kapıyı örtmeye çalışan Jeanlin biraz geride kalmıştı. Eğildi, bata çıka yürüdüğü su birikintisine baktı; sonra lambasını kaldırdı; sürekli su sızıntısı içinde kalan payandaların gevşeyip bel vermiş olduğunu gördü. Tam o sırada, Chicot diye çağrılan Berloque adındaki kazmacı, doğurmak üzere olan karısını görmek için işi erken bırakmış, aceleyle oradan geçiyordu. O da durdu, payandaları incelemeye başladı. Ve birdenbire, küçük oğlan katara yetişmek üzere tam fırlayacağı anda, müthiş bir çatırtı koptu, çöken tavan adamı da çocuğu da yutuverdi.

Sonra ortalığa derin bir sessizlik çöktü. Göçüğün esintisiyle süpürülerek havaya kalkan toz bulutu galerilere doğru yayılmaya başladı. Gözleri tozdan görmez olmuş, solukları tıkanmış madenciler madenin dört bir yanından akın akın indiler; ellerinde sallanan fenerleri bu köstebek yuvasında koşuşan kapkara gölgeleri zarzor aydınlatıyordu. Göçüğü ilk görenler, bağırarak arkadaşlarını çağırdılar. En uçtaki ocaktan gelen ikinci bir kafile, galeriyi tıkayan göçüğün arka tarafındaydı. Tavanın en fazla on metre kadar bir bölümünün göçtüğü hemen anlaşıldı. Zarar pek öyle büyük sayılmazdı. Gelgelelim, yıkıntıların altından can çekişen birinin iniltisi yükselince herkesin yüreği cız etti.

Bebert, katarını bırakmış, bağıra çağıra koşuyordu:

«Jeanlin göçük altında kaldı! Jeanlin göçük altında kaldı!»

Bu sırada Maheu, yanında Zacharie ve Etienne'le birlikte bacadan aşağı iniyordu. Yüreğine bir ateş düştü, umutsuzca hep aynı lafı yineleyerek sövüyordu:

«Hay Allah kahretsin! Hay Allah kahretsin!»

Onun ardından çıkagelen Catherine, Lydie ve Mouquette de karanlığın büsbütün arttırdığı korkunç kargaşalık içinde hıçkırmaya, panik içinde çığlık çığlığa ağlamaya başlamışlardı. İşçiler kızları susturmaya çalıştıkça, kendilerini büsbütün kapıp koyuveriyor, işittikleri her iniltide yaygarayı daha çok basıyorlardı.

Çavuş Richomme da koşa koşa gelmişti; Mühendis Négrel'le Dansaert'in madende bulunmayışlarına kızıyordu. Kulağını kayalara dayayıp dinledikten sonra, iniltinin bir çocuğa ait olmadığını söyledi. Orda kesinlikle yetişkin bir adam vardı. Maheu, belki yirmi kez Jeanlin diye seslenmişti. Ama ses soluk çıkmıyordu. Çocukcağız ezilmiş olmalıydı.

Bu arada inilti aynı tekdüzelikle sürüyordu. Can çekişen adama seslenip adını soruyor ama karşılığında yalnızca inilti işitiliyordu.

Kurtarma hazırlıklarını düzenleyen Richomme:

«Çabuk olalım,» diyordu. «Çeneyi sonra yaparız!»

Madenciler, kazma ve küreklerle göçüğe her iki ucundan giriştiler. Chaval, Maheu'yle Etienne'in yanıbaşında tek laf etmeden çalışıyor; Zacharie, toprak taşıma işine göz kulak oluyordu. Paydos saati gelmiş, hiçbiri ağzına tek lokma koymamıştı; arkadaşları can derdindeyken hiç kimsenin yemek düşünecek hali olamazdı. Bununla birlikte, hiç kimse eve gitmezse, mahallelinin telaşlanacağı düşünüldü, kadınların eve gönderilmesi önerildi. Ne Catherine, ne Mouquette, hatta ne de Lydie gitmek istedi; işin aslını öğrenmek için oraya çakılıp kalmışlar, çıkarılan toprağın taşınmasına yardım ediyorlardı. O zaman Levaque, yukarı çıkıp küçük bir kaza olduğunu, önemsiz bir göçüğün giderilmesine çalışıldığını haber vermekle görevlendirildi. Saat dörde geliyordu; bir saatten daha az bir sürede işçiler bir günlük iş yapmışlardı. Eğer tavandan daha başka kayalar düşmemiş olsa, toprağın yarısı çoktan boşaltılmış olacaktı. Maheu canını dişine takarak çalışıyordu, biri onun yerini almak için yanına sokulmaya kalktığında, öfkeyle başından savıyordu.

Richomme, en sonunda:

«Yavaş!» dedi. «Çok yaklaştık, kurtaralım derken öldürmeyelim.»

Gerçekten de inilti şimdi daha açık seçik işitiliyordu. İşçilere kılavuzluk eden bu iniltiydi zaten. Kazmaların hemen altından geliyor gibiydi. Derken, birdenbire işitilmez oldu.

Herkes sessizce bakıştı, karanlıkta ölümün soğuk dokunuşuyla tüyleri diken diken olmuştu. Kaslarını koparırcasına zor-

layarak kan ter içinde kazma kürek sallıyorlardı. Bir ayak gözükünce toprağı elleriyle kazmaya başladılar, sonra vücudun kalan bölümleri yavaş yavaş ortaya çıktı. Adamın kafasına bir şey olmamıştı. Yüzüne lamba tuttular, ağızdan ağıza Chicot adı dolaştı. Bedeni henüz sıcaktı, kayaların altında kalan belkemiği kırılmıştı.

Çavuş:

«Hemen bir örtüye sarın, vagonlardan birine yatırın,» dedi. «Hadi bakalım, şimdi de ufaklığı kurtaralım, çabuk!»

Maheu, son bir kazma salladı, bir oyuk açıldı, göçüğün öbür yanındaki işçileri gördüler. Adamlar kendilerine seslenerek Jeanlin'i baygın olarak bulduklarını söylediler, iki bacağı kırılmıştı, hâlâ soluk alıyordu. Babası, çocuğu kucaklayıp kaldırdı; çeneleri kenetlenmiş, acısını, habire «hay Allah kahretsin!» diyerek açığa vuruyordu. Catherine ve öbür kadınlar, çocuğu görünce yeniden ağlamaya başlamışlardı.

Çabucak bir katar düzenlediler. Bébert, Bataille'ı getirip iki vagonun önüne koşmuştu. Birinci vagonda Etienne'in tuttuğu Chicot'nun cesedi vardı; ikinciye Maheu binmişti, bir hava bölmesinden koparılan keçe parçasına sarılı halde baygın yatan Jeanlin'i dizlerine almıştı. Yavaşça yola koyuldular. Her vagonun üstünde kızıl bir yıldız gibi lambalar yanıyordu. Art arda yürüyen elli kadar madenci, karanlık bir kafile halinde ilerliyordu. Şimdi artık üzerlerine müthiş bir yorgunluk çökmüştü; salgın hastalığa yakalanmış bir sürünün yaslı karamsarlığı içinde ayaklarını sürüye sürüye, çamurlara bata çıka ilerliyorlardı. Yükleme alanına ancak yarım saatte gelebilmişlerdi; toprak altında, zifiri karanlığa bürünmüş yol ağızları, dönemeçler, kıvrımlarla dolu galeriler boyunca ilerleyen kafilenin sonu gelmiyordu.

En önde yürüyen Richomme, yükleme alanına gelince kafesli asansörlerden birinin hazırlanmasını emretti. Pierron, vagonların ikisini çabucak yükledi. Birinde, kucağında yaralı yavrusuyla Maheu, öbürü neyse sıkı sıkı tuttuğu Chicot'nun cesediyle Etienne binmişti. İşçiler öteki bölmelere doluştuktan sonra

asansör yükselmeye başladı. İki dakikada yukarı çıktılar. Kaplama tahtalarından sırtlarına buz gibi sular sızıyordu; tezelden aydınlığa çıkmak isteyen madenciler sabırsızca havaya bakıyorlardı.

Doktor Vanderhaghen'in evine gönderilen bir çocuk neyse ki adamı bulmuş, getiriyordu. Jeanlin ve ölen işçi, yıl boyunca içinde gürül gürül ateş yanan çavuşların odasına götürüldü. Sıcak su kovalarını ayak yıkama yerinin kenarına çektiler, yere iki şilte serdikten sonra cesedi ve çocuğu yatırdılar. Odaya yalnızca Maheu'yle Etienne girmişti. Dışarda, vagon itici kızlar, madenciler, duyar duymaz koşup gelen katarcı oğlanlar toplanmış, fısır fısır konuşuyorlardı.

Doktor, Chicot'ya bir göz atar atmaz:

«İşi bitmiş,» diye mırıldandı. «Yıkayabilirsiniz.»

İki gözetmen, kömür tozundan kapkara kesilmiş, üzerinde hâlâ çalışırken döktüğü kirli ter bulunan cesedi soyup süngerle yıkadılar.

Jeanlin'in şiltesi önüne diz çöken doktor:

«Kafada bir şey yok,» dedi. «Göğüste de yok... Hımm! Bacaklar ezilmiş.»

Çocuğu kendisi soymaya başladı. Bir dadı ustalığıyla kafasındaki başlığı çıkarıyor, ceketini alıyor, pantolunu ve gömleği sıyırıyordu. Bir an sonra, kara kömür tozuna ve sarı toprağa bulanmış, yer yer kan lekeleri oturmuş, bir kuş kadar zayıf, ufak tefek vücut ortaya çıktı. Durumu anlamak için onu da yıkadılar. Süngер vücudunda dolaştıkça daha da zayıflıyordu sanki. Teni öyle solgun, öyle saydamdı ki, kemikleri sayılıyordu. Yoksullar soyunun bu son bozulmuş üyesinin, kayalar altında nerdeyse cıcığı çıkmış, acıyla kıvranan bu el kadar çocuğun durumu gerçekten yürek paralayıcıydı. Yıkanıp temizlenince, bacaklardaki ezikler, beyaz teni üzerinde kırmızı iki leke biçiminde belirdi.

Kendine gelen Jeanlin, acıyla inledi. Maheu şiltenin ayak ucunda dikilmiş, kollarını yana sarkıtmış, ona bakıyordu. Gözlerinden boncuk gibi yaşlar süzüldü.

Doktor, başını kaldırarak:

«Babası sen misin?» dedi. «Bırak ağlamayı, görüyorsun, ölmemiş işte... Mızıldanıp duracağına gel de bana yardım et.»

Doktor, bacaklarda iki basit kırık saptadı. Ama sağ bacak pek iç açıcı değildi; herhalde kesmek gerekecekti.

Sonunda, kendilerine haber salınan Mühendis Négrel'le dansaert, yanlarında Richomme'la çıkageldiler. Mühendis, çavuşun açıklamalarını öfkeyle dinliyordu. Derken, açtı ağzını yumdu gözünü; Başlarına ne gelirse hep o kahrolası payandalama işi yüzünden geliyordu! Altında kalıp gebereceksiniz diye söylemekten ağzında tüy bitmişti! Üstelik dangalak herifler daha sağlam payanda vurmaları istenince tutup bir de greve gitmeye kalkışıyorlardı! Ama asıl beter olanı, işin ucu hep işletme'ye dokunuyor, zararı hep o çekiyordu. Bay Hennebeau buna bayılacaktı doğrusu!

Bir çarşafa sarılmakta olan cesedin önünde sessizce dikilen Dansaert'e dönerek:

«Kimmiş?» diye sordu.

Başçavuş:

«Chicot,» diye, yanıt verdi. «En iyi işçilerimizden biriydi. Üç çocuğu var... zavallı adamcağız!»

Doktor Vanderhagehen, Jeanlin'in hemen evine götürülmesini söyledi. Saat altıya geliyordu,akşam karanlığı çökmek üzereydi, cesedi de alıp götürseler iyi olurdu. Mühendis, yük arabasının koşulmasını, bir de sedye getirilmesini emretti. Yaralı çocuk sedyeye yatırıldı, örtüye sarılı cesedi de arabaya yüklediler.

Sürücü kızlar, sonucu bekleyen kömür işçileriyle konuşarak kapıda duruyorlardı hâlâ. Çavuş odasının kapısı açılınca, kalabalığa sessizlik çöktü. Yeniden bir kafile oluştu, yük arabası önde, sedye arkada, en geride de işçi kalabalığı, yürümeye başladı. Kuyu ağzından ayrılarak işçi mahallesinin yokuşunu tırmanmaya başladılar. Kasım ayının ilk soğuklarıyla dımdızlak kalan uçsuz bucaksız ovayı, kurşuni gökyüzünden inen kefen gibi bir gece sarıp sarmalıyordu.

Etienne, Maheu'ye, alıştıra alıştıra söylemesi için Catherine'i önden yollayıp karısına haber vermesini önerdi. Bitkin bir

halde sedyenin ardından yürüyen baba, başını sallayarak onay verdi; eve varmalarına çok az kaldığı için Catherine koşa koşa gitti. Ama yük arabasının, bu kara habercinin gelişini, mahalleliler çoktan öğrenmişlerdi bile. Kadınlar çılgınlar gibi kaldırımlara fırlıyor, kimileri üstlerine başlarına doğru dürüst bir şey almadan korku içinde arabaya doğru koşuyordu. Sayıları bir anda kırka elliye ulaştı; tümü de aynı korkunç acıyla kıvranıyordu. Bir ölü vardı demek? Kimdi? Levaque'ın anlattığı şeyler önce içlerini rahatlatmış, ama sonra yine bir karabasana dönüşmüştü. Bir değil, tam on kişi ölmüştü, yük arabası hepsini sırayla alıp getirecekti.

Catherine, annesini bir önsezinin paniği içinde buldu. Daha ağzını açmaya kalmadan, Maheude:

«Baban öldü!» diye çığlığı bastı.

Genç kız, kesin bir dille hayır diyor, Jeanlin'in başına geleni anlatmaya uğraşıyor ama dinletemiyordu. Maheude dışarı fırlamıştı. Kilisenin önünden kıvrılan arabayı görünce dizlerinin bağı çözülmüş, beti benzi atmıştı. Kadınlar kapı önlerinde sersem sersem, dilleri tutulmuş bir halde başlarını uzatıyor, kimileri de kafilenin hangi kapının önünde duracağını düşündükçe tir tir titriyerek arabayı izliyordu.

Araba geçip gitti; Maheude, hemen ardından sedyenin yanında yürüyen Maheu'yü gördü. Sedyeyi kapının önüne bırakıp da Jeanlin'in yaşadığını, iki bacağının kırıldığını görünce, tam tersi bir tepki gösterdi, öfkeden köpürdü, gözyaşı dökmeksizin kekelemeye başladı:

«Buyrun bakalım! Şimdi de çocuklarımızı sakat bırakıyorlar!.. Hey Tanrım, hem de iki bacağı birden!.. Ne yaparım şimdi ben?»

Jeanlin'in yaralarını sarmak için birlikte gelen Doktor Vanderhaghen:

«Sus be kadın!» dedi. «Ölse daha mı iyiydi yani?»

Ama Maheude, Alzire'in, Lénore'un ve Henri'nin mızıldanmaları arasında daha da öfkeleniyordu. Bir yandan yaralının yukarı çıkarılmasına yardım ediyor, doktora istediği şeyleri ge-

tiriyor, öte yandan da yazgısına lanetler okuyor, bu sakatları doyurmak için nereden para bulacağım diye söylenip duruyordu. İhtiyar yetmezmiş gibi şimdi de bu bacaksız sakat kalmıştı! Maheude, böyle söylene dursun, komşu evlerden birinden yürek parçalayıcı çığlıklar, ağlamalar yükseliyordu. Chicot'nun cesedine kapanıp ağlayan karısıyla çocuklarıydı bunlar.

Kapkaranlık bir geceydi; yorgunluktan bitkin düşen madenciler, acılı bir sessizliğe gömülen, bu korkunç çığlıklardan başka bir şey işitilmeyen işçi mahallesinde, çorbalarını içiyordu.

Aradan üç hafta geçti. Jeanlin'in bacağı kesilmekten kurtulmuştu, her iki bacağı da yerinde duruyordu ne var ki topal kalacaktı. İşletme, soruşturup incelediktен sonra elli frank yardım parası vermeye razı olmuştu. Ayrıca, sakat kalan çocuk iyileşir iyileşmez, kendisine yukarıda bir iş bulunacağı sözü verilmişti. Yine de yoksulluk içinde yüzüyorlardı, çünkü bu olaydan bir hayli sarsılan Maheu, ateşli bir hastalığa yakalanmıştı.

Perşembeden beri Maheu yeniden madende işbaşı yapmıştı, günlerden pazardı. O akşam Etienne, 1 Aralık'ın yaklaştığından söz etti, işletme tehdidini yerine getirecek mi diye merak ediyordu. Hiç kuşkusuz o sırada Chaval'in yanında bulunan Catherine'in dönmesini bekleyerek saat ona kadar oturdular. Ama kız görünmedi. Maheude, hiç konuşmadan, öfkeyle kapıyı içerden sürgüledi. Etienne, Alzire'in pek az yer kapladığı boş yatağın yol açtığı kaygıyla uzun süre gözünü kırpmadı.

Genç kız ertesi gün de ortalarda görünmedi; Maheu'ler ancak, öğleden sonra iş dönüşünde, Chaval'in Catherine'i yanında alıkoyduğunu öğrendiler. Delikanlı öyle başının etini yiyordu ki, kız ister istemez onun yanında yaşamaya karar vermişti. Chaval, eleştirilerden kurtulmak için Voreux'yü bırakarak birdenbire Bay Deneulin'in Jean-Bart ocağına geçmiş, Catherine de sürücü olarak orada işe başlamıştı. Yeni çift, hâlâ Montsou'da, Piquette meyhanesinin üstünde oturuyordu.

Maheu, önce gidip delikanlıyı bir temiz pataklamayı, kızını da saçından sürüye sürüye tekme tokat eve getirmeyi düşündü. Sonra caydı, neye yarardı ki? Bu işler hep olacağına varır-

dı; bir kız birine bağlanmayı kafasına koydu mu, ne yapsan boştu. Serinkanlı davranıp evlenmelerini beklemekten başka yapılacak bir şey yoktu. Ne var ki, Maheude hiç de aynı görüşte değildi.

Sessizce kendisini dinleyen Etienne'e sapsarı kesilmiş bir yüzle haykırıyordu:

«Söyle allasen, Chaval'le işi pişirdiği zaman kılına dokundum mu ben bu kızın? Sen ki aklı başında birisin, ne olur sen söyle! Çıtımızı çıkarmadık, öyle değil mi? Çünkü ne yaparsan yap, bütün kızlar hep aynı yolun yolcusu. Örneğin beni alalım, kocam benimle evlendiğinde gebeydim. Gel gör ki, ben annemi babamı yüz üstü bırakıp evden kaçmadım, elime geçen parayı gidip de hiç ihtiyacı olmayan bir herife vermek gibi bir terbiyesizlikte bulunmadım... Ne kadar rezilce bir şey bu, bir bilsen! Bu gidişle kimse çocuk doğurmaz valla.»

Etienne'in, başını sallamakla yetindiğini görünce Maheude devam etti:

«Her akşam gönlünün dilediği yerde sürtüyordun a deli kız! Zorun neydi?.. Şöyle bize azbuçuk yardım edip biraz düze çıktıktan sonra kendi elcağızımla evlendirmemi bekleyemez miydin?

«Boşuna mı dünyaya getirdik, hani çalışır da bize yardım eder dedik... Ama oh olsun bize, çok gevşek bıraktık, elin herifiyle düşüp kalkmasına göz yummayacaktık. Yüz verdin mi, işte tepene çıkıverirler böyle!»

Alzire, başını sallayarak onaylıyordu. Lénore'la Henri, bu fırtına karşısında korkmuşlar, sessizce ağlıyorlardı. Anneleri, başlarına gelen felaketleri sayıp döküyordu şimdi: Önce Zacharie'yi evlendirmek zorunda kalmışlardı; sonra Bonnemort Baba'nın bacakları tutulmuş ve şu iskemleye çakılıp kalmıştı; daha sonra, Jeanlin'in kemikleri ters kaynamıştı ki on günden önce odadan dışarı çıkamayacaktı; şimdi de yetmezmiş gibi Catherine kaltağı elin herifine kaçmıştı: Aile darmaduman olmuştu be! Kala kala bir babaları kalmıştı madende çalışan. Hadi Estelle'i sayma, yedi kişi, babanın getireceği üç beş frankla nasıl

yaşardı? Gidip hep birlikte kendilerini kanala atsalar kurtulurlardı hiç değilse.

Maheu, boğuk bir sesle:

«Dur bakalım, boşu boşuna kendini yiyip bitirme,» dedi. «Gün doğmadan neler doğar...»

Gözlerini yere dikmiş olan Etienne, başını kaldırdı, dalgın bakışlarını, görür gibi olduğu geleceğe çevirerek mırıldandı:

«Evet!.. Zamanı geldi!.. Geldi artık!»

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I

O pazartesi Hennebau'lar, Grégoire'larla kızları Cécile'i öğle yemeğine davet etmişlerdi. İnceden inceye tasarlanmış bir plandı bu. Yemekten sonra Paul Négrel, konuklara, büyük paralar harcanarak yeniden düzenlenen Saint-Thomas ocağını gezdirecekti. Ama bu güzel bir bahaneden başka bir şey değildi; bu yemek aslında, Bayan Hennebeau tarafından Cécile'le Paul'ün evlenmelerini çabuklaştırmak için veriliyordu.

İşte tam o pazartesi, sabahın dördünde grev patlak vermişti. 1 Aralık'ta işletme yeni ücret tarifesini uygulamaya koyduğunda, madencilerden çıt çıkmamıştı. On beş gün sonra ödeme günü geldiğinde hiçbirinin gıkı çıkmamıştı. Bu yüzden, genel müdürden en küçük gözetmene kadar tüm görevliler, yeni tarifenin kabul edildiğini sanıyordu. Güçlü bir yönetim tarafından birlik ve düzen içinde başlatılan bu beklenmedik savaş, o sabah üzerlerinde büyük bir şaşkınlık yaratmıştı.

Dansaert, saat beşte Bay Hennebeau'yü uyandırmış, Voreux'de bir tek işçinin bile ocağa inmediğini bildirmişti. Deux-Cent-Quarante Mahallesi'ni dolaştığında, pencereleri ve kapıları kapalı evlerde herkesin uykuda olduğunu görmüştü. Müdür uykulu gözlerle yataktan fırlamış, ne yapacağını şaşırmıştı. Her çeyrek saatte bir her yerden haber geliyor, masasının üstünde dağ gibi telgraflar yığılıyordu. Önceleri, direnişin yalnızca Voreux'le sınırlı kalacağını ummuştu, ama gelen haberlere bakılırsa işler gittikçe sarpa sarıyordu. Mirou ile Crévecoeur de greve katılmıştı, Madeleine'de yalnızca seyisler işbaşı yapmıştı; işlerin disiplinli yürüdüğü iki ocakta, Victoire'la Fetury-Cantale'de bile işçilerin üçte biri işi bırakmıştı. Yalnızca Saint-Tho-

mas tam kadro çalışıyor, bu ocak hareketin dışında kalmış görünüyordu.

Müdür Hennebeau, saat dokuza kadar her yere, Lille Valisi'ne, İşletme Yönetim Kurulu'na telgraflar çekti, resmi yetkilileri uyardı, ne gibi önlemler alınması gerektiğini sordu. Négrel'i de yöredeki tüm ocakları dolaşıp kesin bilgiler toplamaya göndermişti.

Bay Hennebeau'nün aklına öğle yemeği geldi; davetin başka bir güne ertelendiğini bildirmesi için arabacıyı Grégoire'lara göndereceği sırada, az önce birkaç kısa buyrukla birliklerini savaşa hazırlayan kendisi değilmişcesine birdenbire hevesi kırılıverdi, arabacıyı göndermekle göndermemek arasında bocaladı. O da hizmetçisine saçlarını taratmakta olan Bayan Hennebeau'nün yanına çıktı.

Fikrini sorduğu zaman, karısı umursamaz bir havayla yanıt verdi:

«Yaa! Demek grev yaptılar? Aman canım, yaptılarsa yaptılar, bize ne?.. Aç duracak halimiz yok değil mi?»

Ve Bay Hennebeau, yemeğin tadının kaçacağını, Saint-Thomas gezintisinin yapılamayacağını ısrarla söylemesine karşın, kadına söz geçiremedi. Karısı, her şeye bir gerekçe buluyordu. Ateşe oturtulmuş onca yemek ne diye ziyan olsundu? Ocak gezintisine gelince, eh, gerçekten sakıncası varsa, gitmekten vazgeçebilirlerdi.

Hizmetçi kız dışarı çıkınca:

«Hem bu yemek davetini niçin verdiğimi biliyorsun,» diye sürdürdü. «Bu evlilik işçilerinin aptalca davranışlarından daha çok ilgilendirmeliydi seni... Her neyse, ben öyle istiyorsam öyle olmalı, lütfen karşı çıkma.»

Hennebeau, tepeden tırnağa ürpererek baktı karısına; bu dediğim dedik adamın sert, duygusuz yüzünde, yaralı bir yüreğin buruk acısı okunuyordu. Bayan Hennebeau'nün omuzları çıplaktı, yaşı da geçkinceydi ama tarım tanrıçası Ceres'inkini andıran sonbahar güneşiyle yanmış dolgun vücuduyla bu yaşında bile çekici ve güzel bir kadındı Şehvetli bir kadının mahrem izleriyle dolu, iç gıcıklayıcı bir kokunun sindiği bu odada,

kadını kucaklamak, başını o memeleri arasına gömmek için dayanılmaz bir istek duydu, ama kendini dizginledi, on yıldır ayrı odalarda yatıyorlardı odadan çıkarken:

«Peki öyle olsun,» dedi. «Programı bozmayalım.»

Bay Hennebeau, dağlık Ardennes bölgesinde doğmuştu. Paris kaldırımlarında sürten yetim ve yoksul bir çocuktu. Gençliği sıkıntı içinde geçmişti. Öğrenimini madencilik okulunda binbir güçlükle tamamladıktan sonra, yirmi dört yaşında, Grand-Combe bölgesindeki Sainte-Barbe ocağında mühendis olarak işe başlamıştı. üç yıl sonra da Pas-de-Calais'de, Marles kuyularında bölge mühendisi oldu. Ve orada, maden mühendisleri için kaçınılmaz bir kurala dönüşen talihin yardımıyla Arras'lı zengin bir fabrikatörün kızıyla evlenmişti. Karı koca on beş yıl aynı küçük kasabada yaşamışlar, tekdüze yaşamları hiçbir olayla, hatta bir bebeğin doğumuyla bile, değişmemişti. Para içinde yüzmeye alışmış olan Bayan Hennebeau, yetersiz bir aylığı bile zarzor kazanan ve okul yıllarından beri düşlediği tatlı yaşantıyı kendisine veremeyen kocasını sürekli küçümsemeye ve giderek artan bir öfkeyle ondan uzaklaşmaya başlamıştı. Bay Hennebeau aşırı dürüst davranıyor, hiçbir katakulliye yüz vermiyor, işleri bir asker gibi çekip çeviriyordu. Aralarındaki anlaşmazlık daha da büyümüş, en ateşli insanları bile soğutan o garip ten uyuşmazlığı yüzünden aralarındaki uçurum daha da derinleşmişti. Adam, karısını deliler gibi seviyordu, ama kadın tüm ateşli sarışınlar gibi şehvet düşkünüydü; sonunda, huzursuzluk iyice almış yürümüş, birbirlerine kırılarak odalarını ayırmışlardı. O zaman Bayan Hennebeau, kendine gizli bir sevgili edinmişti. Adam, karısının gönlünü alma umuduyla Pas-de-Calais'den ayrılmış, Paris'e gelip bir büroda çalışmaya başlamıştı. Ama Paris, uçurumu daha da derinleştirmişti. Bayan Hennebeau, daha ilk oyuncak bebeğiyle oynamaya başladığı günlerden beri düşlerine giren Paris'te, bir haftaya kalmadan taşra yaşantısından sıyrılmış, birdenbire giyime kuşama dalmış, kendini o dönemin çılgınca lükslerine kaptırmıştı. Burada geçirdikleri on yılda Bayan Hennebeau yeni bir aşk yaşamış, saklamaya gerek duymadan ilişki kurduğu adam kendisini terkedince de büyük

bir üzüntüye kapılmıştı. Bu kez, kocası durumu öğrenmiş, korkunç kavgalardan sonra, mutluluğu nerede bulursa oradan alan kadının sorumsuzca şımarıklığı karşısında ister istemez yazgısına boyun eğmek zorunda kalmıştı. Sevgilisiyle ilişkisi kesildikten sonra, karısının ayrılık acısıyla hastalıklı bir karamsarlığa düştüğünü görünce, Montsou Kömür işletmeleri müdürlüğünü kabul etmiş, onun bu ıssız, kapkara diyarda düzeleceğini ummuştu.

Hennebeau'ler, Montsou'ya yerleştikten sonra, evliliklerinin ilk yıllarındaki sinir bozucu can sıkıntısına yeniden dönmüşlerdi. Kadın, ilk zamanlarda bu derin dinginlik içinde düzelir gibi olmuş, uçsuz bucaksız ovanın tekdüzeliği içinde huzura kavuşmuştu; dünyadan elini eteğini çekerek eve kapanmış, gönül defterini kapatmış, şişmanlamaya bile aldırış etmez olmuştu. Ama sonra, bu umursamazlığın ardından son bir ateşli nöbet, bir yaşama hırsı patlak vermiş; bu hırsla müdürlük konağını zevkine göre dayayıp döşeyerek altı ay oyalanmıştı. Konağın çok çirkin olduğunu söylemiş; ünü Lille'e kadar dilden dile dolaşan halılarla, biblolarla, sanat yapıtlarıyla doldurmuştu. Şimdi artık buralardan da sıkılıyordu; göz alabildiğine uzanıp giden bu anlamsız tarlalar, yanlarında dikili tek bir ağaç bile bulunmayan bu bitmez tükenmez kapkara yollar, yollarda kaynaşan, ona hem korku hem tiksinti veren bu kabasaba insanları sinirine dokunuyordu. Bu sürgün yaşantısından yine yakınmaya başlamıştı; kocasını, evi kıt kanaat geçindirmeye bile yetmeyen kırk bin franklık aylık uğruna kendisini harcamakla suçluyordu. Başkaları gibi yapsa, kârdan pay istese, hisse senetleri alsa, kısacası küpünü dolduracak bir işler çevirse olmaz mıydı sanki? Eşine hatırı sayılır bir drahoma getirmiş zengin kızları gibi acımasızca söylenerek başının etini yiyordu. Kocası ise, dürüstlükten şaşmıyor, bir yöneticinin o yapay ağırbaşlılığına bürünüyor ama içten içe de bu hırçın yaratığa sahip olmak isteğiyle yanıp tutuşuyordu; yaş ilerledikçe artan, günden güne tazelenen çok şiddetli bir tutkuydu bu. Ona asla bir sevgili gibi sahip olamamıştı; kafasını sürekli kurcalayan bir tek düşünce vardı: Bir sevgiliye verir gibi kendisini bir kez olsun teslim edip yakınlık

göstermesi! Her sabah uyandığında, bu akşam gönlünü ederim diye umutlanıyor, ama sonra karısının o donuk bakışlarıyla karşılaşınca, tüm varlığıyla kendisinden uzaklaştığını hissediyor, elini sürmeye bile çekiniyordu. Dediğim dedik bir yöneticinin sert tavrı altına gizlenmiş, aile yaşantısında mutluluğu yakalayamamış yumuşak huylu birinin yürek acısıydı bu. Altı ay sonra konağın döşenmesi sona erince, Bayan Hennebeau yine ne yapacağını bilemez olmuş, sıkıntıdan patlamaya başlamıştı. Bu sürgün yaşantısı insanı canından bezdiriyordu canım, geberip gitse daha iyiydi!

İşte tam bu sıralarda Paul Négrel çıkagelmişti Montsou'ya. Provence'lı bir yüzbaşıdan dul kalan ve Avignon'da küçük bir gelirle yaşamaya çalışan annesi, kuru ekmeğe talim etme pahasına, oğlunu teknik okula göndermişti. Oğlan okulu kötü bir dereceyle bitirmiş, amcası Bay Hennebeau, çalıştığı yerden istifa ettirerek, delikanlıyı Voreux'ye mühendis olarak almıştı. Ona kendi öz çocukları gibi davrandılar; dahası, kendisine evlerinin bir odasını verdiler, delikanlı orada yatıp kalktı, orada yiyip içti, böylelikle üç bin frank aylığın yarısını annesine yolladı. Bu iyiliğine bir gerekçe uydurmak isteyen Bay Hennebeau, durumu örtbas etmek için, genç bir erkeğin, işletme'ye ait küçücük mühendis evlerinde yaşamasının pek güç olacağını ileri sürüyordu. Bayan Hennebeau, hemen iyi bir yenge havalarına bürünmüş, yeğeniyle içli dışlı olmuş, rahat etmesi için elinden ne gelirse yapmaya başlamıştı. Özellikle ilk aylarda bir anne sevecenliği göstererek birçok konuda öğütler veriyordu. Ama ne de olsa kadınlığını elden bırakmıyor, kişisel konuları açarak onunla dertleşiyordu. Ayakları yere basarak yaşayan, aşk konusunda filozofça görüşlere sahip bu gencecik, zeki ve kaygısız delikanlı, sivri burunlu ince yüzünü daha da keskinleştiren kötümser havasıyla çok hoşuna gidiyordu. Ve doğal olarak, bir gece delikanlının kollarına attı kendini; bunu iyilik olsun diye yaptığını, yoksa gönül işlerinden çoktan elini eteğini çekmiş olduğunu, kendisiyle yalnızca dost olmak istediğini söylüyordu. Gerçekten de hiç kıskançlık göstermedi. Négrel'in hiç beğenmediğini söy-

lediği sürücü kızlar konusunda delikanlının damarına basıyor, kendisine anlatacak aşk öyküsü olmadığı için neredeyse surat asıyordu. Bir süre sonra, onu evlendirmeyi taktı kafasına; özveride bulunup kendi eliyle zengin bir genç kızla başgöz etme düşleri kuruyordu. Bu arada ilişkileri sürüyordu; Négrel, onun gözünde, vakit geçirilecek bir oyuncaktı; işi bitmiş, ne halt edeceğini bilemeyen bir kadın olarak, aşk ateşinin son kırıntılarını tümüyle ona veriyordu.

Aradan iki yıl geçmişti. Bir gece odasının önünden geçen çıplak ayak sesleri duyan Bay Hennebeau'nün içine kurt düştü. Hayır, kendi evinde, hele ana-oğul yaşında insanlar arasındaki böyle bir ilişkiye dünyada göz yumamazdı! Ne var ki, ertesi günü karısı, yeğenine gelin olarak Cécile Grégoire'ı seçtiğini söyledi. Bu evliliği öyle candan gönülden istiyordu ki, Hennebeau böyle korkunç şeyler düşünüp kuşkulandığı için kendi kendinden utandı. Yalnız, delikanlıya karşı da, geldiğinden bu yana evin iç karartıcı havasını dağıttığı için gönül borcu duymaya başladı.

Bay Hennebeau, karısının odasından aşağı inerken, girişte, o sırada eve dönmüş bulunan Paul'le karşılaştı. Delikanlı, bu grev işine pek sevinmişe benziyordu.

Amcası:

«Ee, durum nasıl?» diye sordu.

«İşçi mahallelerini dolaştım. Bir yaramazlık yok... Yalnız, öyle sanıyorum ki, sana temsilciler gönderecekler.»

Bu sırada, Bayan Hennebeau üst kattan seslendi:

«Sen misin, Paul?.. Gel de olanları anlat bana. Akıllarını mı kaçırmış bu insanlar! Gül gibi yaşayıp duruyorlardı ne güzel!»

Karısı, kendisine haber getiren Négrel'e el koyunca, Müdür, ayrıntılı bilgi edinmekten vazgeçmek zorunda kaldı. Üstünde, yeni gelen tepeleme telgraflarla dolu masanın başına geçti.

Grégoire'lar saat on birde geldikleri zaman, kapıda bekleyen Hippolyte'in, yolun iki başına kaygıyla göz attıktan sonra kendilerini apar topar içeri almasına pek şaştılar. Oturma odasının perdeleri kapalıydı, konukları çalışma odasına aldılar. Bay Hen-

nebeau, onları burada kabul ettiği için özür diledi; oturma odası sokağa baktığı için, göz göre göre halkı kışkırtmaya gerek olmadığını söyledi. Konukların aval aval baktığını görünce:

«Yoksa?» dedi. «Bilmiyor musunuz?»

Bay Grégoire, en sonunda grevin patlak verdiğini işitince, umursamaz bir havayla omuz silkti. Adam sen de! Hiç bir şey olmazdı, halk kuzu gibiydi. Bayan Grégoire başını sallayarak, kömür işçilerinin yüzlerce yıllık sabrına karşı kocasının beslediği güveni onaylıyordu. Cécile, o gün fıkır fıkırdı; latin çiçeği rengindeki tuvaleti içinde sağlıklı güzelliğiyle, işçi mahallelerine öteberi dağıtımını anımsatan grev sözcüğü karşısında gülümsüyordu.

O sırada, tepeden tırnağa siyahlara bürünmüş olan Bayan Hennebeau, ardında Négrel'le, kapıda belirdi. Eşikten adımını atar atmaz:

«Olanları görüyor musunuz!» diye haykırdı. «Ne kötü şey. Azıcık bekleseler ne olurdu sanki!. Bu yüzden Paul bizi Saint Thomas'a götürmek istemiyor.»

Bay Gregoire, anlayışlı bir tavırla:

«Biz de burada otururuz, ne yapalım,» dedi.

Paul, Cécile'le annesini selamlamakla yetinmişti. Yengesi, onun bu soğuk davranışına içerledi, gözlerinden kıvılcımlar saçan bir bakış fırlatarak delikanlıyı kızın yanına gönderdi, sonra gülüşerek konuştuklarını görünce, sevecen gözlerle ikisine de okşarcasına baktı.

Bu sırada, Bay Hennebeau telgrafları okumuş, bir iki yanıt yazmıştı. Öbürleri yanıbaşında çene çalıyor, karısı çalışma odasının döşenmesiyle hiç ilgilenmediğini söylüyordu. Gerçekten de bu odadaki soluk duvar kâğıtlarına, ağır maun mobilyalarına, yıpranmış dosya dolabına hiç dokunulmamış, olduğu gibi bırakılmıştı. Üç çeyrek saat sonra, tam yemeğe oturacakları sırada, oda hizmetçisi, Bay Deneulin'in geldiğini haber verdi. Deneulin, alı al moru mor içeri girdi, eğilerek Bayan Hennebeau'yü selamladı. Sonra, Gregoire'ları görünce:

«Ooo! kimleri görüyorum!» dedi.

Birden, Müdür'e döndü:

«Sonunda olanlar oldu demek?

Bana da bizim mühendis haber verdi... Bizim işçilerin tamamı bu sabah işbaşı yapmış. Ama grev bize de sıçrayabilir. İçim içimi yiyor doğrusu... Ee, ne var ne yok bakalım?»

Ne denli kaygılı olduğu, elini kolunu sertçe sallamasından ve emekli bir süvari subayı gibi bağıra çağıra konuşmasından belli oluyordu. Bay Hennebeau, ona son durumu açıklamaya başlamıştı ki, Hippolyte'in yemek salonunun kapısını açtığını farkedip duraladı:

«Hadi yemeği birlikte yiyelim,» dedi. «Gerisini yemekten sonra anlatarım.»

Grev konusu kafasını öyle kurcalıyordu ki, Deneulin boş bulunup bu öneriyi hemen kabul etti:

«Hay hay, nasıl isterseniz!»

O anda kabalık ettiğini düşünerek Bayan Hennebeau'ya dönüp özür diledi. Bayan Hennebeau son derece anlayışlı davrandı. Masaya bir takım daha koydurduktan sonra konuklarını yerlerine oturttu. Bayan Grégoire'la Cécile, kocasının yanına oturdular; Bay Grégoire'la Deneulin'i kendi sağına ve soluna aldı; Paul'ü de genç kızla babasının arasına yerleştirdi. Yemeğe giriştikleri sırada gülümseyerek:

«Kusura bakmayın,» dedi. «Sizlere istiridye ikram etmek istiyordum ama... Bilirsiniz, pazartesileri Marchiennes'e taze istiridye gelir, aşçı kadını arabayla göndereyim dedim ama taşa tutarlar diye korktuk...»

Herkes kahkahayı bastı. Bu öyküyü pek gülünç bulmuşlardı.

Bay Hennebeau, yola bakan pencerelere doğru kaygıyla göz atarak:

«Hişşt!» dedi. «Bugün evde ziyafet verdiğimizi herkesin bilmesine gerek yok.»

Bay Grégoire:

«Ne olursa olsun, şu nefis jambonu kimseye kaptırmam!» dedi.

Yine, ama bu kez daha alçak perdeden gülüştüler. Flaman halılarıyla kaplı, meşe ağacından yapılma mobilyalarla döşeli salonda konukların keyfine diyecek yoktu. Camlı dolapların raf-

larında gümüş yemek takımları ışıldıyor; çini saksılara ekili palmiyeyle bir aspidistira bitkisinin görüntüsü, tavandan sarkan büyük bakır avizenin pırıl pırıl parlayan geniş bölümlerine yansıyordu. Dışarda, aralık ayının buz gibi havasında, sert bir karayel esiyordu. İçeriye hiç soğuk sızmıyor, salonunun bir serayı andıran ılık havasında, kristal bir tabağın içinde, dilimlenmiş ananasın kokusu yükseliyordu.

Grégoire'ları korkutmaktan büyük bir zevk alan Négrel:

«Perdeleri açsak mı acaba?» diye bir öneride bulundu.

Uşağa yardım etmekte olan oda hizmetçisi bunu bir emir sayarak perdelerden birini açtı. Bunun üzerine, birbiri ardından alaylı laflar uçuşmaya başladı. Çatallar, bardaklar büyük bir titizlikle, saklarcasına bir kıyıya bırakılıyor; gelen her yemek, fethedilmiş bir kentte talan edilmekten kurtarılmış bir ganimet gibi sevinçle karşılanıyordu; ama bu zorlama neşenin altında içten içe bir korkunun yattığı da belli oluyordu: Sanki, sokaktaki açlar ordusu gözlerini sofraya dikmiş gibi, kaçamak bakışlar ister istemez ikide bir pencereye çevriliyordu.

Mantarlı omletten sonra masaya alabalık geldi. Söz, dönmüş dolaşmış on sekiz aydır gittikçe derinleşen sanayi bunalımına gelmişti.

Deneulin:

«Kaçınılmaz bir şeydi bu,» dedi.

«Son yılların aşırı refahı eninde sonunda bu sonucu doğuracaktı... Boşu boşuna yatan o korkunç büyüklükteki sermayeleri, demiryollarına limanlara, kanallara, çılgınca spekülasyonlara yatırılan o paraları şöyle bir düşünün hele. Yalnızca bizim bu yörede, sanki yılda üç kez ürün alınacakmış gibi bir sürü şeker fabrikası kuruldu... Tabii, paralar suyunu çekince, şimdi öteye beriye yatırılan milyonların getireceği kârı beklemekten başka yapılacak bir şey kalmadı. Bu da işlere sekte vurdu ve bugün yaşadığımız durma noktasına geldik.

Bay Hennebeau, bu görüşe karşı çıktı,ama verimli yılların, işçiyi şımarttığını kabul etti.

«Bu adamların,» diye haykırdı, «günde altı frank, yani şim-

dikinin iki katı para kazandıklarını düşündükçe bir hoş oluyorum! İyi yaşıyorlardı, hatta lükse bile alışıyorlardı... Kuşkusuz, bugün yine o eski yoksulluklarına dönmek onlara ağır geliyor.»

Bayan Hennebeau, araya girerek:

«Bay Grégoire,» dedi. «Lütfen şu balıktan biraz daha almaz mıydınız, ne hafif bir lezzeti var değil mi?»

Müdür:

«İyi ama doğrusunu söylemeli şimdi,» diye sürdürdü. «Bunun suçlusu biz miyiz? Biz de sıkıntı içindeyiz... Fabrikalar birbiri ardından kapandıkça, kömür stoklarını elden çıkarmak için ne halt edeceğimizi bilemez olduk. Talep azaldıkça, maliyet fiyatını düşürmek zorunda kalıyoruz... İşçilerin anlamak istemediği şey işte bu.»

Bir sessizlik oldu. Uşak, keklik kebabını dağıtırken, hizmetçi de konukların kadehlerine Chambertin şarabı dolduruyordu.

Deneulin, kendi kendine konuşurcasına, alçak sesle mırıldandı:

«Hindistan'da açlık başgösterdi. Amerika demir-çelik alımını durdurmakla bizim yüksek fırınlarımıza ağır bir darbe vurmuş oldu. Kısacası, her şey birbirine bağlı, taa uzaklardaki bir fiske tüm dünyayı sarsmaya yetiyor. İmparatorluk, sanayimiz hızlı gelişiyor diye nasıl da övünüyordu!»

Kekliğe yumuldu. Sonra sesini yükselterek:

«İşin kötüsü, maliyeti düşürmek için kömür üretimini mutlaka artırmak gerek. Yoksa işçi ücretleri düşer, eh, o zaman da adamlar için zararını kendilerinin çektiğini söylemekte elbette ki haklı olurlar.»

Deneulin'in içtenlikle itiraf ettiği bu sözler, ateşli bir tartışma yarattı. Bayanlara sıkıntı bastı. Erkekler, doymak bilmez bir iştahla tabaklarındaki yemekle ilgilenmeye başladı. Bu sırada uşak içeri girdi, bir şey söylemek istiyor ama bocalıyordu.

Bay Hennebeau:

«Ne var?» diye sordu. «Telgraf geldiyse ver hemen, haber bekliyorum.»

«Hayır, efendim, Bay Dansaert geldi, girişte bekliyor... Rahatsız etmekten çekiniyormuş da...»

Müdür, konuklarından özür diledi, başçavuşu içeri aldırttı. Dansaert gelip masanın birkaç adım ötesinde durdu; herkes, haber getirmenin telaşıyla soluk soluğa kalmış bu iriyarı adama bakıyordu. İşçi mahalleleri süt limandı, ama aralarından bir temsilciler kurulu göndermeye karar vermişlerdi. Belki de, birkaç dakikaya kadar burada olurlardı.

Hennebeau:

«Peki, teşekkür ederim,» dedi. «Yalnız, sabah akşam durum raporu istiyorum, tamam mı?»

Dansaert, çıkar çıkmaz yine şakalaşmaya başladılar. Bir an önce bitirmezsek ağlar diyerek Rus salatasına saldırdılar. Zevkten dört köşeydiler. Négrel, oda hizmetçisinden ekmek isteyince, kadın sanki arkasında çalıp çırpmaya, ırza geçmeye hazır bir çapulcu çetesi varmış gibi korkarak öyle alçak sesle, «peki efendim» dedi ki, Bayan Hennebeau:

«Yüksek sesle konuşabilirsiniz,» dedi. «Henüz gelmediler.»

Müdür, getirilen telgraf ve mektup tomarı arasından birini yüksek sesle okumak istedi. Mektup, Pierron'dan geliyordu; tepki çekmemek için grevci arkadaşlarına katılmak zorunda kaldığını, dahası, hiç istemediği halde temsilciler kuruluna seçildiğini, aslında bu girişimi hiç desteklemediğini, son derece saygılı bir dille anlatıyordu.

Bay Hennebeau:

«İşte size çalışma özgürlüğü!» diye haykırdı.

Yeniden grev konusuna döndüler, Müdür'e bu konuda ne düşündüğünü sordular.

«Ohoo,» diye karşılık verdi, «biz ne grevler gördük!.. Geçen seferki gibi bir iki hafta yan gelip yatacaklar, meyhanelere takılacaklar, sonra açlık canlarına tak deyince tıpış tıpış madene dönecekler.»

Deneulin başını salladı:

«Benim içim rahat değil... Görünüşe bakılırsa bu kez iyi örgütlenmişler. Yardım sandıkları da var, değil mi?»

«Var da, içinde üç bin frank ya var ya yok. Bu kadarcık parayla ne kadar dayanabilirler? Etienne Lantier diye biri var, sanırım elebaşları o. İyi bir işçi, bir zamanlar sepetlediğimiz, şim-

diyse bozguncu fikirleri ve birasıyla milleti zehirleyen Rassene-ur gibi onu da kovmak zorunda kalırsam hiç hoşuma gitmez ha-ni... Her neyse işte, bir hafta içinde işçinin yarısı işbaşı ya-par,on beş gün sonra on bini birden ocağa inmiş olur.»

Bundan kesinlikle emindi. Bir tek kaygısı vardı,o da, işlet-me'nin grev sorumluluğunu kendi sırtına yüklemesi, başarısızlık durumunda gözden düşme olasılığıydı. Bir süredir, eski saygınlığının kalmadığını hissediyordu. Bu yüzden, Rus salatasıyla dolu kaşığı tabağına bırakmış, Paris'ten gelen telgrafları yeniden okuyor, yanıtlardaki her sözcüğün üstünde titizlikle durarak gizli bir anlam arıyordu. Konuklar bunu hoşgörüyle karşılıyor; böylece yemek, silahlar patlamadan önce savaş alanında yenen asker yemeğine dönüyordu.

Artık, kadınlar da lafa karışıyordu. Bayan Grégoire, aç kalacak olan bu zavallı insanlara acıyor; Cécile ise et ve ekmek karneleri dağıtmaya hazırlanıyordu. Ama Bayan Hennebeau, Montsou kömür işçilerinin yoksulluğundan söz edildiğini işittikçe hayretler içinde kalıyordu: Nasıl olur ayol! Bunlar mutlu insanlar değil miydi? Oturdukları ev, yaktıkları kömür, sağlık gereksinimleri işletme tarafından karşılanmıyor muydu? Hayvan sürüsü yerine koyduğu bu insanlara karşı öylesine umursamazdı ki, onlara ilişkin tüm bilgisi ezberlediği birtakım masallardan ibaretti; ziyarete gelen Parisli konuklarını bu masallarla hayran bırakıyordu. Anlata anlata bitiremediği bu masallara sonunda kendisi de inanmıştı. Ne nankör insanlardı şu işçiler canım!

Bu arada Négrel, Bay Grégoire'ı korkutmaktan hâlâ geri durmuyordu. Cécile hoşuna gitmiyor değil se de, sırf yengesinin hatırı için evlenecekti. Ne var ki, kendi deyişiyle, «duygulara pabuç bırakmayan görmüş geçirmiş bir erkek» olarak kızın üstüne düşmüyordu. Cumhuriyetçi olduğunu söylüyor, ama bu, işçilere alabildiğine kırıcı davranmasına ve kadınların önünde onlarla inceden inceye dalga geçmesine engel olmuyordu.

«Doğrusu ben amcam kadar iyimser değilim,» diye sürdürdü. «Korkarım korkunç bir kargaşalık çıkacak... Bana kalırsa, Bay Grégoire, Piolaine'in kapılarını sıkı sıkıya sürgüleyin... Varınızı yoğunuzu yağmalamasınlar sonra.»

Yüzündeki sakin gülümsemeyi bırakmadan, madencilere babacanlıkla davranma konusunda karısıyla ağız birliği eden Bay Gregoire, şaşkın şaşkın haykırdı:

«Yağmalamasınlar mı?.. İyi ama ne diye yapsınlar ki bunu?»

«Montsou'nun hissedarı değil misiniz? Öyleyse hiçbir iş yapmadan, başkalarının emeğiyle geçiniyorsunuz demektir. Kısacası, onların gözünde alçak kapitalistin tekisiniz, yetmez mi?.. İnanın bana, eğer işçi devrimi zafere ulaşırsa, servetinize, çalıntı bir para gibi el konacaktır.»

Bay Grégoire, içinde yaşadığı o çocuksu huzuru, bilinçsizliğin yarattığı o uyuşuk rahatlık duygusunu bir anda yitirdi. Kekelemeye başladı:

«Benim servetim mi çalıntı paraymış? Madene yatırılan bu parayı, dedemin dedesi bir zamanlar alnının teriyle kazanmamış mıydı? Bu girişimin karşılaştığı tüm tehlikelere biz göğüs germedik mi? Kazandığım geliri kötüye kullanıyor muyum?»

Bayan Hennebeau, anneyle kızın da korkudan sapsarı kesildiğini görünce telaşla lafa karıştı:

«Aman efendim, bakmayın siz ona, Paul yalnızca şaka yapıyor.»

Ama Bay Grégoire fitili almıştı bir kez. Uşağın gezdirdiği ıstakoz tabağından farkında olmaksızın üç tane birden aldı ve dişleyerek çatır çutur yemeye başladı.

«Evet, ne yalan söyleyeyim, kazancını kötüye kullanan hissedarlar yok değil elbet. Sözgelimi, bazı bakanların işletme'ye yaptıkları hizmetler karşılığında rüşvet olarak Montsou hisse senetleri aldıkları benim de kulağıma çalındı. Şimdi adını anmak istemediğim en büyük ortak olan şu Dük'ün yaşantısı, tam bir rezalet! Kadınların, içki âlemlerinin, ziyafetlerin, gereksiz lüksün uğrunda milyonları har vurup harman savuruyor. Oysa bizler kendi halinde, kimseye zararı dokunmayan, gösterişe kaçmayan insanlarız! Spekülasyon yapmayız, kazancımızla uslu uslu geçinip gideriz, yoksullara da pay ayırırız!.. Hadi canım siz de! Olacak şey mi hiç? Gelip de evimizden bir toplu iğne çalmaları için bu işçilerin azılı haydut olmaları gerekir!»

Adamın öfkesiyle kendinden geçen Négrel, sonunda onu

yatıştırmak zorunda kaldı. İstakoz kabağı masada dolaştırılıyor, kabuk çıtırtıları arasında, politikadan konuşulmaya başlanıyordu. Hâlâ eli ayağı titreyen Bay Grégoire, kendisinin özgürlükçü olduğunu söylüyor ve Louis Philippe'in özlemini çekiyordu. Deneulin'se güçlü bir hükümetten yanaydı, imparator'un tehlikeli ödünler vermeye başladığından dert yanıyordu.

«89'u unutmayalım,» dedi. «Tehlikeli felsefi bilgilere tutkunluğuyla, küçük burjuvalarla yaptığı işbirliğiyle, devrime yol açanlar, aslında aristokrasinin ta kendisidir!.. Çılgınca liberalizmiyle, yakıp yıkma hırsıyla ve halkın gözünü boyayışıyla burjuvazi de bugün aynı budalaca rolü oynuyor... Evet, aynen böyle, bizi paramparça edip yutsun diye canavarın dişlerini biliyoruz. Hiç merak etmeyin, parçalayıp yutacaktır da!»

Kadınlar, bu sevimsiz konuşmayı kesmek için, kızlarının hatırını sorarak lafı değiştirdiler. Lucie, Marchiennes'de, bir arkadaşıyla birlikte müzikle uğraşıyordu; Jean, yaşlı bir dilencinin portresini yapıyordu. Bunları dalgın bir edayla anlatan Deneulin'in aklı başka yerdeydi: Konuklarını unutup telgrafları okumaya dalan Müdür'den gözlerini alamıyordu. O incecik kâğıtların ardında, Paris'in, greve ilişkin son kararı verecek olan Yönetim Kurulu'nun varlığını hissediyordu. Az sonra, kafasını kurcalayan soruyu sormadan edemedi:

«Eee, ne yapmaya karar verilmiş?»

Bay Hennebeau irkildi, sonra beylik bir sözle geçiştirdi:

«Bekleyip göreceğiz bakalım.»

Deneulin, yüksek sesle düşüncesini açığa vurdu:

«Sizin arkanız sağlam, elbette beklersiniz. Ama grev Vandame'a sıçrayacak olursa, ben mahvolurum. Jean-Bart'ı yenilemiş olmak da bir işe yaramaz, ancak hiç durmaksızın kömür çıkaracaksın ki, işin üstesinden gelebilesin!.. Hay Allah! İnanın, hiç iyi görmüyorum bu işin sonunu!»

Farkında olmaksızın yapılan bu itiraf, Bay Hennebeau'yu irkiltmeye yetti. Hem dinliyor, hem de birtakım planlar kuruyordu. Eğer grev yüzünden işler sarpa sararsa bundan ne diye yararlanmasın, komşu ocağın batmasına göz yumduktan sonra işletme iznini ölü fiyata almasındı? Yıllardır Vandame'ı ele geçirme-

ye can atan Yönetim Kurulu'nun gözüne girmek için bundan iyi fırsat mı olurdu?

«Madem Jean-Bart sizi bu kadar üzüyor, öyleyse niçin bize satmıyorsun?» dedi gülerek.

Deneulin, söylediğine söyleyeceğin bin pişman oldu:

«Dünyada olmaz!» diye haykırdı.

Onun bu ateşli itirazına gülüştüler, sıra tatlıya gelince grev konusu unutuldu. Elmalı pasta çok beğenildi. Ananasın da tadına doyum olmuyordu doğrusu. Kadınlar, birbirlerine kremalı ananas tarifi yapmaya başladılar. Bu mükemmel yemeğin yarattığı uyuşukluğu, üzümle armuttan oluşan meyve ikramı tamamladı. Herkesin üstüne tatlı bir ağırlık çökmüştü, hep bir ağızdan çene çalıyorlardı; uşak, beğenilmeyen şampanyanın yerine, kadehlere Rhin şarabı dolduruyordu.

Yemeğin yarattığı sıcak ortam içinde, Paul'le Cécile'in evliliği yönünde bir adım daha atılmış oldu. Yengesi, Négrel'e öyle bakışlar fırlatmıştı ki, delikanlı az önce yağma öyküleriyle yüreklerini ağızlarına getirdiği Grégoire'ları, sıcak ve sevimli tavırlarıyla yeniden kazanmıştı. Bay Hennebeau, karısıyla yeğeninin bu çok belirgin sıkıfıkılığı karşısında, kaçamak bakışmalarında gönül ilişkisine benzer bir şey yakalamış gibi, içini yine bir kurt kemirmeye başlamıştı. Ama orada, gözünün önünde kararlaştırılan bu evlilik tüm kuşkularını gidermişti.

Hippolyte kahveleri dağıtırken, oda hizmetçisi etekleri tutuşarak içeri daldı:

«Geldiler, efendim, geldiler!»

Temsilciler kurulu gelmişti. Kapılar açılıp kapandı, bitişik odalardan çekingen solumalar yükseldi.

Bay Hennebeau:

«Oturma odasına al,» dedi.

Masa başındakiler, kaygıyla bakışıyorlardı. Ortalığa sessizlik çökmüştü. Sonra yine şakalaşmaya başladılar: Artan şekerleri ceplerine tıştıktırır gibi yaptılar, yemek takımlarını saklamaktan söz ettiler. Ama Müdür'ün kös kös oturduğunu görünce şakalaşmayı bıraktılar. İçeri alınan işçi temsilcilerinin bitişik oda-

daki halıda çıkardığı ayak tıpırtıları işitilirken, masadakilerin konuşmaları fısıltıya dönüştü.

Bayan Hennebeau, kocasına dönerek, alçak sesle:

«Kahveni içip de gidersin, değil mi?» diye sordu.

Kocası:

«Elbette,» dedi. «Beklesinler!»

Sinirliydi, tüm dikkatını fincanına vermiş gibi görünüyordu ama, aslında gürültülere kulak kabartıyordu.

Paul'le Cécile masadan kalkıp kapıyı yaklaştılar; delikanlı, anahtar deliğinden gözetlemesi için kızı kışkırttı. Kıs kıs gülüyor, aralarında fısır fısır konuşuyorlardı.

«Onları görüyor musun?»

«Evet... İriyarı biri var, onun arkasında da ufak tefek iki adam.»

«Yüzleri korkunç, değil mi?»

«Yok canım, pek sevimliler.»

Bay Hennebeau, birden ayağa fırladı, kahvesi çok sıcaktı, sonra içecekti. Odadan çıkarken, parmağını dudağına götürüp ses çıkarmamalarını istedi. Herkes yerine oturmuştu; hiç kıpırdamadan ve çıt çıkarmadan masa başında kaldılar, uzaktan gelen kalın erkek seslerine kaygıyla kulak kesildiler.

II

Bir gün öncesinden, Rasseneur'ün meyhanesinde yaptıkları bir toplantıda, Etienne ve birkaç arkadaşı, Müdür'le görüşecek olan temsilcileri seçmişlerdi. O gece, kocasının da görüşmeci olarak seçildiğini öğrenince Maheude'ün canı sıkılmıştı. İşten kovulmak mı istiyordu? Aslında Maheu de bu görevi gönülsüzce kabul etmek zorunda kalmıştı. Çektikleri haksız sefalete karşın, eyleme geçme zamanı geldiği halde,ikisi de, o soydan gelen yazgıya boyun eğme duygusunun etkisi altında kalıyor, yarın korkusuyla çektikleri çileye razı oluyordu. Maheu, oldu olası, yaşamsal konularda aklı başında kararlar veren karı-

sının sözünden dışarı çıkmazdı. Ama bu kez, onunla aynı görüşü paylaşmasına karşın, çok kızdı. Kendini yatağa atarak sırtını döndü:

«Beni rahat bırak, tamam mı?» dedi. «Arkadaşlarımı yüzüstü bırakacak değilim!.. Üstüme düşen görev neyse onu yapıyorum!»

Maheude de yattı. İkisi de ağzını açıp bir şey söylemiyordu. Uzun bir suskunluktan sonra kadın:

«Haklısın,» diye karşılık verdi. «Nasıl istiyorsan öyle davran. Yalnız, şunu bil ki, işimiz bitti.»

Öğle yemeğini bitirdiklerinde saat on ikiyi vuruyordu; saat birde Avantage'da buluşacaklar, oradan da Bay Hennebeau'nun evine gideceklerdi. Yemekte patates vardı. Bir parçacık tereyağı kaldığı için kimse dokunmadı. Akşama tereyağlı ekmek yiyeceklerdi.

Etienne, birden, Maheu'ye dönerek:

«Müdür'le sen konuşacaksın ha,» dedi. «Sana güveniyoruz ona göre.»

Maheu afalladı, heyecandan sesi soluğu kesiliverdi.

Maheude:

«Yoo!» diye bağırdı. «O kadar uzun boylu değil artık! Gitmesine gitsin, tamam, ama başı çekmesine katlanamam... Hem ne diye başkası değil de o konuşacak?»

O zaman Etienne,etkileyici bir dille açıklamada bulundu. Maheu, ocağın en iyi, en sevilip sayılan, en aklı başında diye örnek gösterilen işçisiydi. Eğer işçilerin istekleri, onun ağzından getirilirse daha güçlü bir etki yaratırdı. Önce Etienne'in konuşması düşünülmüştü ama Montsou'ya geleli daha pek az zaman geçmişti. Eskilerden biri konuşursa sözü daha çok dinlenirdi. Arkadaşlar enine boyuna düşünüp taşınmış ve çıkarlarını savunması için, bu işe en çok yaraşan kişiyi seçmişlerdi. Bu isteğe karşı çıkmak, kalleşlik olurdu.

Maheude, umutsuzca elini salladı:

«Eh, öyle olsun bakalım, okkanın altına sen git. Ne yapalım, benden günah gitti.»

Maheu:

«İyi de ben bu işi beceremem ki,» dedi. «Kemküm eder kalırım.»

Etienne, onu ikna ettiğine sevinerek omzuna vurdu:

«İçinden geldiği gibi konuş yeter, çok iyi olacak.»

Bacaklarındaki şişlikleri inmeye başlayan Bonnemort Baba, ağzı lokmayla dolu, başını sallayarak dinliyordu. Bir sessizlik oldu. Patates yendiği günlerde, boğazlarına kaçmasın diye, çocuklar sessiz sedasız dururlardı. Yaşlı adam, lokmasını yuttuktan sonra yavaşça mırıldandı:

«İstediğini söyle, vız gelir tırıs gider onlara... Ah, ah! Ben bunun gibi neler gördüm neler! Kırk yıl önce müdürlüğe gittiğimizde, kapıdan kılıçla kovalarlardı bizi! Bugün sizi bakarsın kabul ederler, ama şu duvardan yanıt alırsın da o heriflerden alamazsın... Ee, paraları var elbet, umurlarında mı!»

Yine bir sessizlik çöktü. Maheu'yle Etienne, aile üyelerini boş tabaklar önünde üzüntülü üzüntülü düşünür bırakarak sofradan kalktılar. Evden çıktıktan sonra Pierron'la Levaque'ı da yanlarına aldılar, dördü birlikte Rasseneur'ün meyhanesine gittiler. Öbür işçi mahallelerinin temsilcileri de küçük gruplar halinde geliyordu. Temsilciler kurulunu oluşturan yirmi üyesi tamamlanınca, işletme'ye karşı ileri sürülecek koşullar saptandı. Sonra Montsou'ya doğru yola çıktılar. Bıçak gibi bir karayel, taş döşeli yolu kasıp kavuruyordu. Müdür'ün evine ulaştıklarında saat iki olmuştu.

Uşak, beklemelerini söyleyerek kapıyı yüzlerine kapadı. Sonra döndü, hepsini oturma odasına aldı, perdeleri açtı. Tül perdelerden sızan zayıf bir ışık doldu odaya. Başbaşa kalan madenciler, bir yere oturmaya cesaret edemediler; hepsi temiz giysilere bürünmüş, sabahtan tıraş olup yıkanmışlardı, sarı saçlar ve bıyıklar tertemizdi. Kasketlerini ellerinde evirip çeviriyor, antika düşkünlüğüyle moda haline gelmiş her türden karmakarışık eşyayla dolu odaya yan yan göz gezdiriyorlardı. II. Henri stili koltuklar, XV. Louis stili iskemleler, on yedinci yüzyıl stili İtalyan yazı masası, on beşinci yüzyıldan bir İspanyol kontador, şöminenin üstündeki alınlığı tutan bir mihrap parmaklığı, kapılara tutturulmuş papaz kaftanlarındaki süsleri andıran işle-

meli perdeler... Bütün bu eski sırmalar, yaldızlar, eski ipekliler, bu şatafatlı kilise öteberileri, hüzünlü bir rahatsızlık yaratıyordu üzerlerinde. Doğu halıları, upuzun tüyleriyle ayaklarına dolanıyor gibiydi. Ama onları asıl şaşkınlığa düşüren şey, odanın sıcaklığıydı; soğuktan buz kesmiş yanaklarında gezinen, her yerlerini sarıp sarmalayan, sürekli yanan bir kalorifer sıcaklığıydı bu. Beş dakika geçmişti. Dış dünyaya kendini kapatmış olan bu zengin, bu müthiş rahat odada, sıkılganlıkları giderek artıyordu.

Sonunda, Bay Hennebeau içeri girdi. Uzun ceketinin tüm düğmelerini askerler gibi iliklemiş, yakasına düzgün bir biçimde onur nişanını iliştirmişti.

Söze ilk o başladı:

«Eveeet, geldiniz demek!.. Ne o, isyan ediyormuşsunuz...»

Sonra, tatlı sert bir havayla ekledi:

«Oturun bakalım, konuşmayı ben de isterim.»

Madenciler, öteye beriye dönerek, oturacak yer aradılar. Birkaç tanesi iskemlelere ilişti; ötekiler, işlemeli ipeklilere dokunmaktan çekinerek ayakta kalmayı yeğlediler.

Bir an sessizlik oldu. Koltuğunu şöminenin önüne çeken Bay Hennebeau, gelenleri hızla süzüyor, yüzlerini tanımaya çalışıyordu. En arkadaki sıraya saklanan Pierron'u tanımıştı; işçileri tarayan gözleri, tam karşısında oturan Etienne'e takıldı.

«Söyleyin bakalım, ne istiyorsunuz?» diye sordu.

Söze, bu genç adamın başlayacağını sanıyordu. Maheu'nün öne çıktığını görünce öyle şaşırdı ki, sormadan edemedi:

«Nasıl? Sen ha? Her zaman aklı başında davranan, tüm sülalesi madenin ilk kurulduğu günden beri kazma sallayan, Montsou'nun en eski işçilerinden olan sen ha?.. Ah, işte bu olmadı, çok kötü, anlaşamazlık çıkaranların başında bulunmana üzüldüm doğrusu!»

Maheu, gözlerini eğmiş, sessizce dinliyordu. Sonra, duraksayan, boğuk bir sesle konuşmaya başladı:

«Müdür Bey, göze batacak bir kusuru bulunmayan kendi halinde biri olduğum için arkadaşlar beni seçtiler. Bu da size şunu gösterir ki, mesele, gürültü patırtı çıkarmak isteyen asilerin

ayaklanması değildir. Bizim tek istediğimiz adaletin yerini bulmasıdır; açlık canımıza tak dedi, hiç olmazsa her gün karnımızı doyuracak kadar ekmek parası kazanmamız için anlaşma zamanının geldiğini düşünüyoruz.»

Sesi giderek güçleniyordu. Başını kaldırdı, gözlerini Müdürün yüzüne dikerek konuşmasına devam etti:

«Bildiğiniz gibi, yeni ücret tarifesini kabul etmiyoruz... Payanda vurma işini baştan savma yapmakla suçlanıyoruz. Olabilir, çünkü bu işe yeterince zaman ayıramıyoruz. Ayıracak olsak, ücretimiz daha da düşüyor, elimize geçen para zaten geçinmemize yetmiyor, ücretler biraz daha düşerse işçinin sonu olur bu. Bize daha iyi bir ücret verin, biz de payandalamayı daha iyi yapalım. Bize para kazandıran tek iş olan kömür çıkarma işine ayırdığımız zamanın bir bölümünü payanda işine ayıralım. Başka çaresi yok, iyi iş görülmesi için, iyi ücret verilmesi gerekir... Böyle yapacağınız yerde siz ne yaptınız? Akıl almaz bir şey! Vagon başına ücreti indiriyor, sonra da payanda işine ayrı ücret vererek bu indirimi karşıladığınızı söylüyorsunuz! Bu dediğinizi gerçekten yapsanız bile, yine de hakkımız yenmiş oluyor, payanda vurma işi çok zaman alıyor çünkü. Ama bizi asıl zıvanadan çıkaran şey, bu hesabın doğru olmaması. İşletme'nin indirimi karşıladığı filan yok, işletme vagon başına iki santim daha kâr ediyor, işte o kadar!»

Bay Hennebeau'nun, Maheu'yü susturmaya niyetlendiğini gören öteki temsilciler:

«Evet, evet, doğru söylüyor,» diye homurdandılar.

Maheu de sözünün kesilmesine fırsat vermemişti zaten. Şimdi iyice açılmıştı, sözcükler su gibi akıp dökülüyordu dudaklarından. Arada bir, sanki kendi sesiyle başka biri konuşuyormuş gibi, durup kendini dinliyordu. İçinde biriken, varlığından bile haberdar olmadığı şeylerdi bunlar, kabaran yüreğinin derinliklerinden bir anda kopup dışarı taşıyordu. Hepsinin belini büken sefaleti, canlarına okuyan korkunç çalışmayı, sürdükleri hayvanca yaşantıyı, evde açlık çığlıkları atan kadınları çocukları anlatıyordu. Kırpıla kırpıla kuşa döndürülen son ödemeyi, para cezaları ve işsiz geçen günler yüzünden gözyaşları arasında

eve götürülen on beş günlük içler acısı ücreti anlattı. Kendilerini açlıktan öldürmeye mi çalışılıyordu yoksa?

Maheu, sözünü şöyle bağladı:

«İşte bu yüzden Müdür Bey, çalışarak açlıktan ölmektense, çalışmadan ölmek yeğdir demeye geldik. Hiç değilse, o zaman yorulmamış oluruz. Evet, işi bıraktık, işletme koşullarımızı kabul etmediği sürece de madene inmeyeceğiz. Siz vagon başına ücret kırmak, payanda için ayrı ücret vermek istiyorsunuz. Bizlerse, eski çalışma düzeninin sürmesini, ayrıca vagon başına beş santim daha ödenmesini istiyoruz... Bunun kararı artık size kalmış, haktan adaletten, çalışmadan yana mısınız, göreceğiz bakalım!..»

İşçiler arasından yine homurtular yükseldi:

«Evet... Çok doğru... Hepimizin düşüncesini söyledi... Biz yalnızca hak yerini bulsun istiyoruz.»

Kimisi de, ağzını açmadan, başını sallayarak sessizce onaylıyordu. Yaldızlar, sırmalı işlemeler, gizemli antika eşyalarla dolu bu şatafatlı odayı gözleri görmüyordu artık. Dahası, kaba saba pabuçlarıyla çiğnedikleri halının bile farkında değillerdi.

Kızmaya başlayan Bay Hennebeau, sonunda patladı:

«Susun da cevap vereyim!.. Bir kere, işletme'nin vagon başına iki santim kazandığı doğru değil... Birlikte hesaplayalım.»

Bunun üzerine kör dövüşü gibi bir tartışma başladı. Müdür, aralarında anlaşmazlık çıkarmak için özellikle Pierron'u yanına çekmek istedi, ama beriki kekeliyor, çekimser davranıyordu. Levaque ise, tam tersine en saldırganlardan biriydi, işi başka yöne döküyor, bilmediği konulardan söz ediyordu. Çıkan homurtular, odanın sera sıcaklığındaki havasında, döşemeler ve perdeler arasında boğulup gidiyordu.

Bay Hennebeau:

«Ama böyle hep bir ağızdan bağırıp çağırırsanız, mümkün değil anlaşamayız,» dedi.

Üstünden buyruk alan ve bu buyruğu uygulamaya kararlı bir yöneticinin tatlı sert tavrına yeniden bürünmüştü, serinkanlılığını elden bırakmıyordu. Konuşmanın başından beri Etienne'i gözden kaçırmıyor, içine gömüldüğü sessizlikten çıkarmak için

olmadık oyunlara başvuruyordu. Derken, iki santim tartışmasını bir yana bırakarak konuyu başka yöne çekti:

«Yo yo,» dedi, «gelin şunu kendi ağzınızla kabul edin, hepiniz birtakım iğrenç kışkırtmalara kapılmışsınız. Son zamanlarda tüm işçilerin aklını çelen, en iyileri bile yoldan çıkaran bir salgın hastalık var... Hayır, aslında sizin söylemenize gerek yok, ben kendi gözlerimle görüyorum ki, bir zamanlar çok aklı başında insanlar olan sizleri değiştirmişler. Ekmeğin yanısıra bir eliniz yağda bir eliniz balda olacak dediler size, efendilik etme sırasının size geldiğini söylediler, öyle değil mi? Yani kısacası, toplum düzenini alt üst etmeyi düşleyen o haydut çetesine, şu ünlü Enternasyonal'e üye yaptılar sizi, öyle değil mi?»

O zaman, Etienne, kendini tutamayıp atıldı:

«Yanılıyorsunuz, müdür Bey! Henüz Montsou'lu bir tek kömür işçisi bile örgüte üye olmadı. Ama üzerlerine gelinirse, topluca katılacaklarından kuşkunuz olmasın. Her şey işletme'nin tutumuna bağlı.»

O andan sonra, öteki işçiler sanki orada değillermiş gibi, tartışma Bay Hennebeau ile Etienne arasında devam etti.

«İşletme, işçilerin velinimetidir, onu suçlamakla hata ediyorsun. Bu yıl, işçi konutları için üç yüz bin frank harcadığı halde, bu yatırımın yüzde ikisini bile geri alamıyor. Bağlanan emekli aylıklarının, verilen kömürü, dağıtılan ilaçları saymıyorum bile. Sen kafası çalışan birine benziyorsun, birkaç ay içinde en iyi işçilerimizden biri oldun,adı kötüye çıkmış insanlarla düşüp kalkarak kendini harcayacağına, bu gerçekleri işçilere anlatsan daha iyi olmaz mı? Evet, ocaklarımızı sosyalizm belasından kurtarmak için, işine son vermek zorunda kaldığımız Rasseneur'den söz ediyorum... Seni hep onun meyhanesinde görüyorlarmış, yardım sandığı kurma fikri kesinlikle onun başının altından çıkmıştır. Eğer bu sandık, yalnızca yardımlaşmayı amaçlamış olsaydı, hayhay, seve seve göz yumardık, ama bu sandığın işletme'ye yöneltilmiş bir silah olduğunu, savaş giderlerini karşılamak üzere kurulduğunu elbette ki biliyoruz. Ayrıca şunu da yeri gelmişken belirtmek isterim ki, işletme bu sandık üzerinde denetim kurma kararındadır.»

Etienne, gözleri arkadaşlarında, dudakları sinirden titreyerek susuyordu. Bu son sözler üzerine gülümsedi:

«Anlaşılan bu da yeni bir istek; çünkü Sayın Müdürümüz, şimdiye kadar böyle bir denetimi hiç gündeme getirmemişti... İşin kötüsü, bizim isteğimiz de, işletme'nin işlerimize karışmaması, velinimet rolü oynayacağı yerde adil davranıp hakkımızı, bugüne dek el koyduğu alınterimizin karşılığını vermesidir. Her sanayi bunalımında, hissedarların, kârlarını kurtarmak için işçileri açlığa mahkûm etmeleri dürüstlük müdür? Kim ne derse desin, Sayın Müdür, yeni ücret tarifesi örtülü ücret indiriminden başka bir şey değildir ve biz buna isyan ediyoruz. İşletme giderleri kısmak istiyorsa, bunu işçiyi sömürerek yapmakla hiç ama hiç iyi etmiyor.»

Bay Hennebeau:

«Hah işte! Buyrun bakalım!» diye haykırdı. «Halkı aç bırakıp sömürme suçlamalarını bekliyordum zaten! Sanayiye, özellikle de madenocaklarına yatırılan sermayenin ne denli büyük tehlikelerle karşı karşıya kaldığını bilmesi gereken senin gibi biri, nasıl olur da böyle saçmasapan laflar eder, aklım almıyor! Bugün tam donanımlı bir ocak bir buçuk iki milyon franga mal olur. Toprağa yatırılan bunca paradan azıcık kâr etmek için ne sıkıntılara katlanılıyor! Fransa'daki kömür işletmelerinin neredeyse yarısı topu atmış durumda... Hâlâ ayakta kalmayı başarabilmiş olanları acımasızlıkla suçlamak düpedüz aptallıktır. İşçiler sıkıntı çekerse, işletmeler de sıkıntı çeker. Siz sanıyor musunuz ki, bugünkü bunalımda İşletme de en az sizler kadar zarar görmüyor? Ücretler işletme'nin keyfine kalmış bir şey değil ki, batmamak için istese de istemese de rekabet koşullarına ayak uyduruyor. İlle de suçlayacaksanız olayları suçlayın, işletme'yi değil... Ama dinlemek istemiyorsunuz, anlamak istemiyorsunuz!»

Delikanlı:

«Anlamaz olur muyuz,» dedi, «çok iyi anlıyoruz: İşler böyle yürüdüğü sürece durumumuzda en ufak bir düzelme olmayacak. İşte bu yüzdendir ki işçiler, günün birinde iş başına gelerek durumu tersine çevirecekler.»

İlk bakışta ılımlı gibi görünen bu söz, tehditle titreyen öyle alçak bir sesle ve öyle kesin bir inançla söylenmişti ki, ortalığa derin bir sessizlik çöktü. Odanın sessizliği içinde sıkıntılı bir korku havası esti. Öteki işçi temsilcileri, konuşulanları doğru dürüst algılayamasalar da, arkadaşlarının bu güllük gülistanlık yaşantıdan kendi paylarını istediğini anlamışlardı. Sıcacık duvar kaplamalarına, rahat koltuklara, en küçük bir parçası bile bir aylık geçimlerini sağlayacak o şatafatlı öteberiye dik dik bakmaya başlamışlardı.

Bay Hennebeau, bir süre düşünüp taşındıktan sonra işçi temsilcilerini uğurlamak üzere ayağa kalktı. Temsilciler de ona uydu. Etienne, dirseğiyle Maheu'yü usulca dürttü; dili dolaşan Maheu beceriksizce sözü bağladı:

«Son sözünüz bu demek... Arkadaşlara koşullarımızı reddettiğinizi bildireceğiz.»

Müdür:

«Bana bak azizim,» diye bağırdı. «Benim bir şeyi reddettiğim filan yok!.. Ben de sizin gibi ücretli biriyim. Bir çıraktan daha fazla sözüm geçmez burada. Ben de emir kuluyum, biricik görevim, o emirlerin iyi uygulanmasına gözkulak olmaktan ibaret. Ben söylenmesi gerektiğine inandığım şeyleri söyledim size, ama karar vermek benim yetkimde değil. Siz bana isteklerinizi söylediniz, ben de bunları Yönetim Kurulu'na aktarırım, onların vereceği yanıtı size bildiririm.»

İşle ilgili tartışmalarda heyecana kapılmaktan kaçınan üst düzey yöneticilerin hep yaptığı gibi, sıradan bir emirkulunun kibarca soğukluğuyla konuşuyordu. İşçiler şimdi bu adama kuşkuyla bakıyor, neyin nesi olduğunu, yalan söylemekle nasıl bir çıkar sağladığını, kendileriyle asıl işverenler arasına girmekle kimbilir neler çaldığını düşünüyorlardı. Bir işçi gibi ücret aldığını söylemesine karşın böylesine şatafatlı bir yaşantısı olan bu adam bal gibi de düzenbazın tekiydi canım!

Etienne, gözünü karartarak bir kez daha söz aldı:

«İşte görüyorsunuz, Müdür Bey, doğrudan doğruya derdimizi dinletecek birini bulamayışımız ne kadar üzücü. Yoksa birçok şeyi açıklar, bulunduğunuz konum nedeniyle gözünüzden ka-

çan bir sürü grev gerekçesi gösterebilirdik... Karşımızda görüşülebilecek birilerini bulabilseydik tabii!»

Bay Hennebeau, bu iğneleyici lafa hiç kızmadı. Alttan alarak gülümsedi.

«Ooo, işte bu olmadı bakın! Bana güveniniz yoksa, işin içinden hiç çıkamayız. O zaman, oraya gitmeniz gerekir.»

İşçi temsilcileri, pencerelerden birine doğru uzatılan belirsiz el işaretini izlemişlerdi. Orası dediği neresiydi acaba? Herhalde Paris'ti. Ama onlar oraya asla ulaşmıyorlardı; orası denilen yer, korkunç bir uzaklığa doğru çekiliyor, tapınağına çöreklenmiş bilinmeyen bir ilahın yönettiği, erişilmez, kutsal bir ülkeye dönüşüyordu. Onu asla göremeyeceklerdi, yalnızca ta uzaklardan, Montsou'nun on bin kömür işçisini ezen bir güç olarak hissedeceklerdi. Müdür konuşurken, arkasına gizlenip kararlar veren bu ilaha dayıyordu sırtını.

Üzerlerine bir bezginlik çöktü. En iyisi çekip gitmek diyen Etienne bile umutsuzca omuz silkti. Bay Hennebeau, dostça bir tavırla Maheu'nün koluna girmiş, Jeanlin'in durumunu soruyordu.

«Böylesine acı bir derse karşın, bir de kalkıp baştan savma yapılmış payandaların savunmasını yapıyorsunuz!.. Haydi arkadaşlar, şöyle oturup bir düşününce siz de anlayacaksınız ki, grev herkesin felâketine yolaçacaktır. Haftasına kalmaz, açlıktan ölürsünüz. Nasıl üstesinden geleceksiniz?.. Yine de sağduyunuza güveniyorum, en geç pazartesi işbaşı yapacağınıza eminim.»

Boyun eğecekleri konusunda beslenen bu umuda karşılık vermeden, çökük omuzlarla, bir sürü tıpırtısıyla yürüyerek hep birlikte odadan çıkıyorlardı. Onlarla birlikte çıkan Müdür, görüşmeyi özetlemek zorunda kaldı. Bir yanda işletme'nin yeni ücret tarifesi vardı, öte yanda işçiler vagon başına beş santim zam istiyorlardı. Umutlarını kırmak için, bu koşulların Yönetim kurulu'nca kesinlikle kabul edilmeyeceğini şimdiden söylemeyi unutmadı. Suskunlukları karşısında kaygılanmıştı:

«Bir tatsızlık çıkarmadan önce adamakıllı düşünüp taşının!» diye yineledi.

Çıkışta, Levaque, şapkasını giyer gibi yaparken, Pierron yerlere kadar eğilip selam verdi. Maheu, uygun bir veda sözcüğü ararken Etienne yine dirseğiyle dürttü. Ve hep birlikte gözdağı dolu bir sessizlik içinde ayrıldılar. Kapı çat diye kapanıverdi arkalarından.

Bay Hennebeau, yemek salonuna döndüğünde, konuklarını likör kadehleri başında sessizce otururlarken buldu. Kısaca durumu anlatınca Deneulin'in suratı büsbütün asıldı. Sonra, buz gibi soğumuş kahvesini yudumlarken başka konulardan söz etmeye başladılar. Ama Gregoire'lar yeniden grev konusuna açtılar, işçilerin işlerini bırakmalarını engelleyici bir yasanın bulunmamasına şaşıyorlardı. Paul, Cécile'e güvence veriyor, jandarmanın kesinlikle duruma elkoyacağını söylüyordu.

Bayan Hennebeau, sonunda uşağı içeri çağırdı:

«Hippolyte,» dedi. «Biz salona geçmeden önce pencereleri *aç da içerisi havalansın.*»

III

On beş gün geçmişti; üçüncü haftanın pazartesi günü, müdürlüğe gönderilen yoklama kâğıtlarında ocaklara inen işçi sayısında yeni bir azalma görülüyordu. O sabah işbaşı yapılacağı umuluyordu; ama Yönetim Kurulu'nun istekleri inatla reddetmesi, işçilerde büyük bir öfke uyandırıyordu. Çalışmayan ocaklar yalnızca Voreux, Crévecoeur, Mirou ve Madeleine'den ibaret değildi; Victoire ve Feutry-Cantel'de de çalışan işçi sayısı dörtte bire düşmüştü; Grev Saint-Thomas'ya bile bulaşmıştı, direniş gittikçe genelleşiyordu.

Voreux'ye derin bir sessizlik çökmüştü. Çalışmaya son verilen şantiyeler büyük bir boşluk ve bırakılmışlık içindeydi, ortalıkta ölü bir fabrika havası vardı. Aralık ayının gri göğü altında, asma köprüler üzerinde unutulup kalmış üç dört kömür vagonu, terkedilmişliğin sessiz üzüntüsü içinde öylece duruyordu. Aşağıda, çatmaların ince ayakları arasına yığılı kömür stokları eri-

yor, altlarından çıplak ve kapkara toprak sırıtıyor; istiflenmiş payanda direkleri yağmur altında çürüyordu. Kanaldaki iskelede yarı yüklü bir mavna bulanık suda uyuklarcasına bekliyor; yağmur yağmasına karşın, kükürtleri çözülerek için için tüten cüruf yığını üstünde bir yük arabası, oklarını hüzünle havaya dikmişti. Özellikle, binalar, panjurları kapalı ayıklama hangarı, artık hiçbir gürültü çıkmayan kömür toplama alanı, soğuga gömülmüş jeneratör dairesi, yükselen incecik dumanlara aşırı bol gelen koskocaman baca, hepsi öylece uyuşup kalmış gibiydi. Çıkarma makinesinin kazanları ancak sabahları yakılıyordu. At bakıcıları hayvanların yemlerini aşağı indiriyordu; iş başa düşünce yeniden işçiye dönüşen çavuşlar, yüzüstü bırakılır bırakılmaz orasından burasından dökülmeye başlayan galerilerde tek başlarına çalışıyorlardı. Saat dokuzdan sonraysa, artakalan bölümlerdeki hizmetler yerine getiriliyordu. Kapkara tozdan bir kefenle sarılıp sarmalanmış ölü binaların üstünde, madenocağında canlılık belirtisi gösteren tek şey, o kalın ve upuzun soluğuyla hâlâ çalışan su pompasıydı; bu soluk kesildiği zaman ocak sulara gömülürdü çünkü.

Tam karşı tepedeki İki Yüz Kırklar Mahallesi de ölmüş gibiydi. Lille valisi, apar topar çıkıp gelmiş, jandarmalar yollarda devriye gezmişlerdi. Ama grevcilerin uslu uslu, çıt çıkarmadan oturduklarını görünce geldikleri yere geri dönmüşlerdi. Alabildiğine uzanan ovada, işçi mahallesi, güzel bir birlik ve dayanışma örneği sergiliyordu. Erkekler, meyhaneye takılmamak için gün boyunca uyuyorlardı; kahveyi daha ölçülü içen kadınlar, daha akıl başında ve daha uysal olmuşlardı, gevezeliğe ve kavgaya pek yüz vermiyorlardı artık. Çocuklar bile durumu anlamış gibiydiler; öyle uslu davranıyorlardı ki, sürüler halinde yalınayak koşuştururken daha sessiz dalaşıyor, birbirlerini daha gürültüsüz tokatlıyorlardı. Sürekli yinelenen, dilden dile dolaşan kural şuydu: Herkes sakin olacaktı.

Bununla birlikte, Maheu'lerin evi vızır vızır işliyor, gelip gidenlerle dolup taşıyordu. Etienne, yardım sandığının yazmanı olarak eldeki üç bin frangı yardıma en muhtaç aileler arasında dağıtmıştı. Daha sonra, üyelerden birkaç yüz frank daha gel-

mişti. Ama şimdi tüm gelir kaynakları kurumuş, madencilerin elinde, grevi sürdürecek paraları kalmamıştı; açlık tehlikesi kapılarına dayanmıştı. Maigrat, on beş gün veresiye hesap açmaya söz vermesine karşın, bir hafta sonra birdenbire caymış, alışverişi kesmişti. Zaten işletme'ne derse onu yapardı; belki de işletme, tüm halkı aç bırakarak, direnişi bir an önce sona erdirmek istiyordu. Aslında Maigrat da çiçeği burnunda bir zorba gibi davranıyor, ailelerin erzak almaya gönderdiği kızın yüz verip vermemesine göre,ekmeği ya veriyor ya vermiyordu. Özellikle de, Maheude'ü kapıdan çeviriyor, Catherine'i elde edemeyişinin acısını kadıncağızdan çıkarıyordu. Üstüne üstlük, havalar da çok soğuk gidiyordu. Kadınlar eldeki kömürün azaldığını görüyor, erkekler işbaşı yapmadığı sürece madenden bir daha kömür alamayacaklarını bilmenin korkusunu yaşıyorlardı. Açlıktan ve yoksulluktan perişan oldukları yetmezmiş gibi, bu buz gibi havada soğuktan kuyruğu titreteceklerdi.

Maheu'ler şimdiden sıfırı tüketmişti. Levaque'lar. Bouteloup'nun ödünç verdiği yirmi frangı yiyorlardı hâlâ. Pierron'lara gelince, onlarda hâlâ para vardı; yine de, biri borç ister korkusuyla, herkese aç görünmek için, Maigrat'dan veresiye alışveriş ediyorlardı; Pierrone eteğini açsa, Maigrat tüm dükkânı kucağına dökmeye hazırdı.

Daha cumartesi gecesi birçok aile aç açına yatmıştı. Henüz başlayan zor günler karşısında kimsenin gıkı çıkmıyor, herkes büyük bir serinkanlılık ve yüreklilikle kararlaştırılan kurala uyuyordu. Her şeye karşın kesin bir güven, dindarca bir iman, körü körüne inananlara özgü bir teslimiyet vardı bu kararlılıkta Mademki kendilerine adil bir düzen sözü verilmişti, öyleyse tüm dünyayı kucaklayacak bu mutluluğa hak kazanmak için acı çekmeye hazırdılar. Açlık, başlarını döndürüp onları coşturuyordu; düşlere kapılan bu zavallı insanlar; yoksulluğun kapalı ufkunda ilk kez bir gediğin açıldığını görüyorlardı. Gözleri açlıktan kardığında, taa uzaklarda o düş beldesini seziyorlardı;ama şimdi o belde, kardeşçe yaşayan insanları, emeğin ve ortaklaşa yenen yemeğin altın çağıyla, elle dokunulacak kadar yakın ve gerçekti. Eninde sonunda bu düş ülkesine girecekleri konusundaki gü-

venlerini hiçbir şey sarsamıyordu. Yardım sandığındaki para tükenmişti; İşletme, dediğinden şaşmıyordu; işler her geçen gün sarpa saracaktı,ama onlar umutlarını koruyor, olayları bıyık altından gülerek karşılıyorlardı. Ayaklarının dibindeki yer yarılsa bile, bir mucizenin onları mutlaka kurtaracağına inanıyorlardı. Bu köklü inanç onları ısıtıyor, karınlarını doyuruyordu. Diğerleri gibi Maheu'ler de, sade suya çorbalarını çarçabuk gövdeye indirince, yarı sersemlemiş bir durumda, uğrunda seve seve aslanlara yem olmaya giden kurbanların, daha iyi yaşama umudu içinde, yukarı çıkıyorlardı.

Etienne, herkesin su götürmez önderiydi artık. Araştırıp inceledikçe görüşleri derinleşip keskinleşiyor, akşam konuşmalarında çok yerinde kararlar veriyordu. Gecelerini okumakla geçiriyor, günden güne daha çok mektup alıyordu. Hatta belçika'da yayımlanan sosyalist gazete Vengeur'e abone olmuştu; işçi mahallesine giren bu ilk gazete sayesinde arkadaşları arasındaki saygınlığı bir hayli artmıştı. Her geçen gün biraz daha artan ünü onu heyecanlandırmaya başlamıştı. Dört bir yanla yazışmak, eyaletin her köşe bucağındaki işçilerin durumuyla ilgili görüşmeler yapmak, Voreux'lü madencilere fikir vermek, özellikle herkesin ilgi odağı olmak dünyanın kendi çevresinde döndüğünü duymak, bu eski makinistin, eli yağa toza bulanmış bu yeni kazmacının koltuklarını kabartıyordu. Toplumsal düzeyi bir basamak daha atlıyor, doyuma ulaşan zekâsı ve yaşam düzeyiyle, kendi kendisine bile itiraf etmekten korktuğu ve nefret ettiği o burjuva sınıfına kayıyordu.

Canını sıkan tek şey, uzun kuyruklu ceket giymiş biri karşısında duyduğu bilgi eksikliğiydi; o zaman bocalıyor, çekingenlik duyuyordu. Yine de kendini eğitmeye devam ediyor, eline hangi kitap geçerse harıl harıl okuyor, ama tutarlı bir yöntem izlemediği için okuduğunu özümlemekte zorlanıyor, zihni karmakarışık oluyor, kafası doğru dürüst anlamadığı bir bilgi yığınıyla doluyordu. Bu yüzden, şapkasını önüne alıp düşündüğü bazı saatlerde, amacından kuşkuya düşüyor, işin üstesinden gelebilecek beklenen adamın kendisi olmamasından korkuyordu. Belki de kimbilir, bir hukukçu, arkadaşları tehlikeye atmadan konu-

şabilecek ve işleri yürütebilecek bir bilimadamına ihtiyaç vardı. Ama bu durum bir an sonra son buluyor, bir isyan duygusuyla yeniden canlanıyordu. Hayır, hayır, hukukçulara ne gerek vardı! Hukukçuların alayı da alçak heriflerdi, bilgilerini kullanarak halkın sırtından beslenip semiriyorlardı! Her şey olacağına varırdı, işçiler kendi sorunlarını yine kendileri çözerdi. Ve Etienne, yeniden halka önderlik etme düşlerine kapılıyordu: Montsou ayağının dibinde, avcunun içindeydi, Paris'se uzakta, sisler ardındaydı. Kimbilir, belki de günün birinde milletvekilliği, görkemli bir salonun kürsüsü de vardı işin içinde... Meclise girmiş ilk işçinin bu kürsüden verdiği söylevde, burjuvalara ateş püskürüşü geliyordu gözlerinin önüne.

Etienne, birkaç gündür ne yapacağını şaşırmış durumdaydı. Pluchart, mektup üstüne mektup yazıyor, grevcileri ateşleyebilmek için Montsou'ya gelme önerisinde bulunuyordu. Özel bir toplantı düzenlenecek, bu toplantıya Pluchart başkanlık edecekti; bu tasarının altında, grevi kullanarak, o zamana kadar edilgin davranan maden işçilerini Enternasyonal'e sokma düşüncesi yatıyordu. Etienne, hırgür çıkmasından korkuyordu; yine de, eğer Rasseneur şiddetle karşı çıkmasa, Pluchart'ın gelmesine razı olacaktı. Delikanlı, onca etkisine ve saygınlığına karşın, bu davanın emektarlarından olan ve müşterileri arasında hatırı sayılır grevciler bulunan Rasseneur'ü gözönüne almak zorundaydı. Bu nedenle hâlâ bocalıyor, ne yanıt vereceğini bilemiyordu.

Pazartesi saat dörde doğru, Etiene aşağıdaki odada Maheude'le otururken, Lille'den yeni bir mektup geldi. İşsiz dura dura sıkıntıdan patlayan Maheu, balığa çıkmıştı; talihi yaver gider de kanal girişinin orada iri bir balık tutabilirse, onu satacak ve eline geçen parayla ekmek alacaktı. Bonnemort Baba'yla küçük Jeanlin, sakatlıkları düzelen bacakları açılsın diye evden sıvışmışlar; çocuklar ise, Alzire'le birlikte, cüruflar arasında saatlerce kömür kırıntısı toplamak üzere gitmişlerdi. Artık, üstünü kömürle beslemeyi göze alamadıkları cılız ateşin başında oturan Maheude, gömleğini açmış, karnına sarkan memesini çıkarmış, Estelle'i emziriyordu.

Delikanlının mektubu okuyup katladığını görünce sordu:

«Haberler iyi mi? Bize para gönderecekler mi?»

Etienne, hayır anlamında başını sallayınca, Maheude devam etti:

«Bu hafta ne yapar ne ederiz bilmem... Ne olursa olsun, dişimizi sıkacağız elbet. İnsan haklı oldu muydu, gözü daha bir kara, başı daha dik oluyor, değil mi?»

Maheude artık, gürültüsüz patırtısız olmak koşuluyla grev yandaşıydı. İşi bırakmadan, işletme'yi adil davranmaya zorlasalardı daha iyi olurdu gerçi. Ama değil mi ki, iş bırakılmıştı, haklarını almadan işbaşı yapmamalıydılar. Bu konuda Maheude, sarsılmaz bir kararlılık gösteriyordu. İnsan haklı olduğunda haksız duruma düşmektense ölsün daha iyiydi!

Etienne:

«Ah be!» diye bağırdı. «Bir kolera salgını çıksa da bütün o işletme sömürücülerinden bizi kurtarıverse!»

Maheude:

«Sakın ha!» dedi. «Kimsenin ölümüne dua etmemeli. Hem neye yarar ki? Onlar geberir, yerine başkaları gelir. Ben yalnızca şimdiki heriflerin daha insaflı davranmalarını isterim, bundan umutluyum da, çünkü dünyada hâlâ dürüst insanlar var... Sen de biliyorsun ya, ben sizin şu siyasetinize ısınamadım gitti.»

Maheude, gerçekten de, şiddet içeren sözleri hep kınar, kavgacılık olarak nitelerdi. Emeğin karşılığının istenmesini haklı buluyordu, ama ne diye başka şeylere sataşıyor, burjuvalarla, hükümetle uğraşıyorlardı? Üstlerine vazife olmayan işlere burunlarını sokup da zararlı çıkmanın ne gereği vardı?

Her şeye karşın, Etienne'i yine de takdir etmekten geri durmuyordu; çünkü işi ayyaşlığa dökmüyor, kırk beş franklık kirayı tıkır tıkır ödüyordu. Bir erkek evlerir ki ahlâklı olsun, ufacık tefecik kusurlar hoş görülebilirdi.

O zaman Etienne, herkese aş ve iş sağlayacak Cumhuriyet'ten söz etmeye başladı. Ama Maheude kuru lafa pabuç bırakmıyor, olumsuzca başını sallıyordu.

O uğursuz 48 yılını anımsıyordu; daha çiçeği burnunda evliyken, karı koca dımdızlak ortada kalakalmışlardı. Kızı Estelle,

emdiği memeyi bırakmadan dizlerinde uykuya dalarken, Maheude, gözleri dalgın, göğsü bağrı açık, kederli bir sesle o yıl çektikleri çileyi anlatıp duruyordu. Etienne de dalıp gitmişti; çökük yüzünün sapsarı rengiyle tam bir karşıtlık oluşturan bembeyaz, iri, sarkık memeye bakıyordu.

Maheude, mırıldanarak:

«Beş parasız kalmıştık,» diyordu. «Kursağımıza atacak tek lokmamız yoktu, bütün ocaklar kapanmıştı. Yani kısacası, tıpkı bugünkü gibi, olan yine fakire fukaraya oldu, millet açlıktan ölüyordu.»

Tam o anda kapı açıldı, Catherine'in pat diye içeri girdiğini görünce, ikisinin de ağzı bir karış açık kaldı. Catherine, Chaval'e kaçtı kaçalı mahallede görünmemişti. Öyle süklüm püklümdü ki, şaşkınlıktan kapıyı kapamayı bile akıl edememişti. Tirtir titriyor, tek sözcük etmiyordu. Annesini yalnız bulacağını umduğu için, Etienne'le birlikte görünce, yolda tasarladığı sözleri unutuvermişti.

Maheude, yerinden bile kalkmadan:

«Ne halt etmeye geldin buraya?» diye bağırdı. «Gözüme görünme artık, defol git karşımdan!»

O zaman, Catherine, hazırladığı sözleri anımsamaya çalıştı:

«Kahveyle şeker getirdim anne... Hani, çocuklar için... Onları düşündüm de... Fazla mesai yaptım...»

Ceplerinden yarımşar kilo kahveyle şeker çıkardı, masanın üstüne bıraktı. Kendisi, Jean-Bart ocağında çalışmaya devam ederken, Voreux'nün grevde olması onu üzüyordu, ana-babasına yardım etmek için çocukları düşünme bahanesinden başka bir yol bulamamıştı.

Kızın iyiyürekli tavrı, annesini yumuşatmamıştı:

«Şeker meker getireceğin yerde, kıçını kırıp evde oturaydın da eve ekmek parası getireydin, daha iyi olmaz mıydı?»

Bir aydır kızın ardından ettiği lafları suratına çalarak verdi veriştirdi, içini dökerek bir güzel rahatladı. Yokluk çeken bir ailesi varken, on altı yaşında bir kız, evden kaçar da elin herifine kapatma mı olurdu? Bunu yapabilmesi için kanının bozuk olma-

sı gerekirdi! Bazı kusurlar elbette ki bağışlanırdı, ama bir anne, böyle bir kötülüğü taş çatlasa unutamazdı. Baskı altında tutulmuş olsaydı neyse, o zaman içi yanmazdı! Oysa tam tersine, aşırı özgür bırakmışlardı. Kendisinden tek istedikleri, akşamları evde yatmaya gelmesiydi o kadar.

«Söyle de anlayalım! Bu yaşta nedir alıp veremediğin, zorun nedir ha?»

Catherine, masanın yanında ezile büzüle dikiliyor, başı öne eğik, öylece dinliyordu. Ergenliği gecikmiş zayıf genç kız vücudu, titremeler geçiriyor, kopuk kopuk tümcelerle yanıt vermeye çalışıyordu.

«Ben sanki çok mu memnunum!.. Benim kararım değil ki... O öyle istedi... Ben de ister istemez boyun eğmek zorunda kaldım, tamam mı?.. Elimden ne gelir, o daha güçlü çünkü... Böyle olacağını insan nerden bilsin ki?.. Olan oldu, artık dönüşü yok. Ha o, ha başkası. Benimle evlenmek zorunda. Erkeğe, daha küçük yaştayken, erkenden boyun eğen genç kızların edilgin uysallığıyla, isyan etmeden savunuyordu kendini. Kaçınılmaz genel yasa bu değil miydi? Cüruf tepesinin ardında düzülmekten, on altı yaşındayken çocuk doğurmaktan, eğer sevgilisi kendisiyle evlenirse, sersefil bir aile yaşamı sürmekten başka bir şey düşlemiş değildi. Utancından kızarıp bozarması, tir tir titremesi ise, oradaki varlığından sıkılıp şaşaladığı delikanlının önünde fahişe yerine konmasındandı.

Etienne, ana kız kozlarını rahatça paylaşsınlar diye kalkmış, neredeyse sönmek üzere olan ateşi karıştırma bahanesiyle ocağın yanına gitmişti. İster istemez, göz göze geldiler; genç kız bir hayli yorgun ve solgundu, ama yanıklaşmış yüzünde pırıl pırıl parlayan gözleriyle yine de güzeldi. Garip bir duyguya kapıldı, için için duyduğu kızgınlık geçivermişti, kendisine yeğ tuttuğu o adamın yanında mutlu olmasından başka bir şey istemiyordu artık. Montsou'ya gidip Chaval denilen herifi, kıza daha tatlı davranmaya zorlama isteği, Catherine'e kol kanat germe gereksiniminden ileri geliyordu. Ama Catherine, delikanlının gösterdiği bu sevecenliği, acıma duygusundan ibaret sandı; kendisini böyle uzun uzadıya süzdüğüne göre küçümsüyor ol-

malıydı. O zaman yüreği öyle bir sıkıldı ki, tıkanacak gibi oldu, özür dilemek için başka söz bulamadı.

Maheude, hâlâ verip veriştirmekten kendini alamıyordu:

«Hah işte böyle, hiç değilse sus daha iyi. Kalmak için geldiysen, tamam, yoksa yıkıl git karşımdan. Şükret ki, kucağımda çocuk var, yoksa kıçına tekmeyi yerdin.»

Bu gözdağı birdenbire gerçekleşiverdi; Catherine kıçına öyle şiddetli bir tekme yedi ki acıdan ve şaşkınlıktan sersemledi. Chaval, açık duran kapıdan hışımla içeri dalmış, yırtıcı bir hayvan gibi atılarak kıza tekmeyi basıvermişti. Bir süredir dışardan kızı gözetliyordu.

«Seni kaltak seni!» diye bağırıyordu. «Peşinden geldim çünkü adım gibi biliyordum onunla doya doya düzüşmek için buraya geleceğini. Üstelik parayı da sen veriyorsun öyle mi? Benim paramla herife bir de kahveler sunuyorsun!»

Afallayan Maheude'le Etienne donakalmışlardı. Chaval, öfkeyle kükreyerek Catherine'i sertçe kapıya doğru itti.

«Çıksana ulan, ne duruyorsun?»

Kız, bir köşeye sinerken, bu kez anasına saldırdı:

«Oh aman ne kıyak iş! Orospu kızı yukarda bacaklarını havaya kaldırırken, anası oturup gözcülük ediyor!»

Sonra Catherine'i bileğinden yakalamış, çekiştirip tartaklayarak dışarı sürüklüyordu. Kapıda durdu, arkasına dönüp, iskemlesine çakılıp kalmış olan Maheude'e baktı. Kadıncağız öyle afallamıştı ki, memesini içeri sokmayı bile akıl edememişti. Estelle, başını yün etekliğe gömmüş, mışıl mışıl uyuyor, Maheude'ün anaç bir ineğinkini andıran koskocaman memesi çırılçıplak aşağı sarkıyordu.

Chaval:

«Kızı olmadığı zaman, anası düdükletiyor kendini!» diye bağırdı. «Hadi hadi, durma göster bütün vücudunu! Nasıl olsa, kiracın olacak bok herif bıkmamıştır henüz!»

İşte o anda Etienne sille tokat girişmek istedi. Kavga edip mahalleyi ayağa kaldırma korkusuyla, Catherine'i adamın elinden çekip almamıştı. Ama şimdi beyninin tası atmıştı. Gözünü kan bürümüş iki erkek burun buruna geldi. Eski bir kin, uzun sü-

redir açığa vurulmayan bir kıskançlık nöbetiydi bu. Şimdi ikisinden birinin öbürünü yemesi gerekiyordu.

Etienne, dişlerinin arasından homurdandı:

«Dikkatli konuş! Gebertirim bak.»

Chaval:

«Dene de görelim!» diye karşılık verdi.

Birkaç saniye dik dik bakıştılar. Birbirlerine öyle sokulmuşlardı ki, kızgın soluklarını yüzlerinde hissediyorlardı. Catherine, sevgilisinin eline yapıştı, yalvara yakara sürüklemeye çalıştı. Mahallenin dışına doğru çekiyor, arkasına bakmadan kaçıyordu.

Etienne kapıyı güm diye kapatırken:

«Eşşoğlu eşşek!» diye homurdandı.

Zangır zangır titriyordu, oturmak zorunda kaldı.

Tam karşısında oturan Maheude, adam sen de dercesine bir el hareketi yaptı, birbirlerine söyleyemedikleri şeylerle dolu derin bir sessizlik oldu. Etienne, elinde olmaksızın yine kadının göğsüne, bu pembe beyaz, sarkık et yığınına sıkıntıyla bakıyordu. Gerçi kadın kırk yaşındaydı, fazla doğum yapan dişiler gibi bedeni bozulmuştu; ama tıknaz, sağlam yapısı, bir zamanlar güzel bir kız olduğunu eleveren ince uzun yüzü, hâlâ birçok erkekte istek uyandırıyordu. Maheude, memesini tutmuş, kaygısız bir tavırla yavaşça koynuna yerleştiriyordu. Memesinin pembe uçlu bölümü içeri girmemekte direniyordu, parmağıyla iterek onu da içeri soktuktan sonra göğsünü ilikledi; meme, eski gömleğin içinde yine karalara bürünerek gevşekçe sarkıp yayıldı.

«Domuz herif!» dedi en sonunda. «Böylesine iğrenç şeyler düşünebilmesi için insanın domuz olması gerekir... Bana vız gelir! Ağzının payını vermeye bile değmezdi.»

Gözlerini Etienne'den ayırmadan içtenlikle ekledi:

«Benim de yığınla kusurum var tabii ama onun dediği gibisi yok... Bugüne kadar iki erkek eli değmiştir bana. Birincisinde, on beş yaşındaydım, adam madende vagon sürücüsüydü, ikincisi de Maheu... O da beni birincisi gibi başından defetseydi sonum ne olurdu orasını bilemem. Evlendiğimizden bu yana kocama sadık kaldım diye şişinecek değilim. Neden dersen, al-

datmamak çoğu kez fırsat bulamamaktan ileri gelir de ondan... Yalnız şu var ki, ben hiç değilse böyle söyleyebiliyorum; ne komşu kadınlar var ki, çoğu bunu söyleyemez, öyle değil mi?»

Etienne, ayağa kalkarken:

«Orası öyle,» dedi.

Sonra dışarı çıktı. Maheude, uyuyan Estelle'i iki iskemlenin üstüne yatırarak ateşi canlandırmaya çalıştı. Kocası bir balık tutup satarsa çorba pişirirdi.

Dışarıda karanlık çoktan basmış, dondurucu bir gece başlamıştı. Etienne, başı eğik, dertli dertli yürüyordu. Artık ne o oğlana öfke duyuyordu, ne de hırpalanan zavallı kıza acıyordu; o tatsız kavga görüntüsü gözünün önünden yitip gitmiş, yerini, yeniden o genel acıya, açlık ve yoksulluğun o korkunç çilesine bırakmıştı. Şimdi yine, ekmeksiz kalan işçileri, akşama yiyecek bir lokma bile bulamayacak kadınlarla çocukları, zil çalan boş midelerle savaşan halkı düşünüyordu. Zaman zaman kapıldığı kuşku, karanlığın korkunç karamsarlığı içinde yeniden canlanıyor, o zamana kadar hiç duymadığı bir biçimde acıyla kıvrandırıyordu onu. Omuzlarında nasıl da ağır bir sorumluluk taşıyordu! Ne paraları, ne de veresiye alışveriş olanağı kalmadığı zaman da, direnmeleri için hâlâ kışkırtıp zorlayacak mıydı onları? Ya hiçbir yerden yardım gelmezse, ya açlık cesaretlerini kırarsa? O zaman ne olacaktı? Felaket, birdenbire gözlerinin önünde canlanıverdi: Çocuklar ölüyor, anneler hıçkıra hıçkıra ağlıyor, beti benzi sapsarı kesilmiş, bir deri bir kemik erkekler yeniden ocaklara iniyordu. Etienne yürümeye devam ediyor, ikide bir ayakları taşlara takılıyordu; işletme'nin baskın çıkacağını, arkadaşlarının mahvolmasına yol açacağını düşündükçe, yüreğine derin, dayanılmaz bir acı çöküyordu.

Başını kaldırdığında, Voreux'nün karşısında olduğunu gördü. Karaltı yığını halindeki binalar, gecenin giderek artan karanlığında daha da yoğunluk kazanıyordu. Kocaman, kımıltısız gölgelerle kaplı ocağın ıssız avlusu, terkedilmiş bir kale izlenimi uyandırıyordu. Su pombası durur durmaz, ocağın canı da duvarlardan çıkıp gidiyordu. Gecenin bu saatinde, canlı hiçbir şey kalmıyordu ortalıkta, ne bir fener, ne de bir ses... Ocağın

ölgünlüğü içinde, su pompasından çıkan istimin sesi bile, nerden geldiği belirsiz, uzak bir hırıltıya dönüşüyordu.

Etienne bakıp duruyor, baktıkça da kan beynine sıçrıyor, yüreği sıkışıyordu. İşçiler açlıktan kıvılırken, işletme kendi milyonlarını yiyordu. Emeğin sermayeyle savaşında güçlü taraf niye o olsundu?

Savaşı İşletme kazansa bile bu zafer ona çok pahalıya patlayacaktı. Oturup cesetlerini sayacaktı. Etienne'in içinde yeniden bir kavga ateşi alevlenmiş; ölüm pahasına da olsa yoksulluğa son vermek için yanıp tutuşmaya başlamıştı. Açlıktan ve haksızlıktan azar azar ölmektense, tüm işçi mahallesinin toptan ölmesi çok daha iyiydi. Doğru dürüst özümleyemeden okuduğu kitaplar aklına geliyor, düşmanı durdurabilmek için kentleri kendi elleriyle ateşe veren haklardan, sırf köle olmasınlar diye çocuklarını yere çalıp beynini dağıtan analardan, zorbaların ekmeğini yemektense açlıktan ölmeyi yeğleyen insanlardan söz eden öyküler anımsıyordu. Bu onu coşturuyor, umutsuz karamsarlığı içinden kıpkızıl bir neşe fışkırıyor, tüm kuşkusu siliniyor, o bir saatlik yüreksizliğinden utanç duyuyordu. Yeniden uyanan inancının ateşiyle direnişin güçlendiğini hissediyor; önder olmanın, sözünün özveriyle dinlendiğini görmenin zevkini tadıyor, zafer akşamı gücünün doruğa varacağını görmenin düşünü kuruyor ve bu onu daha da yüceltiyordu. Daha şimdiden yalın bir büyük gösterisi canlanıyordu gözlerinin önünde: İktidarı ele geçirdikleri zaman başa geçmeyi reddediyor, tüm yönetim yetkisini halkın ellerine bırakıyordu.

Birden, Maheu'nün sesiyle daldığı düşten uyandı; Maheu, talihinin rast gittiğini, kocaman bir alabalık tutup üç franga sattığını anlatıyordu. Çorba içebileceklerdi artık.

Daha sonra geleceğini söyleyerek Maheu'yü eve yalnız göderdi; kendisi de Avantage'a girip bir masaya oturdu. İçerdeki tek müşterinin gitmesini bekledikten sonra, hemen atlayıp gelmesi için Pluchart'a mektup yazacağını Rasseneur'e açıkça söyledi. Kesin kararını vermişti; gizli bir toplantı düzenleyecekti; Montsou kömür işçileri toptan Enternasyonal'e katılırlarsa, zaferin kaçınılmaz olduğuna inanıyordu.

IV

Gizli toplantı, perşembe günü saat ikide dul Désir kadının Bon-Joyeux Meyhanesi'nde yapılacaktı. Kömür işçilerine, kendi deyişiyle tosuncuklarına yapılan bu haksızlığa çok kızan kadın, özellikle de meyhanesinden el ayak çekildi çekileli küplere biniyordu. Hiçbir grev böylesine içkisiz geçmemişti; sakin olma kuralını çiğneme korkusuyla tüm ayyaşlar evlerine kapanmıştı. Bu yüzden bayram günleri iğne atılsa yere düşmeyen geniş Montsou yolu, ıssız, sessiz ve hüzünlü bir görünüm içindeydi. Tezgâhlara ve midelere bira akmaz olmuştu artık, dereler kurumuştu. Casimir Birahenesiyle Progrés Meyhanesi'nde müşteri yolu gözleyen solgun bar kızlarından başka kimse yoktu. Montsou'da, Piquette ve Tete-Coupée'den Lenfant ve Tison'a kadar tüm meyhane ve birahaneler bomboştu. Yalnız, maden çavuşlarının takıldığı Saint-Eloi'da birkaç bardak bira satılıyordu. Issızlık ve işsizlik Volcan'ı bile vurmuştu; şarkıcı kızlar, işsizlikten fiyatlarını on franktan beş franga indirmelerine karşın sinek avlıyorlardı. Tüm yörenin canına okuyan koyu bir yas hüküm sürüyordu.

Dul Désir kadın dizlerini döverek bas bas bağırıyordu:

«Hay boyu devrilesiceler! Hep şu jandarmaların yüzünden! isterlerse içeri atsınlar beni, bu yaptıklarını yanlarına bırakırsam ben de ne olayım!..»

Onun gözünde tüm yetkililer, tüm işverenler jandarmaydı; küçümseyici bir deyim olarak kullandığı bu sözcük, tüm halk düşmanlarını içeriyordu. Bu yüzden, Etienne'in isteğini seve seve kabul etmişti; başı üzerinde yerleri vardı, salonu onlara bedava açacağını, dahası, yasa uyarınca gönderilmesi gereken davetiyeleri bile kendisinin dağıtacağını söyledi. Aslında, yasaları hiçe saysalardı çok daha iyiydi, o zaman maskelerini düşürmüş olurlardı hiç değilse! Ertesi gün Etienne, işçi mahallesinde okuma yazma bilenlere çoğalttırdığı elli kadar davetiyeyi getirip kadına imzalattı. Bu davetiyeler, ocaklardaki işçi temsilcileriyle güvenilir kimselere gönderildi. Toplantı gerekçesi, grevin sözümona sürdürülüp sürdürülmeyeceği konusuydu. Aslında Pluc-

hart bekleniyor, işçilerin topluca Enternasyonal'e katılması için onun yapacağı konuşmaya güveniliyordu.

Gönderdiği telrafta çarşamba akşamı orada olacağını bildiren eski ustasının perşembe sabahı hâlâ gelmediğini gören Etienne'i telaşlandırdı. Ne oluyordu acaba? Toplantı öncesinde oturup görüş birliğine varamamak canını sıkıyordu. Belki Voreux'ye uğramadan doğruca Montsou'ya geçmiştir düşüncesiyle saat dokuzda oraya gitti.

Dul Désir Kadın.

«Hayır,» diye karşılık verdi. «Arkadaşınız henüz görünmedi. Ama ben her şeyi ayarladım, gel de bak.»

Etienne'i alıp salona götürdü. Tavanda renkli kâğıtlardan çelengin tutturulduğu çapraz kordonlar; üstünde aziz ve azize resimleri bulunan yaldızlı karton levhalardan oluşan süsler olduğu gibi duruyordu. Yalnız, çalgıcıların bulunduğu sahnenin yerine, köşeye, bir masayla üç sandalya konmuştu; öbür bölümlere de sıralar dizilip salon hazırlanmıştı.

Etienne:

«Harika,» dedi.

«Sakın çekinmeyin,» dedi, «kendinizi evinizde sayın. Canınızın istediği gibi bağırıp çağırın... Jandarmalar gelirse, beni çiğnemeden içeri giremezler.»

Etienne, kafasını kurcalayıp duran kaygıya karşın, Désir Kadın'a bakınca gülümsemekten alamadı kendini bir tanesini ancak bir erkeğin kucaklayabileceği büyüklükteki bir çift memesiyle gerçekten de dev anası gibi bir şeydi; bu yüzden âşıklarını çifter çifter koynuna aldığı söylentileri çıkmıştı.

Ama Etienne'i en çok şaşırtan şey Rasseneur'le Suvarin'in içeri girmesi oldu. Dul kadın, üçünü baş başa bırakarak salondan çıkınca:

«Demek geldiniz ha?» dedi.

Makinistler greve katılmadığı için, gece vardiyasında Voreux'de çalışan Suvarin, sırf merak ettiği için gelmişti. Rasseneur ise, iki gündür keyifsizdi; iri, ablak suratındaki babacan gülümsemenin yerinde yeller esiyordu.

Etienne:

«Pluchart nerde kaldı, çok merak ediyorum,» diye ekledi.

Meyhaneci, gözlerini kaçırarak dişlerinin arasından:

«Hiç şaşırmadım,,» diye homurdandı. «Gelmesini beklemiyorum zaten.»

«Nasıl yani?»

O zaman Rasseneur, gözünü kararttı, dik dik Etienne'in yüzüne bakarak gözüpek bir tavırla:

«Yanisi şu,» dedi. «Ben de bir mektup yazıp gelmemesini istedim. Evet, bana kalırsa, yabancıları karıştırmadan kendi işimizi kendimiz görmeliyiz.»

Kan beynine sıçramıştı Etienne'in; öfkesinden zangır zangır titreyerek gözlerini arkadaşının gözlerine dikmiş, habire yineleyip duruyordu:

«Bunu yapabildin ha! Bunu yapabildin ha!»

«Yaptım, evet! Oysa Pluchart'a ne denli güvendiğimi sen de bilirsin! Akıllı ve tuttuğunu koparan bir adamdır, onunla her yola baş konulabilir... Yine de sizlerle aynı görüşte değilim; siyasetmiş, hükümetmiş beni hiç ırgalamaz! Benim bütün istediğim, madencinin doğru dürüst yaşaması. Yirmi yıl madende ömür çürüttüm; sefaletten ve yorgunluktan anamdan emdiğim burnumdan geldi, öyle ki hâlâ orada çile çeken zavallıcıklar birazcık günyüzü görsünler diye ant içtim. Ama şimdi bir de bakıyorum ki, sizler izlediğiniz yoldan hiçbir yere varamayacak, işçiyi daha da sersefil edeceksiniz. Aç kalıp da yeniden kuyuya inmek zorunda kaldıklarında daha da ezilecekler; işletme, ipini koparıp kaçan iti döve döve yeniden kulübesine sokar gibi, ücreti sopa atarak verecek... İşte ben bunu engellemek istiyorum, tamam mı?»

İri bacaklarını germiş, göbeğini şişirmiş, bağıra çağıra konuşuyordu. İçinde yatan uysal ve sabırlı kişilik özellikleri, ağzından kolayca dökülüveren açık seçik sözlerle ortaya çıkıyordu. Dünyanın bir çırpıda değiştirileceğine, işçinin işverenlerin yerine geçeceğine, paranın bir elmayı ayırır gibi paylaştırılacağına inanmak düpedüz budalalık değil miydi? Bunun gerçekleşmesi için binlerce yıl gerekirdi. Öyleyse, mucize beklemenin ne âlemi vardı? Şapa oturmamak için yapılması gereken en akıllıca

iş, dosdoğru yürümek, olanaklar ölçüsünde yapılabilecek birtakım iyileştirmeler istemek, kısacası, işçinin yaşam düzeyini her fırsatta biraz daha düzeltmekti. Oysa, kendisi kalkmış, zora başvurarak işletme'yi daha iyi koşullarla yola getireceğiz diye atıp tutuyordu. Bu yanılgıda ayak direrlerse, hiç yolu yok, sonunda açlıktan geberirlerdi.

Öfkeden dili tutulan Etienne, sessizce onu dinliyordu. Sonunda, dayanamayıp bağırdı:

«Tüh be! Yazıklar olsun sana! Hiç mi kan yok senin damarlarında yahu?»

Az kalsın üstüne atılıp tokadı basacaktı, öfkesini dizginlemek için salonun içinde geniş adımlarla ileri geri gezinmeye başladı; hırsını ite kaka aralarından geçtiği sıralardan aldı.

Suvarin:

«Kapıyı örtün bari,» dedi. «Dışardan işitilmesin hiç değilse.»

Kendisi gidip kapıyı kapadı, sonra masanın yanıbaşındaki iskemlelerden birine oturdu. Bir sigara sarmış, dudaklarında belli belirsiz bir gülümseme, zeki ve sevimli bakışlarla onları süzüyordu.

Rasseneur, haklı olduğuna inanan bir havayla:

«Heyheylenmenin bir yararı yok,» diye sürdürdü. «Önceleri, aklı başında biri sandım seni. Arkadaşlara serinkanlı olmalarını öğütlemen, evlerine kapanmaya zorlaman, vargücünle düzeni sağlamaya çalışman elbette ki, iyi bir şeydi. Ama gelgör ki, şimdi tam bir çıkmaza sokmak üzeresin onları!»

Etienne, sıraların arasında volta atıp meyhanecinin önüne geldikçe, adamı omuzlarından tutup sarsıyor, suratına doğru bağırarak karşılık veriyordu.

«Serinkanlı davranmayı ben de istiyorum be adam! Evet, düzeni sağlayan benim! Ve hâlâ taşkınlık yapmamalarını öğütlüyorum! Ama ele güne rezil edip tükürdüğümüzü yalatmalarını da istemem!.. Sen öyle her şeyi oluruna bırakıp sakin sakin mutlu olabilirsin. Oysa ben bir yol bulmak için aklımı kaçıracak duruma geliyorum!»

Doğrusu, beklenmedik bir itiraftı bu. Yakın bir gelecekte insanların kardeşçe yaşayacağı adil bir dünya düzeninin bir çır-

pıda kurulacağına inanan, çiçeği burnunda bir sosyalistin beslediği düşlere kendisi de gülüyordu şimdi. İnsanların, dünyanın sonuna dek, kurtlar gibi birbirlerini yemelerine gözyumulmak isteniyorsa, eli kolu bağlı beklemek gerçekten iyi bir yöntemdi. Ama hayır! Buna son vermek gerekiyordu, yoksa adaletsizlik sonsuza dek sürecek, zenginler her zaman yoksulların kanını emecekti. Etienne, bu yüzden, bir zamanlar, toplumsal sorunlarla siyasetin birbirinden soyutlanması gerektiği yönündeki budalaca sözden ötürü kendini bağışlayamıyordu. O zamanki bilgisi yarım yamalaktı, sonradan okumuş, çok şey öğrenmişti. Şimdi düşünceleri olgunlaşmıştı, bir sisteme sahip olmakla övünüyordu. Gelgelelim, bu sistemi yeterince açıklayamıyor, geçmişte birbiri ardından ileri sürülüp bırakılmış kuramların izlerini taşıyan belirsiz tümceler dökülüyordu ağzından. En tepede Karl Marx'ın capcanlı görüşleri vardı: sermaye, sömürünün ürünüydü; bu çalınmış serveti geri almak emeğin görevi ve hakkıydı. Uygulamaya gelince, Proudhon'u izleyip, aracıları ortadan kaldıracak, halka faizsiz kredi verecek geniş çaplı bir değişim bankası kurma düşlerine kaptırmıştı kendini; sonra, devlet eliyle kurulacak ve yeryüzünü koskocaman bir sanayi kentine dönüştürecek kooperatiflere kapılmış, ama denetim güçlüğü nedeniyle bundan da soğumuştu. Bir süredir, tüm üretim araçlarının kamulaştırılmasını öngören kolektivizme bağlanmıştı. Ne var ki, bu yeni fikir de kafasında belli belirsiz duruyor, bu düşün nasıl gerçekleştirileceğini bilemiyor, aklının ve duyarlığının verdiği vesveselerle, kesin ve bağnazca savlar ileri süremiyordu. Yalnız, her şeyden önce iktidarı ele geçirip işbaşına gelmek gerektiğini söylüyordu. Ondan sonra gereği neyse yapılırdı.

Gelip yeniden meyhanecinin karşısına dikildi, öfkeyle devam etti:

«İyi ama niye döneklik ediyorsun? Ne diye böyle burjuvaların safına geçiyorsun? Bu işin bir an önce patlak vermesi gerektiğini söyleyen sen değil miydin?»

Rasseneur, kızarıp bozardı:

«Evet, bendim. Patlak verirse de dönek bir adam olmadığı-

mı görürsün... Ama, kendine balık yakalamak için suyu bulandıranlarla da işbirliği yapamam doğrusu.»

Şimdi, kızarıp bozarma sırası Etienne'deydi. Aralarındaki rekabetin yol açtığı soğukluk içinde bağırmayı bırakıp kös kös oturdular. Birini devrimciliğin en uç noktasına, öbürünü ise göstermelik bir ılımlılığa iten, iki adamı da, seçimi ellerinde olmayan toplumsal rollerinden ötürü asıl fikirlerinin çok uzağına sürükleyen şey, işte bu sen-ben rekabetiydi. Onları dinlemekte olan Suvarin'in sarışın bir genç kızınkini andıran narin yüzünde, sessiz bir küçümseme belirdi; kahramanlık payı çıkarmadan, gösterişe kaçmadan canını vermeye hazır bir insanın alaycılığıyla acı acı gülümsüyordu.

Etienne:

«Yani sen şimdi bana mı söylüyorsun bu lafı?» diye sordu. «Yoksa, çekemiyor musun?»

Rasseneur:

«Neyini çekemeyecekmişim?» diye karşılık verdi. «Ben büyük adam havalarına girmiyorum, Montsou'da Enternasyonal şubesi açıp yazman olmaya çalışmıyorum ki!»

Etienne sözünü kesecek oldu, ama o devam etti:

«Hiç değilse dürüst davran! Enternasyol senin umurunda bile değil, aklın fikrin başımıza geçmek, şu kuzey İşçileri Federasyonu'yla yazışan büyük adam havalarına girmek!»

Bir sessizlik oldu. Etienne tir tir titreyerek karşılık verdi:

«Öyle olsun bakalım... Oysa ben eleştirilecek bir yanım olmadığını sanıyordum. Gelip her zaman sana akıl danışıyordum, çünkü senin benden çok daha önce bu yola baş koyduğunu biliyordum. Ama madem yanında başka birine katlanamıyorsun, o zaman ben de tek başıma hareket ederim... Yalnız, şunu bilmeni isterim ki, Pluchart gelmese bile bu toplantı yapılacak ve arkadaşlar, sen ne dersen de, Enternasyonal'e katılacaklar.»

Meyhaneci:

«Hıh!» dedi. «Katılmaları zor biraz... Önce aidat vermeye ikna etmek gerek.»

«Kim demiş? Enternasyonal, grevdeki işçilere aidat için sü-

re tanıyor. Aidatı sonra ödeyeceğiz, ama örgüt bize hemen yardım edecek.»

Rasseneur, küplere bindi:

«İyi ya görüşürüz bakalım!.. Toplantıya ben de geleceğim ve bir konuşma yapacağım. Evet, arkadaşların akıllarını çelmene göz yummayacağım, asıl çıkarlarını onlara bir bir anlatacağım. Bakalım, otuz yıldır tanıdıkları benim mi, yoksa daha geleli bir yıl olmadan her şeyi karmakarışık eden senin mi sözün geçecek, göreceğiz!.. Hayır, hayır, yettiyse yetti be! Bundan böyle, kimin kime gücü yeterse, elinden geleni ardına komasın!»

Ve kapıyı güm diye çarparak çıkıp gitti. Çarpmanın şiddetiyle tavandaki kâğıt süsler titremiş, duvardaki yaldızlı karton levhalar yerlerinden oynamıştı. Koca salon, sonra yeniden ağır bir sessizliğe gömülmüştü.

Suvarin,oturduğu masa başında her zamanki oturaklı tavrıyla sigarasını tellendiriyordu. Etienne, bir süre suskun suskun salonu arşınladı, sonra kendi kendine uzun uzun söylenmeye başladı. Bu koca tembeli üstüne saldırtıyorlarsa, kabahat kendisinin miydi? Asla şan şöhret peşinde koşmuyordu. Bütün bu olup bitenleri aklı almıyordu; nasıl olup da işçi mahallesinin gönlünü kazandığını, madencilerin güvenini nasıl elde ettiğini, üzerlerindeki etkinin nereden kaynaklandığını, kendisinin bile bilmediğini söylüyordu. Kendine çıkar sağlamak için suyu bulandırmakla suçlanmasına köpürüyor, göğsüne bağrına vura vura kardeşlikten, dayanışmadan söz ediyordu.

Gelip Suvarin'in önüne dikilerek haykırdı:

«İnan bana, eğer bir tek arkadaşımın bir damla kanının akmasına yol açacağımı bilsem, hemen çekip gider, Amerika'ya *defolurdum!*»

Makinist, omuz silkti, dudakları alaycı bir gülümsemeyle daha da inceldi:

«Kandan ne çıkar?» diye mırıldandı. «Kan aksa dünya mı yıkılır? Toprağın da kana gereksinimi var.»

Etienne, biraz olsun yatışmıştı; bir iskemle çekip masanın öbür başına oturdu, dirseklerini masaya dayadı. Dalgın gözleri kimi zaman kıpkızıl bir alevle tutuşarak vahşileşen bu sarışın

yüz onu kaygılandırıyor, istenci üzerinde tuhaf bir etki uyandırıyordu. Arkadaşı tek laf etmediği halde, Etienne yine de bu suskunluğun etkisi altında kalmaktan kendini alamıyordu.

«Söylesene, yerimde olsan sen ne yapardın?» diye sordu. «Eyleme geçelim derken haklı değil miyim?.. İzlenecek en iyi yol, Enternasyonal'e katılmak değil mi?»

Suvarin, sigarasının dumanını ağır ağır savurduktan sonra her zamanki karşılığı verdi:

«Saçmalık bütün bunlar! Ama şimdilik elden bir şey gelmez... Aslında şu Enternasyonal meselesi de pek yakında hizaya girecek herhalde. Bizim usta olaya el atıyor.»

«Sizin usta da kim?»

«Kim olacak canım?!»

Bu sözü, doğuya doğru bakarak, dindarca bir esrimeyle söylemişti. Anarşi ustası müthiş Bakunin'den söz ediyordu.

«Kapitalizme ölümcül darbeyi indirse indirse ancak o indirir,» diye sürdürdü. Senin şu bilimadamların, evrimci kuramlarıyla aslında ödlek heriflerden başka bir şey değiller... Onun yönetimindeki Enternasyonal'in üç aya kalmadan eski dünya düzenini yerle bir edeceğinden en ufak bir kuşkum yok.»

Etienne can kulağıyla onu dinliyordu. Makinistin, sanki bütün sırrı kendine saklamak istercesine, arasıra belli belirsiz, üstü kapalı sözcüklerle değindiği bu yıkıp yok etme kuramını öğrenmeye can atıyordu.

«Öyleyse açıkla da anlayalım... Amacınız nedir?»

«Her şeyi yıkıp yok etmek... Ne ulus, ne hükümet, ne mal mülk, ne Tanrı, ne din...»

«Anlıyorum. Peki, bu iş sizi nereye götürür?»

«Günümüzün dar kalıplarından arınmış ilkel topluma, yeni bir dünyaya, her şeyin yeni baştan kurulacağı noktaya.»

«Ya uygulama araçları? Nasıl becereceksiniz bunu?»

«Ateşle, zehirle, bıçakla. Adı eşkıyaya çıkmış adam, aslında gerçek bir kahramandır, halkın öcünü alan kimsedir; o, kitapların mavallarını okumayan bir eylem adamadır, devrimcidir. Bir dizi suikastlerle ilerigelen kimselere dehşet saçmak ve halkı uyandırmak gerek.»

Suvarin, konuştukça korkunç bir havaya bürünüyordu. Kendinden geçerek hop oturup hop kalkıyor, kısık gözlerinden gizemli bir alev fışkırıyor, ince elleriyle masanın kenarını kırmak istercesine sıkıyordu. Etienne, korkuyla ona bakıyor; ağzından bölük pörçük koparmayı başardığı öyküleri anımsıyordu: Çarın sarayları altına açılan tüneller, yerleştirilen patlayıcılar, yabandomuzu gibi bıçakla doğranıp öldürülen polis müdürleri; sevdiği biricik kadının, sevgilisinin yağmurlu bir moskova sabahında asılışı; kendisinin, halkın arasından, kadını son kez gözleriyle uzaktan öpüşü...

Etienne, bu korkunç görüntüleri süpürmek istercesine ellerini sallayarak:

«Hayır, hayır!» dedi. «Biz henüz o raddeye gelmedik. Cinayetmiş, ortalığı ateşe vermekmiş, asla! Korkunç bir haksızlık olur bu. Bütün arkadaşlar ayaklanıp böyle bir şeye yeltenen suçluyu elbirliğiyle boğarlar!»

Hem sonra, bu işe hiç aklı yatmıyordu. Dünyanın bir çavdar tarlası gibi kökünden biçilip yerle bir edilmesi, bu korkunç görüntü, gözlerinin önünde canlandıkça kanı donuyordu. Sonra ne olacaktı, kökü kazınan onca insanın yerine yenisi nasıl yetişecekti? Yanıt istiyordu.

«Programını anlat hele. Bizler nereye gittiğimizi bilmek isteriz.»

O zaman, suvarin, sisli ve dalgın gözleriyle sakin sakin bakarak kesin bir yargıda bulundu:

«Geleceğe ilişkin kesin tasarımlarda bulunmak işi sakatlayıp sekte vurur, tam yıkımı engeller, devrimin ilerleyişini köstekler.»

Bu yanıt, soğuk soğuk terletip tüyleri diken diken etmesine karşın, Etienne gülmekten alamadı kendini. Yine de bu görüşlerde doğru bir yan, korkunç bir yalınlık olduğunu da kabul etmiyor değildi. Ne var ki, gidip bunlardan arkadaşlarına söz etmek, Rasseneur'ü haklı çıkarmak demekti. En iyisi uygulamada akıllıca davranmaktı.

Bu sırada dul Désir Kadın gelip öğle yemeği isterler mi diye sordu. Kabul ettiler, hafta aralarında dans salonundan bir bölmeyle ayrılan meyhane bölümüne geçtiler. Omletlerini ve pey-

nirlerini yiyince, makinist ayrılmak üzere ayağa kalktı. Etienne, kalması için üsteleyince:

«Kalsam ne olacak?» dedi. «Oturup sizin saçmalıklarınızı mı dinleyeceğim?.. Gına geldi artık. Hoşça kal!»

Dudaklarında sigarası, o sevimli ama direngen yüzüyle çıkıp gitti.

Etienne'in içi içini yiyordu. Saat bire gelmişti; belli ki, Pluchart verdiği sözde durmayacaktı. Birbuçuğa doğru işçi temsilcileri sökün etmeye başladı; işletme'nin hep yapageldiği gibi aralarına ispiyoncu sızdırmasından çekindiği için, gelenlere gözkulak olmak üzere kapıya kendisi dikildi. Her davetiyeyi inceliyor, sahiplerini süzüyordu. Aslında birçoğu davetiyesiz giriyordu; kapının açılıp içeri alınmaları için Etienne'in tanıması yeterliydi. Saat ikiyi çaldığında Rasseneur da boy gösterdi. Meyhaneci, içeri girip tezgâhın başına gitti, çevresindekilerle sakince çene çalarak piposunu içti. Altında bir bityeniği yatan bu sakinlik Etienne'in sinirine dokunuyordu. Yetmezmiş gibi, Zacharie ve Mouquet gibi sırf gırgır geçmek için gelenleri görünce iyice köpürdü; greve filan aldırış ettikleri yoktu bu kerataların, aylaklığın tadını çıkarmaya gelmişlerdi. Masaların başına çöreklenmiş, son meteliklerini biraya yatırıyor, ona buna sataşıyor, biraz sonra konuşmaları dinledikçe sıkıntıdan patlayıp kafaları şişecek olan inanmış direnişçilerle dalga geçiyorlardı.

Bir çeyrek saat daha geçti. Salondakiler sabırsızlık belirtileri göstermeye başlamıştı. Pluchart'dan umudunu kesen Etienne, kararlı bir tavırla elini salladı. Tam içeri girmek üzereydi ki, başını uzatıp dışarıyı gözlemekte olan Dul Dêsir Kadın,

«Beklediğiniz beyefendi geliyor!» diye bağırdı.

Gerçekten de Pluchart gelmişti. Sıska bir beygirin koşulu olduğu bir arabaya binmişti. Hemen arabadan aşağı atladı. İnce yapılı, kocaman, köşeli kafası olan, eli yüzü düzgün bir adamdı; siyah çuhadan kuyruklu ceketi içinde, pazar giysilerine bürünmüş hali vakti yerinde bir işçiye benziyordu. Beş yıldır elini eğeye sürmemişti; yapacağı konuşmalara önem verdiği için üstüne başına özen gösteriyor, saçlarını düzgünce tarıyordu. Kolları bacakları hâlâ dangıl dunguldu, demirlerin kemirip törpüle-

diği tırnakları uzamıyordu. Durduğu yerde duramayan bir insandı, görüşlerini yaymak için her yeri karış karış dolaşıyor, tutkuyla hizmet ediyordu.

Soruların ve sitemlerin önünü almak için:

«Geciktiğim için bana kızmayın sakın,» dedi. «Dün sabah Preuilly'de konuşma; akşam, Valencay'de toplantı. Bugün, Marchiennes'de, Sauvagnat ile öğle yemeği... Neyse ki bir araba bulabildim. Gördüğünüz gibi, sesim filan bitik durumda. Ama olsun varsın, yine de konuşurum.»

Tam Bon-Joyeux'ye girmek üzereydi ki, irkildi:

«Ha sahi, az kalsın kartları unutuyordum! İşte o zaman işimiz iş olurdu doğrusu!»

Arabacının, ahıra çekmeye çalıştığı arabaya döndü, sandıktan siyah bir çekmece çıkardı, koltuğuna sıkıştırdı.

Keyfi yerine gelen Etienne, onun ardısıra yürüyor, bozum olan Rasseneur ise elini uzatıp tokalaşmaktan bile kaçınıyordu. Ama Pluchart, meyhanecinin elini sıktı, kısaca mektuptan söz etti. O ne garip düşünceydi öyle? Bu toplantı ne diye yapılmayacaktı ki? Oysa her fırsatta toplantı düzenleyip her zaman görüşmek gerekirdi. Dul Désir Kadın, bir şeyler içer mi diye sordu ama o geri çevirdi. Gerek yoktu! İçmeden konuşurdu. Yalnız, acelesi vardı, çünkü akşama Joiselle'e uğrayıp, orada Legoujeux ile görüşmek istiyordu. Hep birlikte salona girdiler. Geç gelen Maheu'yle Levaque da arkalarından geldi dışardan kimse girmesin diye kapıyı kilitlediler; bu durumda şaklabanlara gün doğdu; Zacharie, Mouquet'ye seslenerek, «burada hep birlikte dokuz doğuracağız herhalde!» diye bağırınca tüm maskaralar makaraları koyverdi.

Salonun ağır havası içinde, son eğlencenin döşemelere sinmiş ter kokuları arasında, yüz kadar madenci sıralara oturmuş bekliyordu. En son gelenler boş sıralarda yerlerini alırken, ortalıkta fısır fısır bir şeyler konuşulmaya başlandı, başlar gelenlere doğru döndü. Herkes, Lille'den gelen adama bakıyor, siyah kuyruklu ceket, üzerlerinde yadırgatıcı bir şaşkınlık uyandırıyordu.

Etienne'in önerisi üzerine başkanlık kurulu seçimi başladı.

Etienne birtakım adlar sayıyor, ötekiler de el kaldırarak oyluyorlardı. Pluchart, başkanlığa, Maheu'yle Etienne de yardımcı üyeliklere seçildiler. Bir iskemle takırtısı oldu, başkanlık kurulu yerlerini aldı. Tüm gözler masanın ardında bir ara kaybolan başkanı aradı; Pluchart o sırada elinden bırakmadığı çekmeceyi masanın altına koymak için eğilmişti çünkü. Yeniden belirdiği zaman, sessizliği sağlamak üzere yumruğunu usulca masaya vurdu; sonra, kısık bir sesle söze başladı:

«Yurttaşlarım...»

O anda küçük kapı açılınca, konuşmacı sözünü kesmek zorunda kaldı. Dul Désir Kadın, mutfaktan dolaşmış, bir tepsi içinde altı bardak bira getirmişti.

«Rahatsız olmayın,» diye mırıldandı. «Konuşurken insanın boğazı kurur da...»

Maheu, tepsiyi kadının elinden aldı. Pluchart, konuşmasını sürdürdü. Montsou'lu işçilerin gösterdiği konukseverlikten ve ilgiden çok duygulandığını söyledi, geciktiği için özür diledi, yorgunluğuna ve sesinin kısıklığına değindi. Sonra, konuşmak isteyen yurttaş Rasseneur'e söz verdi.

Rasseneur, gelip masanın yanıbaşına, bira bardaklarının önüne dikilmişti. Arkalığı dönük bir iskemleyi kürsü olarak kullanıyordu. Göründüğü kadarıyla bir hayli heyecanlıydı; gırtlağını temizledikten sonra yüksek perdeden seslendi:

«Arkadaşlar!..»

Madenciler üzerindeki etkisi, yalın sözler etmesinden, babacan bir tavırla hiç yorulmadan saatlerce konuşabilmesinden ileri geliyordu. Öyle, elini kolunu sallamıyor, oturaklı, ağırbaşlı bir havayla gülümsüyor, dinleycileri lafa boğarak sersemletiyor ve sonunda hep bir ağızdan «evet, evet, çok doğru, haklısın!» diye bağırmalarını sağlıyordu. Bununla birlikte, şimdi, daha ilk sözcükler ağzından dökülür dökülmez, ortalıkta sessiz bir muhalefetin kaynaştığını sezmişti. Bu nedenle, usul usul ilerliyordu. Yalnızca, grevin sürdürülmesine değiniyor, Enternasyonal'e saldırmadan önce alkışlanmayı bekliyordu. Evet, işletme'nin dayatmalarına boyun eğmek onur kırıcıydı; ama direniş uzarsa, kimbilir ne müthiş bir yoksulluk, ne korkunç birgelecek bekliyor-

du onları! Açıktan açığa aman dilemekten söz etmeksizin cesaretlerini kırıyor, açlıktan geberen işçi mahallelerini inceden inceye anlatıyor, direnişçilerin hangi gelir kaynağına güvendiklerini soruyordu. Üç dört kafadarı onaylamaya kalkaşınca, konuşmasını büyük bir hoşnutsuzlukla dinleyen çoğunluğun soğuk sessizliği artıyordu. Bunun üzerine, akıllarını çelmekten, onları kendi yanına çekmekten umudu kesti, öfkeye kapıldı, dışardan gelen kışkırtmalara kapılırlarsa, başlarına binbir türlü belâ sarılacağını söyledi.

İşçilerin üçte ikisi öfkeyle ayağa kalmıştı, kendilerini küçümsediği, karar verme yeteneğinden yoksun birer çocuk yerine koyduğu için konuşmasını engellemek istiyorlardı. Rasseneur ise, biradan birbiri ardından yudumlar alıyor, bağırtılar arasında konuşmaktan geri kalmıyor, kendisini uyarıcılık görevini yerine getirmekten alıkoyacak babayiğidin alnını karışlayacağını söylüyordu.

Pluchart da ayaktaydı; çıngırak bulunmadığı için yumruğuyla masaya vuruyor, kısık sesiyle habire:

«Yurttaşlarım... Yurttaşlarım!» deyip duruyordu.

Sonunda, azçok sessizlik sağlanabildi; oylama sonucunda toplantıya katılanlar, Rasseneur'dan sözü geri aldılar. Müdür'le yaptıkları görüşmede ocakları temsil eden işçiler, açlıktan mideleri kazınan, yeni fikirlere susamış arkadaşlarına öncülük ediyordu. Oylamanın sonucu daha başından belliydi zaten.

Levaque, Rasseneur'e doğru yumruğunu sallayarak:

«Direniş senin umurunda bile değil!» diye bağırdı. «Senin karnın tok, sırtın pek!»

Bu ikiyüzlü konuşmaya kızıp kıpkırmızı kesilen Maheu'yü yatıştırmak için, Etienne, başkanın arkasından eğilmişti.

Pluchart:

«Yurttaşlar,» dedi. «İzninizle ben konuşmak istiyorum.»

Birden, derin bir sessizlik çöktü. Pluchart konuşmaya başladı. Sesi öyle kısılmıştı ki, zarzor çıkıyordu; ama o buna alışkındı, durmadan oradan oraya dolaşırken, boğaz iltihabını da programıyla birlikte yanında gezdirirdi. Usul usul sesini yükseltiyor, kısık sesine etkileyici bir uyum kazandırıyordu. Kollarını

açıyor, sözlerinin ahengine göre omuzlarını sallıyor, vaaz verir gibi tane tane konuşuyor, tümce sonlarını pes perdeden sonlandırıyor, tekdüze, tumturaklı sözlerle dinleyenleri ikna ediyordu.

Sözü, Enternasyonal'in gücüne ve yararlarına getirdi. İlk kez konuştuğu yerlerde, söylevinin özünü hep bu konu oluştururdu. Enternasyonal'in başlıca amacının, emekçilerin özgürlüğe kavuşmalarını sağlamak olduğunu anlattı. O görkemli örgüt yapısından söz etti; komünden başlayarak bütün bir bölge, ondan sonra ulus ve daha sonra insanlık... Kolları ağır ağır salınıyor, örgütün basamaklarını birer birer çıkıyor, geleceğin dünyasının görkemli katedralini dikiyordu. Sonra,iç yönetimden söz etti.

Tüzüğü okudu, kongrelere değindi, emeğin gitgide artan öneminden, genişleyen çalışma programından söz etti; ücret artışı tartışmalarıyla başlayıp bugün ücretli emeği ortadan kaldıracak bir toplumsal düzen değişikliğini öngören programın nasıl geliştiğini gösterdi. Ulus diye bir şey yoktu; tüm dünya emekçileri ortak bir adalet gereksinimi çevresinde birleşecek, kokuşmuş burjuvazinin rezilliklerini süpürecek, çalışmayanın kazanamayacağı özgür bir dünya kuracaklardı! Artık, neredeyse kükrüyordu; sesinin yankısı basık tavanı çınlatıyor, soluğu isli tavandaki renkli kâğıttan süsleri titretiyordu.

Salonda büyük bir dalgalanma oldu, birkaç kişi bağırmaya başladı:

«Tamam, çok güzel!.. Biz, varız bu işe!»

Pluchart, devam ediyordu. Üç yıla varmadan dünyayı ele geçireceklerdi. Şimdiye kadar Enternasyonal'e katılmış ulusları sayıyordu. Her yerden üyelik başvuruları yağıyordu. Hiçbir yeni din çevresine böylesine çok mürid toplamamıştı. İktidarı ele geçirince, işverenlere birtakım yaptırımlar getirilecek, akla karayı seçme sırası bu kez onlara gelecekti.

«Evet! Evet! biraz da onlar insinler kuyuya!»

Pluchart bir el hareketiyle hepsini susturdu. Şimdi, grev konusunu açmıştı. Özünde greve karşıydı; grev, işçinin durumunu dahada ağırlaştıran ve yavaş işleyen bir yöntemdi. Ama, başka çıkaryol kalmayınca, bu yola başvurmak kaçınılmazdı; her gre-

vin, kapitalist düzeni biraz daha sarsmak gibi bir yararı vardı çünkü. Böyle durumlarda, Enternasyonal'in, grevcilerin en büyük destekleyicisi olduğunu söylüyor, örnekler gösteriyordu: Paris'te demirçelik işçilerinin grevinde Enternasyonal'in yardım gönderdiğini öğrenen işverenlerin ödü kopmuş, bütün işçi istemlerini kabul etmişlerdi. Londra'da, maden sahibinin çağırdığı Belçikalı kömür işçilerini, Enternasyonal, giderlerini kendi kasasından ödeyerek ülkelerine geri göndermiş, böylece maden işçilerini korumuştu. Enternasyonal'e üye olmak yeterliydi; işletmeler tir tir titriyordu; işçiler, kapitalist toplumun kölesi olarak kalmaktansa, birbirlerini ölümüne destekleyen büyük işçi ordusuna katılıyordu.

Alkışlarla sözü kesildi. Maheu'nün uzattığı bira bardağını geri çevirerek mendiliyle alnında boncuklanan terleri kuruluyordu. Söze yeniden başlayacağı sırada alkışlar yine sözünü kesti.

Pluchart, hemen Etienne'e dönerek:

«Tamam!» dedi. «Laftan bıktılar... Çabucak kartları dağıtalım.»

Masanın altına eğildi, bir an sonra siyah çekmeceyle ortaya çıktı. Gürültüyü bastıran bir sesle:

«Yurttaşlar!« diye bağırdı. «İşte üyelik kartları. Temsilciler yaklaşsın, kartları alıp size dağıtsın... Gerisini sonra halledeririz.»

Rasseneur öne atılıp yine itiraz etti. Öte yandan Etienne de konuşma yapmak için çırpınıyordu. Bir kızılca kıyamettir kopuyordu. Levaque, dövüşür gibi, havaya yumruk sallıyordu. Maheu de ayaklanmış, bas bas bağırarak bir şeyler söylüyor ama ne dediği anlaşılmıyordu. Bütün bu gürültü patırtı arasında, yerden, geçmiş eğlencelerin tozu yükselip uçuşuyor; havayı, sürücü kızların ve çırakların keskin kokusu dolduruyordu.

Birdenbire küçük kapı açıldı ve dul Désir Kadın'ın kocaman göbeği, iri memeleri göründü, gümbür gümbür bir ses işitildi:

«Sussanıza ulan!.. Jandarmalar geldi!»

Bölge komiseri, her şey olup bittikten sonra toplantıyı dağıtmak ve tutanak tutmak üzere kapıya dayanmıştı. Yanında dört

jandarma vardı. Dul kadın, beş dakikadır adamlara kapıda direniyor, burasının kendi evi olduğunu, dostlarını evinde ağırlamaya elbette hakkı bulunduğunu söylüyordu. Ama kadını ite kaka içeri girmişler, o da tosuncuklarına haber vermek için içeri dalmıştı.

«Bu taraftan kaçın!» diyordu. «Şapşal jandarmanın teki avluda nöbet tutuyor. Ama siz onu boş verin, odunluğun kapısı sokağa açılıyor... Sallanmayın da fırlayın hadi!..»

Komiser, aradaki kapıyı yumruklamaya başlamıştı bile; açılmayınca kapıyı kıracağını söyleyerek gözdağı verdi. Gammazın biri ispiyonlamış olmalıydı ki, toplantının yasal olmadığını, içerde bir sürü davetiyesiz madenci bulunduğunu söylüyordu çünkü. Salondaki kargaşa artmıştı. Böyle dağılmak, olacak iş değildi; henüz ne Enternasyonal'e katılma, ne de grevin sürdürülmesi oylanmıştı. Hâlâ her kafadan ses çıkıyordu. Sonunda başkan açık oylama yapmayı akıl etti. Eller havaya kalktı. Temsilciler, toplantıda hazır bulunmayan arkadaşları adına enternasyonal'e katılma kararı aldılar. Böylece, Montsou'nun on bin kömür işçisi enternasyonal'e tümüyle üye oldu.

Bu arada, kaçış başlamıştı. Dul Désir, fırsat yaratmak için çam yarması gibi gövdesiyle, jandarmaların dipçikleyerek kanatlarını sarstıkları kapıya yaslandı. Madenciler sıraların üstünden atlıyor, kümeler halinde mutfaktan ve odunluktan geçerek tabanları yağlıyordu. Rasseneur, ilk sıvışanlardandı; Levaque da az önce küfreden kendisi değilmiş gibi belki bir bardak birasını içer; kendime gelirim umuduyla onun hemen ardından tüymüştü. Etienne, çekmeceyi sımsıkı kavramış, en son çıkmayı onur sayan Maheu ve Pluchart'la birlikte bekliyordu. Onlar da kendilerini dışarı attığı anda kapının sürgüsü kırıldı; komiser, iri memeleri ve göbeğiyle yolu tıkayan dul kadınla burun buruna geldi.

«Ortalığı kırıp dökmekle ne geçiyor elinize? Görüyorsunuz işte, kimsecikler yok!»

Uyuşuk bir adam olan komiser dertsiz başını derde sokmak istemiyordu, kadını içeri tıkmakla tehdit etti yalnızca, sonra, arkadaşlarının bir anda çil yavrusu gibi dağılmalarını keyifle izle-

yen, jadarmayı da hiç önemsemeyen Zacharie ile Moquet'nin alayları arasında adamlarını topladı ve tutanak düzenlemek üzere çekip gitti.

Kolundaki çekmeceyle koşmaya çalışan Etienne diğerlerinin ardına takılarak arka sokağa daldı. Koşarken, aklına birdenbire Pierron geldi, onun niye ortalıkta görünmediğini sordu. Maheu koşarken, Pierron'un hasta olduğunu söyledi: Yalancı bir hastalığa, mimlenme korkusuna yakalanmıştı. Pluchart'ı ağırlamak istiyorlardı; ama beriki koşusunu sürdürürken, hemen Joiselle'e gitmesi gerektiğini, Legoujeux'nün orada beklediğini söyledi. Bunun üzerine, kendisine iyi yolculuklar dilediler, hızlarını kesmeden, Montosu'ya doğru tabana kuvvet koştular. Soluk soluğa koşarken, kesik kesik bir şeyler konuşmaya çalışıyorlardı. Etienne ve Maheu, artık zaferden kesinlikle emindiler, keyifli keyifli gülüyorlardı. Enternasyonal'den yardım gelince, işletme, işbaşı yapmaları için yalvar yakar olacaktı. Ama bu umutlu koşuda, kaldırım taşlarını çınlatan kocaman pabuçların bu koşusunda, daha başka bir şey, karanlık ve korkunç bir şey daha, rüzgârı ülkenin dört bir yanındaki işçi mahallelerini tutuşturacak bir şiddet havası vardı.

V

Bir on beş gün daha geçti. Ocağın ilk günleriydi, uçsuz bucaksız ovayı sopsoğuk bir sis bürümüştü. Yoksulluk daha da artmıştı; her geçen saat daha da büyüyen açlık yüzünden işçi mahalleleri ölümle burun burunaydı. Enternasyonal'in Londra'dan gönderdiği dört bin frank, üç günlük ekmek parasına ancak yetmişti. Sonra, hiçbir şey gelmez olmuştu. Umdukları dağlara kar yağmıştı. Emekçi kardeşleri bile yüzüstü bıraktıktan sonra, şimdi kime güvenebilirlerdi? Kışın kıyametin ortasında, kendilerini yapayalnız, dünyadan kopuk hissediyorlardı.

Salı günü İki Yüz Kırklar Mahallesi'nde, elde avuçta hiçbir şey kalmamıştı. Etienne, işçi temsilcileriyle birlikte çırpınıp duruyordu. Komşu kentlerden, hatta Paris'ten bile yeni üyeler bu-

luyorlardı; yardım toplanıyor, konferanslar düzenleniyordu. Gelgelelim bütün bu çabalar sonuçsuz kalıyordu. Önceleri duyarlı davranan kamuoyu, grevin gürültüsüz patırtısız, sakin sakin uzayıp gittiğini görünce ilgi göstermez olmuştu. Toplanan ufak tefek para yardımları, en yoksul aileleri kıt kanaat geçindirmeye ancak yetiyordu. Öteki aileler, pılıpırtılarını rehine koyarak, ev eşyalarını satarak ayakta kalmaya çalışıyorlardı. Şiltelerin yünü, kapkacak, hatta mobilyalar bile eskicilere gidiyordu. Maigrat'nın batırmak için işlerini baltaladığı Montsou'lu küçük bakkallar, müşteri kapmak için veresiye vermeye başlayınca, herkes bir ara kefeni yırttıklarını sanmıştı.

Bakkal Verdonck, fırıncı Craauble ve Smelten, bir hafta boyunca veresiye satış yaptılar; ama her şey suyunu çekmeye başlayınca üçü de veresiyeyi kesti. İcra görevlileri sevindi; bu işin sonunda madencilerin sırtına uzun süre altından kalkamayacakları ağır bir borç yükü binmişti. Artık, ne veresiye alışveriş yapılacak bir dükkân, ne de satılacak kapkacak kalmıştı. Bir köşeye kıvrılıp uyuz köpekler gibi kuyruğu titretmekten başka çıkaryolları kalmamıştı.

Etienne, canını dişine takıyordu. Aylığından vazgeçmişti; Maheu'lerin tenceresi bir süre daha kaynasın diye, Marchiennes'e gidip yeni ceketiyle pantolonunu seve seve elden çıkarmıştı. Yalnız çizmeleri duruyordu; ayakları sağlam kalsın diye onları satmadığını söylüyordu. Grevin, yardım sandığını doldurmaya daha fırsat kalmadan pek erken patlak vermesine canı sıkılıyordu. Felaketin tek nedenini buna bağlıyordu; direniş sırasında dayanacakları parayı yardım sandığında buldukları gün, işçilerin işverenleri dize getirmeleri işten bile değildi çünkü. Sandıktaki birikimi eritmek için işletme'yi grev kışkırtıcılığıyla suçlayan Suvarin'in sözlerini anımsıyordu.

İşçi mahallesinin bu aç açık, odsuz ocaksız kalmış zavallı insanlarını gördükçe yüreği yanıyordu. Kendini dışarı atıyor, uzun yürüyüşler yaparak yorulmayı yeğliyordu. Bir akşam gezintiden eve dönerken, Réquillart yakınlarından geçiyordu ki, yol kıyısında baygın yatan yaşlı bir kadın gördü. Hiç kuşkusuz açlıktan ölüyordu. Kadını kaldırdıktan sonra, tahta perdenin öte yanında

gözüne ilişen bir genç kıza seslendi. Bunun, Mouquette'in ta kendisi olduğunu görünce:

«Ha, demek sensin?» dedi. «Yardım et de bir şeyler içirelim şuna.»

Gözleri dolan Mouquette, babasının yıkıntıları adam ederek yerleştiği yıkık dökük kulübeye koştu. Az sonra, elinde cin ve bir parça ekmekle döndü. Yaşlı kadın, cinle kendine geldi ve hiç sesini çıkarmadan ekmeği hapır hupur atıştırmaya başladı. Madencilerden birinin annesiydi. Cougny yakınlarındaki işçi mahallelerinden birinde oturuyordu; kız kardeşinden birkaç metelik istemek üzere Joiselle'e gitmiş, eli boş dönerken oracığa yığılıvermişti. Ekmeği yedikten sonra sersem sepelek yürüyüp gitti.

Etienne, yıkık hangarlarını çalılar bürümüş Réquillart'ın ıssız arsasında öylece kalakalmıştı.

Mouquette, gülerek sordu:

«Eh artık girip bir kadeh bir şey içersin herhalde?»

Delikanlının duraksadığını görünce:

«Benden çekiniyor musun yoksa?» dedi.

Kızın gülüşü Etienne'i razı etmeye yetmişti; peşinden yürüdü. Ekmeği büyük bir cömertlikle verişi onu duygulandırmıştı. Moquette, delikanlıyı babasının odasına almak istemedi, kendi odasına götürdü ve hemen iki kadehe cin koydu. Oda bir hayli derli topluydu; Etienne, hamaratlığından ötürü genç kızı övdü. Görünüşe bakılırsa, ailesi hiçbir şeyden yoksun değildi; babası, Voreux'de seyisliğe devam ediyordu; kız da bomboş oturmamak için çamaşırcılık yapıyor, bu işten günde otuz metelik kazanıyordu. Evet, erkeklerle gönül eğlendiriyordu ama tembel tembel oturacak hali de yoktu!

Kız, birdenbire canayakın bir tavırla gelerek delikanlının beline sarıldı:

«Söyle bakalım,» diye mırıldandı. «Neden beni sevmek istemiyorsun?»

Mouquette, bunu öyle sevimli bir havayla söylemişti ki, Etienne gülmekten alamadı kendini.

«Sevmez olur muyum canım,» diye karşılık verdi.

«Hayır, hayır! Öyle sevmekten söz etmiyorum ben... Biliyorsun işte, bitiyorum sana, beni sevmeni istiyorum. Hadi, ha? N'olursun! Öyle mutlu olurum ki!»

Doğruydu, altı aydır bunu istiyordu. Etienne, hâlâ ona bakıyordu; kız, bedenini bedenine yapıştırmış, tutkuyla titreyen kollarını beline dolamıştı; yüzüne öyle yalvaran gözlerle bakıyordu ki, delikanlının yüreği cız etti. Kömür tozlarının bozduğu solgun, iri, ablak suratında hiçbir güzellik yoktu; ama gözleri alev alev yanıyor, vücudundan ona taptaze bir hava veren, yüzünü pembeleştiren çekici bir arzu titreşimi yayılıyordu. Etienne, böylesine içten, böylesine ateşli bir ikram karşısında daha fazla direnemedi.

Kız, alabildiğine mutlu, alabildiğine kendinden geçmiş bir durumda inledi:

«Ahh! Sen de istiyorsun! Ahh, sen de istiyorsun!»

Ve sanki ilk kez sevişiyormuş, ilk kez erkek yüzü görüyormuş gibi, içi bayılarak, bir bakire acemiliğiyle kendini Etienne'e teslim etti. Sonra, delikanlının kollarından sıyrıldığı zaman coşkun bir minnettarlık gösterdi; teşekkür edip ellerini öpücüklere boğdu.

Etienne bu beklenmedik kısmetten utanır gibi oldu. Mouquette'e sahip olmakla övünülmezdi. Oradan ayrılırken bir daha böyle bir şey yapmamaya yemin etti. Bununla birlikte, dostça bir anıyla ayrılıyordu ondan; yaman kızdı şu Mouquette.

İşçi mahallesine döndüğü zaman, aldığı ciddi haberler bu serüveni ona unutturdu. İşçi temsilcileri Müdür'le yeni bir görüşme yapacak olursa, İşletme'nin belki de birtakım ödünler verebileceği söylentileri dolaşıyordu ortalıkta. Daha doğrusu, bu söylentiyi maden çavuşları yaymıştı. Gerçek şu ki, bu savaşımda maden, madencilerden daha çok zarar görüyordu. Direniş, her iki tarafı da yıkıma uğratıyordu. Emekçiler açlıktan kırılıyor, sermaye ise kendi kendini eritiyordu. İşsiz geçen her gün binlerce franga patlıyordu. Duran bir makine, ölmüş bir makineydi. Araç gereçler çürüyüp bozuluyor; çalışmayan para, kumun içtiği su gibi eriyip gidiyordu. İşletme'deki küçük kömür stokları tükenmeye yüz tutunca, alıcılar Belçika'ya başvurmaktan söz et-

meye başlamışlardı. Bu durum, gelecek için büyük bir tehlikeydi. Ama İşletme'nin titizlikle örtbas etmeye çalıştığı asıl korkusu, galerilerdeki ve ocaklardaki hasarın gitgide artmasıydı. Çavuşlar onarım işleriyle başa çıkamıyor, payandalar çatır çutur kırılıyor, madende sık sık göçükler oluyordu. Zarar ziyan öyle artmıştı ki, yeniden kömür çıkarmaya başlamadan önce, aylarca onarım yapılmak zorunda kalınacaktı. Her yerde birtakım söylentiler dolaşmaya başlamıştı: Crévecoeur'de üç yüz metrelik bir galeri çökmüş, Cinq-Paumes damarının ağzını tıkamıştı; Madeleine'de Maugrétout damarı dağılmış, sular içinde kalmıştı. Müdürlük bu söylentileri doğrulamaktan kaçınıyordu, ama birbiri ardından patlak veren iki kaza, İşletme'yi açıklama yapmak zorunda bıraktı. Bir sabah, Piolaine yakınlarında, bir gün önce göçük olan Mirou'nun kuzey galerisi üstüne rastlayan tarlanın yarıldığı görüldü; ertesi gün Voreux'de öyle korkunç bir göçük oldu ki, sarsıntının şiddetiyle mahallenin ucundaki iki ev neredeyse yıkılıp toprağa gömülüyordu.

Etienne'le işçi temsilcileri, Yönetim kurulu'nun niyetini öğrenmeden yeni bir görüşme girişiminde bulunmaktan kaçınıyorlardı. Dansaert'in ağzını yokladılar, ama kaçamak yanıtlar aldılar. Anlaşmazlık herkesin canını sıkıyordu elbette, bir uzlaşıya varmak için elden gelen her şey yapılacaktı; ama açık seçik, kesin bir şey söylemiyordu. Sonunda, İşletme'ye koz vermemiş olmak için Bay Hennebeau'ya gitme kararı aldılar; hatalarını kabul etme fırsatı vermedikleri için sonradan suçlanmak istemiyorlardı çünkü. Yalnız, hiçbir konuda ödün vermemeye, asla alttan almamaya, kendi haklı koşullarında sonuna kadar diretmeye yemin ettiler.

Görüşme, tam da mahallenin açlıktan kırıldığı gün, salı sabahı yapıldı ve ilkinden daha kıran kırana geçti. Önce Maheu konuştu, yöneticilerin söyleyeceği yeni bir şey olup olmadığını anlamak üzere arkadaşlarınca gönderildiklerini açıkladı. Bay Hennebau, önce çok şaşırmış havalarına büründü. Yukarıdan hiçbir buyruk gelmemişti, madenciler bu rezil isyana devam ettikleri sürece de durum değişmezdi. Müdür'ün bu dediğim dedik, zorbaca tavrı, öyle ters bir tepki yarattı ki, eğer temsilciler

uzlaşma niyetiyle gelmiş olsalardı bile, sırf ters karşılanış nedeniyle daha da uzlaşmaz bir direnişe gidebilirlerdi. Bundan sonra, Müdür, lütfedip karşılıklı özveride bulunma yolları aradı: İşçiler payandalama için ayrıca ücret verilmesini kabul edecekler, buna karşılık İşletme de işçilerin kendilerinden çalındığını söyledikleri iki santimi bu ücrete ekleyerek zam yapacaktı. Aslında bu öneriyi kendiliğinden yaptığını, henüz bu konuda alınmış bir karar bulunmadığını, yine de Paris'i özverili davranmaya razı edeceğinden emin olduğunu söylüyordu. Ama işçi temsilcileri bu öneriyi kabul etmediler ve kendi istemlerinde ayak diredilər. Eski ücret düzeni korunacak, ayrıca vagon başına beş santim zam yapılacaktı. O zaman, Müdür, önerisini hemen uygulamaya sokabileceğini, açlıktan kırılan çoluk çocuklarının hatırı için kabul etmelerini söyledi. İşçiler, gözleri yerde, başları dik iki yana vahşice sallanarak hayır, olmaz dediler. Birbirlerinden sertçe ayrıldılar. Bay Hennebeau, kapıyı arkalarından güm diye çarptı. Etienne, Maheu ve öteki işçiler, sabrı sonuna dek zorlanmış yenik insanların sessiz öfkesi içinde kalın ökçelerini kaldırım taşlarına vura vura uzaklaşıyorlardı. Saat iki sularında, mahallenin kadınları Maigrat'ya gidip son bir kez daha veresiye girişiminde bulunmaya karar verdiler. Herifi yumuşatıp, bir hafta daha veresiye koparmaktan başka umutları kalmamıştı. Bu girişim, insanların iyiniyetinden asla umudunu kesmeyen Maheude'ün fikriydi. Brûlé ile Levaque kadını da kendisiyle birlikte gelmeye razı etti. Pierronne ise özür diledi, hastalığı hâlâ süren Pierron'u tek başına bırakamayacağını söyledi. Yolda kafileye daha başka kadınlar da katıldı, böylece sayıları yirmiyi buldu.

Montsou'lu burjuvalar, asık suratlı aç sefil kadın kalabalığının yolu boydan boya kaplayarak yürüyüşe geçtiğini görünce, kaygıyla başlarını salladılar. Kapılar kapandı, bir hanımefendi hemen gidip gümüş takımlarını sakladı. Kadınların ilk kez böyle sokaklara döküldüğünü görüyorlardı, bu hiç de hayra alâmet değildi. Kadınlar yollara döküldü mü, işin sonu kötüye varırdı.

Maigrat'nın dükkânında bir kızılca kıyamettir koptu. Adam; borçlarını ödemeye geldiklerini sanmış gibi, kıs kıs gülerek içe-

ri almıştı onları. Borçlarını ödemek için böyle hep birlikte gelmekle ne iyi etmişlerdi! Sonra, Maheude ağzını açar açmaz, öfkeden kudurmuş gibi yaptı. İnsanla alay mı ediyorlardı yahu? Yine veresiye, öyle mi? Kendisini batırmak niyetindeydiler herhalde? Yo yo, tek bir patates, bir lokma ekmek bile veremezdi! Hem madem bakkal Verdonck'dan, fırıncı Corouble ile Smelten'den alışveriş ediyorlardı, yine oralara gitmeliydiler. Kadınlar ürkek bir uysallıkla adamı dinliyor, özür diliyor, yola gelip gelmeyeceğini anlamak için gözünün içine bakıyorlardı. Maigrat, yine dalga geçmeye başladı; eğer aşkına karşılık verirse dükkânını Brûlé Kadın'a bağışlayacağını söyledi. Kadınlar canlarından öylesine bezmişti ki, bu iğrenç şakaya ister istemez gülmek zorunda kaldılar. Hatta Levaque işi daha ileri götürerek, kendisinin bu öneriyi kabul etmeye dünden razı olduğunu söyledi. Ama Maigrat hemen sertleşti, kadınları ite kaka kapıya doğru sürdü. Kadınlar yalvar yakar olup direnince, içlerinden birini tartakladı. Ötekiler kaldırımdan satılık herif diye bağrışıyor, Maheude ise kindar bir öfke nöbetine tutulmuş, elini kolunu sallayarak beddualar yağdırıyor, böyle bir herifin yaşamaya layık olmadığını söylüyordu.

Mahalleye acı içinde dönüldü. Kadınların eli boş döndüğünü gören erkekler başlarını eğdiler. Artık her şey sona ermişti, bir gün daha bir kaşık çorba içemeden geçecekti, en küçük bir umut ışığı görülmeyen kara günler onları bekliyordu. Bunu kendileri istemişti, boyun eğmeyi hiçbiri aklının ucundan bile geçirmiyordu. Bu aşırı açlık, bu korkunç sıkıntı inadına daha da dikbaşlı yapıyordu onları; kıstırılmış hayvanlar gibi susuyor, içine sindikleri inlerinden çıkmaktansa, oracıkta can vermeyi göze alıyorlardı. Boyun eğmekten söz etmeye kim cesaret edebilirdi? Arkadaşlarla direnmeye hep birlikte ant içmişlerdi, ocakta bir göçük olduğunda nasıl dayanıyorlarsa, yine öyle hep birlikte direneceklerdi. Başka çıkaryolları yoktu, maden onlara sabırla dayanmayı öğreten iyi bir okuldu; on iki yaşından beri ateşle suyla iç içe yaşayan insan, birkaç gün daha dişini sıkabilirdi. Ve bu özveri duygusuna, günlük ölüm-kalım savşalarındaki özverileriyle övünmeye alışmış insanların askerce gururu ekleniyordu.

Maheu'ler evlerinde korkunç bir gece geçirdiler. Son kömür kırıntılarının tüttüğü soba başında suskun suskun oturuyorlardı. Şiltelerdeki yünü avuç avuç elden çıkardıktan sonra, iki gün önce guguklu saati de üç franga satmışlardı; alışkın oldukları o saat tıkırtısı gitti gideli, oda büsbütün sessiz bir mezara dönmüştü. Şimdi yemek dolabının üstünde, Maheu'nün armağanı olan ve Maheude'ün mücevher gibi koruduğu pembe kutudan başka süs kalmamıştı. İki sağlam iskemle gitmişti, Bonnemort Baba'yla çocuklar, bahçeden getirilen yosunlu sıranın üstüne ilişmişlerdi. Çöken akşam karanlığıyla birlikte soğuk giderek artıyordu.

Ocağın başına çömelen Maheude:

«Ne yapsak acaba?» diye söylenip duruyordu.

Etienne, ayakta durmuş, imparatorla imparatoriçenin duvara yapıştırılmış portrelerine bakıyordu. Ev halkı süs diye korumamış olsa, Etienne çoktan fırlatıp atacaktı bunları. Bu yüzden dişlerinin arasından homurdandı:

«Hani düşünüyorum da açlıktan geberişimizi izleyen şu dangalakları satmaya kalksan iki metelik etmez!»

Yüzü sapsarı kesilen kadın, bir an bocaladıktan sonra:

«Kutuyu götürüp satsam mı acaba?» diye mırıldandı.

Masanın kıyısına bacaklarını uzatmış, başı öne eğik oturan Maheu, birden doğruldu:

«Hayır, olmaz, istemem!»

Maheude, çömeldiği yerden güçlükle kalktı, odayı arşınlamaya başladı. Hey Tanrım hey! Bunca yoksulluk olacak şey miydi hiç! Dolapta ekmeğin kırıntısı, evdeyse satacak hiçbir şey kalmamıştı, nasıl edip ekmek bulacaklarını da bilmiyorlardı! Ateş desen söndü sönüyordu! Sabahleyin cüruf yığınından yanmamış kömür topakları toplamaya yolladığı Alzire'in, İşletme yasaklamış diye eli boş dönmüş olmasına kızıp köpürmeye başladı. İşletme de kim oluyordu? Hırsızlık yapmıyorlardı ya! Alt tarafı boktan kömür kırıntılarını topluyorlardı! Küçük kız, üzüntü içinde, bir adamın kendisini dövmeye kalkıştığını anlatıyordu. Hem, dövseler de sövseler de yarın yine kömür toplamaya gideceğini söyledi.

Annesi:

«O Jeanlin keratası yine hangi cehenneme kayboldu?» diye bağırdı. «Sözümona salata getirecekti de inekler gibi otlayacaktık! Bakın dediydi dersiniz: dünyada gelmez bu oğlan. Ne halt yiyor kimbilir, namussuzun karnı tok galiba.»

Etienne:

«Belki sokaktan para topluyordur,» dedi.

Maheude, öfkeyle yumruklarını salladı:

«Haddine mi düşmüş! Benim çocuklarım dilenecek, öyle mi? Onları da öldürürüm, kendimi de!»

Maheu, masanın başında yine büzülüp tortop olmuştu. Hâlâ yemek yenmeyişine şaşıran Lenore'la Henri sızlanmaya başlamışlardı; ihtiyar Bonnemort, açlığını bastırmak için, bilgece bir tavırla yalanıp duruyordu. Hiçbiri konuşmuyordu artık. Öksürdükçe kapkara balgam tüküren, su toplamaya başlamış romatizmaları tekrar tutan büyükbaba; dizkapakları su toplayıp şişen, nefes darlığı çeken baba; soydan gelen sıracanın ve kansızlığın kemirdiği anne ve çocuklar, gittikçe çekilmez hale gelen acılar karşısında donakalmışlardı. Yaptıkları işin gereği böyle olmalıydı; durumlarından ancak açlık canlarına tak dediği zaman yakınıyorlardı; mahalleliler şimdiden ölümle pençeleşmeye başlamışlardı. Ne olursa olsun kursaklarına bir lokma bir şeyler girmesi gerekiyordu. Ne yapmalıydılar, Tanrım, nereye gitmeliydiler? Gitgide odayı da iç karartıcı bir havaya sokan alacakaranlıkta, bir süredir bocalayıp duran Etienne, sonunda yüreği parçalanarak birdenbire kararını verdi:

«Durun hele,» dedi. «Bir yere gidip döneyim ben.»

Ve çıktı. Aklına Mouque gelmişti. Bir dilim ekmeği varsa seve seve paylaşırdı herhalde. Yeniden Réquillart'a dönmek zorunda kalışı canını sıkıyordu. Kız, yine sevdalı bir hizmetçi gibi ellerine sarılıp öpecekti, ama insan dostlarının acısına seyirci kalamazdı, gerekirse kızın gönlünü yine hoş edecekti.

Maheude:

«Ben de bir yere gideyim bari,» dedi. «Böyle miskin miskin oturmakla olmaz.»

Etienne'in ardından o da kapıyı açtı, ev halkını Alzire'in yak-

tığı mumun ölgün ışığında sessiz ve kımıltısız bırakarak apar topar dışarı çıktı. Dışarıda bir an durup düşündü. Sonra, Levaque'larda aldı soluğu.

«Geçen gün sana ödünç ekmek vermiştim,» dedi. «Onu verebilir misin bana?»

Ama lafı ağzında kaldı, gördüğü manzara cesaretini kırmıştı. Evin içinde, kendilerininkinden daha beter bir yoksulluk hissediliyordu.

Levaque Kadın, gözlerini dikmiş, sönük sobaya bakıyor, çivicilerle kafayı çekip sarhoş olan kocası Levaque ise boş midesiyle masaya kapanmış uyuyordu. Bouteloup duvara yaslanmış, varını yoğunu yitiren, şimdi meteliğe kurşun atmak zorunda kalışına şaşıran yufkayürekli, saf bir adam tavrıyla omuzlarını sürtüp duruyordu.

Levaque'ın karısı:

«Ekmek mi?» dedi. «Ah be kardeş! Ben de senden bir ekmek daha alsam diyordum.»

O arada, kocasının uyku arasında acı acı homurdandığını işitince, adamı kafasından tuttuğu gibi yüzünü masaya sürttü:

«Kes sesini domuz herif, kes! Oh sana, bağırsakların yansın kavrulsun emi!.. Elaleme içkiler ısmarlatacağına, bir arkadaşından yirmi metelik borç alsan ne vardı?»

Epeydir elini sürmez olduğu, bu yüzden de döşemesinden insanın burnunun direğini kıracak kadar leş gibi bir koku yükselen odada söve saya içini boşaltmaya devam etti. Dünya yıkılsa umurunda değildi artık! Oğlu, başının belası Bebert de sabahtan beri ortalarda yoktu. Keşke hiç gelmese de kurtulsam diye avaz avaz bağırıyordu. Sonra, yatmaya gideceğini söyledi. Hiç değilse yatakta ısınırdı. Bouteloup'yu dürttü:

«Hadi bakalım kalk da yukarı çıkalım... Ateş söndü, bomboş tabakları görmek için mum yakmanın âlemi yok... Hadi, geliyor musun, Louis? Yatalım diyorum sana. Birbirimize sıcacık sarılır, avunuruz... Bu boyu devrilesi ayyaş herif de varsın zıbarsın burada!»

Maheude, oradan çıkınca, bahçelerin arasından, kestirme-

den giderek Pierron'ların evine yöneldi. Evden gülüşmeler yükseliyordu. Kapıyı çaldı, sesler birdenbire kesiliverdi. Ancak bir iki dakika sonra açtılar.

Pierronne, yapmacık bir şaşkınlıkla:

«Ah, sen misin?» dedi. «Ben de doktor geldi sanmıştım.»

Maheude'ün ağzını açmasına fırsat vermeden devam etti, gürül gürül yanan sobanın karşısında oturan Pierron'u göstererek:

«Ah sorma,» dedi. «Hâlâ hasta, bir türlü iyileşmek bilmiyor. Yüzüne bakarsan kan damlıyor, ama gel gör ki bütün zoru karnında. Sıcak tutmak gerekiyor, tüm kömürü tıktık sobaya.»

Gerçekten de Pierron, pancar gibi kızarmış kanlı canlı yüzüyle, pırıl pırıl parlayan teniyle sapasağlam görünüyordu. Hasta havalarına girmek için boş yere zorlanıyor, körük gibi soluyordu. Üstelik, daha içeri girer girmez mis gibi bir tavşan yahnisi kokusu çarpmıştı Maheude'ün burnuna; hiç kuşkusuz, yemek tabağını anında ortadan kaldırıvermişlerdi. Masanın üstünde ekmek kırıntıları vardı ve tam ortada, nasılsa unutulmuş bir şişe şarap gördü.

Pierronne:

«Annem ekmek bulmak için Montsou'ya gitti,» diye devam etti. «Dönmesini iple çekiyoruz, gözümüz yollarda kaldı.»

Ama sesi boğazında düğümlendi; komşusunun bakışlarını izleyince, kendi gözü de masadaki şarap şişesine takılmıştı. Hemen toparlandı, bir masal uydurdu: Evet, şaraptı, doktor Bordeaux şarabı iç dediği için, Piolaine'deki burjvalar sağ olsunlar bu şarabı getirmişlerdi. Yeri gelmişken, bu insanları öve öve bitiremiyor, nasıl teşekkür edeceğini bilemiyordu. Aman efendim, ne iyi yürekli burjuvalardı bunlar! Hele hele kızları, o küçükhanım! Hiç büyüklük taslamıyordu. İşçi evlerine giriyor, yardım paketlerini kendi elcağızıyla dağıtıyordu.

Maheude:

«Biliyorum,» dedi. «Tanırım onları.» Hep en az ihtiyaç duyanlara yardım yapıldığını düşündükçe yüreği yanıyordu. Bu kural hiç şaşmazdı, Piolaine sahipleri olmayana değil, olana ve-

riyorlardı. İyi de, sahi nasıl olmuş da onları mahallede görmemişti? Kimbilir, belki de bir şeyler koparırdı.

Sonunda açıkladı:

«Ben de ne âlemdesiniz diye bir bakayım dedim... Bana bir parça ödünç şehriye verebilir misin?»

Pierronne, işi boğuntuya getirerek sızlanmaya başladı:

«Ah ah, ne gezer canımın içi, bir irmik kırıntısı bile yok... Annem hâlâ dönmediğine göre, sanırım ekmek filan bulamadı. Anlaşılan akşam aç açına yatacağız.»

O sırada bodrumdan boğuk ağlama sesleri geldi; Pierronne kızarak kapıyı yumrukladı. Gün boyu dışarlarda sürttükten sonra saat beşte eve dönen Lydie sürtüğünü ceza olsun diye bodruma tıkmışlardı. Bu kızla artık başa çıkamıyorlardı, virt zırt alıp başını kayıplara karışıyordu.

Maheude bir türlü çekip gidemiyor, ayakta bekliyordu. Gürül gürül yanan soba, vücuduna acı bir uyuşukluk veriyor, orada yemek yendiğini düşündükçe midesi daha da eziliyordu. Tavşanı rahatça zıkkımlanmak için, yaşlı kadını başlarından savmış, küçük kızcağızı da bodruma kapatmışlardı. Onu bilir onu söylerdi: Bir kadın baştan çıktı mıydı, evine bet bereket geliyordu!

Damdan düşürcesine:

«İyi akşamlar!» deyip çıktı.

Dışarda hava iyice kararmıştı; ay, bulutların ardından, yeryüzüne bulanık ışıklar gönderiyordu. Maheude, kestirmeden giderek bahçelerden geçeceğine, eve dönmeye içi pek elvermediği için, uzun yoldan dolaştı.

Evlerin ön yüzleri boyunca bütün kapılardan açlığın kokusu sızıyor, bütün evlerden bir boşluk duygusu yayılıyordu. Bu kapıları çalsa ne olurdu ki? Onlar da aynı yokluk ve yoksulluk içinde değiller miydi? Haftalardır kimse yemek pişirmediği için, işçi mahallesini kırlık alanlardan belli eden o keskin soğan kokusu bile yitip gitmişti. Şimdi artık, eski bodrumların rutubet kokusundan, içinde yaşam bulunmayan kovukların küf kokusundan başka bir şey duyulmuyordu. Öteden beriden yükselen küfürler, boğuk ağlama sesleri yavaş yavaş kesiliyor, gitgide derinleşen sessizliğin ortasında, açlığın yarattığı uykuyla yataklara serilen

yorgun bedenler, boş midelerin karabasanını karşılamaya hazırlanıyordu.

Maheude, kilisenin önünden geçerken, bir gölgenin hızla kayıp gittiğini gördü. Bir umuda kapılarak adımlarını hızlandırdı; pazar günleri mahalle kilisesine gelerek vaaz veren Montsou rahibi joire'ı tanımıştı. Herhalde bazı işler için uğradığı kiliseden çıkmıştı. Herkesin nabzına göre şerbet veren, rahatına düşkün, tatlı dilli, sessiz bir adamdı; kamburunu çıkarmış, koştura koştura gidiyordu. Böyle *işini geceye bırakması, işçilerin* arasında görünüp tepki çekmemek içindi. Aslında, terfi ettirildiği de söyleniyordu. Hatta, yerine atanan, gözleri kızıl korlar gibi yanan zayıf bir papazla dolaşırken görülmüştü.

Maheude:

«*Sayın Peder, Sayın Peder!*» diye kekeledi.

Ama rahip durmadı.

«İyi akşamlar hanım, iyi akşamlar.»

Maheude, evinin önüne gelmişti. Ayakları geri geri gidiyordu, içeri girdi.

Hiç kimse yerinden kımıldamamıştı Maheu hâlâ masanın başında bitkin bir tavırla oturuyordu. Bonnemort Baba'yla çocuklar, daha az üşümek için oturdukları sırada birbirlerine sokulmuşlardı. Bu arada kimse hiçbir şey konuşmamıştı; yalnız, mum yanmaya devam etmiş ve öyle eriyip küçülmüştü ki, neredeyse karanlıkta kalacaklardı. Kapının açıldığını işitince çocuklar hemen o yana baktılar, ama annelerinin eli boş döndüğünü görünce, azarlanmaktan korktukları için gözyaşlarını bastırarak yeniden yere baktılar. Maheude, sönmekte olan ateşin başındaki yerine çömeldi yeniden. Kimse bir şey sormadı, suskunluk devam etti. Herkes durumu anlamıştı zaten, konuşma zahmetine girmenin anlamı yoktu. Şimdi içlerini yiyip bitiren kaygılı bir bekleyiş başlamıştı. Artık son umut olarak, Etienne'in getirebilirse bir yerlerden bulup getireceği yardımı bekliyorlardı. Her geçen dakika bundan da umutlarını kesiyorlardı.Etienne, döndüğünde elinde bir beze sarılı on tane kadar haşlanmış soğuk patates vardı.

«İşte ancak *bunları bulabildim,*» *dedi.*

Mouquette'lerde de ekmek yoktu. Kız, onu öpücüklere boğmuş, kendi yiyeceğini bir beze sararak zorla eline tutuşturmuştu.

Etienne, payına düşen patatesleri uzatan Maheude'e:

«Yo, sağ ol,» dedi. «Ben orada yedim.»

Yalan söylüyor, patateslere saldıran çocuklara üzgün gözlerle bakıyordu. Anneyle baba ise, çocuklara biraz daha kalsın diye ağır ağır yiyorlardı; ama büyükbaba eline geçeni hapır hupur gövdeye indiriyordu. Alzire'e vermek için, patateslerden birini yaşlı adamın elinden almak zorunda kaldılar.

O arada, Etienne, kulağına birtakım haberler çalındığını söyledi. Grevcilerin inatla direnmesine içerleyen İşletme,elebaşı olarak gördüğü kimi işçilere yol verecekti. Belli ki kıran kırana bir kavga istiyordu. Üstelik, çok daha kötü bir söylenti dolaşıyordu: İşletme, birçok işçiyi madene inmeye razı ettiğini ileri sürerek böbürleniyordu sözümona, yarın Victoire ve Feutry-Cantel ocaklarında tam kadro işbaşı yapılacaktı; dahası, Madeleine'le Mirou'da bile madencilerin üçte biri madene inecekti. Maheu'ler bu haberleri duyunca köpürdüler.

Maheu:

«Kalleşlik eden olursa işlerini bitiririz!» diye bağırdı.

Çektiği acıların itilimine kapılarak ayağa fırladı:

«Yarın akşam ormanda toplanalım! Mademki Bon-Joyeux'de toplantı düzenlememize engel oluyorlar, biz de gidip ormanda toplanırız.»

Bu bağırtı, yuttuğu patateslerin verdiği ağırlıkla uyuklamaya başlayan Bonnemort Baba'yı uyandırmıştı. Duyduğu ses, eski bir toplantı çağrısı, bir zamanlar kralın askerlerine karşı koyan işçilerin buluşma davetiydi.

«Evet, evet, Vandem'da buluşalım!» dedi. «Eğer oraya gidiyorsanız, ben de varım!..»

Maheude, kararlı bir havayla elini sallayarak:

«Hepimiz gidelim,» dedi. «Bitsin artık bu haksızlıklar; bu ihanetler canımıza yetti artık!»

Etienne, ertesi akşam toplanılması için tüm işçi mahalleleri-

ne haber iletilmesine karar verdi. Ateş, Levaque'ların evindeki gibi sönmüş, mum da birdenbire erimişti. Artık ne kömür, ne de gazyağı vardı; bedenlerini ısıran keskin soğukta el yordamıyla çıkıp yatmak zorunda kaldılar. Çocuklar ağlaşıyordu.

VI

Jeanlin artık iyileşmişti, yürüyebiliyordu; ama kemikleri öyle kötü kaynamıştı ki, iki ayağı da topallıyordu. Ördek gibi badi badi yürüyüşü, hırsız ve kurnaz bir tilki gibi eskisi kadar hızlı koşması, görülmeye değerdi.

Jeanlin o akşam, alacakaranlık bastırırken, yardakçıları Bébert ve Lydie'yle birlikte Réquillart yolu üstünde pusuya yatmıştı. Bir patikanın köşesine oturtulmuş derme çatma bir bakkal dükkânının karşısındaki boş arsayı çevreleyen tahtaperdenin arkasına sinmişlerdi. Gözleri pek iyi göremeyen yaşlı bakkal kadın, satmak üzere dükkânın önüne kömür tozundan kararmış üç dört çuval kurufasulye ve mercimek koymuştu. Kapıda, sinek pisliğinden benek benek olmuş bir çiroz sallanıyordu; Jeanlin, keskin gözlerini işte bu kurutulmuş balığa dikmişti. Kapıp getirmesi için Bébert'i tam iki kez yollamış ama her seferinde köşebaşından birileri çıkmıştı. Hay Allah, zaten hep birileri çıkar, rahatça iş görmesi için insanı bırakmazlardı!

Köşeden bir atlı göründü, gelenin Bay Hennebeau olduğunu gören çocuklar, hemen tahtaperdenin dibine sindiler. Grev başladı başlayalı Müdür'ün direnişçi işçilerin mahallelerinde vırt zırt tek başına dolaştığı görülüyordu; en ufak bir korku duymadan ortalığı kendi gözleriyle kolaçan etmesi yürek isterdi doğrusu. Şimdiye kadar kulaklarının dibinde bir tek taş bile ıslık çalmamıştı; yalnızca, kendisini efendice selamlayan sessiz insanlarla karşılaşıyor, çoğu kez de, siyasete miyasete aldırış etmeksizin köşede bucakta sevişerek günlerini gün eden sevgililere rastlıyordu. Kimseyi rahatsız etmemek için başını çevirip görmezlikten geliyor, kısrağını tırısa kaldırarak geçip gidiyordu. Ama doymak bilmeden özgürce sevişen bu insanlar karşısında, yüreğin-

deki doyurulmamış tutku ateşi yeniden alevleniyordu. Geçerken, tahta perdenin dibinde küçük kızla alt alta üst üste yatan afacanları görmüştü. Şu bacak kadar piçkurularına varıncaya kadar hepsi sefalet içinde bile birbirlerine sürtünerek eğleniyordu! Gözleri doldu, asker gibi iliklediği ceketi içinde, dimdik uzaklaşıp gitti.

Jeanlin:

«Hay canına yandığım, şansa bak yahu!» dedi. «Bu işin sonu gelmeyecek galiba... Hadi Bébert! Bir koşu kap getir şu çirozu!»

Ama yine iki kişi daha çıktı köşebaşından Jeanlin tam küfürü basacaktı ki, Zacharie'nin sesini duydu. Karısının, eteğine diktiği kırk meteliği nasıl bulduğunu anlatıyordu Mouquet'ye. Birbirlerinin omzuna pat pat vururak kıkır kıkır gülüyorlardı. Mouquet'nin aklına, ertesi gün büyük bir çomak maçı düzenlemek geldi. Saat ikide Avantage'dan başlayacak, Marchiennes yakınlarındaki Montoire'a kadar uzanacaklardı. Zacharie kabul etti. Aman canım, kim takardı grevi? Hem mademki iş filan yoktu, öyleyse gönüllerince eğlenmeye bakmalıydılar! Tam köşeyi dönecekleri sırada, kanal yönünden gelen Etienne önlerine çıkıp bir şeyler anlatmaya başladı.

Bu duruma çok kızan Jeanlin:

«Bu gidişle gece yatısına kalacak bunlar!» dedi. «Akşam oldu be! Kocakarı çuvalları içeri almaya başladı bile.»

Bir başka madenci, Réquillart'a doğru iniyordu. Etienne, adamla birlikte uzaklaştı. Tahta perdenin önünden geçerlerken, Jeanlin'in kulağına orman lafı çalındı; bütün mahallelere haber veremedikleri için toplantı ertesi güne ötelenmişti.

Hemen arkadaşlarına dönerek, alçak sesle:

«Hey yavrum hey!» dedi. «Yarın eğlence çıktı... Biz de gidelim. Öğleden sonra sıvışırız tamam mı?»

Sonunda, yolda kimsecikler kalmamıştı, hemen Bébert'i ileri sürdü:

«Koş hadi göreyim seni! Kuyruğuna yapıştığın gibi asılıver!.. Ama bak, gözünü dört aç ha, kocakarının süpürgesi var!»

Neyse ki, gece karanlığı bastırıyordu. Bébert, ok gibi fırladı,

balığın kuyruğuna asılıp ipi kopardı. İpin ucundaki balığı uçurtma gibi sallayarak tabanları yağladı; öbürleri de arkasına takıldı, üçü birlikte kaçmaya başladı. Bakkal kadın, ne olup bittiğini anlayamamıştı; dükkândan dışarı çıkmış, karanlığa karışan çocukları göremeden aval aval bakıyordu.

Üç afacan, tüm yörenin başına bela kesilmeye başlamıştı. Çapulcu sürüsü gibi yavaş yavaş ortalığa duman attırıyorlardı. Önceleri, Voreux arazisinden dışarı çıkmıyor, kömür yığınları içinde boğuşuyor, zenciler gibi kapkara kesiliyor, payanda istiflerinin arasında saklambaç oynarlarken kendilerini balta girmemiş bir ormanda sanıyorlardı. Sonra, cüruf tepesine dadanmışlardı; için için yanmaya devam eden sımsıcak çıplak bölümlerde kıçüstü kayıyor, sönük yerleri kaplayan çalılıklara dalıyor, gün boyunca, yaramaz fareler gibi türlü türlü oyunlar oynuyorlardı. Sonraları, ele geçirdikleri alanı durmadan genişletmeye başladılar; tuğla yığınları arasında kanlı taş kavgasına tutuşuyor, kırlarda güle oynaya dolaşırken türlü türlü sütlü bitkileri atıştırıyor, kanal kıyılarını didik ederek buldukları balıkları çiğ çiğ yutuyor; kimi zaman kilometrelerce uzağa, Vandame Ormanı'ndaki çalılık alana kadar gidiyor, ilkbaharda yabançileği, yazın fındık ve yabanmersini yiyorlardı. Kısa zamanda tüm ovayı baştan başa ele geçirmişlerdi.

Ne var ki, onları, gözleri kor gibi yanan kurt yavruları gibi, dağ bayır aşarak, Montsou'dan Marchiennes'e kadar tüm ovayı yağmalamaya yönelten şey, gitgide artan beslenme gereksinimiydi. Bu çapulcu çetesinin başı, Jeanlin'di; çete üyelerini önlerine çıkan her türlü ava saldırtıyor, soğan tarlalarını yola yola çırılçıplak bırakıyor, meyve bahçelerini talan ediyor, sergileri soyuyordu. Herkes bu işlerden, direnişçi madencileri sorumlu tutuyor, tam anlamıyla örgütlü bir hırsız çetesinin varlığından söz ediliyordu. Hatta bir gün, Lydie'yi, kendi annesini soymaya zorlamış; kızcağıza, Pierronne'un penceredeki raflara dizdiği kavanozlarda sakladığı iki düzine kadar çubuk şekeri aşırtmıştı. Lydie'nin Jeanlin'den ödü kopuyordu, yer misin yemez misin diye kıyasıya dövdükleri halde oğlanı ele vermemişti. İşin kötüsü, jeanlin, aslan payını hep kendine ayırıyordu. Bébert bile gani-

meti ona teslim etmek, kendine verileni öpüp başına koymak zorundaydı; yoksa avcunu yalamakla kalmayıp reisten bir güzel dayak da yiyebilirdi çünkü.

Jeanlin, bir süredir işi adamakıllı azıtmıştı. Lydie'yi yasal karısıymış gibi pataklıyor, saflığından yararlanarak Bébert'e olmadık işler yaptırıyor, kendisini istese bir yumrukta yere serecek kadar güçlü kuvvetli olan koca oğlanı enayi yerine koymaktan büyük bir zevk alıyordu. İkisini de aşağılıyor, köleleriymiş gibi davranıyor, tanıştırılmaya bile layık olmadıkları prenses bir sevgilisi bulunduğunu söylüyordu. Gerçekten de, korkutucu bir tavırla hemen mahalleye dönmeleri buyruğunu verdikten sonra, bir sokak girişinde, bir köşebaşında ya da olmadık bir yerde, birdenbire kayıplara karışıyordu. Kuşkusuz, gitmeden önce ganimete el koymaktan geri kalmıyordu.

O akşam da aynen böyle oldu. Üçü birlikte Réuillart yakınlarındaki bir dönemeçte durduklarında arkadaşının elinden çirozu çekip aldı:

«Ver şunu!»

Bébert, itiraz etti:

«Ben de istiyorum. Onu çalan benim.»

Jeanlin:

«Ne dedin, anlamadım?» diye bağırdı. «Verirsem alırsın, ama şimdi değil, yarın, artarsa tabii.»

Sonra Lydie'yi itip kaktı, ikisini de asker gibi hazırola getirerek hizaya soktu. Arkalarına geçerek:

«Şimdi,» dedi, «hiç arkanıza dönmeden beş dakika kıpırdamadan duracaksınız... Eğer dönerseniz, öcüler gelip sizi yer... Beş dakika geçince, dosdoğru evin yolunu tutacaksınız. Bébert yolda Lydie'ye sırnaşacak olursa, ben bunu nasıl olsa öğrenirim, işte o zaman külahları değişiriz, tokadı yersiniz, ona göre!»

Bunu söyledikten sonra, karanlığın içine öyle bir daldı ki, ayaklarının sesini bile işitemediler. İki çocuk, görünmez bir yerden gelecek tokatın korkusuyla beş dakika boyunca kıpırdamadan durdu. Bu ortak korku sayesinde aralarında yavaş yavaş büyük bir yakınlık doğmaya başlamıştı. Bébert, Lydie'yi kucaklamaya, büyüklerin yaptığı gibi sımsıkı sarılmaya can atı-

yordu, kız ise buna dünden razıydı, çünkü uysalca sevilip okşanmak belki de daha iyi olacaktı. Ama ikisi de verilen buyruğu çiğnemeyi göze alamıyordu. Yolda yürürlerken, göz gözü görmeyecek kadar karanlık olmasına karşın öpüşmediler; birbirlerine el sürecek olurlarsa, reisin arkadan gelip enselerine tokadı basacağından emindiler, umutsuzca, üzgün üzgün, eve yöneldiler.

Etienne de tam o saatte Réquillart'a girmişti. Bir gün önce, Mouquette yine gelmesi için yalvarıp yakarmıştı; kendisine mesih gibi tapan kıza karşı, kendine bile itiraf edemediği bir istek duymasına hem şaşıyor, hem de utanıyordu. Gerçi, bu kez kafaya koymuştu: Bu ilişkiye son verecekti. Kızla görüşecek, arkadaşları hoş karşılamadığı için,artık peşini bırakması gerektiğini ona söyleyecekti. Şimdi keyif çatmanın sırası değildi, millet açlıktan kırılırken zevk peşinde koşmak alçaklık sayılırdı. Mouquette'i evde bulamayınca beklemeye karar vermiş, oturup yoldan geçen gölgeleri izlemeye başlamıştı.

Yıkık dökük kulenin altındaki eski kuyunun yarı tıkalı ağzı görünüyordu. Ucundan hâlâ bir çatı parçası sarkan kalın direk, karanlık kuyunun üstüne kurulmuş bir darağacını andırıyordu. Kuyu bileziğinin çatlak duvarları arasında biri övez, öbürü çınar olmak üzere iki ağaç, yerin dibinden fışkırırcasına yükseliyordu. Yıkılan direklerle tıkanmış, ilkbaharda çalıkuşlarının yuva yaptığı dikenli çalılar, yabaneriği ve muşmula ağaçlarıyla kaplanmış, her yanını otlar ve çeşitli bitkiler sarmış bir mağaraya benzeyen bu yer, yabanıl bir başıboşluk içindeydi.

Pahalıya patlayan bakım giderlerinden kurtulmak isteyen işletme, on yıldır bu ölü ocağı doldurmayı tasarlıyordu; ama bunu yapmadan önce Voreux'ye bir vantilatör yerleştirmeyi bekliyordu; çünkü birinden öbürüne geçilebilen bu iki komşu ocağın havalandırma bacası Réquillart'ın kenarındaydı, eski boşaltma alanı, bu ocakta havalandırma bacası olarak kullanılıyordu. Yüzeydeki kaplama tahtalarını çapraz payandalarla desteklemekle yetinerek çıkış yolunu tıkamışlar ve yalnızca en dipteki galerinin bakımını yaparak onun dışındaki galerileri öylece bırakmışlardı. En dipteki galeride cehennem ocağı denilen koskoca-

man bir kazan yanıyordu; bu kazan yanarken havayı öyle bir emiyordu ki, komşu ocağın bir ucundan öbür ucuna kadar fırtınalar yaratıyordu. Bakarsın günün birinde inip çıkmak gerekebilir diye, merdiven sahanlığının onarılması kararlaştırılmıştı; ne var ki, kimsenin bu işle ilgilendiği filan yoktu; merdivenler nemden çürüyüp patır patır dökülüyordu, hatta bazı basamaklar şimdiden çökmüştü bile. Ta tepede, kocaman bir çalılık merdiven ağzını tıkamıştı; ilk basamakları çökmüş bulunan merdivenin sağlam basamaklarına ulaşabilmek için üvez ağacının köküne tutunmak, sonra da karanlığın içine körlemesine atlamak gerekiyordu.

Etienne, sindiği çalının ardında sabırla beklerken, çalılıklar arasında bir dal hışırtısı işitti. Önce, ürküp kaçan bir yılan sandı. Ama sonra birdenbire bir kibrit çakılınca şaşırdı; bu kibritle yakılan mumla kuyunun içine dalan Jeanlin'i tanıyınca, büsbütün afalladı. Öyle meraklanmıştı ki, dayanamayıp kuyunun ağzına yaklaştı. Çocuk, karanlıkta gözden yitip gitmişti; yalnız, sahanlıkta cılız bir ışık görünüyordu. Bir an bocaladı, sonra köklere tutunarak kendini kovuğun dibine bıraktı; beş yüz yirmi dört metre derinliğindeki kuyunun dibini boylayacağı korkusuyla tekerlenirken sonunda ayakları bir basamağa değdi, yavaşça inmeye başladı. Jeanlin, hiçbir şey duymamıştı; Etienne, aşağıdaki ışığın durmaksızın dibe doğru daldığını görüyordu; yumurcağın koskocaman, korkunç gölgesi, sakat bacaklarının paytak adımlarıyla yanlara doğru zıplaya zıplaya gidiyordu. Kırık bir basamağa rastladıkça, ellerini, ayaklarını, hatta çenesiyle tutunarak bir maymun çevikliğiyle sıçrıyordu. Merdivenlerin arası yedi metreydi; basamakların kimisi henüz sağlamdı, kimisi bastıkça çatırdıyor, çöktü çökecek gibi oluyordu. Art arda sıralanmış daracık sahanlıklar öyle çürük, öyle yosun bağlamıştı ki, basıldığında kaygan bir yosun tabakası üzerinde yürüdüğü izlenimi uyandırıyordu. İndikçe sıcaklık daha da boğucu oluyordu, kuyunun içi fırın gibiydi, bu sıcaklık ikinci kuyudan geliyordu, neyse ki, grev sırasında eskisi gibi çalışılmadığı için sıcaklık epey düşmüştü. Ocağın çalıştığı zamanlarda, günde beş ton kömür yutan kazanın yandığı bu kuyuya girmeye kalkışan biri-

nin kavrulması işten bile değildi. Boğucu sıcaklıktan bunalan Etienne:

«Vay piçkurusu vay!» diye söyleniyordu. «Hangi cehennemin dibine gidiyor acaba?»

İki kez az kalsın boşluğa yuvarlanacaktı. Tahtalar ıslak olduğundan ayakları kayıyordu. Veletinki gibi elinde mum da yoktu, vırt zırt bir yerlere çarpıyordu, önünde sürekli kaçan hafif ışığa bakarak yolunu bulmaya çalışıyordu. Yirminci merdivene gelmişlerdi ama hâlâ inmeye devam ediyorlardı. O zaman, yirmi bir, yirmi iki, yirmi üç diye saymaya başladı, durmadan dibe gömülüyor, indikçe iniyorlardı. Başı kazan gibi yanıyor, bir fırına dalar gibi oluyordu. En sonunda bir yükleme katına geldiler; Etienne, mum ışığının galerilerden birinin ucuna doğru ilerlediğini gördü. Otuz merdiven inmişlerdi, şaka maka iki yüz on metre tutuyordu yani.

«Beni daha ne kadar gezdirecek acaba?» diye düşünüyordu. «Herhalde ahırda saklanacak kerata!»

Ne var ki, ahıra giden sol koldaki yolu göçük tıkamıştı. Yolculuk sürdü, bu kez daha yorucu, daha tehlikeli bir yola girmişlerdi. Ürken yarasalar uçuş kaçış gidip yükleme alanının tavanına yapışıyorlardı. Işığı gözden kaçırmamak için adımlarını sıklaştırdı, o da aynı galeriye daldı, ama afacanın yılan gibi süzülerek geçtiği kovuklardan, kendisi güç bela, ötesini berisini bereleyerek geçebiliyordu. Bu yol, bütün eski galeriler gibi toprağın sürekli basıncı altında daralmıştı ve her geçen gün biraz daha daralıyordu; öyle ki, kimi yerlerde dapdaracık bir fare deliğine dönüşüyordu, sonu sonuna bu geçit de tıkanacaktı. Basınç altında çatlayan, yarılan payandalar da ayrı bir tehlike yaratıyor, kılıç gibi sipsivri kıymıklarıyla bedenini yırtmak, bir yerini yaralamak, saplanmak için pusuda bekliyordu. Emekleyerek ya da sürünerek, karanlıkta el yordamıyla ilerliyordu. Birdenbire, ensesinden ayaklarına doğru kaçışan bir fare sürüsü geçti.

Yorgunluktan beli bükülmüştü, soluk soluğa homurdandı:

«Hay Allah kahretsin! Hâlâ gelmedik mi yahu!»

Gelmişlerdi. Bir kilometre ötede sıçanyolu genişliyor, iyi korunmuş enli bir boşluğa açılıyordu. Burası kayalara oyulmuş,

doğal bir mağara izlenimi uyandıran eski vagon yolunun sonuydu. Etienne durmak zorunda kaldı; uzaktan, çocuğun elindeki mumu iki taşın arasına yerleştirdiğini, yuvasına kavuşmuş bir adamın iç rahatlığıyla, huzur ve neşe içinde bir köşeye kurulduğunu görüyordu. Galerinin bu bölümü neredeyse dayalı döşeli bir eve dönüştürülmüştü. Bir köşeye serilmiş saman yığınından yumuşacık bir yatak yapılmıştı; yere saplanarak masaya dönüştürülmüş payanda tahtalarının üstünde, ekmekten elmaya patatese, bir kısmı içilmiş cin şişelerine kadar her şey vardı. Tam anlamıyla ganimetle dolu bir haydut iniydi burası; haftalardır biriktirilmiş bir sürü çalıntı eşya, hatta sırf zevk için çalınmış ayakkabı boyası, sabun gibi yığınla ıvır zıvır vardı; oğlan, ganimetleri arasında tek başına haydutluğunun tadını çıkarıp keyif çatıyordu.

Etienne, bir süre soluklandıktan sonra:

«Bana bak,» diye bağırdı, «hep kendini mi düşünürsün sen? Biz yukarda açlıktan geberelim, sen burada ye, iç, keyif çat!»

Jeanlin, afallamıştı, tir tir titriyordu. Ama Etienne'i tanıyınca korkusu geçti.

«Gel buyur yemek yiyelim, ha? Bir parça balık ızgarası istemez miydin?.. Bak şimdi hazırlarım ben.»

Balığı elinden bırakmamıştı; yepyeni, güzel bir bıçakla balığın üstündeki sinek pisliklerini kazımaya başladı; kemik saplı, üstünde yazılar bulunan sustalı çakılardandı bu. Onunkinde yalnızca «aşk» sözcüğü yazılıydı.

Etienne:

«Bıçağın güzelmiş,» dedi.

Jeanlin:

«Lydie'nin armağanı,» diye karşılık verdi.

Ama kızın, bu bıçağı kendi zorlamasıyla, Montsou'da, Tete-Coupée Meyhanesi'nin önündeki işportacıdan aşırdığını söylemedi tabii.

Balığın üstündeki pislikleri kazımayı sürdürürken, böbürlene böbürlene sordu:

«Nasıl, benim ev kıyak değil mi? Yukarıdan daha sıcak, üstelik mis gibi bir yer.»

Etienne, ağzından laf almak için bir kenara oturdu. Öfkesi geçmişti artık; hırsızlığına ve hilebazlığına karşın bu gözüpek ve becerikli yumurcağa kanı kaynamaya başlamıştı. Gerçekten de rahat bir yerdi bu kovuk. Kuyunun öbür bölümleri kadar aşırı sıcak değildi. Yukarda, aralık ayının soğuk rüzgârları, zavallı insanların derilerini çatlatırken, burada, mevsimlere bağlı olmayan tatlı bir ısı, bir hamam ılıklığı vardı. Galeriler, zamanla zehirli gazlardan arınmış, tüm grizu emilmişti; şimdi, keskin bir karanfil ve hafif bir eter kokusuyla karışık, çürük tahta kokusu yükseliyordu. Beyaza çalan işlemeleriyle, ipekli ve incili şeritlerle süslüymüş gibi duran damarlarıyla sararmış mermerleri andıran payanda kalasları gerçekten de görülmeye değerdi. Kimilerinin üstünde mantarlar bitmişti. Ortalıkta, gün yüzü görmemiş bir sürü böcek, beyaz kelebek, kar rengi sinekler uçuşuyordu.

Etienne:

«Burada korkmuyor musun?» diye sordu.

Jeanlin, şaşırmıştı:

«Korkacak ne var ki? Burada yapayalnızım.»

Balığın kazınıp temizlenmesi bitmişti. Tahta parçalarından küçük bir ateş yaktı, kor haline gelince ateşi yaydı ve balığı kızarttı. Sonra ekmeği ikiye böldü. Şap gibi tuzlu bir balıktı, ama sağlam mideler için tadına doyulmaz bir nimetti.

Etienne, payına düşeni aldı.

«Biz yukarda bir deri bir kemik kalırken senin göbek bağlamana hiç şaşırmıyorum artık. Böyle tek başına zıkkımlanman ne kadar ayıp biliyor musun? Evdekiler açken nasıl boğazından geçiyor?»

«Bana ne! Onlar da o kadar enayilik etmeyiversinler!»

«Gerçi böyle gizli kapaklı tıkınmakta pek de haksız sayılmazsın. Baban, hırsızlık yaptığını öğrense kemiklerini kırar alimallah!»

«Burjuvalar bizi soyup soğana çevirmiyorlar sanki! Sen kendi ağzınla söylüyordun böyle olduğunu.

Maigrat'dan çaldığım şu ekmek, aslında onun bizden çaldığı ekmek.»

Etienne'in dolu ağzı bir karış açık kalmıştı, öylece sustu kal-

dı. Karşısındaki, bu karanlık zekâlı ama tilki gibi kurnaz, yavaş yavaş yozlaşıp eski hayvanlık çağına dönen büyümüş de küçülmüş yaratığa, bu basık burunlu, yeşil gözlü, kepçe kulaklı oğlana bakıyordu. Onu bu hale getiren maden, bacaklarını da sakatlayarak eserini tamamlamıştı.

«Peki, Lydie'yi de arada bir buraya getiriyor musun?» diye sordu.

Jeanlin, küçümseyici bir gülüşle:

«Şu haspayı mı?» dedi. «Daha neler! Kadınların ağzında bakla ıslanmaz.»

Lydie'yle Bébert'e duyduğu o sınırsız küçümseme duygusuyla kıkır kıkır gülüyordu. Bu kadar dangalak çocuklar görülmüş şey değildi doğrusu. Uydurduğu bütün palavraları yuttuklarını, kendisi bu sıcacık kovukta balığını atıştırırken, onların elleri boş döndüklerini düşündükçe, ağzı kulaklarına varıyordu. Sonra, küçük bir düşünür ağırbaşlılığıyla şu yargıda bulundu:

«Yalnızlık iyidir, insan kafasını dinler.»

Etienne, ekmeğini bitirmişti. Bir yudum cin içti. Yumurcağı kulağından tuttuğu gibi yukarı çıkarsa, her şeyi babasına bir bir anlatmakla gözdağı vererek hırsızlık yapmasına engel olmaya kalksa, gösterdiği konukseverliğe nankörlük mü göstermiş olurum diye bir an aklından geçirdi. Ama sonra bu derin ve gözden ırak sığınağa baktıkça, başka bir şey geldi aklına. Olur da yukarda işler sarpa sararsa, arkadaşlarının ve kendisinin pekâlâ işine yarayabilirdi burası. Çocuğa bundan böyle geceyi dışarda geçirmeyeceğine, bu saman şiltenin üzerinde sızıp kalmayacağına yemin ettirdikten sonra bir parça mum alarak oradan ayrıldı, onu da yuvasını rahat rahat derleyip toparlasın diye yalnız bıraktı.

Mouquette, şiddetli soğuğa karşın bir kalasın üstüne oturmuş, sabırsızlıkla kendisini bekliyordu. Görür görmez boynuna sarıldı; delikanlı artık kendisiyle görüşmek istemediğini söylediği zaman, kızcağız yüreğinden vurulmuşa döndü. İyi ama niçin? Onu yeterince sevmiyor muydu yoksa? Etienne, kendini tutamayıp eve girme isteğine yenilirim korkusuyla kızı yola doğru sürüklüyor, olabildiğince tatlı bir dille, arkadaşlarının bu ilişkiyi

hoş karşılamadığını, siyasal davasının bu işten zarar gördüğünü açıklamaya çalışıyordu. Kız, şaşırıp kalmıştı: siyasetle ne ilgisi vardı bu işin? Sonra, Etienne'in, kendisiyle uluorta boy göstermekten utanç duyma olasılığı geldi aklına. Bu durum hiç kırmadı onu, çok doğal karşıladı; ayrıldıkları izlenimini uyandırmak için, herkesin gözü önünde kendisini tokatlamasını bile önerdi. Yeter ki, arada bir gelip kendisini görsündü. Çılgınlar gibi yalvarıp yakarıyor, kimselere çaktırmayacağına, eve geldiği zaman beş dakikadan fazla alıkoymayacağına yemin billah ediyordu. Etienne ise, içi kan ağlayarak hep karşı koyuyordu. Ayrılmak zorundaydılar. Sonra, gitmeden önce, hiç değilse son kez öpmek istedi kızı. Bu arada, adım adım Montsou kıyısındaki evlere gelmişlerdi, dolunay altında sarmaş dolaş oldukları sırada, sanki bir taşa takılmışçasına sıçrayarak yanlarından bir kadın geçti.

Etienne, kaygıyla sordu:

«Kimdi?»

Mouquette:

«Catherine,» diye karşılık verdi. «Jean-Bart'dan dönüyor.»

Kadın, başı öne eğik, bitkin, sarsak bir yürüyüşle titreye titreye uzaklaşıyor; Etienne'se, böyle bir durumda görüldüğü için üzgün, yüreği nedensiz bir vicdan azabıyla sızlayarak, arkasından bakıyordu. Peki ama, o da başka bir erkekle yaşamıyor muydu? Réquillart yolunda o herifin kollarına teslim olarak, kendisini aynı acılar içinde kıvrandıran o değil miydi? Ne olursa olsun, yine de üzülüyordu, aynı biçimde karşılık vermek hiç de hoş değildi çünkü.

Mouquette, giderken gözyaşları içinde:

«Birşey söyleyeyim mi?» diye mırıldandı. «Sen başkasını sevdiğin için istemiyorsun beni.»

Ertesi gün hava çok güzeldi, gökyüzü dona çekmiş havaların bulutsuz berraklığı içindeydi kaskatı toprağın bastıkça çıtırdadığı o güzel kış günlerinden biriydi. Saat bire gelirgelmez Jeanlin evden sıvışmıştı; kilisenin arkasında Bébert'i bekledi. Annesi, Lydie'yi yine bodruma tıktığı için az kalsın onsuz gideceklerdi. Bereket, kadın bir süre sonra kızı bodrumdan çıkarmış,

koluna bir sepet tutuşturarak, akşama hindibayla dolu olarak getirmezse, bütün gece farelerle birlikte bodruma kapatacağını söylemişti. Kız öyle korkmuştu ki, hemen gidip hindiba toplamak istiyordu. Jeanlin, izin vermedi, sonra toplardı. Rasseneur'deki tombul tavşan Polonya, hanidir kafasını kurcalayıp duruyordu. Tam Avantage'ın önünden geçiyorlardı ki, tavşan yola çıktı. Jeanlin, bir sıçrayışta hayvanın kulaklarına yapıştığı gibi kızın sepetine tıkıverdi, üçü birden tabanları yağladı. Kendilerine büyük eğlence çıkmıştı: Tavşanı bırakıp ormana kadar tazı gibi koşturacaklardı.

Ama yolda durup, Zacharie'yle Mouquet'yi izlemeye daldılar. Bu iki kafadar, diğer iki arkadaşıyla birlikte birer bira yuvarladıktan sonra, bir gün önceden kararlaştırdıkları büyük çomak maçına başlamışlardı. Kazanan, ödül olarak Rasseneur'e emanet edilen yeni bir kasketle kırmızı atkıyı alacaktı. Dört oyuncu iki takıma ayrıldı; ilk etap, üç kilometrelik Voreux ile Paillot Çiftliği arasıydı. İlk oyunu Zacharie kazandı. Bu mesafeyi sekiz atışta alacağını söyleyen Mouquet'ye karşı, o, yedi atışta işi bitireceğini söylemişti. Şimşir ağacından, yumurta biçimindeki küçük topu, ucu yukarı gelecek şekilde yere oturtmuşlardı herbirinin elinde uzun düz sopalar vardı, üstüne sımsıkı sicim sarılı sopaların ucunda dikey olarak tutturulmuş demirden tokmaklar bulunuyordu. Oyuna başladıklarında saat iki olmuştu. Zacharie, üç atışlık birinci el için kasıla kasıla topun önüne geldi ve ustaca bir vuruşla topu pancar tarlalarına doğru dört yüz metre kadar uzağa gönderdi. Daha önce ölümlere yol açtığı için köy içlerinde ve yol üzerlerinde oynamak yasaktı. Bu kez, Zacharie kadar güçlü kuvvetli bir delikanlı olan Mouquet geçti topun başına; tek vuruşta topu yüz elli metre kadar geri gönderdi. Oyun böylece sürüp gitti; bir taraf topu ileri atıyor, öbür taraf geri gönderiyor, bellenmiş tarlaların dondan kaskatı kesilmiş toprakları arasında koşarken ayaklarını keseklere çarpıp yaralıyorlardı.

Jeanlin, Bébert ve Lydie, başlangıçta, büyük bir hızla fırlayan topun çekimine kapılarak oyuncuların ardından koşmuşlardı. Sonra birden, sallaya sallaya götürdükleri sepetin içindeki Polonya geldi akıllarına. Ve oyunu bırakıp, tavşanı çıkardılar,

bakalım ne kadar hızlı koşacak diye kırların ortasında hayvanı salıverdiler. Tavşan ok gibi fırladı, onlar da hayvanın ardısıra tabana kuvvet bir saat kadar koştular. Zigzaglar çizerek koşarken tavşanı korkutmak için avaz avaz bağırışıyor, yakalamak için kollarını açıyor, ama her deneyişlerinde boşluğu kucaklıyorlardı. Eğer Polonya gebe olmasaydı, kesinlikle yakalayamazlardı.

Soluk soluğa koşarlarken, birtakım küfürler işitip başlarını çevirdiler. Yine çomak oynayanların alanına girmişlerdi. Zacharie, az kalsın kardeşinin kafasını yaracaktı. Oyuncular dördüncü partiyi oynuyorlardı. Paillot Çiftliği'nden Quatre–Chemins'e koşmuşlar, oradan da Montsoire'a uzanmışlardı. Şimdi de altı vuruşta Pré-des-Vaches'a ulaşmayı düşünüyorlardı. Böylece, bir saat içinde iki buçuk fersah yol almış oluyorlardı. Bu arada, Vincent Meyhanesi'ne ve Trois–Sages Birahanesi'ne uğrayıp birer bardak bira içmekten de geri kalmamışlardı. Bu kez, atış sırası Mouquet'ye gelmişti. İki vuruşu daha kalmıştı, kazanacağından hiç kuşkusu yoktu. O sırada Zacharie kıs kıs gülerek, sopasını öyle bir ustalıkla savurdu ki, havalanan top gidip derin bir hendeğin içine düştü. Mouquet'nin takım arkadaşı topu hendekten çıkarmayı başaramayınca ortalık karıştı. Dördü de avaz avaz bağırıyordu. Berabere kaldıkları için oyun iyice kızışmıştı, şimdi yeniden başlamak gerekiyordu. Pré–des–Vaches'la Herbes–Rousses arası iki kilometreydi, bu mesafeyi beş vuruşta alacaklar, sonra Lelaranrd'a uğrayıp susuzluklarını giderecekleri.

Bu sırada, Jeanlin'in aklına başka bir fikir gelmişti. Oyuncular gittikten sonra cebinden bir sicim çıkardı, Polonya'nın sol arka bacağına bağladı. Durum daha eğlenceli hale geldi. Zavallı tavşan, üç haylazın önü sıra koşuyor, ip öne attığı bacağını gerdiği için kalçasını gülünç bir biçimde yampiri yampiri sallayarak seke seke koşmaya çalışıyor, bu arada çocuklar gülmekten yerlere yatıyorlardı. Bu kez, dörtnala koşsun diye ipi boynuna geçirdiler. Tavşancık yorulup duraklayınca ipe asılıyor, tıpkı araba çeker gibi sırtüstü ya da karınüstü sürüklüyorlardı. Neredeyse bir saati aşkın bir süredir koşturuyorlardı, soluğu tıkanan hayvan can çekişmeye başlamıştı ki, Cruchot Ormanı yakınlarında

yeniden oyuncularla karşılaştılar, tavşanı çabucak sepete tıktılar.

Zacharie, Mouquet ve iki arkadaşları şimdi kilometreleri aşıyor, geçerken uğradıkları meyhanelerde biralarını içer içmez dinlenmeden yeniden yola koyuluyorlardı. Herbes-Rousses'dan Buchy'ye, Croix-de-Pierre'e, oradan da Chamblay'e uzanmışlardı. Buz üstünde kayan topun ardından habire koşuyor, donmuş topraktan katır kutur gürültüler çıkıyordu; oyun için son derece elverişli bir havaydı, ayaklar balçığa gömülmüyordu, takılıp bacaklarını kırmaktan başka bir tehlike yoktu. Şiddetli sopa darbeleri, kupkuru havada tabanca gibi patlıyordu. Kaslı eller, sopaların sicim sarılı sapını sımsıkı kavrıyor; gövde, bir öküzü yere yıkmak istercesine, bütünüyle ileri uzanıyordu. Bu koşu, ovanın bir ucundan öbür ucuna kadar, hendekler, çitler aşılarak, yol kıyısındaki tümseklerden, bahçe duvarlarından atlanarak, saatlerdir sürüyordu. Bu zorlu işin üstesinden gelebilmesi için insanda körük gibi ciğer, demir gibi dizler olması gerekiyordu. Kazmacılar, madende tutulan kaslarını bu oyunu hırsla oynayarak açıyorlardı. Yaş kırkı buldu mu, vücut hantallaşıyor, çomak oyunu oynanmaz oluyordu.

Saat beşi çaldığında ortalık kararmaya başlamıştı. Kasketle atkıyı kimin kazanacağını belirlemek üzere Vandame Ormanı'na kadar bir el daha oynama kararı aldılar; Zacharie, o adamsendeci alaycılığıyla her zamanki gibi siyasetle dalga geçiyordu. Orada toplantı yapan arkadaşların arasına damdan düşercesine dalıvermek pek matrak bir iş olacaktı doğrusu. Jeanlin'in niyetiyse, mahalleden ayrıldığından beri, kırlarda dolaşma bahanesiyle yavaş yavaş ormana yaklaşmaktı. Yiyeceği dayağın korkusuyla kıvranan ve arkadaşlarına uyduğuna pişman olan Lydie, Voreux'ye dönüp hindiba toplamaktan söz edince, öfkeyle çıkıştı kıza: mızıkçılık mı ediyordu, toplantıya gitmeyecekler miydi yani? Büyüklerin ne konuşacağını dinlemek istiyordu. Bu arada Bébert'i o yöne doğru itiyordu; ormana uzanan yolu oynayarak yürümek için, Polonya'yı salıp taşlaya taşlaya oraya kadar kovalamayı önerdi. Asıl niyeti, hayvanı öldürmek ve Requillart'ıdaki mağarasına götürüp orada gövdeye indirmekti.

Tavşan, burnunu oynatarak, kulaklarını düşürerek, yeniden koşmaya başladı; sırtına rastlayan bir taş tüylerini sıyırdı, diğer bir taş kuyruğunu yaraladı; eğer afacanlar, ormanın yanındaki çalılıkta Etienne'le Maheu'nün dikildiğini görmeseler, hayvancık, gitgide koyulaşan karanlığa karşın orada ölüp gidecekti. Telaşla koşup tavşanı kaptılar ve yeniden sepete tıktılar. Aynı anda Zacharie, Mouquet ve öbür iki oyuncu, son atışlarını yapmışlar, açık alanın birkaç metre ilerisine düşen topun yanına gelmişlerdi. Böylece, hepsi toplantı yerine gelmiş oluyordu.

Karanlık bastırır bastırmaz düz ovanın tüm yollarından, patikalarından tek ya da toplu haldeki insan gölgeleri, ormanın mora çalan karaltısına doğru sessizce akmaya başlamıştı. Tüm mahalleler boşalıyor, herkes çoluk çocuk, pırıl pırıl gökyüzünün altında mehtap gezintisine çıkmış gibi, yollara dökülmüştü. Artık yollar da karanlığa bürünmüştü, aynı hedefe doğru akın eden bu insan seli görülmüyor; yalnız, aynı inançta bütünleşmiş bir kitlenin ayak sesleri duyuluyordu. Gecenin karanlığında, çitlerin, çalıların arasından hafif bir hışırtı, belli belirsiz bir uğultu geliyordu.

Tam o saatte, kısrağına binmiş, eve dönmekte olan Bay Hennebeau, uzaktan gelen bu garip uğultuya kulak kabartıyordu. Bu güzel kış akşamında yine ağır ağır yürüyen sevgililere, gezintiye çıkmış insanlara rastlamıştı. Sevgililer yine duvar diplerinde sevişmeye gidiyorlardı dudak dudağa. Her zaman karşılaştığı, o her hendeğin dibinde eteklerini kaldıran kızlar, o biricik parasız eğlenceleri olan sevişmeyle günlerini gün eden baldırıçıplak delikanlılar değil miydi bunlar? Ve bu nankör insanlar, biricik mutluluk olan sevişmenin tadını alabildiğine çıkarmalarına karşın, yine de mırın kırın ediyorlardı! Taşın toprağın üstünde kendini tüm yüreği ve bedeniyle ona verecek bir kadın olsa, her şeye silbaştan başlar, açlığı da ölümü de göze alırdı. Ama hayır, derdinin dermanı yoktu; bu yoksul insanları müthiş kıskanıyordu doğrusu. Karanlık ovanın sonsuzluğunda yükselen ama aralarında yalnızca öpüşme şapırtılarını işittiği o sürekli gürültü içinde, kısrağının dizginlerini bırakmış, umutsuz ve üzgün, ağır ağır eve dönüyordu.

VII

Plan–des–Dames'da, ormanın içinde, ağaçların kesilmesiyle açılmış geniş alanda toplanmışlardı. Burası, tatlı bir eğimle uzanan, yosunlarla yer yer yeşillenmiş beyaz sütunları andıran dimdik, düzgün gövdeli gürgenlerin oluşturduğu ağaç kümesiyle perdelenmiş bir düzlüktü. Kesilip devrilmiş dev ağaç gövdeleri otların içinde yatıyor, solda, kesilip hazırlanarak geometrik bir biçim verilmiş tomruk istifleri duruyordu. Ortalık karardıkça soğuk artıyor, donmuş yosunlar ayaklar altında çatırdıyordu. Aşağıda gecenin zifiri karanlığı vardı; yukardaysa, ağaçların yüksek dalları, ufuktan usul usul yükselerek yıldızları söndürmeye hazırlanan dolunayın aydınlattığı solgun gökyüzüne kara gölgeler halinde düşüyordu.

Toplantıya yaklaşık üç bin kişi gelmişti. Erkekli, kadınlı, çocuklu insan kalabalığı kımıl kımıl kaynaşarak ağaçsız alanı yavaş yavaş dolduruyor, ağaçların altına doğru taşıyordu. Gecikenler gelmeye devam ediyor; karanlığa gömülü başlar dalga dalga yandaki baltalık ağaçlara doğru yayılıyordu. Bu donuk ve kımıltısız ormanı dolduran kalabalıktan fırtına uğultusunu andıran sesler yükseliyordu.

Yukarıda, yamacın başına yakın bir noktada, yanında Rasseneur ve Maheu'yle Etienne duruyordu. Aralarında tartışma çıkmıştı, ani parlayışlarla yükselen sesleri işitiliyordu. Çevredekiler onları dinliyordu. Levaque, yumruklarını sıkmış homurdanıyordu; Pierron, hastalık bahanesini daha fazla sürdürememenin verdiği kaygıyla, tartışanlara arkasını dönmüştü; Bonnemort Baba'yla ihtiyar Mouque de oradaydılar, bir tomruğun üstüne yan yana oturmuş, derin derin düşünüyorlardı. Hemen arkalarında, dalga geçmeye gelen Zacharie, Mouquet ve diğerleri vardı. Kadınlar ise tam tersine, sanki kilisedeymiş gibi ağırbaşlı ve dalgın, bir araya toplanmışlardı. Maheude, Levaque Kadın'ın alçak sesle ettiği küfürleri başını sallayarak sessizce dinliyordu. Kışın gelmesiyle bronşiti tutan Philomene öksürüp duruyordu. Mouquette ise, kızını azarlayan Brûle Kadın'ın küfürlerine gevrek gevrek gülüyordu. Kadın, kızına, pişirdiği tavşanı tek başı-

na yutabilmek için kendisini başından savıp sokaklara gönderen şıllık kocasının sünepeliğinden yararlanıp önüne gelenle kırıştıran aşifte, diyordu. Jeanlin, Lydie'ye yardım ederek, Bebert'i ise zorlayarak bir tomruk istifinin üstüne çıkmıştı; üçü birlikte, herkesten yüksekte, olup biteni izliyordu.

Tartışma, Rasseneur'ün başının altından çıkmıştı; kurallar uyarınca bir başkanlık kurulu seçilmesini istiyordu. Bon-Joyeux'de uğradığı bozgunun kuyruk acısı sürüyordu; öç almaya ant içmişti, işçi temsilcilerinin değil de asıl maden işçilerinin karşısına çıkınca, eski otoritesine yeniden kavuşacağından kuşkusu yoktu. Bu isteğe çok kızan Etienne'se, ormanda başkanlık kurulu seçimini saçma buluyordu. Mademki kendilerini yırtıcı bir kurt sürüsü yerine koyuyorlardı, öyleyse bu tür kuralları vahşiçe hiçe sayıp, devrimciliğe yaraşır biçimde davranmalıydılar.

Baktı ki, bu tartışmanın biteceği yok, hemen bir tomruğun üstüne çıktı, kalabalığa doğru bağırdı:

«Arkadaşlar! Arkadaşlar!»

Kalabalığın uğultusu, uzun bir soluğun eriyip gitmesi gibi sönerken, Maheu de Rasseneur'ü susturmaya çalışıyordu.

Etienne, yüksek sesle bağırarak devam etti:

«Arkadaşlar, mademki kasabada konuşmamızı yasaklıyorlar, mademki bizleri haydut yerine koyup üstümüze jandarma gönderiyorlar, öyleyse biz de burada toplanıp konuşuruz! Burada özgürüz, kendi yuvamızdayız. Kuşları ve yırtıcı hayvanları nasıl susturamıyorlarsa, bizleri de burada işte öyle, hiç kimse susturamaz!»

Bu sözler, gümbürtülü haykırış ve alkışlarla karşılandı:

«Evet, evet, orman bizimdir. Burada istediğimiz gibi konuşuruz! Hadi konuş!»

O zaman, Etienne, tomruğun üstünde bir an kımıldamadan öylece durdu. Ufuk çizgisinden pek fazla yükselmemiş olan ay, ancak tepedeki yüksek dalları aydınlatabiliyor; ilk coşkunluğu yatışan kalabalık ise karanlıkta sessizce bekliyordu. Kendisi de karanlıkta kalan Etienne, kalabalığın üstünde, yamacın tepesinde kalan bir gölge halindeydi.

Kolunu yavaş yavaş kaldırdı ve söze başladı. Ama bu kez

bağırıp çağırmıyor halka hesap veren sıradan bir yönetici gibi tekdüze ve soğuk bir sesle konuşuyordu. Komiserin Bon-Joyeux'de yarıda kestirdiği konuşmayı tamamlıyordu. Bilimsel bir yöntem izleyerek, yalnızca olguları ele aldı ve grevin kısa tarihçesinden söz etti. Öncelikle, aslında greve karşı olduğunu belirtti. Grevi isteyen madenciler değil, yönetimin ta kendisiydi, işletme, yeni ücret tarifesi uygulamakta diretince, grevin patlak vermesine yol açmış ve ister istemez greve gitmek zorunda kalmışlardı. Sonra, işçi temsilcilerinin Müdür'le yaptığı ilk görüşmeyi, yönetim kurulunun artniyetini, daha sonra bir uzlaşıya varmak için yaptıkları ikinci görüşmede, işletme'nin çalmaya kalkıştığı on santimi ancak iş işten geçtikten sonra vermeye yanaştığını anlattı. Durum böyleydi işte. Etienne, yardım sandığı'nın dağıtılan paralarla boşaldığını, Enternasyonal'in gönderdiği yardım parasının nerelerde kullanıldığını, rakamlar vererek tek tek sayıp döktü; Pluchart ve arkadaşları, tüm emekçilerinin dünya çapında örgütlenmelerini sağlama çabası içinde olduklarından kendilerine daha fazla yardım edemeyeceklerdi, onlar adına özür diliyordu. Kısaca söylemek gerekirse, durum her geçen gün kötüleşiyor; işletme, mimlediği işçilerin işine son veriyor, belçika'dan işçi getireceği tehdidinde bulunuyordu. Nitekim, bu baskılar sonuç vermiş, direnmeyi göze alamayan bazı dönekler yeniden işbaşı yapmıştı. Etienne, bütün bu kötü haberleri üstüne basa basa, hep aynı tekdüze sesle söylüyor; açlığın baskın çıktığını, umutların tükendiğini, bu savaşımda en gözüpek olanların bile cesaretlerinin kırılmak üzere olduğunu belirtiyordu. Ve birdenbire, sesini hiç yükseltmeden kestirip attı:

«İşte böyle arkadaşlar, bu akşam bu koşullarda bir karar almak zorundasınız. Grevi sürdürmek istiyor musunuz?.. İstiyorsanız, işletme'yi yola getirmek için ne yapmayı düşünüyorsunuz?»

Yıldızlı gökyüzünden ağır bir sessizlik indi. Görünmeyen kalabalık, yürekleri ezen bu sözün ağırlığı karşısında susuyordu. Ağaçların arasında yükselen umutsuz iç çekişler dışında çıt çıkmıyordu.

Etienne, birdenbire değişiveren bir ses tonuyla söze devam

etti. Şimdi artık yardım sandığı'nın yazmanı değil, bir çete reisi, insanlara doğru yolu gösteren bir havari konuşuyordu. İçlerinde, verdiği sözden dönecek alçaklar var mıydı? Bir aydır boşuna mı çile çekmişlerdi? Başlarını eğip kuzu kuzu yeniden madene mi inecekler, o bir türlü bitmek tükenmek bilmeyen sefaletleri yeniden mi başlayacaktı. Böyle boyuneğerek ölmektense, işçiyi açlıktan kırıp geçiren sermayenin zulmüne başkaldırarak ölmek daha iyi değil miydi? Aç kaldıkları için başkaldırıyorlar, sonra yine aç kaldıkları için boyuneğiyorlardı! Bu saçmalığa dur demenin zamanı gelmemişmiydi? Bunları söylerken parmağıyla maden işçilerini gösteriyordu; nasıl sömürüldüklerini, bunalımların ceremesini yalnız onların çektiğini, pazardaki rekabet savaşı, maliyet fiyatının düşürülmesini gerekirdiği anda nasıl açlığa mahkûm edildiklerini anlatıyordu... Hayır! Payandalamaya ayrı ücret verilmemesi asla kabul edilemezdi, düpedüz gizli bir ücret indirimiydi, her işçinin bir saatlik emeğini çalmak istiyorlardı. Bu kadarı da fazlaydı, canlarına tak demişti artık, sabırları tükenen yoksulların hakkı ve adaleti yerine getirecekleri gün yakındı.

Sözünü bitirdiğinde yumruğu havadaydı. Kalabalık, hak ve adalet sözleriyle dalgalanmış, kuru yaprak hışırtısını andıran alkışlarla ortalığı çınlatmaya başlamıştı.

«Adalet istiyoruz!.. Hak ve adalet istemenin zamanıdır!..» diye bağıranlar vardı.

Etienne, gittikçe coşuyordu. Rasseneur gibi kolay konuşan, ağzı rahatça laf yapan biri değildi. Çoğu zaman, aradığı sözcüğü bulamaz, lafı eveleyip gevelerken el kol hareketiyle sözün arkasını getiriverirdi. Yalnız, lafı toparlamaya çalışırken, herkesi derinden etkileyen dokunaklı benzetmeler yapıyor, dinleyenleri bir anda avcuna alıyordu; işbaşındaki bir madencininkini andıran el kol hareketleri, dirseklerini kendine doğru çekişi, sonra öne atılarak yumruğunu uzatışı, bir şeyleri ısırmak istercesine çenesini ileri doğru gerişi, arkadaşları üzerinde olağanüstü bir etki yaratıyordu. Herkes söylüyordu zaten, tumturaklı bir adam değildi, ama sözü dinleniyordu.

Gittikçe gürleşen bir sesle devam etti:

«Ücretli emek, köleliğin bir başka biçimidir. Madenocağı maden işçisinin olmalıdır, tıpkı denizin balıkçının, toprağın da köylünün olması gibi... Anlıyor musunuz? Madenocağı, sizindir; yüzyıldır bedelini kanınızla, alınterinizle, sefaletinizle ödediğiniz kendi malınızdır!»

Bundan sonra, birtakım karmakarışık hukuksal sorunlara değindi; kendisinin bile doğru dürüst akıl erdiremediği özel maden yasalarını ele aldı. Yeraltı servetleri de, yerüstü servetleri gibi tüm ulusun malıydı; ama iğrenç bir ayrıcalık, bunların tekelini işletmelere veriyordu; üstelik, Montsou'daki maden arama imtiyazlarının sözde yasallığı, eski Hainaut töresine göre, geçmiş tımar sahipleriyle yapılan sözleşmelerle geçerliliğini yitiriyordu. Bu yüzden, madencilerin yapacağı şey, eski mallarına el koymak olmalıydı. Etienne, bunu söylerken, elini uzatmış, ormanın ardındaki tüm bölgeyi gösteriyordu. O anda ufuktan yükselen ay, tepedeki dalların arasından sıyrılarak Etienne'i ışığa boğdu. Henüz karanlıkta olan kalabalık, onu böyle ayışığında pırıl pırıl, açık elleriyle servet dağıtırken görünce, coşkun bir alkış kopardı.

«Evet, evet, çok haklı! helâl olsun!»

O zaman Etienne, en önem verdiği konuyu, içerdiği sertlikten ötürü büyük bir zevkle sözünü ettiği ve hep tek bir cümleyle yinelediği, üretim araçlarının kamulaştırılması konusunu açtı. Zihinsel gelişimi tamamlanmıştı artık. Hıristiyanlığa yeni girenlerin sevecenlik dolu kardeşliğinden, ücretlerin iyileştirilmesi ihtiyacından yola çıkmış, ücreti ortadan kaldırmayı hedefleyen bir siyasal kurama ulaşmıştı. O zamana kadar insancılığa dayanan ve yeterince formüle edilmemiş olan kolektivizmi, Bon-Joyeux toplantısından beri, her maddesi üzerinde bilimsel bir biçimde kafa yorduğu karmaşık bir program halinde sertleşmişti. Özgürlüğün, ancak devletin ortadan kaldırılmasıyla kazanılabileceği kanısındaydı artık. Halk, yönetimi ele geçirdikten sonra tüm dönüşümler yapılırdı; komün sistemine dönüş; ahlaki yaptırımlara dayanan baskıcı aile yerine, eşitlikçi ve özgürlükçü ai-

lenin konması; siyasal, ekonomik ve medeni haklarda mutlak eşitliğin sağlanması, üretim araçlarının kamulaştırılmasıyla bireysel bağımsızlığın güvence altına alınması; ve son olarak da ortak mülkiyetin getirdiği ücretsiz mesleki eğitim. Böylelikle, o köhne, çürümüş toplum, baştan aşağı değiştirilmiş oluyordu. Evliliği, mirası yerden yere vuruyor, kuralları yeniden düzene bağlıyor, geçmiş yüzyılların diktiği adaletsizlik anıtını yerle bir ediyor, kolunu olgunlaşmış ekinleri biçen bir tırpancının kol hareketi gibi genişçe sallayarak kökünden kazıyordu; sonra öbür eliyle, adeletsizlik anıtının yerine geleceğin insanlığını kuruyor, yirminci yüzyılın şafağında hakkın, adaletin ve doğruluğun anıtını dikiyordu. Bu korkunç zihinsel gerginlik içinde yargılama gücü bozuluyor, sekterce düşüncelere saplanıyordu. Duyarlığının ve sağduyusunun denetimi ortadan kalkıyor, bu yeni dünya düzeninin gerçekleşmesini çantada keklik sayıyordu; her şeyi inceden inceye hesaplamıştı; sanki iki saatte kuracağı, üstelik de tek kurşun atmadan, tek damla kan dökmeden kuracağı bir makineden söz ediyordu.

Olanca gücüyle haykırarak sözü bağladı:

«Artık sıra bizde arkadaşlar! iktidar ve yeryüzü zenginliklerine sahip olma sırası bizde!..»

Ormanın kuytuluklarında çınlayan müthiş bir alkış tufanı koptu. Ay, şimdi düzlüğü baştan başa aydınlatıyor, baltalık ağaçların külrengi gövdeleri arasından ta ötedeki bulanık yığınlara kadar, dalgalanan kafaları keskin çizgilerle ortaya çıkarıyordu. Dondurucu gökyüzü altında, öfkelenen yüzlerin, ateş saçan gözlerin, avaz avaz haykıran ağızların taşkınlığıydı bu; el konulmuş servetlerini yeniden ele geçirmek için, erkeğiyle, kadınıyla, çocuğuyla yağmacılığa itilen bir halkın toplu çılgınlığıydı. Soğuğu filan duymuyorlardı artık. Etienne'in ateşli sözleri, hepsinin iliğini kemiğini ısıtmıştı. Dinsel bir coşkunlukla, elikulağında olan hak ve adalet döneminin başlayacağı günü bekleyen ilk hıristiyanların umut ateşiyle, havalara uçuyorlardı. Aslında, anlayamadıkları bir sürü belirsiz laf vardı; bu soyut ve teknik düşünceleri algılayamıyorlardı, ama bu soyutluk ve belirsiz-

lik, bulunulan vaatlerin alanını alabildiğine genişletiyor, daha da çekicilik kazanarak gözlerini kamaştırıyordu. Kendi kendini yönetmek, çile çekmekten kurtulmak, mutlu yaşamak!.. Ne güzel bir düştü bu!

«Elbette! sıra bizde!.. Kahrolsun asalaklar! Kahrolsun sömürücüler!»

Kadınlar coşmuştu; Maheude bile her zamanki sakinliğinden sıyrılmış, açlıktan başı dönmesine karşın bağırıyor, Levaque kadın çığlıklar atıyor, Brûlé kadın kendinden geçmiş, elini kolunu sallıyor, Philomene tıkanırcasına öksürüyor, ateşi başına vuran Mouquette ise konuşmacıya coşkun bir sevgi gösterisinde bulunuyordu. Erkeklere gelince, edilen laflara içtenlikle aklı yatan Maheu, korkudan titreyen Pierron'la habire homurdanan Levaque arasında durmuş, öfkeyle haykırıyordu; işin alayında olan Zacharie'yle Mouquet'nin ise keyifleri kaçmıştı, arkadaşlarının bir bardak bira bile yuvarlamadan böyle uzun uzadıya nefes tüketmesine şaşıyor, yine de yarım ağızla dalga geçmekten geri durmuyorlardı. Ama en çok cıyaklayan, tomruk istifinin üstüne tünemiş olan Jeanlin'di, Bebért'le Lydie'yi kışkırtarak avaz avaz bağırtıyor, içinde Polonya'nın serilip kaldığı sepeti hababam sallıyordu.

Alkışlar, uğultular yeniden başladı. Etienne, halkın gözüne girmiş olmanın gizemli sarhoşluğunu yaşıyordu. Tek bir sözcükle yüreklerini çarptırdığı üç bin göğüsten kopan bu haykırış, sahip olduğu gücün somut bir göstergesiydi. Suvarin, gelme tenezzülünde bulunsaydı, onun ağzından dökülen kendi düşüncelerini tanıyarak alkışlayacak, öğrencisinin anarşizme kaydığını görerek sevinecek, eğitim konusu dışında, tüm programı beğenecekti; çünkü Suvarin'e göre, eğitim konusu öteden beri kurtulamadıkları duygusal saçmalıktan başka bir şey değildi; insanlar, yeniden o yararlı ve kurtarıcı bilgisizlik denizine dalmalıydılar. Rasseneur'e gelince, konuşmaları, öfke ve küçümsemeyle dinleyip omuz silkmişti. Etienne'e bağırdı:

«Bırak da konuşayım!»

Etienne, tomruktan hemen inerek:

«Gel, konuş,» dedi. «Dinleyecekler mi görelim bakalım.»

Rasseneur, onun yerine çıktı, susmaları için ellerini salladı. Ama gürültü bir türlü kesilmiyor, kendisini tanıyan ilk sıradakiler, adını dilden dile gezdirerek ta gürgenlerin altında dikilen son sıradakilere kadar ulaştırıyorlardı. Kimse ona kulak asmak istemiyordu; Rasseneur, daha boy gösterir göstermez eski inananlarını öfkelendiren devrik bir puttu artık. Onca zaman gözlerini kamaştırmış olan yalın belâgatı, o içten ve akıcı biçemi, şimdi ancak ödlekleri uyuşturmaya yarayan ılık bir şerbet gibi karşılanıyordu. Gürültünün patırtının ortasında söze başladı, temcit pilavı gibi yineleyip durduğu o bilindik yatıştırıcı söylevi çekiyordu: Yasalarla dünyayı değiştirmek olanaksızdı, toplumsal evrimi doğal akışına bırakarak beklemek gerekirdi. Ama kimse kulak asmıyor, yuh çekip alay ediyorlardı. Böylece, Bon-Joyeux'deki bozgun daha da pekişiyor, kolu kanadı iyice kırılıyordu. Sonunda, donmuş yosun topağı fırlattılar suratına kadının biri, cıyak cıyak bağırdı:

«Kahrolsun hainler!»

Rasseneur, o sırada, dokuma tezgâhı nasıl dokumacının malı olamazsa, maden ocağının da madencinin olamayacağını anlatıyor; işletme'nin evladı sayılan işçinin, kârdan pay almasının daha akıllıca olacağını ileri sürüyordu.

Kulağının dibinde taşlar vızıldamaya, binlerce ağızdan bir tek ses çıkmaya başladı:

«Kahrolsun hainler!»

Rasseneur'ün beti benzi attı, gözleri yaşla doldu. Bir anda hayatı kayıyor, yirmi yıllık tutkulu dostluk, halkın nankörlüğü yüzünden yerle bir oluyordu. Can evinden vurulmuş, konuşmayı sürdürecek hali kalmamıştı; tomruğun üstünden indi.

Gösterilen tepkiye sevinen Etienne'e dönerek:

«Öyle olsun, gül bakalım gül,» diye kekeledi. «Dilerim senin de başına gelir... Gelecek zaten, görürsün!»

Ve öngürdüğü tüm yıkımların sorumluluğunu üstünden atarcasına, benden söylemesi, der gibi elini salladı, sonra sessiz ve bembeyaz tarlalara doğru tek başına uzaklaştı.

Ortalık yuh sesleriyle inliyordu; birden, Bonnemort Baba'nın tomruğun üstüne çıkarak onca gürültü patırtı arasında bir şeyler söylemeye çalıştığını görenler şaşırdı. İhtiyar Mouque ve Bonnemort Baba, o zamana kadar hep eski günleri düşündükleri izlenimi uyandıracak biçimde bir köşede dalgın dalgın oturmuşlardı. Yaşlı adam, arada sırada patlak veren, geçmiş günleri gözlerinin önünde canlandıran, belleğini sarsarak anılarını bir anda ayaklandıran o önü alınmaz gevezelik nöbetlerinden birine tutulmuş olmalıydı. Ortalığa derin bir sessizlik çökmüştü, ayığışı altında beyazlara bürünmüş bir hayaleti andıran yaşlı adamı dinliyorlardı. Görüşülen konuyla doğrudan ilgisi bulunmayan, kimsenin anlam veremediği bitmez tükenmez öyküler anlattığı için şaşkınlık daha da artıyordu. Gençliğinden söz ediyor, iki amcasının Voreux'de göçük altında kalışını anlatıyor, sonra karısını öldüren akciğer hastalığına geçiyordu. Bununla birlikte, anafikirden hiç uzaklaşmıyordu: Bu işler hep böyle kötü gelmişti ve hep böyle kötü gidecekti. Eskiden de şimdiki gibi böyle beş yüz arkadaş ormanda toplanmışlardı, çünkü kral, çalışma saatlerini azaltmak istememişti. Ama bu konuyu kapatıp başka bir direniş öyküsüne geçti. Ah ah, sürüyle grev görmüştü! Hepsi de aha şu ağaçların altında, Plan-des-Dames'da, az ötedeki Saut-du-Loup'da son buluyordu. Hava desen, kimi zaman soğukdan donduruyor, kimi zaman da sıcaktan kavuruyordu. Hele bir akşam öyle bir yağmur bastırmıştı ki, tek laf konuşamadan dağılıp gitmişlerdi. Sonunda kralın askerleri geliyor ve yaylım ateşi açarak işi bitiriyorlardı.

«Elimizi işte böyle kaldırıp, bir daha kuyuya inmeyeceğiz diye yemin ediyorduk... Ah, ah! ne yeminler ettim ben, hem de ne yeminler!..»

Sıkıntıdan patlayan kalabalık, şaşkın şaşkın dinliyordu; bu sahneyi izleyen Etienne, bir anda tomruğun üstüne fırladı, ihtiyarın yanıbaşında dikildi. İlk sıradaki işçiler arasında bulunan Chaval ilişmişti gözüne. Catherine'in de oralarda bir yerlerde bulunması olaslığıyla yeniden coşmuş, kızın önünde alkışlanma isteğiyle gayrete gelmişti.

«Arkadaşlar! En emektar işçilerimizden birini dinlediniz, ne çileler çekmiş siz de gördünüz işte! Eğer hırsızlara ve zalimlere dur demezsek, yarın çocuklarımız da aynı çileyi çekecek.»

Sonra, ateş püskürmeye başladı, hiçbir zaman böylesine zehir zemberek laflar etmemişti. Bir eliyle Bonnemort Baba'yı tutmuş, yaşlı adamı bir yas ve yoksulluk bayrağı gibi dalgalandırıyor, intikam diye bağırıyordu. Kısa cümlelerle sözü ta Maheu'lerin ilk atalarından başlattı; madende ömür tüketen, işletme tarafından iliklerine dek sömürülen, yüzyıl emek verdikten sonra hâlâ aç açık yaşayan aileyi bir bir sayıp döktü; sonra bu örneğin hemen yanıbaşına, Yönetim Kurulu'ndaki, tıkabasa şişmiş göbekleriyle parababalarını, yüzyıldır ellerini hiçbir işe sürmeden, başkalarının sırtından geçinen, bir elleri yağda bir elleri balda yan gelip yatan hissedarlar takımını koydu. Korkunç bir şey değil miydi bu? Bakanlara rüşvet verilebilsin diye, beyzadelerin ve burjuvaların yedi sülalesi kuşaklar boyunca ziyafetler çekebilsin diye, sıcacık odalarında ateşin başına kurulup keyif çatabilsinler diye, babadan oğula, yediden yetmişe bütün bir halk, madenocaklarının dibinde can veriyordu. Kömür işçilerinin hastalıklarını incelemişti, korkunç ayrıntılara girerek bu hastalıkları tek tek saydı: kansızlık, sıraca, kara bronşit, boğucu astım, kötürüm eden romatizma!.. Zavallı insanlar makinelerde yem gibi öğütülüyor, işçi mahallelerindeki daracık izbelere hayvanlar gibi tıkılıyor, büyük işletmelerce kuralına uydurulan kölelik sayesinde, emekçi halk, milyonlarca kafa ve kol, sırf bin kadar sömürücü tembel, el bebek gül bebek yaşasın, servetlerine servet katabilsin diye, asker gibi çalıştırılıp yavaş yavaş tüketiliyordu. Ama madencinin gözü açılmıştı, toprağın dibinde ezilen cahil bir adam değildi artık. Madenocaklarının derinliklerinden bir ordu, filizlenmekte olan bir yurttaşlar ordusu fışkıracaktı; evet, tohum yeşerecek ve güneşli bir günde toprağı delip çıkacaktı. İşte o zaman, kırk yıl emek verdikten sonra öksürdükçe kömür tüküren, madenin rutubetiyle bacakları tutulmuş altmış yaşındaki bir ihtiyara, yüz elli frank emekli aylığı vermeye kalkışmak ne demekmiş göreceklerdi! Evet! Emek, kapitalizmden

hesap soracaktı; bilinmedik bir yerdeki gizemli tapınağında çöreklenip oturmuş, kendisini besleyen aç insanların kanını canını emen, kimliksiz bırakılmış emekçinin hiç görmediği o ilahtan hesap sorulacaktı! Çöreklendiği yere gidilecek ve çıkan yangınların alevinde gerçek yüzü görülecekti; tıkabasa insan etiyle beslenmiş o korkunç put, o iğrenç domuz yavrusu, kendi kanıyla boğulacaktı.

Sustu, ama hâlâ boşluğa asılı kalmış kolu, tüm dünyayı kapsayan fakat kesin yerini bilemediği bir düşmanı gösteriyordu. Bu kez, kalabalıktan öyle bir haykırış koptu ki, kulaklarına ulaşan bu gürültü yüzünden Montsou'lu burjuvalar, korkunç bir göçük olduğunu sanarak Vandame Ormanı'na doğru kaygıyla baktılar. Ağaçların tepesinden havalanan gece kuşları, dupduru gökyüzüne doğru yükseldi.

Etienne, sözü hemen bağlamaya karar verdi:

«Şimdi arkadaşlar, kararınızı verin: Grevi sürdürmekten yana mısınız?»

«Evet! Evet!» diye gürledi kalabalık.

«O zaman, ne gibi önlemler almayı düşünüyorsunuz?.. Eğer, yarın bazı dönekler kuyuya inecek olursa, kesinlikle yeniliriz.»

Yine bir gümbürtü yükseldi:

«Kahrolsun hainler!»

«Öyleyse, onları döneklik etmemeye, ettikleri yemini tutmaya *zorlayacaksınız*... O zaman şöyle yapalım: madenlere gidelim, hainlere görünerek engel olalım, tek yumruk olduğunuzu, boyun eğmektense ölümü göze aldığımızı işletme'ye gösterelim!»

«Tamam! Madenlere! Madenlere!»

Etienne, konuşmaya başladı başlayalı, karşısında gürleyen solgun yüzler arasında Catherine'i aramıştı. Belli ki, gelmemişti. Ama Chaval, oradaydı, kıskançlıktan içinin yağı eriyor, gösterilen sevginin küçük bir parçasını kazanabilmek uğruna kendini satmaya hazır, omuzlarını silkiyor, alay eder gibi havalara giriyordu.

Etienne:

«Arkadaşlar!» diye devam etti. «Eğer aramızda ispiyoncular varsa, ayaklarını denk alsınlar, çünkü onları iyi tanıyoruz... Evet, aramızda hâlâ işleri bırakıp greve katılmamış Vandame'lı madenciler bulunduğunu görüyorum.»

Chaval, meydan okurcasına bir havayla:

«Bu taş bana mı?» diye sordu.

«Sana ya da başkasına... Ama madem üstüne alınıp sordun, söyleyeyim: Karnı tok olanın açlarla ilişkisi olamaz! Sense Jean-Bart'da çalışmayı sürdürüyorsun...»

Alaycı bir ses lafa karıştı:

«Ne çalışması be!.. Onun yerine sevgilisi çalışıyor sevgilisi!»

Chaval, kızarıp bozardı, yakası açılmadık bir küfür savurdu:

«Hastir ordan! çalışmak da mı yasak ulan?»

Etienne:

«Evet, yasak!» diye bağırdı. «Herkes halkın çıkarı için aç sefil yaşarken, kendi paçasını kurtarmaya kalkmak, işverenin çanakyalayıcılığını yapmak elbette yasak! Eğer grev genel olsaydı, işvereni çoktan dize getirmiştik... Bütün Montsou işi bırakmışken, Vandame'deki işçilerin çalışması olacak şey mi hiç? Çalışma, tüm bölgede, hem burada, hem de Deneulin'in ocaklarında bırakılsaydı, asıl öldürücü darbe o zaman indirilmiş olurdu... Anlıyor musun? Yalnız, Jean-Bart ocağındakiler grevkırıcılığı yaptılar, topunuz hainsiniz!»

Halk, Chaval'in çevresini tehlikeli bir biçimde sarmaya, yumruklarını sıkmaya «kahrolsun hainler!» diye bağırmaya başlamıştı. Chaval'n beti benzi atmıştı. Ama Etienne'in gölgesinde kalmayı gururuna yediremiyordu, birden bir şimşek çaktı kafasında:

«Dinleyin!» dedi. «Yarın Jean-Bart'a gelin, çalışıyor muyum kendi gözlerinizle görün! Biz de destekliyoruz sizi, bunu bildirmem için gönderdiler beni. Bütün kazanları söndürmeli, makinistler de greve katılmalı. Varsın su pompaları dursun, daha iyi! Ocakları su basar, ne var ne yok yıkılır gider!»

Bu kez, onu da ateşli alkışlara boğdular, coşkunluk artık Etienne'i aşmıştı.

Tomruğun üstüne birbiri ardından konuşmacılar çıkıyor, patırtının ortasında ellerini kollarını sallaya sallaya ortaya korkunç öneriler atıyordu. Düpedüz bir inanç çılgınlığıydı bu, bekledikleri mucizenin gelmesinden umudu kesmiş, kendi elleriyle mucize yaratmaya karar vermiş bir tarikatın taşkınlığıydı. Açlıktan boş boş bakan gözleri kan bürümüştü; hepsi de evrensel mutluluğa ulaştıracak utkunun sabırsızlığı içinde yakıp yıkmak, kan dökmek istiyordu. Sakin ay, dalga dalga kabaran bu insan denizini aydınlatıyor; orman, bu savaş çığlığını derin bir sessizlikle kuşatıyordu. Yalnız, donmuş yosunlar ayaklar altında çıtırdıyor, narin dallarıyla donuk beyaz gökyüzüne simsiyah karaltıları düşen iri ve dimdik gövdeli gürgenler, altlarında kaynaşan bu sefil yaratıkları görüp işitmiyorlardı.

Yeni bir itiş kakış oldu, Maheude kendini bir anda Maheu'nün yanında buldu; şimdi karı koca, ikisi de soğukkanlılıklarını yitirmiş, aylardır içlerine atarak biriktirdikleri öfkeye kapılıp, mühendislerin kellesini isteyecek kadar işi azıtan Levaque'a hak veriyorlardı. Pierron, kayıplara karışmıştı. Bonnemort Baba'yla ihtiyar Mouque, bir ağızdan konuşuyor, doğru dürüst anlaşılmayan bir şeyler söylüyorlardı. Zacharie işi yine alaya dökerek kiliseleri yakalım diye haykırırken, Mouquet şamatayı daha da artırmak için elindeki sopayla ağaç kütüklerinden birine vuruyordu. Kadınlar sinir küpü kesilmişti; Levaque Kadın, iki yumruğunu kalçasına dayamış, ne gülüyorsun diye Philomene'i haşlıyor; Moquette, jandarmaların münasip yerlerine tekmeyi basacağından söz ediyor; elinde ne sepet ne de hindiba bulunan Lydie'yi bir güzel pataklayan Brûlé Kadın, şimdi de oldu olası kin beslediği işverenleri dövercesine havaya yumruklar sallıyordu. Bébert, Polonya'yı aşırırlarken Bayan Rasseneur'ün kendilerini gördüğünü katarcı çırakların birinden öğrenmiş ve bunu Jeanlin'e haber vermişti, bir an canı sıkılan Jeanlin, tavşanı götürüp çaktırmadan Avantage'ın kapısına bırakmaya karar vermiş, sonra da daha yüksek perdeden bağırmaya, çakısının ağzını açıp parıldayan ucunu gururla havada sallamaya başlamıştı.

Son kez kesin bir karar alınması için bir dakikalığına halkı susturmaya çalışan Etienne kısık sesiyle, bitkin bir halde:

«Arkadaşlar! Dinleyin, arkadaşlar!» diye durmadan bağırıyordu.

En sonunda susup dinlediler.

«Arkadaşlar!.. Yarın Jean-Bart'da buluşuyoruz, değil mi?»

«Evet, evet, Jean-Bart'da! Kahrolsun hainler!»

Üç bin ağızdan kopan gümbürtü sakin gökyüzünü doldurdu ve sonra parlak ayışığı altında sönüp gitti.

BEŞİNCİ BÖLÜM

I

Saat dörtte ay batmış, ortalık zifiri karanlığa bürünmüştü. Deneulin'lerde herkes derin uykudaydı. Jean-Bart'ın yanıbaşındaki bakımsız büyük bahçenin ucunda, kapısı pencereleri örtülü eski kâgir ev, sessiz ve karanlıktı. Evin öbür cephesinde,ormanın ardında, yaklaşık üç kilometre uzaklıktaki Vandame kasabasına giden ıssız yol uzanıyordu.

Deneulin, önceki günün büyük bölümünü madende geçirmenin verdiği yorgunlukla, yüzünü duvara dönmüş, horul horul uyuyordu ki, rüyasında kendisine seslenildiğini işitti. Sonunda uyandı, gerçekten de biri sesleniyordu, hemen koşup pencereyi açtı. Maden çavuşlarından biri bahçede dikiliyordu.

«Ne var?» diye sordu.

«İşçiler ayaklandı efendim, adamların yarısı çalışmak istemiyor, öbürlerinin inmesine de engel oluyorlar.»

Uyku sersemi Deneulin'in kafası kazan gibiydi, dışarının dondurucu soğuğunu sırtından aşağı boşanan buzlu bir duş gibi hissediyor, söylenenleri doğru dürüst algılayamıyordu.

«Hay Allah, siz de zorla indiriverin yahu!» diye homurdandı.

Maden çavuşu:

«Bir saattir uğraşıyoruz, efendim,» diye karşılık verdi. «Laf anlatamayınca gelip size bildirelim dedik. Bakarsınız, sizi dinlerler.»

«Peki, geliyorum.»

Kafasını toplamış, bir hayli telaşlanmıştı, alelacele giyindi. Aşçı kadınla uşak yerlerinden bile kıpırdamamıştı, evi soyup soğana çevirseler ruhları bile duymayacaktı. Ama merdiven sa-

hanlığının öbür yanından telaşlı fısıltılar geliyordu; odadan çıkınca, kızlarının kapısı açıldı, ikisi de aceleyle sırtlarına geçirdiği beyaz sabahlıklarla ortaya çıktı.

«N'olmuş baba?»

Büyük kızı Lucie, yirmi iki yaşında, esmer, uzun boylu, kibirliydi; küçük kızı Jeanne, henüz on dokuzunda, ufak tefek, sarışın, çıtı pıtı, güzel bir kızdı.

Deneulin, kızlarını yatıştırmak için:

«Önemli bir şey değil,» dedi. «Bazı kendinibilmezler aşağıda olay çıkarmışlar. Gidip bir bakayım.»

Ama kızlar, sıcak bir şeyler içmeden bırakmayacaklarını söyleyerek karşı çıktılar. Yoksa, açlık yine midesine vurur, eve hasta dönerdi. Babaları olmaz diye diretiyor, işinin çok acele olduğuna yemin ediyor ama dinletemiyordu.

Jean, babasının boynuna sarılarak:

«Bak dinle,» dedi. «Ya bir kadehcik konyakla iki bisküvi yersin, ya da yakandan düşmem, o zaman beni de götürmek zorunda kalırsın.»

Bisküvilerin boğazına dizileceğini söyledi ama yine de boyun eğdi. Kızların ikisi de ellerinde şamdanlarıyla önüsıra aşağı iniyordu. Yemek odasında hemen işe koyuldular; biri konyak doldururken, öbürü kilerden bir paket bisküvi getirdi. Annelerini pek küçükken yitirdikleri için, babaları onları şımartıp el bebek gül bebek büyütmüştü. Büyük kızın aklı fikri, sahneye çıkıp şarkı söylemekteydi; küçüğüyse yadırganacak derecede garip resimler yapıyordu. Babalarının işleri pek yolunda gitmemeye başlayıp da kemerleri sıkmak zorunda kaldıklarında, bu iki garip kız, hesap pusulalarını santimi santimine inceleyen, kurnaz ve işbilir evkadınları olup çıkmışlardı. Şimdi o erkeksi sanatçı tavırlarıyla evi çekip çeviriyor, meteleğin hesabını yapıyor, gelen satıcılarla al takke ver külah kıyasıya pazarlık ediyor, yeni tuvaletler almaktansa eskilerini eldengeçirip modelini değiştiriyor, kısacası, evin gitgide artan para sıkıntısını kimseciklere belli etmiyorlardı.

Lucie:

«Yesene, baba!» diye üsteledi.

Babasının kaygılı bir yüzle dalgınlaştığını, ağzını bıçak açmadığını görünce, birden korkuya kapıldı:

«Bize karşı bile yüzünden düşen bin parça olduğuna göre, durum gerçekten kötü demek. Öyleyse, biz de bir yere gitmeyiz, yemeği bizsiz yesinler.»

O sabah için kararlaştırılmış bir gezintiden söz ediyordu. Bayan Hennebeau, arabasıyla önce Grégoire'lara uğrayıp Cécil'i alacak, sonra da gelip kendilerini alarak hep birlikte Marchiennes'deki dökümevinde yemeğe gideceklerdi. Müdür'ün karısı onlara öğle yemeği ikram ettikten sonra, fırsattan yararlanarak, atelyeleri, yüksek fırınlarla kok fırınlarını da gösterecekti.

Jeanne da kardeşine destek çıktı:

«Evet, gitmeyiz!»

Ama Deneulin kızdı:

«Daha neler! Olur mu hiç! Dedim ya, önemli bir şey değil... Hadi şimdi doğruca yataklarınıza! Kararlaştırıldığı gibi, saat dokuzda gitmeye hazır olun.»

Kızlarını öptü ve apar topar çıktı. Bahçenin donmuş toprağında yankılanan çizmelerinin sesi giderek eridi.

Jeanne, konyak şişesinin tıpasını özenle yerine tıktı; Lucie de bisküvileri kilere kilitledi. Odada, pek öyle şatafatlı yemekler yenmeyen salonlara özgü kuru bir temizlik göze çarpıyordu. Kızlar, aşağıya böyle sabahın köründe inmiş olmalarından yararlanarak, kıyıda köşede bir dağınıklık var mı diye ortalığa göz gezdirdiler. Yerde bir peçete sürünüyordu, uşak zılgıtı yiyecekti. Sonunda, odalarına çıktılar.

Deneulin, sebze bahçesinin dar yolları arasında en kestirmesini seçip ilerlerken, tehlikeye giren servetini; Montsou Kömür işletmelerindeki hissesini, on katına çıkarmak amacıyla paraya çevirdiği, şimdiyse havaya uçma tehlikesiyle burun buruna olan bir milyon frangı düşünüyordu. Bir yığın aksilik, ister istemez yapılan büyük onarımlar, aşırı pahalı işletme koşulları, akla gelmedik talihsizlikler birbirini izlemiş, üstüne üstlük bir de sanayi bunalımı başgöstermişti. Eğer grev kendi ocağına da sıçrayacak olursa, mahvolurdu. Küçük kapıyı itti. Madenocağı-

nın binaları, ilerde, zifiri karanlığın içinde birkaç fenerin ışıldattığı koyu karaltılar halinde seçiliyordu.

Jean-Bart madenocağı, Voreux kadar büyük değildi, ama yenilenen donanımıyla, mühendislerin de dediği gibi, burayı güzel bir ocağa dönüştürmüştü. Kuyunun birbuçuk metre genişletilmesi ve yedi yüz metreye ulaşılacak biçimde derinleştirilmesiyle yetinilmemiş, yeni makinelerle, yeni asansörlerle, baştan başa yeni araç gereçlerle, bilimin en son buluşlarıyla donatılmıştı; dahası, binaların yapımında bile belirli bir zerafet kaygısı gözetilmişti. Ayıklama hangarı, işlemeli saçaklarla süslenmiş, kuleye bir saat konmuş, kömür toplama odasına rönesans dönemi kiliseleri gibi yuvarlak bir biçim verilmiş, kazan dairesinin bacası siyahlı kırmızılı tuğlalarla sarmal bir desenle örülmüştü. Su tulumbası, bu ocağa ait olan, ama artık yalnızca boşaltma işlerinde kullanılan eski Gaston-Marie ocağına yerleştirilmişti. Jean-Bart'da, kömür çıkarılan kuyu ağzının sağında ve solunda, birinde buharlı vantilatör, öbüründe merdivenler bulunan iki baca vardı.

O sabah, Chaval, saat üçte herkesten önce ocağa gelmiş, Montsou'lu işçiler gibi vagon başına beş santim zam istemeleri için arkadaşlarını ikna etmişti. Ondan sonra dört yüz kadar kömür işçisi, yumruklarını sallaya sallaya, büyük bir patırtıyla bağıra çağıra, soyunma barakasından kayıt odasına akın etmişlerdi. Çalışma yanlıları, yalınayak, kürekleri ve kazmaları koltuklarının altında, lambaları ellerinde, öylece bekliyorlardı; direnişçiler ise, tahta pabuçları hâlâ ayaklarında, hava ayaz olduğu için ceketleri omuzlarında, kuyunun ağzını tutmuşlardı. Düzeni sağlamak, direnenleri vazgeçirmek, çalışmak isteyen iyiniyetlilere engel olunmaması için bas bas bağıran çavuşların ise sesleri kısılmıştı.

Catherine'i, üstünde iş pantalonu ve ceketi, kafasında mavi başlığıyla gören Chaval, kudurdu. Sabah kalktığında, yataktan çıkmamasını sert bir sesle sıkı sıkı tembih etmişti. Ama çalışmadan oturmaya aklı yatmayan kız, kafasının dikine gitmiş ve kalkıp onun peşinden gelmişti. Çünkü Chaval, kendisine beş para koklatmadığı gibi, evin giderlerini de çoğu kez Catherine karşılı-

yordu. Eğer çalışıp para kazanamazsa ne yapardı sonra? Aç açık ve yersiz yurtsuz kalan sürücü kızlar gibi Marchiennes'deki geneleve düşme korkusunu içinden atamıyordu bir türlü.

Chaval:

«Ne bok yemeye geldin buraya?» diye bağırdı.

Catherine, kekeleyerek, para içinde yüzmediğini, çalışmak zorunda olduğunu söyledi.

«Demek beni adam yerine koymuyorsun, öyle mi, kaltak?.. Hemen eve dön, yoksa tekme tokat götürmesini bilirim!»

Catherine, korkuyla geriledi; yine de, işin sonu nereye varacak diye görmek istediği için hangardan ayrılmadı.

Bu sırada Deneulin, ayıklama hangarının merdivenlerini çıkıyordu; fenerlerin solgun ışığına karşın, bakar bakmaz durumu anladı; herbirini tek tek tanıdığı kazmacıları, yükleyicileri, kırıcıları, sürücüleri ve katarcı çıraklara varıncaya kadar, karanlıkta uğuldayan bütün o işçi kalabalığını bir bakışta gördü. Yepyeni ve tertemiz hangarda her şey çalışmaya hazır bekliyordu: kazan, hafif ıslıklarla istim salıyor, asansörler çelik halatlara asılı duruyor, gelişigüzel bırakılmış kömür vagonları demir döşemede karmakarışık bir küme oluşturuyordu. Taş çatlasa seksen lamba alınmıştı; öbür lambalar ışıklarını kırpıştırarak yerli yerinde duruyordu. Neyse ki az sonra Deneulin'in söyleyeceği tek laf yetecek ve her şey vızır vızır işlemeye başlayacaktı.

Gür sesiyle bağırdı:

«Hayrola, n'oluyor çocuklar? Nedir canınızı sıkan? Söyleyin derdinizi de konuşup anlaşalım.»

İşçilerini amansızca çalıştırmasına karşın, tatlılıkla davranmaktan geri kalmazdı. Buyurgan, sert bir adamdı; kimi zaman o hücum borusu gibi öten gür sesiyle konuşarak sözünü geçirmeye çalışır, çoğu zaman da işçilere seve seve boyun eğdirirdi. İşçiler, özellikle gözüpek olduğu için sayarlardı onu; sürekli madene iner, kuyuda bir kaza olduğunda herkes çil yavrusu gibi dağılırken, tehlikenin kucağına gözünü kırpmadan önce o atılırdı. Grizu patlamalarından sonra, en gözükara işçiler bile korkularından yaklaşamazken, o, koltuk altına halat bağlatarak kendini tam iki kez kuyunun dibine sarkıtmıştı.

«Arkadaşlar!» diye devam etti. «Size güvendiğim için yüzümü kara mı çıkartacaksınız? Siz de biliyorsunuz, buraya bir jandarma karakolu kurmak istediklerinde kabul etmedim... Hadi çekinmeyin, neyse derdiniz, doğru dürüst anlatın, sizi dinliyorum.»

Hepsi sıkıntı içinde susuyor, kimse yüzüne bakamıyordu.

Sonunda Chaval öne çıktı:

«Derdimiz şu, Bay Deneulin: İşi bırakıyoruz, vagon başına beş santim zam istiyoruz.»

Deneulin, afallamıştı:

«Beş santim zam mı istiyorsunuz?! Bunu da nerden çıkardınız? Ben Montsou işletmeleri gibi, kötü payanda yapıyorsunuz bahanesine sığınarak yeni bir ücret tarifesi getirmiyorum ki!»

«Olabilir, ama yine de Montsou'daki arkadaşlar haklı. Yeni tarifeyi kabul etmedikleri gibi beş santim de zam istiyorlar, çünkü bu ücretlerle çalışmak akıl kârı değil... Biz de beş santim zam istiyoruz, öyle değil mi arkadaşlar?»

Ortalık bir anda dalgalandı, itiş kakış arasında onaylayıcı bağırışmalar yükseldi. Yavaş yavaş yaklaşıp, Deneulin'in çevresinde halka olmuşlardı.

Deneulin'in gözleri çakmak çakmak oldu; güçlü bir iktidardan, sert yönetimden yana olan adamın yumrukları sıkıldı, işçilerden birinin boğazını sıkmamak için kendini zor tutuyordu. Yine de alttan alıp tatlılıkla tartışmaya karar verdi.

«Beş santim zam istiyorsunuz, yaptığınız iş bunu hak ettiğinizi ben de kabul ediyorum. Ama gelin görün ki, bu parayı veremem. Verirsem, iflas ederim... Siz de kabul edersiniz ki, sizlerin yaşayabilmesi için, önce benim yaşayabilmem gerekir. Oysa ben gücümü nerdeyse tüketmek üzereyim, en küçük bir gider artışında işim biter... Anımsarsanız, iki yıl önceki grevde isteğinizi kabul ettim, ücretlerinize zam yaptım, ama o zaman buna gücüm yetiyordu. Onun bile altından hâlâ kalkamadım, iki yıldır ayakta kalacağım diye ölüp ölüp diriliyorum... Önümüzdeki ay, nerden para bulup da ücretlerinizi ödeyeceğim diye kafa patlatmaktansa, madene bugün kilit vurmayı yeğlerim.»

Chaval, açık açık içini döken işvereni karşısında sinsi sinsi

sırıtıyordu. Öteki işçilerse, kararlılık ve kuşkuyla başlarını önlerine eğiyordu; bir işverenin nasıl olup da yüzlerce işçisinin sırtından milyonlar kazanamadığına akılları yatmıyordu.

Bunun üzerine Deneulin, konunun biraz daha ötesine gitti. Kendisini dize getirmek için pusuya yatan, ilk fırsatta yutmak üzere pundunu kollayan Montsou işletmesi'yle tutuştuğu amansız savaşı anlattı. Aralarında kıran kırana rekabet vardı, giderlerini sürekli kısmak zorundaydı; kaldı ki, Jean-Bart aşırı derin bir kuyu olduğu için, kömür çıkarma maliyeti yükseliyordu; neyse ki kömür damarı kalındı da az da olsa maliyeti karşılıyordu. Eğer şu son grevde, adamlarını yitirmekten korkmasa, Montsou işletmesi'nin dayatmasına aldırmayıp ücretlere kesinlikle zam yapmayacaktı. Sonra, yağmurdan kaçarken doluya tutulmayın diye gözdağı verdi: Madenin kapanmasına yol açar da Montsou işletmesi'nin boyunduruğuna girerlerse, çok mu iyi olurdu sanki? Kendisi, taa bilmem nerelerdeki konaklarda keyif çatan biri değildi; madencinin ciğerini sökmek üzere emrinde müdürler çalıştıran, işçilerin yüzünü bile görmediği hissedarlardan değildi ki, o bir işverendi, yalnızca parasını tehlikeye atmakla kalmıyor, canını, sağlığını, aklını bile bu uğurda hiçe sayıyordu. İşin durması demek, onun ölümü demekti; çünkü kömür stokları tükenmişti, oysa tezelden karşılanması gereken siparişler vardı. Öte yandan, bunca donanıma dünyanın parasını yatırmıştı, bu para nasıl beklerdi! Verdiği sözleri nasıl tutacaktı? Dostlarından aldığı borçların faizini kim ödeyecekti? Lamı cimi yok, batardı!

Sözünü bitirirken:

«İşte böyle arkadaşlar,» dedi. «Bana inanmanızı isterim... Bir insandan kendini boğazlamasını isteyemezsiniz değil mi? Eğer size o beş santimi versem ya da grev yapmanıza göz yumsam, her iki durumda da kendi gırtlağımı kesmiş olurum.»

Sustu. İşçilerin bir bölümü kararsız görünüyordu. Kuyununu ağzına doğru yürüyenler oldu.

Çavuşun biri:

«İyisi mi, herkes özgürce karar versin,» dedi. «Kimler çalışmak istiyor?»

Catherine, ilk öne çıkanlar arasındaydı. Ama Chaval kızı öfkeyle geri itti ve haykırdı:

«Hepimiz aynı görüşteyiz, çoğunluktan ayrılanlar alçaktır!»

O andan başlayarak uzlaşma olanağı ortadan kalktı. Yine bağrışmalar başladı; kuyunun başındaki işçiler, direniş yanlılarınca tartaklanarak oradan uzaklaştırıldı, az kalsın duvara sıkıştırılıp ezileceklerdi. Umutsuzluk içindeki Müdür, tek başına direnmeye, kalabalığı zorla dağıtmaya yeltendi; ama boşuna bir çılgınlıktı bu, boyun eğmek zorunda kaldı. Kayıt odasına girdi, bir iskemleye çöküp birkaç dakika soluklandı. Öyle çaresiz, öyle şaşkındı ki, kafası allak bullak olmuştu. Az sonra yatıştı, bir gözetmen çağırarak, Chaval'i yanına göndermesini söyledi. Chaval, kendisiyle görüşmeyi kabul edince, odadakilere bir el işareti yaparak:

«Bizi baş başa bırakın,» dedi.

Deneulin'in niyeti, Chaval'in ağzını yoklamak, asıl amacını anlamaktı. Daha ilk sözlerde, fırsat düşkünü, kendini beğenmiş biri olduğunu, kıskançlık tutkusuyla yanıp tutuştuğunu anlamıştı. Hemen pohpohlamaya başladı; onun gibi yetenekli ve uyanık bir işçinin, geleceğini böyle mahvetmesine şaştığını söyledi. Oysa çok parlak bir geleceği vardı, kendisini epeydir terfi ettirmeyi düşünüyordu, ortalık durulduktan sonra maden çavuşu yapacağını açıkça söyleyerek sözü bağladı. Chaval, sessizce dinlemişti. Başlangıçta yumrukları sıkılıykan sonra yavaş yavaş gevşemişti. Kafasında binbir türlü düşünce dolaşıyordu. Grevde diretecek olursa, Etienne'in gölgesinden çıkamayacaktı; oysa şimdi önüne başka bir fırsat, yönetici takımına katılma fırsatı çıkıyordu. Gururdan, yüzüne ateş basıyor, yükseldikçe başı dönüyordu. Hem zaten, sabahtan bu yana bekleyip durduğu grevciler bu saatten sonra hiç gelmezdi. Herhalde bir engel çıkmış, belki de jandarmalar önlerini kesmişti. Boyun eğmenin tam zamanıydı. Ama yine de hayır anlamında başını sallıyor, aslında bayıldığı bu öneriden ötürü, gücenmiş gibi göğsünü döverek satın alınmaz adam havalarına giriyordu. Sonunda yelkenleri suya indirdi, Montsou'lu işçilerle buluşacakları konusuna değin-

meden, arkadaşlarını yatıştırıp madene inmeye razı edeceğine söz verdi.

Deneulin, odadan çıkmadı; çavuşlar da uzak durdular. Bir saat boyunca Chaval'in, kayıt odasının önünde vagonlardan birinin üstüne çıkarak konuşmasını, arkadaşlarıyla tartışmasını dinlediler. İşçilerin bir bölümü yuh çekiyordu; yüz yirmi kadarı da, ilk alınan direniş kararından dönmeyip, hangardan ayrıldı. Saat yediyi geçmişti, güneş doğuyor, açık ama soğuk bir gün başlıyordu. Birdenbire, maden canlandı, durmuş olan çalışma yeniden başlıyordu. Önce makinenin kolu harekete geçti, çelik halatlar kocaman makaralara sarılıp boşalmaya, demir tokmakların işaretleri arasında kafesli asansörler inip çıkmaya başladı; kuyu, şimdi artık o günkü katarcı oğlanlardan, sürücü kızlardan, kazmacılardan oluşan tayınını yutuyordu; boşaltma işçileri demir döşemeler üstünde gümbürtüler çıkararak vagonlarını sürüyordu.

Chaval, asansör kuyruğunda bekleyen Catherine'e:

«Ne diye kazık gibi dikiliyorsun orda!» diye bağırdı. «Alık alık duracağına insene aşağı!»

Bayan Hennebeau, saat dokuzda Cécile'le birlikte geldiği zaman, Lucie'yle Jeanne'ı, belki yirmi kez elden geçirilmiş zarif giysileri içinde, hazır buldu. Deneulin, arabanın yanında atıyla onlara eşlik eden Négrel'i görünce şaşırdı. Bak sen! Demek, erkekler de gidiyordu yemeğe. Bunun üzerine Bayan Hennebeau, o anaç tavrıyla hemen atılarak açıklamada bulundu: Yollarda korkunç haydutlar var diye gözlerini korkuttukları için, yanlarına bir koruyucu almışlardı. Bu arada Négrel kıkır kıkır gülüyor, telaşlanan kızlara güvence veriyordu. Korkulacak bir şey yoktu; söylenenler, her zamanki gibi, yaygaracıların kuru gürültüsünden başka bir şey değildi, tek bir cam kırmaya bile cesaret edemezlerdi bunlar. Hâlâ zafer sarhoşluğu içinde olan Deneulin, Jean-Bart'daki ayaklanmanın nasıl bastırıldığını anlatıyordu. Şimdi içi rahatlamıştı artık. Küçük hanımlar, Vandame yolu üzerinde bekleyen arabaya binerlerken, bu çok güzel günün sevinciyle coşuyorlardı; ta uzakta, kırlar ortasında gittikçe artan homurtunun, kulaklarını yere dayasalar ayak seslerini rahatlıkla

işitebilecekleri o her an biraz daha uzayan insan selinin farkında bile değillerdi.

Bayan Hennebeau:

«Öyleyse anlaştık,» dedi. «Akşama küçükhanımları almaya gelir, yemeği de bizimle yersiniz... Zaten Bayan Grégoire da Cécile'i almaya gelecek.»

Deneulin:

«Mutlaka gelirim,» dedi.

Araba Vandame'a doğru yola çıktı. Jeanne'la Lucie, pencereden dışarı sarkıp hâlâ yol kıyısında dikilen babalarına el salladılar. Négrel de hızla dönen tekerleklerin ardısıra, kurumlu kurumlu at sürüyordu.

Ormanı geçip Vandame yoluna saptılar. Tartaret'ye yaklaştıkları sırada Jean, Bayan Hennebeau'ya, Cote-Verte'i görüp görmediğini sordu. Bayan Hennebau da beş yıldır bu yörede yaşadığı halde o tarafa hiç yolunun düşmediğini söyledi. Bunun üzerine oraya yöneldiler. Tartaret, orman kıyısında, altında yüzlerce yıldır bir kömür madenin için için yandığı, volkanik püskürtülerle kaplı çorak bir araziydi. Burası, madenciler arasında dilden dile dolaşan bir efsaneye konu olmuştu: İyice yoldan çıkan sürücü kızlar ahlaksızlık çirkefine yararlandıkları için, yeraltındaki bu Sodome kentine yıldırımlar yağmış, kızlar dışarı çıkmaya fırsat bulamamışlardı, bugün bile cehennemin dibinde cayır cayır yanıyorlardı. Donuk kızıl renkli yanık kayalar, cüzzam yaraları gibi delik deşikti ve şap lekeleriyle kaplıydı. Topraktaki yarıklardan sapsarı çiçekler halinde kükürt fışkırıyordu. Geceleyin bu deliklerden içeri bakmayı göze alanlar, orada, cehennemin diplerindeki kor ateşte yanan günahkâr ruhların alevini gördüklerini yeminle anlatırlardı. Karanlıkta, toprağın üstünde birtakım ışıklar gelişigüzel oynaşır, iblisin pis, lânetli mutfağından çıkan sıcak buharlar durmadan tüterek havaya zehir saçardı. İşte bu lânetli Tartaret arazisinin tam ortasında, her zaman yemyeşil kalan çimenleriyle, sürekli yaprak değiştiren koskoca gürgen ağaçlarıyla, yılda üç kez ürün veren verimli tarlalarıyla, sonsuz bir ilkbahar mucizesi gibi Cote-Verte yükseliyordu. Burası, toprağın derinliklerindeki yangınla ısınan doğal bir sera gibiydi. As-

la kar tutmazdı. Ormanın çıplak ağaçları yanında, uçsuz bucaksız bir yeşillik demeti, bu aralık ayı gününde bile, soğuğa dona bana mısın demeden, kıyısındaki otlar bile sararıp solmadan, serpilip gelişiyordu.

Biraz sonra araba hızla ovaya daldı. Négrel, bu saçmasapan masallarla dalga geçiyor, madenocaklarındaki yangının çoğunlukla kömür tozlarının sıkışıp kızışması sonucunda çıktığını anlatıyordu, eğer bir önlem alınmazsa, bu yangın sonsuza dek için için sürer giderdi; Belçika'da böyle için için yanan bir madenocağı, yakınlardaki bir derenin yatağı değiştirilip suyu içine akıtılarak söndürülmüştü. Birden sözünü yarıda kesti, bir süredir adım başında madenci kafileleriyle karşılaşıyorlardı. İşçiler, kendilerini yol kıyısına çekilmek zorunda bırakan şatafatlı arabaya dik dik bakıyor, sonra sessizce geçip gidiyorlardı. Sayıları durmadan artıyordu, Scarpe üstündeki küçük köprüden geçerken arabayı usul usul sürmek zorunda kaldılar. Acaba ne olmuştu da bu kalabalık yollara dökülmüştü böyle? Kızlar korkuya kapılmış; Négrel, arı kovanı gibi kaynaşan ovada çatışma kokusu almıştı. Sonunda, Marchiennes'e ulaştıkları zaman, rahat bir soluk aldılar. Parlak günışığı altında alevleri sönükmüş gibi görünen kok fırınlarıyla yüksek fırınların bacalarından kapkara dumanlar çıkıyor, olanca kurumlarını havaya püskürtüyorlardı.

II

Catherine, Jean-Bart'da bir saattir çalışıyor, vagonları varagele noktasına kadar sürüyordu. Kan ter içinde kalmıştı, yüzünü silmek için bir an durdu.

Takım arkadaşlarıyla birlikte damarın ucunda kazma sallayan Chaval, tekerlek gıcırtısının kesildiğini görünce şaşırdı. Lambalar ölgün ölgün yanıyor, tozutan kömürler ortalığı görmesini engelliyordu.

«Ne oluyor orda?» diye bağırdı.

Catherine, sıcaktan neredeyse eriyeceğini, yüreğinin sıkıştığını söyleyince, öfkeyle karşılık verdi:

«Benim gibi yapsana salak! Çıkarsana üstünü!»

Neredeyse sekiz yüz metre derinlikte, kuzeydeki Désirée damarının ilk galerisinde, yükleme alanından üç kilometre uzaktaydılar; madenciler, ocağın bu bölgesinden söz ederken yüzleri sararır, sanki cehennemden söz ediyormuş gibi kısık sesle konuşurlar; çoğu kez de, yerin dibinde cayır cayır yanan bu derinliklerin adını anmadan, başlarını sallamakla yetinirlerdi. Galeriler kuzeye doğru derinleştikçe Tartaret'ye yaklaşıyor, üstlerindeki kayaları kavurarak kireçleştiren o içsel yangının arasına dalıyordu. Şu anda çalıştıkları kömür damarının sıcaklığı ortalama kırk beş dereceyi buluyordu. Ovadan geçenlerin, kükürt ve zehirli buharlar püsküren çatlaklar arasında alevlerini gördükleri o lânetli bölgenin tam ortasındaydılar.

Ceketini önceden çıkarmış olan Catherine bir an kararsızlık geçirdikten sonra pantolonunu da çıkardı; şimdi kolları da bacakları da çıplaktı artık; gömleğini bir iple beline bağladıktan sonra yeniden vagonunu sürmeye başladı.

«Böyle daha iyi oldu galiba,» dedi yüksek sesle.

Sıcaktan bunalmasının altında belli belirsiz bir korku da vardı. Burada çalışmaya başladığı şu beş günden beri, çocukluğunda sık sık dinlediği öyküleri, ağza alınamayacak kadar ahlaksızca işler yaptıkları için, ceza olarak Tartaret'nin dibinde yanan o sürücü kızları kafasından atamıyordu bir türlü. Şimdi, böyle saçmasapan masallara inanmayacak kadar büyümüştü, ama yine de, sanki duvar yarılıverecek de içinden gözleri kor gibi yanan, soba gibi kıpkızıl bir kız fırlayacakmış gibi geliyordu ona; o zaman ne yapardı? Bunu düşündükçe iyice ter boşanıyordu bedeninden.

Damardan seksen metre ötede bir başka sürücü kız, kömür vagonunu alıyor, seksen metre daha sürerek varagelenin yanına götürüyor, katarcı çocuk da, daha üstteki galeriden gelen vagonları birbirine ekleyerek katar halinde aşağı gönderiyordu.

Otuz yaşlarında çelimsiz bir dul kadın, Catherine'i öyle gömlekle görünce:

«Ooo,» dedi. «Açılıp saçılarak epey rahatlamışsın. Ben yapamıyorum, katarcı oğlanlar sarkıntılık yapıp rahatlık vermiyorlar insana.»

Genç kız:

«Boş versene sen,» dedi. «Erkekler umurum da bile değil! Sıcaktan yanıyoruz burada.»

Boş vagonu sürerek dönmeye başladı. Asıl kötüsü, kuyunun bu son galerisinde, Tartaret'ye yakın olmanın dışında sıcaklığı dayanılmaz hale getiren bir başka neden daha vardı. Bu galeri, eski bir ocak olan Gaston-Marie'nin terkedilmiş bir galerisine bitişikti, bir hayli derin olan bu ocakta on yıl önce grizu patlaması sonucunda yangın çıkmıştı; yangının yarattığı yıkımı sınırlamak üzere sözde bir toprak duvar örmelerine karşın yangın hâlâ sürüyor, ikide bir aynı duvarı onarmak zorunda kalıyorlardı. Ateşin, havasızlıktan sönmesi gerekiyordu, ama herhalde, nerden geldiği belli olmayan bir hava akımı körüklediği için olsa gerek, on yıldır yanmaya devam ediyor, bir fırının tuğlaları gibi kızan duvarın yanından geçerken yakıcı bir sıcaklıklık hissediliyordu. Vagonlar, işte bu yüz metreyi aşkın duvar boyunca, altmış derecelik sıcak havada itiliyordu.

İki kez gidip geldikten sonra Catherine yine boğulacak gibi oldu. Neyse ki, bu bölgenin en kalın damarlarından biri olan Désirée'de galeri geniş ve rahattı. Kömür tabakasının kalınlığı bir metre doksan santimi buluyor; işçiler ayakta çalışabiliyordu. Yeter ki biraz serin olsun, iki büklüm çalışmaya bile razıydılar aslında.

Chaval, Catherine'den çıt çıkmadığını hissedince yine öfkeyle seslendi:

«Hey, uyuyor musun?.. Nerden sardı başıma bu uyuntu karıyı yahu?.. Şu vagonu doldurup itecek misin, itmeyecek misin?!»

Catherine, aşağıda küreğine dayanmış, öylece dikiliyordu; söyleneni anlamadan bön bön bakıyor, fena halde başı dönüyordu. Lambaların kızılımsı ışığında onları güçlükle seçebiliyordu. Hepsi, hayvanlar gibi çırılçıplaktı, ama öyle kapkara, tere ve

Sesi karanlık galeride çınlayarak eridi, karşılığında çıt çıkmadı.

«Oraya gelip kıpırdatayım mı seni!»

Hiçbir kıpırtı yoktu, hep aynı ölüm sessizliği. Hışımla aşağı indi, elinde lambasıyla öyle hızlı koşuyordu ki, az kalsın yolu tıkayan kızın yerde yatan vücuduna takılacaktı. Aval aval kıza bakıyordu. Nesi vardı acaba? Azıcık kestirmek için numara yapıyor olmasın diye düşündü. Yüzüne bakmak için aşağı eğilince lambasının ışığı ölgünleşti. Lambayı havaya kaldırıp yeniden indirdi, o zaman anladı. Kötü hava çarpmıştı. Öfkesi yatışmış, tehlikede olan arkadaşına özveriyle yardım etmek isteyen madencinin o dayanışmacı duygusu ortaya çıkmıştı. Diğerlerine seslenerek gömleğini getirmelerini söyledi. Çıplak ve baygın yatan kızı kucaklamış, olabildiğince yükseğe kaldırıyordu. İkisinin de giysilerini getirip omzuna attılar. Chaval, bir eliyle yükünü, öbür eliyle iki lambayı tutarak, koşar adım yürüyordu. Derin galeriler önünde uzanıyor, Chaval durmadan koşuyor, sağa sapıyor, sola sapıyor, vantilatörün üflediği buz gibi ova havasında yaşam bulmaya koşuyordu. Sonunda bir pınar şırıltısı, kayalardan sızan suyun sesini işiterek durdu. Eskiden Gaston-Marie'yle kömür taşımak için kullanılan büyük bir katarlama galerisinin kavşağına gelmişti. Havalandırmanın rüzgârı burada fırtınalar estiriyordu; esinti öylesine soğuktu ki, hâlâ gözleri kapalı baygın yatan sevgilisini direklerden birine yaslayarak yere oturttuğu zaman kızcağız tepeden tırnağa ürperdi.

«Catherine, gözünü seveyim, n'olur kendine gel canım... Şöyle biraz dik dur da şunu ıslatayım.»

Onu böyle eli ayağı gevşemiş gördükçe paniğe kapılıyordu. Kızın gömleğini ıslatmayı başardı, onunla yüzünü gözünü sildi. Catherine ölü gibiydi; ergenlik belirtilerinin bir türlü yerleşemediği o gelişmemiş narin genç kız vücuduyla şimdiden yerin dibine gömülmüştü sanki. Derken, çocuksu memelerinde, meyvesi erkenden devşirilmiş küçük karnında ve bacaklarında bir ürperti dolaştı. Gözlerini, açtı ve inledi:

«Donuyorum.»

Chaval, derin bir oh çekti:

«Aman çok iyi, üşümek iyi gelir!»

Kızı giydirdi, gömleğini kolayca boynundan geçirmişti ama pantalonunu bacaklarından geçirirken bir hayli zorlandığı için küfürü bastı, çünkü kıpırdayacak hali olmayan Catherine kendisine yardım edemiyordu. Zavallının sersemliği hâlâ geçmemişti, nerde bulunduğunu anlayamıyor, niçin çıplak olduğuna akıl erdiremiyordu. Birden kafasına dank edince utandı. Nasıl olmuştu da böyle anadan doğma soyunmaya cesaret edebilmişti? Chaval'i soru yağmuruna tutuyordu. Onu böyle çırılçıplak, ötesini berisini kapayan bir mendil parçası bile olmadan, görmüşler miydi? Chaval işi gırgıra vuruyor, birtakım masallar uyduruyor, onu oraya tüm arkadaşların katıldığı bir törenle taşıdığını söylüyordu. Hem, olacak şey miydi hiç! Ona üstünü çıkar dediyse, kıçını aç dememişti ya! Sonra, kıçının yuvarlak mı köşeli mi olduğunu arkadaşlarının görmeye fırsat bulamadığını, çünkü ok gibi fırlayıp hemen buraya uçurduğuna yemin etti.

Kendisi de giyinmeye başladı:

«Uf! Seni bırak bu gidişle soğuktan ben gebereceğim galiba.»

Catherine, onu hiç böyle şen şakrak görmemişti. Kırk yılda bir tatlı bir söz söylese, hemen ardından kat kat burnundan getirirdi. Oysa tatlı tatlı, kavgasız gürültüsüz yaşasalar ne güzel olurdu! Bitkinliğin verdiği gevşeklik içinde, yüreği sevgiyle doluyordu. Ona gülümseyerek mırıldandı:

«Öpsene beni.»

Genç adam kızı öptü, ayağa kalkacak hale gelmesini beklemek üzere yanıbaşına uzandı.

Catherine:

«Bak sen de gördün işte,» diye devam etti. «Yukarda haksız yere bağırdın durdun bana, gerçekten ayakta duracak halim kalmamıştı. Siz kömür damarının orda sıcaklığı pek hissetmiyorsunuz, oysa galeride insan öyle bir pişiyor ki, bildiğin gibi değil!»

Delikanlı:

«Bilmez miyim,» dedi, «Aslında ağaç altında olsak daha

iyi... Sen bu ocakta harcanıyorsun güzelim, bunu bilir bunu söylerim.»

Genç kız, kendisine hak verdiği için öyle duygulandı ki, birden aslan kesildi:

«O kadar büyütme canım, alt tarafı küçük bir baygınlık, işte. Hem bugün hava epey zehirliydi... Ama birazdan görürsün ne yılan olduğumu; insan istedi mi n'olursa olsun çalışır, öyle değil mi? İşten kaytarmaktansa öleyim daha iyi.»

Suskunlaştılar. Chaval, kolunu kızın beline dolamış, üşümesin diye göğsüne bastırıyordu. Catherine, çalıştıkları damara dönecek kadar dinlenmiş olmasına karşın, kendini salmış bu anın tadını çıkarıyordu.

Usulca devam etti:

«Ah, bir de bana tatlı davransaydın... Bak görüyorsun, sevgiyle davranınca ne kadar mutlu oluyor insan.»

Ve içli içli ağlamaya başladı.

Chaval:

«İyi de,» diye bağırdı, «maden seni yanıma aldım, demek ki, seviyorum.»

Catherine, başını sallamakla yetindi. Erkekler, kadınları genellikle kendi zevkleri uğruna yanlarına alır, mutluluklarıyla hiç ilgilenmezlerdi. Kolunu her zaman böyle beline dolayacak başka bir erkeğe düşmüş olsaydı yaşam ne güzel olacaktı, bunu düşündükçe umutsuzluğa düşüyor, artık hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Başka bir erkek ha?.. Bu başka erkeğin belli belirsiz hayali, o büyük üzüntü arasında gözlerinin önünde canlanıyordu. Ama artık o defter kapanmıştı; şimdi tek istediği, kendisini hırpalamadığı sürece ölene kadar bu adamla yaşamaktı.

«Öyleyse,» dedi, «arasıra böyle yumuşak davranmaya çalış.»

Hıçkırıklara boğuldu, Chaval kızı yeniden öptü:

«Salak mısın nesin be!.. İşte bak, yeminle söylüyorum: Bundan böyle hep nazik olacağım. Beni dünyanın en kötü adamı yapıp çıktın be!..»

Genç kız, ona bakıyor, gözyaşları içinde gülümsemeye başlıyordu. Belki de Chaval haklıydı, dünyada mutlu kadın var mıy-

dı hiç? Sonra, ettiği yemine güvenmemekle birlikte, onu böyle sevecen görmenin zevkine bıraktı kendini. Ah Tanrım! N'olurdu hep böyle sürseydi! İkisi de sarmaş dolaş olmuş, kucaklaşmaya başlamışlardı ki, birtakım ayak sesleri işiterek doğruldular. Geçerlerken onları görmüş bulunan üç arkadaş işin sonunu anlamaya gelmişti.

Hep birlikte döndüler. Saat ikiye geliyordu; ocağın dibinde yeniden kanter içinde kalmadan önce, serin bir köşeye çekilip yemek yediler. Ama tam çift dilimli yağlı ekmeklerini bitirip mataralarından bir yudum kahve içecekleri sırada, uzaklardan gelen bir uğultuyla irkildiler. Ne var, ne oluyordu acaba? Bir kaza mı olmuştu yine? Ayağa fırlayıp koşmaya başladılar. Her an kazmacılarla, sürücü kızlarla, katarcı çıraklarla karşılaşıyorlardı; kimsenin bir şey bildiği yoktu, hepsi bağırışıyordu, herhalde büyük bir olay patlak vermişti. Giderek tüm madeni büyük bir korku sardı; galerilerden telaşlı karaltılar fırlıyor, lambalar karanlıkta zıplıyor, hızla akıp gidiyordu. Kaza neredeydi? Niçin kimse söylemiyordu?

Yanlarından geçen bir maden çavuşu bağırdı:

«Halatları kesiyorlar! Halatları kesiyorlar!»

Bunun üzerine panik başladı. Karanlık galerilerde çılgınca koşuyorlardı. Akıllarını kaçırmışlardı sanki. Halatları ne diye kesiyorlardı ki? Hem, aşağıda bunca işçi varken, kim kesiyordu? Olacak şey değildi hani.

Başka bir çavuşun sesi gürleyip kayboldu:

«Montsou'lu işçiler halatları kesiyor! Herkes yukarı çıksın!»

Chaval, işin aslını anlamıştı; Catherine'in koluna yapışıp durdu. Dışarı çıktığında Montsou'lu işçilerle karşılaşacağını düşündükçe, dizlerinin bağı çözülüyordu. Jandarmaların engellediğini sandığı grevci sürüsü gelmişti ha? Bir an geri dönmeyi, Gaston-Marie yolundan çıkmayı düşündü, ama orası artık kullanılmıyordu. Durmadan sövüp sayıyor, bocalıyor, korkusunu bozuntuya vermeden böyle çılgınca koşmanın saçmalık olduğunu söylüyordu. Canım, madenin dibinde yüzüstü bırakacak halleri yoktu herhalde!

Çavuşun yaklaşan sesi bir kez daha yankılandı:

«Herkes yukarı çıksın! Merdivenlere! Merdivenlere!»

Chaval de kendisini sürükleyen arkadaşlarına kapıldı. Catherine'i tartaklayarak, yeterince hızlı koşmadığı için azarladı. Kuyunun dibinde tek başlarına kalıp açlıktan gebermelerini mi istiyordu yoksa? Çünkü, Montsou'lu eşkıyalar, milletin çıkmasını beklemeden merdivenleri alaşağı edebilirlerdi. Bu korkunç olasılık, hepsini galeyana getirmeye yetti. Şimdi galeriler boyunca, can derdine düşmüş insanların çılgınca koşusu başlamıştı. Merdivenlerin yıkıldığını, kimsenin kuyudan çıkamayacağını haykıranlar vardı. Ürken bir hayvan sürüsü gibi yükleme alanına sıkış tıkış doluştular. Kuyuya doğru itiş kakış yükleniyor, yükleme alanının daracık merdiven ağzında birbirlerini eziyorlardı. Atlarını ahıra sokmuş, madende gecelemeye alışkın ihtiyar bir seyis, kendisini nasıl olsa gelip çıkaracaklarından emin, kaygısız ve ilgisiz gözlerle onlara bakıyordu.

Chaval, Catherine'e

«Önüm sıra çıksana kahrolası,» diye bağırdı. «Düşersen tutarın hiç değilse.»

Kız, vücudunu yeniden ter içinde bırakan bu üç kilometrelik koşudan bitkin düşmüş, soluk soluğa kalmış, ister istemez kendini bu insan seline kaptırmıştı. Chaval, kırmak istercesine kızın koluna asıldı; zavallıcık bir çığlık attı, gözlerinden yaşlar başandı. Chaval ettiği yemini çoktan unutmuştu bile, Catherine asla mutlu olamayacaktı.

«Yürüsene ulan!» diye bağırdı.

Ama, kızın ödü kopuyordu ondan. Önünden yürürse, durmadan tartaklayacaktı kendisini. Bu yüzden direniyor, öne geçmemeye çalışıyor, bu arada arkadan gelen telaşlı kalabalık tarafından itilip kakılıyorlardı. Tepelerinden iri damlalar halinde sular dökülüyor, yükleme alanının zemini, tepinen ayaklar altında sarsılıyordu; dipte, on metre kadar aşağıda çamurlu bir çukur vardı. Jean-Bart'da iki yıl önceki korkunç kazada, çelik halat kopmuş, asansör içindeki iki işçiyle birlikte bu çamur havuzuna gömülmüştü. Şimdi hepsi bu kazayı düşünüyordu, böyle tıklım

tıklım üstüne abanırlarsa kalaslar kırılacak ve bu çamur deryasını boylayacaklardı.

Chaval:

«Hay kazkafalı hay!» dedi. «Madem öyle, kal da geber öyleyse, kurtulmuş olurum hiç değilse!»

Ve o önden, kız arkadan, ilerlemeye başladılar.

Kuyunun dibinden yukarıya kadar herbiri yaklaşık yedi metrelik yüz iki merdiven vardı; her merdiven, kuyunun genişliğini kaplayan dar sahanlıklara oturtulmuştu, sahanlıkların ortasındaki dörtköşe delikler ancak bir insanın omuzlarının geçeceği büyüklükteydi. Kuyunun iç duvarlarıyla kömür taşıma bölmesi arasında, içine düzenli katlar halinde üst üste dimdik merdivenler yerleştirilmiş, rutubetli, karanlık, yedi yüz metrelik bitmek bilmeyen bir sıçan deliğini andıran daracık bir baca vardı. Bu koskoca sütunu güçlü kuvvetli biri ancak yirmi beş dakikada tırmanabilirdi. Aslında bu merdiven çıkışı, ancak kaza olduğu zamanlar kullanılıyordu.

Catherine, başlangıçta rahatlıkla tırmanıyordu merdivenleri. Galerilerin sivri çıkıntılarını alışkın olan ayakları, aşınmaması için üzerlerine demir şeritler kaplanmış köşeli basamaklardan rahatsız olmuyordu. Vagon itmekten nasır tutmuş elleri, avuçlarının kavrayamayacağı kadar kalın olan merdiven korkuluklarına rahatça tutunuyordu. Hatta bu beklenmedik çıkışla; her basamakta üç kişi olmak üzere, yukarı doğru süzülen, başı gün ışığına ulaştığı zaman bile kuyruğu hâlâ alttaki çamur çukurunun üstünde sürüklenecek olan bir yılanı andıran bu insan kalabalığıyla kafasını biraz olsun oyalıyordu. Henüz yukarı ulaşılmamıştı; merdivene en önde, ilk ayak basanlar, taş çatlasa kuyunun üçte birini ancak tırmanmışlardı. Artık hiç kimse konuşmuyor, yalnız, ayakların boğuk patırtısı işitiliyordu. Lambalar, başıboş yıldızlar gibi aşağıdan yukarı doğru sürekli akan kesintili bir ışık çizgisi oluşturuyordu.

Catherine, arkasındaki katarcı çocuğun merdivenleri saydığını işitti. O da saymaya başladı. O zamana kadar on beş merdiven çıkmış ve bir yükleme katına gelmişlerdi. Tam o anda, Chaval'in ayaklarına çarptı. Genç adam, önüne bakmasını söy-

leyerek küfürü bastı. Bütün kafile, yukarı doğru çıktıkça yavaşlıyor, duraklamaya başlıyordu. Yine ne vardı? Ne oluyordu? Her kafadan bir ses çıkıyordu, sorular sormaya, kızmaya başlamışlardı. En alttakilerden başlayarak kaygıları artıyor, günışığına yaklaştıkları oranda, orada neyle karşılaşacaklarını bilmemenin gerginliğiyle daha da bunalıyorlardı. İçlerinden biri, merdivenlerin kırıldığını, tekrar aşağı inmeleri gerektiğini söylüyordu. Boşlukta asılı kalmak korkusu, hepsinin aklını başından almıştı. Yukardan aşağı doğru ağızdan ağıza bir başka söylenti kopup geldi: Kazmacılardan birinin ayağı kaymıştı. Ama aslı var mı yok mu kimse bilmiyor, kopan yaygara arasında işin doğrusunu öğrenemiyorlardı, yoksa geceyi burada mı geçireceklerdi? Sonunda, gerçeği öğrenmelerine fırsat kalmadan, basamakları tırmanan ayakların sarsıntısı ve lambaların sallantısı arasında, aynı yavaş ve zorlu çıkış yeniden başladı. Kırık merdivenler daha yukarda kalmış olmalıydı.

Otuz ikinci merdivende, tam üçüncü yükleme katını geçerken, Catherine, kollarının ve bacaklarının kesildiğini hissetti. Önce teninde hafif bir karıncalanma duymuştu, şimdi de ayaklarının altındaki demiri ve elleriyle kavradığı tahta korkuluğu hissedemez olmuştu. Gitgide daha yakıcılaşan belli belirsiz bir ağrıyla kasları kızışıyordu. Baş dönmeleri arasında, büyükbabası Bonnemort'dan dinlediği öyküleri anımsıyordu: Eskiden böyle merdivenli bacalar yoktu, on yaşındaki kız çocukları korkuluksuz merdivenlerden kömürü sırtlarında küfelerle çıkarırdı; içlerinden birinin ayağı kaydı mı ya da küfelerden bir kömür keseği düştü mü, üç dört çocuk birden tepetaklak dibi boylardı. Catherine'in bacaklarına giren kramplar dayanılacak gibi değildi, asla yukarı ulaşamayacaktı.

Neyse ki, yeni duraklamalar sayesinde bir parça soluk alabildi. Ama her duruşta yukarıdan kopup gelen dehşet, kafasını büsbütün allak bullak ediyordu. Altında ve üstünde uzayıp giden kuyruktaki insanlar soluk soluğa kalıyor, bir türlü bitmek bilmeyen bu sonsuz tırmanış başını döndürüyor, herkes gibi Catherine'in de midesini bulandırıyordu. Karanlıklar ortasında ken-

dinden geçiyor, bacanın her yanını mengene gibi saran tahta kaplamaları arasında iyice bunalıp boğulacak gibi oluyordu. Bir yandan da, vücudundan iri ter damlaları dökülürken, nemden tir tir titriyordu. Yüzeye yaklaştıkça sızıntı sağanağı öyle fazlalaşıyordu ki, neredeyse lambaları söndürecek gibi oluyordu.

Chaval, iki kez sordu ama yanıt alamadı; aşağıda ne halt ediyordu bu kız, dilini mi yutmuştu? İyi olup olmadığını söyleyemez miydi sanki? Yarım saattir tırmanıyorlardı, ama öyle ağır tırmanıyorlardı ki, ancak elli dokuzuncu merdivene gelebilmişlerdi. Daha kırk üç merdiven vardı. Catherine sonunda, kekeleyerek iyi olduğunu söyledi. Yorgunluktan bitkin düştüğünü söylese, Chaval, «seni uyuşuk yılan» diye yine haşlayacaktı onu. Basamaklardaki demirler ayaklarını kesik içinde bırakmıştı; testereyle kemiklerine kadar doğrandığını sanıyordu. Kendini yukarı çekmek için attığı her kulaçta, parmaklarının korkuluklara tutunduğunu hissedemiyordu; elleri, parmaklarını kapayamayacak kadar katılaşmış, derileri sıyrılmıştı. Omuzları ve bacakları, harcadığı korkunç çaba yüzünden, yerlerinden çıkmış gibiydi, neredeyse oracığa yığılıp kalacaktı. En çok da merdivenlerin dik oluşu zorluyordu onu; dimdik yüksek basamağı aşmak için, karnını tahtalara dayıyor, bilek gücüyle asılarak tırmanmak zorunda kalıyordu. Şimdi, hırıltılı soluyuşlar, ayak patırtılarını bastırıyor, bacanın kaplamalarına çarpıp on kat artan bu büyük hırıltı, dipten yükselerek günışığına doğru yitip gidiyordu. Bir uğultu koptu, ağızdan ağıza yayılan bir söylentiye göre, katarcı çocuklardan biri sahanlığın sivri kenarına çarparak kafasını yarmıştı.

Catherine hâlâ tırmanıyordu. Su sızıntısının olduğu katı geçtiler. Sağanak kesilmişti, hurda demirlerin pas ve tahtaların rutubet kokusuyla zehirlenen hava, ortalığı kaplayan sis bulutuyla büsbütün ağırlaşmıştı. Catherine, usul usul, bilinçsizce saymayı sürdürüyordu: Seksen bir, seksen iki, seksen üç; daha on dokuz merdiven vardı. Saydığı rakamların düzenli uyumu ona güç veriyor, ayakta kalmasına katkıda bulunuyordu. Ne yaptığının, ne ettiğinin farkında değildi artık. Gözlerini kaldırdığında, lambaların sarmal bir ışın demeti halinde fırıl fırıl döndüğünü

görüyordu. Kanı çekiliyor, ölecekmiş gibi oluyordu, püf deseler devrilecekti. Asıl kötüsü, alttakiler itip kakmaya başlamışlardı; kuyruktakiler, yorgunluğun acısına katlanamayarak öfkeye kapılıyor, bir an önce güneşe kavuşma hırsıyla ileri saldırıyordu. Kuyruğun en başındakiler dışarı çıkmıştı, öyleyse kırık merdiven filan yoktu; ama yine de, geri kalanların çıkışını engellemek için hâlâ merdivenleri kırabileceklerini düşündükçe, hepsi de çıldıracak gibi oluyordu. Yeni bir duraklama olunca herkes sövüp saymaya başladı, sonra yine itiş kakış, birbirlerini eze çiğneye, ne pahasına olursa olsun bir an önce yukarı ulaşmak için tırmanmaya devam ettiler.

Bu hayhuy arasında Catherine yere kapaklandı. Umutsuz bir çığlık atarak Chaval'e seslenmişti. Ama Chaval bunu duymadı, o sırada itişiyor, öne geçmek için bir arkadaşının böğrünü tekmeliyordu. Catherine, yuvarlanarak ayaklar altında kaldı. Baygınlığı sırasında, düş görüyordu: Eski günlerin o küçük sürücü kızlarından biriydi; yukardaki küfelerden yuvarlanan bir kömür topağı, taşla vurulan bir serçe gibi, kuyunun dibine düşürüyordu onu. Topu topu beş merdiven daha kalmıştı, bir saattir tırmanıyorlardı. Yukarı nasıl çıktığını anlayamıyordu, herhalde omuzlar üstünde, merdivenin dar duvarlarına tutunarak çıkarmışlardı. Birdenbire gözkamaştırıcı bir günışığında, yuh çeken kalabalığın arasında buldu kendini.

III

Sabahleyin daha gün doğmadan, o saatte tüm ovayı kaplayan bir uğultuyla çalkalanmıştı. Ama önceden kararlaştırılan saatte yola çıkılamamıştı. Ortalıkta kulaktan kulağa yayılan bir söylenti dolaşıyordu: Atlı askerler ve jandarmalar ovada tüm yolları tutmuştu. Dediklerine göre,askeri birlikler geceleyin Douai'den gelmişlerdi; Rasseneur, Bay Hennebeau'ya haber uçurarak arkadaşlarını ele vermekle suçlanıyordu; hatta, sürücü kızlardan biri, uşağı postaneye telgraf çekmeye giderken gördüğüne yemin ediyordu. İşçiler yumruklarını sıkıyor, sabahın

alacakaranlığında panjurların arkasından askerlerin yolunu gözlüyorlardı.

Saat yedibuçuğa doğru güneş doğarken, yeni bir haber, sabırsızlıkla bekleyenlerin yüreğine su serpti. Haberlerin aslı astarı yoktu; grevin başından beri, Lille Valisi'nin yönergesi üzerine askerlerini zaman zaman devriyeye çıkaran General, o gün de aynı gezintiyi yaptırmıştı. Grevciler, arabulucuk yaparak uzlaşma sağlayacağına söz vermesine karşın, kendilerine gözdağı vermek için birlikleri haftada bir Montsou'da dolaştıran bu validen nefret ediyorlardı. Atlı birliklerle jandarmalar atlarını kaskatı topraklar üzerinde tırısa kaldırıp işçi mahallelerini nal sesleriyle çınlatarak tıpış tıpış Marchienne yolunu tuttuktan sonra, tam dananın kuyruğu kopacağı sırada askerlerin çekip gittiğini gören madenciler, valinin enayiliğiyle dalga geçtiler. Saat dokuza kadar sabırla beklediler; evlerinin önünde, kaldırımlarda sakin sakin gezinip son jandarmaların da uzaklaşmasını izlediler. O sırada Montsou'lu burjuvalar, başları kuştüyü yastıklara gömülü, yayla gibi yataklarında mışıl mışıl uyuyorlardı. Müdürlükte Bay Hennebeau çalışıyor olmalıydı ki, Bayan Hennebeau'nun tek başına arabaya atlayıp gittiği görülmüştü. Kapısı penceresi sımsıkı kapalı olan konağa ölüm sessizliği çökmüştü. Ocaklardan hiçbiri askeri kordon altına alınmış değildi; işte bu da tehlike anlarında görülen kaçınılmaz dalgınlığın, her felaketten önce içine düşülen aymazlığın, olayları kavrayacağı yerde boş bulunup gafil avlanan bir hükümetin o budalaca yanılgılarının yeni bir kanıtıydı. Madenciler, saat dokuzda, bir gün önce kararlaştırılan buluşmaya yetişmek üzere Vandame yolunu tuttular.

Aslında Etienne, güvendiği üç bin arkadaşın tümünü de Jean Bart'da bulamayacağını önceden kestirebiliyordu. Pek çok insan, gösterinin ertelendiğini sanıyordu; işin kötüsü, daha önce çoktan yola çıkmış olan iki üç kafile, eğer hemen gidip başlarına geçmezse, davayı tehlikeye atacaktı. Gün ışımadan önce yola düşen yüz kadar madenci, arkadaşlarını beklemek üzere gürgen ağaçlarının altına saklanmak zorunda kalmıştı. Etienne, akıl danışmak için yanına çıktığında, Suvarin omuz silkti; bir

manga gözüpek adamın, bir orduya bedel olduğunu söyledi. Sonra, önündeki açık kitaba döndü yine, onlara katılmak istemiyordu. Montsou'yu yakıp yıkarak her şeyi bir anda kolayca çözmek varken, işi duygusallığa döküyorlardı! Etienne, bahçe yolundan çıkarken Rasseneur'ün demir sobanın başında sapsarı bir suratla oturduğunu, sırtından hiç eksik etmediği o kapkara giysisiyle daha da heybetli görünen karısının da, kocasını sert sözlerle ama yumuşak bir tavırla azarladığını gördü.

Maheu, söz sözdür, tutulmalı, diyordu. Bu buluşmanın kutsallığı vardı. Gelgelelim, gece, hepsinin ateşini küllendirmişti. Maheu, tatsız olayların patlak vermesinden korkuyor, abuk subuk bir iş yapmamaları için arkadaşlarını engellemek üzere ormana gitmeleri gerektiğini söylüyordu. Maheude, başını sallayarak kocasına hak verdi. Etienne, kimsenin canını yakmadan, aklıbaşında devrimciler gibi davranmaları gerektiğini yineleyip duruyordu. Yola çıkmadan önce, dün Mouquette'ın verdiği ekmekten payına düşeni yemedi, ama ısınmak için üst üste üç kadeh cin içti, hatta matarasını da doldurdu. Alzire, çocuklara bakmak üzere evde kalacaktı. Bonnemort Baba, bir gün önce dünyanın yolunu teptiği için bacakları tutulmuş, yatağa çakılıp kalmıştı.

Önlemi elden bırakmayıp, yola hep birlikte çıkmadılar. Jeanlin çoktan toz olmuştu. Maheu'yle Maheude, Montsou'ya saparken, Etienne de arkadaşlarıyla buluşmak üzere ormana yöneldi. Yolda bir grup kadınla karşılaştı. Arlarında Brûlé ile Levaque kadın da vardı. Yürürken, Mouquette'in getirdiği kestaneleri yiyorlar, midelerini tutsun diye kabuklarını da yutuyorlardı. Etienne, orman da kimseyi bulamadı,arkadaşları çoktan Jean-Bart'ın yolunu tutmuştu bile. O zaman koşmaya başladı ve tam Levaque'la yüz kadar madenci ocağın avlusuna girerken yetişti. Her yönden akın akın madenci sökün ediyordu. Maheu'ler anayoldan, kadınlar tarlalardan geliyor; başlarında bir önder, ellerinde silah olmaksızın, darmadağınık bir insan seli halinde, taşan bir suyun toprağın doğal eğimlerini izleyişi gibi, oraya akıyorlarlardı. Etienne'in gözü, bir asma köprünün üstüne yerleşerek olacakları izlemeye hazırlanan Jeanlin'e ilişti. Daha hızlı koştu, ka-

labalığın en başındakilerle birlikte içeri girdi. Sayıları üç yüzü bulmuştu.

Kayıt odasına giden merdivenin başında Deneulin görününce, kalabalıkta bir duraklama oldu.

Deneulin, bağırarak:

«Ne istiyorsunuz?» diye sordu.

Kızlarının gülerek kendisine veda ettikleri araba gözden kaybolunca, yeniden pirelenip ocağa dönmüştü. Ama her şey tıkırındaydı; işçiler kuyuya inmişti, dolup boşalan vagonlar vızır vızır işliyordu. Deneulin'in içi rahatlamıştı; tam başçavuşla çene çalmaya başlamıştı ki, grevcilerin sökün ettiğini bildirmişlerdi. Alelacele ayıklama hangarının penceresine koşmuştu. Avluyu dolduran ve giderek artan direnişçi kalabalığı karşısında elinden pek bir şey gelmeyeceğini hemen kavramıştı. Dört bir yanı açık binaları nasıl savunacaktı? Çevresine taş çatlasa kendi adamlarından yirmi kadar işçi toplayabilirdi. Mahvolmuştu.

Bozuntuya vermediği bir öfkeyle sapsarı kesilmiş, başına gelecekleri kahramanca göğüslemek için kendini zorlayarak, yeniden:

«Ne istiyorsunuz?» diye sordu.

Kalabalıkta bir dalgalanma oldu, bir takım homurtular yükseldi. Sonunda Etienne, kalabalığın arasından öne çıktı:

«Bakın bayım,» dedi. «Size zarar vermeye gelmedik. Ama her yerde işin durdurulması gerekiyor.»

Deneulin, düpedüz azarladı:

«Ocağımdaki işi durdurursanız, bana iyilik mi etmiş olacağınızı sanıyorsunuz?» dedi. «Beni sırtımdan vurmakla ne farkı var bunun?.. Evet, işçiler aşağıda çalışıyor, siz cesedimi çiğnemedikçe de yukarı çıkmayacaklar!»

Su sert sözler homurtuyla karşılandı. Maheu, saldırmak üzere öne atılan Levaque'ı zaptetmeye çalışırken Etienne hâlâ dil döküyor, başlattıkları devrimci hareketin yasal olduğuna Deneulin'i inandırmaya çalışıyordu. Ama adam, çalışmak da bir haktır diye diretiyordu. Hem böyle saçmasapan konularda tartışmak istemiyordu; kendi ocağında ancak kendi borusu öterdi, bu

alçaklar sürüsüne haddini bildirmek için birkaç jandarma bulundurmamıştı, işte buna yanıyordu!

«Evet, tüm suç benim, bu başıma gelenler bana az bile! Sizin gibi ayaktakımına güzellikle davranılmaz, ancak, zordan anlarsınız siz. Hükümet de kalkmış, gözünüze girmek için size birtakım ödünler veriyor, oysa bilmiyorlar ki, elinize silah geçti miydi önce onları devireceksiniz!..»

Etienne, öfkeden zangır zangır titriyor, ama hâlâ kendini tutuyordu. Sesini alçalttı.

«Rica ederim bayım, emir verin de işçileriniz yukarı çıksınlar. Korkarım arkadaşlarımı daha fazla dizginleyemem. Büyük olayların önüne geçmek sizin elinizde.»

Defolup gidin karşımdan! Kendinizi ne sanıyorsunuz? Benim işçim değilsiniz, kim oluyor da benimle pazarlık etmeye kalkıyorsunuz?.. Burası dağ başı mı ki, böyle orayı burayı soymak için haydutluk yapıyorsunuz!»

Deneulin'in sesi, şimdi, bağırışmalarla, küfürlerle bastırılıyordu; özellikle kadınlar hakaretler yağdırıyordu. Adam, hâlâ kuyruğu dik tutmaya çalışıyor, buyurgan yüreğini rahatlatan bu konuşmayla içini dökmeye devam ediyordu. Mademki, öyle de olsa böyle de olsa, ocağına incir dikilecekti, alttan almayı ödleklik sayıyordu. Bu arada kalabalık daha da artıyordu, şimdi beş yüze yakın direnişçi kapılara dayanmıştı. Deneulin neredeyse kimvurduya gitmek üzereydi, o sırada maden başçavuşu bir asılışta geri çekti onu:

«Lütfen efendim!.. N'olur yapmayın, yoksa kan dökülecek. Boş yere adam öldürmenin ne yararı var?»

Deneulin çırpınarak direniyordu, kalabalığa son bir kez daha kafa tuttu:

«Sizi haydut sürüsü! Yeniden güçlendiğimiz zaman görürsünüz gününüzü!»

Adamları, apar topar alıp götürdüler. Bir itişme oldu, kalabalığın ön sıralarında bulunanlar merdivenlere sürüklendiler, korkuluklar yıkılmıştı. Kadınlar cıyak cıyak bağırarak erkekleri itiyor, ortalığı velveleye veriyordu. Sürgüsü çekilmeden, kapalı duran kapı hemen açıldı. Ama merdivenler öyle dardı ki, en ge-

rideki kuşatmacılar öteki girişleri kullanmayı akıl edemeseler, merdiven ağzında sıkışıp kalan kalabalık uzun süre içeri giremeyecekti. Bir anda, baraka, ayıklama hangarı, kazan daireleri, her yer insanlarla dolup taştı. Beş dakika içinde tüm ocağı ellerine geçirmişlerdi; kendilerine direnen işverene haddini bildirmiş olmanın verdiği coşkunlukla yumruklarını sallaya sallaya, haykırışlar arasında işletme'nin üç katını da işgal etmişlerdi.

Maheu, korkmuş ve Etienne'e:

«Allah vere de adamı öldürmeseler,» diye bağırmıştı.

Sonra hemen ilk saldırıya geçen grubun arasına doğru koşmuştu. Etienne de onunla birlikte koşmuştu. Deneulin'in, çavuşların odasında, güvenlikte olduğunu anlayınca:

«Ne yapalım?» dedi. «Kabahat bizde değil ki! Gördün işte, herif kaçığın teki!»

Ama, kendini öfkeye kaptırmayacak kadar sakindi, yalnızca kaygılanıyordu. Ayrıca, kalabalığın dizginlerini elinden kaçırdığını, daha önce belirlenen soğukkanlı isteklerin dışına taşarak gemi azıya aldıklarını görünce, önderlik gururu da zedelenmişti. Boşu boşuna, arkadaşlarını sakin olmaya çağırıyor, gereksiz yere şiddet göstererek düşmanlarının ekmeğine yağ sürmemelerini söylüyordu.

Brûlé Kadın:

«Kazanları!» diye haykırıyordu. «Kazanları söndürelim!»

Eline bir eğe geçiren Levaque, bunu kılıç gibi sallıyor, kalabalığın patırtısını bastıran bir sesle bağırıyordu:

«Halatları keselim! Halatları keselim!»

Az sonra, herkes aynı sözü yineliyordu; yalnız, Etienne'le Maheu, şaşkın bir halde hâlâ karşı çıkıyor, onca hengâme arasında laf anlatmaya çalışıyor, ama bir türlü kalabalığı susturamıyorlardı. En sonunda, Etienne:

«İyi ama aşağıda insanlar var arkadaşlar!» diyebildi.

Kızılca kıyamet kopuyor, her kafadan bir ses çıkıyordu:

«Onlar da inmeseydiler!.. Oh olsun alçaklara!.. Evet, evet, cehennemin dibine kadar yolları var!.. Hem merdiven var, ordan çıkarlar!»

Merdivenleri inatla kafaya taktıklarını görünce Etienne bo-

yun eğmek zorunda kaldı. Ama çok daha büyük bir felaketi engellemek üzere makine dairesine koştu; kuyunun üstünde, törpülenen çelik halatlar korkunç ağırlıklarıyla aşağı düşüp her şeyi ezmesin diye, asansörleri yukarı çıkarmak istiyordu. Makinistle birkaç gündüz işçisi, çoktan sırra kadem basmıştı; Levaque'la iki arkadaşı dişli çarkın bulunduğu demir kuleye tırmanırken, Etienne hemen hareket koluna yapışıp asıldı. Kafesli asansörler sürgülü yataklara henüz oturmuştu ki, çelik halatları kemiren eğenin keskin gıcırtısı işitildi. Büyük bir sessizlik çökmüştü, ortalıkta yalnızca eğenin gıcırtısı işitiliyordu şimdi. Herkes başını kaldırmış, heyecan içinde bakıyor, halatların kesilişini izliyordu. İlk sırada duran Maheu, sanki eğe, bir daha asla inilmemesi için, bu sefalet çukurlarından birinin çelik halatını kemirmekle, çektikleri çileye son verecekmiş gibi, içini yabanıl bir sevincin kapladığını hissediyordu.

Bu sırada Brûlé Kadın çığlıklar atarak barakanın merdivenlerine dalmıştı:

«Kazanları söndürelim! Kazanlara! Kazanlara!»

Kadınlar onun arkasına takıldılar. Maheude de erkekleri dizginletmeye çalışan kocası gibi, ortalığı yakıp yıkmalarına engel olmak için kadınların ardından koştu. En sakinleri oydu; insan yıkıp dökmeden de hakkını arayabilir diye düşünüyordu. Kazan dairesine girdiğinde, kadınların, iki ateşçiyi çoktan kovmuştu; kocaman bir kürek kapan Brûlé Kadın, ocaklardan birinin önüne çömelmiş, alevli kömürleri tuğla kaplı döşemeye çalakürek döküyor, kömürler döküldüğü yerde kapkara dumanlar çıkararak yanmaya devam ediyordu. Beş jeneratöre ayrılmış on ocak vardı. Öbür kadınlar da öteki ocakların başına üşüştü: Levaque Kadın küreğe iki eliyle sımsıkı yapışmış; Mouquette, tutuşmasın diye eteğini toplamıştı; hepsi bu cehennem kazanlarından yansıyan alevlerle yanakları al al parlayarak, kanter içinde, saç baş darmadağınık, didinip duruyordu. Döşemedeki kor yığınları büyüyor, korkunç sıcaklık kazan dairesini çatırdatıyordu.

Maheude:

«Yeter!» diye bağırdı. «Baraka tutuşacak.»

Brûlé Kadın:

«Tutuşursa tutuşsun!» dedi. «O zaman çok daha iyi olur... Oh olsun! Eninde sonunda kocamın ölümünü ödetirim demiyor muydum ben, al işte!»

O sırada, Jeanlin'in çınlayan sesi işitildi:

«Dikkat! ateşi söndürüyorum! Kazanları boşaltıyorum ona göre!»

Herkesten önce gelip kalabalığın arasına dalmış, ortalık karışınca zevkten dört köşe olmuş, zarar verecek bir şey bulmak için fellik fellik aranmıştı; sonunda, boşaltma musluklarını açmak gelmişti aklına. Buhar, silah patlamasını andıran bir gürültüyle püskürdü, kazanların beşi birden fırtına gibi bir cayırtıyla kulakları sağır edercesine boşaldı. Ortalığı buhar kapladı. Yerdeki ateşler kararıyordu; kadınlar, kesintili hareketler kımıldayan birer karaltıya dönüşmüştü. Bembeyaz buhar girdaplarının arkasında, yalnızca sahanlığın üstüne çıkmış olan çocuk açık seçik görünüyordu; keyfine diyecek yoktu, böyle bir kasırga yaratmış olmanın sevinciyle ağzı kulaklarındaydı.

Bu durum on beş dakika kadar böylece sürdü. Kömür yığınlarını iyice söndürmek için birkaç kova su dökmüşlerdi üstüne; yangın tehlikesi kalmamıştı. Ama kalabalığın öfkesi yatışacağı yerde, büsbütün zıvanadan çıkıyordu. Erkekler birer çekiç kapmış, kadınlar da ellerinde demir çubuklarla aşağı iniyor; jeneratörleri kırmaktan, makineleri parçalamaktan, ocağı yıkmaktan söz ediyorlardı.

Durumu öğrenen Etienne hemen Maheu'yle birlikte olay yerine koştu. Öc alma taşkınlığı ona da bulaşmış, giderek o da çileden çıkmıştı. Yine de karşı koymaktan geri durmuyor; çelik halatlar kesildiğine, ocaklar söndürüldüğüne, buhar kazanları boşaltıldığına göre, kısacası bundan böyle çalışma olanağı kalmadığına göre, artık sakin olun diye yalvarıp yakarıyordu. Ama kimsenin ona kulak astığı yoktu, herkes bildiğini okuyordu. Derken, dışarda, ocak ağzının küçük, basık kapısı önünde bağrışmalar yükseldi:

«Kahrolsun hainler!.. Yuh size alçaklar!.. Pis herifler! Yuh!»

Kuyudaki işçiler çıkmaya başlamıştı. İlk çıkanların günışığından gözleri kamaşmıştı, aval aval durup gözlerini kırpıştırı-

yorlardı. Sonra, direnişçi dizisinin önüne çıkıp, kaçmaya çalışarak anayola yöneldiler.

«Kahrolsun hainler! Yuh olsun kalleşlere, kardeş olacaklar bir de!»

Tüm grevciler oraya toplanmıştı. Üç dakika içinde binalarda kimsecikler kalmadı. Montsou'lu beş yüz işçi çift sıra halinde dizildi, madene inerek verdikleri söze ihanet eden Vandame döneklerini, oluşturdukları insan koridorundan geçmek zorunda bıraktılar. Lime lime giysileriyle yüzleri gözleri çamura bulanmış bir işçi bacanın kapısında göründüğü anda, yuh sesleriyle, acımasızca alaylarla karşılanıyordu: Yuh! Şuna bakın, bir karış boyuna bakmadan ne haltlar yiyor vay göttenbacaklı vay! Hele şuna bak: Burnunu Volcan'daki karılar yemiş besbelli! Ya bu herif? Gözündeki yağla on kiliseye mum yapılmazsa ben de ne olayım! Ulan bunda da kıç mıç hak getire, fasulye sırığı gibi kerata!.. Sersem sepelek dışarı fırlayan, memeleri göbeğinde, göbeği dizinde tostoparlak bir sürücü kız büyük bir kahkaha kopmasına yol açtı. El atmaya kalkanlar çıkıyor, alayların dozu giderek artıyor, acımasızca düşmanlığa dönüşüyordu; neredeyse yumruklar konuşmaya başlayacaktı. Bu arada, kuyudan çıkan zavallılar tir tir titreşiyor, küfürleri sessizce sineye çekiyor, her an inecek bir yumruğu gözucuyla kollayarak geçip gidiyor, avludan çıkar çıkmaz da kurtulmanın sevinciyle hemen tabanları yağlıyordu.

Etienne:

«Çık çık bitmiyor be!» dedi. «Daha kaç kişi var aşağıda?»

Çıkanların ardı arkası kesilmeyince küplere binmişti; bunlar, çavuşların ve açlığın baskısıyla kuyuya inip çalışan üç beş kişiden ibaret değildi! Jean-Bart'ın neredeyse tüm işçisi toptan aşağı indiğine göre, demek ki ormanda düpedüz yalan söylemişlerdi. Birden küçük dilini yutacakmış gibi oldu: Kapının eşiğinde Chaval'i görmüştü:

«Tuh sana! Bizimle böyle mi buluşacaktın?»

Küfür yağmuru başladı, hainin üstüne saldırmak için itişip kakışanlar oldu. Bu da ne demek oluyordu yanı? Bir gün önce

kendileriyle birlikte yemin ediyor, şimdiyse ötekilerle birlikte madende çalışırken karşılarına çıkıyordu! Herif düpedüz dalga geçiyordu anlaşılan!

«Tutun şu hergeleyi de kuyuya atalım! Tutun şunu! Kuyuya!»

Chaval'in ödü kopmuş, beti benzi atmıştı, kemküm ediyor, durumu açıklayacak bir neden göstermeye çalışıyordu. Kalabalığın öfkesi, şimdi Etienne'e de bulaşmıştı, kendinden geçmişçesine avaz avaz bağırarak adamın sözünü ağzına tıkadı:

«Madem bizimle birlikte olacaktın, ol o zaman! Hadi bakalım, yürü, eşşek herif!»

O sırada kopan yeni bir bağrışmayla sözü yarıda kaldı. Kapıda şimdi de Catherine gözükmüştü; güneşin parlak ışıkları gözlerini kamaştırmış, kendini birdenbire gözü dönmüş kalabalığın önünde bulunca korkmuştu. Yüz iki merdiven tırmanmaktan bacakları kesilmiş, avuçlarına kan oturmuştu; soluk soluğa dikildiği sırada, Maheude kızını gördü, yumruğunu sallayarak üstüne atıldı:

«Ah kahpe ah! Sen de indin ha!» Anan açlıktan geberirken sen o pezevengin uğruna hepimizi satıyorsun demek?»

Maheu, karısının koluna yapışarak vurmasına engel oldu. Ama kendisi de kızı tartaklıyor, karısı gibi o da zehir zemberek laflarla azarlıyordu. İkisi de kendinden geçmiş, herkesten daha çok, avaz avaz bağırıyordu.

Catherine'i görmek, Etienne'i büsbütün kudurtmuştu:

«Hadi arkadaşlar, öbür ocaklara gidiyoruz!» dedi. «Sen de bizimle geleceksin pis herif!»

Chaval, soyunma barakasından tahta pabuçlarını almaya, soğuktan donan omuzlarına yün kazağını geçirmeye ancak fırsat bulabildi. Hepsi ite kaka sürüklüyor, aralarında koşmaya zorluyordu onu. Catherine de korkudan afallamıştı; pabuçlarını hemen giydi, soğuklar bastırdı bastıralı giymeye başladığı yıpranmış erkek ceketini sırtına geçirip düğmelerini ilikledi; apar topar sevgilisinin ardından koştu; onu yapayalnız bırakmak istemiyordu, çünkü mutlaka öldüreceklerdi yoksa.

Jean-Bart, iki dakikada boşalıverdi. Eline bir boru geçiren Jeanlin, sığır sürüsünü toplar gibi, boğuk seslerle öttürüyordu.

Kadınlar, Brûlé Kadın, Levaque Kadın, Mouquette, rahat koşabilmek için eteklerini toplamışlardı. Levaque da elindeki baltayı, bando şefi gibi sallıyordu. Öteden beriden durmaksızın başkaları katılıyordu kafileye; sayıları bini bulmuş, yatağından taşmış bir sel gibi yine akın akın yola koyulmuşlardı. Çıkış kapısı çok dardı, tahtaperdeleri yıkıp geçtiler.

«Ocaklara! Kahrolsun hainler! Çalışmaya son!»

Ve Jean-Bart ansızın derin bir sessizliğe gömüldü. Artık ne ses vardı, ne nefes. Deneulin, çavuş odasından çıktı, bir el hareketiyle arkasından gelmemelerini söyledikten sonra tek başına madende dolaşmaya başladı. Yüzü soluk ama kendisi epey sakindi. Önce kuyunun başında durdu, başını kaldırıp kesilen çelik halatlara baktı. Kopuk uçlar işe yaramaz bir durumda öylece sallanıyordu. Eğenin dokunduğu yerler, kapkara yağ lekeleri arasında taptaze yaralar gibi pırıl pırıl parlıyordu. Sonra makine dairesine çıktı; felç olmuş koskocaman bir kolu andıran hareketsiz piston koluna uzun uzun baktı, soğumuş metale dokundu, bir cesede dokunmuşçasına tepeden tırnağa ürperdi. Sonra kazan dairesine indi, ağzına kadar açık sönmüş ocakların önüsıra yavaş yavaş yürüdü, jenaratörlere ayağının ucuyla vurdu, çıkardıkları kof tıngıltıyı dinledi. İşte bu kadardı! Sıfırı tüketmiş, mahvolmuştu. Çelik halatlar onarılsa, kazanlar yeniden yakılsa bile, işçiyi nereden bulacaktı? Grev on beşgün daha sürdü mü, bu iflas demekti. Gelgelelim bu su götürmez felâket karşısında, Montsou'lu çapulculara kin duymuyordu artık; bu suçta herkesin payı vardı; kökü yüzlerce yıla dayanan genel bir yanılgıydı bu. Şurası kesindi ki, bunlar vahşi insanlardı, ama okuma yazma bilmeyen, açlıktan ölen insanlardı.

IV

İşçi kalabalığı, solgun kış güneşi altında, buzdan bembeyaz kesilmiş düz ovada sel gibi akıyor, yoldan pancar tarlalarına doğru taşıyordu.

Etienne, Fourches-aux-Boeufs'den sonra dizginleri yeniden ele almıştı. Hem yürüyor, hem de buyruklar yağdırarak yürüyüşe çekidüzen veriyordu. Jeanlin, borusuyla vahşi bir hava tutturarak en başta koşuyordu. Kadınlar da en ön sıralardaydı, kimileri sopalarla silahlanmıştı; Maheude, vaat edilmiş adalet ülkesini görmek istercesine ışıl ışıl yanan yırtıcı gözlerle uzaklara bakıyordu. Brûlé Kadın, Levaque Kadın ve Mouquette, sırtlarında lime lime giysilerle, savaşa giden askerler gibi bacaklarını açarak rap rap adımlar atıyordu. Bir terslik olur da, karşı karşıya kalınırsa, jandarmalar kadınlara el kaldırabilirler miydi, bilinmez. Erkekler, giderek genişleyen karmakarışık bir kuyruk halinde arkalarından geliyordu, kimisinin elinde demir çubuklar vardı; keskin ağzı güneşte pırıl pırıl parlayan baltasıyla Levaque, başı çekiyordu. Ortada yürüyen Etienne, Chaval'i gözünün önünden ayırmıyor, hep önden yürümeye zorluyordu. Maheu ise, erkeklerin arasındaki tek kadın olan Catherine'a arasıra kaygılı bakışlar atarak Etienne'in hemen ardından yürüyordu; kız, bir zarar vermesinler diye ısrarla sevgilisinin yanında yürüyordu. Rüzgâr, başı açık olanların saçlarını dağıtıyor, Jeanlin'in çığlık çığlığa öten borazanına uygun adım yürüyen ve tahta pabuçlarıyla dört nala giden bir sürü gibi takırtılar çıkaran insanların gürültüsünden başka bir ses işitilmiyordu.

Ama birdenbire yeni bir çığlık yükseldi:

«Ekmek istiyoruz! Ekmek! Ekmek!»

Öğlen olmuş, altı haftadır süren grevin yarattığı açlık, kırlar ortasındaki koşunun etkisiyle başlarına vurmuştu. Sabahleyin yedikleri bir iki lokma ekmeği, Mouquette'in verdiği kestaneleri çoktan öğütmüşlerdi; mideler şimdi kazınıyor, hainlere duyulan öfkeye bir de açlık acısı ekleniyordu.

«Ocaklara! Çalışmaya son! Ekmek isteriz!»

Evdeyken payına düşeni yemek istemeyen Etienne'in de dayanılmaz bir biçimde içi kıyılıyordu. Gerçi gıkı çıkmıyordu, ama arasıra eli bilinçsizce matarasına gidiyor, birkaç yudum cin içiyordu. İçerken öyle ürperiyordu ki, işin sonunu getirebilmek için buna muhtaç olduğunu sanıyordu. Yanakları yanıyor, göz-

leri alev saçıyordu, ama hâlâ aklı başındaydı, gereksiz şiddet gösterilerinin önünü almak istiyordu.

Joiselle yoluna geldikleri sırada, patronuyla kişisel hesabı bulunduğu için aralarına katılmış olan Vandame'lı bir kazmacı, kalabalığı sağa saptırmak için bağırmaya başladı:

«Gaston-Marie'ye! Tulumbayı kıralım! Jean-Bart'ı su basıp yıkılsın!»

Kendini bu öneriye kaptıran kalabalık, Etienne'in tüm karşı koymalarına karşın, çoktan sağa doğru sürüklenmeye başlamıştı bile. Etienne, yalvarıp yakarıyordu, galerileri yakıp yıkmakla ellerine ne geçecekti? İşverenlere duyduğu amansız öfkeye karşın, bu durum emekçi yüreğini isyan ettiriyordu. Maheu de, hınçlarını bir makine parçasından çıkarmayı yersiz buluyordu. Hâlâ intikam diye bağırıp çağıran kazmacının sesini bastırmak için Etienne daha yüksek sesle haykırmak zorunda kaldı:

«Mirou'ya gidelim! Orada hainler hâlâ çalışıyor! Mirou'ya! Mirou'ya!»

Elini sallayarak kalabalığı soldaki yola yöneltti. Jeanlin, yine başa geçmiş, borusunu daha yüksek perdeden çalıyordu. Sola saparken kalabalıkta büyük bir dalgalanma oldu, Gaston-Mari,e şimdilik paçayı kurtarmıştı.

Dört kilometrelik Mirou yolunu, uçsuz bucaksız ovada koşakoşa yarım saatte aldılar. Kanal, bu yörede ovayı buzdan bir şerit gibi ikiye ayırıyordu. Ufuk çizgisine doğru, denize dalarcasına göz alabildiğine uzanan ovanın dümdüz tekdüzeliğini, yalnızca kanal boyundaki, kırağı tutmuş yapraksız dallarıyla koskocaman şamdanları andıran çıplak ağaçlar bozuyordu. Montsou ve Marchiennes, küçük tümsekler arkasında kaldıkları için, geriye engin bir boşlukla uzanıp giden çıplak ova kalmıştı yalnız.

Mirou'ya geldiklerinde, ayıklama hangarına uzanan asma köprünün üstünde duran bir çavuş karşıladı onları. Montsou'lu işçilerin en emektarı olan Quandie Baba'yı tanımayan yoktu. Saçı sakalı bembeyaz olmuş bu yetmişlik ihtiyar, madenciler arasında bir sağlık timsali olarak gösterilirdi.

«Burada ne arıyorsunuz, keratalar?» diye bağırdı.

Kalabalık, zınk diye durdu. Bu bir işveren değil, bir arkadaştı; sevip saydıkları için bu yaşlı adam karşısında durmuşlardı.

Etienne:

«Madende çalışanlar var,» dedi. «Çıkar şunları!»

Quandieu Baba:

«Elbette, çalışanlar var,» dedi. «Altı düzine kadarcık bir şey... Ötekiler sizin korkunuzdan madene inmedi, çapulcu herifler!.. Ama bakın, söylemedi demeyin sonra, ben sağ oldukça tek bir adam bile yukarı çıkamaz!»

Kalabalıktan homurtular yükseldi, erkekler, kadınları itip kakarak ön saflara çıktılar. Yaşlı çavuş, köprüden çabucak aşağı inmiş, kapıyı tutmuştu.

O zaman, Maheu, işe karıştı:

«Dinle babalık, bunu yapmaya yerden göğe kadar hakkımız var. Arkadaşları bizimle güçbirliği yapmaya zorlamazsak, grevi nasıl başarıya ulaştırırız?»

Yaşlı adam, bir an sustu. Dayanışma konusundaki bilgisizliği, aslında Maheu'nünkinden farksız değildi. Sonunda, karşılık verdi.

«Hakkınız olabilir, ben ona karışmam... Ben yalnızca aldığım emri bilirim... Şimdi burada yalnızım. Madendekiler saat üçe kadar çalışmak üzere kuyuya indiler ve saat üçe kadar da çalışacaklar, işte o kadar!»

Son sözcükler yuh sesleri arasında eriyip gitti. Gözdağı verircesine sıkılı yumruklarını uzatıyor, kadınlar bile burnunun dibinde hırsla soluyarak bağırıp çağırıyordu. Ama yaşlı adam bana mısın demeden, başını dik tutuyor, kar gibi saçı ve sakalıyla kapının önünden kıpırdamıyordu. Gözünü budaktan sakınacak gibi değildi, tüm gürültüyü bastıran gümbürtülü bir sesle herkesten daha çok bağırıyordu:

«Evellallah kimseye adım attırtmam buradan!.. Yerle gök bir olsa çelik halatlara dokundurtmam, geberirim daha iyi... Üstüme gelmeyin bak, yoksa hepinizin gözü önünde kendimi kuyuya atıveririm!..»

Bir uğultu oldu, kalabalık korkuyla geri çekildi. Yaşlı adam devam ediyordu:

«Hâlâ anlamayan bir kalınkafalı var mı?.. Bende sizin gibi işçiyim yahu! Buraya göz kulak olmamı söylediler, ben de oluyorum işte!»

Kuyunun dibinde geçirdiği yarım yüzyıllık iç karartıcı yaşantıdan sonra gözlerinin feri sönmüş, bir emir kulu anlayışıyla saatlerce görev yapmaya alışmış Quandieu Baba'nın darkafası bundan öteye gidemiyordu işte. Heyecanlanan arkadaşları öylece durmuş ona bakıyorlardı; ihtiyarın söyledikleri onlara hiç de yabancı gelmiyor, o askerce itaatin tehlike karşısında kardeşçe yardımlaşmanın ve boyun eğme duygusunun içlerinde yeniden uyandığını hissediyorlardı.

Quandieu Baba, onların hâlâ bocaladıklarını sanarak üsteledi:

«Hepinizin gözü önünde kendimi kuyuya atarım bak!»

Kalabalıkta büyük bir kaynaşma oldu. Hepsi arkasını dönmüş, tarlalar ortasında uzayıp giden yolda yeniden koşmaya başlamıştı. Yine haykırışlar yükseliyordu:

«Madeleine'e! Crévecoeur'e! Çalışmaya son! Ekmek, ekmek!»

O sırada kalabalığın ortasında bir karışıklık oldu. Söylediklerine göre, fırsattan yararlanmak isteyen Chaval sıvışmaya kalkışmıştı. Etienne, adamın kolundan yakalamış, böyle bir hainlik yaparsa kemiklerini kıracağını söyleyerek gözdağı veriyordu. Chaval çırpınıyor, öfkeyle karşı koyuyordu:

«Nedir bu yaptığınız yahu! Özgür değil miyim? Bir saattir donuyorum, yıkanmam gerek. Bırak şu kolumu!»

Gerçekten de, terle karışarak vücuduna yapışan kömür tozları canını yakıyor, sırtındaki yün kazak da soğuktan korumuyordu artık.

Etienne:

«Yürü hadi,» diye karşılık verdi. «Yoksa seni öyle bir yıkarız ki! Kan istiyoruz diye ortalığı velveleye vermeseydin sen de!»

Durmadan koşuyorlardı. Etienne hâlâ dayanan Catherine'e döndü. Kızı böyle yanıbaşında, sırtında eski püsküt erkek ceketi ve çamurlara bulanmış pantolonuyla soğuktan tir tir titreyerek çaresiz bir halde görmek yüreğini sızlatıyordu. Yorgunluktan

perişan olmuştu ama yine de koşmaktan geri kalmıyordu. Sonunda:

«İstersen sen gidebilirsin,» dedi.

Catherine, duymazlıktan geldi. Etienne'in gözleriyle karşılaşan gözleri bir sitem ateşiyle bir an için çakmak çakmak oldu. Sonra yine koşmaya devam etti. Erkeğini yüzüstü bırakmasını neden istiyordu? Evet, Chaval kaba olmasına kaba biriydi, hatta kimi zaman onu dövüyordu bile. Ama ne de olsa onun erkeğiydi, kendisine sahip olan ilk erkekti; böyle, bin kişinin üstüne çullanmasına içerliyordu. Chaval'i çok sevdiğinden değil, sırf gururuna yediremediği için savunuyordu.

Maheu, sert bir tavırla:

«Defol git şurdan!» diye bağırdı.

Babasının bu emri bir an için yavaşlamasına yol açtı. Titriyordu, ağlamaklı olmuştu. Sonra, korkmasına karşın yine hızlanarak eski yerini aldı. O zaman kendi haline bıraktılar onu.

Topluluk, Joiselle yolunu geçti, bir süre Cron yolunu izledikten sonra Couqny'ye yöneldi. O yönde fabrika bacaları tüm ufku dümdüz çizgiler halinde kaplıyor; kereste hangarları, tuğla ocakları geniş ve tozlu pencereleriyle yolun iki yakası boyunca uzanıp gidiyordu. Birbiri ardından iki işçi mahallesinin, önce yüz seksenler, sonra Yetmiş Altılar Mahallesi'nin basık evleri önünden geçtiler. Boru sesini ve bağırış çağırışları duyan mahalleliler dışarı fırlıyor, kalabalıkla birlikte koşmaya başlıyordu. Madaleine'in önüne geldiklerinde sayıları bin beş yüze ulaşmıştı. Yol, tatlı bir eğimle aşağı uzanıyordu. Uğultular çıkaran direnişçi kalabalığı cüruf yığınının yanından dolaşarak madenin avlusuna doluştu.

O sırada saat ikiydi. Ama durumu öğrenen çavuşlar, işçileri erkenden madenden çıkarmışlardı. Kalabalık, madene ulaştığında ocaktaki işçi çıkışı sona ermek üzereydi; aşağıda kalan son yirmi işçi de o sırada kafesli asansörle yukarı çıktı. Ve çıkar çıkmaz kaçışmaya başladılar; direnişçiler, adamları taşa tutmuştu. İkisini evire çevire dövdüler, birinin üstünü başını yırttılar. Bu kovalamaca, araç gereci kurtarmış, ne çelik halatlara ne

de kazanlara dokunulmuştu. Direnişçi alayı şimdi uzaklaşmaya, bitişik ocağa yönelmeye başlamıştı.

Yakındaki bu ocak, Crevecoeur, Madeleine'e beş yüz metre uzaklıktaydı. Direnişçiler, işçileri tam ocaktan çıkarlarken yakalamıştı. Kadınlar, burada sürücü kızlardan birini yakalayıp kıyasıya dövmeye başladı; kızın pantolonu yırtıldı, kıçı başı ortaya çıktı. Katarcı oğlanlar tokatlandı. Kazmacılar, sille tokat dövülüyor, ağızları burunları kan içinde, çil yavrusu gibi kaçışıyorlardı. Herkesin aklını başından alıp zıvanadan çıkaran ve ta eskilere dayanan o öc alma gereksinmesinin çılgınca şiddeti giderek artıyor, hainlerin ölümünü isteyen, sömürülen emeğin kinini, ekmek isteyen aç midelerin gurultusunu dile getiren haykırışlar yükseliyor, sonra genel uğultu içinde boğulup gidiyordu. Çelik halatları kesmeye başladılar, ne var ki eğe kördü; şimdi ileri, durmadan ileri gitmeye can atan kalabalık, bu işin uzun sürmesi yüzünden sabırsızlanmaya başlamıştı. Kazan dairesindeki tahliye musluklarından birini kırdılar; ocaklara boca edilen kovalar dolusu su, demir ızgaraları çatlattı.

Dışarda, Saint-Thomas'ya yürüyelim diye bağıranlar vardı. Burası, en disiplinli ocaklardan biriydi, grev henüz oraya sıçramamıştı; yaklaşık yedi yüz kadar işçi hâlâ çalışıyor olmalıydı; bu durum herkesi çileden çıkarıyordu. Onlara ellerinde sopalarla meydan savaşına çıkar gibi saldıracaklardı, bakalım kim kimin hakkından gelecekti! Bir ara Saint-Thomas'da sabahleyin enayilikleriyle alay ettikleri jandarmaların bulunduğu söylentisi ağızdan ağıza dolaşmaya başladı. Bu haber kimbilir nereden çıkmıştı? Kimse çıkıp bir şey söyleyemiyordu. Ne de olsa Korkmuşlardı, Feutry-Cantel'e gitme kararı aldılar. Yeniden bir çılgınlık nöbetine kapılmışlardı, tahta pabuçlarını takırdatarak bir anda yola fırladılar, bir yandan da «Feutry-Cantel'e, Feutry-Cantel'e!» diye bağrışıyorlardı. Orada da şöyle böyle dört yüz hain olmalıydı, belli ki tam bir şenlik olacaktı! Bu ocak, üç kilometre ötede, Scarpe deresinin yakınlarındaki bir yamacın ardındaydı. Beaugnies yolunun ötesinde, Platrières bayırını tırmandıkları sırada nerden geldiği belli olmayan bir ses, atlı birliklerin belki de Feutry-Cantel de bulunduğunu söyledi.

Bu söz dilden dile yayıldı, koşu yavaşlamıştı; epeydir yollarında taban teptikleri işsizlikle uyuklayan bu topraklarda birdenbire bir panik havası esmeye başladı. Neden. Hiç askerlerle karşılaşmamışlardı? Başına buyruk davranmalarına böylesine gözyumulması tuhaflarına gidiyor, direnişin sertçe bastırılarak cezalandırılacakları korkusuyla huzursuz oluyorlardı.

Yine nerden çıktığı belli olmayan yeni bir buyrukla bir başka ocağa yöneldiler:

«Victoire'a! Victoire'a!»

İyi de, Victoire'da atlı askerler ve jandarmalar yok muydu? Bilen yoktu. Hepsine bir güven duygusu gelmişti, gerisingeri Beaumont yönüne indiler, tarlalar arasından geçerek Joiselle yoluna çıktılar. Yollarını kesen tahta perdeleri yerle bir ederek demiryolunu aştılar. Montsou'ya yaklaştıkça arazideki tümsekler azalıyor, pancar tarlalarının oluşturduğu engin deniz, Marchiennes'in kapkara evlerine doğru göz alabildiğine uzanıyordu.

Bu kez, beş kilometrelik bir yol yürüyeceklerdi. Öyle hırslı yürüyorlardı ki, yorgunluklarını ve yara bere içindeki ayaklarının acısını duymuyorlardı bile. Kafile durmaksızın uzuyor, geçtikleri mahallelerdeki işçilerin katılmasıyla gittikçe büyüyordu. Magache Köprüsü'nden kanalı geçip Victoire'a geldiklerinde sayıları iki bini bulmuştu. Ama bu arada saat çoktan üç olmuş, aşağıda çalışan tek bir işçi bile kalmamıştı. Uğradıkları düşkırıklığını boşu boşuna küfürler savurarak açığa vurdular; öfkelerini, vardiyayı devralmaya gelen tesviyecilerden çıkardılar, adamlara tuğla parçaları fırlattılar. Tesviyeciler tabanları yağladı, ıssızlaşan madeni tümüyle ele geçirmişlerdi. Pataklayacak bir tek hain bile bulamayınca, hırslarını eşyalardan çıkarmaya başladılar. İçlerinde yıllar yılı biriken o zehirli kin çıbanı patlamıştı artık. Yıllarca süren açlık, şimdi birdenbire bir cezalandırma, yakıp yıkma açlığına dönüşmüştü.

Etienne, bir hangarın ardında, bir at arabasına kömür yükleyen işçiler gördü:

«Çabuk basıp gidin oradan!» diye bağırdı. «Bir tek kömür parçası bile çıkmayacak buradan!»

Bu emir üzerine yüz kadar direnişçi hemen saldırıya geçti; kömür yükleyen işçiler tabana kuvvet kaçıştılar. Direnişçiler, atların koşumlarını çözdü, sağrılarına şaplağı yiyen hayvanlar ürkerek kaçtı; işçilerden kimileri de arabayı devirip oklarını kırmaya başladı.

Levaque, elinde baltasıyla asma köprüye saldırdı, ayakları kırmaya çalışıyordu. Ama köprü ayaklarının devrilemeyecek kadar sağlam olduğunu görünce, bu kez avluyu bir baştan öbür başa kesen demiryolundaki rayları sökmeyi düşündü. Maheu, eline geçirdiği demir çubuğu manivela gibi kullanarak dökme demirden yatakları söküyordu. Bu arada Brûlé Kadın da öbür kadınları ardından sürükleyerek lamba odasını ele geçirmişti. Odaya üşüşen kadınlar, sopalarını gelişigüzel sallayarak tüm döşemeyi kırık lambalarla doldurdular. Maheude kendinden geçmişti, o da Levaque Kadın kadar şiddetli darbeler indiriyordu. Hepsinin üstü başı gazyağına bulanmıştı; Mouquette, kahkahalar atıyor, ellerini neşe içinde etekliğine siliyordu. Jeanlin de şaka olsun diye kızın ensesinden aşağı bir lamba gazyağını boşaltıverdi.

Gelgelelim bu öc alma çılgınlığı karın doyurmuyordu. Açlıktan mideleri kazınıyordu. Birden tüm gürültüyü bastıran o tüyler ürpertici çığlık koptu yine:

«Ekmek! Ekmek! Ekmek!»

Victoire'da, eski bir maden çavuşu, bir dükkân işletiyordu. Adam, korkudan dükkânı yüzüstü bırakıp kaçmıştı. Kadınlar lamba odasındaki işlerini bitirdikten, erkeklerse rayları söktükten sonra, dükkâna saldırdılar. Kepenkleri çabucak kırdılar. İçerde ekmek yoktu, yalnızca iki parça çiğ etle bir çuval patates bulabilmişlerdi. Öteye beriye bakarken elli şişe kadar cin buldular; içkiler, kuma dökülmüş su gibi kaşla göz arasında eriyip gidiverdi.

Etienne, boşalan matarasını yeniden doldurmuştu. Açlığın ve içkinin verdiği kötü bir sarhoşluk gitgide başına vuruyor, gözleri kançanağına dönüyor, solgun dudakları arasından bir kurdunkini andıran dişleriyle sırıtıyordu. Bu hayhuy arasında birdenbire Chaval'in toz olduğunu fark etti. Yakası açılmadık bir

küfür savurdu, birkaç kişi sağa sola koştu; kaçağı, bir payanda istifinin ardında Catherine'le birlikte gizlenirken yakaladılar.

Etienne:

«Seni kalleş herif!» diye bağırıyordu. «Okkanın altına gitmekten korkuyorsun değil mi? Tulumbalar kırılsın, makinistler de grev yapsın deyip duruyordun ormanda! Şimdi yan çiziyorsun ha!.. Tamam ulan! Şimdi doğruca Gaston-Marie'ye gidiyoruz, su tulumbalarını kendi ellerinle kıracaksın! Evet, kıracaksın!»

Kafayı bulmuştu artık. Birkaç saat önce kurtardığı tulumbanın kırılmasına şimdi kendisi önayak oluyordu.

«Gaston-Marie'ye! Gaston-Marie'ye!»

Bu öneriyi el çırparak onaylayan kalabalık hemen ileri atıldı; omuzlarından yakalanarak hırpalanan, ite kaka sürüklenen Chaval, kendisini bırakmaları için yalvarıp yakarıyor, habire yıkanmak istediğini söyleyip duruyordu.

Maheu, yeniden Chaval'in ardından koşmaya başlayan Catherine'e:

«Bas git şurdan be!» diye bağırdı.

Catherine, bu kez hiç oralı olmadı, çakmak çakmak gözleriyle babasına şöyle bir baktıktan sonra koşmaya devam etti.

Direnişçi alayı, upuzun bir çizgi halinde yeniden çıplak ovaya daldı. Uzun, dümdüz yollardan, gittikçe genişleyen tarlalar arasından geçerek geldikleri yere dönüyorlardı. Saat dört olmuştu, ufukta batmakta olan güneş, bu coşkulu, bu kıpır kıpır hareketli topluluğun gölgelerini, donmuş toprağa doğru boylu boyunca uzatıyordu.

Montsou'nun çevresinden dolanarak daha yukarıdan yine Joiselle yoluna çıktılar; Fourche-aux-Boeufs dönemecinden geçip yolu uzatmamak için Piolaine malikânesinin bulunduğu yola girdiler. Grégoire'lar, notere uğramak üzere evden ayrılmışlardı, oradan Cécile'i almak için Hennebau'lara gidecek ve akşam yemeğini onlarla yiyeceklerdi. Issız çiftlik, iki yakası ıhlamur ağaçları dizili yolu ve kışın çırılçıplak bıraktığı sebze ve meyve bahçesiyle, uyukluyor gibiydi. Kapalı pencereleri, içerinin sımsıcak havasıyla buğulanmış evde hiçbir hareket yoktu; bu derin ses-

sizlik, içinde yan gelip yattıkları yumuşacık yataklarıyla, yalın ama hiçbir şeyi eksik olmayan sofralarıyla, ev sahiplerinin sürdüğü sakin ve mutlu yaşantıyı yansıtıyor gibiydi.

Kafile durmadan geçiyor, bir yandan da üstüne şişe kırıkları saplanmış koruyucu duvarlar boyunca uzanan demir parmaklıklardan içeri doğru kötü kötü bakışlar fırlatıyordu. O korkunç çığlıklar yine yükseldi:

«Ekmek! Ekmek! Ekmek!»

Bu çığlıklara, ön ayaklarını parmaklıklara dayayarak dişlerini gösteren kızıl tüylü kocaman danimarka cinsi iki köpek, korkunç bir sesle havlayarak karşılık verdi. Aşçı kadın Melanie'le oda hizmetçisi Honorine kapalı bir panjurun ardında duruyorlardı; kopan gürültüyü duyar duymaz koşmuşlar, korkudan sapsarı kesilmiş yüzleriyle ecel terleri dökerek öfkeyle akan insan selini izliyorlardı. Yanıbaşlarındaki bir camın, atılan taşla şangır şungur aşağı indiğini görünce dizüstü yere kapaklandılar, ölesiye korkmuşlardı. Oysa bu taş, Jeanlin'in küçük bir yaramazlığından başka bir şey değildi. Bir sapan yapmış ve oradan geçerken Grégoire'ların hafif yollu hatırlarını sormuştu. Şimdi, borusunu yeniden çalmaya çoktan başlamıştı bile. Yürüyüşçüler, uzaklaşıyor, çığlıkları giderek eriyordu.

«Ekmek! Ekmek! Ekmek!»

Sayıları iki bin beş yüzü bulmuştu; yuvarlandıkça azgınlaşan, önüne çıkanı kırıp döken, ne bulursa silip süpüren bir çığ gibi büyüyerek Gaston-Marie'ye geldiler. Jandarmalar, daha bir saat önce oraya uğramışlar, köylülerin yanıltıcı bilgi vermesi üzerine Saint-Thomas'ya yollanmışlar, telaştan maden ocağına göz kulak olmaları için birkaç nöbetçi bırakmayı bile akıl edememişlerdi. On beş dakika ya geçmiş ya geçmemişti ki, ateşler söndürülmüş, kazanlar boşaltılmış, binalar ele geçirilerek ortalığın altı üstüne getirilmişti. En çok da kafayı su tulumbasına takmışlardı. Kazanlar buharları boşalıp son soluğunu da verince su tulumbaları durmuş, ama bununla yetinmeyen kalabalık sanki canlı birine saldırır gibi üstünde tepinmekte devam etmişlerdi.

Etienne, Chaval'in eline bir çekiç tutuşturarak:

«İlk sen vuracaksın!» dedi. «Hadi bakalım! Ormanda herkesle birlikte yemin eden sen değil miydin!»

Chaval, zangır zangır titriyor, geri çekiliyordu; itiş kakış arasında çekiç elinden düştü, ama ötekiler hiç beklemeden demir çubuklarla, tuğlalarla, artık ellerine ne geçirdilerse, vura vura su tulumbasını parçaladılar. Kimisi vururken ellerindeki sopayı bile kırdılar tulumbanın üstünde. Civatalar fırlıyor, çelik ve bakır bölümler koparılmış organlar gibi ortalığa saçılıyordu. Vargücüyle indirilen bir kazma darbesi tulumbanın dökme demirden gövdesini patlattı, sular dışarı fışkırdı, iyice boşaldı, derken can çekişen bir insan hırıltısı gibi son bir fıkırtı işitildi.

Bu iş de bitmişti; kalabalık, yeniden dışarı çıkarak, Chaval'in yakasını bırakmayan Etienne'in arkasında toplandı.

«Öldürelim haini! Kuyuya! Kuyuya!» Chaval, kireç gibi olmuş bir yüzle bir şeyler kekeliyor, saplantıya dönüşmüş bir inatla habire yıkanmak istediğini söyleyip duruyordu.

Levaque:

«Madem bu kadar rahatsızsın, istediğin su olsun!» dedi. «Al sana bir duş teknesi!»

Yerde, tulumbadan sızmış suların oluşturduğu bir birikinti vardı. Üstü kapkalın bir tabaka halinde bembeyaz buz bağlamıştı. Chaval'i birikintiye doğru ittiler, buzu kırıp kafasını soğuk suya daldırmaya zorladılar.

Brûlé Kadın:

«Hadi bakalım, sok kafanı!» diyordu. «Sokmazsan biz sokarız bak!.. Evet, şimdi de iç bakalım, iç, iç! Evet! Hayvanlar gibi kafanı sokup içeceksin!»

Chaval, dört ayak üstünde suyu içmek zorunda kaldı. Kalabalık, acımasızca gülüyor, kahkahalar atıyordu. Kadının biri kulaklarını yoldu, bir başkası yoldan bulduğu hayvan pisliğini suratına fırlattı. Eski kazağı lime lime olmuş, sırtından dökülüyordu. Dehşet içinde debeleniyor, ellerinden kurtulup kaçmak için çılgınca çırpınıyordu.

Maheu, onu yeniden suya itti; Maheu'de de tartaklayanlar arasındaydı, ikisi de hıncını çıkarıyordu; Mouquette bile, eski

sevgilileriyle iyi geçinmesine karşın ona öldüresiyle kızıyor, seni kıçıkırk herif diye homurdanıyor, pantolonunu indirip erkek olup olmadığını anlayalım bakalım diyordu.

Etienne, kızın lafını ağzına tıkadı:

«Yeter be! Herkesin karışmasına gerek yok... Bana bak, istersen kozumuzu kendi aramızda paylaşalım.»

Yumruklarını sıkmıştı, vahşi bir öldürme isteğiyle gözünü kan bürümüş; sarhoşluğu giderek bir öldürme gereksinimine dönüşmüştü.

«Var mısın? İkimizden biri fazla... Bir bıçak verin şuna. Benim bıçağım var.»

Yorgunluktan perişan olan Catherine, faltaşı gibi açılmış gözlerle ona bakıyordu. Eskiden sözünü ettiği şeyleri anımsıyordu: Ayyaş ataları onu öyle bir zehirlemişlerdi ki, üçüncü kadehten sonra zehir etkisini gösteriyor, dayanılmaz biçimde kana susuyordu. Birdenbire yerinden fırladı, ufacık elleriyle delikanlıyı tokatlamaya, bir yandan da öfkeden boğulurcasına suratına haykırmaya başladı:

«Alçak! Alçak! Alçak!.. Yaptığın rezillikler yetmiyor mu? Ayakta dikilecek hali yokken canına mı kıymak istiyorsun?»

Annesiyle babasına ve diğerlerine döndü:

«Hepiniz alçaksınız! Alçaksınız!... Oldu olacak beni öldürün. Ona dokunacak olursanız parçalarım sizi! Ah! Alçaklar!»

Başına gelebilecekleri hiç düşünmeden erkeğinin önüne siper olmuş, yediği dayakları ve çektiği çileyi unutuyor, sırf kendisiyle yattığı için onu malı olduğuna ve onu hırpalamalarının kendi gururuna dokunduğuna inanarak, vargücüyle Chaval'i korumaya çalışıyordu.

Kızdan tokatları yiyince Etienne sapsarı kesilmişti; önce, neredeyse öldürecekti kızı. Sonra kendini dizginledi, sarhoşluğundan sıyrılıp aklını başına topladı, yüzünü sıvazladı, ortalığa çöken derin sessizliğin ortasında Chaval'e döndü:

«Kız haklı,» dedi. «Bu kadar yeter, hadi bakalım, çek arabanı!»

Chaval ok gibi fırladı, Catherine de ardından koştu. Kalaba-

lık şaşkınlıktan donakalmıştı, yolun dönemecinde gözden yitip gidişlerini izliyorlardı.

Maheude:

«Yanlış yaptınız,» diye mırıldandı. «Bırakmayacaktınız namussuzu. Mutlaka bir kalleşlik yapar şimdi.»

Ama kafile yeniden yola düşmüştü. Saat beşe geliyordu; güneş ufukta kıpkızıl bir ateş gibi yanıyor, uçsuz bucaksız ovayı alevlere boyuyordu. O sırada, yolda karşılaştıkları bir gezgin satıcı, atlı askerlerin Crevecoeur taraflarında olduğunu söyledi. Bunun üzerine geriye çekildiler ve ağızdan ağıza yeni bir buyruk dolaştı ortalıkta:

«Montsou'ya gidiyoruz! Müdür'ün evine! Ekmek! Ekmek! Ekmek!»

V

Bay Hennebeau, çalışma odasının penceresi önünde durmuş, karısını Marchiennes'e götüren arabanın ardından bakmıştı. Arabanın yanında at süren Négrel'i bir süre izlemiş, sonra gelip çalışma masasının başına geçmişti. Karısıyla yeğenin varlığıyla canlanmadığı zaman, ev ıssız kalıyordu. O gün de arabacı hanımefendiyi gezmeye götürmüş, yeni oda hizmetçisi Rose, saat beşe kadar izin almıştı; evde, terliklerini sürüye sürüye odadan odaya dolaşan uşak Hippolyte'le, sabahın kör ünden beri tencerelerle haşır neşir olan ve evsahiplerinin vereceği akşam yemeğini hazırlamaya çalışan aşçı kadından başka kimse kalmamıştı. Bu yüzden, evin ıssızlığını fırsat bilen Bay Hennebeau, gününü bol bol çalışarak geçirmeye niyetlenmişti.

Hippolyte, kim gelirse gelsin baştan savması sıkı sıkı tembih edilmesine karşın, saat dokuza doğru içeri girip Dansaert'in yeni haberler getirdiğini bildirdi. Müdür, bir gün önceki orman toplantısını ancak o zaman öğrenebildi. Toplantının ayrıntıları öylesine açık seçikti ki, Hennebeau, Dansaert'i dinlerken, adamın Pierronne'la olan aşk ilişkisini düşünüyordu; bu ilişkiyi bilmeyen yoktu, her hafta aldığı iki üç imzasız mektupta maden

başçavuşunun yaptığı patavatsızlıklar ihbar edilirdi. Hiç kuşkusuz, bu kez de Pirerronne'un kocası boşbağazlık etmiş, gelip her şeyi karısına anlatmıştı, bu ihbarda bir yastık kokusu vardı. Bay Hennebeau fırsatı ganimet bildi ve kadınla aralarındaki her şeyi bildiğini Dansaert'e sezdirdi, ama bir rezalet çıkmaması için ayağını denk almasını istemekle yetindi. Kendi ağzıyla verdiği bilgilerin yolaçtığı bu suçlamalar karşısında afallayıp korkuya kapılan Dansaert, her şeyi yadsıyor, özürler dileyerek kemküm ediyor ama birdenbire kıpkırmızı kesilen iri burnu suçunu ele veriyordu. Bununla birlikte, pek öyle üstelemedi, paçayı bu kadar ucuz kurtardığına seviniyordu. Çünkü müdür, çapkınlık taraklarında bezi olmayan her insan gibi, ocakta çalışan güzel kızlarla işi pişiren görevlilere karşı amansız bir sertlik gösterirdi. Sonra, yine grev konusuna döndüler. Bu orman toplantısı yine yaygaracıların kuru gürültüsünden başka bir şey değildi; ortada ciddiye alınacak bir tehlike yoktu henüz. İşçi mahalleleri, o sabah devriye gezen askerlerin yol açtığı korku havasının etkisiyle daha birkaç gün kesinlikle kıllarını bile kıpırdatamazlardı.

Yine de Bay Hennebeau, yalnız kalınca az kalsın valiye bir telgraf çekecekti. Son anda, ortalığı boşu boşuna velveleye vermekten korkarak vazgeçti. Grevin taş çatlasa iki hafta süreceğini önüne gelene söylediği, dahası bu konuda yönetim kuruluna bir de telgraf çekecek kadar dargörüşlü davrandığı için hâlâ kendi kendini yiyip duruyordu. Oysa şimdi grevin neredeyse iki aydır sürüp gittiğini şaşkınlıkla görüyordu; gitgide umutsuzluğa kapılıyor, suçun üstüne yıkıldığını, her geçen gün gözden düştüğünü hissediyor, yönetim kurulunun yeniden gözüne girebilmek için şapka çıkarılacak bir başarı kazanmak zorunda olduğunu biliyordu. Bir çatışmanın patlak verme olasılığı karşısında ne yapılması gerektiğini birkaç gün önce yönetim kuruluna sormuştu. gereken yanıt gecikmişti, öğleden sonraki postayla geleceğini umuyordu. Eğer yönetimdeki kodamanlar uygun görürse, hemen tel çekip ocakları askeri gözetim altına aldırmayı düşünüyordu. Ona göre, böyle bir yol izlenecek olursa, kesinlikle çatışma çıkacak, kan dökülecek, ölenler olacaktı. Her zamanki

enerjisine karşın, böylesine büyük bir sorumluluk karşısında ne yapacağını şaşırıyordu.

Saat on bire kadar rahatça çalıştı; sessizliğe gömülmüş evde, birinci kattaki odanın döşemesini cilalayan Hippolyte'in sopasından gelen belli belirsiz tıkırtıdan başka çıt çıkmıyordu. Sonra üst üste iki haber aldı; birisinde, Montsou'lu direnişçilerin Jean-Bart'ı ele geçirdikleri bildiriliyor, ikincisindeyse, çelik halatların kesildiği, ocaklar söndürülüp kazanların boşaltıldığı, ortalığın kırılıp döküldüğü anlatılıyordu. Olanlara bir anlam veremedi. Grevciler, İşletme'nin ocaklarına saldıracakları yerde, Deneulin'in madenine ne diye gitmişlerdi ki? Aslında Vandame'ı da darmaduman etmeleri işine gelirdi, böylece epeydir tasarladığı planın gerçekleşmesi kolaylaşırdı. Öğleyin, büyük yemek salonunda, terliklerinin sesini bile işitmediği uşağın getirdiği yemeği tek başına yedi. Bu yalnızlık onu sıkıyor, içini daha da karartıyordu. O sırada koşar adım gelen bir çavuş direnişçi alayının Mirou'ya yürüdüğünü bildirdi. Az sonra kahvesini yudumlarken gelen bir başka haber, Madeleine'le Crévecoeur'ün de tehlikede olduğunu bildiriyordu. O zaman kararsızlığı büsbütün arttı. Posta saat ikide gelecekti; hemen şimdi asker çağırsa mıydı acaba? Yoksa yönetim kurulunun kararını öğrenmeden hareket geçmeyip beklese daha mı iyi olurdu? Odasına döndü, bir gün önce Négrel'den valiye yazmasını istediği mektubu okumak istiyordu. Mektubu aradı ama bulamadı; Négrel yazılarını geceleri çoğu zaman kendi yatak odasında yazdığı için, mektubu belki orada bırakmıştır diye düşündü. Ve bir karara varamadan, aklı mektupta, hızla Négrel'in odasına çıktı.

Bay Hennebeau, içeri girince afalladı, oda henüz toplanmamıştı, Hippolyte ya unutmuş ya da tembellik etmişti. Bütün gece kapalı kalan odada, açık bırakılmış kalorifer yüzünden daha da ağırlaşmış nemli bir sıcaklık vardı. Burnuna geniz yakıcı keskin bir koku doldu, bunun hâlâ dolu duran küvete dökülmüş parfümden geldiğini sandı. Oda karman çormandı; giysiler ötede beride darmadağınık duruyordu, iskemlelerin arkalığına ıslak havlular atılmıştı. Yatak açıktı, sıyrılmış bir çarşaf yerdeki halıya doğru sarkıyordu. Bay Hennebeau, odaya gelişigüzel bir

göz gezdirdikten sonra üstü kâğıtlarla dolu masaya yönelmiş, bir türlü bulamadığı yazıyı aramaya başlamıştı. İki kez kâğıtları tek tek elden geçirdi, belli ki mektup kayıplara karışmıştı. Aklı bir karış havada gezen Paul, şu yazıyı hangi cehennemin dibine sokmuştu acaba?

Bay Hennebeau, eşyalara göz gezdirerek odanın ortasına doğru yürürken açık yatağın içinde pırıltılar saçan bir şey ilişti gözüne. İster istemez ilerledi, elini uzattı. Çarşafların kıvrımları arasında altın muhfazalı küçük bir şişe duruyordu. Bayan Hennebeau'nün yanından hiç ayırmadığı eter şişesini hemen tanıdı. İyi de bu şişe nasıl olup da buraya gemişti? Paul'ün yatağında eter şişesinin ne işi vardı? Birdenbire kireç gibi oldu. Karısı burada yatmıştı!

O sırada kapı aralığından Hippolyte'in sesi geldi:

«Özür dilerim efendim, yukarı çıktığınızı gördüm de...»

Uşak içeri girdi, odanın karışıklığı karşısında ağzı bir karış açık kaldı:

«Ha sahi, oda toplanmamıştı! Bu Rose da zaten evin bütün işini üstüme yıkıp gitti.»

Bay Hennebeau, avucunda sakladığı şişeyi kıracakmışçasına sıkıyordu.

«Ne istiyorsun?» diye sordu.

«Efendim, bir adam daha geldi de... Crévecoeur'den geliyormuş, mektup getirmiş...»

«Peki! Git söyle, beklesin.»

Karısı burada yatmıştı ha! Kapının sürgüsünü çekti, avucunu açtı, etinde kıpkırmızı bir iz bırakan şişeye baktı. Birdenbire gözü açılıvermişti: Evindeki bu rezalet aylardır sürüp gidiyordu demek! Eski kuşkusunu, kapı tıkırtılarını, geceleyin evde dolaşan çıplak ayakların tıpırtısını anımsıyordu. Evet, buraya sevişmeye gelen karısının gürültüsüydü bütün bunlar!

Bir iskemleye yığıldı, gözlerini yatağa dikti, başına balyoz yemiş gibi dakikalarca öylece durdu. Ansızın bir gürültüyle irkildi, kapı çalınıyor, biri açmaya çalışıyordu. Uşağın sesini tanıdı.

«Efendim... Aa! Beyfendi kapıyı sürgülemiş...»

«Yine ne var?»

«Sanırım çok ivedi bir konuymuş, işçiler önlerine gelen her şeyi kırıp döküyormuş. İki kişi daha geldi. Ayrıca telgraflar da var.»

Rahat bırak beni! Birazdan geliyorum!»

Eğer sabahleyin yatağı toplasaydı şişeyi Hippolyte bulacaktı, bunu düşündükçe kanı donuyordu. Ama uşak durumu bal gibi de biliyor olmalıydı, belki yirmi kez bu yatağı zina sıcaklığı içinde bulmuş, yastığın üzerinde hanımefendinin saç tellerini, çarşaflardaki iğrenç lekeleri görmüştü mutlaka. Şimdi böyle iki de bir gelerek kendisini ısrarla rahatsız edişi bundandı. Belki de efendilerinin ahlaksızlığından zevk duyarak, kulağını kapıya dayayıp dinlemişti bile.

Bay Hennebeau, hiç yerinden kıpırdamıyordu. Hep yatağa bakıyordu. Bu kadınla evlenişi, çok geçmeden patlak veren tinsel ve tensel uyuşmazlıkları, ruhu bile duymadan boynuzlanışı, hasta bir kadının iğrenç alışkanlıklarına katlanırcasına on yıl göz yumduğu sevgilisi, bütün o uzun ve acılı geçmişi gözlerinin önünde canlanıyordu şimdi. Sonra, Montsou'ya gelişleri, onu yola getireceği konusunda beslediği o delice umut, sararıp solmalarla, ayılıp bayılmalarla geçen günler, uyuklamayla geçen sürgün ayları, karısını en sonunda kendisine geri verecek olan ve kapıya dayanan ihtiyarlık... Derken, yeğenleri Paul'ün gelişi, karısının, cinsel duyguları bir daha uyanmamacasına küllenmiş kalbinden söz ederek ana havalarına bürünmesi... Ve kendisi, aptal bir koca gibi ayakta uyuyor, kendinden başka herkesin sahip olduğu bu kadına tapıyordu! Hem de, başkalarından artakalanı lütfedip kendisine verse, karşısında diz çökecek kadar utanç verici bir aşkla tapıyordu! Oysa karısı, başkalarından artanı bu çocuğa veriyordu.

O sırada Bay Hennebeau, uzaktan kopup gelen bir çıngırak sesiyle yerinden sıçradı. Sesi tanımıştı. Kendi buyruğu üzerine, postacı geldiğinde çalınması gereken çıngırağın sesiydi. Ayağa kalktı, düğümlenen boğazından ister istemez taşan küfürleri birbiri ardından savurmaya başladı:

«Vızgelir be! Mektupları da telgrafları da vız gelir anasını satayım!»

Şimdi korkunç bir öfkeye kapılmıştı; bir çirkef çukuru bulsam da tüm bu iğrençlikleri bir tekmede içine fırlatsam diye düşünüyordu. Bu kadın orospunun tekiydi! Hennebeau daha çirkin sözcükler arıyor, gözünün önünde canlanan karısının görüntüsüne bu sözcükleri fırlatıyordu. Özellikle de, Paul'le Cécile'i nasıl da içten pazarlıklı bir gülümsemeyle başgöz etmeye uğraştığını anımsayınca, büsbütün kudurdu. Bu bitmek tükenmek bilmeyen şehvet düşkünlüğünde ne aşka ne de kıskançlığa yer vardı demek! Öyleyse bu kadının gözünde Négrel, ahlaksızca bir oyuncaktan, erkek düşkünü bir kadının gönül eğlencesinden, yemek üstüne yenilen tatlıdan başka bir şey değildi. Hennebeau, tüm suçu karısına yüklüyor, delikanlıya neredeyse hiç toz kondurmuyordu. Bu yeni şehvet nöbeti içinde, yoldan aşırılmış ham meyve nasıl ısırılırsa, delikanlıya da işte öyle diş geçirmişti. Aile içinde, yemeğine, yatağına ve karısına ortak çıkacak kadar becerikli ve işbilir yeğenler kalmadığı zaman kimi bulacak, daha ne haltlar yiyecekti acaba?

Kapı hafifçe tıklatıldı; Hippolyte, anahtar deliğinden çekinerek de olsa seslenmeyi göze alabildi.

«Posta geldi efendim... Ayrıca bay Dansaert de geldi, dediğine göre çatışma çıkmış...»

«Tamam, iniyoruz dedik ya!»

Onlara ne yapamalıydı acaba? Marchiennes'den döndüklerinde, bir daha kendi çatısı altında görmek istemediği iğrenç hayvanlar gibi kovacak mıydı? Bir sopa kapıp, çiftleşmenizin zehirini gidip başka yerde akıtın diye bağıracak mıydı? Odanın nemli sıcaklığı, onların birbirine karışan soluklarıyla, inleyişleriyle ağırlaşmıştı. Soluğunu kesen, genzini yakan bu koku, günahkârca zevklere, keskin kokulara düşkün karısının teninden yayılan bir kokuydu; yerde sürünen ibriklerde, içi hâlâ su dolu leğenlerde, darmadağınık giysilerde, eşyalarda, karmakarışık odanın dört bir yanında, sevişmenin sıcak kokusunu ve canlı zinayı buluyordu. Umarsız bir öfke nöbeti içinde yatağı yumruklamaya başladı; gece boyunca süren aşk oyunlarından bitkin düşmüş gibi, gevşek ve buruşuk duran çarşaflara, kaymış yor-

ganlara baktıkça, daha da şiddetli yumruklar indiriyor, vücutların ağırlığıyla çukurlaşmış yerleri didik didik ediyordu.

Birden, Hippolyte'in yeniden yukarı çıktığını işitir gibi oldu. Utanarak durdu. Bir süre soluk soluğa kaldı, alnındaki terleri sildi, küt küt atan yüreğinin yatışmasını bekledi. Ayağa kalkıp aynanın karşısında tanınmaz hale gelen kendi yüzüne baktı. Sonra, büyük bir çaba harcayarak, yüz çizgilerinin yumuşadığını görünce aşağı indi.

Aşağıda, Dansaert'den başka beş haberci daha ayakta durmuş kendisini bekliyordu. Hepsi de birbiri ardından ocakları basan direnişçiler konusunda gitgide ciddileşen haberler getirmişti. Başçavuş, Quandieu Baba'nın yiğitçe kafa tutuşu sayesinde kurtulan Mirou'da olup bitenleri uzun uzadıya anlattı. Bay Hennebeau dinlerken başını sallıyordu. Aslında, söylenenlere doğru dürüst kulak vermiyordu, aklı fikri yukarda, yatak odasındaydı. Sonunda, gerekli önlemleri alacağını söyleyerek hepsini başından savdı. Yalnız kalınca, çalışma masasının başına oturdu, başını avuçları arasına aldı, gözlerini kapadı postadan çıkan mektuplar önündeydi. Beklediği mektubu, yönetim kurulunun yanıtını aradı; satırlar önce gözlerinin önünde oynaşıp titreşmeye başladı. Sonunda, yönetimdeki kodamanların çatışma çıkmasından yana olduklarını anladı. Gerçi, işi büsbütün çıkmaza sokmasını önermiyorlardı kuşkusuz, ama kargaşalık çıkarsa, şiddet kullanılarak bastırılacağı için, direnişin daha çabuk sona ereceğini söylüyorlardı üstü kapalı olarak. Artık tüm kararsızlığı son bulmuştu hemen Lille valisine, Douai'deki garnizon komutanlığına, Marchiennes jandarmasına telgraflar çekti. İçine su serpilmişti şimdi; oturup beklemekten başka yapacak bir iş yoktu artık. Dahası, damla hastalığına yakalandığı söylentisini bile çıkardı. Çalışma odasına kapandı, bütün öğleden sonrayı, hiç kimseyle görüşmeden, birbiri ardından yağan telgrafları ve mektupları okuyarak geçirdi. Böylece direnişçi alayının Madeleine'den Crevecoeur'e, buradan Victoire'a, oradan Gaston-Marie'ye gidişini oturduğu yerden izlemiş oldu. Bir yandan da, yanıltılarak yanlış yollara doğru yönlendirilen, saldırıya uğrayan

ocaklar yerine tehlikede olmaya ocaklara koşanatlı askerlerin ve jandarmaların şaşkınca telaşını bildiren haberler alıyordu. Ne olursa olsun, isterse dünya yıkılsın umurunda değildi artık. Başını yeniden avuçları arasına almış, parmaklarıyla gözlerini kapatmış, akşam yemeğini hazırlamak için ocak başında harıl harıl çalışan aşçı kadının arasıra kulağına çarpan tencere tava tıkırtılarından başka bir ses işitilmeyen evin derin sessizliğine gömülmüştü.

Saat beşe doğru oda, akşamın alacakaranlığına gömülmeye başlamıştı; dirsekleri hâlâ masadaki kâğıt tomarlarına dayalı, hiç kıpırdamadan dalgın dalgın oturmakta olan Bay Hennebeau, bir gürültü işiterek irkildi. İki nankörün döndüğünü sanmıştı. Ama gürültü giderek artıyordu, tam pencereye yaklaştığı anda korkunç bir çığlık yükseldi:

«Ekmek! Ekmek! Ekmek!»

Voreux'nün saldırıya uğrayacağını sanan jandarmalar, korumak üzere bu ocağa doğru koşadursun, direnişçiler Montsou'yu çoktan ele geçirmişti.

Montsou'nun ilk evlerinden iki kilometre uzakta,anayolla Vandame yolunun kesiştiği dörtyol ağzının biraz aşağısında Bayan Hennebeau ile kızlar da direnişçilerin geçişini izlemişlerdi. Marchiennes'de çok hoş bir gün geçirmişler, demirhane müdürünün evinde güzel bir öğle yemeği yemişler, öğleden sonra da o yöredeki atelyelerle cam fabrikasını gezmiş, böylece akşamı etmişlerdi; bu güzel kış gününün berrak günbatımında eve dönerlerken, Cécile yol kıyısında bir çiftlik görmüş, bir tas süt içmek istemişti. Bunun üzerine hepsi arabadan inmiş, Négrel de fiyakalı bir tavırla atından atlamıştı. Böyle iyi giyimli soylu insanları görünce etekleri tutuşan köylü kadın sütü getirmeden önce masaya bir örtü sermek istiyordu. Ama Lucie'yle Jeanne, süt sağılırken seyretmek istiyorlardı; ellerinde taslarla ahıra gitmişler, sapın samanın içinde güle oynaya eğlenceli bir kır gezintisi yapmışlardı.

Bayan Hennebeau, her zamanki gibi sevecen bir ana edası içinde dudaklarının ucuyla sütünü yudumlarken, dışardan gelen ve homurtuyu andıran garip bir gürültüyle kaygılanmıştı.

«Bu gürültü de ne?»

Yol kıyısındaki ahır, aynı zamanda samanlık olarak kullanıldığı için geniş bir araba kapısı vardı. Küçükhanımlar, başlarını uzatmış, solda tarafta gördükleri manzaraya, Vandame yolundan bağıra çağıra gelen kapkara insan seline, şaşkın şaşkın bakıyorlardı.

Onlarla birlikte dışarı çıkan Négrel:

«Vay be!» diye mırıldandı. «Desenize bizim kuru kalabalık en sonunda zıvanadan çıktı!»

Köylü kadın:

«Kömür işçileridir,» dedi. «Bu ikinci geçişleri. İşler pek iyi değilmiş galiba, memleketi kırıp geçiriyorlar.»

Her sözcüğü tarta tarta söylüyor, yarattığı etkiyi görmek için konuklarını süzüyordu; hepsinin korktuğunu, bu karşılaşmadan derin bir huzursuzluk duyduklarını anlayınca hemen ekledi:

«Ah serseriler ah! Ah serseriler ah!»

Négrel, arabaya binip Montsou'ya gitmekte geç kaldıklarını görünce, arabacıya, arabayı hemen avluya sokmasını söyledi; adam, arabayı alıp bir sundurmanın arkasına sakladı. Négrel de bir yanaşmanın dizginlerinden tuttuğu atını sundurmanın altına bağladı. Döndüğünde yengesiyle genç kızları korku içinde buldu, kendi evine sığınmalarını öneren köylü kadınla gitmeye hazırlanıyorlardı. Ama Négrel, bulundukları yerde daha güvende olduklarını söyledi, kimsenin gelip de kendilerini samanların içinde arayacak hali yoktu herhalde. Ne var ki, ahırın kapısı doğru dürüst kapanmıyordu; kurt yenikleriyle dolu tahtaların arası öyle açıktı ki, aralıklardan yol gözüküyordu.

«Cesur olun biraz!» dedi. «Gerekirse canımızı pahalıya satarız.»

Bu şaka büsbütün ödlerini kopardı. Bu arada gürültü giderek artıyordu; görünürde henüz hiçbir şey yoktu, ıssız yolda fırtına öncesinde patlak veren o serin esintiye benzer bir rüzgâr esiyordu.

Cécile, samanların arasına saklanmaya koşarken:

«Hayır, hayır! Bakmak istemiyorum!» dedi.

Bu zevkli gezintiyi burnundan getiren bu insanlara sinirlenen

Bayan Hennebeau sapsarı kesilmiş bir suratla en geride duruyor, ters ters, tiksintiyle bakıyordu; Lucie'yle Jeanne'sa tir tir titremelerine karşın, tüm olup biteni görebilmek için gözlerini tahta kapının aralıklarına dayamışlardı.

Gürültü yaklaşıyordu, az sonra yer yerinden oynadı ve borusunu çalan Jeanlin en önde koşarak sökün etti.

Cumhuriyetçi geçinmesine karşın, hanımların yanında ayaktakımıyla alay etmeye bayılan Négrel:

«Parfümlerinizi hazırlayın aman,» dedi. «Halkın alınteri geçiyor!»

Ama bu alaylı sözler, gürültü patırtı kasırgası içinde kaynayıp gitti. Koşarken saçı başı dağılmış, sırtlarındaki lime lime paçavralardan öteleri berileri gözüken, açlığa mahkûm çocuklar doğurmaktan perişan olmuş, dişice çıplaklıkları bile hiçbir etki uyandırmayan bin kadar kadın görünmüştü. Kimi çocuğunu kucaklamış, havaya kaldırıyor, bir matem ve intikam sancağı gibi sallıyordu. Daha genç olanları, savaşçılar gibi göğüslerini kabartarak sopalarını havaya kaldırıyordu; pek gudubet olan yaşlılar ise öyle çığlık çığlığa haykırıyorlardı ki, çöp gibi kalmış boyunlarındaki damarlar kopacakmışçasına dışarı fırlıyordu. Sonra erkekler göründü; kazmacısı, katarcısı, tamircisiyle tek bir yoğun kitle halinde omuz omuza yürüyen, rengi atmış pantolonları ve lime lime yün ceketleriyle tek tek ayırt edilemeyecek kadar birbirleriyle bütünleşmiş, hepsi toprak rengi bir tekdüzeliğe bürünmüş, öfkeli iki bin adam... Gözler alev alev yanıyor, tahta pabuçların sert toprakta çıkardığı takırtıların eşliğinde söylenen ve dizeleri anlaşılmaz bir uğultuya dönüşen ulusal marş Marseillaise'i haykıran sonuna dek açılmış ağızların karanlık boşluğundan başka bir şey görülmüyordu. Başların üstünde, havaya kaldırılmış demir çubuklar arasında dimdik yükselen bir balta geçti; yürüyüşçülerin sancağı yerine geçen bu tek balta, dupduru gökyüzünde, bir giyotin bıçağının keskin ağzını andırıyordu.

Bayan Hennebeau:

«Ne korkunç yüzler!» diye mırıldandı.

Négrel de dişlerinin arasından:

«Birini bile tanıyorsam ben de ne olayım!» diye söylendi. «Nereden çıkmış bu bu kurt sürüsü?»

Gerçekten de, öfke, açlık, o iki aylık acı ve madenden madene o çılgınca koşuşma, Montsou'lu madencilerin yüzlerini fırlak çeneli birer kurt suratına çevirmişti. O sırada güneş batıyor, günün kıpkızıl son ışıkları ovayı kan rengine boyuyordu. Şimdi yoldan bir kan seli akıyordu; kadınlar ve erkekler, hayvan boğazlarken her yerleri kana bulanmış kasaplar gibi, kan revan içinde koşmaya devam ediyorlardı.

Bu korkunç ve güzel görünüm karşısında sanatçı damarları kabaran Lucie'yle Jeanne, usulca:

«Ah! Olağanüstü güzel bir manzara!» diye mırıldandılar.

Ama yine de korkuyorlardı; yem teknelerinden birine yaslanmış olan Bayan Hennebeau'nun yanına doğru geriliediler. Direnişçilerin, tahta kapının aralıklarından içeri şöyle bir göz atmalarının kendilerinin paramparça edilmelerine yeteceğini düşündükçe yürekleri ağızlarına geliyordu. Kolay kolay bir şeyden korkmayan Négrel bile, istencini aşan bir dehşete, bilinmezliğin yol açtığı bir dehşete kapılmış, betinin benzinin attığını hissediyordu. Cécile gömüldüğü samanların içinde kımıldamadan duruyordu. Ötekiler, gözlerini kaçırmak istemelerine karşın, yine de yola bakıp durmaktan kendilerini alamıyordu.

Gözlerinin önünde canlanan şey, bu yüzyıl sonunun kanlı bir gecesinde, hepsini kaçınılmaz bir biçimde silip süpürecek olan devrimin kızıl görüntüsüydü. Evet, bir akşam prangalarını kıran, dizginlerinden boşanan halk işte böyle yollara dökülecek, burjuvaların kanlarını akıtacak, kellelerini sokaklarda gezdirecek, kırılan kasalardaki altınları dört bir yana saçıp savuracaktı. Kadınlar uluyacak; erkekler, ısırıp parçalamak üzere kurt çenelerini açacaklardı. Evet, aynı paçavra giysiler, aynı pabuç takırtıları, aynı korkunç kalabalık, açlıktan nefesi kokan kir pas içindeki aynı insanlar, kabına sığmayan barbarca bir taşkınlıkla eski dünyayı silip süpürecekti. Ortalığı yangınlar saracak, kentlerde taş üstünde taş kalmayacak, yoksulların bir gecede kadınlara saldıracağı, zengin mahzenlerini soyup soğana çevirecekleri o

büyük şehvet ve yemek şöleninden sonra ormanlardaki yabanıl yaşama geri dönülecekti. Ta ki yeni bir dünya doğana dek, servet namına ne tek bir metelik, ne de atadan gelme soyluluk ünvanı kalacaktı. Evet, karşı konulmaz bir doğa gücü gibi işte böyle şeyler geçiyordu yoldan ve bu gücün korkunç rüzgârı suratlarına çarpıyordu.

Marseillaise'i bastıran yeni bir çığlık koptu:

«Ekmek! Ekmek! Ekmek!»

Lucie'yle Jeanne, neredeyse ayılıp bayılacak hale gelen Bayan Hennebeau'ya sokuldular; Négrel'se siper olmak istercesine gelip onların önüne dikildi. Eski toplum bu akşam mı yıkılacaktı acaba? O sırada gördükleri bir şey onları büsbütün serseme çevirdi. Kafile geçip gidiyordu, geride yalnızca kuyruğun son kırıntıları kalmıştı. Birden, Mouquette göründü. Özellikle yavaş yürüyor, bahçe kapılarında, pencerelerde burjuva arıyordu. Bir burjuva görünce de, suratlarına tüküremediği için, en büyük aşağılama saydığı şeyi yaparak eteklerini açıp kıçını gösteriyordu. O sırada yine bir burjuva görmüş olmalıydı ki, birden eteğini kaldırarak domaldı, güneşin son ışıkları altında parlayan koskocaman çıplak kıçını gösterdi. Bunun utanılacak bir yanı yoktu, ama öyle korkunçtu ki, gülme isteği uyandırmıyordu.

Her şey geçip gitti; insan seli ince uzun yolun kıvrımları boyunca, parlak renklere boyanmış alacalı bulacalı basık evler *arasından Montsou'ya doğru akıyordu. Arabayı, avludan çıkar*dılar, ama arabacı, grevciler yolları kesmiştir diyerek hanımefendiyle küçükhanımları sağsalim götürme sorumluluğunu üstlenmeyi göze alamıyordu. Aksi gibi, başka yol da yoktu.

Öfkeye kapılan ve korkudan büsbütün eli ayağı birbirine dolaşan Bayan Hennebeau:

«N'olursa olsun bir an önce dönmeliyiz,» dedi. «Yemek bizi bekliyor. Bu pis işçiler, bula bula yemek verdiğim günü buldular. Gel de böylelerine iyilik et!»

Lucie'yle Jeanne, vahşilerin hâlâ geçmekte olduklarını sanan ve onları görmek istemediğini söyleyerek çırpınan Cécile'i samanların arasından çekip çıkarmaya çalışıyorlardı. Sonunda,

arabaya yerleştiler; Négrel de atına bindi; birdenbire, Requillart'ın ara sokaklarından geçmeyi akıl etti. Arabacıya:

«Yavaş sür,» dedi. «Yol çok bozuk çünkü. Eğer ilerde, kalabalık, anayola çıkmana engel olursa eski ocağın arkasında dur, biz yola yayan devam ederiz, eve küçük bahçe kapısından gireriz, sen de arabayı istediğin bir yere, bir hanın sundurmasına çekersin.»

Yola çıktılar. Direnişçi alayı, uzaklarda, Montsou'ya doğru akıyordu. Kasaba halkı, jandarmalarla atlı askerlerin geçişini iki kez gördükleri için korkudan çılgına dönmüş, büyük bir telaşa kapılmıştı. Ağızdan ağıza korkunç öyküler dolaşıyordu. Burjuvaların karınlarını deşmekten söz eden el yazması duvar bildirilerinden söz ediliyordu; bunları kimse görüp okumuş değildi ama yine de yazılanları noktası noktasına yineleyenler vardı. Özellikle Noter'in evinde ecel terleri dökülüyordu, çünkü Noter, imzasız bir mektup almıştı, mektupta evin bodrumuna bir fıçı barut gömüldüğü, eğer halkı desteklemezse evin havaya uçurulacağı söyleniyordu.

Bu mektup yüzünden ziyaretleri uzayan Grégoire'lar, aralarında bu konuyu tartışıyor, mektubun bir eşek şakası olduğunu söylüyorlardı. Tam o sırada direnişçilerin kasabaya akın etmesi evsahiplerini büsbütün dehşete düşürdü. Grégoire'lar, gülümsüyorlardı. Perdeyi aralayıp dışarı bakıyorlar, korkulacak bir tehlike olmadığını, bu sorunun kesinlikle uzlaşmayla sonuçlanacağını söylüyorlardı. Saat beşi vuruyordu, sokağın tenhalaşmasını bekledikten sonra kalkıp karşıya, Hennebeau'lara geçecekler ve geziden çoktan dönmüş olması gereken Cécile'le birlikte akşam yemeğine kalacaklardı. Ne var ki, Montsou'da hiç kimse onlar kadar iyimser değildi. İnsanlar telaş içinde sağa sola koşuşuyor, kapılar pencereler sımsıkı kapatılıyordu. Sokağın karşısında, Maigrat'nın, kepenkleri indirip kol demirleri vurduğunu gördüler. Adamın beti benzi atmıştı, öyle titriyordu ki, kol demirlerinin somunlarını ufak tefek, sıska karısı sıkıştırıyordu.

Kalabalık, Müdürün konağı önünde durmuştu, yine aynı haykırış yükseldi:

«Ekmek! Ekmek! Ekmek!»

Bay Hennebeau, pencerenin önünde dikilmiş dışarı bakarken, camların taş yağmuruna tutulmasından korkan Hippolyte, panjurları kapatmak üzere koşarak odaya girdi. Zemin katın pencerelerini de kapattı, sonra birinci kata çıktı, tüm panjurların ve sürgülerin gürültüyle kapandığı işitildi. Ama aksilik bu ya, bodrum kattaki mutfağın geniş pencereleri panjursuzdu; tencereleri tıkırdatan, kebapları kızartan kıpkızıl ateşin yansıları pencerelere vuruyordu.

Dışarda neler olup bittiğini daha iyi görmek isteyen Bay Hennebeau, yeniden ikinci kata, Paul'ün odasına çıktı. Solda bulunan bu odanın görüş açısı tüm odalardan daha elverişliydi, işletme'nin atelyelerine varıncaya kadar tüm yol baştan başa görülebiliyordu. Panjurların arkasında, kalabalığa tepeden bakacak şekilde durdu. Derlenip toparlanmış tuvalet masasıyla, temiz ve düzgün çarşaflar serilmiş soğuk yatağıyla bu oda yeniden dikkatini çekmişti. Öğleden sonraki tüm öfkesi, yalnızlığın derin sessizliği içinde yaşadığı o amansız çatışma, şimdi büyük bir yorgunluğa dönüşmüştü. Kendisi de, tıpkı bu oda gibi soğuklaşmış, sabahki pisliklerden arınmış, her zamanki düzene kavuşmuştu. Rezalet çıkarmak neye yarayacaktı? Evde değişen bir şey mi vardı? Alt tarafı, karısı bir sevgili daha edinmişti! Bu sevgiliyi aile içinden seçmiş olması, olayı azıcık ağırlaştırıyordu, bir bakıma böyle olması belki de daha iyiydi, kadın hiç değilse işi kitabına uydurup görünüşü kurtarmış oluyordu. Kıskançlıktan kudurduğunu anımsadıkça kendine acıyordu. Şu yatağı yumruklaması çok gülünç bir şeydi doğrusu! Daha önce başka erkeklere göz yumduğuna göre buna da bal gibi katlanabilirdi. Bu iş sonu sonuna bir parça daha küçümseme duygusuna kapılmasına yol açacaktı, o kadar! Ağzında zehir gibi bir acılık duyuyor, her şeyin boş, yaşamın sonsuz acılarla dolu olduğunu düşünüyor, düştüğü iğrenç çirkefin ortasında, bu kadına hâlâ taptığı ve arzuladığı için kendinden utanıyordu.

Pencerenin altındaki haykırışlar şimdi daha da şiddetlenmişti:

«Ekmek! Ekmek! Ekmek!»

Bay Hennebeau, dişlerinin arasından: «Dangalaklar!» diye homurdandı.

Para içinde yüzdüğü için kendisine küfürler savurduklarını, işçiler açlıktan geberirken onun bir eli yağda bir eli balda yaşayarak göbeğini şişirdiğini, ciğeri beş para etmez tembel şişkonun teki olduğunu söyleyen haykırışlar duyuyordu. Kadınlar, mutfağı görmüşlerdi; mis gibi kokusuyla midelerini daha da kazındıran nefis salçalara, nar gibi kızarmış sülünlere lanetler okuyor, avaz avaz bağırıyorlardı. Ah! Alçak burjuvalar ah! Onlara öyle tıkabasa mantar yedirip şampanya içireceklerdi ki, göbekleri çatlayacaktı!

«Ekmek! Ekmek! Ekmek!»

Bay Hennebeau yeniden homurdandı:

«Dangalaklar! Sanki ben çok mu mutluyum?»

Bir türlü kafaları basmayan bu insanlara karşı korkunç bir öfke kabarıyordu içinde. Onlar gibi dünyayı umursamadan, canı çektiği zaman kolayca ve hiç düşünmeden sevişebilmek için, varını yoğunu seve seve verebilirdi. Keşke onları kendi sofrasına oturtsa, tıkabasa sülünler yedirse, kendisi de çitlerin ardına gidip kızları yere yatırsa, kendinden önce kaç erkekle yattıklarına bakmadan doyasıya sevişse! Bir günlüğüne de olsa, buyruğu altındaki kabasaba işçilerden birinin yerinde olabilmek, dilediğinde karısına tokadı basıp komşu kadınlarla gününü gün edebilmek için, her şeyini, eğitimini, refahını, güllük gülistanlık yaşantısını, müdürlük gücünü kılı kıpırdamaksızın feda etmeye hazırdı. Dahası, bu uğurda açlıktan gebermeye, sancılarla kasılan bomboş bir mideyle baş dönmeleri içinde sürünmeye bile razıydı. Kimbilir, içindeki bu sonsuz acı o zaman dinerdi belki. Ah! hayvanlar gibi yaşamayı, mal mülk sahibi olmamayı, en gudubet, en pasaklı sürücü kızlarla tarlalarda alt alta üst üste yatabilmeyi ve bununla yetinebilmeyi nasıl da isterdi!

«Ekmek! Ekmek! Ekmek!»

Bir anda çileden çıktı, gürültü arasında öfkeyle bağırdı:

«Ekmek! Ekmek! Yalnızca ekmek yeter mi, dangalaklar?!»

Kendisi yiyor da ne oluyordu sanki? Acıyla kıvranıyordu iş-

te! Dağılan yuvası, acılı yaşamı, bir ölüm hırıltısı gelip boğazında düğümleniyordu. Yiyecek ekmeğin bulunması her şeyi düzeltmeye yetmiyordu. Mutluluğun, yeryüzü zenginliklerini hakça paylaşılmasına bağlı olduğunu hangi budala ileri sürüyordu? Bu hayalci devrimciler, toplumsal düzeni yıkıp yerine bir başka düzen kurabilirlerdi, ama herkese eşit pay vermekle insanlığın ne sevincini artırabilir ne de acısını dindirebilirlerdi. Hatta yeryüzündeki mutsuzluğu belki daha da yaygınlaştırırlardı bile; insanların, içgüdülerini rahatça doyurmalarını yasaklayıp, yatıştırılamayan tutkuların acısıyla başbaşa bıraktıkları gün, her yaratığı inim inim inletecek, köpekleri bile üzüntüden acı acı ulutacak hale getirirlerdi. Hayır hayır, en iyisi dünyada hiç var olmamaktı, var olunacaksa bile, bir ağaç, bir taş, hatta daha da küçük bir şey, gelip geçenlerin ökçeleri altında ezilip kanamayan bir kum taneciği olmak en iyisiydi.

Acısı iyice artan Bay Hennebeau'nun gözleri doldu, yanaklarından aşağı sımsıcak yaşlar süzülmeye başladı. Yol, akşamın alacakaranlığına bürünürken, eve taşlar yağmaya başladı. Bu aç insanlara hiç öfkelenmiyordu artık, yalnızca, yüreğini sızlatan yaranın kızgınlığı içinde gözyaşları dökerken hıçkırıp duruyordu:

«Dangalaklar! Dangalaklar!»

Ama açlıktan kazınan boş midelerin çığlığı ağır bastı, fırtına gümbürtüsü gibi bir haykırış her şeyi susturdu:

«Ekmek! Ekmek! Ekmek!»

VI

Catherine'in tokatlarıyla sarhoşluğundan ayılan Etienne, arkadaşlarının başına geçmişti yeniden. Kısık sesiyle bağırarak onları Montsou üstüne saldırtırken içinden bir ses, mantığının sesi, bütün bu olup bitenlerin neye yaradığını şaşkınlıkla soruyordu. Hiç böyle şeyler olsun istememişti, iyi ama nasıl olmuştu da, soğukkanlılıkla davranmak ve bir tatsızlığın çıkmasına

engel olmak kararıyla Jean-Bart'dan yola çıktığı halde, yaka yıka, vura kıra akşamı etmiş ve sonunda Müdür'ün konağını kuşatmaya kadar işi vardırabilmişti?

Oysa, «yapmayın etmeyin!» diye bağıran kendisiydi. Yalnız, az önce grevcilerin, gidip ne var ne yoksa yerle bir edelim dedikleri işletme atelyelerini kurtarmayı düşünmüştü. Şimdi, konağın ön cephesi taş yağmuruna tutulmaya başlayınca, daha büyük felaketlere engel olmak için, direnişçi alayını hangi yasal avın üstüne saldırtsam diye kafa patlatıyor ama aklına bir şey gelmiyordu. Yolun ortasında ne yapacağını bilmez bir halde çaresizce dikilip dururken, sahibesinin telaşla kepenklerini örtüp yalnızca kapısını açık bıraktığı Tison Meyhanesi'nin önünde duran bir adamın kendisine seslendiğini işitti:

«Benim, benim... Bak dinle hele!»

Seslenen Rasseneur'dü. Sabahleyin evlerinde kalıp akşamüstü haberleri öğrenmeye gelen Deux-Cent-Quarante Mahallesi'nden kadınlı erkekli otuz kişilik kalabalık bu meyhaneye doluşmuştu. Zacharie'yle karısı Philomene de masalardan birine oturmuştu. Daha ötede, Pierron'la karısı, arkalarını dönmüş, yüzlerini gizliyorlardı. Kimsenin bir şey içtiği yoktu, yalnızca oraya sığınmışlardı.

Etienne, Rasseneur'ü tanıdı, tam uzaklaşacaktı ki, beriki:

«Beni görmek işine gelmiyor, değil mi?» dedi. «Sana daha baştan söylemiştim, iş çığrından çıkmaya başladı işte. Siz ekmek yiyeceğiz diye bağıradurun, onlar kurşun yedirecekler.»

Bunun üzerine, Etienne döndü, onun yanına gelerek yanıtverdi:

«Benim işime gelmeyen şey, bizler canımız pahasına mücadele verirken, bir kıyıda eli kolu bağlı durup seyirci kalan ödleklerdir.»

Rasseneur:

«Niyetiniz karşıki evi yağmalamak mı?» diye sordu.

«Niyetim, hep birlikte ölme pahasına sonuna dek arkadaşlarla omuz omuza olmak!»

Umutsuzluğa kapılan Etienne, ölümü hiçe sayan bir kararlı-

lıkla yeniden kalabalığa karıştı. Yolun üstünde üç çocuk konağı taşlıyordu; kıçlarına vargücüyle birer tekme savurduktan sonra arkadaşlarına döndü, camları kırıp dökmenin hiçbir işe yaramayacağını söyledi.

Jeanlin'in yanına gelen Bébert'le Lydie, sapanın nasıl kullanılacağını öğreniyorlardı. Herbiri bir taş fırlatıyor, cam kırma yarışına tutuşuyorlardı. Lydie, acemice fırlattığı bir taşla kalabalığın arasındaki kadınlardan birinin başını yarmıştı. Oğlanların ikisi de kasıklarını tuta tuta gülüyordu. Hemen arkalarındaki bir sıraya oturmuş olan Bonnemort Baba'yla ihtiyar Mouque, onları seyrediyordu. Bonnemort, şiş bacakları üzerinde öyle zor duruyordu ki, oraya kadar güç belâ gelebilmişti; beti benzi, dilini yuttuğu günlerdeki gibi yine sapsarıydı; neyi merak edip de oraya geldiği belli değildi.

Artık, hiç kimsenin Etienne'i dinlediği filan yoktu. Onca bağırıp çağırmalarına karşın taş yağmuru sürüyordu. Etienne, bu ağırkanlı ama tepesi bir attı mıydı ele avuca sığmayan, dizginlerini kendi eliyle çözdüğü, gemi azıya almış vahşi kalabalık karşısında hayrete ve dehşete kapılıyordu. Kızışması için ayların geçmesi gereken o ağır ve sabırlı Flaman kanı ayaklanmıştı bir kez; artık hiçbir şey dinlemez; içindeki canavarlık hızını alıp yatışıncaya kadar tüyler ürpertici bir vahşetle olmadık işlere girişirdi. Onun doğduğu yörede, güneyde, halk daha tez parlar ama daha az kırıp dökerdi. Elindeki baltayı almak için Levaque'la dövüşmek zorunda kaldı; ama iki koldan taş atan Maheu'leri nasıl zaptedeceğini bilemiyordu. En çok da kadınlar, gözlerini kan bürümüş, dişlerini ve tırnaklarını göstererek kara kuru bedeniyle hepsine tepeden bakan Brûlé Kadın'ın kışkırtmalarıyla kuduz köpekler gibi uluyan Levaque Kadın, Mouquette ve ötekiler korkutuyordu onu.

Ama birdenbire ortalık yatışır gibi oldu, bir anlık bir şaşkınlık, Etienne'in onca yalvarıp yakarmasıyla sağlayamadığı dinginliği yaratmıştı. Bu geçici dinginliğe, Noter'e veda ederek karşıdaki Müdür'ün evine geçmek üzere yola çıkan Grégoire'lar neden olmuştu; öylesine soğukkanlıydılar ki, bu olayın, sabırla-

rıyla yüzyıldır kendilerini besleyen babacan maden işçilerinin muzipliklerinden kaynaklandığına öylesine eminlerdi ki, onların bu hali karşısında işçilerin ağzı bir karış açık kalmış, gökten düşmüşcesine önlerine çıkan bu yaşlı karıkocayı yaralamamak için taş yağmuruna ara vermişlerdi.

Karıkocanın bahçeye girmelerine, merdivenleri çıkmalarına, bir türlü açılmak bilmeyen sürgüsü çekili kapıyı çalmalarına izin verdiler. Tam bu sırada izinden dönmekte olan oda hizmetçisi Rose, herbirini tek tek tanıdığı öfkeli Montsou'lu işçilere gülücükler yağdırarak çıkageldi. Yumruklaya yumruklaya Hippolyte'e kapının bir kanadını aralatan da o oldu. Tam zamanıydı doğrusu, çünkü Grégoire'ların içeri girmesiyle taş yağmurunun yeniden başlaması bir olmuştu.

Şaşkınlığından sıyrılan direnişçi kalabalığı daha da avaz avaz bağırıyordu şimdi:

«Kahrolsun burjuvazi! Yaşasın toplumsal eşitlik!»

Bu serüvenden hoşlanmışa benzeyen Rose, konağın giriş sahanlığında hâlâ gülüyor, korkudan eli ayağı birbirine dolaşan uşağa, durmadan:

«Kötü insanlar değildir, iyi tanırım onları,» diyordu.

Bay Grégoire, şapkasını astıktan sonra Bayan Grégoire'ın kalın mantosunu çıkarmasına yardımcı oldu:

«Hiç kuşkusuz, içlerinde kötülük yoktur,» dedi. «Bağırıp çağırıp kurtlarını dökecekler, sonra da gidip iştahla çorbalarını yiyecekler.»

Bu sırada Bay Hennebeau ikinci kattan iniyordu. Olanları görmüş, o alışılmış soğuk nezaketiyle konuklarını karşılamaya geliyordu. Yüzünün solukluğuna bakılacak olursa epey gözyaşı dökmüş olmalıydı. Erkek yanı yatışmıştı; ortada yalnızca, görevini canla başla yerine getirmeye kararlı dediğim dedik bir yönetici kalmıştı.

«Biliyor musunuz,» dedi, «bizimkiler hâlâ dönmediler.»

Grégoire'lar işte o zaman telaşlandılar. Cécile dönmemişti ha! Madencilerin yaptığı bu eşek şakası uzarsa nasıl dönebilirdi ki?

Bay Hennebeau:

«Evi kuşatmadan kurtarmayı düşündüm,» diye ekledi. Ama *aksilik bu ya, burada yapayalnızım;* üstelik bu rezilleri defetmeleri için dört erle bir çavuş çağırtmak için uşağı nereye göndereceğimi de bilmiyorum.»

Hâlâ yanlarında bekleyen Rose, gözünü karartıp yeniden mırıldandı:

«Ah efendim, aslında hiç de kötü insanlar değildir onlar.»

Müdür başını salladı, dışardaki yaygara gittikçe artıyor, eve yağmakta olan taşların tok gürültüsü işitiliyordu.

«Onlara kızdığım filan da yok, hoş bile görüyorum hatta. Kötülüklerini istediğimizi sanmaları için, insanın onlar kadar sersem olması gerekir. Ne var ki, bölgenin düzenliğinden ben sorumluyum... Sözümona yollar jandarmadan geçilmiyormuş, oysa sabahtan bu yana bir tek jandarma bile görmüş değilim.»

Lafını yarıda kesti, Bayan Grégoire'a yol gösterdi:

«Lütfen hanımefendi, orada durmayın, salona buyrun şöyle.»

Ama, etekleri tutuşmuş bir halde bodrum kattan fırlayan aşçı kadın bir süre daha sahanlıkta oyalanmalarına neden oldu. Akşam yemeği için hiçbir sorumluluk kabul etmeyeceğini, Marchiennes'deki pastacıdan çörek hamuru beklediğini, saat dörtte gelmesi gerektiği halde hâlâ gelmediğini söyledi. Belki de pastacı, bu çapulcu sürüsünün korkusundan yolunu şaşırmıştı. Çöreklere bir çalılığın dibinde üşüşüldüğünü, ekmek isteyen üç bin açgözlünün bunları gövdeye indirildiğini görür gibi oluyordu. Yalnız beyefendinin haberi olsundu, eğer bu isyan yüzünden rezil olacaksa yemekleri ateşe dökmeye razıydı.

Bay Hannebeau:

«Az daha sık dişini,» dedi. «Henüz iş işten geçmiş değil, pastacının eli kulağındadır.»

Sonra, tam salonun kapısını kendi eliyle açarak Bayan Grégoire'a döndüğü sırada, sahanlıktaki sıranın üstünde, gitgide artan akşam karanlığında o zamana dek seçemediği bir adam ilişti gözüne; çok şaşırdı:

«Aa! Sen misin, Maigrat? Hayrola, ne var?»

Maigrat ayağa kalktı, korkudan karmakarışık olmuş sapsarı ablak yüzü ortaya çıktı. Her zamanki sakin, tombul adamın yerinde yeller esiyordu; süklüm püklüm bir tavırla, Müdür Bey'in evine sığındığını, dükkânı saldırıya uğrarsa kendisini koruyup yardım etmesini istemeye geldiğini anlattı.

Bay Hannebeau:

«İyi de, görüyorsun işte,» dedi. «Ben de okkanın altındayım, ayrıca adamım da yok. Dükkânında kalıp malına göz kulak olsaydın daha iyi ederdin.»

«Merak etmeyin, kapıya kol demirleri vurdum, karımı da bıraktım.»

Müdür, küçümsediğini gizleme gereği görmeden bezgince elini salladı. Pöh, sürekli ezdiği o bir deri bir kemik kadından ne de iyi bekçi olurdu ya!

«Senin anlayacağın, elimden bir şey gelmez, başının çaresine bak. Hem, bir an önce evine dön bana kalırsa. Çünkü yine ekmek diye bağırmaya başladılar bak... Dinle!»

Gerçekten de haykırışlar yeniden başlamıştı. Gürültü arasında, kendi adı Maigrat'nın kulağına çalınır gibi oldu. Eve dönme olanağı kalmamıştı artık, yoksa oracıkta paramparça ederlerdi onu. Öte yandan, dükkânının mahvolacağını düşündükçe, aklı başından gidiyordu. Yüzünü kapının camlı kanadına dayadı, boncuk gibi terler dökerek, tir tir titreyerek başına gelecek felâketi beklemeye koyuldu; bu sırada Grégoire'lar salona geçmeye karar vermişlerdi.

Bay Hennebeau, hiç istifini bozmadan konuklarını ağırlamaya çalışıyordu. Ama onlara boş yere buyrun oturun diyor; kepenkleri sımsıkı kapatılmış, daha hava kararmadığı halde iki lambayla aydınlatılan oda, dışardan gelen her haykırışta korkuyla doluyordu. Kaplamaların yarattığı boğucu hava içinde, halkın öfkesi gittikçe daha kaygı verici, ne anlama geldiği belirsiz korkunç bir gözdağı halinde uğulduyordu. Her şeye karşın çene çalmaya başladılar, ama laf dönüyor dolaşıyor yine o akıllalmaz ayaklanmaya geliyordu. Bay Hennebau, olaylar patlak

vermeden önce nasıl olup da hiçbir şeyin farkına varamamış olmasına şaşırıyordu. İspionlar da bir işe yaramamıştı; özellikle Rasseneur'e öfkeleniyor, haberalmanın başarısızlığa uğramasını da ona yüklüyordu. Jandarmalar nasıl olsa yardıma koşacaklardı, onu böyle yüzüstü bırakmaları olanaksızdı. Grégoire'lara gelince, onların kendi kızlarından başka bir şey düşündükleri yoktu. Zavallı yavrucak, kendi gölgesinden bile hemencecik ödükopardı! Belki de tehlike karşısında araba Marchiennes'e dönmüştü. Dışardaki gürültünün ve panjurları patır patır döven taş yağmurunun yarattığı sinir bozukluğu içinde, bir çeyrek saat daha beklediler. Durum, dayanılır gibi değildi; Bay Hennebeau, şimdi dışarı fırlayacağını, yayagaracıları tek başına dağıtıp arabayı karşılamaya gideceğini söylerken, Hippolyte bağıra çağıra içeri daldı:

«Beyefendi! Hanımefendi geliyor beyefendi! Hanımefendiyi öldürüyorlar!»

Araba öfkeli kalabalıklar yüzünden Réquillart yolundan dolaşıp geçemeyince, Négrel önceden tasarladığı şeyi yapmış, arabayla konak arasındaki yüz metrelik yolu yürüyerek geçip ana kapının yanındaki küçük bahçe kapısından girmeye çalışmıştı. Bahçıvan işitirdi ya da kapıyı açacak biri nasıl olsa bulunurdu. Önce işler yolunda gitmişti; Bayan Hennebeau ve kızlar küçük bahçe kapısını çalmaya başlamışlardı ki, durumu öğrenen kadınlar ara sokağa üşüştüler. İşte o zaman iş sarpa sardı, kapı açılmıyordu; Négrel omuz atarak kapının kanadını açmaya çalışıyor ama bir türlü başaramıyordu. Kadın kalabalığı giderek çoğalıyordu. Uzağa sürüklenmekten korktu, ister istemez saldırganlar arasından geçerek ana kapıya ulaşmak üzere yengesiyle genç kızları önüne katıp ilerlemeye başladı. Bu hareket bir itiş kakışa yol açtı. Kalabalık, onları bırakmıyordu; avaz avaz bağıran bir grup çevrelerini kuşatmıştı. Sağdan soldan akın akın kopup gelen yeni kalabalıklar, henüz ne olup bittiğini doğru dürüst anlamadan itişenlerin arasında sıkışıp kalmış olan bu iki dirhem bir çekirdek giyinmiş kadınlara şaşkın şaşkın bakıyordu. Kargaşalık öyle artmıştı ki, akıl almaz bir çılgınlık oldu.

Sokak kapısının önüne kadar sürüklenen Lucie'yle Jeanne, oda hizmetçisinin araladığı kapıdan içeri süzülüverdi; hemen ardından Bayan Hennebeau da aynı şeyi yapmayı başardı, derken Négrel de onların peşisıra kendini içeri attı; Cécile'in en önden girdiğinden kuşkusu olmadığı için kapıyı hemen sürgüledi. Ne var ki, genç kız orada değildi; öyle bir korkuya kapılmıştı ki, yolunu şaşırıp eve sırtına dönerek tehlikenin tam ortasına atılmıştı.

O anda kalabalıktan haykırışlar yükseldi:

«Yaşasın toplumsal adalet! Kahrolsun burjuvazi! Kahrolsun!»

Yüzünü örten tül yüzünden kimisi genç kızı Bayan Hennebeau sanıyordu. Kimisi de, Müdür'ün karısının dostu olan, o yöredeki bir fabrikatörün işçi düşmanı karısı bu diyordu. Hem zaten kim olduğunun pek de önemi yoktu; kadının siyah ipekli giysisi, kürk mantosu, şapkasındaki beyaz tüy, onları kudurtmaya yetiyor da artıyordu. Sürmüş sürünmüş, takmış takıştırmıştı, kolunda saati bile vardı, elini sıcak sudan soğuk suya değdirmeyen aylak kadınlar gibi teni yumuşacaktı.

Brûlé Kadın:

«Dur hele!» diye haykırdı. «Dantelini kıçına sokalım da gör!»

Levaque Kadın da geri durmadı:

«Bu şıllıklar, bunları hep bizlerden çalıp çırpıyorlar. Soğuktan bizim kıçımız donarken, bu haspalar kürkler içinde geziyorlar... Çırılçıplak soyun şunu da anlasın dünyanın kaç bucak olduğunu!»

Mouquette, hemen atıldı:

«Evet, evet, kırbaçlayalım şu haspayı!»

Kadınlar, bu vahşi rekabet içinde ağzına geleni söylüyor, lime lime olmuş paçavralar içindeki kollarını uzatarak bu zengin kızının üstünü başını didik didik etmek istiyorlardı. Kıçı başı başkalarınınkinden daha güzel değildi ya! Hatta bu haspaların çoğu o cicili bicili giysilerin altında leş gibi bir vücut saklarlardı. Bu haksızlık canlarına yetmişti artık; bir etekliği yıkatmak için

dünyanın parasını döken bu şırfıntıların hepsine, işçi kadınlar gibi giyinmesini öğreteceklerdi elbet!

Cécile, bu azgın kalabalığın ortasında, dizlerinin bağı çözülmüş, tir tir titriyor, habire aynı cümleyi yineliyordu:

«Hanımlar, lütfen hanımlar, n'olur dokunmayın bana!»

Ama birden boğuk bir çığlık kopardı; boğazına buz gibi iki el sarılmıştı. Genç kız insan dalgası arasında itile kakıla sürüklenerek Bonnemort Baba'nın önüne gelmiş, yaşlı adam da boğazına yapışıvermişti. Ömür boyu çektiği yoksulluğun yarattığı bönlükle, akılalmaz bir kin dürtüsüyle yarım yüzyıllık sabrından birdenbire sıyrılıvermişti, açlıktan sarhoş olmuş gibiydi. Grizu ve göçük tehlikesine karşın kendi canını hiçe sayarak bir düzine arkadaşını ölümden kurtardıktan sonra, şimdi aklının ucundan bile geçiremeyeceği şeylere kalkışıyor, bu bembeyaz genç kız boynunun büyülü çekiciliğine kapılarak böyle bir işe yelteniyordu. Ve o gün, dili tutulduğu için konuşamayan ama eski anılarını gözünün önünden geçiren yaşlı ve sakat bir hayvan gibi, parmaklarını sıkıyordu.

Kadınlar çığlık çığlığa bağırıyordu:

«Hayır, hayır! Kıçını açın! Kıçını açın!»

Konaktakiler olayı görür görmez, Négrel'le Bay Hennebeau, Cécile'e yardım etmek üzere büyük bir yüreklilikle koşup kapıyı açmışlardı. Ama kalabalık, bahçe parmaklığına doğru yüklendiği için dışarı çıkmak kolay değildi. Onlar direnişçilerle itişip kakışmaya başladıkları sırada Grégoire'lar da dehşet içinde merdiven sahanlığına çıkmışlardı.

O sırada kadınlardan biri genç kızın yüzündeki tülü yırtınca, Maheude, Cécile'i tanıyarak bağırmaya başladı:

«Baba, bırak onu! Piolaine çiftliğindeki küçükhanım o!»

Öte yandan, gencecik bir kıza karşı yapılan bu öc alma hareketine çok kızan Etienne, çılgın kalabalığın elinden Cécile'i kurtarmaya çalışıyordu. Birden aklına bir şey geldi, Levaque'ın elinden aldığı baltayı havaya kaldırarak bağırdı:

«Maigrat'nın dükkânına!.. Orada ekmek var? Maigrat alçağının dükkânını başına geçirelim!»

Ve gerçekten de dükkânın kapısına ilk baltayı o indirdi. Levaque, Maheu ve daha başka arkadaşları da onu izlemişti. Ne var ki kadınlar, genç kızı bırakmamakta kararlıydılar. Cécile, Bonnemort'un pençelerinden kurtulup Brûlé Kadın'ın eline geçmişti. Jeanlin'in ayarttığı Bébert'le Lydie, genç kızın kıçını görmek için eteklerinin altına doğru emekliyorlardı. Üstünü başını yırtmak için genç kızı orasından burasından çekiştirmeye başlamışlardı ki, atlı bir adam sökün etti. Adam, hayvanı mahmuzluyor, zamanında önünden çekilmeyenlere kırbacını sallıyordu.

«Ah haydutlar ah! Şimdi de kızlarımıza mı saldırıyorsunuz?»

Akşam yemeğine gelen Deneulin'in ta kendisiydi bu. Hırsla yere eğildi, Cécile'in beline sarıldı, öbür eliyle atını büyük bir ustalıkla sürüyor, hayvanı canlı bir kama gibi kullanarak kalabalığı yarıyor, herkesi önünden kaçmaya zorluyordu. Parmaklıkların önündeki boğuşma sürüyordu. Deneulin önüne geleni ezerek ilerliyordu. Bu beklenmedik yardım, sallanan yumruklar ve küfürler arasında büyük bir tehlikeyle burun buruna olan Négrel'le Bay Hannebeau'yu kurtardı. Négrel, bayılan Cécile'i tutup içeri girerken, çam yarması gibi gövdesiyle Deneulin de Bay Hennebeau'ya siper oluyordu; tam kapının önündeyken atılan bir taş az kalsın omzunu kırıyordu.

«Bir bu eksikti işte!» diye haykırdı. «Makinelerimi kırdığınız yetmezmiş gibi bir de kemiklerimi kırın bakalım!»

İçeri girip kapıyı çabucak örttü, aynı anda tahtalara patır patır taş yağmaya başladı.

Deneulin:

«Vay kuduz köpekler!» dedi. «İki saniye daha geçse, kafamı boş bir kabak gibi patlatacaklardı... Ne desen boş! Heriflerin laftan anladıkları yok ki, çekip geberteceksin ki anlasınlar.»

Salonda Grégoire'lar kendine gelmekte olan Cécile'in başında sızlanıyorlardı. Genç kıza hiçbir şey olmamıştı, vücudunda en küçük bir sıyrık bile yoktu, yalnızca tülü düşmüştü o kadar. Ama, aşçıları Melanie gelip de direnişçilerin Piolaine'i nasıl talan ettiğini öğrenince korkuları adamakıllı arttı. Aşçı kadın, korkudan gözleri yuvalarından fırlayarak efendilerine haber vermek için hemen koşup gelmişti. Patırtı gürültü arasında o da

kimseye sezdirmeden kapı aralığından içeri süzülüvermişti; ballandıra ballandıra anlattığı bitmek tükenmek bilmeyen öyküsü içinde, Jeanlin'in attığı ve bir tek camın kırılmasına yol açan taş, duvarları delik deşik eden şiddetli top güllelerine dönüşüyordu. İşte o zaman Bay Grégoire'ın aklı başına geldi: Kızının gırtlağı sıkılıyor, evi alt üst ediliyordu; demek ki emekleriyle kendilerini gül gibi geçindiren maden işçileri onlara da diş biliyordu ha?

Havluyla kolonya getiren oda hizmetçisi hâlâ aynı şeyi söylüyordu:

«Yine de hayret doğrusu, hiç de kötü insanlar değillerdir oysa.»

Sapsarı bir suratla bir kenara çökmüş olan Bayan Hennebeau hâlâ yatışmamıştı; ancak, Négrel'i kutladıkları zaman yüzü bir parça güldü. Cécile'in annesiyle babası, özellikle delikanlıya nasıl teşekkür edeceklerini bilemiyordu, evlenmelerine kesin gözüyle bakılabilirdi artık. Bay Hennebeau, sessizce onları dinliyor; karısı, sabahleyin öldürmeye niyetlendiği sevgilisi ve pek yakında kendisini bu delikanlıdan kurtaracak olan genç kız arasında bakışları mekik dokuyordu. Telaşlandığı filan yoktu, tek korkusu, karısının iyice ayağa düşmesi, belki de bir uşağa bile tenezzül etmesiydi.

Deneulin, kızlarına dönerek:

«Canım yavrularım, sizin bir yerinizi incitmediler ya?» diye sordu.

Lucie'yle Jeanne gerçi çok korkmuşlardı ama böyle vurdulu kırdılı bir olaya tanık oldukları için bir bakıma memnundular. Hatta şimdi gülüyorlardı.

Babaları:

«Vay be!» diye sürdürdü. «Amma da patırtılı bir gün yaşadık ha!.. Eh artık çeyiz düzmek istiyorsanız, kendi başınızın çaresine kendiniz bakacaksınız, üstelik bana da bakmak zorunda kalacaksınız, ona göre!..»

Şaka yaparken sesi titriyordu. Kızlarının ikisi birden kollarına atılınca, gözleri doldu.

Bu iflas itirafı Bay Hannebeau'nun kulağından kaçmamıştı. Aklına geliveren parlak bir fikirle yüzü aydınlandı. Vandame ocaklarının Montsou İşletmesi'nin eline geçmesi işten bile değildi artık. Epeydir beklediği fırsat ayağına gelmişti; yönetim kurulundaki kodamanların gözüne girmek için bundan iyi kısmet mi olurdu?! Yaşamında uğradığı her yenilgiden sonra aldığı buyrukları harfi harfine yerine getirir, içinde yaşadığı askerce disiplinden azçok bir mutluluk payı çıkarırdı.

Artık herkes yavaş yavaş yatışıyordu; yanmakta olan iki lambanın durgun ışığı altında, kaplamalı kapıların yarattığı sıcak sessizlik ortasında, salona yorgun bir rahatlık çöküyordu. Dışarda neler oluyordu acaba? Direnişçiler seslerini kesmiş, taş yağmuru evi dövmez olmuştu; yalnız tahtalar üzerinde yankılanan balta darbelerinin boğuk ve güçlü gürültüsü işitiliyordu. Ne olup bittiğini anlamak istediler; yeniden hole çıkıp kapının camlı kanadından dışarı baktılar. Hatta hanımlarla küçükhanımlar da yukarı çıkıp birinci katın panjurları arkasına yerleştiler.

Bay Hennebeau, Deneulin'e:

«Tam karşıda, meyhanenin kapısında duran Rasseneur alçağını görüyor musun?» dedi. «Pirelenmiştim zaten, bu işler mutlaka onun başı altından çıkıyordur.»

Oysa Maigrat'nın dükkânını baltayla yıkmakta olan Rasseneur değil, Etienne'di. Bir yandan kapıyı kırıyor, bir yandan da arkadaşlarına sesleniyordu: Dükkândaki mallar maden işçilerinin değil miydi? Kendilerini yıllardır sömüren, işletme'nin ağzına bakarak hepsini aç bırakan bu hırsızdan mallarını geri almaya hakları yok muydu? Şimdi yavaş yavaş hepsi Müdür'ün konağıyla uğraşmayı bırakmış, bitişikteki dükkânı talan etmeye koşuyordu. «Ekmek! Ekmek!» çığlıkları yeniden yükselmeye başlamıştı. Ekmek, bu kapının ardındaydı işte. Sanki bir an bile dayanacak güçleri kalmamış gibi, ekmek yemezlerse oracıkta can vereceklermiş gibi, ansızın çılgınca bir açlık nöbetine kaptırmışlardı kendilerini. Kapıya doğru öyle üşüşüyor, öyle bir yükleniyorlardı ki, Etienne, her sallayışta baltayla birini yaralamaktan korkuyordu.

O sırada konağın holünden ayrılan Maigrat, gidip önce mutfağa sığınmıştı, ama burada hiçbir şey işitemiyor, dükkânının yağmalanışı konusunda korkunç düşler görüyordu. Dışardaki tulumbanın arkasına saklanmak üzere yeniden yukarı çıktığı sırada kapının çatırdadığını, yağmacıların küfürlü bağırışları arasında kendi adının da geçtiğini işitti. Öyleyse korkulu bir düş değildi gördüğü. Hoş, olup biteni yine görmüyordu gerçi, ama açık seçik işitiyor, kulakları uğulduyarak gözleriyle görüyormuş gibi saldırıyı izliyordu. Baltanın her vuruşu onu da canevinden vuruyordu. Menteşelerden biri yerinden fırlamış olmalıydı, beş dakikaya kalmaz dükkânı yağmacıların eline geçerdi. Her şey gerçek ve korkunç görüntüler halinde gözlerinin önünde canlanıyordu; çapulcular saldırıyor, ne bulurlarsa yiyip içiyor, kırıp dökerek ortalığı soyup soğana çeviriyor varını yoğunu talan ediyor, geriye hiçbir şey, hatta köy köy dolaşıp dilencilik etmesi için kendisine bir değnek bile bırakmıyorlardı. Yo, kendisini batırmalarına göz yummayacak, gerekirse oracıkta gebermeye razı olacaktı. Gizlendiği yerden bakmaya başladığından beri, evin pencerelerinden birinde, karısının camlar ardında pek iyi seçilemeyen cılız karaltısını hayal meyal görebiliyordu; her zamanki gibi dayaktan ezik, sünepe ve mızmız haliyle kapının kırılışını izliyor olmalıydı. Pencerenin altında bir sundurma vardı, öyle bir yerdeydi ki, konağın bahçesinden, aradaki duvarın kafesli çitine tutunarak dama çıkılabilir, oradan da kiremitler üzerinde sürünerek pencereye ulaşılabilirdi. Şimdi evinden ayrıldığına pişman oluyor, dönmeye çalışırken akla karayı seçeceğini düşündükçe acı duyuyordu. Belki evdeki eşyaları kapı önüne yığarak dükkânın kapısını destekleyebilirdi; hatta, daha başka kahramanca savunma yöntemleri buluyor, tepeden aşağı kızgın yağlar, ateşe verilmiş gazyağı dökme düşleri kuruyordu. Ama mal mülk aşkıyla ölüm korkusu çatışıyor; Maigrat korkuyu bastırmaya çalışıyordu. Daha derinlere işleyen son balta darbesi üzerine birdenbire kararını verdi. Pintilik baskın çıkmıştı, bu haydutlara bir tek ekmek bile kaptırmaktansa, karısıyla birlikte vücutlarını çuvallara siper edeceklerdi.

Daha sundurmanın tepesine tırmanır tırmanmaz yuh sesleri yükseldi:

«Bakın! Şuraya bakın!.. Damda kedi var! Kediye bakın! Dama çıkmış!»

Direnişçiler, Maigrat'yı damın üstünde görmüştü. Vücudunun olanca ağırlığına karşın, kırılan tahtalara aldırış etmeden hızla kafesli çite tırmanmış, şimdi de kiremitler üstünde yüzükoyun sürünerek ilerliyor, pencereye ulaşmaya çalışıyordu. Ama dam çok dikti, göbeği rahatça sürünmesini engelliyor, tırnaklarını geçirmesine karşın kayıyordu. Yine de taşlanma korkusuna kapılıp titremeye başlamasa yukarı kadar sürünebilecekti; artık, göremez olduğu kalabalık aşağıdan bağırıp duruyordu:

«Tutun! Yakalayın şu kediyi! Al aşağı edin şunu!»

Ansızın iki eli birden kaydı, Maigrat top gibi yuvarlandı, oluğa çarpıp zıpladı, aradaki duvarın üstüne öyle ters bir biçimde düştü ki sokağa fırladı, kafası bir taşın sivri köşesine çarparak yarıldı. Beyni patlamış, anında ölmüştü. Yukarda, camın ardında belli belirsiz solgun bir karaltı gibi duran karısı hâlâ aşağı bakıyordu.

Önce herkes şaşaladı. Baltayı elinden düşüren Etienne öylece kalakalmıştı. Maheu, Levaque ve ötekiler, dükkânı filan unutmuş, üzerinden ağır ağır incecik kırmızı bir çizgi halinde kan süzülen duvara bakıyorlardı. Haykırışlar kesilmişti; gittikçe koyulaşan akşamın alacakaranlığında ortalığa derin bir sessizlik çökmüştü.

Derken, bağrışmalar yeniden başladı. Gözlerini kan bürüyen kadınlar uluyarak saldırıya geçti.

«Tanrı varmış demek! Ah domuz herif, lâyığını buldun işte!»

Henüz soğumayan cesedin başına toplanmış, kahkahalar atarak küfürler savuruyor, patlayan kafaya bakıp suratsız herif diye alay ediyor, yıllardır süregelen açlığın yarattığı kin ve nefreti ölünün suratına haykırıyorlardı.

En öfkelilerinden biri olan Maheude.

«Altmış frank borcum vardı sana, şimdi aldın işte paranı hırsız herif!» diyordu. «Artık, veresiyeyi kestim diyemeyeceksin... Dur sen, dur hele, gözünü biraz da toprak doyursun!»

On parmağını toprağa geçirdi, iki avuç toprak aldı, ite kaka ölünün ağzına tıktı:

«Al ye hadi!.. Al ye! Bizi yediğin gibi bunu da ye!»

Küfürler artarken, sırtüstü yere serilmiş ceset, faltaşı gibi açılmış donuk gözlerle, karanlığa gömülmekte olan uçsuz bucaksız gökyüzüne bakıyordu. Ağzına tıkıştırılan toprak, başkalarından esirgediği ekmekti. Hep bu ekmeği yiyecekti artık. Yoksulları aç açık bırakmak hiç de hayır getirmemişti ona.

Ama kadınlar ondan alacakları daha başka intikamlar vardı. Dişi kurtlar gibi uluyarak cesedin çevresinde dört dönüyorlardı. Herbiri, öfkesini dindirecek yırtıcı bir işkence arıyordu.

Birden, Brûlé Kadın'ın cırtlak sesi yükseldi:

«Şu kediyi hadım edelim!»

«Evet! Evet! Hadım edelim şu kediyi!.. Yemediği bok kalmadı namussuzun!»

Mouquette, pantolonunu çekiştirerek adamı soyarken, Levaque da bacaklarını kaldırırken ona yardım ediyordu. Brûlé Kadın, çırpı gibi kupkuru elleriyle çıplak bacakları araladı, ölü erkeklik organını yakaladı. Tüm takımı taklavatı avuçlamış, incecik belini gererek, upuzun kollarını çatırdatarak vargücüyle asılıyordu. Gevşek deriler direndiği için durup durup birkaç kez daha asıldı, sonunda koparmayı başardı, bu kıllı ve kanlı et parçasını havaya kaldırarak bir zafer narasıyla salladı.

«Kopardım işte! Kopardım!»

Kulakları tırmalayan haykırışlar bu korkunç ganimeti lanetlerle karşıladı.

«Ah namussuz herif! Kızlarımızın karnını şişiremeyeceksin artık!»

«Evet! Borcumuzu hayvanlığınla ödeştiremeyeceksin artık; bir ekmek vermek için hepimizin üstünden geçemeyeceksin artık!»

«Nah işte al! Altı frank borcum vardı sana, bir taksitini ödememi ister misin? Hâlâ becerebiliyorsan ben hazırım, hadi!»

Bu alay hepsinde korkunç bir neşe yarattı. Kanlı et parçasını, hepsini acılara boğmuş olan ama sonunda başını ezdikleri

ve şimdi ellerinin altında cansız yatan zararlı bir hayvan gibi birbirlerine gösteriyorlardı. Tükürükler yağdırıyor, çılgınca bir nefret dalgası içinde bas bas bağırarak paralamak istercesine çenelerini ileri uzatıyorlardı.

«Artık beceremez! Beceremez artık! Toprağa girecek ama erkek bile değil artık... Cehennemin dibine kadar yolun var, çürü orada bok herif!»

Brûlé Kadın, elindeki kanlı takım taklavatı bir sopanın ucuna taktıktan sonra bir bayrak gibi havaya kaldırarak yola fırladı; cıyak cıyak bağıran kadınlar da darmadağınık bir sürü gibi onun ardına takıldı. Sopanın ucundan kanlar damlıyor, o zavallı organ kasap çengeline asılı bir et parçası gibi sallanıyordu. Bayan Maigrat, yukardaki pencerenin önünde hâlâ kıpırdamadan dikiliyor; günbatımının son ışınları altında, camların damarlı yüzeyi, bembeyaz yüzünü çarpıtıyor, ona sanki gülüyormuş gibi bir hava veriyordu. Kadınlar alayı, kafası ezilmiş zararlı hayvanı sopanın ucunda taşıyarak koşa koşa uzaklaştığı sırada, bu oldu olası dövülüp sövülen, aldatılan, sabahtan akşama başını veresiye defterinden kaldırmayan zavallı kadın, belki de gerçekten gülüyordu.

Bu korkunç hadım etme olayı, herkesi serseme çeviren bir dehşet içinde olup bitmişti. Ne Etienne, ne Maheu, ne de başkaları bu işe engel olabilmişti; bu cadalozca vahşet karşısında öylece kalakalmışlardı. Tison Meyhanesi'nin kapısından kimileri başlarını uzatıp bakmışlardı; Rasseneur'ün yüzü olayın etkisiyle sapsarı kesilmiş, Zacharie'yle Philomene ise gördükleri manzara karşısında afallayıp kalmışlardı. İki ihtiyar, Bonnemort'la Mouque, ciddi bir tavırla başlarını sallıyordu. Yalnız Jeanlin yine işin gırgırındaydı, dirseğiyle Bébert'i dürtüyor, Lydie'yi başını kaldırıp yukarı bakmaya zorluyordu. Bu arada kadınlar geri dönmüş, müdürlük pencerelerinin önünden geçiyorlardı Hanımefendilerle küçükhanımlar gizlendikleri panjurların ardından boyunlarını uzatıyorlardı. Duvar engel olduğu için hadım etme sahnesini görememişlerdi; ayrıca, hava iyice kararmaya başladığından gözleri iyi seçemiyordu.

Dışarı bakacak kadar kendini toparlayan Cécile:

«O sopanın ucundaki ne öyle?» diye sordu.

Lucie'yle Jeanne, herhalde tavşan derisi filan olmalı dediler.

Bayan Hennebeau, usulca:

«Hayır, hayır,» dedi. «Dükkânı yağma ettiler ya, olsa olsa domuz sucuğudur...»

Birdenbire tüyleri diken diken oldu ve sustu. Bayan Grégoire, onu diziyle dürtmüştü. İkisinin de ağzı bir karış açık, kalakaldılar; kızlar sapsarı kesilmişti, artık soru moru sormuyor, faltaşı gibi açılmış gözleriyle, karanlıkta gezdirilen kızıl et parçasını izliyorlardı.

Etienne, baltayı yeniden havaya kaldırdı. Ama herkes hâlâ diken üstünde gibiydi; ceset şimdi yolu tıkıyor, dükkânı koruyordu. İşçilerin çoğu geri çekilmişti. Üzerlerine bir uyuşukluk çökmüş, hepsi yatışmış gibiydi sanki. Maheu, üzgün üzgün dikilip dururken, bir ses kulağına kaçmasını söyledi. Başını çevirip baktı; sırtında eski püskü erkek ceketi ve kararmış suratıyla soluk soluğa duran Catherine'i gördü. Kızı itti. Dinlemek bile istemiyordu, neredeyse dövecekti. O zaman kız umutsuzca omuz silkti, bir an bocaladıktan sonra Etienne'in yanına koştu.

«Kaç çabuk, kaç! Jandarmalar geliyor!»

Etienne de kızı kovdu; yediği tokatlar aklına geldikçe öfkeden yanakları kızarıyor, kızcağıza verip veriştiriyordu. Ama Catherine vazgeçmiyor, baltayı elinden atması için onu sıkboğaz ediyor, iki koluyla sarılarak vargücüyle delikanlıyı sürüklüyordu.

«Sana jandarmalar geliyor diyorum!.. Dinlesene!.. Senin anlayacağın, Chaval onları çağırmaya gitti, jandarmaları alıp buraya getirecek. Ben çok kızarım böyle şeylere, o yüzden haber vermeye geldim... Durma kaç, yakalanmanı istemiyorum.»

Ve uzaktan kopup gelen nal sesleri kaldırım taşlarını çınlatırken, Catherine onu sürükleyip götürdü. O anda ortalık, «Jandarmalar! Jandarmalar!» diye inlemeye başladı. Panik çıkmıştı, herkes çil yavrusu gibi dağıldı, sanki bir kasırga ortalığı silip süpürmüş gibi iki dakika içinde yolda kimsecikler kalmadı. Tison Meyhanesi'nin önünde bir tek Rasseneur kalmıştı; içi rahatla-

mış bir halde ortalıkta boygösteriyor, süngülerin kolayca kazandığı zaferi alkışlıyordu. Bu sırada ışıkları sönük, kapısı bacası sımsıkı kapalı sessiz evleriyle Montsou'da, dışarı bakmayı bile göze alamayan, ecel terleri döken burjuvalar korkudan üçbuçuk atıyordu. Ova, gecenin koyu karanlığına gömülmüş; acıklı bir havaya bürünen gökyüzünün derinliklerinde yüksek fırınlarla kok fırınlarının kızıl alevlerinden başka bir şey kalmamıştı. Jandarmaların nal sesleri gümbür gümbür yaklaşıyordu; karanlık bir bulut gibi sokağın başında gözüktüklerini kimse farketmedi. Arkalarında, korumalığını yaptıkları Marchiennes pastacısının arabasına eşlik ediyorlardı. Üstü tenteli, iki tekerlekli arabadan bir aşçı çırağı atladı, hiç istifini bozmadan çörekleri arabadan yavaş yavaş boşaltmaya başladı.

ALTINCI BÖLÜM

I

Şubatın ilk on beş günü de geçti; zehir gibi bir soğuk yoksulları kırıp geçirerek karakışı daha da uzatıyordu. Lille valisi, bir savcı, bir de generalden oluşan yetkililer yollara dökülmüştü. Jandarmalar yetmediği için bir alay asker gelip Montsou'yu işgal etmiş, Beaugnies ile Marchiennes arasında konuşlanmıştı. Madenocaklarını silahlı birlikler koruyordu; her makinenin başına bir asker dikilmişti. Müdürün konağında, işletmenin atelyelerinde, dahası kimi burjuvaların evine varıncaya dek her yerde süngüler yükseliyordu. Kaldırımlı yollarda devriye gezen güvenlik güçlerinin ayak seslerinden başka bir ses işitilmiyordu. Voreux'deki cüruf tepesinde, buz gibi esen keskin rüzgârın karşısında, göz alabildiğine uzanan ovayı tabak gibi gören bir noktada, durmadan çevreyi gözetleyen bir nöbetçi duruyordu. Her iki saatte bir, tıpkı düşman işgali altındaki bir ülkede olduğu gibi, nöbetçilerin sesleri yükseliyordu:

«Kim var orada? Parolayı ver!»

Ocakların hiçbirinde işbaşı yapılmamıştı. Tam tersine, grev her yere bulaşmıştı: Voreux'den sonra, Crévecoeur, Mirou ve Madeleine de üretimi durdurmuştu; Feutry-Cantel'le Victoire'da kuyuya inenlerin sayısı her sabah biraz daha azalıyordu; o zamana kadar greve hiç katılmamış olan Saint-Thomas bile fire vermeye başlamıştı. Şimdi, madencilerin onuruna dokunan bu kaba güç gösterisi karşısında, sessiz bir direniş başgöstermişti. Pancar tarlaları ortasındaki işçi mahallelerinden el ayak çekilmiş gibiydi. Hiçbir işçi evinden dışarı çıkmıyor, arasıra tek başına dışarı çıkan bir işçi olsa bile, o da, yanlarından geçerken

kırmızı pantolonlu askerlere dik dik bakıyordu. Bu üzüntülü dinginlikte, tüfeklere diş bileyen bu edilgin direnişte, kapatıldığı kafeste gözlerini terbiyecisine dikmiş, sırtını döndüğü anda üstüne atılıp parçalamaya hazır yırtıcı bir hayvanın o yanıltıcı uysallığı, o zorunlu ve cesur boyuneğişi vardı. İşlerin bıçak gibi kesilmesinden büyük zarar gören İşletme, Belçika sınırı yakınlarındaki Borinage havazasından işçi getirmekten dem vuruyor ama bir türlü bunu göze alamıyordu; evlerine çekilmiş maden işçileriyle askerlerin koruduğu ölü ocaklar arasındaki savaş, böylece belirli bir noktada kilitlenmiş oluyordu.

O korkunç günün ertesinde bu dinginlik birdenbire oluşuvermişti, aslında bu dinginliğin altında öyle bir panik yatıyordu ki, kimse ağzını açıp da verilen zarar ziyan ve yaratılan dehşet konusunda tek laf etmiyordu. Yapılan soruşturmada Maigrat'nın düşme sonucu öldüğü kanıtlanmış, cesedin nasıl olup da hadım edildiği konusu karanlıkta kalmış, olay daha şimdiden dilden dile dolaşan bir efsaneye dönüşmüştü. Öte yandan, İşletme, uğradığı zararı dile getirmekten kaçınıyor; Grégoire'lar ise işin mahkemeye dökülmesini, tanıklık için bile olsa kızlarının adının böyle bir dava rezaletine karışmasını istemiyorlardı. Yine de birkaç kişi tutuklanmıştı; bunlar, her zamanki gibi olaylarla uzaktan yakından ilgisi ve bilgisi bulunmayan, ağzı var dili yok cinsinden şaşkın, gariban insanlardı. Bu arada, yanlışlıkla Pierron da tutuklanmış, ellerine kelepçe vurulup Marchiennes'e kadar götürülmüştü; herkes bu olayı anlatırken kahkahayı basıyordu. Az kalsın Rasseneur de iki jandarma tarafından yaka paça götürülecekti. Müdürlük işten çıkarılacakların uzun bir listesini yapıyor, bir sürü işçinin işine son veriliyordu. Maheu de atılanlar arasındaydı, yalnızca Deux-Cent-Quarante Mahallesi'nden otuz dört işçi atılmıştı, aralarında Levaque da vardı. Ama bütün suç, olay akşamı kayıplara karışan, fellik fellik aranmasına karşın hiçbir yerde izine rastlanamayan Etienne'e yükleniyordu. Chaval, kuyruk acısı yüzünden onu hemen ele vermiş, annesiyle babasını kurtarmak isteyen Catherine'in yalvar yakar olması üzerine diğerlerinin adlarını vermekten kaçınmış-

tı. Günler günleri kovalıyor, herkes işin burada kapanmadığını biliyor, yürekleri burkularak, işin nereye varacağını bekliyorlardı.

Artık Montsou'lu burjuvalar, her gece, kulakları kuruntunun yarattığı bir tehlike çanıyla çınlayarak, burunları barut kokusuyla yanarak, korku içinde yataklarından sıçrayarak uyanıyorlardı. Ama kafalarını asıl allak bullak eden şey, Rahip Joire'ın yerine atanan, o gözlerinden kıvılcımlar saçan uzun boylu Rahip Ranvier'nin pazar âyininde verdiği vaazdı. O etliye sütlüye karışmayan, o güleryüzlü, saygılı, tombul, sevimli Rahip Joire neredeydi, bu adam neredeydi?! Ranvier denen bu adam azılı haydutları düpedüz savunmaya kalkıyordu canım! Grevcilerin yediği haltlara birtakım özürler buluyor, burjuvaları yerden yere vuruyor, tüm sorumluluğu burjuvazinin sırtına yüklüyordu. Burjuvazi, kiliseyi en köklü yetkilerinden yoksun bırakarak özgürlüklerini kısıtlamış, böylece bu dünyayı Tanrı'nın lanetine uğramış bir adaletsizlik ve acı diyarına dönüştürmüştü; Tanrı'yı yadsıyışıyla, ilk Hıristiyanların imanlarına, o kardeşçe inançlarına dönmemekteki direnişi yüzünden, sınıf çatışmalarını körükleyen, dünyayı korkunç felaketlere sürükleyen hep bu burjuva sınıfıydı. Bu rahip bununla da kalmamış, zenginlere gözdağı vermekten bile geri kalmamıştı; Tanrı'nın sesine kulak vermemekle daha fazla direnirlerse, haberleri olsun, Tanrı mutlaka yoksullardan yana çıkacaktı. Tanrı, şanına yaraşır bir iş yapacak, imansız zenginlerin servetlerini dilediği an ellerinden alacak, bu nimetleri yeryüzündeki ezilen zavallı insanlara dağıtacaktı. Vaazı dinleyen inançlı kadınlar bu sözler karşısında titriyor; Noter, «buyrun işte, sosyalizmin daniskası!» diyordu; rahip, herkesin gözüne, elinde bir haçla, 89'da yönetimi ele geçirmiş burjuvaziyi devirmek için yollara dökülmüş bir kalabalığın başındaymış gibi görünüyordu.

Bu durum kendisine çıtlatılınca Bay Hennebeau omuz silkerek:

«Aman canım, daha ileri gidecek olursa piskopasa bildirir, ayağını kaydırıveririz,» demekle yetinmişti.

Ovada baştan başa panik rüzgârları eserken, Etienne yeraltında, Requillart'ın dibinde, Jeanlin'in ininde gizleniyordu. Böylesine burunlarının dibinde saklanabileceğini hiç kimse aklının ucundan bile geçirmiyordu; madenin içinde, eski kuyunun kuytu dehlizlerinden birinde gizlenişi, sığındığı kovuğun bu meydan okuyucu gözüpekliği, tüm araştırmaları boşa çıkarmıştı. Yukarıda, kuyu ağzında, kulenin yıkılmış direkleri arasında biten dikenler ve yabanerikleri deliği iyice sarıp sarmaladığından, artık kimse buraya adım atmak istemiyordu; nasıl bir yol izleneceğini bilmek, üvez ağacının köklerine asılmak, kendini aşağı sarkıtarak sağlam kalmış ilk basamaklara atlamak gerekiyordu; ayrıca, burayı koruyan daha başka engeller vardı: havalandırma bacasının boğucu sıcaklığı, yüz yirmi metrelik tehlikeli iniş, çalıntı mallarla dolu haydut inine ulaşmak için dehlizin iyice daralan çeperleri arasında yüzükoyun sürünerek geçilmesi gereken çeyrek millik yol... Etienne, burada bolluk içinde yaşıyordu; cin, balık kurusundan artakalan bir parça ve daha başka bir sürü yiyecek bulmuştu. Geniş ot yatak çok rahattı, içerinin havası hamam gibi sıcacıktı ve en küçük bir esinti yoktu. Tek derdi ışıksız kalma tehlikesiydi. Jandarmaları faka bastırdığı için zevkten dört köşe olan Jeanlin, önlemi hiç elden bırakmadan ve kimseye sezdirmeden onun tüm gereksinimlerini karşılıyor, merheme varıncaya kadar her şeyi getiriyor, gelgelelim onca didinip uğraşmasına karşın bir paket mum bulmayı başaramıyordu.

Beşinci günden sonra Etienne yalnızca yemek yediği zamanlarda mum yakmaya başladı. Göz gözü görmezken lokmalar boğazından geçmiyordu. Hep aynı zifiri karanlık, bitmek tükenmek bilmeyen bu gece, canını çok sıkıyordu. Burada güvenlik içinde uyuyor, rahatça yiyip içiyordu, ama gece karanlığı yine de korkunç bir ağırlıkla tepesine çöküyordu. Bu ağır karanlık, düşüncelerini de eziyor gibi geliyordu ona. Bir hırsız gibi çalıntı mallarla yaşıyordu artık. Komünist görüşlerine karşın, aldığı eğitimden kalma o eski kaygılar canlanıyor, yemek payını azalttıkça azaltıyor, kuru ekmekle yetinmeye çalışıyordu. Ama elden ne gelirdi ki? Yaşamak gerekiyordu, görevi henüz bitme-

mişti. Ayrıca, bir başka utancın ağırlığı altında daha eziliyor, o gün o dondurucu soğukta aç karnına içtiği içkinin verdiği sarhoşlukla Chaval'in üstüne bıçakla yürümüş olmanın acısı içine oturuyordu. O günkü hali, içindeki eski korkuyu uyandırıyor, tek damla içkiyi bile kaldıramayıp cinayet işleyecek kadar çileden çıkaran o atadan gelme ayyaşlık illetini anımsatıyordu ona. Sonunda katil mi olacaktı yoksa? O akşam kendini toprağın derinliklerindeki bu sessiz sığınağa atınca, şiddetten bitkin bir durumda hemen kafayı vurmuş ve tıkabasa doymuş bir hayvan gibi uyuşarak iki gün deliksiz bir uyku çekmişti; uyandığında hâlâ içi bulanıyor, müthiş bir içki âleminden kalmış gibi tepeden tırnağa kırılıyordu, ağzının içi zehir, kafası kazan gibiydi. Aradan bir hafta geçti; durumu bildirdiği halde Maheu'ler bir mum ayarlayıp gönderemediler; artık, hiç yolu yok yemeği bile karanlıkta yemek zorundaydı.

Ot yatağına uzanıp saatlerce öylece kalıyordu. Kendisinden mi kaynaklandığını bilemediği birtakım belli belirsiz düşünceler dolaşıyordu kafasında. Bilgisini görgüsünü ilerlettikçe, kendisini arkadaşlarından ayıran bir üstünlük duygusuna kapılmıştı. Şimdiye dek hiç böylesine kafa patlatmamıştı; ocaktan ocağa çılgınca koşuşturdukları o günden sonra içini kaplayan bu tiksinç küçümseme duygusunun kaynağını kendi kendine soruyor, ama yanıtını vermeye korkuyor, birtakım iğrenç anılar, bayağı sidik yarışları, kaba saba içgüdüsel duygular, açıkhavayı zehirleyen ve insanın burnunun direğini kıran yoksulluğun o korkunç kokusu midesini bulandırıyordu artık. Karanlıkta yaşamanın verdiği acıya karşın, işçi mahallesine döneceğini düşündükçe yüreği daralıyordu. Aynı tekne içinde yıkanan, sıkış tıkış yaşayan bu yoksullar sürüsü ne kadar da iğrençti! Oturup siyaset konusunda adam gibi iki çift laf edecek tek bir kişi bile yoktu; hep hayvanca bir yaşantı ve hep insanın genzini tıkayan o yanık soğan kokusu! Bu insanların görüş açıların genişletmek, kendi kendilerinin efendisi yapmak, burjuvalara özgü o incelik ve rahatlığa kavuşturmak istiyordu, ama belli ki sandığı kadar kolay olmayacaktı bu iş! Bu açlık cehenneminde zafer gününü

beklemek cesaretini bulamıyordu artık kendinde. Önderleri olmaktan duyduğu gurur, onların yerine kafa yoran tek adam olma çabası, Etienne'i diğerlerinden yavaş yavaş koparıyor, benliğini nefret ettiği o burjuvalardan birine dönüştürüyordu.

Jeanlin, bir akşam, bir arabacının fenerinden çaldığı bir mum parçası getirdi; bu ufacık mum Etienne için büyük bir avuntu kaynağı oldu. Karanlık en sonunda onu sersemletip, çıldırtacakmış gibi tepesine çökünce, bir an için hemen mumu yakıyor; sonra, üstüne çöken karabasandan kurtulur kurtulmaz, yaşaması için ekmek kadar zorunlu olan bu ışık kaynağını idareli kullanmak üzere hemen söndürüyordu. Sessizlik, kulaklarında çınlıyor, cirit atan farelerin tıpırtısından, köhnemiş payandaların çıtırtısından, ağını ören bir örümceğin çıkardığı belli belirsiz hışıltıdan başka bir şey işitmiyordu. Ve gözlerini bu ılık yokluğa dikerek saplantıya dönüşmüş düşüncesine, arkadaşlarının şu anda yukarda ne yaptıkları düşüncesine dönüyordu. Arkadaşlarını yalnız bırakmayı bozgunculuğun, alçaklığın en büyüğü sayıyordu. Böyle saklanmasının nedeni, özgür kalınca onları yine aydınlatmak eyleme geçirebilmek içindi.

Uzun uzadıya kafa patlattıktan sonra yeni bir hedef edinmişti kendisine. Durum düzelene kadar bir Pluchart olacak, beden çalışmasını bırakarak tertemiz bir odaya çekilip yalnızca siyasetle uğraşacaktı, gerekçesi de şuydu: Zihinsel çalışma insanın tüm ömrünü kapsar ve tam bir sükûnet gerektirirdi.

İkinci haftanın başında çocuk gelip de jandarmaların onun Belçika'ya kaçtığını sandıklarını söyleyince, karanlık basar basmaz gizlendiği kovuktan çıkmayı göze aldı. Durumu görmek, grevi sürdürüp sürdürmemek gerektiğini anlamak istiyordu. Kendi kanısınca bu dava yitirilmişti; grev öncesinde de olumlu bir sonuç alınacağına aklı yatmıyordu zaten, yalnızca olayları kendi akışına bırakmıştı; şimdiyse, ayaklanmanın tadına vardıktan sonra, o ilk kuşkusuna yeniden kapılıyor, işletme'yi yola getirmekten umudunu kesiyordu; uğrayacakları bozgunun yol açacağı yoksullukları, çekilecek sıkıntıların sorumluluğunu kendi sırtına yükleneceğini düşündükçe, yüreği kan ağlıyordu. Gre-

vin kırılması, oynadığı rolün sona ermesi, umutların boşa çıkması, madenocağındaki o insanlıkdışı çalışmaya, işçi mahallesindeki o iğrenç yaşantıya geri dönmek anlamına gelmiyor muydu? Ve böylece, yalan dolanın alçakça hesaplarından arınmış olarak eski inancına yeniden sarılmaya çalışıyor, her şeye karşın hâlâ direnilebileceğini, emeğin bu kahramanca intiharı karşısında kapitalizmin kendiliğinden mahvolacağını kanıtlamaya uğraşıyordu.

Gerçekten de tüm havza büyük bir sarsıntıyla çalkalanıyordu. Geceleyin saklandığı ormandan dışarı çıkan bir kurt gibi karanlık kırlarda gezinirken, baştan başa tüm ovada iflasların çatırtısını duyar gibi oluyordu. Artık, yol boylarında dolaşırken, donuk gökyüzü altında, kapısı bacası kapalı, çürümekte olan işi bitik fabrikalardan başka bir şey görmüyordu. Özellikle şeker fabrikalarının zararı büyüktü; Hoton ve Fauvelle Şeker Fabrikaları işçi indirimine gittikten sonra birbiri ardından batmışlardı. Dutilleul Un Fabrikası'nın değirmeni ayın ikinci cumartesi gününde dönmez olmuştu; madenocaklarına çelik halat üreten Bleuze Halat Fabrikası işsizlik yüzünden kapanmıştı. Marchiennes bölgesinde işler her geçen gün sarpa sarıyordu: Gagebois Cam Fabrikası'nda tüm ocaklar sönmüştü; Sonneville İnşaat Şirketi'nde habire işçi atılıyordu; demir fabrikasında üç yüksek fırından yalnızca biri yanarken kok fırınlarının tüm bacalarından alev çıkmaz olmuştu. İki yıldır süregelen ve gittikçe ağırlaşan sanayi bunalımının yol açtığı Montsou kömür işçileri grevi, çöküntüyü hızlandırarak bunalımı daha da artırmıştı. Amerika'nın siparişleri kesmesi; sermayenin, aşırı üretim yapılan alanlara yatırılması sonucunda durgunluğun artması gibi sorunlara, bir de hiç hesapta olmayan kömür sıkıntısı ekleniyor; hâlâ yanmakta olan tek tük kazanlar da birer birer sönüyordu; madenocaklarının, makinelerin günlük besini üretemez hale gelişi hepsinin üstüne tuz biber ekmişti. Genel işsizlik karşısında paniğe kapılan işletme, kömür üretimini azaltıp işçileri aç bırakınca, daha aralık ayı sonunda ocaklardaki kömür stokları eriyivermişti. Her şey çorap söküğü gibi birbirine bağlıydı; fırtına ta uzaklar-

dan kopup geliyor, bir düşüş bir başka düşüşe yol açıyor, sanayi kuruluşları birbirini ezerek zincirleme bir biçimde çöküyor, felâketler hızla birbirini kovalıyordu; çöküntünün yankıları Lille, Douai, Valenciennes gibi yakın kentlerde duyuluyor, batan bankerler sırra kadem basıyor, aileler perişan oluyordu.

Etienne, kimi zaman dondurucu gecenin ortasında, bir köşede duruyor, çöküntünün gürültüsünü duyar gibi oluyordu. Karanlıkta derin bir oh çekiyor, bu yok oluş karşısında içi sevinçle doluyor; her şeyi eşitleyen adaletin sömürünün kökünü kazımak üzere tırpanıyla köhne dünyanın üstünden geçeceği o aydınlık günün doğuşunu iple çekiyordu. Bu genel çöküntü arasında onu en çok işletme'nin ocakları ilgilendiriyordu. Karanlıktan bunalınca kendini dışarı atıyor, birbiri ardından ocakları dolaşıyor, yeni bir zarar olduğunu öğrenince yüreği yağ bağlıyordu. Kimsenin uğramadığı galeriler bakımsız kaldıkça yeni yeni göçükler oluyordu. Mirou'nun kuzey kesimindeki galerilerin üstünde öyle çöküntüler oluyordu ki, Joigselle yolunun yüz metrelik bir bölümü şiddetli bir depremle sarsılmış gibi göçmüştü; bu kazaların milletin diline düşmesinden telaşa kapılan işletme, çöken toprakların sahiplerine mal bedellerini pazarlık etmeden tıkır tıkır ödüyordu. Kayaları çokgevrek olan Crévecoueur ve Madeleine de göçükler yüzünden gitgide tıkanıyordu. Victoire'da iki çavuşun toprak altında kaldığı söyleniyordu; Feutry-Cantel'i su basmıştı; Saint-Thomas'nın dört bir yanında payandalar bakımsızlıktan çatır çatır kırıldığı için, galerilerin bir kilometrelik bölümünün sil baştan örülmesi gerekiyordu. Böylece her an zarar ziyan daha da büyüyor, hissedarların kâr payları giderek düşüyordu; ocaklar büsbütün yıkılınca, yüzyılda yüz katına çıkan ünlü Montsou hisse senetleri bu gidişle eriyecekti.

Birbirini kovalayan bu felâketler karşısında Etienne yeniden umutlanıyor, direnişle geçecek bir üçüncü ayın sonunda, bilinmeyen tapınağına bir ilah gibi çöreklenip oturan, o tıkabasa doymuş yorgun canavarın gebereceğine inanıyordu. Montsou'da patlak veren karışıklıklardan sonra Paris gazetelerinin ayağa kalktığını, hükümet yanlısı gazetelerle muhalif gazeteler

arasında ateşli bir kavganın koptuğunu biliyordu; özellikle, Enternasyonal hedef alınıyordu; İmparatorluk, kurulmasına göz yumduğu örgütten şimdi korkmaya başlamış, yıpratmak için korkunç şeylerin yazılıp çizilmesine ön ayak olmuştu. Kömür işletmelerinin kodamanları kopartılan patırtıyı işitmezlikten gelmeyi göze alamadığı için, yönetim kurulu üyelerinden ikisi durumu yerinde incelemek üzere zahmet edip Mortsou'ya gelmiş, göstermelik bir soruşturma başlatmışlardı. Ama geldiklerine geleceklerine pişman olmuşlar, her şeye ilgisiz kalarak ortalıkta boygöstermişler, sonra da işlerin yolunda gittiğini söyleyerek üç günün bitiminde Paris'e dönmüşlerdi. Ama Etienne, bu kodamanların orada kaldıkları birkaç gün içinde toplantı üzerine toplantı düzenlediklerini, içyüzünü kimsenin bilmediği birtakım gizli kapaklı dolaplar çevirdiklerini öğrenmişti. Etienne, yönetim kurulu üyelerinin işi bozuntuya vermemelerini ikiyüzlülüklerine bağlıyor, apar topar gidişlerini bir kaçış sayıyor, her şeyi oluruna bıraktıklarına göre dize geldiklerini sanıyordu.

Ama hemen ertesi gece yeniden umutsuzluğa kapıldı. İşletme'nin beli öyle kolay kolay kırılacak gibi değildi. Milyonlarca frank yitirse bile nasıl olsa ilerde bu parayı işçilerin sırtından çıkaracaktı. O gece Jean-Bart'a kadar gitmiş, gözetmenlerden birinden Vandame'ın Montsou Kömür İşletmeleri'ne satılacağını öğrenince işin aslını anlamıştı. Deneulin'in evinde acıklı bir yoksulluk, bir zenginlik yoksulluğunun başgösterdiğinden söz ediliyordu; baba, çaresizlikten hastalanmış, parasızlıktan çökmüştü; kızlarsa kapıya dayanan alacaklılarla didişiyor, yakayı kurtarmaya çalışıyorlardı. Aç açık yaşayan işçilerin evinde bile, suyu kimse görmesin diye gizlice içen bu burjuva evindeki kadar sıkıntı çekilmiyordu. Jean-Bart'da üretim durmuş, Gaston-Marie'ye yeni bir su pompası koymak zorunda kalınmıştı; üstüne üstlük, onca didinmelerine karşın ocağı bir de su basmış, suyun çekilmesi dünyanın masrafına yol açmıştı. Deneulin sonunda yüzünü karartıp Grégoire'lardan yüz bin frank borç istemeyi göze almış, olumsuz yanıt alacağını bilmesine karşın, eli boş çev-

rilince büsbütün çökmüştü; Grégoire'lar, kendisini çok sevdikleri ve boşuna didinip kendi kendisini yememesi için hayır yanıtı verdiklerini ileri sürmüşler, bir an önce madeni elinden çıkarmasını öğütlemişlerdi. Deneulin ise satmam da satmam diye kestirip atmıştı. Grev yüzünden kabağın kendi başına patlaması gücüne gidiyor, düşündükçe kan beynine çıkıyor, beyin kanamasından gebersem de kurtulsam diyordu. Sonra ister istemez yelkenleri suya indirmiş, yapılan önerilere kulak vermişti. Kendisini sıkboğaz ediyorlar, parasızlık yüzünden üretimi sekteye uğrayan, onarılıp elden geçirilmiş, sil baştan donatılmış madeni, neredeyse yok pahasına satın almaya, ucuza kapatmaya çalışıyorlardı. Önerilen parayla borçlarını kapatabilse yine neyseydi. Montsou'ya gelen yönetim kurulu üyeleriyle iki gün çekişe çekişe pazarlık etmiş, darda kalışını fırsat bilen adamların açıkgözlüğüne kızarak o gür sesiyle «asla!» diye haykırmıştı. Pazarlık bu aşamada tıkanmış, kurul üyeleri batacağı günü sabırla beklemek üzere Paris'e dönmüşlerdi. Etienne, zararın bu tür yöntemlerle karşılanacağını anlamış; gücüne güç katacak bir savaşta yanıbaşına serilen zayıfların cesetlerini yutarak daha da palazlanan büyük sermayenin yenilmez gücü karşısında umutları yeniden kırılmıştı.

Bereket versin, ertesi gün Jeanlin iyi bir haber getirdi. Voreux'de, kuyu içi kaplamaları neredeyse yıkılmak üzereydi, dört bir yandan sular sızıyordu; çökmeyi önlemek için apar topar doğramacılar getirmek zorunda kalmışlardı.

Etienne, cüruf yığının tepesinde tüm ovayı görecek biçimde bekleyen nöbetçinin karaltısından çekindiği için o güne kadar voreux'den hep uzak durmuştu; nöbetçiye gözükmeden yaklaşmak olanaksızdı, cüruf yığının tepesinde alay sancağı gibi dikilen nöbetçi dört bir yanı görüyordu çünkü. Sabah üç sularında karanlık iyice bastırınca, Etienne, ocağın yolunu tuttu; arkadaşları, kaplama tahtalarında hayır kalmadığını anlattılar. Bu kaplamaların sil baştan yenilenmesi gerektiği kanısındaydılar; eh, bu da kömür üretiminin en azından üç ay durması demekti. Etienne, doğramacıların çekiş seslerini dinleyerek kuyunun çevre-

sinde uzun süre dolaştı. Sarılması gereken bu yara, yüreğinde büyük bir sevinç uyandırıyordu.

Günışırken, tam sığınağına döneceği sırada nöbetçinin yine cüruf tepesinde dikildiğini gördü. Ne olursa olsun bu kez mutlaka görüşecekti onunla! Halkın içinden alınan ve halka karşı silahlandırılan askerleri düşünerek yürüyordu. Eğer ordu, kendi saflarına geçse devrim nasıl da kolayca gerçekleşirdi! Kışlalardaki işçilerin ve köylülerin, kendi kökenlerini anımsaması yeterdi; zaten burjuvaların en büyük korkusu da buydu, ordunun baştan çıkabileceği olasılığını düşündükçe yüreklerine iniyordu. İşte o zaman, hak ve adalet tanımayan tatlı yaşamlarıyla, tüm rezillikleriyle iki saat içinde silinip süpürülür, yok olup giderlerdi. Zaten son zamanlarda kimi alayların toptan sosyalizm saflarına geçtiği söyleniyordu. Doğru muydu acaba? Burjuvazinin kendi eliyle dağıttığı tüfekler aracılığıyla hak yerini bulacak mıydı? Düşler içinde yüzen Etienne bir başka umuda kapıldı; ocakları bekleyen askeri birliklerin grevcilere katıldığını, işverenleri kurşuna dizdiğini ve madeni, işçilere verdiğini düşlemeye başladı.

Kafasında kaynaşan bu düşüncelere öylesine dalmıştı ki, birdenbire cüruf tepesine tırmanmakta olduğunu fark etti. O erle ne diye konuşmasındı ki? En azından ne düşündüğünü öğrenirdi. Kalıntılar arasında tahta parçaları arıyormuş gibi yaparak ilgisiz bir tavırla askere doğru yaklaşıyordu. Nöbetçi, hâlâ kıpırdamadan dikiliyordu.

Etienne, en sonunda:

«Hava ne berbat değil mi, kardeş?» dedi. «Kar mı yağacak ne?!»

Nöbetçi, ufak tefek, solgun yüzü çillerle kaplı sapsarı bir delikanlıydı. Uzun kaputunun içinde acemi bir er gibi toy bir görünüşü vardı.

«Evet, yağacak gibi,» diye mırıldandı.

Mavi gözlerini külrengi gökyüzüne dikti; kurumuş ovanın üstüne kurşun ağırlığıyla çökmüş dumanlı tanyerine uzun uzun baktı.

Etienne:

«Ne sersem herif bunlar be,» diye sürdürdü. «Bu soğukta sizi buraya dikip iliğinizi kemiğinizi donduruyorlar. Sanki Kazak ordusu saldıracak!.. Üstelik, burada keskin bir rüzgâr eser!»

Küçük asker, sessizce dinlerken tir tir titriyordu. Gerçi hemen oracıkta Bonnemort Baba'nın fırtınalı gecelerde sığındığı taştan bir kulübe vardı, ama cüruf tepesindeki nöbet yerinden ayrılması yasak olduğu için askercik oradan bir yere kıpırdayamıyordu; soğuktan kaskatı kesilmiş elleri tüfeği hissetmiyordu bile. Voreux'yü koruyan altmış erden biriydi; bu acımasız nöbetin sırası sık sık geldiğinden bu gidişle eli-ayağı donacak, oracıkta can verecekti. Görev böyle gerektiriyor, o da sessiz bir boyuneğişle donma pahasına nöbetini tutuyor, bu arada sorulara uykulu bir çocuk gibi sözcükleri ağzında eveleye geveleye yanıt veriyordu.

Etienne, siyatten söz etmesi için bir çeyrek saat kadar boşu boşuna ağzını yokladı. Soruları doğru dürüst anlamadan evet ya da hayır diyordu; bazı arkadaşlarının söylediği kadarıyla yüzbaşı, cumhuriyetçiydi, kendisininse böyle konulara aklı ermiyordu, hem zaten siyaset umurunda değildi. Ateş et derlerse, cezalandırılmamak için, hiç bakmaz ateş ederdi.

Bir işçi olarak Etienne, halkın orduya, bacaklarına kırmızı birer pantolon geçirilerek akılları çelilen kardeşlerine duyduğu hoşnutsuzlukla dinliyordu küçük askeri.

«Peki, adın ne?»

«Jules.»

«Nerelisin?»

«Plogofflu'yum, nah işe oradan...»

Kolunu gelişigüzel uzatmıştı. Breatanya'nın köylerindendi, ama oranın nerede olduğunu bildiği filan yoktu. Ufak, solgun yüzü canlanmıştı, gülümsüyordu.

«Bir annem, bir de kız kardeşim var. Şimdi yolumu gözlüyorlardı ama tezkereye daha çok var. Askere geleceğim zaman beni Pont-l'Abbé'ye kadar yolcu ettiler. Lapalmec'lerden bir at almıştık, Audierne yokuşunda zorlanınca taban tepmeye başla-

dık. Amcaoğlum Charles salam getirmiş, bizi bekliyordu, ama kadınlar başladılar hüngür hüngür ağlamaya... Yediklerimiz burnumuzdan geldi... Hey Tanrım hey! Memleket kimbilir ne kadar uzakta kaldı!..»

Gülümsüyordu ama gözleri dolmuştu. Issız ve çorak Plogoff toprakları, fırtınaların kasıp kavurduğu yalçın kayalıklı Raz Burnu, fundalıkların pembe pembe çiçek açışı, günlük güneşlik manzaralar canlanıyordu gözünün önünde.

«Baksana,» dedi, «hiç ceza yemezsem iki yıl sonra bir ay izne gönderirler mi beni?»

O zaman Etienne, küçükken ayrıldığı Provence'dan söz etti. Bu arada ortalık iyice ağarmıştı, külrengi gökyüzünde incecik kar tanecikleri uçuşmaya başlıyordu. Etienne, kendisini cüruf tepesinde görünce çok şaşıran Jeanlin'in çalılıklar arasında dolaştığını görünce kaygılandı. Çocuk, elini sallayarak onu yanına çağırıyordu. Askerlerle ahbaplık etmek ne işe yarayacaktı? Onlarla anlaşabilmek için uzun yıllar geçmesi gerekiyordu; bunu başaracağını sanarak boşu boşuna böyle bir sevdaya kapıldığı için kendi kendine içerliyordu. Jeanlin'in el işaretinin ne anlama geldiği birdenbire kafasına dank etti. Nöbetçi değiştirmeye geliyorlardı. Hemen oradan ayrıldı, yenilginin kaçınılmazlığını anlamanın acısıyla bir kez daha içi burkularak koşa koşa Requillart'a döndü; Jeanlin de yanısıra koşuyor, o alçak nöbetçinin, kendilerine ateş açmaları için devriyelere haber verdiğini söylüyordu.

O sırada Jules, cüruf yığının tepesinde, gözlerini serpiştiren kara dikmiş, kımıldamadan duruyordu. Çavuş, mangasıyla yaklaşıyor, her zamanki komutlar yükseliyordu:

«Kim var orada?.. Parolayı ver!»

Ve işgal altındaki bir ülkede dolaşan postallardan çıkan ayak seslerinin uzaklaştığı işitildi. Ortalık adamakıllı ağarmasına karşın, işçi mahallelerinde hiçbir hareket yoktu, maden işçileri asker postalı altında seslerini kısıp için için kudurmaya devam ediyorlardı.

II

İki gündür kar atıştırıyordu; kar yağışı sabahleyin kesilmiş, şiddetli don, göz alabildiğine uzanan kar örtüsünü kaskatı bir buz tabakasına dönüştürmüştü; yolları mürekkep kadar kapkara, duvarları ve ağaçları kömür tozuna bulanmış o siyah ülke, uçsuz bucaksız bembeyaz bir örtüyle sarıp sarmalanmış; Deux-Cent-Quarante Mahallesi karlara gömülmüştü. Tüten tek bir baca bile yoktu. Yollardaki kaldırım taşları kadar soğuk, odsuz ocaksız evler, kiremitleri kaplayan kalın kar tabakasını eritmiyordu. Mahalle, bembeyaz ovanın ortasında beyaz bir taşocağına, kefene bürünmüş ölü bir kasabaya benziyordu. Durmadan devriye gezen askerler yol boyunca çamurlu ayak izlerini bırakmışlardı.

Maheu'lerin evinde, cüruf yığınından toplanan kömür kırıntılarının son küreği de yanıp bitmişti. Serçelerin bile yiyecek bir çöp parçası bulamadığı bu zehir zemberek havada, cüruf tepesinden kömür kırıntısı toplamak düşünülemezdi bile. Alzire, karları elleriyle eşeleyerek kömür kırıntısı bulmakta ayak diredığı için şimdi ölesiye hastalanmıştı. Maheude, Doktor Vanderhaghen yetişinceye kadar kızcağızın üstüne bir battaniye parçası örtmüştü; doktorun evine iki kez gittiği halde bulamamıştı; hizmetçi kadın, efendisini akşama kalmadan yollayacağına söz vermişti; anne, pencerenin önüne dikilmiş, doktorun yolunu gözlüyor, sönmüş soba başının daha sıcak olduğunu sanan küçük hastaysa aşağı inmiş, tünediği iskemlenin üstünde soğuktan zangır zangır titriyordu. Küçük kızın tam karşısında, yine bacakları tutulmuş bir halde uyukluyordu. Lénore'la Henri henüz eve dönmemişlerdi, Jeanlin'le birlikte bir süre önce para dilenmek için dışarı çıkmışlardı. Maheu ise ağır adımlarla bomboş odayı arşınlayıp duruyor, odanın sonuna kadar her gidişinde, kafesini göremeyen sersemlemiş bir hayvan gibi duvara tosluyordu. Tek damla gazyağı kalmamıştı, ama dışardaki karın bembeyaz yansısı, karanlık basmış olmasına karşın odayı azbuçuk aydınlatıyordu.

Bir tahta pabuç takırtısı işitildi, hemen ardından Levaque *Kadın alı al moru mor bir halde hışımla* kapıdan içeri daldı, daha eşikteyken Maheude'e bağırdı:

«Benimle her sevişmesinde kiracımdan yirmi metelik aldığımı sen mi uydurdun?»

Beriki omuz silkti:

«Hadi ordan, insanın canını sıkma, ben öyle bir şey söylemedim... Hem, kim söyledi bunu?»

«Öyle demişsin işte, kim söylediyse söyledi... Hatta, duvarın arkasından bizim yaptığımız rezillikleri bir bir işittiğini, yatmaktan başka bir işe el sürmediğim için evimi bok götürdüğünü de söylemişsin... Bunu da demedim de de göreyim!»

Kadınların bitmek bilmeyen dedikoduları yüzünden her gün bir sürü kavga patlak veriyordu. Özellikle kapı komşusu evler arasında darılıp barışmalar günlük olaylardandı. Ama hiç böylesine kanlı bıçaklı olmamışlardı. Grevden bu yana açlık kinlerini artırıyor, herkes çatacak yer arıyordu. İki kadın arasındaki ağız dalaşı, erkeklerin gırtlak gırtlağa gelmesiyle sonuçlanıyordu.

Nitekim Levaque da Bouteloup'yu ite kaka önüne katarak çıkageldi:

«İşte arkadaşın yüzü, karımla yatmak için yirmi metelik vermiş mi vermemiş mi, kendi ağzıyla söylesin.»

Kiracı, gür sakalları altında korkmuş yüzüyle hık mık ediyor, suçlamaları yalanlamaya çalışıyordu:

«Yok yahu! Hayır, kesinlikle, öyle bir şey yok!»

O zaman Levaque yumruğunu Maheu'nün burnuna doğru uzatarak gözdağı vermeye başladı:

«Bak bilesin, ben hiç gelemem böyle şeylere. Adamın böyle bir karısı oldu mu, iki tokatta ağzının payını vermeli... Yoksa karının dediğine inanıyor musun?»

Zaten canı burnunda olan Maheu damarına basılınca:

«Hay Allah kahretsin emi!» diye bağırdı. «Yine nerden çıktı bu dedikodular? Çektiğimiz çile yetmiyor mu? Yıkıl karşımdan,

elimden bir kaza çıkacak yoksa!.. Hem kim söyledi karımın böyle dediğini?»

«Kim dedi ha?.. Pierronne dedi!»

Maheude, gevrek bir kahkaha attı ve Levaque Kadın'ın üstüne yürüdü:

«Demek Pierronne dedi? Peki öyleyse, asıl o bana ne dedi, anlatayım da dinle! Evet! Senin, birini alta, öbürünü üste alıp iki erkekle yattığını söyledi!»

Bunun üzerine iş çığrından çıktı, her kafadan bir ses çıkıyordu. Levaque'lar da Maheu'lere, Pierronne'un kendileri için bir sürü şey anlattığını, Catherine'i sattıklarını, Etienne'in Volcan'da kaptığı bir hastalığı çoluk çocuğa varıncaya kadar hepsine bulaştırdığını söylediler.

Maheu, bas bas bağırmaya başladı:

«Ya! Pierronne demek böyle söyledi ha? Böyle söyledi ha? Peki! Şimdi oraya gidiyorum, sıkıysa söyledim desin, ağzını burnunu kırmazsam ben de adam değilim!»

Dışarı fırladı, yüzleşmek için Levaque'lar da hemen peşine takıldı kavgadan ödü kopan Bouteloup ise, kaşla göz arasında toz oldu. Söylenenlerle çileden çıkan Maheude de dışarı fırlayacağı sırada Azire'in iniltisini işitip evde kaldı. Battaniyenin eteklerini, küçük kızın titreyen bedenine sardı, sonra pencerenin önünde dikilip dalgın gözlerle dışarı baktı. Ne cehennemin dibinde kalmıştı şu doktor!

Maheu ile Levaque'lar, Pierron'ların kapısı önünde karların içinde tepinen Lydie'yle karşılaştılar. Evin pencereleri kapalıydı, panjurun aralığından ışık sızıyordu; çocuk, sorulara kaçamak yanıtlar verdi: Hayır, babası evde yoktu, Brûlé Kadın'ın yıkadığı çamaşırları getirmek için çamaşırhaneye gitmişti. Sonra ne diyeceğini şaşırdı, annesinin şu anda ne yaptığını söylemekten kaçındı. Derken, sinsi sinsi gülümseyerek baklayı ağzından çıkarıverdi: İçerde Bay Dansaert vardı, konuşmalarına engel olmasın diye annesi onu kapı dışarı etmişti.

Maden Başçavuşu Dansaert, yanında iki jandarmayla sabahtan beri mahallesini kapı kapı dolaşıyor, işbaşı yapmaları

için işçileri tavlamaya çalışıyor, özellikle garibanların gözünü korkutuyor, eğer pazartesi günü kuyuya inmeyecek olurlarsa İşletme'nin onların yerine Borain'leri işe alacağını söylüyordu. Akşam karanlığı bastırırken Pierronne'u yalnız bulunca, jandarmaları başından savmış, sonra da gürül gürül yanan sobanın başında bir kadeh cin içmek üzere evde kalmıştı.

Levaque, kıkır kıkır gülerek:

«Hişşt! Ses etmeyin de dikizleyelim şunları!» dedi. «Kozumuzu sonra paylaşırız... Sen çekil bakayım ayak altından, bacaksız!»

Lydie birkaç adım geri çekilirken Levaque gözünü panjurun aralığına dayadı. Kıs kıs gülerken sırtı sarsılıyordu. Onun ardından, bakma sırası Levaque Kadın'a geldi, bir an baktıktan sonra karnına sancılar saplanmış gibi suratını ekşiterek tiksindiğini söyledi. Maheu de ne olup bittiğini görmek için onu kenara itti, şöyle bir göz attıktan sonra «değmez» dedi. Ve bir komedi izlercesine herbiri sırayla gözlerini dayayıp diziklemeye devam ettiler. Oda derli topluydu, soba harıl harıl yanıyordu; masanın üstünde çörekler, bir şişe cin ve bardaklar göze çarpıyordu; kısacası, tam anlamıyla şölen vardı. İçerde gördükleri manzara iki erkeği de çok kızdırmıştı, başka zaman olsa bu olayı dillerine dolar, altı ay matrak geçerlerdi. Kadının, etekleri havada böyle kayıntı yapması doğrusu çok gülünçtü. Ama, eş dost bir lokmacık ekmeğe, bir kürek kömüre muhtaçken, sıcacık ateşin başında yan gelip yatmak, çörekler börekler tıkınmak edepsizliğin dikâlâsıydı!

Lydie, tabanları yağlarken:

«İşte babam geliyor!» diye bağırdı.

Pierron, çamaşır bohçasını yüklenmiş, sallana sallana geliyordu.

Maheu, onu görür görmez söylenmeye başladı:

«Bana bak, karın, Catherine'i sattığımızı, ailece bulaşıcı hastalığa yakalandığımızı söylüyormuş... Peki sen ne alıyorsun karının derisini aşındıran adamdan?»

Pierron afallamıştı, aval aval bakıyordu; bu arada gürültüyü

işitip telaşla ayağa fırlayan Pierronne, olup biteni anlamak için kapıyı aralayacak kadar şaşırmıştı. Yüzü kıpkırmızı, göğsü bağrı açık, eteği belindeydi. Dansaert ise odanın bir köşesinde telaşla uçkurunu toplamaya çalışıyordu. Bu olayın Müdür'ün kulağına gitme korkusuyla tir tir titreyerek hemen toz oldu. Bunun üzerine, kahkahalar, yuhlar, sövüp saymalar arasında kızılca kıyamet koptu.

Levaque Kadın, Pierronne'a bağırıyordu:

«Elâleme pasaklı deyip dursun! Kendini şeflere fırçalatırsan elbette temiz olursun!..»

Levaque da lafa karıştı:

«Zaten onun işi gücü onu bunu çekiştirmektir. Şu şırfıntının yediği naneye bak be, neymiş, karım birimizi altına, öbürünü üste alıp hem kiracıyla hem benimle yatıyormuş!.. Evet, evet, aynen böyle diyormuşsun.»

Telaşı yatışan Pierronne, hepsinden daha güzel ve varlıklı olmanın yarattığı özgüvenle kuyruğu dik tutuyor, bu ağır ve alaylı sözlere bana mısın demiyordu:

«Ne demişsem demişim be, defolun gidin şurdan! Canım ne isterse yaparım, tasası size mi düştü kıskanç yaratıklar! Para biriktiriyoruz diye çekemiyorsunuz değil mi? Hadi hadi istediğinizi söyleyin, kocam, Bay Dansaert'in bizim eve neden geldiğini biliyor.»

Gerçekten de Pierron öfkelenmişti, karısından yana çıkıyordu. Kavganın yönü ona döndü, satılık herif, gammaz, işletme'nin köpeği diye bağırdılar; ihanetine karşılık şeflerinin önüne attığı kemikleri kemirebilmek için eve kapanmakla suçladılar. Pierron da bunları karşılıksız bırakmadı; Maheu'nün, kapısının altından üstüne çarpazlama iki kemikle bir kama bulunan tehdit mektupları attığını söyledi. Ve açlık, en sakinlerini bile zıvanadan çıkardığı günden beri, bütün kadın kavgaları gibi, bu ağız dalaşı da erkeklerin kapışmasına yolaçtı. Maheu'yle Levaque, yumruk yumruğa Pierron'un üstüne saldırdı, araya girip ayırdılar.

Brûlé Kadın, çamaşırhaneden döndüğünde, damadının burnundan oluk gibi kan akıyordu. Konuyu anlayınca:

«Bu pezevenk, namusumu iki paralık ediyor zaten,» diye homurdandı.

Sokak yeniden ıssızlaştı; karın çırılçıplak beyazlığını tek bir karaltı bile kirletmiyordu artık; yine eski ölüm sessizliğine bürünen işçi mahallesi, dondurucu soğuğun altında açlıktan can çekişiyordu.

Maheu kapıyı kapatırken:

«Doktordan haber var mı?» diye sordu.

Hâlâ pencerenin önünde dikilmekte olan Maheude:

«Gelmedi,» diye yanıt verdi.

«Çocuklar döndü mü?»

«Hayır, dönmediler.»

Maheu, beynine balyoz yemiş bir öküz gibi duvarlar arasında mekik dokumaya başladı yine. Oturduğu yerde kazık kesmiş olan Bonnemort Baba, başını bile kaldırmamıştı. Alzire'in de gıkı çıkmıyor, annesiyle babası üzülmesinler diye titremesini bastırmaya çalışıyordu; ama acısını içine gömmek için elinden geleni yapmasına karşın, kimi zaman öyle bir titreme nöbetine tutuluyordu ki, çelimsiz sakat bedeninin zangır zangır sarsılması battaniyenin üstünden bile hissediliyordu; böyle anlarda alabildiğine irileşen gözlerini, odayı ayışığı gibi aydınlatan bembeyaz bahçedeki karların tavana yansıyan solgun pırıltısına dikiyordu.

Artık, ev tamtakırdı, her şey suyunu çekmiş, elde avuçta hiçbir şey kalmamıştı, tam anlamıyla son demlerini yaşıyorlardı. Yatakların yününden sonra örtüler de eskici dükkânına gitmişti; yatak çarşafları, çamaşırlar, para edecek ne varsa bir bir elden çıkarılmıştı. Bir akşam, büyükbabanın işlemeli mendili iki meteliğe satılmıştı. Bu yoksul evde, elden çıkarılan her öteberinin ardından gözyaşları dökülüyordu anne, kocasının armağanı olan pembe karton kutuyu, sokağa atılmak istenen bir bebek gibi etekliğinin içine gizleyerek eskiciye götürdüğü günü anımsadıkça gözyaşlarına boğuluyordu. Artık cascavlak kalmışlardı, vücutlarındaki derilerden başka satacak şeyleri kalmamıştı, o da

öyle yıpranmış, öyle hırpalanmıştı ki, kimse metelik vermezdi. Bu yüzden, satacak bir şey arama zahmetine katlanmıyorlar, evde hiçbir şeyin kalmadığını, her şeyin köküne kıran girdiğini biliyorlardı; ne bir mum, parçası ne bir kömür kırıntısı, ne de bir patates bulma umudu vardı. Ölümlerini beklerken yalnızca çocuklarına yanıyorlardı; açlık yüzünden kendi elleriyle boğmadan önce hastalanmasına yol açarak boşuna acı çektirdikleri küçük kıza baktıkça kan beyinlerine sıçrıyordu.

Maheude:

«Hele şükür, gelebildi!» dedi.

Pencerenin önünden bir karaltı geçmişti. Kapı açıldı. Ama gelen Doktor Vanderhaghen değil, yeni Papaz Ranvier'ydi. Adam, içine ölüm sinmiş bu ışıksız, ateşsiz ve ekmeksiz eve girince hiç istifini bozmamıştı. Daha önce üç komşu eve uğramıştı; dansaert jandarmalarla nasıl ev ev dolaşıyorsa o da öyle dolaşıyor, insanların aklını çelmeye çalışıyordu. Girer girmez yobazlara özgü o ateşli sesiyle konuşmaya başladı:

«Papaz âyinine niye gelmediniz sevgili evlatlarım? Yanlış yapıyorsunuz, sizleri kurtarsa kurtarsa kilise kurtarır... Hadi bakalım, önümüzdeki pazar geleceğinize söz verin şimdi.»

Maheu, durup adama şöyle bir göz attıktan sonra odanın içinde yeniden mekik dokumaya başlamıştı.

Papaza, Maheude yanıt verdi:

«Âyine mi Papaz Efendi, peki ne diye gelecekmişiz âyine? Tanrı bizimle eğlenmiyor mu?.. Şuna bakın! Şuracıkta ateşler içinde titreyen şu yavrucak ona ne yaptı? Bunca yoksulluk, bunca çile yetmedi mi? İçirecek bir yudum sıcak şey bulamazken kalkıp bir de hastalık vermesi pek mi gerekliydi sanki!»

O zaman papaz, ayakta, uzun uzun dil döktü. Dinini yüceltmek için vahşilere vaaz veren ateşli bir misyoner tavrıyla, grevi, o korkunç yoksulluğu, açlığın yarattığı kini kendi çıkarlarına alet ediyordu. Kilisenin yoksullardan yana olduğunu, Tanrı'nın ergeç adaleti egemen kılacağını, gazabıyla zenginleri kahredeceğini söylüyordu. O günün doğuşu çok yakındı, çünkü burjuvalar Tanrı'nın yerini almış, iktidarı zorla ele geçirerek dinsiz iman-

sız bir yönetim kurmuşlardı. Eğer işçiler, dünya nimetlerinin hakça bölüşümünü istiyorlarsa, İsa'nın ölümünden sonra yoksullar ve düşkünler nasıl havarilerin çevresinde toplandılarsa, onlar da kendilerini hemen rahiplerin eline teslim etmeliydiler. O büyük emekçi kitlesini çekip çevirdiği gün, Papa ve dinadamları ne kadar büyük bir güce kavuşacak, ne müthiş bir orduya sahip olacaktı! Bir hafta içinde dünya, kötülüklerden arındırılacak, beceriksiz yöneticiler kovulacak, tanrısal hüküm en sonunda yerine gelecek, herkes erdemlerine göre ödüllendirilecek, iş yasası evrensel mutluluğu sağlayacaktı.

Maheude, onu dinlerken sonbahardaki gece konuşmalarında kendilerine tüm sıkıntıların sona ereceğinden söz eden Etienne'i dinlermiş gibi oldu. Ne var ki, oldu olası bu cübbeli takımını hiç mi hiç gözü tutmazdı.

«Papaz Efendi,» dedi, «bu söylediklerıniz iyi hoş da, siz galiba bunları burjuvalarla bozuştuğunuz için söylüyorsunuz... Sizden önceki papazlarında Müdür Bey'le yedikleri içtikleri ayrı gitmezdi, ama bizler ne zaman ekmek istesek şeytanla korkuturlardı.»

Rahip yine binbir dereden su getirmeye başladı, halkla kilise arasındaki o olmaz olası kopukluktan dem vuruyordu. Üstü kapalı cümlelerle, kentlerdeki papazlara, piskoposlara saldırıyor; zevke sefaya dalmış, yöneticilerce gözleri boyanmış, düştükleri sersemlik içinde dünya egemenliğini ellerinden alanın o işbirliği yaptıkları liberal burjuvazinin ta kendisi olduğunu bir türlü göremeyen yüksek dinadamlarına verip veriştiriyordu. Kurtuluş, kırsal kesimdeki papazlardan gelecekti; onlar, yoksulların da yardımıyla İsa'nın egemenliğini yeniden kurmak için ayaklanacaklardı. Rahip Ranvier, şimdiden bu ayaklanmanın başına geçmiş gibi, bir çete reisi, bir İncil devrimcisi tavrıyla iri kıyım gövdesiyle şişiniyor, gözleri, karanlık odayı neredeyse aydınlatacak kadar keskin bir ışıkla parlıyordu. Bu ateşli vaaz gizemli bir söyleve dönüşmüştü, karşısındaki zavallılar ne söylediğini anlamaz olmuşlardı.

Maheu, damdan düşer gibi homurdandı:

«Kuru laf karın doyurmuyor, tutup bir ekmek getirseydiniz daha iyi ederdiniz!»

Papaz:

«Pazar âyinine gelin emi?» diye haykırdı. «Tanrı darda kalanın yardımcısıdır!»

Ve çıkıp gitti, vaaz vermek üzere bu kez Levaque'lara girmişti; kilisenin er geç zafere ulaşacağı düşüyle aklı bir karış havada geziyor, gerçekleri gözardı eden, kurtuluşun acı çekmekte yattığını sanan bir zavallı gibi, açlıktan kırılan işçi mahallesinde, sadaka filan vermeden bomboş ellerle dolaşıyordu.

Maheu, hâlâ odayı arşınlıyor, içerde, taş döşemeleri titreten ayak takırtılarından başka bir ses işitilmiyordu. Bir ara, paslı makara gürültüsünü andıran bir sesin ardından Bonnemort Baba, soğuk sobaya tükürdü. Derken, düzenli ayak sesleri yeniden başladı. Ateşin etkisiyle dalgınlaşan Alzire alçak sesle sayıklamaya başlamıştı; sıcacık bir havada, güneş altında oyun oynadığını sanarak gülüyordu.

Maheude, eliyle kızcağızın yanağını yokladıktan sonra:

«Hey yarabbim,» diye söylendi. «Şimdi de ateşler içinde yanıyor... Bu eşşek herifin geleceği filan yok, o haydutlar gelmesini engellemişlerdir mutlaka.»

İşletme doktorundan söz ediyordu. Yine de, kapının yeniden açıldığını görünce bir sevinç çığlığı kopardı. Ama aynı anda kolları umutsuzca iki yanına düştü, kaygılı bir yüzle öylece kalakaldı.

Etienne, kapıyı örttükten sonra:

«İyi akşamlar,» dedi.

Çoğu zaman, gecenin karanlığında böyle pat diye çıkagelirdi. Maheu'ler daha ikinci gün, saklandığı yeri öğrenmişlerdi. Ama bu sırrı kimseye açmamışlardı, işçi mahallesinde delikanlının nerede olduğunu bilen yoktu. Bu durum, Etienne'in çevresinde bir söylence yaratılmasına bile neden olmuştu. Kendisine hâlâ inanıyorlar, ortalıkta bir sürü esrarengiz söylenti dolaşıyordu: Bir ordunun başında, sandıklar dolusu altınla birdenbire yeniden çıkıp geliverecekti. Dindarca bir bekleyiş içinde, davaları-

nın gerçekleşeceğini, Etienne'in kendilerine söz verdiği o mucizevi adalet ülkesine kavuşacaklarını umuyorlardı. Kimisi onu, üç beyefendiyle birlikte bir arabada Marchiennes yolunda gördüğünü söylüyor; kimisi de, iki gün daha İngiltere'de kalacağını ileri sürüyordu. Bununla birlikte, her geçen gün güvensizlik artıyordu; işin alayında olanlar, onu bir bodrumda saklanmakla suçluyor, orada, Mouquette'in sıcacık koynunda gizleniyor diyorlardı. Bu ilişki Etienne'in saygınlığını zedelemişti. Kendisine bel bağlayanların karamsarlığı arttıkça, en inanmışlar da için için çözülmeye başlıyor, yavaş yavaş ünü sarsılarak gözden düşüyordu.

«Ne berbat hava be,» diye ekledi. «Sizden ne haber? Her geçen gün daha kötüye gidiyor desenize!.. Bıcırık Négrel'in Borain'leri getirmek için Belçika'ya gittiğini söylüyorlar. Doğruysa, şapa oturduk demektir!»

Buz gibi soğuk ve karanlık odaya girer girmez tepeden tırnağa ürpermişti; artan karanlığın ortasında varlıklarını duyduğu zavallıların gölgelerini görebilmek için gözlerinin karanlığa alışması gerekti. Sınıfından kopmuş, okuyup incelmiş, gözü yükseklerde bir işçinin tiksinti ve huzursuzluğunu hissediyordu. Bu koku, bu sıkış tıkış vücutlar, bu korkunç yoksulluk, dayanılmaz bir acıyla hallerine baktıkça serseme dönüyor, neredeyse direnişi bırakıp işbaşı yapın diyesi geliyordu.

Ama Maheu, öfkeyle karşısına dikilip bağırdı:

«Borain'ler ha? Sıkıysa getirsenler de görelim! Alçak herifler! Ocaklarda taş üstünde taş kalmamasını istiyorlarsa, Borain'leri indirsinler bakalım kuyuya!..»

Etienne, sıkıntılı bir tavırla, elden bir şey gelmeyeceğini, ocakları bekleyen askerlerin kuyulara inerken Belçikalı işçileri koruyacağını anlattı. Maheu, yumruklarını sıkıyor, kendi deyimiyle, süngüleri sırtında hissettiği için, öfkeden kuduruyordu. Demek, kömür işçileri kendi yurtlarına bile sahip değillerdi ha? Zorla çalıştırabilmek için silahları sırtlarına dayayıp, kürek mahkûmları gibi davranıyorlardı demek? Madenini seviyordu, iki aydır ocağa inmemenin acısı yüreğini dağlıyordu. Bu yüzden de,

kuyuya indirmekle gözdağı verdikleri o yabancıları düşündükçe, hakarete uğramışcasına kan beynine sıçrıyordu. Birden, tezkeresinin eline verildiğini anımsadı, yüreği sızladı.

«Ne diye öfkeleniyorum, bilmem ki,» diye homurdandı. «Artık orada işim kalmadı... Beni evden de atacak olurlarsa yollarda geberip gideriz herhalde.»

Etienne:

«Hadi canım, daha neler!» dedi. «Sen istesen, tezkereni hemen yarın geri alırlar. Senin gibi usta bir işçiyi nerden bulacaklar!»

Gittikçe artanateşle sayıklayan, kıkır kıkır gülen Alzire'i işitince şaşırıp sustu. O zamana kadar, yalnızca Bonnemort Baba'nın kıpırtısız karaltısını farkedebilmişti; hasta çocuğun neşesi içini sızlatmıştı. Artık bu kadarı da fazlaydı, şimdi de ufacık çocuklar telef olmaya başlamıştı. Gözünü kararttı, titreyen bir sesle:

«Yo, bu iş böyle gitmez,» dedi. «perişan olduk... Uzlaşmamız gerek.»

O âna kadar hiç kırıpdamadan sessizce duran Maheude birdenbire parladı, hiç sözünü sakınmadan erkek gibi söverek yüzüne doğru bağırmaya başladı:

«Ne dedin? Ağzından çıkanı kulağın duyuyor mu senin? Hay içine tükürdüğüm, hayret doğrusu!»

Etienne açıklamak için hık mık edecek oldu ama kadın, lafı ağzına tıkayıverdi:

«Kes be! Kes yahu!.. Yoksa kadınlığıma bakmadan patlatıcam tokadı suratına!.. Yani ben şimdi iki aydır açlıktan inim inim inleyeceğim, evde ne var ne yok satacağım, çocuklarım hastalıktan kırılacak ve bütün bunların sonu fos çıkacak, dizboyu haksızlık sürüp gidecek, öyle mi? Yok öyle yağma! Bunu düşünmek bile kanımı beynime sıçratmaya yetiyor. Yo! Yo! Onlarla uzlaşarak tükürdüğümü yalamaktansa, her şeyi yakar yıkar, herkesi öldürürüm daha iyi!»

Tehditkâr bir el hareketiyle karanlıkta dikilen Maheu'yü gösterdi:

«Şunu kafana sok: Eğer kocam madene inecek olursa, alçaklığını yüzüne vurmak için ilk ben keserim yolunu, tuh sana diye suratına tükürürüm!»

Etienne onu görmüyor, havlayan bir köpekten çıkarcasına yüzünü yalayan sıcak soluğunu hissediyordu; kendi eliyle yarattığı bu kudurganlık karşısında afallayarak gerilemişti. Maheude öyle değişmişti ki onu tanıyamıyordu artık; bir zamanlar kendisini sertlik yanlısı olmakla suçlayan, kimsenin ölümünü istememek gerekir diyen o akıllı uslu kadın gitmiş, yerine, laftan anlamayan, herkesi gebertmekten söz eden bambaşka bir kadın gelmişti. Şimdi, siyasetten konuşan, bir çırpıda burjuvaların kökünü kazımak isteyen, açlıktan ölenlerin emeğini sömürerek göbek bağlayan hırsız zenginlerden dünyayı kurtarmak için giyotini ve cumhuriyeti savunan, kendisi değil de oydu artık.

«Evet, ellerimle parçalarım onları... Bıçak kemiğe dayandı, canımıza tak etti artık be! Yönetme sırası bizde diyen sen değil miydi?.. Babamın, dedemin, dedemin babasının, bütün o bizden öncekilerin aynı çileleri çektiğini, çocuklarımızın, torunlarımızın torunlarının da yine aynı sıkıntıyı çekeceklerini düşündükçe cinnet geçiriyorum, bıçağa sarılasım geliyor... Geçen gün az bile yaptık; Montsou'nün altını üstüne getirip taş üstünde taş bırakmayacaktık. Yanarım yanarım neye yanarım, biliyor musun? Keşke bıraksaydım da bizim ihtiyar Piolaine'in küçükhanımını boğuverseydi!.. Açlık benim çocuklarımı boğarken onların gıkı çıkıyor mu?»

Sözleri, gecenin karanlığında balyoz darbesi gibi iniyordu. Kapalı ufuk, bir türlü aralanmak istememiş, gerçekleşmesi olanaksız gibi görünen o ideal, acıyla kemirilen bu beynin içinde zehire dönüşmüştü.

Çark etmeye başlayan Etienne:

«Niyetimi yanlış anladınız,» diyebildi. «Ben diyorum ki, İşletme'yle anlaşabiliriz. Çünkü ocakların çok büyük zararlar gördüğünü biliyorum, buna dayanamayıp uzlaşmaya razı olabilirler.»

Maheude, yırtınırcasına bağırdı:

«Hayır, hayır, olmazlar!»

O sırada Lénore'la Henri eve eli boş döndüler. Gerçi adamın biri onlara iki metelik vermişti; ama kız, küçük kardeşine tekme atayım derken iki meteliği karların içine düşürmüştü; Jeanlin de parayı aramalarına yardım etmişti ama bulamamışlardı.

«Peki, Jeanlin nerede?»

«Gitti, anne, işleri varmış...»

Etienne dinlerken büyük bir üzüntü duyuyordu. Maheude, bir zamanlar, çocuklar dilenecek olursa kendi ellerimle gebertirim deyip dururdu. Oysa şimdi onları dilenmeye kendisi gönderiyor, dahası, Montsou'lu on bin kömür işçisinin, elden ayaktan düşmüş yoksullar gibi birer değnek ve heybe alıp, dehşete düşen ülkeyi baştan başa dolaşmalarını söylüyordu.

Çocukların gelişinden sonra odadakilerin içleri daha da kararmıştı. Zavallıcıkların ikisi de aç gelmişti, yemek istiyorlardı, neden yemek yenmiyordu? Mızıldandılar, yerlerde sürünüp kıvrandılar, sonunda can çekişmekte olan ablalarının ayaklarını çiğnediler, kızcağız acıyla inledi. Anneleri hışımla fırladı, karanlıkta önüne hangisi gelirse tokadı bastı. Ama sonra, çocuklar ekmek de ekmek diye tutturup cıyaklamaya başlayınca gözlerinden yaşlar boşanarak oracığa çöküp oturdu, iki yumurcakla birlikte küçük sakat kızı da kucaklayıp bağrına bastı; elini ayağını kesen, tüm gücünü tüketen bir sinir boşanmasıyla hıçkıra hıçkıra ağlarken habire aynı sözü yineliyordu: «Tanrım niçin öldürmüyorsun bizi? Yalvarırım Tanrım, acı bize, al canımızı, al da kurtulalım artık!» Büyükbaba, sağanak ve fırtınada devrilmiş yaşlı bir ağaç gibi kıpırdamadan oturmaya devam ediyor; babaysa, sobayla yemek dolabı arasında hâlâ mekik dokuyordu.

O sırada kapı açıldı, bu kez gelen Doktor Vanderhaghen'di:

«Oh oh,» dedi, «bir mum yaksaydınız kör mü olurdunuz yahu!.. Hadi bakalım, elimizi çabuk tutalım, işim çok acele.»

Her zamanki gibi işten bezmiş, homurdanıyordu. Neyse ki, yanında kibrit vardı; hastayı muayene edebilmesi için Maheu, birer birer kibrit çaktı. Battaniyesi üstünden alınan küçük kız, kıpırdak kibrit ışığının altında, karlar içinde can çekişen bir serçe gibi tir tir titriyordu, öylesine çelimsizdi ki, kamburu iyice fırla-

mıştı. Yine de, gözlerini iri iri açmış, can çekişen insanlar gibi bilinçsizce gülümsüyor; acınası elleri, çökük göğsü üstünde gerilip bükülüyordu. Anne, kendisi dururken, ölümün, bu hamarat, bu akıllı uslu kızın canını almasının ne denli doğru olduğunu hıçkırarak sorarken, Doktor'un tepesi attı:

«Al işte, ölüyor!» dedi. «Sevgili kızın açlıktan öldü. Bir tek o da değil, az önce şu yandaki evde bir çocuk daha öldü... Hepiniz benden medet umuyorsunuz, elimden bir şey gelmez, iyileşmeleri için kursaklarına et girmesi gerek et!»

Parmağı yanan Maheu, kibriti elinden atmıştı; henüz sıcak olan küçük ceset yeniden karanlığa gömüldü. Doktor, apar topar gitmişti. Etienne, karanlık odada hıçkıra hıçkıra ağlayıp dövünen Maheude'ün ölümü çağıran yürek paralayıcı yakınmalarından başka bir şey işitmiyordu.

«Hey Tanrım, sıra bende, yalvarırım şimdi de benim canımı al!.. Yüce Tanrım n'olur acı bize, kocamın, hepimizin canını al da kurtulalım!»

III

Suvarin o pazar saat sekizde Avantage'da her zamanki yerinde başını duvara dayalı, yapayalnız oturuyordu. Hiçbir kömür işçisi, bir bardak bira yuvarlamak için nereden iki metelik bulacağını bilemiyordu; meyhaneler hiçbir zaman böylesine sinek avlamamıştı. Bu yüzden de Bayan Rasseneur, tezgâhın ardında sıkıntıdan patlarken için için köpürüyor; Rasseneur ise döküm sobanın başında ayakta durmuş, dalgın dalgın kömürün kızıl alevlerini izliyordu.

Aşırı ısıtılmış odaların o derin sessizliği ortasında keskin bir ses çıkaran üç tıkırtıyı duyunca Suvarin başını pencereye çevirdi. Ayağa kalktı; boş masalardan birine oturup sigarasını tellendirdiği zamanlarda Etienne'in kendisini çağırmak üzere kullandığı tıklama işaretini tanımıştı. Ama makinist daha oraya varmadan Rasseneur kapıyı açmıştı bile; pencereden yansıyan aydınlıkta duran adamı tanıyınca:

«Ne o?» dedi. «Seni ele veririm diye mi korkuyorsun?.. Gir hadi gir, içerde daha rahat konuşursunuz.»

Etienne, girdi. Bayan Rasseneur'un, kibarca ikram ettiği bir bardak birayı eliyle geri çevirdi. Meyhaneci konuşmaya devam etti:

«Nereye saklandığını çoktandır biliyorum. Dostlarının dediği gibi gammazın teki olsaydım jandarmaları bir hafta önceden üstüne salardım.»

Delikanlı:

«Kendini savunmana hiç gerek yok,» diye karşılık verdi. «Öyle taraklarda bezin olmadığını bilirim... İnsanlar aynı görüşte olmasalar da birbirlerine saygı duyabilirler.»

Ortalığa yine sessizlik çöktü. Suvarin, yeniden iskemlesine çökmüş, başını duvara dayamış, dalgın gözlerle sigarasının dumanına bakıyordu; bu sırada, parmaklarını sinirli bir kıpırtıyla dizlerinin üstünde dolaştırıyor, o akşam ortalarda gözükmeyen Polonya'nın ılık tüylerini arıyordu. Bilinçsiz bir huzursuzluk içindeydi, ne olduğunu doğru dürüst bilemediği bir şeylerin eksikliğini duyuyordu.

Masanın öte yanına oturan Etienne, sonunda sessizliği bozdu:

«Voreux'de yarın işbaşı yapılıyor. Belçikalılar, Bıcırık Négrel'le geldiler.»

Ayakta duran Rasseneur:

«Evet, öyle,» diye mırıldandı. «Gece karanlığında getirdiler adamları. Umarım yeni bir çıngar çıkmaz!»

Sonra, sesini yükselterek:

«Yoo, bak, niyetim yeniden kavga etmek değil, ama daha fazla direnecek olursanız bu işin sonu sarpa saracak... Sizin durumunuz da senin şu Enternasyonal'inkinden farklı değil. İki gün önce iş için gittiğim Lille'de Pluchart'a rastladım. Örgüt iyice çuvallamış.»

Ayrıntılı bilgi vermeye başladı. Örgüt, burjuvazinin yüreğini ağzına getiren başdöndürücü bir hızla gelişip tüm dünya işçilerini kazandıktan sonra, sen-ben kavgalarının ve tutkuların yol

açtığı iç çatışmalarla kendi kendini eritiyor, her geçen gün biraz daha çözülüyordu. Başlangıçtaki devrimcilerin yerini anarşistler aldığından beri her şey yıkılmaya başlamış, ücretli emek konusundaki başlıca mücadele hizip çekişmeleri arasında gözardı edilmiş, disiplinle beslenen nefret yüzünden bilgili insanlar dağılmak zorunda kalmışlardı. Yozlaşmış, köhne toplum düzenini püf dese silip süpürecek duruma gelmiş olan bu kitle hareketinin, çok yakında sonunun geleceği sanılıyordu.

Rasseneur:

«Pluchart, bu yüzden hasta,» diye devam etti. «Üstelik ses mes kalmamış. Yine de konuşma yapmaktan geri kalmıyor, bir söylev çekmek üzere Paris'e gitmeye niyetli... Bu arada, bizim *grevin hapı yuttuğunu söyledi, hem de üç kez.*»

Ettienne, gözlerini yere dikmiş, sabırlı bir sessizlikle sözünü bitirmesini bekliyordu. Bir gün önce arkadaşlarıyla yaptığı görüşmede, başının üstünde kin ve kuşku rüzgârlarının, bozgunun ilk haberci olan ters rüzgârların estiğini hissetmişti. Suratını asıyor, ayağı sürçtüğü an halkın yuh çekerek kendisinden öc *alacağını önceden söylemiş olan bu adamın* karşısında, yenik düştüğünü itiraf etmek istemiyordu.

«Grev hapı yuttu,» dedi. «Bunu Pluchart kadar ben de biliyorum. Böyle olacağı baştan belliydi. Biz istemeye istemeye gittik bu greve. İşletme'yle yola getirebileceğimiz kanısındaydık. Gel gör ki, insanın ayakları yerden kesiliveriyor, olmadık sevdalara kapılıyor, iş kötüye varmaya başlayınca da bunu baştan hesaba katmak gerektiğini unutuyor, sanki bütün bu felâketler gökten inmiş gibi hemen sızlanmaya başlıyor, kavgalara tutuşuyor.»

Rasseneur, sordu:

«Mademki davanın yenilgiye uğradığına inanıyorsun, öyleyse ne diye arkadaşları sağduyulu davranmaya çalışmıyorsun?»

Genç adam, başını kaldırıp dik dik baktı:

«Bana bak, kes artık... Sen öyle düşünürsün, ben böyle düşünürüm. Ne olursa olsun, seni ciddiye aldığım için girdim meyhanene. Ben şunu bilir, şunu söylerim: Acılara göğüs gererse, açlıktan iğne ipliğe dönmüş ölü bedenlerimiz, halkın davasına

senin o suya sabuna dokunmayan akıllı uslu politikandan daha çok yarar sağlayacaktır. Ah be! Şu hıyar askerlerden biri yüreğime bir kurşun sıksaydı keşke, bak gör o zaman gümbürtüyü!»

Bozguna uğramış insanların gizli isteğini, çektiği acıyı unutmak için ölüme sığınma özlemini dile getiren bu haykırışla gözleri dolmuştu.

Bayan Rasseneur:

«Hay ağzına sağlık emi!» diye onayladı.

Bir yandan da ılımlı görüşlerine sinir olduğu kocasına ters ters bakıyordu.

Parmaklarını sinirli sinirli dizlerinde tıpırdatıp dalıp gitmişti, konuşulanları işitmiyordu bile. İnce burunlu, ince dişli, genç kız yüzünü andıran sarışın yüzü, kanlı anılar içeren gizemli bir düşün etkisile vahşi bir görünüm alıyordu. Yüksek sesle sayıklar gibi düş kurmaya başlamıştı; her nasılsa kulağına çalınan, Rasseneur'ün Enternasyonal'e ilişkin bir sözüne yanıt veriyordu:

«Alayı yüreksiz bunların, oysa örgütlerini amansız bir yıkım aracına dönüştürecek bir tek adam var. Ama bunu içtenlikle istemek gerek, kimsede istek yok, olmadığı içindir ki devrim bir kez daha başarısızlığa uğrayacak.»

Nefret dolu bir sesle insanların aptallıklarından yakınmaya başladı; öbür ikisi, Suvarin'in karanlıklarda birine sayıklarcasına yönelttiği bu itirafları dinlerken aval aval bakakalmıştı. Rusya'da işler yolunda gitmiyordu, aldığı haberler hiç de iç açıcı değildi. Eski arkadaşlarının hepsi, Avrupa'yı titreten ünlü nihilistler, papaz çocukları, küçük burjuvalar, tüccarlar bir anda politikacı olup çıkmışlardı, ulusal özgürlük kavramından öteye geçemiyorlar, en baştaki zorbayı gebertecek yerde, dünyanın kendiliğinden kurtulacağına bel bağlıyorlardı. Ve suvarin, olgun başakları biçercesine eski insanlığın kökünü kazımak gerektiğinden söz eder etmez, dahası, o masum cumhuriyet sözcüğünü söyler söylemez, anlaşılmayıp dışlandığını, sınıfından koparak uluslararası devrimciliğin köksüz prensleri arasına katıldığını hissediyordu. Yine de, yüreği yurtseverce çarpıyor, sevdiği bir sözü içi yanarak yineleyip duruyordu:

açtığı iç çatışmalarla kendi kendini eritiyor, her geçen gün biraz daha çözülüyordu. Başlangıçtaki devrimcilerin yerini anarşistler aldığından beri her şey yıkılmaya başlamış, ücretli emek konusundaki başlıca mücadele hizip çekişmeleri arasında gözardı edilmiş, disiplinle beslenen nefret yüzünden bilgili insanlar dağılmak zorunda kalmışlardı. Yozlaşmış, köhne toplum düzenini püf dese silip süpürecek duruma gelmiş olan bu kitle hareketinin, çok yakında sonunun geleceği sanılıyordu.

Rasseneur:

«Pluchart, bu yüzden hasta,» diye devam etti. «Üstelik ses mes kalmamış. Yine de konuşma yapmaktan geri kalmıyor, bir söylev çekmek üzere Paris'e gitmeye niyetli... Bu arada, bizim grevin hapı yuttuğunu söyledi, hem de üç kez.»

Ettienne, gözlerini yere dikmiş, sabırlı bir sessizlikle sözünü bitirmesini bekliyordu. Bir gün önce arkadaşlarıyla yaptığı görüşmede, başının üstünde kin ve kuşku rüzgârlarının, bozgunun ilk haberci olan ters rüzgârların estiğini hissetmişti. Suratını asıyor, ayağı sürçtüğü an halkın yuh çekerek kendisinden öc alacağını önceden söylemiş olan bu adamın karşısında, yenik düştüğünü itiraf etmek istemiyordu.

«Grev hapı yuttu,» dedi. «Bunu Pluchart kadar ben de biliyorum. Böyle olacağı baştan belliydi. Biz istemeye istemeye gittik bu greve. İşletme'yle yola getirebileceğimiz kanısındaydık. Gel gör ki, insanın ayakları yerden kesiliveriyor, olmadık sevdalara kapılıyor, iş kötüye varmaya başlayınca da bunu baştan hesaba katmak gerektiğini unutuyor, sanki bütün bu felâketler gökten inmiş gibi hemen sızlanmaya başlıyor, kavgalara tutuşuyor.»

Rasseneur, sordu:

«Mademki davanın yenilgiye uğradığına inanıyorsun, öyleyse ne diye arkadaşları sağduyulu davranmaya çalışmıyorsun?»

Genç adam, başını kaldırıp dik dik baktı:

«Bana bak, kes artık... Sen öyle düşünürsün, ben böyle düşünürüm. Ne olursa olsun, seni ciddiye aldığım için girdim meyhanene. Ben şunu bilir, şunu söylerim: Acılara göğüs gerersek, açlıktan iğne ipliğe dönmüş ölü bedenlerimiz, halkın davasına

senin o suya sabuna dokunmayan akıllı uslu politikandan daha çok yarar sağlayacaktır. Ah be! Şu hıyar askerlerden biri yüreğime bir kurşun sıksaydı keşke, bak gör o zaman gümbürtüyü!»

Bozguna uğramış insanların gizli isteğini, çektiği acıyı unutmak için ölüme sığınma özlemini dile getiren bu haykırışla gözleri dolmuştu.

Bayan Rasseneur:

«Hay ağzına sağlık emi!» diye onayladı.

Bir yandan da ılımlı görüşlerine sinir olduğu kocasına ters ters bakıyordu.

Parmaklarını sinirli sinirli dizlerinde tıpırdatıp dalıp gitmişti, konuşulanları işitmiyordu bile. İnce burunlu, ince dişli, genç kız yüzünü andıran sarışın yüzü, kanlı anılar içeren gizemli bir düşün etkisile vahşi bir görünüm alıyordu. Yüksek sesle sayıklar gibi düş kurmaya başlamıştı; her nasılsa kulağına çalınan, Rasseneur'ün Enternasyonal'e ilişkin bir sözüne yanıt veriyordu:

«Alayı yüreksiz bunların, oysa örgütlerini amansız bir yıkım aracına dönüştürecek bir tek adam var. Ama bunu içtenlikle istemek gerek, kimsede istek yok, olmadığı içindir ki devrim bir kez daha başarısızlığa uğrayacak.»

Nefret dolu bir sesle insanların aptallıklarından yakınmaya başladı; öbür ikisi, Suvarin'in karanlıklarda birine sayıklarcasına yönelttiği bu itirafları dinlerken aval aval bakakalmıştı. Rusya'da işler yolunda gitmiyordu, aldığı haberler hiç de iç açıcı değildi. Eski arkadaşlarının hepsi, Avrupa'yı titreten ünlü nihilistler, papaz çocukları, küçük burjuvalar, tüccarlar bir anda politikacı olup çıkmışlardı, ulusal özgürlük kavramından öteye geçemiyorlar, en baştaki zorbayı gebertecek yerde, dünyanın kendiliğinden kurtulacağına bel bağlıyorlardı. Ve suvarin, olgun başakları biçercesine eski insanlığın kökünü kazımak gerektiğinden söz eder etmez, dahası, o masum cumhuriyet sözcüğünü söyler söylemez, anlaşılmayıp dışlandığını, sınıfından koparak uluslararası devrimciliğin köksüz prensleri arasına katıldığını hissediyordu. Yine de, yüreği yurtseverce çarpıyor, sevdiği bir sözü içi yanarak yineleyip duruyordu:

«Dangalaklık bütün bunlar! Bu dangalaklıkla kesinlikle hiçbir şey beceremezler.»

Sonra, sesini kısarak, acılı cümlelerle eski kardeşlik düşünü anlattı.

Ortak emek temeline dayanan yeni toplumun kurulduğunu görme uğruna, adından sanından vazgeçmiş, malını mülkünü feda edip işçiler arasına katılmıştı. Cebindeki tüm parayı uzun süre mahalledeki yumurcaklara saçıp savurmuştu; madencilere kardeş sevgisiyle davranmış, kuşkulanmalarına gülüp geçmiş, işine gücüne bakan, gevezelik etmeyen kendi halinde bir işçi olarak madencilerin gönlünü kazanmıştı. Ama ne yaparsa yapsın bir türlü kaynaşamıyordu işte; ayak bağı olacak her ilişkiye duyduğu nefretle, kendini övmekten ve zevke dalmaktan kaçınarak, dürüstlüğü koruma isteğiyle işçilere yabancı kalmıştı. Özellikle, gazetede okuduğu bir haber yüzünden sabahtan beri canı burnundaydı.

Sesi birden değişti, kıvılcımlar saçan gözlerini Etienne'e dikti ve doğrudan doğruya ona konuştu:

«Marsilyalı şapka işçileri ne yapmışlar biliyor musun? Piyangodan yüz bin frank büyük ikramiye kazanınca, bu parayla mal mülk alıp yan gelip keyfimize bakacağız demişler, senin aklın alıyor mu böyle bir şeyi?.. Evet, siz Fransız işçileri hep bu kafadasınız zaten, bir servete konacaksınız, sonra bir köşeye çekilip tembelce ve bencilce, tek başınıza yiyeceksiniz! İstediğiniz kadar zenginler aleyhine atıp tutun, talih kuşunun getirdiği parayı yoksullara geri verecek yürek ne gezer sizde?! Elinizde kendinize ait malınız mülkünüz olduğu sürece, burjuvalara duyduğunuz kin sırf onların yerine geçip burjuva olmak gibi bir hırstan kaynaklandığı sürece, asla mutluluğu hak edemeyeceksiniz!»

Rasseneur, kahkahayı bastı; Marsilyalı iki işçinin büyük ikramiyeden vazgeçmeleri gerektiği düşüncesini çok saçma buluyordu. Ama Suvarin sarardıkça sararıyor, allak bullak olan suratı, halkları kırıp geçiren dinsel öfkelere benzer bir hırsla korkunçlaşıyordu. Bağırmaya başladı:

«Hepiniz kesilip biçilecek, alaşağı edilecek, çöplüğü boyla-

yacaksınız! Sizin o korkak ve çıkarcı soyunuzu kurutacak bir adam çıkacaktır elbet! Bakın, şu ellerimi görüyor musunuz? Eğer bu eller yapabilseydi, bu dünyayı avuçları arasına alır, topunuz yıkıntı altında kalasınız diye, unufak olana dek sıkardı.»

Bayan Rasseneur, her zamanki nazik ve inanmış tavrıyla:

«Hay ağzına sağlık emi!» dedi.

Ortalığa yine sessizlik çöktü. Derken, Etienne yine grevkırıcı yabancı işçilerden söz etti. Voreux'de ne gibi önlemler alındığına ilişkin sorular yöneltiyordu Suvarin'e. Ama yeniden kendi dünyasına dalan makinist, yarım ağızla yanıt veriyordu; bildiği kadarıyla ocağı koruyan askerlere mermi dağıtılacaktı. Parmaklarının dizleri üzerindeki sinirli ve huzursuz tıpırtısı öyle artmıştı ki, nicedir eksikliğini duyduğu şeyin evcil tavşanın o yumuşacık yatıştırıcı tüyleri olduğunu en sonunda anladı.

«Sahi, Polonya nerede?» diye sordu.

Meyhaneci, karısına bir göz atarak yine kahkahayı bastı. Bir an duraksadıktan sonra açıkladı:

«Polonya mı?» dedi. «Sıcacık bir yerde.»

Tombul tavşan, Jeanlin'le yaşadığı o serüvenden sonra, yaralanmış olmalıydı ki, hep ölü doğurmuştu; hayvanı boş yere beslemek istemediği için, o gün Polonya'yı patatesli yahniye dönüştürmüşlerdi.

«Evet, bu akşam bir budunu yedin... Nasıldı ama? Parmaklarını yiyecektin nerdeyse!»

Suvarin, ilk başta anlamamıştı. Sonra birden sapsarı kesildi, çenesi öğürtüyle kasıldı ve acılara pabuç bırakmamaktaki kararlılığına karşın gözlerinde yaşlar tomurcuklandı.

Ama diğerleri, bu üzüntünün farkına varamadan kapı birden açıldı ve Chaval, Catherine'i önüsıra itekleyerek içeri girdi. Montsou'nün tüm meyhanelerinde birer bira yuvarladıktan sonra, arkadaşlarına kimseden korkusu olmadığını göstermek için Avantage'a gidip gövde gösterisi yapmak gelmişti aklına. İçeri girerken, sevgilisine çıkışıyordu:

«Yürüsene ulan! Burada bir bardak bira içeceksin dedim mi içeceksin, işte o kadar! Yan bakanın ağzını burnunu kırarım!»

Catherine, Etienne'i görünce yüreği hop etmiş, bembeyaz kesilmişti. Chaval de görmüştü Etienne'i, bıyık altından pis pis sırıttı:

«Bayan Rasseneur, bize iki bira! İşbaşı yapıyoruz da onu kutluyoruz!»

Bayan Rasseneur, kimseden birasını esirgemeyen bir evsahibi havasıyla sessizce biraları doldurdu. Ortalıkta çıt çıkmıyordu; ne meyhaneci, ne de öbür iki erkek yerlerinden kımıldamıştı.

Chaval, kışkırtıcı bir tavırla devam etti:

«Arkamdan bana gammaz diyenler varmış, yüzüme karşı söylesinler de kozumuzu paylaşalım diye bekliyorum.»

Hiç kimse ses çıkarmadı, üç erkek de başını çevirmiş, boş gözlerle duvara bakıyordu.

Chaval, daha yüksek perdeden devam etti:

«Tembeller var, tembel olmayanlar var. Benim gizli kapaklı bir işim yok, Deneulin'in o boktan ocağından ayrıldım, yarın da, değerimi bildikleri için yanıma verdikleri bir düzine Belçikalıy'la birlikte Voreux'de işbaşı yapıyorum. Bu işe bozulan varsa söylesin de anlayalım.»

Bu kışkırtıcı sözlerin, küçümseyici bir suskunlukla karşılanması üzerine hırsını Catherine'den aldı:

«İçsene be, kahrolası!.. Çalışmaktan kaçınan bütün o enayilerin gebermesi şerefine benimle kadeh tokuştur!»

Catherine, bardağını kaldırdı, eli öyle titriyordu ki, iki bardağın hafifçe tınladığı işitildi. Chaval, şimdi de cebinden bir avuç gıcır gıcır para çıkarmış, sarhoşlara özgü bir böbürlenmeyle masanın üstüne saçarak, sıkıyorsa tembeller de on metelik çıkarsın da görelim diyordu. Arkadaşlarının hiç oralı olmadıklarını görünce kızgınlığı daha da arttı, bu kez doğrudan doğruya hakarete başladı:

«Demek, köstebekler geceleri dışarı çıkıyor ha? Belli ki, haydutların boy göstermeleri için jandarmaların uyumaları gerekiyor.»

Etienne, sakin ve kararlı bir tavırla ayağa kalktı:

«Bana bak, çok oldun artık!.. Evet, gammazın tekisin, o paralarda bile kalleşlik kokusu var, senin o satılmış gövdene dokunmak midemi bulandırır benim. Ama olsun varsın, hodri meydan! Karşındayım işte, ikimizden biri fazlaydı zaten.»

Chaval, yumruklarını sıktı:

«Gel de alayım boyunun ölçüsünü, aşağılık herif!.. Seni kızdarana dek epey küfretmek gerek demek ki!.. Yalnız, teke tek gel! Geçen gün bana yapılan o hayvanlıkları ödetirim sana!»

Yalvaran bir tavırla kollarını havaya kaldıran Catherine, araya girecek oldu, ama onu itmelerine bile gerek kalmadı, kavganın kaçınılmazlığını hissetmiş, kendiliğinden yavaş yavaş gerilemişti. Gidip duvara dayandı, sessizce orada durdu, heyecandan taş kesilmişti sanki, artık titremiyordu, kendisi için birbirini öldürmeye kalkan iki erkeğe faltaşı gibi açılmış gözlerle bakıyordu.

Bayan Rasseneur, kırılır korkusuyla tezgâhtaki bardakları kaldırıyordu. Sonra aşırı bir merak göstermeden tezgâhın ardındaki tabureye oturdu. Her şeye karşın, iki eski arkadaşın birbirlerini öldürmelerine göz yumulamazdı; Rasseneur, ayırmak için üsteliyordu, Suvarin onu omzundan çekip masaya oturttu:

«Bırak karışma,» dedi. «İkisinden biri fazla, kim güçlüyse o yaşar.»

Chaval, ilk hamleyi beklemeden yumruklarıyla havayı dövmeye başlamıştı bile. Daha boylu boslu ve sarsaktı; Etienne'in yüzünü hedef alıyor, bir çift kılıç gibi birbiri ardından iki kolunu da gövdesiyle birlikte ileri fırlatarak kudurmuşcasına yumruk sallıyordu. Bir yandan da habire laf atıyor, ağız dolusu küfürler savurarak kendi kendini coşturuyor, böbürlendikçe böbürleniyordu.

«Ulan bok herif, ağzını burnunu kıracağım senin!.. Kırıp eline vereceğim o burnunu!.. Uzat şu bokyiyen suratını, uzatda domuz lapasına çevireyim, bakalım o zaman karılar yine peşinden koşacak mı!»

Etienne, dişlerini sıkmış, ağzını açıp tek laf etmeden, kısa boyuyla kapanıyor, yumruklarıyla göğsünü ve yüzünü koruya-

rak kuralına göre oynuyor, karşısındakinin açığını kolluyor, sonra birdenbire yay gibi fırlayan kollarıyla korkunç yumruklar savuruyordu. Başlangıçta pek dişe dokunur bir zarar vermediler birbirlerine. Birinin pıtırak gibi yağan kuru yumrukları, öbürünün sabırla açık kollayışı kavgayı uzatıyordu. Bir iskemle devrildi; döşemeye serpilmiş ince kum, kabasaba pabuçların altında çıtır çıtır sesler çıkarıyordu. Gittikçe soluk soluğa kaldılar, göğüsleri körük gibi inip kalkıyordu; yüzleri, içlerinde yanan öfke ateşiyle kıpkırmızı kesilirken, gözleri kıvılcımlar saçıyordu.

Chaval:

«Al ulan!» diye bağırdı. «Kemiklerini tuz buz edeceğim senin!»

Gerçekten de attığı yumruk, yanlamasına savrulan bir balyoz gibi hasmının omzunda patlamıştı. Etienne, can acısıyla bağırmamak için kendini zor tuttu; yalnız, ezilen kaslarının o tok sesi duyuldu; o da dosdoğru rakibinin göğsüne savurduğu bir yumrukla karşılık verdi, eğer Chaval çekirge gibi durmadan ileri geri sıçramamış olsaydı bir tarafının kırılması işten bile değildi. Yine de bu yumruk sol göğsünde öyle bir şiddetle patlamıştı ki, bir an sarsıldı, soluğu kesildi. Acıdan kollarının kesildiğini hissedince iyice kudurdu, Etienne'in karnını hedef alan müthiş bir tekme atarken boğuk bir sesle:

«Al sana!» diye homurdandı. «İşkembeni dökeceğim senin! Bağırsaklarını yere sereceğim!»

Etienne, tekmeyi savuşturdu; bu kural dışı tekmeye öyle kızmıştı ki, sessizliğini bozdu:

«Kes sesini kalleş herif! Bak tekme atma, yoksa iskemleyi kafanda kırıp gebertirim seni!

Artık, kavga öldüresiye kızışmıştı. Rasseneur, hop oturup hop kalkıyordu; karısının, otur oturduğun yerde diyen sert bakışları olmasa çoktan araya girecekti. Ne vardı yani, dükkânlarında iki müşterinin kozlarını paylaşmaya hakları yok muydu? O zaman Rasseneur, hiç değilse ateşe yuvarlanmalarını engellemek için gidip ocağın başında durmakla yetindi. Suvarin, her zamanki gibi umursamaz bir tavırla bir sigara sarmış ama yak-

mayı unutmuştu. Catherine, yaslandığı duvarın dibinde kımıldamadan dikiliyordu; ama elleri farkında olmaksızın göğsünün üstüne çıkmış, parmakları kıvır kıvır kıvranıyor, entarisinin kumaşını habire çekiştirip didikliyordu. Hangisinden yana olduğunu belli ederek birinden birinin öbürünü öldürmesine yol açmamak için vargücüyle çaba harcıyordu; aslında kafası öyle karışmıştı ki, kimin tarafını tuttuğunu kendisi de bilmiyordu.

Çok geçmeden Chaval yorgunluktan bitkin düştü, kan ter içinde gelişigüzel yumruk sallıyordu. Etienne, azgın bir öfkeye kapılmasına karşın kapanarak korunmayı elden bırakmıyordu; atılan her yumruğu savuşturuyor, tek tük bir iki yumruk yediği de oluyordu. Kulağı yaralanmıştı; rakibinin tırnağı boynunun derisini sıyırdı, canı öyle yanmıştı ki, okkalı bir küfür savurarak korkunç bir direk yumruk attı. Chaval, yine geri sıçrayarak göğsünü kurtardı, ama bunu yaparken eğildiği için yumruk suratına geldi, burnunu ezip gözünü yaraladı. Burnundan kan boşandı, gözü mosmor kesilip şişti. Kızıl kana bulanan gözüyle bir şey görmeden, beyin sarsıntısıyla sersemlemiş bir halde kollarıyla çırpınırcasına havayı yumruklarken, tam göğsünü bulan bir yumrukla büsbütün perişan oldu. Bir çatırtı işitildi, arabadan atılan kum çuvalı gibi tüm ağırlığıyla sırtüstü yere serildi.

Etienne, başına dikildi:

«Kalk hadi, istiyorsan devam ederiz!»

Chaval, sesini çıkarmadı, bir anlık bir sersemlikten sonra yattığı yerde toparlanmaya çalıştı, kolunu bacağını oynattı. Güç bela kendine çekidüzen vermeye çalışıyordu, tortop olup dizüstü oturdu, bu arada eliyle cebini yokluyor, kimsenin göremediği bir şey arıyordu. Ayağa kalkınca, gırtlağını paralarcasına bir çığlık atarak yeniden saldırdı.

Ama Catherine'in gözünden kaçmamıştı; ister istemez keskin bir çığlık attı, kendisinin de akıl erdiremediği bir yandaşlığı ele veren bu çığlık onu da şaşırtmıştı.

«Dikkat et! Bıçak çekti!»

Etienne, ilk bıçak darbesini sonunda kılpayıyla savuşturabilmiş; bıçak yün kazağı yırtıp geçmişti. Chaval'in elinde, şimşir-

den bir sopa bakır bilezikle tutturulmuş geniş ağızlı bir bıçak vardı. Etienne, Chaval'in bileğini yakaladı, aralarında korkunç bir çekişme başladı. Etienne, yapıştığı bileği bırakırsa işinin biteceğini biliyor; öbürüyse bileğini kurtarıp bıçağı saplamak için kolunu silkeliyordu. Bıçak yavaşça aşağı iniyor, ikisinin de gergin kol kasları yoruluyordu; Etienne, çeliğin soğuk dokunuşunu tam iki kez teninde hissetti, canını dişine takarak bileği öyle bir yüklenerek büktü ki, bıçak, açılan parmakların arasından kaydı. İkisi de kapmak için bıçağa doğru atıldı, bu kez bıçağı Etienne kaptı ve rakibine yöneltti.

Dizini, sırtüstü devrilen Chaval'in böğrüne bastırdı, bıçağı boğazına dayadı.

«Ah, namussuz! Ah, alçak ah! Şimdi sen gebereceksin!»

İçinden gelen korkunç bir ses sağır edercesine kulaklarında uğulduyordu. Ani bir öldürme çılgınlığı, kan dökme gereksinimi, ta benliğinin derinliklerinden yükseliyor, çekiçle vurulurcasına şakaklarını zonklatıyordu. Böylesine bir öldürme nöbetiyle asla sarsılmamıştı. Oysa sarhoş da değildi. Irza geçmenin eşiğinde *bocalayan bir şehvet delisinin umutsuz titreyişiyle*, bu *kalıtımsal* illete direnmeye çalışıyordu. Sonunda, kendini tutmayı başardı, bıçağı arkaya doğru fırlatıp attı, boğuk bir sesle homurdandı:

«Kalk hadi, cehennem ol!»

Rasseneur, bir ara gözünü karartıp koşmuş ama ayırayım derken bir bıçak da ben yerim korkusuyla bir şey yapamamıştı. Kendi dükkânında cinayet işlensin istemiyor, öfkeyle bağırıp çağırıyordu; tezgâhın başında dimdik oturan karısı, yine boşu boşuna ortalığı velveleye verdiğini söylemek zorunda kaldı. Arkaya atılan bıçakla neredeyse yaralanacak olan Suvarin en sonunda sigarasını yaktı. Eh artık, bu iş de böylece bitmişti! Catherine, ikisi de hâlâ sağ olan iki erkeğe aval aval bakıyordu.

Etienne, yeniden:

«Cehennem ol,» dedi. «Defol git, yoksa gebertirim!»

Chaval, ayağa kalktı, burnundan akan kanları elinin tersiyle sildi; çenesi kan içinde, gözü mosmor, yenilginin öfkesiyle sallana sallana kapıya yöneldi. Catherine, farkında olmaksızın pe-

şine takıldı. O zaman Chaval birden diklendi, nefretini küfür yağmuruyla kusmaya başladı:

«Yoo! Hayır! Gelmeye kalkma sakın, madem onu istiyorsun, git onunla düşüp kalk, âdi orospu! Gebermek istemiyorsan bir daha da benim evime adım atayım deme!»

Kapıyı güm diye çarptı. Meyhanenin ılık salonuna derin bir sessizlik çöktü; şimdi yalnızca, yanan kömürün hafif çıtırtıları işitiliyordu. Yerde ise, devrilen iskemle ve döşemeye serpilmiş kumun damlalarını içtiği kan lekeleri kalmıştı.

IV

Etienne'le Catherine, Rasseneur'ün meyhanesinden çıkınca sessizce yürüdüler. Buzlar çözülmeye başlamıştı, karları tam anlamıyla eritmeden kire çamura bulayan, yavaş ve soğuk bir çözülmeydi bu. Külrengi gökyüzünde, çok çok yükseklerden esen bir fırtınanın önüne katıp sürüklediği kapkara paçavraları andıran koskocaman bulutların ardında dolunayın varlığı seziliyordu; yeryüzündeyse, en küçük bir esinti bile yoktu, arasıra beyaz kar topaklarının yumuşak bir süzülüşle yere düştükleri çatılardan dökülen damlaların şıpırtısı işitiliyordu.

Etienne, kendisine bırakılan kadının karşısında huzursuzluk içindeydi, ne yapacağını, ne diyeceğini bilemiyordu. Kızla birlikte Requillart'ta saklanmak hiç de akıl kârı değildi. İşçi mahallesine, anasının babasının evine götüreyim demiş, ama kız korkuyla olmaz da olmaz diye tutturmuştu. Hayır, hayır, onları böyle alçakça yüzüstü bıraktıktan sonra geri dönmeye yüzü yoktu, ölürdü daha iyiydi! Şimdi ikisi de tek laf etmiyor, çamur deryasına dönmüş yollarda burunlarının doğrultusunda yürüyorlardı. Önce Voreux'ye doğru inmişlerdi, sonra sağa döndüler, cüruf tepesiyle kanal arasındaki yola daldılar.

Etienne, en sonunda:

«Peki ama, başını sokacak bir yer gerek sana,» dedi. «Benim bir odam olsaydı seni oraya seve seve götürürdüm...»

Ama, âni bir utanç duygusuyla lafını yarım bıraktı. Geçmiş günler, bir zamanlar duydukları o büyük arzular, sevişmelerini engelleyen o kılı kırık yaran duyarlıklar, utanıp sıkılmalar geliyordu aklına. Böyle, eli ayağı birbirine dolaştığı, yüreği yeni bir tutkuyla yavaş yavaş tutuştuğuna göre, bu kızda hâlâ gözü mü vardı acaba? Gaston-Marie'de suratına patlattığı tokatlar, içini kinle dolduracağı yerde, şimdi isteklerini kışkırtmaya başlamıştı. Kızı alıp Requillart'a götürmek, orada ona sahip olmak, şimdi son derece doğal ve kolay görünüyordu gözüne, bunu düşündükçe de hayretler içinde kalıyordu.

«Peki ama, karar ver hadi, nereye götüreyim seni? Benimle oturmak istemediğine bakılırsa, demek o kadar nefret ediyorsun öyle mi?»

Tekerlek izlerinde kayan tahta pabuçlarla güçlükle yürüyen Catherine ağır ağır arkadan geliyordu, başını yerden kaldırmadan alçak sesle karşılık verdi:

«Benim derdim bana yetiyor zaten, n'olur bir de sen üzme! Bugün benim bir belâlım, senin de bir kadının var, olan olmuş, istediğin şey neye yarar artık?»

Mouquette'ten söz ediyordu. On beş gündür işçi mahallesinde dolaşan söylentiye bakarak, delikanlının Mouquette'le yaşadığını sanıyordu. Etienne, bunun doğru olmadığına yemin edince, başını salladı, onları dudak dudağa gördüğü akşamı anımsattı.

Etienne, durakladı ve:

«Çok yazık,» dedi. «Bütün bunlar hep bu saçmasapan şeyler yüzünden oldu. Oysa ne güzel anlaşabilirdik.»

Catherine, belli belirsiz ürperdi, sonra:

«Üzme canını,» dedi. «Aslında hiç de fazla bir şey yitirmiş sayılmazsın. Sen benim ne hastalıklı, ne çelimsiz, ne çerden çöpten olduğumu bir bilsen, ah!.. Bu gidişle asla tam bir kadın olamayacağım!»

Sonra, açık açık anlatmaya başladı, ergenliğinin gecikmesi kendi suçuymuş gibi konuşuyordu. Bir erkeği bulunmasına karşın, bu durum onu küçültüyor, hafif bir kız düzeyine indiriyordu.

İnsan, çocuk doğurdu mu, hiç değilse hoş görülebilir bir yanı olurdu.

Etienne'nin içi parçalanmıştı:

«Zavallı yavrum benim,» diye mırıldandı.

Cüruf yığının dibine, koskoca tepenin gölgesine sığınmışlardı. Ayın önünden kapkara bir bulut geçiyor, birbirlerinin yüzünü seçemiyor, solukları birbirine karışıyor, aylardır yanıp tutuştukları o öpücük için dudakları birbirini arıyordu. Ama ay birdenbire bulutun ardından ortaya çıktı; tepelerinde, ayışığının bembeyaz yansıdığı kayaların üstünde, Voreux nöbetçisinin gökyüzüne dimdik düşen karaltısını gördüler. Ve sonunda, yanıp tutuştukları o öpüşmeyi gerçekleştiremeden, içine biraz öfke, biraz kararsızlık ve yoğun bir dostluk karışmış olan o eski utangaçlıkları onları ayırdı. Ayak bileklerine kadar çıkan balçığa bata çıka yeniden ağır ağır yürümeye başladılar.

Etienne:

«Kararını verdin mi, istemiyor musun? diye sordu.

Catherine:

«Hayır,» dedi. «Chaval'den sonra şimdi de sen, değil mi?.. Senden sonra da bir başkası... Hayır, iğrenç bir şey olur bu, böyle bir şey hiç mi hiç hoşuma gitmez doğrusu. Öyleyse, ne diye böyle bir şey yapayım?»

İkisi de suskunlaştı, tek laf etmeden yüz adım kadar yürüdüler.

Etienne:

«En azından nereye gideceğini olsun biliyor musun?» dedi. «Böyle bir gece vakti seni dışarda bırakamam.»

Genç kız, sakin bir tavırla yanıt verdi:

«Eve giderim, ne de olsa Chaval benim erkeğim, onun evinden başka bir yerde yatamam.»

«İyi ama dayaktan canına okur senin!»

Yine suskunlaştılar. Kız, başa gelen çekilir dercesine omuz silkmişti. Dövmesine döverdi elbet, ama bir vurur, iki vurur, sonra dururdu; orospular gibi kaldırımlarda sürtmekten daha iyi değil miydi? Hem zaten tokat yemeyi kanıksamıştı; on kız içinden

sekizi kendisi gibi güzel yere düşemezdi. Sevgilisi, hani olur da günün birinde kendisiyle evlenirse, eh, öpüp de başına koyardı doğrusu.

Etienne'le Catherine, dalgınlıkla Montsou'ya doğru yürümüşlerdi, oraya yaklaştıkça suskunlukları artıyordu. Sanki birlikte değil gibiydiler. Etienne, kızın Chaval'e dönüşünü gördükçe karalar bağlıyor, ama onu caydıracak bir söz bulamıyordu. Yüreği sızlıyordu, ama nasıl olur da ona iyi bir gelecek sözü verirdi? Yoksullukla ve kaçaklıkla geçecek bir yaşamdan, bir asker kurşunuyla beyni dağılacak olursa, gece kadar karanlık yarınlardan başka bir şeyi yoktu ki! Belki de, dertlerine dert eklemeden şu andakini çekmeleri en doğrusuydu. Başı eğmiş, kızı kendi eliyle sevgilisinin evine götürüyordu; anayolda, atelyelerin bulunduğu köşebaşında, Piquette Meyhanesi'ne yirmi metre kala Catherine onu durdurdu:

«Daha öteye gelme emi?» dedi. «Seni görür, bakarsın yine kavga çıkar.»

Etienne, karşı çıkmadı. Kilisenin çanı on biri vuruyordu, meyhane kapalıydı ama kepenklerinden ışık sızıyordu.

Catherine:

«Hoşça kal,» diye mırıldandı.

Elini uzatmıştı; genç adam bu eli avcunda tutup bırakmadı; kız, ayrılabilmek için elini yavaş yavaş çekmek zorunda kaldı. Sonra, başını çevirip geriye bakmadan kapıyı açıp girdi. Etienne'se hâlâ olduğu yerde dikiliyor, evde olabilecekleri kaygıyla düşünerek gözlerini pencereden ayırmadan bekliyordu. Kulak kabartıyor, dövülen bir kadının çığlığını duyma korkusuyla titriyordu. Ev hâlâ karanlık ve sessizdi; derken, birinci kattaki pencerelerden birinin aydınlandığını gördü; pencere açılıp da yola doğru eğilen o narin karaltıyı tanıyınca ilerledi.

Catherine, fısıltıyla seslendi:

«Henüz dönmemiş, ben yatıyorum... N'olur git hadi!»

Etienne uzaklaştı. Buzların çözülmesi hızlanmıştı; damların saçaklarından şakır şakır sular akıyor; duvarların, tahtaperdelerin, gece karanlığına gömülmüş işçi mahallesini oluşturan kar-

makarışık yığının üstünde boncuk boncuk damlacıklar birikiyordu. Yorgunluk ve üzüntüden bitkin düşen Etienne, bir an önce gidip yeraltındaki sığınağa kendini atmak için Requillart'ın yolunu tuttu. Sonra, aklına yine Voreux takıldı; sabah işbaşı yapacak olan Belçikalı işçileri, ocaklarına yabancı işçi sokmamaya ant içen, askerlere diş bileyen arkadaşlarını düşünüyordu. Erimiş kar birikintilerine bata çıka yeniden kanal boyuna doğru yürüdü.

Cüruf tepesinin yakınına geldiğinde ay, ışıl ışıl ortaya çıktı. Başını kaldırdı, yukarlarda esen fırtınayla kaçışan bulut yığınlarının hızla sürüklendiği gökyüzüne baktı; bulutlar, gittikçe ağarıyor, inceliyor, parçalanıyor, ayın önünden geçerken bulanık bir suyun buğulu saydamlığına bürünüyor, birbirlerini büyük bir hızla kovalarken bir an için kapanan ay hemen ardından aynı ışıltıyla yeniden beliriyordu.

Bu parlak ışıkla gözleri kamaşan Etienne başını eğerken, cüruf tepesinde gördüğü bir şeyle irkildi. Dondurucu soğukta buz kesen nöbetçi, yüzünü Marchiennes tarafına dönük olarak yirmi beş adım kadar yürüyor, sonra Montsou yönüde geri dönüyordu. Solgun gökyüzüne keskin çizgilerle yansıyan karaltının tepesinde parlayan süngünün beyaz ışıltısı görülüyordu. Ama Etienne'in asıl dikkatini çeken şey, fırtınalı havalarda Bonnemort'un sığındığı kulübenin arkasında kıpırdayan bir gölge, duvara sinerek nöbetçiyi gözetleyen bir hayvandı; sansara benzeyen upuzun, kemiksiz sırtına bakarak bunun Jeanlin'in ta kendisi olduğunu hemen anlamıştı. Nöbetçinin onu görmesi olanaksızdı; bu haydut çocuk mutlaka bir dolap çeviriyordu yine; çünkü, askerlere alabildiğine kızıyor, ellerine birer tüfek tutuşturulup halkı öldürmeye gönderilen bu katillerden ne zaman kurtulacaklarını sorup duruyordu.

Etienne, bir halt karıştırmasına engel olmak için, seslensem mi acaba diye bir an bocaladı. Ay, bulutların ardına gizlenmişti; Etienne, çocuğun, sıçramaya hazır bir hayvan gibi gerildiğini gördü, tam o anda ay yeniden ortaya çıktı, çocuk hâlâ hazırda bekliyordu. Nöbetçi her seferinde kulübeye kadar ilerliyor, son-

ra sırtını dönüp gidiyor, yeniden geliyordu. Bir bulut, ortalığı kararttığı anda Jeanlin, birdenbire bir yabankedisi gibi askerin sırtına sıçradı, pençelerini omzuna geçirdi ve ağzı açık bıçağı boğazına sapladı. Askerin boynunda yakalık bıçağı zorlayınca, bıçağın sapına iki eliyle birden vargücüyle yüklendi, vücudunun olanca ağırlığıyla da abandı. Çiftliklerin ardında bir sürü tavuk boğazladığı için oldukça deneyimliydi. İşini göz açıp kapayıncaya kadar bitirivermişti, öyle ki, gecenin karanlığında, askerin tüfeği tangırtıyla yere düşerken yalnızca boğuk bir inilti duyulmuştu. Ay, buluttan sıyrılmış, bembeyaz ışıldıyordu bile.

Ağzı bir karış açık kalan Etienne, faltaşı gibi açılmış gözlerle yukarı bakıyordu. Çocuğa sesleneyim demiş ama sesi boğazına takılıp kalmıştı. Tepede, cüruf yığınının üstünde hızla kaçışan bulutların üstüne artık hiçbir karaltı düşmüyordu. Etienne, koşarak yukarı tırmandı; Jeanlin'i, kolları açık, sırtüstü yere serilmiş cesedin başında çömelmiş durumda buldu. Kırmızı pantolon ve külrengi kaput, parlak ayışığının ortasında, karlar içinde keskin çizgilerle ayırt ediliyordu. Bir damla bile kan akmamıştı, bıçak hâlâ kabzasına kadar adamın boğazına gömülüydü.

Hiç düşünmeden attığı bir yumrukla çocuğu cesedin yanıbaşına serdi. Sonra burnunda soluyarak kekeledi:

«Neden yaptın bu işi, neden?»

Jeanlin toparlandı, incecik belini kedi gibi kabartarak emekledi; kepçe kulakları, fırlak çenesi, yaptığı kötü işin etkisiyle titriyor, yeşil gözleri alev alev yanıyordu.

«Söylesene kahrolası! Ne diye yaptın bu işi?»

«Bilmem, kendimi tutamadım, yaptım.»

Böylece kestirip atıverdi. Üç gündür bu işe kafa yoruyordu. Öyle bir kafa patlatıyordu ki, şakakları zonkluyor, başına ağrılar saplanıyordu. Madencileri, yerlerinde yurtlarında rahatsız eden bu domuz askerlere hadlerini bildirmeyecekler miydi? Ormandaki ateşli konuşmalardan, madenocaklarındaki yakıp yıkma ve ölüm çığlıklarından, belleğine beş altı sözcük kazınmıştı, devrimcilik oynayan yumurcak işte şimdi bunları yineleyip duruyor-

du. Daha fazla bir şey bildiği yoktu, onu hiç kimse kışkırtmamıştı, bir tarladan soğan çalma isteğine nasıl kapılıyorsa, öldürme hevesine de öyle kapılmıştı.

Bacak kadar bir çocuğun beyninde sinsi sinsi filizlenen bu öldürme isteğinden dehşete düşen Etienne, bilinçsiz bir hayvanı kovarcasına bu kez bir tekme attı oğlana. Voreux'deki karakolun, nöbetçinin çıkardığı boğuk çığlığı işitmiş olmasından korkuyor, ayışığıyla ortalığın her aydınlanışında ocağa doğru göz atıyordu. Ama hiçbir hareket yoktu; eğildi, buz gibi kesilmiş elleri yokladı, kaputun üstünden duran nabzını dinledi. Bıçağın yalnızca kemik sapı dışarda kalmıştı, üstünde siyah harflerle yazılmış o saf «aşk» sözcüğü okunuyordu.

Etienne'in gözleri, askerin boğazından yüzüne doğru gitti, birdenbire küçük askeri tanıdı. Bir sabah kendisiyle sohbet ettiği acemi er Jules'den başkası değildi. Kızıl çillerle kaplı bu sarışın, sevimli yüz karşısında büyük bir üzüntüye kapıldı. Alabildiğine açılmış mavi gözler, bir süre önce doğduğu köyü ufukta ararken gördüğü o dalgın bakışlarla, şimdi donuk donuk gökyüzüne dikilmişti. Güneş içinde yüzerken gördüğü ve orada dediği Plogoff neredeydi acaba? Bu fırtınalı gecede, ta uzaklardaki denizin çağıltısını duyar gibi oluyordu. Çok yükseklerde esen rüzgâr, belki o sahilleri de süpürerek kopup gelmişti. İki kadın, anne ile kız kardeş, rüzgâr uçurmasın diye hotozlarını tutarak orada dikilmiş, aralarındaki kilometrelerce uzaklığa karşın, şu küçük delikanlının şu anda ne yaptığını göreceklermiş gibi ufka bakıyorlardı. Şimdi ömür boyu yolunu gözleyeceklerdi. Zavallı yoksulların, zenginler uğruna birbirlerini öldürmeleri ne kadar da iğrenç bir şeydi!

Cesedi ortadan kaldırmak gerekiyordu. Etienne önce, tutup kanala atayım dedi. Ama orada kolayca bulunacağını düşününce caydı. Adamakıllı heyecanlanmıştı, dakikalar geçiyordu, ne yapsa ne etseydi acaba? Ansızın aklına bir şey geldi. Cesedi Requillart'a kadar taşıyabilirse, bir daha bulunmamacasına oraya gömebilirdi.

Jeanlin'e:

«Buraya gel,» dedi.

Çocuk, korkuyordu:

«Gelirsem, yine döversin. Hem benim işim var, hadi sana iyi akşamlar.»

Gerçekten de, Voreux'deki payanda istifleri altındaki gizli kovuklarında Bébert ve Lydie'yle buluşacaktı. Bu kez oynayacakları oyun çok önemliydi: Belçikalı işçiler madene inerken taşlı sopalı kavga çıkıp adamların kemikleri kırılacak olursa, kendileri de kavgaya karışmak için dışarda geceleyeceklerdi.

Etienne:

«Gel dedim sana!» diye yineledi. «Bak yoksa şimdi askerlere seslenirim, kafanı koparıverirler!»

Jeanlin yanına gelirken, Etienne cebinden mendilini çıkardı, kanın akmasını engelleyen bıçağı saplandığı yerden çıkarmadan, mendili askerin boynuna sımsıkı bağladı. Karlar eriyordu, yerde kan lekesi yoktu, boğuşmanın izleri de kalmamıştı.

«Tut şunun bacaklarından!»

Jeanlin, bacaklara yapıştı, Etienne, tüfeği omzuna astıktan sonra, cesedi koltukaltlarından yakaladı; ikisi birlikte molozları yuvarlamamaya özen göstererek cüruf tepesinden inmeye başladılar. Neyse ki, ay yine bulutlarla örtülmüştü. Ama tam kanal boyunca ilerledikleri sırada yine ışıl ışıl beliriverdi. Karakoldaki askerlerin görmemesi mucizeydi doğrusu.

Sessizce taşırlarken cesedin sağa sola savrulması yürüyüşlerini aksatıyor, her yüz metrede bir yere bırakmak zorunda kalıyorlardı. Requillart yolunun köşesinde bir gürültü işitince yürekleri ağızlarına geldi, devriyelere görünmemek için son anda bir duvarın arkasına attılar kendilerini. Biraz daha ötede başka biriyle karşılaştılar, bereket, adam sarhoştu, küfürü basıp uzaklaştı. En sonunda, kanter içinde, çeneleri birbirine vurarak eski kuyunun başına ulaştılar.

Etienne, askeri havalandırma bölmesinden geçirmenin hiç de kolay olmayacağını biliyordu zaten. Gerçekten de bunu yaparken akla karayı seçtiler. Önce, Jeanlin'in yukarıda durup ce-

sedi aşağı sarkıtırken, Etienne, basamakları kırık ilk iki sahanlıktan geçirmek için çalılıklara asılıp cesetle birlikte aşağı indi. Sonraki sahanlıklarda da aynı işlemi yapmak, önden inip sonra cesedi kucaklayarak karşılamak zorunda kaldı; böylece cesedin olanca ağırlığıyla üstüne bindiğini hissederek otuz merdiven, yani iki yüz on metre derine indi. Tüfek, sırtını sıyırıyordu, gözü gibi sakındığı mum parçasını oğlanın gidip getirmesini istememişti. Zaten neye yarayacaktı? Bu daracık sıçan yolunda mum, elinde kalabalık yapacaktı. Ama soluk soluğa yükleme alanına geldiklerinde mumu getirmesini söyledi. Cesedin yanına oturdu, yüreği küt küt atarak, karanlığın içinde beklemeye koyuldu.

Jeanlin, elinde ışıkla çıkagelince, Etienne ona akıl danıştı; çünkü oğlan bütün bu galerilerin girdisini çıktısını avcunun içi gibi biliyordu. Yeniden yürümeye başladılar, cesedi yıkık dökük dolambaçlı galerilerde sürükleyerek bir kilometre kadar taşıdılar. Sonunda tavanın iyice basıklaştığı bir yere geldiler, çatlak payandaların tuttuğu döküntülü, gevrek bir kayanın altında diz çökmek zorunda kaldılar. Küçük askeri tabuta koyar gibi bu daracık yere yatırdılar, tüfeğini de yanına koydular; sonra topuklarıyla, vargüçleriyle tekme atarak, kendileri de göçük altında kalma tehlikesiyle burun buruna kalarak, çatlak payandaları kırdılar. Kaya çatlayıp yarıldı, dirsekleri ve dizleri üzerinde emekleyerek son anda geriye kaçtılar. Etienne, merakla dönüp baktığında, tavanın çöküntüsü sürüyor, korkunç ağırlığıyla cesedi yavaş yavaş eziyordu. Bir an sonra kalın bir toprak yığınından başka ortada hiçbir şey kalmamıştı.

Evine, o haydut inine dönen Jeanlin yorgun argın samanların üstüne uzandı ve:

«Aman yahu boş ver!» diye söylendi. «Bacaksızlar beklerlerse beklesinler, şuracıkta bir saat kadar kestireyim.»

Etienne, parmak kadar kalan mumu söndürmüştü. Yorgunluktan onun da canı çıkmıştı, ama gözüne uyku girmiyor, acı veren karabasan gibi düşünceler balyoz gibi dövüyordu beynini. Az sonra, bir türlü yanıtını veremediği, kafasını acıyla kurca-

layan tek bir soru kalmıştı: Bıçağı gırtlağına dayamasına karşın, neden Chaval'i öldürmeye eli varmamıştı da, şu velet adını bile bilmediği bir askeri boğazlamıştı? Bu öldürme cesareti, öldürme hakkı, devrimci inançlarını altüst ediyordu. Kendisi ödleğin teki miydi acaba?

Çocuk, saman yığınının üstünde, işlediği cinayetin sarhoşluğundaki sonraki akşamdan kalmışlığını üstünden atmak istercesine, ayyaş bir adam gibi horlamaya başlamıştı. Siniri midesine vuran Etienne, çocuğu görmeye, horultusunu işitmeye dayanamıyordu. Birden, tüyleri diken diken oldu, yüzünü bir korku yeli yaladı. Toprağın derinliklerinden bir inilti gelmiş, biri sürtünürcesine yanından geçmişti sanki. Orada, kayaların altında tüfeğiyle yatan küçük askeri anımsadı, sırtı ürperdi, saçları dikildi. Olur şey değildi, tüm maden inim inim inliyordu, mumu yakmak zorunda kaldı, solgun aydınlıkta galerilerin bomboş uzandığını görünce ancak yatışabildi.

Gözlerini yanan fitile dikerek, hep aynı düşünceyle boğuşup durdu. Bir cızırtı oldu, fitil devrilerek söndü ve her şey karanlığa gömüldü. Yine ürpermeye başlamıştı, Jeanlin'in böylesine gürültülü bir biçimde horlamasını engellemek için az kalsın tokadı basacaktı. Huzur içinde uyuyan oğlanın varlığı öylesine dayanılmaz bir hal almıştı ki, kendini bir an önce açıkhavaya atmak için, sanki arkasında soluk soluğa kovalayan biri varmışçasına, galerilerden ve merdivenlerden koşa koşa dışarı çıktı.

Yukarıda, Requillart'ın yıkıntıları arasında derin bir oh çekti. Adam öldürmeyi göze alamadığına göre, öyleyse kendisi ölürdü; daha önce de aklına takılan bu düşünce gittikçe güçleniyor, son bir umut gibi kafasına çakılıyordu. Devrim uğrunda yiğitçe ölmek, her şeyi sona erdirecek, iyi ya da kötü hesabı kapatacak, daha fazla kafa patlatmasını engelleyecekti. Eğer arkadaşları belçikalılara saldırırlarsa en önde o savaşacaktı; belki şansı yardım eder, beynine bir kurşun yerdi.

Voreux'nün çevresinde dolaşmak için kararlı adımlarla yürüdü. Saat iki olmuştu, ocağı bekleyen karakolun kurulduğu çavuş odasından birtakım bağırtılar geliyordu. Nöbetçinin kayıpla-

ra karışması, karakolu ayağa kaldırmış, koşup yüzbayı uyandırmışlardı; nöbet yerinde yapılan bir incelemeden sonra askerin firar ettiğine karar verilmişti. Karanlıkta ortalığı kolaçan eden Etienne, küçük askerin sözünü ettiği o cumhuriyetçi yüzbaşıyı düşünüyordu. Kimbilir, belki de adamı halktan yana çıkmaya razı edebilirdi! O zaman, askerlerin hepsi tüfeklerin namlusunu yere çevirir, burjuvaların canlarına okumak kolaylaşırdı. Yeni bir düşe kaptırmıştı kendini, artık ölümü filan düşünmüyordu; kazanılacağından hâlâ umudunu kesmediği bir zaferin ateşiyle, çözülen buzların buğusu altında, ayakları çamurun içinde, saatlerce orada kaldı.

Saat beşe kadar Borain'leri bekledi. Sonra, açıkgözlük eden İşletme'nin, adamları o gece Voreux'de yatırdığını anladı. Ocağa iniş başlamıştı; Deux-Cent-Quarante Mahallesi'nden birkaç grev gözcüsü, gidip arkadaşlarına haber verip vermemekte bocalıyordu. Etienne, faka bastırıldıklarını onlara da anlattı; iki gözcü haber vermek için koşa koşa mahallenin yolunu tutarken, Etienne de cüruf tepesinin ardında, teknelerin yedekte çekildiği kanal ağzının dar yolunda bekledi. Saat altıyı çaldı, solgun gökyüzü ağarıyor, kızılımsı bir şafak söküyordu ki, cübbesinin eteğini uzun bacaklarına doğru toplayan Rahip Ranvier bir patikadan doğru çıkageldi. Her pazartesi ocağın öte yanındaki bir manastır kilisesine, sabah duasına giderdi.

Alevli gözleriyle Etienne'i tepeden tırnağa süzdükten sonra gümbür gümbür bir sesle:

«Günaydın, dostum!» diye bağırdı.

Ama Etienne, karşılık vermedi. Tâ uzakta, Voreux kulesinin kızakları arasından bir kadının geçtiğini görmüş, kadını Catherine'e benzettiği için telaşla o yöne koşmuştu.

Catherine, gece yarısından beri buzları çözülen yollarda taban tepiyordu. Chaval döndüğünde kızı yatakta bulunca, bir tokat atıp kaldırmıştı. Pencereden atılmak istemiyorsa, hemen kapıdışarı olmasını söylemişti; zavallı kız, bacakları yediği tekmelerden mosmor, yarı çıplak bir durumda ağlaya sızlaya aşağı inmiş, son bir tokatla sokağa atılmıştı. Böylece canavarca

kovulmak, kafasını allak bullak etmişti; yoldaki işaret taşlarından birine oturarak gözlerini eve dikmiş, Chaval geri çağırır diye bekleyip durmuştu; çünkü olanaksız bir şeydi bu, Chaval mutlaka kendisini gözetliyor olmalıydı; onun böyle tek başına, sığınacak kimi kimsesi olmadan sokak ortasında tir tir titrediğini görünce kesinlikle yukarı çağıracaktı.

Sokağa atılmış bir köpek gibi orada ezile büzüle iki saat kadar bekledikten sonra kararını verdi. Montsou'dan çıkıp yürüdü, sonra yine geri geldi; ama kaldırımdan seslenmeyi ya da kapıyı çalmayı göze alamadı. En sonunda, baba evine dönmek üzere anayoldan kaldırım boyunca yürümeye başladı. Gelgelelim, mahalleye varınca öyle bir utandık ki, evlerin kapalı panjurları arkasındaki ağır uykuya karşın, belki bir gören mören olur da tanır korkusuyla bahçeler boyunca koştu durdu. Bundan sonra da, avare avare dolaşmaya başladı, çıt çıksa yüreği hop ediyor, yakalanarak, aylardır korkulu rüyasını gördüğü o batakhaneye, Marchiennes'deki o geneleve düşmekten ödü kopuyordu. İki kez Voreux'den geçti, karakoldaki bağrışmalardan ürktü, izlenip izlenmediğini anlamak için ikide bir arkasına baka baka soluk soluğa koştu. Réquillart'ın dar yolu sarhoştan geçilmiyordu; ama yine de, birkaç saat önce geri çevirdiği adamla karşılaşmak umuduyla dönüp dolaşıp yine oraya geliyordu.

Chaval, o sabah işbaşı yapacaktı; Catherine, onunla konuşmanın bir işe yaramayacağını bile bile ocağa yönelmekten kendini alamadı; Jean-Bart'ın işi bitmişti; Chaval, kendisini zor durumda bırakacağı korkusuyla, Voreux'de çalışmaya başlarsan gebertirim seni diye gözdağı vermişti. Peki ama çalışmayıp da ne halt edecekti yani? Orada burada sürtsün, açlıktan gebersin, önüne gelenle düşüp kalkarak onun bunun kahrını mı çeksindi? Ayaklarına karasular inmiş, beline kadar çamurlara bulanmış, tekerlek izleri arasında yalpalaya yalpalaya yürüyordu. Çözülen karlar yol boyunca çamur deryası halinde akıyor ve Catherine, balçığa bata çıka rasgele yürürken bir taşın üstüne oturup dinlenmeye bile çekiniyordu.

Gün ışıdı. Catherine, payanda istifinin altında saklandıkları kovuktan çıkan Lydie'yle Bébert'i gördüğü anda, sakıngan

adımlarla cüruf tepesinin yanından dolaşan Chaval'i sırtından tanıdı. Jeanlin, beklemelerini emrettiği için çocuklar geceyi bu kovukta pusuya yatarak geçirmişlerdi; çetenin reisi cinayetinin sarhoşluğuyla Requillart'da horul horul uyuyadursun, iki çocuk da, ısınmak için sarmaş dolaş olmuştu. Rüzgâr, meşe ve kestane kütükleri arasında hışımla eserken yumurcaklar terkedilmiş bir oduncu kulübesindeymiş gibi, büzülerek birbirlerine sarılıyorlardı. Lydie, kocası tarafından itilip kakılan bir küçük evkadını gibi ağzını açıp gıkını çıkaramıyor, Bébert'se çete reisinin virt zırt suratında patlayan tokatlarına ses çıkarma yürekliliğini gösteremiyordu; Jeanlin işi adamakıllı azıtmıştı artık, onları çılgınca hırsızlıklara salarak kelle koltukta tehlikelere atıyor, sonra da kazanılan ganimete el koyuyordu; ikisinin de yüreğinde isyan duygusu kabarıyordu; Jeanlin'in koyduğu yasağa karşın, nerden geleceği belli olmayan o görünmez tokadı yemeyi söze alarak en sonunda öpüşmüşlerdi. Tokat mokat gelmediğini görünce, başka bir amaç gözetmeden, epeydir bastırmaya çalıştıkları tutkularıyla, tüm saflıklarını ve sevgilerini kattıkları okşamalarla, usul usul öpüşmeye devam ettiler. Gece boyunca birbirlerini böyle ısıtmışlardı; bu gözlerden uzak kovukta öyle mutluydular ki, börekler çörekler yedikleri, şarap içtikleri Sainte-Barbe Yortusu'nda bile bu derece bayram etmemişlerdi.

Tiz bir boru çığlığı Catherine'i yerinden sıçrattı. Ayakuçlarında yükselerek baktığında, Voreux karakolundaki erlerin silahbaşı yaptığını gördü. Etienne koşa koşa geliyordu, Bébert'le Lydie kovuklarından dışarı fırlamıştı. Tâ uzakta, gitgide parlaklaşan günışığının ortasında, öfkeyle elini kolunu sallayan kadınlı erkekli bir kalabalık, işçi mahallesinden aşağı akıyordu.

V

Voreux'nün tüm giriş çıkışları kapatılmıştı; askerlerin altmışı da tüfek elde, açık bırakılan tek kapının önünde hazırolda bekliyordu; bu kapı, çavuş odasıyla soyunma barakasından dar bir

merdivenle kayıt odasına açılıyordu. Yüzbaşı, arkadan gelecek bir saldırıya meydan vermemek için askerleri ikişerli kolda tuğla duvarın önüne dizmişti.

İşçi mahallesinden kopup gelen kalabalık, önce açıkta durdu. Topu topu otuz kişiydiler, bağıra çağıra aralarında tartışıyorlardı.

Maheude de ilk gelenler arasındaydı, alelacele bağladığı mendilin altında saç baş karmakarışık, uyuklayan Estelle kucağında, kızgın bir sesle yırtınıyordu:

«Hiç kimseyi girip çıkarmayalım! hepsini içerde kıstıralım!»

Maheu onu onaylarken Mouque Baba, Requillart'dan çıkageldi. Geçmesine engel olmak istediler. Ama o geçmekte direndi, atlara yem vermek gerekiyordu, devrim mevrim umurunda bile değildi. Hem beygirlerden biri ölmüştü, dışarı çıkarmak için kendisini bekliyorlardı. Etienne, ihtiyar seyisi kalabalığın arasından geçirdi; askerler de kuyuya inmesine izin verdiler. On beş dakika kadar sonra, direnişçi kalabalığı korkutucu bir biçimde gittikçe çoğalınca, zemin katın kapalı duran geniş kapısı açıldı, hayvanın ölüsünü taşıyan birkaç adam çıktı, hâlâ sarıldığı ağın içinde bağlı duran zavallı bir et yığını halindeki hayvanı sürükleyerek çamur içindeki erimiş kar suyu birikintisinin ortasına bıraktılar. Ortalığa öyle bir şaşkınlık çökmüştü ki, adamların yeniden içeri girmesine, kapıyı sürgülemesine hiç kimse engel olmadı.

Beygirin yan yatıp kaskatı kesilmiş başını görünce hepsi tanımıştı. Fısıltılar yükseldi:

«Trompette değil mi bu be? Trompette yahu!»

Gerçekten de Trompette'ti. Kuyuya indiğinden beri oraya alışamamıştı bir türlü. İşe karşı isteksiz ve keyifsizdi, ışığın özlemiyle yanıp tutuşuyordu sanki. Madenin emektar atı Bataille, kuyunun dibinde geçen on yılın verdiği sabrın bir parçasını ona aşılayabilmek için, karşılaştıklarında dostça sürtünüyor, öpercesine boynunu ısırıyordu ama boşuna. Bu okşamalar acısını daha arttırıyor, karanlıklarda kocayıp ömür tüketmiş arkadaşının itirafları karşısında tüyleri diken diken oluyordu. İki hayvan

ne zaman karşılaşsalar kişneyerek birbirlerine içlerini döküp yakınıyorlardı: Yaşlısı, anımsayamıyor, genciyse unutamıyordu. Ahırda yemlikleri yan yanaydı; başlarını öne eğip birbirlerinin yüzüne nefeslerini üfleyerek, gün ışığında göz alabildiğine uzanan yemyeşil çayırların, bembeyaz yolların, sapsarı tarlaların düşünü görüyorlardı. Ve bir gün Trompette, otların arasında ecel terleri dökerek can çekişmeye başlayınca, Bataille umutsuzca bir hıçkırığı andıran tıksırışlarla onu öpüp koklamıştı. Vücudunun soğuduğunu hissediyordu. Madenocağı, onun son avuntusunu, kendisine açıkhavada geçen gençliğini anımsatan o güzelim kokularla gökten inen biricik arkadaşını da elinden alıyordu; onun artık hiç kımıldamadığını görünce korkuyla kişneyerek yularını koparmıştı.

Aslında, Mouque, bir haftadır başçavuşu uyarıyordu. Ama bu günlerde hasta bir beygir kimin umurundaydı? Zaten bu yönetici takımı, atları yerinden oynatmayı hiç sevmezlerdi. İşte, şimdi ölü beygiri yukarı çıkarmak gerekiyordu. Mouque, bir gün önceden iki adamla birlikte bir saat uğraştıktan sonra Trompette'i iyice bağlamıştı. Hayvanı, kömür yükleme alanına kadar taşıma işini de Bataille'a vermişlerdi. Yaşlı beygir, ölü arkadaşını yavaş yavaş çekerek öyle dar galerilerden geçiriyordu ki, kimi zaman derisini yüzme pahasına vargücüyle yüklenmek zorunda kalıyordu; yorgun argın kafasını sallarken, yukarıda kesilip biçilecek olan bu ağır et kütlesinin yerlerde sürtünüşünü dinliyordu. Yükleme alanında koşumları çözüldüğünde, ölüyü yukarı çıkarmak üzere yapılan hazırlıkları, çamurlu havuzun üstündeki kalasların üzerinden itilen cesedi, içine yerleştirildiği ağın asansörün altına bağlanışını üzüntülü gözlerle izledi. Sonunda, yükleyiciler, hayvanın geldiğini bildiren işareti verdiler; Bataille, başını kaldırdı, önce yavaş yavaş yükselen, sonra birdenbire karanlığa dalarak bu kara deliğin içinde gözden yitip giden arkadaşına son kez baktı. Boynunu havaya kaldırmış, öylece duruyor; zayıf hayvan belleği belki de hayal meyal bir şeyler anımsıyordu. Ama artık her şey bitmişti, arkadaşını bir daha asla göremeyecekti; kendisi de yukarı çıkarılacağı gün böylesine za-

vallı bir et yığını halinde bağlanacaktı. Bacakları titremeye başladı, uzak kırlardan kopup gelen temiz hava soluğunu tıkıyordu, ağır bir yürüyüşle ahırına döndüğünde sarhoş gibiydi.

Yukarda, ocağın avlusundaki madenciler Trompette'in cesedi karşısında üzgün üzgün duruyorlardı.

Kadının biri, usulca mırıldandı:

«İnsan hiç değilse canı isterse iner!»

Şimdi, işçi mahallesinden yeni bir kafile geliyordu; ardında Levaque Kadın'la Bouteloup olduğu halde kafilenin başını çeken Levaque avaz avaz bağırıyordu:

«Kahrolsun, Borain'ler! Ocakta yabancı istemiyoruz! Kahrolsun grevkırıcılar! Kahrolsun!»

Hepsi birden kapıya saldırıyordu, Etienne durdurmak için araya girdi. Olsun olsun da yirmi sekiz yaşında, ince uzun boylu, yüzünde üzgün ama kararlı bir ifade olan Yüzbaşı'ya yaklaştı; durumu açıklıyor, adamı kendilerinden yana çekmeyi uğraşırken tepkisini ölçmeye çalışıyordu. Boşu boşuna kan dökmenin ne gereği vardı? Hak ve adalet, madencilerden yana değil miydi? Şunun şurasında hepsi kardeşti, tatlılıkla anlaşabilirlerdi. Yüzbaşı, cumhuriyet sözcüğünü işitince sinirli bir tepki göstermişti. Sert asker tavrını koruyordu, öfkeyle bağırdı.

«Çekilin! Zor kullanmak durumunda bırakmayın beni!»

Etienne, tam üç kez dil döktü. Arkasındaki işçiler homurdanıyordu. Dediklerine göre Bay Hannebeau da şu anda madendeydi; «boynuna bir ip bağlayıp sallandıralım şunu, bakalım kendi kömürünü kendi çıkarabilecek mi?» diye seslenenler vardı. Ama bu söylentinin aslı astarı yoktu, ocakta Négrel'le Dansaert'ten başkası bulunmuyordu; her ikisi de bir ara kayıt odasının penceresinde boy gösterdi. Pierronne'la basılışından bu yana Başçavuş Dansaert'in süngüsü düşmüştü, geride duruyordu hep; mühendise gelince, küçük, keskin bakışlı gözlerini kalabalığın üzerinde cesurca gezdiriyor, insanlara ve nesnelere bıyık altından gülümseyerek bakıyordu. Kalabalıktan yuh sesleri yükselince ikisi de gözden kayboldu. Bu kez Suvarin'in sarı saçlarla çevrili yüzü göründü, o sırada işinin başındaydı, grev

başladı başlayalı bir gün olsun makinesini yüzüstü bırakmamış, çelik mavisi gözlerinin dibinde belli belirsiz parıldayan saplantılı düşüncelere gömülerek ağzını bıçak açmaz olmuştu.

Yüzbaşı, bağırarak yeniden uyardı:

«Çekilin! Böyle laflara karnım tok, kuyuyu korumak için emir aldım, korumakta kararlıyım... Askerlerimin üstüne geleyim demeyin, yoksa sizi geriletmeyi bilirim.»

Sesindeki kararlılığa karşın, direnişçi kalabalığının her an biraz daha arttığını görüyor, yüzüne bir kaygı havası oturuyordu. Öğleyin nöbet değiştirecekti, ama öğlene kadar dayanamayacağından korktuğu için, destek istemek üzere ocaktaki katarcı çıraklardan birini Montsou'ya göndermişti.

Uyarısı, öfkeyle karşılandı:

«Kahrolsun, grev kırıcılar! Kahrolsun Borain'ler! Kendi işimize sahip olmak istiyoruz!»

Etienne, umutsuzluğa kapılarak geri çekildi. Her şey bitmişti, çarpışmaktan ve ölmekten başka yapılacak bir şey kalmamıştı artık. Arkadaşlarını engellemeyi bıraktı; işçiler, askerlere doğru ilerledi. Yaklaşık dört yüz kişiydiler; bu arada çevredeki işçi mahalleleri giderek boşalıyor, akın akın geliyorlardı.

Maheu'yle Levaque askerlere öfkeyle çıkışıyorlardı:

«Çekip gidin buradan! Sizinle bir alıp veremediğimiz yok bizim! Basın gidin!»

Maheude:

«Sizin üstünüze vazife değil bu,» diyordu. «bırakın da kendi işimizi kendimiz görelim!»

Onun arkasında duran Levaque Kadın, daha büyük bir öfkeyle ekledi:

«Geçmek için sizi çiğneyelim mi yani? Güzellikle basın gidin diyoruz size!»

Bébert'le birlikte kalabalığın en kıpır kıpır olduğu yere sokulmuş olan Lydie'nin incecik sesiyle bağırdığı işitildi:

«Enayiler alayı!»

Catherine, birkaç adım ötede, talihsizce ortasına düştüğü bu kavgayı şaşkın gözlerle izliyordu. Çektiği çile yetmiyor muydu?

Ne günah işlemişti de talihsizlik ona böyle gün yüzü göstermiyor, terslikler birbirini kovalıyordu? daha dün, direnişçilerin öfkesine anlam veremiyor; insan, ağzının payını aldı mı haddini bilip kuzu kuzu bir kenara çekilmeli diye düşünüyordu; oysa şimdi onun da yüreği kinle doluyor, Etienne'in geceleri sözünü edip durduğu şeyleri anımsıyor, şu anda askerlerle ne konuştuğunu duymaya çalışıyordu. Etienne, askerlere kardeşçe davranıyor, kendilerini de halk çocuğu olduklarını, sömürüye karşı halkla omuz omuza olmaları gerektiğini söylüyordu.

O sırada, kalabalıkta bir dalgalanma oldu, yaşlı bir kadın insanları ite kaka ilerliyordu; korkulacak kadar bir deri bir kemik, göğsü bağrı açık, kolları çıplak Brûlé Kadın'dı bu; öyle hızlı koşmuştu ki, ak saçları tutam tutam yüzüne gözüne düşmüştü. Soluk soluğa, kesik kesik:

«Öf be! En sonunda gelebildim işte,» dedi. «O satılık Pierron alçağı beni bodruma kapatmıştı!»

Ve hemen ardından askerlere yöneldi, yakası açıklamadık küfürlerle açtı ağzını yumdu gözünü:

«Sizi serseriler alayı! Sizi namussuzlar sürüsü! Komutanlarınızın çizmelerini yalarken süt dökmüş kediye döner, yoksulların karşısındaysa aslan kesilirsiniz!»

O zaman, kalabalık da ona katıldı, herkes sövüp saymaya başladı. Aralarından birkaçı hâlâ: «Yaşasın erler! Subayı kuyuya atın!» diye bağırıyordu. Ama çok geçmeden yalnızca bir tek haykırış yükseldi: «Kahrolsun kırmızı pantolonlular!» Kardeşlik çağrılarını, kendilerini desteklemeleri için yapılan dostça girişimleri geri çeviren askerler, şimdi bu küfür yağmurunu dinlerken, hiç istiflerini bozmuyor, aynı serinkanlı ve sert tavırlarını koruyorlardı. Arkalarında duran yüzbaşı kılıcını çekmişti; kalabalığın gitgide yüklenerek kendilerini duvara kadar gerilettiğini görünce erlere süngü tak emrini verdi. Erler, emre uyup hemen süngüye davrandılar, çift sıra çelik uç, grevcilerin göğsüne dayandı.

Brûle Kadın, gerilerken:

«Sizi eşşoğlu eşşekler!» diye çığlık atıyordu.

Ama bir an sonra, canlarını hiçe sayarak hep birlikte yeniden ilerlemişlerdi. Kadınlar öne atılıyor, Maheude'le Levaque kadın avaz avaz bağırıyordu:

«Ne duruyorsunuz, öldürün bizi! Hadi öldürsenize! Hakkınımızı istiyoruz biz!»

Levaque, parmaklarını doğrama pahasına üç süngüyü deste halinde kavramış, sarsıyor, söküp çıkarmak için asılıyor, öfkeden on kat artmış bir güçle bükmeye çalışıyordu; kendisini de sürükleyip getirdiği için canı sıkılan Bouteloup, bir köşeden sakin sakin Levaque'ı seyrediyordu.

Maheu:

«Hadi bakalım,» diye bağırıyordu, «ciğeriniz kaç paraymış görelim!»

Ceketinin önünü açtı, gömleğini sıyırarak kömür lekeleri oturmuş kıllı göğsünü süngülere gerdi. Sivri uçlu süngülerin üstüne abanıyor, gözü dönmüş bir ataklık ve cesaretle erleri gerilemek zorunda bırakıyordu. Süngülerden biri memesine batmış, onu çılgına çevirmişti; kaburga kemiğinin çatırtısını işitmek için, daha da saplansın diye yüklendikçe yükleniyordu.

«Korkaklar, sizde o yürek ne gezer!.. Arkamızda daha on bin kişi var. Evet, bizi öldürebilirsiniz, ama öldürmeniz gereken on bin kişi daha var.»

Askerlerin durumu sarpa sarıyordu, ancak son anda, eğer iş çığrından çıkarsa silah kullanmaları konusunda kesin emir almışlardı. İyi de, bu çılgınların kendi kendilerini delik deşik ettirmelerine nasıl engel olanacaktı? Üstelik, aralarındaki mesafe kapanmış, gerileye gerileye duvara yapışmışlardı. Bu bir avuç erden oluşan küçük birlik, dalga dalga kabaran kalabalık karşısında yine iyi dayanıyor, komutanlarının verdiği sert emirlere soğukkanlılıkla uyuyordu. Gözleri kıvılcımlar saçan, sinirden dudakları seyiren yüzbaşı'nın tek korkusu, erlerin bu sövüp saymalar karşısında çileden çıkıvermeleri olasılığıydı. Dört tel bıyığı diken diken havaya kalkmış, uzun boylu genç bir çavuş, kaygı verici bir biçimde şimdiden gözlerini kırpıştırmaya başla-

mıştı. Onun yanında dikilen, yüzü, katıldığı sayısız çatışmanın yanık izini taşıyan kıdemli bir er, süngüsünün saman çöpü gibi büküldüğünü görünce beti benzi atmıştı. Bir başka asker, büyük bir olasılıkla hâlâ toprak ve ekin kokan acemi bir er, «serseriler namussuzlar» diye bağrıldıkça kıpkırmızı kesiliyordu. Küfürlerin ardı arkası kesilmiyor, yumruklar havada sallanıyor, hakaretler, suçlamalar, tehditler, yağmur gibi suratlarına yağıyordu. Erleri, böyle donuk suratlarla, asker disiplininin o kibirli ve hazin suskunluğu içinde dizginleyebildiğine bakılırsa verilen emir mutlak bir kesinlikte olmalıydı.

Her an bir çatışmanın patlak vereceğine kesin gözüyle bakıldığı sırada, askerlerin arkasından, maden çavuşu Richomme'un, iyi bir jandarmanın kine benzeyen ak saçlarla çevrili yüzüyle alı al moru mor ortaya fırladığı görüldü. Yüksek perdeden bağırarak konuşuyordu:

«Hey yarabbim hey! Bu kadarı da saçmalığın daniskası be!»

Sonra, süngülerle madencilerin arasına girdi:

«Beni dinleyin arkadaşlar!.. Beni bilirsiniz, bu işte saçını ağartmış bir işçiyim, bugüne kadar hep sizden yana çıktım. Nah işte size söz veriyorum: Size haksızlık edilecek olursa şeflerin yüzüne karşı ne diyeceğimi ben bilirim!.. Ama yani siz de aşırıya kaçıyorsunuz, şu garip erlere ağzınızı bozmanız, bağırsaklarınızı döktürmeye çalışmanız, kime ne yarar sağlayacak?»

Kalabalık, onu dinliyor, duraksıyordu. Ne var ki, o sırada Bıcırık Négrel'in sivri burunlu yüzü gözüktü. Ortaya kendisi çıkacağı yerde bir çavuşu göndermekle suçlanacağını sanıyordu, bir şeyler söyleyecek oldu. Ama sesi öyle bir yaygara arasında boğulup gitti ki, omuz silkerek pencereden çekilmek zorunda kaldı. Richomme'nun bundan sonraki dil dökmeleri, yalvarıp yakar olmaları kendi hatırı için bu işi tatlılıkla halletmeleri gerektiğini söylemesi işe yaramadı. Onu da istemiyor, kendisine güvenmiyorlardı. Ama ihtiyar, yine de aralarında kaldı:

«Hay kahrolasılar! İsterlerse sizinle birlikte benim de kafamı kırsınlar, siz böyle enayilik ettiğiniz sürece şurdan şuraya adım atmayacağım!»

Grevcilere sözünü geçirmesi için yalvararak yardımını istediği Etienne de umutsuzca elini salladı. İş işten geçmişti artık, kalabalığın sayısı beş yüzü bulmuştu. Bu kalabalık, yalnızca Borain'leri kovmaya gelmiş öfkelilerden ibaret değildi; meraklılar ve sırf eğlenmek için koşup gelmiş, işin alayında olan şamatacılar da vardı aralarında. Biraz ötedeki bir topluluğun arasında Zacharie'yle Philomene, oyun seyreder gibi bakıyorlardı; öyle vurdumduymaz bir havaları vardı ki, gelirken iki çocuklarını, Achille'le Desiee'yi de yanlarında getirmişlerdi. O sırada, Réquillart'dan yeni bir grup geliyordu. Mouquet'yle Mouquette de aralarındaydı. Mouquet gelir gelmez kıkır kıkır gülerek arkadaşı Zacharie'nin omzuna bir şaplak attı; Mouquette ise hışımla koşarak ön saflardaki azılıların arasında yerini aldı.

Bu arada Yüzbaşı, sık sık dönüp montsou yoluna göz atıyordu. İstediği destek gücü gelmek bilmiyordu, emrindeki altmış er daha fazla dayanamazdı. Sonunda, kalabalığın gözünü korkutmayı düşündü, halkın önünde silah doldurma emri verdi. Erler, söyleneni yaptı. Ama ortalık yatışacağı yerde, heyecan artıyor, alaylar, zevzeklikler gırla gidiyordu.

Başta Brûle Kadın'la Levaque Kadın olmak üzere tüm kadınlar dalga geçiyordu:

«Aman aman sevsinler! Nişan talimi yapacak sersemler!»

Maheude, uyanıp cıyaklamaya başlayan küçük Estelle'i bağrına bastırmıştı; erlere öyle yaklaşmıştı ki, çavuş o zavallı bebekle burada ne işin var senin diye sormak zorunda kaldı.

Kadın:

«Sana ne!» diye karşılık verdi. «Sıkıysa ateş et de görelim!»

Erkekler, burun kıvırarak başlarını sallıyordu. Hiçbiri üzerlerine ateş açılacağına ihtimal vermiyordu.

Levaque:

«Mermileri kuru sıkı,» dedi.

Maheu:

«Düşman askeri miyiz biz be!» diye bağırdı. «Fransızlara ateş mi edilirmiş!»

Daha başkaları, Kırım'da savaşırlarken bile kurşunların ken-

dilerine vız geldiğini söylüyordu. Ve hep birlikte süngülerin üstüne abanıyorlardı. O sırada ateş açılmış olsa, sapır sapır yere dökülecekleri.

En ön saftaki Mouquette, askerlerin kadınları delik deşik etmek istediklerini düşündükçe, kuduruyordu. Bildiği tüm küfürleri savurmuş, etmediği laf kalmamıştı, birdenbire aklına geldi: Askerlerin suratına savrulacak en büyük küfrü bulmuştu, arkasını dönüp kıçını gösterdi. İki eliyle tutup eteklerini kaldırıyor, iyice domalıyor, kıçının koskocaman yuvarlaklığını gözler önüne seriyordu:

«Alın, kıçımı yiyin! Bu kadar temizi size çok bile, öküz alayı!»

Eğilip bükülerek domalıyor, herkes gözünün payını alsın diye sıçrayarak sağa sola dönüyor, sonra yine doğruluyordu.

«Al, bu sana pabucumun subayı! Al, bu sana çavuş! Al, bu da sana asker ağa!

Herkes makaraları koyverdi. Bébert'le Lydie gülmekten katılıyor, Etienne bile keyfi hiç yerinde olmamasına karşın, bu çıplak hakaret karşısında gülmekten kendini alamıyordu. Şimdi herkes, hem direnişçiler hem de işin alayında olanlar, sanki bu hareketle üzerlerine bok atılmış gibi askerlere yuh çekiyordu; yalnız Catherine, biraz daha ötede, eski payandaların üstünde sessizce dikiliyor, bir öfke ateşiyle tüm vucudu yanıyor, duyduğu kinle, kanının beynine sıçradığını hissediyordu.

Birdenbire, bir itişme oldu. Yüzbaşı, adamlarının siniri yatışsın diye hiç değilse birkaçını gözaltına almaya karar vermişti. Mouquette, bir sıçrayışta arkadaşlarının bacakları arasına dalarak kaçmayı başarmıştı. Ama en azılılar arasında bulunan üç madenci, Levaque'la iki arkadaşı yakalandılar ve yaka paça götürülerek çavuşlar odasında gözaltına alındılar.

Négrel'le Dansaert, yukardan Yüzbaşı'ya seslenerek içeri girmesini, kendi yanlarına gelmesini söylüyorlardı. Yüzbaşı bu öneriyi kabul etmedi; kilitsiz kapıların bir omuzda kırılacağını, sonra da saldırganlarca yaklanarak silahının elinden alınması gibi bir utancı yaşayacağını biliyordu. Birliği sabırsızca homurdanmaya başlamıştı artık. Bu tahta pabuçlu ayaktakımından

kaçacak halleri yoktu. Duvara yaslanmış, tüfekleri dolu altmış er, yeniden kalabalığın üstüne yürüdü.

Önce bir gerileme, derin bir sessizlik oldu. Grevciler bu sert çıkış karşısında afallamışlardı. O anda, gözaltındakilerin hemen salıverilmelerini isteyen bir ses yükseldi. Kimileri de içerde onlara işkence yapıldığını söylüyordu. Ve kimse kimseye bir şey söylemeden, kendiliklerinden, aynı öç alma dürtüsünün etkisiyle hepsi birlikte yakındaki tuğla yığınına koştu. Bu tuğlaların çamuru o yöredeki killi topraklardan sağlanıyor ve hemen orada pişiriliyordu. Çocuklar, tuğlaları birer birer getiriyor, kadınlarsa etek dolusu taşıyorlardı. Az sonra herkesin ayakları dibinde bir cephane yığını birikmiş ve taş savaşı başlamıştı.

İlk atışlar Brûlé Kadın'dan geldi. Tuğlaları o kuru dizlerinde kırıyor, iki parçayı da iki eliyle birden sağlı sollu fırlatıyordu. Kocası gözaltına alınan Levaque Kadın, kendisini çekip götürmek isteyen Bouteloup'nun yalvarıp yakarmalarına karşın onu dinlemiyordu; kollarını sıvamış, vargücüyle tuğla parçalarını fırlatıyordu, tombul ve löpür löpür vücudu engellediğinden, hedefi daha iyi tutturabilmek için askerlere iyice yaklaşmıştı. Etli butlu bacaklarında tuğlayı ikiye böleyim derken yara bere içinde kalan Mouquette sonunda sıkıldı, tuğlaları bütün bütün fırlatmaya başladı. Çocuklar bile savaşa katılmaktan geri kalmamışlardı, Bébert, Lydie'ye tuğlayı nasıl atması gerektiğini gösteriyordu. Çarptıkları yerde tok gürültüler çıkaran tuğlalar yağmur gibi yağıyordu. Ve birden bu çılgın kalabalığın arasında, yumruklarını sallayan, tuğlaları kırdıktan sonra narin kollarının vargücüyle fırlatan Catherine görüldü. Nedenini tam olarak kendisi de bilmiyordu ama boğulacakmış gibi oluyor, her şeyi öldüresiye bir öfkeyle kırıp dökmek için yanıp tutuşuyordu. Bu kahrolası çileli yaşam bitmeyecek miydi artık? Erkeği tarafından sille tokat sokağa atılmak, uyuz köpekler gibi çamurlu yollarda sürtmek, kendisi gibi bir lokmaya muhtaç babasına gidip bir kaşık çorba bile isteyemeden yaşamak, canına tak etmişti artık. Bu durum, düzelmek bilmiyor, tam tersine, oldum bittim daha da beter oluyordu. Catherine bu öfkeyle tuğlaları kırıyor, tüm çirkinlikleri yok

etmek istercesine, kan bürümüş gözlerle, kimin neresini kırdığını, kime attığını düşünmeden, durmadan fırlatıyordu.

Askerlerin önünde dikilen Etienne'in az kalsın kafası yarılacaktı. Kulağı şişmişti, dönüp baktığında, atılan tuğlanın Catherine'in sarsak elinden çıktığını anlayınca ürperdi, canını hiçe sayarak orada durmuş, kıza bakıyordu. İşçilerin birçoğu tıpkı onun gibi ellerini yanlarına sarkıtmış, çatışmanın coşkusuyla kendilerinden geçerek ortalıkta kazık gibi dikiliyordu. Mouquet, bir atış yarışmasını değerlendirircesine, «Of! Tam isabet! Ah be, ıska geçti!» diye her atıştan sonra görüş belirtiyordu. Kıkır kıkır gülüyor, Zacharie'yi ikide bir dirseğiyle dürtüyor, herkesle ve her şeyle dalga geçiyordu. Olup biteni izlemek için kendilerini omzuna alması için tutturan Achille ile Désirée'yi tokatlayan Zacharie ise Philomene'le tartışıyordu. Uzakta, yol boyunca bir seyirci kalabalığı birikmişti. Yokuşun başında, işçi mahallesinin girişinde Bonnemort Baba görünüyordu; bir sopaya dayanarak seke seke oraya kadar gelebilmişti, hiç kımıldamadan duruyor, dimdik karaltısı pas rengi gökyüzüne vuruyordu.

Çavuş Richomme, ilk tuğlalar atılmaya başlar başlamaz gelip yine askerlerle madencilerin arasına girmişti. Tehlikeye bana mısın demeden grevcilere yalvarıyor, sonra askerlere dönüp sakin olmalarını söylüyordu, öyle üzgündü ki, gözlerinden boncuk gibi yaş damlaları süzülüyordu. Gürültü patırtı arasında ne dediği işitilmiyor, yalnız, kırçıl, pos bıyıklarının titrediği görülüyordu.

Artık, tuğla yağmuru sağanağa dönüşmüştü. Kadınları görerek erkekler de başlamıştı tuğla fırlatmaya.

Maheude, Maheu'nün gerilerde kaldığını gördü. Elleri bomboş, suratı bir karış asıktı.

«Ne oluyor sana böyle, ha?» diye bağırdı. «Onları yüzüstü mü bırakacaksın? Arkadaşlarının hapse atılmasına göz mü yumacaksın?.. Ah! Kucağımda şu çocuk olmayacaktı ki sen görecektin gününü!»

Cıyak cıyak ağlayarak boynuna sarılan Estelle, Brûlé Kadın'la diğerlerine katılmasına engel oluyordu. Kocasının, istifini

bozmadığını görünce, yerdeki birkaç tuğlayı ayağının ucuyla ona doğru itti:

«Hey Tanrım sen bilirsin!.. Yahu alsana şunları! Sana cesaret vermek için onun bunun gözü önünde suratına mı tüküreyim?»

Maheu, kıpkırmızı kesilmişti; tuğlaları kırdı, fırlatmaya başladı. Karısı, arkasından bağırıp çağırarak kışkırtıyor, adamı serseme çeviriyor, sinirden kasılmış kollarıyla kızını göğsüne sımsıkı bastırmış, vur, gebert diye çığlıklar atıyordu. Durmadan ilerleyen Maheu, sonunda tüfeklerle karşı karışa geldi.

Küçük birlik, tuğla yağmuru altında görünmez olmuştu neredeyse. Neyse ki, tuğlalar çok yukarılara çarpıyordu, duvar delik deşik olmuştu. Ne yapmalıydı acaba? Yüzbaşı'nın solgun yüzü, sırtlarını dönüp içeri sığınma düşüncesiyle bir an kıpkırmızı kesildi, ama artık bu da yapılamazdı, daha bir adım atmadan parçalanırlardı. Atılan tuğlalardan biri kepinin siperliğini kırmıştı, alnından kanlar süzülüyordu. Erlerin çoğu yaralanmıştı; artık, emre filan kulak asmayacaklarını, o karşı konulmaz içgüdüye kapılarak canlarını kurtarma derdine düşeceklerini seziyordu. Çamaşır tokmağı gibi sert bir tuğla darbesiyle sol omzu kırılacak gibi olan çavuş, «yandım anam!» diye bir çığlık kopardı. İki tuğla parçası yiyen acemi erin başparmağı ezilmişti, sağ dizi de sızım sızım sızlıyordu: Canlarına okunuyordu, hep böyle eli kolu bağlı mı duracaklardı yani? Atılan taşlardan biri yaşı geçkin kıdemli askerin kasığına geldi; adamın yanakları kireç gibi oldu, silahı sarsıldı, zayıf kollarının ucunda ileri doğru uzandı. Yüzbaşı tam üç kez neredeyse ateş emri verecek oldu. Boğazını sıkan bir heyecanla boğulacak gibi oluyor, aslında birkaç saniye süren bitmez tükenmez bir savaşın içinde, düşünceler, görev sorumluluğu, insan ve asker olarak sahip olduğu tüm inançlar, karmakarışık bir biçimde kafasında kıyasıya çatışıyordu. Tuğla sağanağı hızlandı, tam ateş emri vermek üzere ağzını açacaktı ki, tüfekler kendiliğinden patladı, önce üç el, sonra beş el, derken yaylım ateşi ve en sonunda, ortalığa çöken ölüm sessizliği ortasında tek bir el silah sesi işitildi.

Müthiş bir şaşkınlık oldu. Ateş açmışlardı, ağzı bir karış açık kalan kalabalığın hâlâ aklı almıyor, aval aval bakıyordu. Tiz bir borazan sesi ateş kes emrini bildirirken canhıraş çığlıklar yükseldi. Ve çılgınca bir panik başladı, yaylım ateşe tutulmuş bir koyun sürüsü gibi çamurlara bata çıka telaşlı bir kaçışma başladı.

Bébert'le Lydie, ilk üç kurşunda üst üste yığılıp kalmışlardı; küçük kız, yüzünden vurulmuş, oğlansa sol omzunun altından bir kurşun yemişti. Anında can veren kız, artık kımıldamıyordu; Bébert'se kıpırdıyor, can cekişmenin çırpınışı arasında, geceledikleri karanlık kovukta yaptıkları gibi, kucaklamak istercesine küçük kıza sarılıyordu. Tam o anda Réquillart'dan çıkagelen Jeanlin, uykudan şişmiş gözleriyle barut dumanları arasından seke seke ilerledi, Bébert'in, küçük sevgilisini bağrına bastıktan sonra can verdiğini gördü.

İkinci beş el ateş, Brûlé Kadın'la maden çavuşu Richormme'u öldürmüştü. İhtiyar adam, tam arkadaşlarına yalvardığı sırada sırtından vurularak dizüstü kapaklanmış, sonra yanlamasına düşmüştü, gözleri, demin döktüğü yaşlarla dolu, oracıkta can çekişiyordu. Gırtlağına bir kurşun yiyen yaşlı kadınsa, boşanan kanın boğuntusu içinde son bir küfür daha sallayarak bir demet kuru çalı gibi çatırtıyla yere serilmişti.

O sırada ortalık yaylım ateşiyle taranıyor, yüz adım ötede gülerek kaygayı izlemekte olan topluluğu biçiyordu. Ağzından giren bir kurşun Mouquet'yi, Zacharie'yle Philomene'in ayakları dibine serdi, iki çocuk baştan aşağı kana bulandı. Aynı anda, Mouquette de karnına iki kurşun yedi. Askerlerin silaha davrandığını gören bu iyi yürekli kız, içgüdüsel bir dürtüyle kendini koru diye bağırarak Catherine'in önüne atladı, bir çığlık kopardı, sarsılarak sırtüstü yere düştü. Etienne, hemen koştu, kızcağızı kucaklayıp götürmek istedi, ama Mouquette, «boş ver, artık çok geç» dercesine elini salladı. Sonra, delikanlıyla genç kızı en sonunda birlikte görmekten mutlu olmuş gibi, gülümseyerek can verdi.

Her şey sona ermiş gibiydi, yaylım ateşin yankısı ta uzaklar-

da, işçi mahallesinin evleri, arasında yankılanarak sönmeye başladığı sırada, geç kalmış bir tüfek tek başına patladı.

Tam kalbinden vurulan Maheu durduğu yerde şöyle bir döndükten sonra kömür tozundan kapkara kesilmiş bir su birikintisine yüzükoyun kapaklandı.

Aptallaşan Maheude kocasına doğru eğildi:

«Hey, adamım, kalksana... Bir şeyin yok, değil mi?..»

Ellerini kullanmasını engelleyen Estelle'i koltukaltına sıkıştırarak, kocasının yüzünü çevirdi:

«Söylesene canım! Nerenden yaralandın?»

Maheu'nün gözleri donuk, ağzı köpük doluydu. O zaman anladı, ölmüştü. Maheude çamurların içine çöktü, küçük kızı koltuğunun altında bohça gibi tutarak alık alık bakmaya başladı.

Maden ocağı kurtulmuştu. Yüzbaşı, sinirden titreyen eliyle siperliği parçalanmış kepini çıkarmış, sonra yeniden giymişti; yaşamının bu en berbat felâketi karşısında sapsarı kesilen yüzünde yine aynı sertlik vardı; erler, donuk suratlarıyla, silahlarını yeniden dolduruyordu. Kayıt odasının penceresinde Négrel'le Dansaert'in korku dolu yüzleri gözüktü. Hemen arkalarında Suvarin duruyordu; saplantı halinde kafasına mıhlanmış olan tehditkâr bir düşünce, sanki alnına kazınmış gibi, derin bir kırışıklık halinde dışa vuruyordu. Ufkun öbür yanında, tepenin yamacında dikilen Bonnemort Baba, bir eliyle sopasına yaslanmış, öbür elini aşağıdaki yakınlarının öldürülmesini daha iyi görmek istercesine gözlerinin üstüne siper etmişti. Yaralılar bağırıyor, inliyor, iki büklüm yatmakta olan cesetler soğuyordu; hepsi, kirli kar kalıntıları altında yeniden belirmeye başlayan ve mürekkep kadar kapkara kömür lekelerini andıran çamurlara bulanmıştı. Ve yoksulluktan bir deri bir kemik kalmış zavallı insanların olduğundan daha da ufak tefek görünen cesetleri arasında, kocaman, içler acısı bir et kütlesi halinde Trompette'in ölüsü yatıyordu.

Etienne'e bir şey olmamıştı. Yorgunluktan ve yürek çarpıntısından oracığa yığılan Catherine'in yanında beklerken, ortalığı çınlatan bir sesle ürperdi. Kilisedeki âyinden dönen Rahip Ran-

vier'ydi haykıran; kollarını gökyüzüne doğru açmış, bir peygamber öfkesiyle Tanrı'nın tüm gazabını katillerin üstüne yağdırmasını diliyordu. Adalet çağının geleceğini muştuluyor, bu dünyanın yoksullarını, o zavallı işçileri öldürterek, işledikleri onca suça yeni cinayetler ekleyen burjuvazinin tepesine yıldırımlar yağacını, pek yakında bu sınıfın yok olacağını haber veriyordu.

YEDİNCİ BÖLÜM

I

Montsou'da patlayan tüfeklerin sesi, Paris'te müthiş yankılar uyandırmıştı. Dört gündür tüm muhalif gazeteler olayı nefretle kınıyor, başsayfalarında korkunç ayrıntılara yer veriyordu. Yirmi beş yaralı, ikisi çocuk üçü kadın olmak üzere on dört ölü vardı; ayrıca, tutuklananlar olmuştu; Levaque, bir halk kahramanı olup çıkmış, yargıca verdiği, eski çağların bilgece sözlerini andıran yanıtlar dillere destan olmuştu. Atılan kurşunlarla canevinden vurulan İmparatorluk, aldığı yaranın ölümcüllüğünü kendisi de kavrayamadan mutlak yönetimlere özgü bir güçlülük taslıyordu. Bu olay alt tarafı üzücü bir çatışmadan, tâ ötelerde bir yerde, kamouyonu yaratan Paris kaldırımlarından çok uzakta, kömür tozuna bulanmış bir ülkede patlak veren önemsiz bir şeydi. Çabucak unutulup gidecekti; işletme, işi örtbas etmeleri, sinir bozucu bir toplumsal yaraya dönüşme tehlikesi taşıyan bu grevi sona erdirmelerini isteyen yarı resmi bir emir almıştı.

Bunun üzerine, yönetim kurulundan üç kişinin çarşamba sabahı soluğu Montsou'da aldığı görüldü. O zamana kadar, bu katliam yüzünden karalar bağlayan, yüreği kan ağlayan küçük kasaba, adamların gelişiyle derin bir oh çekip en sonunda dertleriyle ilgilenileceği umuduna kapıldı. O günlerde hava düzelmiş, ılıklığıyla leylak tomurcuklarını patlatan parlak bir şubat güneşi açmıştı. İşletme merkezinin tüm panjurları açılmış, kocaman bina yeniden canlanmıştı; içerden sevindirici haberler sızıyordu; gelen kodamanların bu felâkete çok üzüldükleri, işçi mahallesindekilere bir baba gibi kucak açmaya hazır oldukları

vier'ydi haykıran; kollarını gökyüzüne doğru açmış, bir peygamber öfkesiyle Tanrı'nın tüm gazabını katillerin üstüne yağdırmasını diliyordu. Adalet çağının geleceğini muştuluyor, bu dünyanın yoksullarını, o zavallı işçileri öldürterek, işledikleri onca suça yeni cinayetler ekleyen burjuvazinin tepesine yıldırımlar yağacını, pek yakında bu sınıfın yok olacağını haber veriyordu.

YEDİNCİ BÖLÜM

I

Montsou'da patlayan tüfeklerin sesi, Paris'te müthiş yankılar uyandırmıştı. Dört gündür tüm muhalif gazeteler olayı nefretle kınıyor, başsayfalarında korkunç ayrıntılara yer veriyordu. Yirmi beş yaralı, ikisi çocuk üçü kadın olmak üzere on dört ölü vardı; ayrıca, tutuklananlar olmuştu; Levaque, bir halk kahramanı olup çıkmış, yargıca verdiği, eski çağların bilgece sözlerini andıran yanıtlar dillere destan olmuştu. Atılan kurşunlarla canevinden vurulan İmparatorluk, aldığı yaranın ölümcüllüğünü kendisi de kavrayamadan mutlak yönetimlere özgü bir güçlülük taslıyordu. Bu olay alt tarafı üzücü bir çatışmadan, tâ ötelerde bir yerde, kamouyonu yaratan Paris kaldırımlarından çok uzakta, kömür tozuna bulanmış bir ülkede patlak veren önemsiz bir şeydi. Çabucak unutulup gidecekti; işletme, işi örtbas etmeleri, sinir bozucu bir toplumsal yaraya dönüşme tehlikesi taşıyan bu grevi sona erdirmelerini isteyen yarı resmi bir emir almıştı.

Bunun üzerine, yönetim kurulundan üç kişinin çarşamba sabahı soluğu Montsou'da aldığı görüldü. O zamana kadar, bu katliam yüzünden karalar bağlayan, yüreği kan ağlayan küçük kasaba, adamların gelişiyle derin bir oh çekip en sonunda dertleriyle ilgilenileceği umuduna kapıldı. O günlerde hava düzelmiş, ılıklığıyla leylak tomurcuklarını patlatan parlak bir şubat güneşi açmıştı. İşletme merkezinin tüm panjurları açılmış, kocaman bina yeniden canlanmıştı; içerden sevindirici haberler sızıyordu; gelen kodamanların bu felâkete çok üzüldükleri, işçi mahallesindekilere bir baba gibi kucak açmaya hazır oldukları

söyleniyordu. Vurdukları darbenin dozunu kaçırmış olmakla birlikte şimdi kurtarıcılık görevlerini canla başla yerine getiriyor, iş işten geçtikten sonra sıkı önlemler alıyorlardı. Önce Borain'lerin işine son verdiler, kendi işçilerine lütfettikleri bu büyük ayrıcalığı göklere çıkardılar. Sonra, ezilen grevcilerin tehdidinden kurtulan ocaklardaki askeri birlikleri geri çektirdiler. Voreux'de nöbet tutarken kayıplara karışan er konusunu da yine onlar örtbas ettiler; ortalık didik didik aranmış, ne tüfek, ne de ceset bulunabilmişti; bir cinayete kurban gittiğinden kuşkulanmakla birlikte askerin firar ettiğine karar verdiler. Gelecekte neler olabileceğini düşündükçe ödleri patlamasına karşın, eski dünyanın köhne çatısı altında çıkmaz yollara sürdükleri başıboş kitlelerin haklı ve karşı konulmaz vahşetinden söz etmeyi tehlikeli buldukları için her şeyi hasır altı ettiler. Bütün bu işleri tatlıya bağlama çabaları sürerken yönetim konularında kârlarına kâr katmaktan da geri durmuyorlardı; Deneulin İşletme Merkezi'ne geri gelmiş, Bay Hennebeau'yle görüşmelere başlamıştı. Vandame'ın satışına ilişkin pazarlıklar sürüyor, Deneulin'in, İşletme'nin önerisini kabul edeceğine kesin gözüyle bakılıyordu.

Ama kömür havzasını en çok çalkalandıran olay, yönetim kurulu üyelerinin duvarlara astırdıkları çarşaf çarşaf sarı duyurulardı. Bu duyurularda kocaman harflerle şöyle deniliyordu: «Son günlerde üzücü sonuçlarına tanık olunan tatsız olayların, Montsou'lu dürüst ve iyiniyetli işçileri geçim sıkıntısına düşürmesini istemiyoruz. Bu nedenle, pazartesi günü tüm ocaklar açılacak ve işbaşı yapıldıktan sonra düzeltilmesi gereken konular titizlikle ve iyiniyetle gözden geçirilecektir. Kısacası, yapılması doğru ve mümkün olan her şey yapılacaktır.»

O gün öğlene kadar bu duyuruların önünden on bin kömür işçisi geçti. Hiçbiri bir şey söylemiyor, birçoğu başını sallıyor, kimileri de okuduktan sonra hiç istifini bozmadan ayaklarını sürüye sürüye çekip gidiyordu.

Deux-Cent-Quarante Mahallesi, o zamana kadar kırılmaz bir inatla direnmişti. Ocağın çamurlarını kızıla boyayan arka-

daşlarının kanı, madenin yoluna adım atmalarını önlüyordu. Pierron'la on kadar çanakyalayıcı arkadaşından başka ocağa inen olmamıştı; mahalleliler, hiçbir şey yapmadan, gözdağı bile vermeden bu yaltakçıların işe gidiş gelişlerini asık suratlarla izlemekle yetinmişti. Kilise duvarına yapıştırılan duyuruyu da kuşkuyla karşıladılar. Duyuruda, tezkereleri verilerek işten kovulmuş olanlardan söz edilmiyordu. İşletme, onları işe almak istemiyor muydu acaba? Bir misilleme korkusu, mimlenenlerin işsiz bırakılacağı kaygısı, kardeşçe bir dayanışmaya yol açıyordu. Bu duyurular pek hayra alâmet değildi, altında ne yattığını öğrenmek gerekiyordu, yönetim kurulu üyeleri daha ayrıntılı bir açıklama yaptıkları zaman madene döneceklerdi. Basık evlere korkunç bir sessizlik çökmüştü, açlık bile vız geliyordu artık, ölüm kapılarını çalmıştı bir kez, şimdi hepsi hiç aldırış etmeden ölebilirdi.

Tüm evlerin arasında özellikle biri, Maheu'lerin evi, acılı bir bitkinlik içinde, kapkara bir yasa ve derin bir sessizliğe gömülmüştü. Kocasını toprağa verdiğinden beri Maheude'ün ağzını bıçak açmıyordu. Çatışmadan sonra Etienne'in, yorgunluktan canı çıkmış, çamurlara bulanmış Catherine'i eve getirmesine ses çıkarmamıştı; yatağına yatırmak için delikanlının gözleri önünde soyarken, gömleğindeki kanı görmüş ve kızının da karnına bir kurşun yediğini sanmıştı. Ama az sonra işin aslını anladı: O korkunç günün sarsıntısıyla en sonunda patlak veren gecikmiş ergenliğinin kanıydı bu. Hey Tanrım! Şu kör talihe bak! Sonradan jandarmalar çekip vursun diye çocuk doğurabilme gücüne kavuşmak ne de güzel bir armağandı ama! O günden beri ne Catherine'le ne de Etienne'le konuşuyordu. Etienne, tutuklanma pahasına evde, Jeanlin'in yanında yatıyordu; Requillart'ın karanlık dehlizlerinden öyle bıkmıştı ki, oraya dönmektense hapse girmeyi yeğliyordu. Bütün o ölümlerden karanlıktan ürküyor, orada, kayaların altında yatan küçük asker aklına geldikçe kendine bile itiraf edemediği büyük bir korkuya kapılıyor, tir tir titriyordu. Aslında, uğradıkları bozgun yüzünden öyle acı çekiyordu ki, hapishaneyi bile sığınak gibi görüyordu artık,

ne arayanı vardı, ne soranı, vücudunu hangi işle yoracağını bilmeden miskin miskin saatlerce pinekliyordu. Maheude, ağzını açıp tek laf etmemekle birlikte, arasıra Catherine'le ikisine, evimde ne işiniz var sizin dercesine dik dik bakıyordu.

Yine hep birlikte horlamaya başlamışlardı: zavallı Alzire kamburunu ablasının böğrüne bastıramaz olduğu ve iki yavrucak şimdi artık Catherine'le yatmaya başladığı için, onların eski yatağı'nda Bonnemort Baba yatıyordu. Anne, evin boşluğunu, yatarken, ansızın genişleyiveren yatağın soğukluğundan anlıyordu. Boşluğu doldurmak için Estelle'i koynuna alıyordu ama boşuna, kocasının yeri dolmuyor, sessiz sessiz saatlerce gözyaşı döküyordu. Günler, eskiden nasılsa yine öyle geçiyordu: Ne ekmek buluyor, ne de geberip büsbütün kurtuluyorlardı; sağdan soldan bulup buluşturdukları yiyecek kırıntılarıysa, çileli yaşamlarını biraz daha sürdürmekten başka bir halta yaramıyordu. Yaşamlarında hiçbir değişiklik yoktu, bir tek kocası eksikti.

Bu suskun kadını gördükçe içi kararan Etienne, beşinci gün öğleden sonra evden çıktı, işçi mahallesinin kaldırım taşı döşeli yolunda, yavaş yavaş yürümeye başladı. Tembellik onu bunaltıyor, kafasını sürekli kurcalayan karamsar düşüncelerle kollarını, sallaya sallaya, başı öne eğik, yürüyordu. Yarım saat taban teptikten sonra, mahalledekilerin kendisine bakmak için kapı önlerine çıktığını hissetti, sıkıntısı daha da arttı.

Yaylım ateşin rüzgârı, zaten bir hayli yıpranmış olan saygınlığını iyice silip süpürmüştü; her yerde alev saçan gözlerle ona bakıyorlardı. Başını kaldırdığında ters ters bakan öfkeli erkeklerle yüz yüze geldi; kadınlar pencere perdelerini aralayıp öyle bakıyordu. Şimdilik sözlerle açığa vurulmayan bu suçlama, açlığın ve dökülen yaşların daha da irileştirdiği gözlerdeki bu öfke karşısında ne yapacağını, nasıl yürüyeceğini şaşırıyordu. Yürüdükçe arkasındaki o sinsi suçlama artıyordu. Tüm mahallenin, sokaklara dökülüp yuh çekmesinden öyle korktu ki, kan ter içinde apar topar eve döndü.

Gelgelelim Maheu'lerin evinde karşılaştığı sahne iyice kolu-

nu kanadını kırdı. Bonnemort Baba o katliam günü sopası paramparça, yıldırım yemiş yaşlı bir ağaç gibi yere devrilip çamurlara bulanmış bir halde iki komşu tarafından bulunduğundan beri çakılıp kaldığı iskemlesinde, soğuk sobanın başında oturuyordu. Lénore'la Henri, açlıklarını kandırmak için, bir gün önce lahana pişirilen eski tencereyi katır kutur kazırken, Estelle'i masanın üstüne oturtan Maheude Catherine'in karşısına dikilmiş, yumruklarını sallaya sallaya bağırıp çağırıyordu:

«Bir daha söyle bakayım! Seni boyu devrilesi, bir daha söyle şunu!»

Catherine, Voreux'de işbaşı yapacağını söylemişti. Ekmeğini kazanamamak, eve yük olmak, işe yaramaz bir hayvan gibi varlığına gönülsüzce katlanıldığını düşünmek, her geçen gün biraz daha gücüne gidiyordu; Chaval'den korkmasa daha salı gününden işe başlamış olacaktı. Kekeleyerek yineledi:

«Başka çaresi var mı? Çalışmadan yaşanmıyor. Hiç değilse ekmeğimizi çıkarırız!»

Maheude, sözünü kesti:

«Hele öyle bir şey yap, hiç bakmam ellerimle boğarım!.. Yoo! Bu kadarı da fazla!.. Babalarını öldür, sonra çocuklarını alıp çalıştır! Artık yeter, daha önce babanızı nasıl vermişsem, sizi de toprağa öyle veririm daha iyi!»

O zamana kadarki suskunluğu, korkunç bir öfke sağınağıyla bozulmuştu. Catherine'i duyan da dişe dokunur bir para getireceğini sanırdı! Taş çatlasa otuz metelik alacaktı; eğer şefler lutfedip de o Jeanlin serserisini de işe alırlarsa, yirmi metelik de o getirecekti, etti sana elli metelik! Yedi boğazı elli metelik nasıl beslerdi? Çocuklar bulduklarını yutmaktan başka bir işe yaramıyordu. Büyükbaba desen, yere düştüğü zaman kafasından bir tahta mı eksilmişti ne, o zamandan beri alıklaşmıştı, belki de askerlerin eşe dosta ateş açtığını görünce aklını oynatmıştı.

«Ne dersin, babalık? Senin de işini bitirdiler sonunda. Bileğin sağlam ama yine de sıfırı tükettin!»

Bonnemort Baba, feri kaçmış gözlerle bön bön bakıyordu.

ne arayanı vardı, ne soranı, vücudunu hangi işle yoracağını bilmeden miskin miskin saatlerce pinekliyordu. Maheude, ağzını açıp tek laf etmemekle birlikte, arasıra Catherine'le ikisine, evimde ne işiniz var sizin dercesine dik dik bakıyordu.

Yine hep birlikte horlamaya başlamışlardı: zavallı Alzire kamburunu ablasının böğrüne bastıramaz olduğu ve iki yavrucak şimdi artık Catherine'le yatmaya başladığı için, onların eski yatağı'nda Bonnemort Baba yatıyordu. Anne, evin boşluğunu, yatarken, ansızın genişleyiveren yatağın soğukluğundan anlıyordu. Boşluğu doldurmak için Estelle'i koynuna alıyordu ama boşuna, kocasının yeri dolmuyor, sessiz sessiz saatlerce gözyaşı döküyordu. Günler, eskiden nasılsa yine öyle geçiyordu: Ne ekmek buluyor, ne de geberip büsbütün kurtuluyorlardı; sağdan soldan bulup buluşturdukları yiyecek kırıntılarıysa, çileli yaşamlarını biraz daha sürdürmekten başka bir halta yaramıyordu. Yaşamlarında hiçbir değişiklik yoktu, bir tek kocası eksikti.

Bu suskun kadını gördükçe içi kararan Etienne, beşinci gün öğleden sonra evden çıktı, işçi mahallesinin kaldırım taşı döşeli yolunda, yavaş yavaş yürümeye başladı. Tembellik onu bunaltıyor, kafasını sürekli kurcalayan karamsar düşüncelerle kollarını, sallaya sallaya, başı öne eğik, yürüyordu. Yarım saat taban teptikten sonra, mahalledekilerin kendisine bakmak için kapı önlerine çıktığını hissetti, sıkıntısı daha da arttı.

Yaylım ateşin rüzgârı, zaten bir hayli yıpranmış olan saygınlığını iyice silip süpürmüştü; her yerde alev saçan gözlerle ona bakıyorlardı. Başını kaldırdığında ters ters bakan öfkeli erkeklerle yüz yüze geldi; kadınlar pencere perdelerini aralayıp öyle bakıyordu. Şimdilik sözlerle açığa vurulmayan bu suçlama, açlığın ve dökülen yaşların daha da irileştirdiği gözlerdeki bu öfke karşısında ne yapacağını, nasıl yürüyeceğini şaşırıyordu. Yürüdükçe arkasındaki o sinsi suçlama artıyordu. Tüm mahallenin, sokaklara dökülüp yuh çekmesinden öyle korktu ki, kan ter içinde apar topar eve döndü.

Gelgelelim Maheu'lerin evinde karşılaştığı sahne iyice kolu-

nu kanadını kırdı. Bonnemort Baba o katliam günü sopası paramparça, yıldırım yemiş yaşlı bir ağaç gibi yere devrilip çamurlara bulanmış bir halde iki komşu tarafından bulunduğundan beri çakılıp kaldığı iskemlesinde, soğuk sobanın başında oturuyordu. Lénore'la Henri, açlıklarını kandırmak için, bir gün önce lahana pişirilen eski tencereyi katır kutur kazırken, Estelle'i masanın üstüne oturtan Maheude Catherine'in karşısına dikilmiş, yumruklarını sallaya sallaya bağırıp çağırıyordu:

«Bir daha söyle bakayım! Seni boyu devrilesi, bir daha söyle şunu!»

Catherine, Voreux'de işbaşı yapacağını söylemişti. Ekmeğini kazanamamak, eve yük olmak, işe yaramaz bir hayvan gibi varlığına gönülsüzce katlanıldığını düşünmek, her geçen gün biraz daha gücüne gidiyordu; Chaval'den korkmasa daha salı gününden işe başlamış olacaktı. Kekeleyerek yineledi:

«Başka çaresi var mı? Çalışmadan yaşanmıyor. Hiç değilse ekmeğimizi çıkarırız!»

Maheude, sözünü kesti:

«Hele öyle bir şey yap, hiç bakmam ellerimle boğarım!.. Yoo! Bu kadarı da fazla!.. Babalarını öldür, sonra çocuklarını alıp çalıştır! Artık yeter, daha önce babanızı nasıl vermişsem, sizi de toprağa öyle veririm daha iyi!»

O zamana kadarki suskunluğu, korkunç bir öfke sağınağıyla bozulmuştu. Catherine'i duyan da dişe dokunur bir para getireceğini sanırdı! Taş çatlasa otuz metelik alacaktı; eğer şefler lutfedip de o Jeanlin serserisini de işe alırlarsa, yirmi metelik de o getirecekti, etti sana elli metelik! Yedi boğazı elli metelik nasıl beslerdi? Çocuklar bulduklarını yutmaktan başka bir işe yaramıyordu. Büyükbaba desen, yere düştüğü zaman kafasından bir tahta mı eksilmişti ne, o zamandan beri alıklaşmıştı, belki de askerlerin eşe dosta ateş açtığını görünce aklını oynatmıştı.

«Ne dersin, babalık? Senin de işini bitirdiler sonunda. Bileğin sağlam ama yine de sıfırı tükettin!»

Bonnemort Baba, feri kaçmış gözlerle bön bön bakıyordu.

Gözlerini bir noktaya dikip saatlerce hiç kımıldamadan duruyor, ev kirlenmesin diye yanıbaşına koydukları küllüğe tükermenin dışında hiçbir işe kafası çalışmıyordu.

Maheude, söylenmeye devam etti:

«Emekliliğini de halletmediler, aykırı görüşlerimiz yüzünden paranın üstüne yatacaklarına eminim... Yok canım yok! O kahrolası heriflerle bir işimiz yok diyorum size!»

Catherine, gözünü karartarak:

«İyi ama,» dedi, «asılan duyurularda diyorlar ki...»

«Başlatma şimdi duyurularından!.. Bizi tongaya düşürüp yutmak için o da yeni bir tuzak. Postomuzu delik deşik ettiler ya, şimdi akılları sıra kafaya alacaklar.»

«Peki ama anne, başımızı sokacak yerimiz mi var? Mahallede oturtmazlar ki bizi!»

Maheude, ne anlama geldiği belli olmayan sert bir el hareketi yaptı. Nereye mi giderlerdi? Bilmiyordu, bilmek de istemiyor, düşündükçe aklını kaçıracak gibi oluyordu. Başlarını sokacakları bir yerlere giderlerdi işte. Kazınan tencerenin tangırtısı dayanılmaz olmuştu, hışımla kalkıp Lénore'la Henri'ye tokadı bastı. Emekleyen Estelle'in yere düşmesi patırtıyı büsbütün artırdı. Annesi bir güzel haşlayarak çocuğu susturdu. Düşer düşmez ölseydi de kurtulsaydı! Alzire'i anımsadı, ah keşke hepsi onun kadar şanslı olsa da ölüverseydi. Sonra, birdenbire başını duvara dayadı, hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

Ayakta duran Etienne, sesini çıkarmayı göze alamamıştı. Evde adam yerine konulmuyordu artık, çocuklar bile yadırgıyordu onu. Ama kadıncağızın gözyaşları karşısında içi sızladığı için dayanamadı:

«Hadi hadi, cesaretin kırılmasın! Bir çıkaryol buluruz,» diye mırıldandı.

Maheude, işitmezlikten geldi, mırıl mırıl bir sesle durmadan sızlanıyordu şimdi:

«Ah, yarabbim, nedir bu başımıza gelenler? Bu felâketlerden önce yine azçok geçinip gidiyorduk. Kuru ekmek yiyorduk

ama hiç değilse ailece biraradaydık... Ne oldu Tanrım, ne günah işledik de bu durumlara düşürdün bizi? Kimimizi kara topraklara soktun, kimimizi canından usandırdın?.. Bunca zaman eşek gibi çalıştık da n'oldu?

Payımıza hep ezilip dövülmek, zenginlerin servetini şişirmek düştü, dünya nimetlerini tatmaktan umudumuzu kestik. İnsan umudunu yitirince, yaşamın tadı tuzu kalmıyor. Evet, bu haksızlık böyle sürüp gidemezdi, azıcık soluk almamız gerekiyordu... Ama nerden bilirdik ki böyle olacak! Hakkımızı istedik diye nasıl olur da bu durumlara düşeriz hey Tanrım!»

Derin derin of çekiyor, göğsü bir kabarıp bir iniyor, sesi sonsuz bir acıyla boğuklaşıyordu.

«Bir de şarlatanlar var, sabredin, her şey düzelecek diye maval okuyup dururlar... Zaten anamızdan emdiğimiz burnumuzdan gelmiş, eh, insan olmayacak sevdalara kapılıyor elbet, o zaman, olmadık şeyler istiyor. Ah salak kafa! Nasıl da sersemce düşler kurdum, herkesin kardeşçe yaşayacağı bir dünyanın düşünü görüyordum, havalarda uçuyordum neredeyse!... Ama sonra kıçüstü çamurlara düşünce aklım başıma geliverdi... Hepsi yalanmış meğer, gördüğümü sandığım şeylerin hiçbiri yokmuş. Varsa yoksa yoksulluk, hem de ne yoksulluk! Kurşuna dizilmek de cabası!..»

Etienne, kadıncağızın sızlanmalarını dinlerken döktüğü gözyaşları karşısında yüreğinin parçalandığını hissediyordu. İdeallerinin zirvesinden tepe taklak yuvarlanarak düşkırıklığına uğrayan Maheude'ü avutmak için ne söyleyeceğini bilemiyordu. Kadın, odanın ortasına geldi, gözlerini Etienne'e dikti, korkunç bir öfkeyle, lafını hiç esirgemeden verip veriştirmeye başladı:

«Ya sen? Başımıza bunca boku sardıktan sonra, sen de mi ocağa dönmek niyetindesin? Başına kaktığım filan yok. Ama senin yerinde olsam, arkadaşlarımın başını bunca belaya soktuktan sonra insan içine çıkamaz, üzüntümden geberir giderdim.»

Etienne, bir şeyler söyleyecek oldu, ama sonra caydı, umut-

suzca omuz silkti. Üzüntüden aklı başından gitmiş olan bu kadına dert anlatmaya çalışmak neye yarardı? Çektiği acıya dayanamadığı için kendini dışarı attı, rasgele yürümeye başladı.

Kendini yine orada, erkeklerin kapı eşiklerinden, kadınların pencerelerden ona baktığı mahallede buldu. O gözükür gözükmez homurtular yükseldi, kalabalık arttı. Dört gündür şiddetli bir dedikodu fırtınası esiyor, kahredici bir lânet halinde üstüne yağıyordu. Suratına doğru yumruklar sallanıyor, anneler kindar işaretlerle çocuklarına onu gösteriyor, ihtiyarlar, yüzüne bakarak yere tükürüyordu. Yenilgiden sonraki yıkılış, ünün doruğuna çıktıktan sonraki kaçınılmaz gözden düşüş, boşu boşuna çekilen acıların kışkırttığı nefretti bu. Açlığın ve ölümün cezasını çekiyordu.

Tam o sırada Philomene'yle birlikte eve gelmekte olan Zacharie, Etienne rasladı. Delikanlı, pis pis sırıtarak alay etmeye başladı:

«Vay vay vay! Adamımız enikonu göbek bağlamış be! Başkalarının başını yemek insanı semirtiyor demek ki!»

Levaque Kadın da o sırada Bouteloup'yla birlikte kapıya çıkmıştı. Bir kurşunla vurulup ölen Bébert'den söz ederek ciyak ciyak bağırdı:

«Evet, çocuklarımızı öldürten alçaklar hâlâ ortalıkta geziyor. Yavrumu bana geri vermek istiyorsa, gitsin kara topraktan çıkarsın bakalım!»

Bouteloup yanında olduğu, ev boş kalmadığı için hapisteki erkeğini unutmuştu. Birden anımsayarak yeniden ciyakladı:

«Ne günlere kaldık ah! Namuslu insanlar hapislerde çürürken, namussuzlar sokaklarda fink atıyor!»

Etienne, kadından kaçayım derken, koşa koşa bahçelerin arasından çıkagelen Pierronne'a çattı. Kadın, şiretliği yüzünden kendisini bile ölüme göndermesinden korktuğu anasından kurtulduğuna seviniyordu; kocasının kızı için, o Lydie şıllığı için üzüldüğü filan yoktu, o başbelâsından da kurtulmuştu. Şimdi sırf arayı düzeltmek için komşularıyla ağızbirliği ediyordu.

«Ya benim anneciğim ne olacak? O küçücük yavrucuğumun

hesabını kim verecek? Herkes gözleriyle görmüş: Onlar kurşun yerken arkalarına sığınmışsın!»

Şimdi, ne yapsındı yani? Pierronne'la öbürlerinin boğazına mı sarılsın, tüm mahalleyle gırtlak gırtlağa mı gelsindi? Etienne, bir an için neredeyse gözünü karartıyordu. Kan beynine sıçradı, şakakları zonkluyordu; eski arkadaşlarını hayvan yerine koyuyor, olayların böyle gelişmesinin suçunu kendi sırtına yükleyecek kadar kazkafalı ve ilkel oluşlarına köpürüyordu. Düpedüz dangalaklıktı bu! Onlara söz geçiremediği, yeniden çekip çeviremediği için büyük bir tiksinti duyuyordu; küfürleri duymazlıktan gelerek adımlarını hızlandırdı. Çok geçmeden bu hızlı yürüyüş kaçışa dönüştü, hangi evin önünden geçse yuh çekiliyordu, hatta peşine takılanlar vardı, mahalle halkı taşkın bir kin ve gökgürültüsünü andıran bir nefret uğultusuyla lanetler yağdırıyordu. Herkesi o baştan çıkarmış, herkesin başını o yemiş, her felâket onun başı altından çıkmıştı! Avaz avaz bağırarak ardından gelen kalabalıkla birlikte, yüzü kireç gibi, şaşkın şaşkın koşarak mahalleden çıktı. Yarı yolda birçoğu peşini bıraktı, ama birkaç kişi hâlâ arkasını bırakmıyordu. Yokuşun dibine, Avantage'ın önüne geldiğinde, Voreux'den çıkan başka bir işçi topluluğuyla karşılaştı.

İhtiyar Moque ve Chaval de bu topluluğun arasındaydı. Kızı Mouquette'le oğlu Mouquet'in ölümünden beri, yaşlı adam, ağlayıp sızlanmadan madende seyislik yapmaya devam etmişti. Etienne'i birdenbire karşısında görünce öfkeyle sarsıldı, gözlerinden yaşlar boşandı, tütün çiğnemekten kararmış dişleri arasından ağız dolusu küfürler savurmaya başladı:

«Hayvanoğlu hayvan! Seni namussuz! Seni eşsoğlu eşşek!.. Dur hele, yavrularımın öcünü alacağım, seni de gebertеceğim!»

Yerden bir tuğla aldı, ikiye böldü, iki parçasını da fırlattı.

Öç alma fırsatı ayağına gelen Chaval, zevkten dört köşe olmuştu:

«Evet, evet, gebertelim şu hergeleyi!» diye bağırdı. «İşte şimdi sıra bizde... Boku yedin artık, ırz düşmanı namussuz!»

O da yerden bir taş kapıp fırlattı. Kızılca kıyamet koptu, herbiri yerden birer tuğla aldı, tıpkı askerlere yaptıkları gibi kırıp kırıp fırlatmaya başladı. Etienne afallamıştı, artık kaçmaya kalkmıyor, karşılarında durmuş, yatıştırmaya çalışıyordu. Bir zamanlar coşkun alkışlarla karşılanan o eski konuşmalarından birini yapmayı deniyordu. Eskiden, sadık bir koyun sürüsü gibi, onları parmağında oynattığı zamanlarda bayıla bayıla dinledikleri laflardı bunlar, ama artık kimsenin dinlediği yoktu, taşlarla karşılık veriyorlardı. Etienne'in sol kolu yaralanmış, gerilemeye başlamıştı, ölümle burun burunaydı, Avantage'ın kapısı önünde çevresini kuşattılar.

Rasseneur, bir süredir kapıda dikiliyordu. Yalnızca:

«Gir,» dedi.

Etienne bocalıyor, oraya sığınmayı kendine yediremiyordu.

«Gir diyorum sana! Ben konuşurum onlarla»

Sonunda, boyun eğdi, gidip salonun bir köşesine saklandı, meyhaneci, eşikte kapı gibi dikiliyordu:

«Kendinize gelin arkadaşlar, aklınızı başınıza devşirin... Biliyorsunuz ki, sizi hiçbir zaman aldatmadım. Her zaman akıllı uslu davranmaktan yanaydım, sözümü dinlemiş olsaydınız, hiç kuşkusuz bugün bu durumlara düşmeyecektiniz.»

Omuzlarını ve göbeğini hoplata zıplata uzun uzadıya dil döktü, binbir dereden su getirerek yatıştırıcı laflar etti. Eski gücüne yeniden kavuşuyor, sanki bir ay önce yuh çekilen, korkaklıkla suçlanan kendisi değilmiş gibi, sevgilerini yeniden kazanıyordu. Onaylayıcı sesler yükseliyordu: «Evet, çok doğru!» Al bizden de o kadar! Seninleyiz! Konuşma diye buna denir işte!» Müthiş bir alkış koptu.

Etienne, salonun dibinde süklüm püklüm oturuyor, yüreği kan ağlıyordu. O gün ormanda, «halk nankördür ona göre!» diyen Rasseneur'un kehanetini anımsıyordu. Ne budalaca bir hayvanlıktı bu! Onca uğraşıp didinmelerini, nasıl da bir çırpıda unutmuşlardı! Durmaksızın kendi kendini öğüten kör bir kuvvetti bu kalabalık. Kendi davalarını çürüttüklerini gördüğü bu hayvanlara kızmasının altında, kendi yıkılışının, umutlarının kor-

kunç bir biçimde kırılışının üzüntüsü vardı. Her şey bitmişti demek? Gürgen ağaçları altında kendininkiyle birlikte çarpan o üç bin yüreğin haykırışını anımsıyordu. O gün halkın sevgisini avuçlarında tutmuş, onları parmağında oynatmış, hepsinin efendisi olduğunu hissetmişti. Çılgınca düşlere kapılıyordu: Montou İşletmesi ayaklarına kapanacaktı, sonra da ver elini Paris, belki de milletvekili olacak, meclis kürsüsünden ilk kez bir işçi tarafından verilen bir söylevle tüm burjuvaların yüreğini ağızlarına getirecekti. Gelgelelim, tüm umutlar suya düşmüştü artık! Nefret kusulan zavallı biri gibi düşlerinden uyanıyordu, yere göğe koyamadığı o halk şimdi tuğlalar atarak yerin dibine batırıyordu onu.

Rasseneur'ün sesi duyuluyordu:

«Şiddetten asla hayır gelmemiştir. Dünya, öyle, ha deyince akşamdan sabaha değiştirilemez. Her şeyi bir çırpıda değiştireceklerini ileri sürenler ya şarlatandır ya da ihanet içindedir!»

Kalabalık, yırtınıyordu:

«Bravo! Helal olsun!»

Peki, suçlu kimdi? İşte bu soru büsbütün canına okuyordu Etienne'in. Acısı yüreğine oturan bu felâket, bu yoksulluk, bu ölümler, bir lokma ekmeğe muhtaç, açlıktan bir deri bir kemik kalmış bu çoluk çocuk, gerçekten de kendi suçumuydu? Bir akşam, bu belâlar başlarına gelmeden önce, o içler acısı sahneler bir bir geçmişti gözlerinin önünden. Ama o zaman bilinmez bir gücün etkisiyle onun da ayakları yerden kesilmiş, arkadaşlarıyla birlikte onu da önüne katıp sürüklemişti. Hem aslında asla onları çekip çevirmiş değildi, tersine, asıl onlar yönetmişti kendisini, arkasından iten kalabalığın kışkırtmalarıyla, başka zaman aklının kıyısından bile geçiremeyeceği eylemlere girişmek zorunda kalmıştı. Her şiddet eyleminde küçük dilini yutacak gibi olmuştu, çünkü işin bu yola dökülecegini asla öngöremediği gibi böyle olmasını da istememişti. Sözgelimi, mahalledeki o çok güvendiği adamların gün gelip de kendisini taşa tutacaklarını nereden bilebilirdi? Bol bol yiyip içecekleri, hiç emek harcamadan yan gelip yatacakları bir yaşam sözü vermekle

suçlayan bu azgın herifler, düpedüz yalan söylüyorlardı. Kendi kendisiyle hesaplaşırken, içini sızlatan pişmanlığını yatıştırmak için kafa patlatırken, oldu olası içini kemiren bir kuşku, yüklendiği görevin üstesinden gelecek yeterliğe sahip olup olmadığı kuşkusu, yeniden canlanıyordu. Artık, cesaretinin kırıldığını hissediyordu, arkadaşlarıyla gönülbirliği içinde bile değildi; halktan çekiniyor, bir doğa gücü gibi önüne gelen her şeyi silip süpüren, hesaba kitaba gelmeyen halkın o kör ve karşı konulamaz derecede müthiş gücünden korkuyordu. Bir bezginlik, incelen beğenilerinin yol açtığı bir rahatsızlık, benliğinin usul usul bir üst sınıfa yükselişi, onu yavaş yavaş halktan koparmıştı.

Rasseneur'ün sesi, coşkun sevgi gösterileri altında eridi:

«Yaşasın Rasseneur! Ne varsa yine onda var! Helal sana! Bravo!»

Kalabalık dağılırken, meyhaneci içeri girip kapıyı örttü; Etienne'le göz göze geldiler, ikisi de omuz silkti. Sonra oturup birlikte birer bardak bira içtiler.

Aynı gün Négrel'le Cécile'in nişanlanmaları onuruna Piolaine'de görkemli bir akşam yemeği verildi. Grégoire'lar bir gün öncesinden yemek odasını cilalatmış, oturma odasının tozunu aldırmışlardı. Mélanie, mutfağı çekip çeviriyor, kızartmalarla ilgileniyor, kokusu tavanarasına kadar yükselen salçaları karıştırıyordu. Arabacı Francoise'nın, servis sırasında Honorine'e yardımcı olması kararlaştırılmıştı. Bahçıvan kapıya bakarken, karısı da bulaşıkları yıkayacaktı. Bu koskoca, zengin evde, ortalığı böylesine ayağa kaldıran bir başka ziyafet daha verilmiş değildi.

Her şey yolunda gitti. Bayan Hennebeau, Cécile'i öve öve bitiremedi; Montsou noteri müstakbel evlilerin mutluluğuna kibar bir tavırla kadeh kaldırma önerisinde bulununca, gözucuyla Négrel'e bakıp gülümsedi. Bay Hennebeau'nun da keyfi yerindeydi. Neşesi konukların gözünden kaçmıyordu. Sonunda, yönetim kurulunun gözüne girmişti, söylendiğine göre, direnişi bastırmayı başardığı için kendisine pek yakında lejyondonör nişanı alacaktı. Hiç kimse son olaylardan söz etmek istemiyordu,

ama herkesi saran bu genel neşede bir zafer havası okunuyordu, nişan yemeği, bir zafer kutlamasına dönüşmüş gibiydi. Kötü günler geçip gitmişti, huzur içinde yiyip içebilir, yan gelip yatabilirlerdi artık! Voreux'nün çamurlu toprağının kanlarını güçlükle içtiği ölülerden üstü kapalı olarak söz etmekten geri kalmadılar: Kulaklara küpe olması gereken kaçınılmaz bir dersti bu! Gregoire'lar, şimdi artık, işçi mahallesine gidip yaraları sarmanın herkesin görevi olduğunu ekleyince, herkes pek duygulandı.

Gregoire'lar o vurdumduymaz hayırsever havalarına yeniden bürünmüşlerdi; iyiyürekli madencilerin kusurlarını bağışlıyor, daha şimdiden hepsinin kuyuya indiğini, yüzlerce yıllık boyuneğişlerinin yeni bir örneğini verdiklerini görür gibi oluyorlardı. Korkularını üstlerinden atan Montsou ileri gelenleri, ücret konusunun sağduyuyla incelenmesi gerektiği sonucuna vardılar. Kuzu kebabını yedikleri sırada, Bay Hennebeau, piskopostan gelen ve Rahip Ranvier'nin yakında başka bir göreve atanacağını bildiren mektubu okuyunca, zafer kutlaması tamamlanmış oldu. Eyaletteki tüm burjuvalar, askerlere katiller diyen bu papazın öyküsünü dillerine dolamışlardı. Tatlı, masaya geldiği sırada Noter, büyük bir yüreklilikle din konusunda özgür düşünceli olduğunu açıklayıverdi.

İki kızıyla birlikte Deneulin de oradaydı. Bu neşeli hayhuy arasında, iflas etmenin acısını gizlemeye çalışıyordu. Daha o sabah, Vandame'daki işletme yetkisini Montsou işletmesi'ne devreden sözleşmeyi imzalamıştı. Çok zor durumdayken yüzüstü bırakıldığı ve masraflarla başa çıkamadığı için, Yönetim Kurulu üyelerinin önerisini kabul etmek zorunda kalmış, borçlarını karşılamaya ancak yetecek kadar bir parayı güç bela koparabilmişti. Dahası, son anda, sanki büyük bir iyilikte bulunurcasına, bölüm mühendisi olarak çalışma önerilerini kabul etmiş, tüm servetini yatırdığı Jean-Bart'da sıradan bir ücretli gibi çalışmaya razı olmuştu. Bireysel girişimlerin sonu gelmişti; doymak bilmez büyük sermaya tarafından yutulan, gitgide devleşen büyük işletmelerin baskısı altında ezilen küçük sermayenin ölüm

çanıydı bu. Grevin zararını bir tek o çekiyordu. Bay Hennebeau'ya takılacak nişan onuruna içilirken, aslında kendi yıkılışına içildiğini bal gibi biliyordu; yalnız, kimbilir kaçıncı kez orası burası düzeltilmiş tuvaletleri içinde son derece çekici, paraya pula metelik vermeyen, erkek tavırlı güzel kızları Lucie'yle Jeanne'dan aldığı güçle avunuyordu.

Kahve içmek üzere oturma odasına geçildiğinde, Bay Gregoire, yeğenini bir kenara çekti, verdiği isabetli karardan ötürü onu kutladı:

«Eh, elden ne gelir?» dedi. «Senin biricik yanılgın, elindeki milyonluk Montsou senedini Vandame'a yatırman oldu. Kendini yok yere olmadık sıkıntılara soktun, paracıkların da, köle gibi çalıştığın o iş de, eriyip gitti. Oysa çekmecemde yatan benim senet, bizi nasıl gül gibi geçindiriyorsa, torunlarımın çocuklarını da işte öyle geçindirecek.»

II

Etienne, pazar günü karanlık basar basmaz işçi mahallesinden çıktı. Yıldızlarla dolu pırıl pırıl gökyüzü, alacakaranlığın mavimsi ışığıyla yeryüzünü aydınlatıyordu. Kanala doğru uzandı, Marchiennes yönünde, kıyıyolu boyunca yürümeye başladı. Erimiş gümüş külçesi gibi göz alabildiğine uzanıp giden geometrik biçimle akarsunun yanındaki bu dümdüz, çimenli patika, onun en sevdiği gezinti yeriydi.

Bu yolda genellikle hiç kimseyle karşılaşmazdı. Ama o akşam kendisine doğru bir adamın yaklaştığını görünce canı sıkıldı. Yıldızların solgun ışığı altında, ancak yüz yüze geldiklerinde tanıyabildiler birbirlerini.

Etienne:

«Vay, sen miydin?» diye mırıldandı.

Suvarin, yanıt vermeden başını salladı. Bir an kımıldamadan durdular, sonra yan yana Marchiennes yönüne doğru yürü-

meye başladılar. Herbiri kendi havasındaydı, sanki ikiside birbirlerinden çok uzaktaymış gibi düşüncelere dalmıştı.

Etienne en sonunda sessizliği bozdu:

«Pluchart'ın Paris'teki başarısını gazeteden okudun mu?» diye sordu. «Halk onu kaldırımlarda beklemiş, Belleville'deki toplantı çıkışında da alkışlayıp gösteri yapmışlar... Şu işe bak, boğazından rahatsız derken ne işler bitiriyor. Bundan sonra tutabilene aşkolsun artık.»

Makinist omuz silkti. Lafazanları, çenebazlıklarıyla geçinmek üzere, baroya girer gibi politikaya atılanları hep küçümserdi.

Etienne, o zaman Darwin'den söz etmeye başladı. Halk için yalınlaştırılmış ve özetlenmiş beş meteliklik bir kitapçıktan bazı yazılarını okumuştu; adamakıllı anlayamadığı bu yazılardan, kendine göre birtakım devrimci düşüncelere ulaşmış, yoksulların ensesi kalınları yemesi, güçlü olan emekçi halkın zayıf burjuvaziyi yutması gerektiği sonucuna varmıştı. Ama suvarin kızdı, güçlü-zayıf ayrımını içeren o ünlü doğal ayıklanma kuramıyla aristokrat filozofların ekmeğine yağ süren bilimsel eşitsizlik kuramcısı Darwin'in görüşlerini benimseyen budala sosyalistleri yerden yere vurdu. Ama arkadaşı üsteliyor, konuyu tartışmak istiyor, kuşkularını şöyle bir varsayımla dile getiriyordu: Diyelim ki, eski, köhne toplum son kırıntılarına kadar yok olup gitti, o zaman, kurulan yeni dünyanın da eski haksızlıklarla yavaş yavaş yozlaşması, kiminin hasta, kiminin sağlıklı, her şeye el koyan kimilerinin gittikçe daha becerikli ve daha akıllı, kimilerinin ise yine köle durumuna düşecek kadar aptallaşmaları ve tembelleşmeleri korkusu yok muydu?.. Makinist, sonsuz bir yoksulluğun sürüp gideceğini öngören bu düşünceye şiddetle karşı çıkarak bağırmaya başladı; insanlık, yeryüzünde hak ve adaleti sağlayamayacaksa tümüyle yok olup gitsin daha iyiydi; toplumlar çürüdükçe birbirini yer, son canlının kökü kazınıncaya kadar böyle sürüp giderdi çünkü! İkisi de yine suskunluğa gömüldü.

Suvarin, uzun süre başı eğik, yumuşacık çimenlerin üstün-

de yürüdü; öylesine dalgındı ki, çatı kenarlarındaki yağmur olukları boyunca dolaşan bir uyurgezerin güvenli rahatlığıyla kanalın hemen kıyısında ilerliyordu. Derken, sanki biri dürtmüş gibi ansızın sıçrayarak uykusundan uyanıverdi. Gözlerini kaldırdı, sapsarı yüzü ortaya çıktı, arkadaşına dönerek usulca mırıldandı:

«Onun nasıl öldüğünü anlatmış mıydım sana?»

«Kimin öldüğünü?»

«Rusya'daki karımın...»

Etienne, başkalarına olduğu kadar kendine karşı da katı bir ilgisizlik içinde olan bu içekapanık adamın sesindeki titrekliğe ve bu ani içini dökme ihtiyacına şaşırdı, belli belirsiz elini salladı. Bir sevgilisi olduğunu ve Moskova'da asıldığını biliyordu yalnızca.

Suvarin, çift sıralı mavimsi bir çizgi biçiminde uzanan kocaman ağaçlar boyunca bembeyaz akıp gitmekte olan kanala dikmişti gözlerini; anlatmaya başladı:

«İşler yolunda gitmemişti... Demiryolunu havaya uçurmak için iki hafta boyunca kazdığımız tünelin içinde yaşadık; sonunda, Çar'ın treni yerine bir yolcu treni havaya uçtu... Anuşka tutuklandı. Köylü kadın kılığına bürünüp her akşam yemek getirirdi bize. Erkekler göze battığı için, fitili de o ateşlemişti... Kalabalığın arasına karışıp, bitmek bilmeyen altı gün boyunca duruşmayı izledim...»

Sesi boğuklaştı, öksürmeye başladı, neredeyse boğulacaktı.

«Tam iki kez, bangır bangır bağırasım, dinleyicilerin üstünden atlayarak yanına gidesim geldi. Ama neye yarardı? İçimizden birinin daha eksilmesi, bir savaşçının yitirilmesi demekti; üstelik, bakıştığımızda, onun o iri gözleriyle bana «sakın ha!» dediğini hisseder gibiydim.»

Yine öksürdü:

«İdam edileceği o son gün ben de alandaydım... Yağmur yağıyordu, beceriksiz herifler şakır şakır yağan yağmur altında, işi yüzlerine gözlerine bulaştırıyorlardı. Daha önceki dört kişiyi yirmi dakikada ancak asabilmişlerdi, habire ip kopuyordu, dör-

düncüyü asamıyorlardı... Anuşka, öylece dikilip duruyordu. Beni görmek için kalabalığa göz gezdiriyordu. Yol kıyısındaki taşlardan birine tüneyince beni gördü, ondan sonra da hep göze kaldık. Öldüğünde hâlâ bana bakıyordu... Şapkamı çıkarıp salladım, sonra çekip gittim.»

Yine sessizlik oldu. Kanalın gümüşsü çizgisi göz alabildiğine uzanıyor, ikisi de aynı sessiz ve uygun adımlarla dalgın dalgın yürüyordu. Suyun solgun ışığı ufkun derinliklerinde incecik bir demet halinde gökyüzünü deliyor gibiydi.

Suvarin, sert bir sesle devam etti:

«Bu cezayı haketmiştik doğrusu. Aşkımız büyük bir yanılgıydı... Evet, ölmesi bir bakıma iyi oldu, onun kanından yeni kahramanlar doğacak, bense korkuyu üzerimden atmış oldum... Ah! İnsanın yaşamında elini koluna bağlayacak ne kimin kimsen, ne eşin dostun olmamalı, başkalarının canını alacağın ya da kendi canını vereceğin anda hiçbir şey elini titretmemeli!»

Etienne, gecenin serinliğinde ürpererek durmuştu. Tartışmaya tutuşmak istemiyordu:

«Çok açıldık, dönsek mi?» dedi.

Ağır ağır Voreux'ye doğru yürüdüler, birkaç adım sonra, Etienne:

«Şu yeni duyuruları gördün mü?» diye sordu.

İşletme'nin o sabah astırdığı büyük sarı kâğıtlardan söz ediyordu. İşletme bu kez daha açık bir dil kullanıyor, daha alttan alıyor, ertesi gün madene inecek olanların, çalışma belgeleri ellerinden alınmış olsa bile yeniden işe alınacağını bildiriyordu. Geçmişte olup bitenler unutulacak, en azılı suçlular bile bağışlanacaktı.

Makinist:

«Evet, gördüm,» diye yanıt verdi

«Peki, ne diyorsun?»

«Ne diyeceğim, bu iş bitti diyorum... Demek ki, koyun sürüsü tıpış tıpış kuyuya inecek. Hepiniz aşırı ödleksiniz.»

Etienne, ateşli ateşli arkadaşlarını savunmaya başladı. İnsan tek başına gözüpek olabilirdi, ama açlıktan anası ağlayan

bir kalabalık güçsüzdü. Yürüye yürüye Voreux'ye varmışlardı; ocağın yığın halindeki karaltısı önünde konuşmaya devam etti, kendisi ne olursa olsun kesinlikle madene inmeyeceğine yemin etti, ama inecek olanları hoşgörüyordu. Sonra, marangozların, duvar kaplamalarını onarmaya yetişemedikleri söylentisinin doğru olup olmadığını sordu; kuyu çeperini kılıf gibi saran direklerin toprağın basıncıyla göbek yaptığı ve asansör kafeslerinin sular sızan beş metrelik bir mesafede sürtündüğü doğru muydu? Yeniden dalgınlaşan Suvarin bu soruları kısa karşılıklarla geçiştiriyordu. Daha dün çalışmıştı, kafes gerçekten de sürtünüyordu. Hatta makinistler, o noktadan geçilirken hızı arttırmak zorunda kalıyorlardı. Ama yöneticiler, uyarmaya kalkanları tersliyordu; şimdi önemli olan kömürün çıkarılmasıydı, ilerde orası nasıl olsa onarılıp sağlamlaştırılırdı.

Etienne:

«Yıkıldığını düşünsene!» dedi. «O zaman seyreyle gümbürtüyü!»

Gözlerini, karanlıkta pek seçilemeyen ocağa diken Suvarin, soğuk bir karşılık verdi:

«Ocağa inmelerini hoşgörüyle karışladığın arkadaşların seyreder o zaman o gümbürtüyü!»

Montsou kilisesinin çanı dokuzu çalıyordu; Etienne, gidip yatmak istediğini söyleyince Suvarin, elini bile uzatmadan:

«Eh, hadi hoşça kal! Ben gidiyorum.»

«Nasıl, gidiyor musun?»

«Evet, tezkeremi istedim, başka bir yere gidiyorum.»

Etienne, şaşırmıştı, üzgün üzgün bakıyordu. İki saat gezip dolaştıktan sonra son derece sakin bir tavırla pat diye söyleyivermişti; oysa bu beklenmedik ayrılık haberi Etienne'i yüreğinden vurmuştu. Bunca zaman ahbaplık etmiş, birlikte sıkıntı çekmişlerdi; bir daha görüşememek elbette ki üzerdi insanı.

«Demek gidiyorsun ha! Nereye peki?»

«Bilmem, neresi olursa...»

«Peki yine görüşürüz ama değil mi?»

«Yo, hiç sanmam.»

Sustular, söyleyecek başka söz bulamadan bir süre karşılıklı dikildiler.

«Hadi bakalım, hoşça kal.»

«Güle güle.»

Etienne, mahalleye doğru yürürken Suvarin, geri döndü, yeniden kanal kıyısına geldi; burada, başı eğik, karanlık geceden daha koyu ama kımıl kımıl bir karaltı halinde tek başına uzun uzun yürüdü. Arasıra duruyor, uzaktan kopup gelen çan vuruşlarını sayıyordu. Geceyarısı olunca kanal sahilindeki yoldan ayrıldı, Voreux'ye doğru ilerledi.

O saatte ocak bomboştu, gözlerinden uyku akan bir maden çavuşundan başka kimseyle karşılaşmadı. Sabah vardiyası için fırınlar ancak saat ikide yanacaktı. Önce, ceketini alma bahanesiyle yukarı çıktı. Burgulu bir matkap, küçük ama sağlam bir testere, çekiç ve keskiden oluşan birtakım aletler bu cekete sarılı duruyordu. Ceketi aldıktan sonra ayrıldı. Ama soyunma barakasından çıkacağına, havalandırma bölmesine giden daracık dehlize daldı. Ceketi koltukaltına kıstırarak, lamba yakmadan, basamakları saya saya yavaş yavaş indi. Asansör kafesinin, üç yüz yetmiş dördüncü metrede duvar kaplamalarının beşinci bölmesine sürtündüğünü biliyordu. Eli dördüncü merdivene ulaştığında el yordamıyla yoklayarak göbek yapmış tahtaların kabarıklığını hissetti. İşte burasıydı.

Yapacağı işi önceden adamakıllı hesaplamış titiz bir işçinin ustalık ve soğukkanlılığıyla çalışmaya başladı. Kafesli asansörün inip çıktığı bölüme geçebilmek için havalandırma bölmesinin tahta perdesini testereyle kesmeye koyuldu. Yanmasıyla sönmesi bir olan kibritlerin kısa süreli aydınlığında kuyu kaplamalarının durumunu ve yeni onarılmış yerleri görebildi.

Calais ile Valenciennes arasında, maden kuyusu açarken, vadinin en dip bölümlerinde, yeraltında derin tabakalar halinde birikmiş suyu aşmak, akla hayale gelmeyecek kadar güç bir işti. Sürekli fışkıran suyu dizginlemeyi, derin ve karanlık dalgalarıyla kuyuyu durmadan döven yeraltı göllerinin önünü almayı, ancak, fıçı tahtaları gibi birbirine geçmiş kalas ve direklerden

oluşan duvar kaplamaları başarabiliyordu. Voreux ocağı kazılırken iki düzeyde iki kaplama duvarı örülmüştü; bunlardan birincisi, tebeşirli tabakaya yakın, patır patır dökülüp çatlamış, içi sünger gibi su çekmiş, çöküntülü kumların ve beyaz killerin bulunduğu üst katmandaydı; ikinci kaplama duvarıysa, kömür damarının hemen üstünde, gevşek, akışkan sarı kumların bulunduğu alt katmandaydı. Kuzeyli kömür işçilerinin yüreklerini ağızlarına getiren çavlan, günışığından üç yüz metreyi aşkın bir uzaklıkta dalga dalga çağıldayan, neyin nesi olduğu bilinmeyen, derinliği ölçülemeyen o azgın ve fırtınalı yeraltı denizi işte buradaydı. Kaplama duvarları bu korkunç basınç altında doğrusu her zaman iyi dayanıyordu. Ama madencileri asıl korkutan şey, yavaş yavaş, sürekli suyla dolan eski ocak galerilerinin göçüklerle sarsılan bölümlerinin tümüyle çökmesiydi. Tepeden aşağı doğru tüm ağırlıklarıyla yüklenen kayalarda kimi zaman çatlamalar oluyor, çatlaklar yayılarak kayalar yavaş yavaş kaplamalara dayanıyor, direkleri kuyunun içine doğru iterek zamanla eğip büküyordu; işte en büyük tehlike buradaydı: eğer kaplamalar göçer de kaynaklardan boşalan su kuyuyu basarsa, bütün ocak anında çökerdi.

Açtığı deliğin üstüne ata biner gibi oturan Suvarin, kaplama duvarının beşinci bölmesinde ölümcül bir bozulma gördü. Kaplama tahtaları, ana kasanın dışına doğru bel vermişti, hatta birçoğu dayandığı yerden dışarı fırlamıştı. Geçme noktalarının katranlı kıtıkla kalafatlanmış aralıklarından, madencilerin «fışkı» deliği şakır şakır sular fışkırıyordu. Zaman darlığından işi şişiren marangozlar köşelere demir köşebentler atmakla yetinmiş, hatta vidalarını bile doğru dürüst sıkmamışlardı. Kaplamaların ardında, çavlanın getirdiği kumlar yığınları kımıl kımıl oynaşıyor olmalıydı.

Suvarin, ilk basınçta tüm köşebentleri yerlerinden fırlatacak biçimde vidaların hepsini gevşetti. Çılgınca bir gözü dönmüşlüktü bu; çalışırken belki yirmi kez boşluğa yuvarlanma, yüz seksen metre aşağıdaki kuyunun dibini boylama tehlikesiyle burun buruna geldi. Asansör kafeslerin inip çıktığı meşeden ya-

pılma kılavuz direklerine tutunuyor, kılavuzları birbirine bağlayan boşluğa asılı direklerin üzerinde yürüyor, aşağı sarkıyor, ölüme bana mısın demeyen bir boşvermişlikle bir direğin üstünde oturuyor, diz çöküyor, eğile büküle çalışıyordu. Püf deseler devrilecek bir durumda, tam üç kez aşağı uçmak üzereyken kıl payıyla tutundu, ama kılı bile kıpırdamadı. Önce eliyle yokluyor, sonra işe koyuluyordu; kibriti yalnızca bu kaygan direkler arasında yolunu şaşırdığı zaman çakıyordu. Vidaları gevşettikten sonra direkleri sökmeye başladı; artık çok daha büyük bir tehlikeyle burun burunaydı. Öteki direkleri tutan ana direği bulmuştu. Bu direkle uğraşmaya başladı, direnci kırılsın diye matkapla delik deşik ediyor, testereyle çentikler açıyor, yontuyor, incelttikçe inceltiyordu; açtığı deliklerden fışkıran incecik, dondurucu su yüzüne gözüne doluyor, baştan aşağı tüm vücudunu sırılsıklam ıslatıyordu. Yaktığı iki kibrit söndü. Tüm kibritler ıslanmış, dipsiz derinlikte koyu bir karanlığa gömülmüştü artık.

İşte o zaman büsbütün zıvanadan çıktı. Görünmez bir dünyanın yarattığı ürperti içinde başı dönüyor, amansız bir sağanağa tutulan kuyunun kapkara dehşeti, içinde, korkunç bir yakıp yıkma öfkesi uyandırıyordu. Kaplamalara rasgele saldırdı, kuyuyu bir an önce tepetaklak etmek istercesine matkapla, testereyle, önüne neresi gelirse vurmaya, delmeye, kırmaya başladı. Nefret ettiği bir yaratığın karnını deşmek ister gibi matkabı kaplamalara vahşice sokup çıkarıyordu. O kadar insanı yiyip yutmasına karşın, hâlâ o doymak bilmez ağzını açmış olan Voreux canavarını sonunda gebertecekti! Aletlerin tahtalarda açtığı yaralardan fışkıran kanın hışıltısı duyuluyor; Suvarin sürünüyor, iniyor, çıkıyor, dur durak bilmeden çalışırken; bir çan kulesinin çatısı arasında uçuşup duran bir yarasa gibi hâlâ öteye beriye tutunmayı her nasılsa başarıyordu.

Az sonra bu gereksiz çılgınlığın farkına varıp yatıştı. Sakin sakin çalışmak daha iyi değil miydi? Bir an duraladı, derin bir oh çekti, sonra yine havalandırma bölmesine geçti, testereyle kestiği kapağı yerine oturtarak açtığı pencereyi kapadı. Bu kadarı yeterdi, hemen farkına varıp onaracakları kadar göze batacak

bir zararla ortalığı velveleye vermek istemiyordu. Canavarın karnı deşilmişti, bakalım akşama kadar yaşayabilecek miydi? Hem, eceliyle ölmediğini gösteren bir işaret de bırakmıştı geride, artık herkes onun durup dururken ölmediğini dehşet içinde öğrenecekti. Aletlerini toplayıp yine ceketine sardı, merdivenleri ağır ağır tırmanmaya başladı. Kimsenin gözüne çarpmadan ocaktan çıktı, soyunma odasına gidip üstünü değiştirmeyi bile gereksiz saydı. Saat üçü çalıyordu. Yol üstünde dikilip beklemeye başladı.

Aynı saatte, gece boyunca gözüne uyku girmeyen Etienne, odanın zifiri karanlığında hafif bir tıkırtı işiterek meraklandı. Çocukların belli belirsiz soluklarını, Bonnemort Baba'yla Maheude'ün horultusunu duyuyordu; Jeanlin'se flüt gibi ıslığımsı bir ses çıkararak yanıbaşında yatıyordu. Ona öyle gelmişti herhalde, tam dalacağı sırada tıkırtı yeniden başladı. Ot şiltenin çıtırtısıydı bu, gürültü etmemeye çalışarak biri kalkıyor olmalıydı. Catherine'in rahatsızlandığını sandı. Usulca sordu:

«Sen misin?.. Neyin var?»

Yanıt alamadı, ötekilerin horultusu sürüyordu. Beş dakika boyunca hiçbir kıpırtı olmadı. Derken, yine bir çıtırtı çıktı. Bu kez yanılmadığına emindi, kalkıp odanın ucuna gitti, karşıdaki yatağı bulmak için el yordamıyla karanlığı araştırdı. Genç kızı orada, soluğunu tutmuş, kulağı kirişte, ayak ucunda oturur durumda bulunca şaşırıp kaldı.

«Niçin sesini çıkarmıyorsun? Hem sahi, ne yapıyorsun böyle?»

Kız, en sonunda yanıt verdi:

«Kalkıyorum.»

«Bu saatte mi?»

«Evet, madene gidiyorum, çalışmaya...»

Kararının nedenlerini açıklarken, çok üzülen Etienne ot şiltenin ucuna oturmak zorunda kaldı. Böyle çalışmadan etmeden tembel tembel oturmak, sürekli göze batmak gücüne gidiyordu; Chaval'den dayak yeme pahasına gidip madende çalışmak daha iyiydi; getireceği parayı annesi istemezse, eh n'apalım, o da

ayrı otururdu, kendi başının çaresine bakacak kadar büyümüştü artık.

«Git de giyineyim şimdi. Ve n'olur, iyiliğimi istiyorsan kimseye bir şey söyleme.»

Ama Etienne oradan ayrılmıyordu, kolunu kızın beline dolamış, üzüntülü ve acımaklı bir sevecenlikle okşuyordu. Hâlâ gece uykusunun ılıklığını koruyan şiltenin kıyısında gecelik gömlekleriyle birbirlerine sokulmuş, çıplak tenlerinin sıcaklığını hissediyorlardı. Genç kız önce bu kucaklamadan kurtulmaya çalışmış ama sonra oda delikanlının boynuna sarılmış, umutsuzca bir kucaklayışla onu kendine çekerek sessizce ağlamaya başlamıştı. Başka hiçbir arzuya kapılmadan, bir türlü sonunu getiremedikleri mutsuz aşklarının geçmişini düşünerek, öylece kalakaldılar. Artık, iş işten geçmiş miydi acaba? Ortada hiçbir engel kalamadığına göre, günün birinde sevişmeyi göze alabilecekler miydi yoksa? Utanmalarını, kendilerinin bile doğru dürüst bir anlam veremediği o huzursuzluğu üzerlerinden atabilmeleri için küçücük bir mutluluk kıvılcımı yetecekti aslında.

Catherine:

«Git yat hadi,» diye mırıldandı. «Işık yakmak istemiyorum, annem uyanır... Gecikmek istemiyorum, bırak da gideyim.»

Ama Etienne hiç oralı olmuyor, yüreğine dolan sonsuz bir hüzünle genç kızı bağrına basmaya devam ediyordu. Bir huzur ihtiyacı, karşı konulmaz bir mutluluk ihtiyacıyla yanıp tutuşuyordu; evlendiklerini, Catherine'le ömürboyu bir yastıkta kocamaktan başka hiçbir amaç gütmeyecekleri kutu gibi bir evde yaşadıklarını düşlüyordu. Kuru ekmekle bile yetinebilirdi; hatta bir lokma ekmeği olsa, onu da Catherine'e verirdi. Daha başka ne isterdi? Yaşam, daha fazlasına değer miydi?

Genç kız, çıplak kollarını gevşetmişti:

«N'olur, bırak artık.»

O anda Etienne, yüreğinden kopan bir coşkuyla kızın kulağına:

«Ben de seninle geliyorum,» dedi.

Nasıl olup da böyle bir şey söyleyebildiğine kendisi de şaş-

tı. Ne olursa olsun madene inmeyeceğine yemin etmişti, peki ama, aklının ucundan bile geçirmediği, bir an bile üstünde kafa yormadığı bu âni karar nereden çıkmıştı şimdi? Gelgelelim, bunu söyler söylemez, öyle bir rahatlamış, kafasını kemiren kuşkulardan öyle bir kurtulmuştu ki, şans eseri şifa bulan ve bir anda acılarından kurtulan biri gibi, kararında diretiyordu. Genç kız, onun, madende yiyeceği küfürlere aldırış etmeden sırf kendisi için özveride bulunduğunu anlayıp telaşa kapılınca da, kararından vazgeçmedi. Hiçbir şey umurunda değildi artık, duyurularda herkesin bağışlanacağı, sözü veriliyordu, bu yeterdi.

«Kararım karar, çalışacağım... Hadi, giyin de gidelim, sakın gürültü etme ama.»

Karanlıkta usul usul giyindiler. Genç kız, madenci giysilerini bir gün önceden hazırlamıştı; Etienne de dolaptan bir pantolonla ceket aldı, tekneyi takırdatmamak için ellerini yüzlerini yıkamadılar. Herkes derin uykudaydı,ama aşağı inerken annelerinin yattığı aralıktan geçmeleri gerekiyordu. Tam inerlerken, aksilik bu ya, bir iskemleye takıldılar. Maheude uyandı, uyku mahmurluğuyla seslendi:

«N'oluyor? Kim var orada?»

Catherine, zınk diye kalakalmış, korkuyla Etienne'in elini sıkmıştı.

Etienne:

«Benim benim, korkma,» dedi. «Uyku tutmadı da biraz hava almaya çıkıyorum.»

«Peki, peki.»

Maheude yine uykuya daldı. Catherine, hâlâ kıpırdamaya cesaret edemiyordu. Sonunda aşağı indiler, bir gün önce Montsou'lu bir kadının verdiği ekmekten kestiği bir dilim ekmeği bölüştüler. Sonra, usulca kapıyı örtüp gittiler.

O sırada Suvarin, köşebaşında, Avantage'ın yanında dikilmiş, bekliyordu. Yarım saattir, sindiği o karanlık köşeden, kuzu kuzu madene dönen işçilere bakıyordu. Mezbahaya giren koyunları sayan bir celep gibi, geçenleri sayıyor; dönenlerin fazla-

lığını gördükçe şaşkınlığı artıyordu, tüm karamsarlığına karşın, içlerinden bu kadar dönek çıkacağını ummamıştı. Kafile durmadan uzuyor, Suvarin alev saçan gözlerle geçenlere bakıyor, dişlerini sıkarak dönük bir suratla duruyordu.

Birden irkildi. Önünden geçip giden, yüzlerini seçemediği adamlardan birinin yürüyüşü ona hiç de yabancı gelmemişti. Hemen gidip durdurdu:

«Nereye böyle?»

Etienne afallamıştı, yanıt vereceği yerde hık mık ediyordu.

«Aal Sen hâlâ gitmedin mi?»

Sonra gerçeği açıkladı, ocağa dönüyordu. Evet, yemin etmesine etmişti, ama tâ yüz yıl sonra gerçekleşecek şeyleri beklerken eli kolu bağlı oturmak iş değildi; hem kendine göre birtakım özel nedenlerle bu karara varmıştı.

Suvarin, onu dinlerken ürpermişti. Omzundan yakalayıp işçi mahallesine doğru itti:

«Hemen eve dön! Dön diyorum sana tamam mı!»

Catherine, merakla yanlarına gelmiş ve Suvarin'i tanımıştı. Etienne karşı çıkıyor, ne yapıp yapmayacağına ancak kendisinin karar verebileceğini söylüyordu. Makinist, birdenbire onu bıraktı, geri çekilirken bir genç kıza, bir arkadaşına baktı. Bir erkek bir kadına gönlünü kaptırdı mı, işi bitikti artık, o erkek ölümüne susamış demekti. Belki de bir an için, tâ uzaklarda, moskova'da idam edilen karısının hızla geçip giden hayali gelmişti gözlerinin önüne; onu, hem başkalarının yaşamı, hem de kendi yaşamı konusunda karar vermekte tümüyle özgür bırakan, o son bağlantının kopuşunu anımsamıştı.

«Öyleyse, git hadi!» dedi.

Etienne, ezilip büzülüyor, bir türlü gidemiyor, böyle tatsız bir biçimde ayrılmamak için gönül alıcı bir söz arıyordu.

«Ee, gitmekte hâlâ kararlı mısın?»

«Evet.»

«Peki öyleyse, ver elini kardeş. Yolun açık olsun, sakın bozulma bana emi?»

Suvarin, buz gibi bir el uzattı ona. Ne eşi, ne dostu olmalıydı insanın.

«Bu kez, büsbütün hoşça kal.»

«Güle güle.»

Suvarin, karanlığın içinde taş kesilmişçesine, Voreux'ye doğru yürüyen Etienne'le Catherine'in arkasından baktı uzun uzadıya.

III

Saat dörtte kuyuya iniş başladı. Lamba odasındaki kayıt defterinin başına geçen Dansaert, gelen her işçiyi kaydedip bir lamba veriyordu. Duvar duyurularında verilen söz uyarınca başvuran herkesi, hiç karşı çıkmadan kabul ediyordu. Ama gişenin önünde Etienne'le Catherine'i görünce irkilip kıpkırmızı kesildi, tam, «hadi başka kapıya» diyeceği sırada caydı, «Oool Bileği bükülmez kahramanımız pes etti öyle mi?» demekle yetindi. Boyunun ölçüsünü almış olmalıydı ki, Montsou'nun babayiğidi ekmek istemek üzere işletme'nin kapısına geliyordu! Etienne, sesini çıkarmadan lambasını aldı, sürücü kızla birlikte kuyu ağzına doğru ilerledi.

Catherine'in asıl korkusu, ayıklama hangarındaki işçilerin sataşmasıydı. Gerçekten de daha girişte, yirmi kadar işçiyle birlikte asansörün boşalmasını bekleyen Chaval'i gördü. Delikanlı tam hışımla kızın üstüne yürüyordu ki, Etienne'i görüp zınk diye durdu. Aşağılayıcı bir tavırla alay etmeye başladı. Öyle olsundu! Kendisinden artakalan yeri sıcağı sıcağına başkaları dolduruyordu demek, oh ne güzel, kafasını dinlerdi hiç değilse! Küçükbey elden düşme mala meraklıysa, bu onun bileceği işti, kendisine göre hava hoştu! Aslında, bu alaycı tokgözlülüğün altında tüm vücudunu titreten müthiş bir kıskançlık yatıyor, gözleri alev saçıyordu. Yanındaki arkadaşları gözlerini eğmiş, kıpırdamadan, sessizce bekleşiyorlardı. Yeni gelenlere gözucuyla şöyle bir bakıyor, sonra yine, lambaları ellerinde, tiril tiril ceket-

leri sırtlarında, geniş hangarın o dondurucu esintisi altında titreşerek, durağan bakışlarını kuyunun ağzına dikiyorlardı.

Sonunda kafesli asansör geldi, sürgülerin üstüne oturdu, binin diye seslendiler. Catherine'le Etienne, Pierron'la iki kazmacının bindiği vagona tıkıldılar. Yanda, öbür vagondaki Chaval, Mouque Baba'ya, hazır fırsat bulmuşken ocağı birbirine katan bozguncuları ayıklamamakla işletme'nin yanlış bir iş yaptığını söylüyordu bağıra çağıra; eski sinik yaşamına yeniden dönmüş, çocuklarının ölümünü unutmuş olan ihtiyar seyis, boşver gibilerden elini salladı.

Kafesli asansör sürgülerden ayrıldı, karanlığa daldı. Kimse konuşmuyordu. Yolun üçte ikisini geçtikleri sırada çatır çatur bir sürtünme oldu. Demir kafes takırdıyordu, işçiler üst üste kapaklandılar.

Etienne:

«Lanet olsun!» diye söylendi. «En sonunda cıcığımızı çıkaracaklar! Bu çürük kaplamalar bu gidişle kuyuya gömecek bizi, pöh, sözümona onartmışlarmış!»

Bu sırada kafes, takıldığı engeli aşmıştı, şimdi sağanak halinde boşalan bir yağmur altında iniyorlardı, işçiler akan suların şapırtısına kaygıyla kulak kabartıyorlardı. Kaplama bağlantıları bu kadar aralıktı demek!

Pierron, günlerdir bu işle uğraştığı için, n'oluyoruz diye ona sordular; işletme'yi çekiştirmek gibi olur korkusuyla, aslında kendisinin de kaygılandığını bozuntuya vermek istemedi.

«Bir şey olduğu yok yahu,» dedi. «Tehlikeli bir durum yok. Her zaman böyledir bu. Zamansızlıktan, aralıkları iyi kalafatlayamadılar galiba.»

Tepelerinden şakır şakır sel gibi sular boşalıyordu, en dipteki son yükleme alanına tam anlamıyla sağnağa dönüşen bir girdap altında ulaştılar. Çavuşlardan hiçbiri havalandırma merdivenlerine çıkıp kaplamaların durumuna bakmayı düşünmemişti. Nasıl olsa tulumbalar suyu boşaltırdı, gece de kalafatçılar gelip bağlantı noktalarını elden geçirirdi. Galerilerde işlerin düzene sokulması kolay değildi. Mühendis, kazmacıları damarlarda-

ki kazı yerlerine göndermeden önce, ilk beş gün içinde tüm işçilerin payandaları onarmasını istemişti. Her yerde göçük tehlikesi vardı, galeriler bakımsızlıktan öyle bozulmuştu ki, yüzlerce metrelik bir alanda payandaların onarılması gerekiyordu. Bu nedenle işçiler, herbiri bir çavuşun gözetiminde onar kişilik takımlara ayrılıyor, bu takımlar en çok zarar gören yerlerde çalıştırılmaya başlanıyordu. Herkes aşağı indiğinde sayıları üç yüz yirmi iki kişiydi, demek ki toplam işçi sayısının yaklaşık yarısı işbaşı yapmıştı.

Chaval de, Etienne'le Catherine'in bulunduğu takıma düşmüştü, ama bu bir rastlantı değildi, kalabalığın arkasına saklanmış, o takıma girebilmek için çavuşu sıkboğaz etmişti. Bu takım, yaklaşık üç yüz metre ötedeki kuzey galerisinin öbür ucunda, Dix-Huit-Pouces damarındaki dehlizi tıkayan göçüğü temizlemeye gitti. Göçen kayaları, kazma kürekle kaldırmaya başladılar. Etienne, Chaval ve yanlarındaki diğer beş adam kazıyor, Catherine'le iki katarcı çırak da molozları vagonlara yükleyerek varagelenin başına kadar ite ite götürüyordu. Çavuş, yanlarından eksik olmadığı için konuştukları yoktu pek. Yine de, sürücü kızın iki sevgilisi az kalsın birbirlerine giriyordu. Eski sevgili, şeytan görsün o şıllığın yüzünü diye homurdanmasına karşın *hâlâ kıza sataşıyor, habire hırpalıyordu; en sonunda* yeni sevgilinin tepesi attı, kızı rahat bırakmazsa ağzını burnunu darmadağın edeceğini söyledi. Çiğ çiğ yiyecekmişcesine bakışıyorlardı, arkadaşları araya girip ayırdılar.

Saat sekize doğru Dansaert geldi, yapılan işi inceledi. Beğenmeyince de küplere bindi, çavuşu bir güzel haşladı. Böyle iş mi olurdu! Payandaların tam zamanında yenilenmesi gerekirdi, bu ne biçim işti böyle! Mühendisi alıp geleceğini söyleyerek çıkıp gitti. Sabahtan beri Négrel'i bekliyor, niye bu kadar geciktiğine bir anlam veremiyordu.

Aradan bir saat daha geçti. Çavuş, moloz kaldırma işini ertelemiş, işçilerin hepsini payandaların yenilenmesinde çalıştırıyordu. Hatta Catherine'le katarcı çocuklar bile artık vagon sürmüyor, payanda kütüklerini hazırlayıp getiriyorlardı. Bu galeri

madenin tâ öbür ucunda, en uzak köşelerden birindeydi, bu neredeyse unutulmuş ileri karakola benzeyen galeride çalışanların öbür takımlarla bağlantısı kesikti.

Birkaç kez, uzaktan uzağa garip gürültüler, birtakım koşuşma patırtıları çalındı kulaklarına, durup dinlemeye başladılar. Ne oluyordu böyle? Galeriler boşalıyor, işçiler koşa koşa yukarı kaçıyordu sanki. Gürültü bir anda kesildi, ortalığa derin bir sessizlik çöktü; işçiler, insanı serseme çeviren çekiç takırtıları arasında yeniden payandaları çakmaya başladılar. Bir süre sonra, payandalamayı bırakıp yine moloz ayıklamaya koyuldular, vagonlar yeniden sürülmeye başladı.

Catherine, daha ilk seferden korkuyla döndü, katarlama noktasının başında kimsenin bulunmadığını söyledi.

«Seslendim durdum ama kimseden ses gelmedi. Herkes sıvışmış.»

Şaşkınlıktan yıldırımla vurulmuşa dönmüşlerdi, on kişinin onu da ellerindeki kazmayı küreği attığı gibi koşmaya başladı. Ocağın en kuytu köşesinde, yükleme alanına bu kadar uzak bir yerde yüzüstü bırakılmış olma düşüncesi, çılgına çevirmeye yetiyordu onları. Ellerinde yalnızca lambalar vardı; erkekler, çocuklar ve sürücü kızlar birbiri ardısıra koşuyordu; çavuşun bile eli ayağı birbirine dolaşmış, bitmek tükenmek bilmeyen ıssız galerilerin sessizliğinden gitgide daha fazla dehşete düşerek, avaz avaz bağırarak koşuyordu. Ortalıkta neden kimsecikler yoktu? Acaba hangi tehlike herkesi böyle çil yavrusu gibi bir anda dağıtıvermişti? Tehlikenin belirsizliğine karşın ölümle burun buruna olduklarını sezmeleri düştükleri dehşeti daha da artırıyordu.

Yükleme alanına yaklaştıkları sırada üzerlerine saldıran bir sel yollarını kesti. Bir anda, dizlerine kadar suya battılar, artık koşamaz olmuşlardı, suyu güç belâ yarıyor, bir dakikalık gecikmenin ölüm demek olduğunu biliyorlardı.

Etienne:

«Hay Allah kahretsin!» diye bağırdı. «Kaplamalar patlamış! Ben demiştim zaten, kuyunun dibinde kısılıp kalacağız.»

Pierron, ocağa indiğinden beri kuyudan boşalan suların giderek sağanağa dönüştüğünü büyük bir kaygıyla izliyordu. İki işçiyle birlikte vagonları kafesli asansöre yüklerken, bir yandan da başını kaldırıp yukarı bakıyordu; yüzü, düşen iri damlalarla sırılsıklam oluyor, yukardan dökülen çavlanın o müthiş çağıltısıyla kulakları uğulduyordu. Ayaklarının altındaki havuzun, o on metre aşağıdaki balçık çukurun dolduğunu görünce yüreği ağzına geldi; su, zemin kaplamasını aşıp demir döşemeye yayılmaya başlamıştı; demek ki, tulumba, dolan suyu emmeye yetmiyordu. Tulumbanın tıknefes soluyuşlarla haşır huşur sesler çıkarışını işitiyordu. Hemen Dansaert'e haber verdi; beriki, küfürü bastıktan sonra mühendisi beklemek zorunda olduklarını söyledi. Pierron, başçavuşu iki kez daha uyardı, ama Dansaert öfkeyle omuz silkiyordu. Ne yapsındı yani? Su yükseliyorsa onun elinden ne gelirdi?

O sırada Bataille'la birlikte Mouque Baba çıkageldi; uyuklayan yaşlı beygir başını havuza doğru uzattıktan sonra acı acı kişneyerek şaha kalkınca iki eliyle dizginlerine yapışmak zorunda kaldı:

«Ne var güzelim? Neden korkuyorsun?.. Haa anladım, yağmurdan korktun sen. Hadi gel bakalım, sana göre değil o işler!»

Hayvanın tüyleri diken diken olmuştu, asılarak bakıcısını vagonların bulunduğu ana galeriye sürükledi.

Moque Baba'yla Bataille, galerinin ucunda gözden yitip gittikleri sırada, yukarda bir çatırtı koptu, paldır küldür düşen bir şeyin gürültüsü duyuldu. Kaplamalardan bir parça kopmuş, kuyunun duvarlarına çarpa çarpa yüz seksen metreden aşağı düşüyordu. Pierron'la yanındaki iki yükleme işçisi, hemen kenara çekildiler; düşen meşe kütüğü boş bir kömür vagonunu ezdi.

Kaplamanın koptuğu yerde açılan gedikten oluk gibi sular fışkırmaya başladı. Dansaert, yukarı çıkıp bakayım dedi ama daha sözünü bitirmeye kalmadan kopan ikinci bir parça yuvarlandı.

Bu apaçık tehlike karşısında artık hiç duraksamadı, işçilerin

yukarı çıkarılması emrini verdi, galerilerdeki adamlara haber versinler diye çavuşları gönderdi:

Bunun üzerine, korkunç bir panik başladı. Her galeriden akın akın işçiler geliyor, asansörlere doluşmak için hep birlikte saldırıyorlardı. Bir an önce yukarı çıkmak için itişip kakışıyor, birbirlerini öldürürcesine çiğniyorlardı. Havalandırma merdivenlerinden çıkmaya çalışan birkaç kişi bağıra çağıra geri döndü, geçiş tıkalıydı. Kafesin her iniş çıkışında herkes müthiş bir korkuya kapılıyordu. Asansör bu kez de geçebilmişti, ama bundan sonraki çıkışında kuyuyu tıkayan engellere takılmayacağı nereden belliydi? Yukarıda yıkıntı sürüyor olmalıydı, birbirini izleyen boğuk patlamalar, sürekli dökülen sağanağın gitgide şiddetlenen çağıltısı arasında kırılan direklerin gümbürtüsü işitiliyordu. Az sonra, asansör kafeslerinden birinin tavanı delindi, kırılan kılavuz direkleri arasında inip çıkmaz oldu ve artık çalıştırılmadı. Öteki asansör kafesi öyle güçlü sürtünüyordu ki, çelik halatın kopması an meselesiydi. Oysa yukarı çıkarılması gereken yüz kadar adam daha vardı; hepsi soluk soluğa çırpınıyor, kan ter içinde, sırılsıklam, kafese yapışıyordu. Düşen kalaslar, iki işçiyi öldürdü. Asansör kafesinin parmaklıklarına asılı kalan bir üçüncüsü, elli metre yükseklikten aşağı düşerek çamur havuzunun dibini boyladı.

Dansaert, çıkışı düzene sokmaya çalışıyordu. Bir kazma kapmış, laf dinlemeyenin kafasını kırarım diye bas bas bağırıyor; yükleyicilerin, ancak arkadaşları asansöre bindikten sonra en son çıkacaklarını söylüyordu. Ama kimsenin onu dinlediği yoktu. Herkesten önce kirişi kırmak isteyen, korkudan sapsarı kesilmiş Pierron'a her seferinde bir iki tokat atarak uzaklaştırması gerekmişti. Aslında kendi dişleri de korkudan takırdamaya başlamıştı, birkaç dakikaya kalmadan sulara gömülmeleri işten bile değildi; yukarıda kaplama namına ne var ne yok kırılıp dağılıyor olmalıydı, dereler gibi su saldırıyor, korkunç bir yağmur halinde kütük yağıyordu. Sonunda dayanamadı, kafese doğru birkaç işçi koşarken, dehşet içinde vagonlardan birine at-

ladı, Pierron'un da hemen ardından atlamasına izin verdi. Asansör, yükseldi.

Tam o sırada Etienne'le Chaval'in aralarında bulunduğu takım, yükleme alanına ulaştı. Asansörün yavaş yavaş yükselmekte olduğunu görünce telaşla koştular ama kaplamaların son bir çatırtıyla yıkılması üzerine, geri çekilmek zorunda kaldılar. Kuyu tıkanmıştı, asansör bir daha asla geri gelemezdi. Catherine, hıçkıra hıçkıra ağlıyor; Chaval, boğuk küfürler savuruyordu. Aşağı yukarı yirmi kişi kadardılar, yönetici olacak o hayvanlar, göz göre göre kendilerini yüzüstü bırakacak halleri yoktu ya! Bataille'ı dizginden tutmuş, hiç acele etmeden alıp getirmiş olan Mouque Baba da yanlarındaydı; yaşlı adamla kocamış beygir, ikisi de şaşkın gözlerle durmadan yükselen suya bakıyordu. Bellerine kadar suya gömülmüşlerdi bile. Dişlerini sıkıp hiç sesini çıkarmayan Etienne, Catherine'i kucaklayıp kolları arasına aldı. Yirmi kişi, başları havada, yukarı bakarak, dereler gibi su püskürten ve artık hiçbir yardımın gelemeyeceği kuyunun o karanlık deliğine doğru avaz avaz bağırıyordu.

Yukarıda, asansörden çıkan Dansaert, Négrel'in koşa koşa geldiğini gördü. Bayan Hennebeau o sabah kalkar kalkmaz delikanlıyı esir almış, satın alacağı düğün sepetini katalogdan seçmesine yardım etme bahanesiyle sakız gibi yapışmıştı. Saat on olmuştu. Uzaktan bağırdı:

«Ne var, ne oluyor?»

Maden başçuvuşu:

«Ocak hapı yuttu,» diye karşılık verdi.

Dansaert, dili dolaşarak, soluk soluğa felâketi anlattı; bu işe pek aklı yatmayan mühendis dinlerken omuz silkiyordu. Yok canım, daha neler! Koskoca kaplamalar, öyle ha deyince bir iki saat içinde yıkılırmıydı hiç! Abartıyorlardı besbelli. Bir de kendi gözüyle görmeliydi.

«Aşağıda kimse kalmadı, değil mi?»

Dansaert, kızarıp bozararak kemküm etmeye başladı. Yo, kimse kalmamıştı. Hani yani, öyle sanıyordu daha doğrusu. Geç kalmış işçiler olabilirdi.

Négrel:

«Hay alçak hay!» diye bağırdı. «Sen ne diye çıktın öyleyse? İnsan, adamlarını yüzüstü bırakır da çıkar mı yahu?»

Derhal, lambaların sayılmasını emretti. Sabahleyin üç yüz yirmi iki lamba dağıtılmıştı, şimdiyse iki yüz elli beş lamba vardı. Ama işçilerin dediğine göre, pek çoğu o itiş kakış sırasında lambalarını ellerinden düşürmüştü. Yoklama yapmaya çalıştılarsa da kesin bir sayı tutturamadılar, çünkü yukarı çıkan işçilerin kimisi hemen kayıplara karışmış, kimisi de kendi adını işitemeyecek kadar sersemlemişti. Kim eksik, kim değil, kimse bilemiyordu. Belki yirmi, belki kırk kişiydiler. Yalnız, mühendis bir konudan kesinlikle emindi: Aşağıda adamlar vardı; kuyunun ağzına doğru eğilip kulak verilince, molozların tıkadığı ocaktan, gürül gürül akan suyun şakırtısına karşın haykırışları işitiliyordu.

Négrel ilk iş olarak, Bay Hennebeau'ya haber salıp ocağı kapatmak istedi. Ama artık çok geçti, kırılan kaplamaların çatırtısı sanki arkalarından kovalıyormuş gibi soluğu evlerinde alan madenciler, tüm mahalleyi velveleye vermişlerdi; şimdi kadını erkeği, yaşlısı genci, çoluğu çocuğu, çığlık çığlığa, ağlaya sızlaya, yokuştan aşağı iniyordu. İşleri aksatmasınlar diye, madene girişleri önlendi, kalabalığın geçmesine engel olmak için de gözetmenler avluyu kordon altına aldı. İşçilerin çoğu, üstlerini başlarını değiştirmeyi akıl edemeden, az kalsın dibine gömülüp kalacakları kuyunun başında dikiliyor, büyülenmişçesine, şaşkın gözlerle bu korkunç deliğe bakıyordu. Onların çevresini saran kadınlar telaş içinde yalvarıp yakarıyor, aşağıda kalanların adlarını soruyorlardı: Falanca, aşağıda kalanlar arasında mıydı? Ya filanca? Ya bilmemkim?.. Kimse bilmiyor, hık mık ediyor, tepeden tırnağa titriyor, bir türlü gözlerinin önünden silinmeyen o korkunç sahneyi defetmek istercesine deliler gibi ellerini kollarını sallıyorlardı. Biriken kalabalık gittikçe çoğalıyor, yollardan içler acısı çığlıklar yükseliyordu. Ve yukarda, cüruf tepesinin üstünde, *Bonnemort Baba'nın kulübesinde, yere oturmuş bir* adam onlara bakıyordu; hâlâ oradan ayrılmamış olan Suvarin'di bu.

Gözyaşlarına boğulan kadınlar:

«Adlarını açıklayın! Adlarını söyleyin!» diye bağrışıyordu.

Négrel, karşılarına çıkarak kısa bir açıklamada bulundu:

«Adlarını öğrenir öğrenmez sizlere bildireceğiz. Henüz kimseyi yitirmiş değiliz, hepsini kurtaracağız... Ben şimdi kuyuya iniyorum.»

Bunun üzerine, herkes gürültüyü kesip beklemeye başladı. Mühendis, gerçekten de büyük bir soğukkanlılık ve gözüpeklikle kuyuya inmeye hazırlanıyordu. Kafesli asansörü söktürdü, onun yerine, çelik halatın ucuna bir fıçı bağlattı; suların lambağını söndürme olasılığına karşı fıçının altına bir de yedek lamba takılmasını emretti.

Yüzleri kireç gibi bembeyaz kesilmiş çavuşlar, şaşkınca öteye beriye koşuşturarak hazırlık yapıyorlardı.

Négrel, buyurgan bir sesle kestirip attı:

«Benimle birlikte iniyorsun, Dansaert!»

Sonra oradaki tüm çavuşlar gibi başçavuşun da dizlerinin kesilip korkudan zangır zangır titrediğini görünce, defol git dercesine itti.

«Hayır, istemem, kalsın, sen şimdi ayakbağı olursun bana... İyisi mi tek başıma ineyim.»

Çelik halatın ucunda sallanan daracık fıçıya atlamıştı bile; bir elinde lamba, öbürüyle işaret halatını sımsıkı tutarak, makiniste seslendi:

«Yavaşça indir!»

Makine, çarkları çevirmeye başladı; Négrel, aşağıda kalmış zavallıların çığlıklarıyla çınlayan kuyuya daldı.

Üst kesimlerde her şey yerli yerindeydi. Birinci kesimdeki kaplamalar sapasağlam duruyordu. Kuyunun ortasında asılı durumda fırıl fırıl dönüyor, lambayı uzatarak kaplamaları inceliyordu; tahtaların bağlantı noktalarındaki sızıntı öyle azdı ki, lambaya bile zarar vermiyordu. Ama üç yüzüncü metrede, alt kesimdeki kaplama bölgesine geldiğinde, fışkıran sular lambayı söndürdüğü gibi fıçıyı da doldurmuştu. O andan sonra, çevresini fıçının altında asılı duran ve karanlığa kendisinden önce

dalan ikinci lambanın yardımıyla görebildi. Ve olanca cesaretine karşın, felâketin büyüklüğü karşısında dehşete kapılıp ürperdi. Birkaç parça tahta dışında tüm kaplamalar kasalarıyla birlikte uçup gitmişti; arkada açılan kocaman kovuklardan büyük cıvık yığınlar halinde incecik sarı kumlar akıyordu; bir yandan da çavlanın, kimbilir ne fırtınalar ve kazalar barındıran o yeraltı denizinin suları, bir arıtma kanalından boşalırcasına ortalığa yayılıyordu. Durmadan genişleyen deliklerden akan suyla dövülerek, boşlukta döne döne biraz daha aşağı indi. Fıçının altında kızıl bir yıldız gibi parıldayan lambanın ışığı karanlık boşluğu öyle az aydınlatıyordu ki, tâ ötelerde, kımıl kımıl oynaşan kocaman gölgeler arasında, sokaklarıyla, dörtyol ağızlarıyla, yıkık dökük bir kent gördüğü izlenimine kapılıyordu. Yok canım, bu kuyu hapı yutmuştu, ne yapılsa boştu! Tek bir umudu vardı, o da, ölümle burun buruna olan adamları kurtarmaya çalışmak! Aşağılara daldıkça, çığlıklarını daha iyi işitiyordu, ama bir an sonra durmak zorunda kaldı; aşılmaz bir engelle karşılaşmıştı: Kalaslardan, kırılan kılavuz direklerinden, havalandırma bölmesiyle kuyu arasındaki tahtaperdelerden, su tulumbasının kopuk borularından oluşan koskocaman bir yığın, kuyuyu tıkamıştı. Yüreğinde büyük bir sıkıntıyla bu yığına bakarken, çığlıklar birdenbire duyulmaz oldu. Zavallılar, eğer hızla yükselen bu sel karşısında hâlâ boğulmadıysalar, herhalde üst galerilere kaçmış olmalıydılar.

Négrel, yukarı çekmeleri için işaret halatına asılmak zorunda kaldı. Sonra, yine işaret verdi ve yeniden durdu. Bu korkunç, âni kazaya neyin yol açtığına bir türlü akıl sır erdiremiyor, bu soru, şaşkınlık içinde kafasını kurcalayıp duruyordu. Durumu bir daha görmek istedi, sağlam kalan birkaç kaplamayı inceledi. Uzaktan görebildiği kadarıyla, birtakım çentikler ve kesikler dikkatini çekti. Islanan lamba neredeyse sönecekti, gözüne çarpan yerleri eliyle yokladı, testere kesiklerini, matkap deliklerini, bile bile yapılmış bu korkunç çalışmanın açtığı tüm yaraları açık seçik gördü. Düpedüz bir kundaklamaydı bu. Ağzı bir karış açık bakıp dururken kaplama kalasları çatırdadı, neredeyse onu da

kapıp uçuracak son bir kaymayla kasalarla birlikte boşluğa yuvarlandı. Cesaretinden eser kalmamıştı şimdi; bu işi yapan adamı düşündükçe, işlediği suç kadar büyük cüssesiyle sanki hâlâ orada, karanlıkların içinde gizleniyormuş gibi, dindarca bir korkuyla tüyleri diken diken oluyor, tepeden tırnağa buz kesiyordu. İşaret halatını çekmekle yetinmeyip bağırmaya başladı; bunu tam zamanında yapmıştı, çünkü yüz metre yukarda, üst kesimdeki kaplamaların da yerlerinden oynamaya başladığını görmüştü, köşebentler yavaş yavaş ayrılıyor, bağlantılardaki kıtık dolgular sapır sapır dökülüyor, aralarından sular fışkırıyordu. Artık, bir saat meselesiydi, çok geçmeden tüm kaplamalar dökülecek ve kuyu göçecekti.

Yukarda Bay Hennebeau, dört gözle Négrel'i bekliyordu:

«Ee? Durum nasıl?» diye sordu.

Ama heyecandan boğazı düğümlenen mühendis bir türlü konuşamıyordu, neredeyse yere yığılacaktı.

«Olur şey değil!.. Nerde görülmüş böylesi... İnceledin mi?»

Négrel, faltaşı gibi açılmış gözlerle ortalığı süzerken başıyla evet, diyordu. Konuşmalarına kulak kesilen çavuşların yanında açıklamak istemediği için amcasını on metre öteye götürdü, sonra bu uzaklığı da yeterli bulmadı, biraz daha ilerledi, kulağına doğru eğilerek fısır fısır bir sesle, bunun bir kundaklama olduğunu, kaplamaların matkapla delindiğini, testereyle kesildiğini, çanevinden vurulan ocağın son saatinin çaldığını söyledi. Sapsarı kesilen Müdür de, rezilliklerinin ve suçlarının duyulmasını istemeyen insanlara özgü bir pişkinlikle hemen sesini alçaltmıştı. Montsou'lu on bin kömür işçisinin önünde ne denli korktuğunu bozuntaya vermenin âlemi yoktu, daha sonra oturup başbaşa görüşürlerdi. Kuyuya inen, boşlukta asılı duran, bu korkunç işi yapmak için yaşamını belki yirmi kez tehlikeye atan bu adamın cüretkârlığına ikisi de alabildiğine şaşıyor, fısıl fısıl konuşmaya devam ediyorlardı. Sırf yakıp yıkmak için gösterilen bu delice cesarete akıl erdiremiyor, gerçek gün gibi ortada olduğu halde, tıpkı otuz metre yüksekliğindeki duvarlardan uçup

giderek hapishaneden kaçan mahkûm öykülerine inanmadıkları gibi, bu eyleme de inanmak istemiyorlardı.

Maden çavuşlarının yanına döndüğünde Bay Hennebeau'nun yüzü sinirli sinirli seyiriyordu. Elini umutsuzca sallayarak ocağın derhal boşaltılması buyruğunu verdi. İşçiler, hâlâ ayakta duran, ama artık hiçbir şeyin kurtaramayacağı bu koskoca tuğla binalara dönüp dönüp bakarak ve bir cenaze töreninden dönercesine içleri kan ağlayarak, avluyu sessizce boşalttılar.

Herkesten çok daha sonra kayıt odasından ayrılan müdürle mühendis, dışarda, kalabalığın ısrarla yinelediği o haykırışla karşılandı:

«Adlarını! Adlarını! Adlarını söyleyin!»

Maheude de gelip kadınların arasına karışmıştı. Geceleyin duyduğu o tıkırtıları anımsıyordu, kızıyla kiracısı evden birlikte çıkmış olmalıydılar, şimdi hiç kuşku yok ki, madenin dibindeydiler; önce oh olsun alçaklara, cehennemin dibine kadar yolları var döneklerin diye bağırmış, sonra da madene koşmuştu, şimdi içi tir tir titreyerek en önde duruyordu. İşin, kuşkulanılacak yanı yoktu, isimler konusundaki tartışmalar hiçbir kuşkuya yer bırakmıyordu. Evet, evet, Catherine aşağıdaydı, Etienne de aşağıdaydı, bir arkadaş ikisini de görmüştü. Ama diğer adlar üzerinde herkes farklı bir şey söylüyordu. Hayır, filanca yoktu; tam tersine, o filanca değil falancaydı; Chaval aşağıdaydı bak! Derken, katarcı çocuklardan biri yukarı Chaval'le birlikte çıktığına yemin ediyordu. Bayan Levaque'la Pierronne, tehlike altında hiçbir yakınları olmamasına karşın sızlanıp dövünüyor, en az öbürleri kadar çığlık çığlığa bağrışıyordu. Yukarı ilk çıkanlardan biri de Zacharie'ydi, her zamanki alaycılığından eser kalmamış, ağlayarak annesine ve karısına sarılmıştı; şimdi, annesinin yanında durmuş, birlikte titreşiyor, kız kardeşi için beklenmedik ölçüde taşkın bir sevgi gösterisinde bulunuyor, yöneticiler adını resmen açıklamadığı sürece onun kuyuda bulunduğuna inanmak istemiyordu.

«Adlarını söyleyin! Adlarını! Allahaşkına, adlarını!»

Négrel'in tepesi attı, gözetmenlere bağırdı:

«Susturun şunları yahu! Adamın yüreğine indirecekler be! Aşağıdakilerin adlarını biliyor da mı söylemiyoruz?!»

Aradan iki saat geçmişti. İlk anların telâşı içinde hiç kimse eski kuyuyu, Requillart'ı akıl edememişti. Bay Hennebeau, arama-kurtarma çalışmalarına oradan başlanacağını söylediği sırada, dilden dile bir söylenti dolaşmaya başladı. Beş işçi, yıllardır kullanılmayan havalandırma merdivenlerinin çürük basamaklarını tırmanarak su baskınında boğulmaktan son anda kurtulmuştu; aralarında Mouque Baba'nın da adı geçiyordu. Kimse onun kuyuda olduğunu sanmadığı için duyanlar şaşırmıştı. Kurtulan beş kişinin anlattığı şeyler herkesi gözyaşına boğdu. Yollarını şaşıran, galeriyi tıkayan göçüğün arkasında kalan on beş kişi kendilerini izleyememişti; artık onları kurtarmak olanaksızdı, çünkü Requillart'ı basan su on metreyi bulmuştu bile. Böylece, tüm adlar öğrenilmişti, ortalık, boğazlanırcasına bağıran insanların çığlıklarıyla inlemeye başladı.

Öfkeden köpüren Négrel, yeniden bağırdı:

«Sustursanıza şunları! Hem geri çekilsinler! Evet, evet, yüz metreye geriye sürün! Maden çökebilir, çok tehlikeli, geri itin, herkesi uzaklaştırın.»

Bu zavallı insanlarla boğuşmak zorunda kaldılar. Bekleşenler, felâketin bu kadarla kalmadığını, ölüleri gizlemek için kendilerini kovduklarını sanıyordu; çavuşlar, kuyunun her an çöküp tüm madeni yutacağını anlatıncaya kadar akla karayı seçtiler. Bunu duyunca beyinlerinden vurulmuşa döndüler, adım adım gerilediler; ama yine de kalabalığı engelleyen bekçi sayısını artırmak zorunda kalındı, çünkü kalabalık, sanki farkında olmadıkları bir çekimin etkisindeymiş gibi az sonra hemen kuyunun başına geri geliyordu. Yol üzerinde bine yakın insan kaynaşıyordu, tüm işçi mahallelerinden, hatta Montsou'dan bile koşup gelenler vardı. Ve yukarda, cüruf yığınının tepesindeki o kız yüzlü sarışın adam, açık mavi gözlerini ocaktan ayırmadan, sabırsızlık içinde sigara üstüne sigara içiyordu.

Bundan sonra, bekleyiş başladı. Öğlen olmuş, kimse ağzı-

na tek lokma koymamıştı, hiçbiri de oradan ayrılmıyordu. Koyu gri, puslu gökyüzünde pas rengi bulutlar ağır ağır yüzüyordu. Rasseneur'ün bahçesindeki iri köpek, çitlerin ardından, kaynaşan kalabalığa doğru yırtınırcasına havlıyordu. Halk, yavaş yavaş yakınlardaki tarlalara yayılmış, yüz metre uzakta ocağı çepeçevre kuşatmıştı. Bu kocaman çemberin ortasında Voreux yükseliyordu. Açık kalmış pencereler ve kapılar binaların başıboş bırakıldığını gösteriyordu; içerde ne bir insan, ne de bir gürültü vardı, ortalık çöl gibi ıssızdı; içerde unutulmuş kızıl tüylü bir kedi, ıssızlığın barındırdığı tehlikeyi sezmiş olmalıydı ki, merdivenlerden atlayıp kayıplara karıştı. Jeneratörleri besleyen ocaklar büsbütün sönmemişti, çünkü, upuzun tuğla bacadan, pas rengi bulutlara doğru incecik dumanlar yükseliyor; kulenin üstündeki rüzgâr gülü, her göçecek olan kapkara binalara ağıt yakarcasına keskin bir gıcırtıyla acı acı iniltiler çıkarıyordu.

Saat ikiydi ve hâlâ bir şey olmamıştı. Bay Hennebeau, Négrel ve olayı duyup gelen daha başka mühendisler, uzun ceketleri ve siyah şapkalarıyla kalabalığın içinde ayrı bir topluluk oluşturuyordu; bacakları yorgunluktan koptuğu, bitkinlikten ateşler içinde yandığı, bu büyük felâketi çaresizce izlemekten sinir bastığı halde hiçbir yere kıpırdamıyor, cançekişen bir hastanın başucunda beklercesine, arasıra fısır fısır bir şeyler konuşuyorlardı. Üst bölümlerdeki kaplamalar da yıkılıyor olmalıydı; şiddetli bir çatırtının ardından derinlere düşen kalasların gümbürtüsü yankılandı, sonra ortalığa yine derin bir sessizlik çöktü. Açılan yara, durmadan genişliyordu; aşağıda başlayan göçük, yüksele yüksele yüzeye yaklaşıyordu. Négrel, sinirli bir sabırsızlıkla kendi kendini yiyor, gidip kendi gözleriyle görmek istiyordu. Korkunç boşluğun sessizliği içinde ilerlemeye başlamıştı ki, koşup omuzlarına yapıştılar. Görüp de ne olacaktı? Elinden bir şey gelmezdi ki! O sırada bekçilerden sıyrılan yaşlı bir adam koşa koşa soyunma barakasına daldı, elini kolunu sallaya sallaya yeniden gözüktüğünde, tahta pabuçlarını almaya gittiği anlaşıldı.

Saat üçü vurdu. Hâlâ hiçbir şey olduğu yoktu. Yağmur sağanağı altında sırılsıklam kesilen halk, bir adım bile gerilememişti. Rasseneur'ün köpeği yine havlamaya başladı. Saat üçü yirmi geçerken ilk sarsıntıyla yer yerinden oynadı. Voreux bu sarsıntıyla sallanmış ama ayakta kalmıştı. Az sonra ikinci bir sarsıntı oldu, ağızlardan uzun bir çığlık koptu:

Katran sıvalı çatısıyla ayıklama hangarı iki kez sağa sola doğru esnedikten sonra korkunç bir çatırtıyla yıkılmıştı. Müthiş basınç altında çatının direkleri kırılarak yerinden fırlamış, kulakları sağır eden bir gürültüyle gacır gucur sürtünerek kıvılcımlar çıkarmıştı. Bundan sonra, yer, sürekli sarsıldı; yeraltındaki göçükler yüzünden toprak, patlamak üzere olan bir volkan gibi uğultular çıkarıyordu. Uzakta, Rasseneur'ün köpeği artık havlamıyor, yaklaştığını sezdiği sarsıntıyı haber verircesine acı acı uluyordu. Kadın erkek, çoluk çocuk, seyretmekte olan bütün halk, kendilerini yerlerinden sıçratan her sarsıntıda çığlığı basmaktan kendini alamıyordu. On dakikaya kalmadan kulenin arduvazlı çatısı çöktü, kayıt odasıyla kazan dairesinin duvarları çatladı, iki yerde de kocaman yarıklar halinde gedikler açıldı. Derken, sarsıntılar birdenbire kesildi, yıkılmalar durdu, ortalığa yeniden derin bir sessizlik çöktü.

Voreux, bombardımana uğramış gibi, bir bölümü kısmen yıkılmış halde, öylece kalakaldı. Artık bağıran filan yoktu, genişleyen izleyici çemberi, çıt çıkarmadan bakıyordu. Çöken ayıklama hangarının kalın putrelleri altında, kırılmış kömür çekme makineleri, ezilip bükülmüş hunili kalburlar göze çarpıyordu. Ama asıl hasar kömür toplama hangarındaydı, koca koca duvarlar devrilmiş, bir tuğla yığını arasında moloz halinde duruyordu. Çelik halatın sarıldığı bobinlerin takılı olduğu demirden iskelet bükülmüş, yarısı kuyuya gömülmüştü; kafesli asansörlerden biri kopuk tel halatın ucunda asılı kalmıştı; kömür vagonları, demir döşeme levhaları, merdiven basamakları karmakarışık bir yığın halinde birbirine girmişti. Mucize eseri hiç zarar görmeyen lamba odası, sol tarafta, raflarına dizili küçük parlak lambalarıyla sapasağlam duruyordu. Duvarı yarılan kazan da-

iresinde, geniş tabanın tam ortasında sağlamca oturan makine görülüyordu; bakır bölümler ışıl ışıl parlıyor, çelik bölümlerse güçlü kuvvetli, kaslarla bezeli bir kolu andırıyor, yukarı doğru kıvrılan kocaman piston kolu, yere uzanmış, kendinden emin bir devin iri dizine benziyordu.

Bay Hennebeau, bu bir saatlik aradan sonra yeniden umuda kapıldı. Toprağın sarsıntısı sona ermişti artık, makinelerden ve binalardan artakalanı kurtarabileceklerdi böylece. Ama kimsenin yaklaşmasına hâlâ izin vermiyor, yarım saat daha beklemelerini istiyordu. Bu bekleyiş dayanılacak gibi değildi; umut, heyecanı daha da artırıyor, tüm yürekler küt küt atıyordu. Ufukta büyüyen kapkara bir bulut, akşam karanlığını çabuklaştırıyor, yeraltı fırtınasından artakalan yukardaki yıkıntıların üzerine acıklı bir karanlık çöküyordu. Sabahın yedisinden beri yemeden içmeden, şuradan şuraya adım atmadan orada bekliyorlardı.

Mühendisler tam sakına sakına ilerledikleri sırada, birdenbire korkunç bir yer sarsıntısıyla geriye doğru kaçıştılar. Yeraltında patlamalar oluyor, ocak, bir topçu bataryasınca dövülüyormuş gibi gümbürdüyordu. Yeryüzündeyse, sağlam kalan son binalar tepetaklak oluyor, üst üste devrilerek birbirini eziyordu. Ayıklama hangarının ve kömür toplama hangarının enkazı amansız bir burgaca kapılıp gitti. Hemen ardından kazan dairesi yok oldu. Derken, içinde su boşaltma tulumbasının bulunduğu dört köşeli kule, gülle yemiş bir adam gibi yere kapaklandı. İşte o zaman şaşkınlık verici bir şey oldu; temeli yerinden oynayan makinenin, organlarını, kolunu bacağını sallayarak can çekişmeye başladığı görüldü; önce süründü, çöktüğü yerden kalkmak istercesine kocaman dizini, pistin kolunu uzattı ama boşaramadı, ezile büzüle yere yığılıp son nefesini verdi. Şimdi yalnız, otuz metre yüksekliğindeki baca, fırtınada bir seren direği gibi sarsılmasına karşın ayakta duruyordu. Herkes dağılıp unufak olacağını sanırken, birdenbire olduğu yere battı, koskocaman bir mum gibi eriyerek toprak tarafından emiliverdi, artık toprak düzeyinde hiçbir yeri, hatta paratonerinin ucu bile gö-

zükmüyordu. Her şey sona ermişti; çukurunda çöreklenmiş, insan etiyle tıka basa doymuş canavarın o boğuk ve korkunç soluğu kesilmişti. Voreux, baştan aşağı boşluğa gömülmüştü.

Halk, bağrışarak kaçıştı. Kadınlar gözlerini kapamış, çığlık çığlığa koşuyordu. Dehşete kapılan erkekler kuru yaprak yığınları gibi sürüklendiler. Hiçbiri bağırmak istemiyor, ama açılan bu koskocaman uçurum karşısında, ellerini kollarını sallayarak, gırtlakları paralanırcasına bağırmaktan kendilerini alamıyorlardı. On beş metre derinliğindeki bu sönmüş yanardağ ağzı, en azından kırk metrelik genişliğiyle kanala doğru uzanıyordu. Binalardan sonra, koskocaman kulesiyle, üstündeki raylarıyla, asma köprüleriyle, üç vagonluk katarıyla, tüm avlu bu uçurum tarafından yutulmuştu; koca tomruk yığınları, yedek payanda istifleri, saman çöpü gibi emilmişti. Çukurun dibinde, kalasların, tuğlaların, demirin ve alçıların oluşturduğu karmakarışık yığından, bu amansız felâketle paramparça olmuş, karman çorman, çirkin molozlardan başka bir şey görülmüyordu. Bu yuvarlak çukur, gittikçe genişleyip büyüyor, ağzında başlayan derin çatlaklar tarlalardan geçerek tâ ötelere uzanıyordu. Çatlaklardan biri, Rasseneur'un ön duvarı yarılmış olan meyhanesine kadar ulaşmıştı. İşçi mahallesi de mi yerle bir olacaktı acaba? Bu uğursuz günün akşamında, tüm dünyayı ezmek istercesine kurşun gibi üzerlerine çöken bu kapkara bulutlar altında, nereye kaçar, nereye sığınırlardı?

Négrel acıyla inliyordu. Daha geriye çekilen Bay Hennebeau ağlıyordu. Ama felâket henüz sona ermemişti, rıhtımın duvarı yarıldı, kanalın suyu bir ırmak gibi çağıldıya çağıldaya çatlaklardan birine saldırdı. Derin bir vadiye dökülen bir şelalenin erimesi gibi, yarığın içinde gözden yitip gidiyordu. Madenocağı bu ırmağı içiyor, galerileri yıllarca yetecek kadar suyla doluyordu. Az sonra yanardağın ağzı doldu, bir zamanlar Voreux'nün bulunduğu bu yerde şimdi, dibinde lânetli kentlerin yattığı söylenen o göllerden biri vardı. Ortalığı bir ölüm sessizliği kaplamıştı, toprağın derinliklerine doğru dökülen suyun çağıltısından başka bir ses işitilmiyordu.

İşte o zaman, yerinden sarsılan cüruf yığınının tepesinde oturan Suvarin, ayağa kalktı. Yerin dibinde can çekişen zavallı insanların tepesine olanca ağırlığıyla çöken bu yıkıntıya bakarken hıçkıran Maheude'le Zacharie'yi tanımıştı. Ağzındaki son izmariti attı, bir kez olsun ardına bakmadan, gecenin karanlığına dalıp uzaklaştı. Gölgesi gittikçe küçüldü, karanlığa karıştı. Uzaklara, bilinmedik bir yere gidiyordu. Her zamanki serinkanlılığıyla yürüyor, yakıp yıkmaya, dinamitin bulunduğu her yerde kentleri ve insanları havaya uçurmaya gidiyordu. Can çekişmekte olan burjuvazi, attığı her adımda, bastığı toprağın havaya uçtuğunu gördüğünde, bu işi yapan hiç kuşkusuz Suvarin'in ta kendisi olacaktı.

IV

Voreux'nün yıkıldığı gece, olay gazetelere yansımadan, Bay Hennebeau, Yönetim Kurulu'na ilk ağızdan bilgi vermek üzere Paris'e gitti. Ertesi gün döndüğünde her zamanki titiz yönetici tavrıyla sakin görünüyordu. Sorumluluğu üzerinden attığı belliydi, saygınlığına gölge düşmesi şöyle dursun, tam tersine, kendisine verilmesi öngörülen onur nişanına ilişkin kararname yirmi dört saat içinde imzalanmıştı.

Müdür'ün başına bir şey gelmemişti ama işletme, yediği müthiş darbenin etkisiyle sarsıntı geçiriyordu. Birkaç milyonun batması sorun değildi, önemli olan İşletme'nin aldığı yaraydı; asıl sorun, kuyularından birinin çökmesiyle geleceğe güvenle bakmayı önleyen o sürekli, o sinsi korkuydu. İşletme bu darbeden öyle bir yara almıştı ki, olayı dallandırıp budaklandırmamak için suskunluğa gömülmek zorunda kalmıştı. Bu iğrenç olayı eşelemek neye yarardı? Suçlunun kim olduğu bulunsa bile, korkunç cesaretiyle kafaları karıştıracak, kahramanlığıyla başka akılları da çelecekti; kendisi gibi bir sürü kundakçı ve katilin türemesine yol açacak bu adamı, haksızlığa uğramış biri durumuna yükseltmeye ne gerek vardı? Aslında İşletme, gerçek suçlu-

yu bir türlü bulamıyor, böylesine güç ve gözüpeklik gerektiren büyük bir eylemin, bir tek kişi tarafından gerçekleştirilebileceğine ihtimal vermedeğinden, işin içinde bir örgüt parmağı olduğunu düşünüyordu. Asıl korkulan şey, ocakların çevresinde dolaşan bu tehlikeydi. Müdür, geniş bir ispiyoncu ağı kurma, suç ortağı olmalarından kuşkulanılan tehlikeli kişileri sessiz sedasız işten kovma emri almıştı. Büyük bir siyasal önlem saydıkları bu temizlikle yetindiler.

İlk temizlenen maden başçavuşu Dansaert'di. Pierronnela basıldığından beri suyu kaynamıştı zaten. Tehlike anındaki tutumu, adamlarını cephede yüzüstü bırakıp tüyen bir komutan gibi herkesten önce madenden sıvışmış olması gerekçe gösterildi. Böylelikle, başçavuşu günahları kadar bile sevmeyen madencilere el altından rüşvet verilmiş oluyordu.

Yine de tüm önlemlere karşın halk arasında birtakım söylentiler dolaşıyordu. Müdürlük, grevcilerin bir barut fıçısını patlatarak ocağı havaya uçurduğu söylentisini yalanlamak üzere gazeteye bir düzeltme yazısı göndermek zorunda kaldı. Daha önce, resmen gönderilen bir mühendis, üstünkörü bir incelemeden sonra kaplamaların heyelan yüzünden yıkıldığı yolunda bir rapor vermişti; bu sonucu kabullenerek susmak, ocağın bakımını savsaklamakla suçlanmak, işletme'nin işine gelmişti. Üç gün sonra Paris basınında kıyametler koptu; şimdi baş konu madenin dibinde can çekişmekte olan işçilerdi; yazılıp çizilenler her sabah yutarcasına okunuyordu. Özellikle Montsou'lu burjuvaların, Montsou adını işitir işitmez yüzleri soluyor, dilleri tutuluyor, en korkusuzların bile birbirlerinin kulağına fısıldamaktan çekindikleri bir söylence doğuyordu. Bu arada tüm yöre halkı, kurbanlara acıyor, çöken ocağa ailece geziler düzenleniyor, yerin dibinde kalan zavallı insanların tepesine tüm ağırlığıyla çöken yıkıntılara dehşetle bakıyorlardı.

Bölge mühendisliğine atanan Deneulin daha ayağının tozuyla bu korkunç felâketle karşı karşıya kalmıştı; ilk işi, kanalı kendi yatağına döndürme çalışmalarına başlamak oldu; çünkü su baskını her geçen saat biraz daha zarar veriyordu. Bir set

yapmak gerekiyordu, yüz kadar işçiyle hemen set yapımına başlandı. İlk setler, azgın sular altında iki kez yıkılıp gitti. O zaman tulumbalar yerleştirdiler, kıyasıya didindikleri amansız bir savaştı bu, yitirilmiş toprakların zorla, adım adım geri alınması gerekiyordu.

Bu arada kafaları en çok kurcalayan sorun, kuyunun yuttuğu madencilerin kurtarılmasıydı. Canını dişine takan Négrel gerçekten de canla başla çalışıyor, bütün işçiler, kardeşçe bir dayanışma duygusuyla koşa koşa çalışmaya geliyordu. Grevi unutmuşlardı, ücret umurlarında bile değildi, arkadaşları ölüm tehlikesiyle burun buranayken hiçbir şey istemiyorlardı. Hepsi ellerinde kazmalarla küreklerle titriyor, hangi noktanın kazılacağını göstermeleri için bekleşiyordu. Çoğu kazadan sonra kapıldıkları korku yüzünden hastalanmıştı; yinede, sinirden titreyerek, soğuk terler dökerek, karabasanlar görerek yattıkları hasta yataklarından fırlayıp, öc almak istercesine toprağa saldırmak için soluğu orada almıştı. Gelgelelim, iş dönüp dolaşıp, «Ne yapmalı? Kuyuya nasıl ulaşmalı? Kayaları hangi yönden kazmaya başlamalı?» gibi sorulara dayandı mı, hepsi apışıp kalıyordu.

Négrel'e kalırsa zavallıların hiçbiri sağ değildi; on beşi de ya sudan ya da havasızlıktan boğularak kesinlikle ölmüştü; ne var ki, madenocağı kazalarında geçerli kural, toprak altında kalan insanların her zaman sağ olduğunu varsaymayı gerektiriyor, o da bu kurala göre davranıyordu. Kendine yönelttiği en önemli soru, adamların nereye sığınmış olduklarıydı. Danıştığı çavuşlar ve emektar madenciler aynı görüşte ağızbirliği ediyorlardı: Arkadaşları, yükselen su baskını karşısında galeriden galeriye kaçmış, en yüksekteki damarlara kadar çıkmış, sonunda üst geçitlerden birinde kısılıp kalmışlardı. Aslında bu olasılık Mouque Baba'nın verdiği bilgiyle de çakışıyordu; yaşlı adamın yaptığı karmakarışık açıklamalara bakılırsa, o panik sırasında kafile küçük gruplara ayrılmış, sonra da herbiri çeşitli katlara dağılmış olmalıydı. Bu konuda görüşbirliği içindeydiler, ama kazmayı nereye vurmak gerektiği konusuna gelince, çavuşların

herbiri ayrı görüşler ileri sürüyordu. Yüzeye en yakın galeri yüz elli metre derinlikte olduğu için bir kuyu açmak düşünülemezdi. Geriye kala kala, Voreux'ye yaklaşılabilecek tek geçit olarak, Requillart kalıyordu. Ama aksilik bu ya, orayı da su bastığı için eski ocağın Voreux'yle bağlantısı kesilmişti; su düzeyinin üstündeki biricik sağlam nokta, birinci yükleme alanına açılan galerilerin bulunduğu kesimdi. Suyun boşaltılması yıllar sürerdi, o zaman en iyisi, bu galerileri inceleyip, bir ucuna madencilerin sığınabileceği su basmış geçitlerden biri bu galeriye açılıyor olabilirdi.

Akıl yürüterek bu karara varmak için, uygulanması olanaksız binbir türlü tasarıyı enine boyuna tartışıp ayıklamışlardı.

Bunun üzerine Négrel, arşivin tozunu attırdı, her iki ocağın eski çizimlerini bulup inceledi, arama kurtarma çalışmasının yapılacağı noktaları belirledi. Bu uğraş onu iyice ateşlendiriyor, insanlara ve olaylara alaycı bir ilgisizlikle yaklaşan genç adamda içten bir özveri duygusu beliriyordu. İlk zorluk, Requillart'a inerken yaşandı. Kuyunun ağzını açmak için üvez ağacını devirmek, yaban erikleriyle ak dikenleri kesmek zorunda kaldılar, ayrıca, merdiven basamaklarını da onardılar. Sonra, el yordamıyla araştırmaya başladılar; on işçiyle kuyuya inen mühendis, adamlardan gösterdiği noktalara kazmayla vurmalarını istiyordu; sonra herkes suspus oluyor, derin bir sessizlik içinde kulaklarını kömür damarına dayayarak uzaktan vuruş biçimde karşılık gelip gelmediğini dinliyordu. Girebildikleri her galeriyi dolaştılar ama boşuna, ses soluk çıkmıyordu. Bocalamaya başlamışlardı. Kömür damarını nereden kazmalıydılar acaba? Kuyudan hiçbir işaret gelmediğine göre kime doğru ilerleyeceklerdi? Her şeye karşın, gittikçe artan kaygılarının verdiği kızgınlıkla direniyor, arayışlarını sürdürüyorlardı.

Maheude, ilk günden beri daha sabahın köründe Requillart'a geliyordu. Kuyunun önündeki kalaslardan birinin üstüne oturuyor, akşama kadar oradan kıpırdamıyordu. Yukarı çıkan biri oldu mu, hemen ayağa kalkıyor, gözleriyle soruyordu: Bir haber var mı? Hayır, yoktu! O zaman yine oturuyor, tek laf et-

meden, duygularını açığa vurmayan bir yüzle, beklemeye başlıyordu. Kovuğunun ele geçirildiğini gören Jeanlin, ganimetini kaptırmaktan korkan yırtıcı bir hayvan gibi kuyunun çevresinde telaşlı telaşlı dört dönüyordu. Kayaların altında yatan küçük askeri düşünüyor, o güzel uykusunu bozmalarından korkuyordu; oysa madenin o kesimini su basmıştı, araştırmalar daha solda, batı galerisinde yapılıyordu. Philomene, arama kurtarma takımındaki Zacharie'ye eşlik etmek üzere ilk gün gelmiş, sonra boşu boşuna üşümekten bıkmıştı; evde oturuyor, hiçbir işe elini sürmeyen keyfine düşkün kadınlar gibi akşamlara kadar pinekleyerek habire öksürüyordu. Zacharie'yse, tam tersine, yaşadığının bile farkında değildi, kız kardeşini bulmak için dişini tırnağına takıyordu. Geceleri bağırarak uyanıyor, Catherine'in açlıktan iğne ipliğe döndüğünü görüyor, boğazı paralanırcasına çığlıklar atarak imdat istediğini işitiyordu. İki kez, aradığımız yer işte burası, kesinlikle hissediyorum, diyerek rasgele kazmaya kalkışmıştı. Mühendis, kuyuya inmesine artık izin vermiyor, o da kovulduğu kuyunun başından ayrılmıyor, bir şeyler yapmak için yanıp tutuşarak, annesinin bile yanında oturup bekleyemeden, ortalıkta dönenip duruyordu.

Üçüncü gündü. Umudunu kesen Négrel, o akşam çalışmayı durdurmaya karar vermişti. Öğle yemeğinden sonra, son kez denemek üzere adamlarıyla birlikte geri geldiğinde Zacharie'nin kıpkırmızı bir yüzle elini kolunu sallayarak, bağıra çağıra ocaktan çıktığını görünce şaşırdı.

«*Orada! Buldum! Bana işaret verdi. Durmayın, koşun!*»

Bekçiyi atlatıp merdivenlerden içeri süzülmüştü, Guillaume damarının ilk galerisinde, duvara vurularak işaret verildiğine yeminler ediyordu.

Négrel'in aklı yatmamıştı:

«İyi ama, dediğin yerden iki kez geçtik... Her neyse, girip bakarız şimdi.»

Maheude, ayaklanmıştı; aşağı inmesine engel olmak zorunda kaldılar. Kadıncağız, gözlerini kuyunun karanlık ağzına dikerek ayakta beklemeye başladı.

Négrel, aşağı inince bu kez kazmayı kendi eline aldı, uzun aralarla duvara üç kez vurdu. Sonra, kimsenin çıt çıkarmamasını söyleyerek kulağını kömür tabakasına dayadı. Hiçbir ses işitmedi, umutsuzca başını salladı. Zavallı çocuk, düş görmüş olmalıydı. Zacharie bu kez kazmayı öfke içinde kendisi vurdu; işareti yine duymuştu, gözlerinin içi gülüyor, tepeden tırnağa sevinçle titriyordu.. Bunun üzerine, öteki işçilerde tek tek aynı şeyi denediler; hepsi heyecanlanıyor, derinlerden gelen karşılığı açık seçik işitiyorlardı. Mühendis şaşırmıştı, kulağını yeniden dayayıp dinledi, derken, son derece belli belirsiz, hafif mi hafif bir tıklama şeklinde, madencilerin tehlikeli durumlarda kömür damarına vurarak çıkardıkları o çok bilinen üç vuruşluk ahenkli işareti tanıdı. Maden kömürü, sesi billur gibi açık seçik bir biçimde tâ uzaklara kadar iletirdi.

Orada bulunan bir çavuş, arkadaşlarla aralarındaki uzaklığın en azından elli metre olduğunu tahmin ediyordu. Yine de, hani sanki ellerini uzatsalar dokunabileceklermiş gibi herkes sevinçten havalara uçtu. Négrel, yaklaşma kazısının hemen başlamasını emretti.

Zacharie, yukarı çıkınca Maheude'ün yanına koştu, ana oğul kucaklaştılar.

O gün, sırf merak yüzünden oraya gezmeye gelmiş olan Pierronne, acımasız bir tavırla:

«O kadar sevinmeyin,» dedi. «Eğer Catherine orada değilse çok üzülürsünüz sonra.»

Doğru söylüyordu, Catherine belki de başka yerdeydi.

Zacharie, öfkeyle bağırdı:

«Hadi ordan be! Kalıbımı basarım orda, ben biliyorum.»

Maheude, donuk bir yüzle, sessizce yerine oturmuş, yeniden beklemeye başlamıştı.

Olay Montsou'da duyulur duyulmaz yeni bir kalabalık daha koşup geldi. Görünürde bir şey olmadığı halde bekleşip duruyorlardı. Meraklıları, uzakta tutmak zorunda kaldılar. Aşağıda gece gündüz demeden harıl harıl çalışıyordu. Mühendis, olur da bir engelle karşılaşırız korkusuyla damardan aşağı doğru

uzanan üç ayrı geçit kazdırıyordu, bu tünellerin üçü de kazazedelerin bulunduğunu tahmin ettikleri noktada birleşecekti. Kazılan tüneller sıçanyolu gibi daracık tutulduğunda yalnızca bir tek işçi kazı yapabiliyor, her iki saatte bir vardiyalı olarak çalışıyordu. Tünellerden çıkan kömürler, molozlar, sepetlerle bir insan zincirince alver yapılarak yukarı taşınıyordu. İş önce çok çabuk ilerledi, bir günde altı metre kazdılar.

Zacharie, kazı yapacak seçkin işçiler arasına katılmaya hak kazanmıştı. Bu, paylaşılamayacak kadar onurlu bir görevdi; geçerli vardiye süresi olan iki saatin bitiminde yerine başkasını vermek istediklerinde kızıyordu. Başkalarının sırasını çalıyor, kazmayı bırakmak istemiyordu. Onun kazdığı tünel, kısa sürede öteki tünelleri geçmişti; kömür damarına öyle bir hırsla saldırıyordu ki, sıçanyolunda bir körük çalışıyormuş gibi göğsünden horultulu soluklar çıkıyordu. Kapkara kömür tozuna ve çamurlara bulanmış, yorgunluktan sarhoş gibi zorla dışarı çıkarıldığında hemen yere kapaklanıyor, üstüne bir battaniye sarmak zorunda kalıyorlardı. Az sonra, sendeleyerek yine ayağa kalkıyor, yeniden sıçanyoluna dalıyor, tok sesli kazma darbeleriyle, oflamalar puflamalarla, tutuştuğu amansız savaşa yeniden başlıyordu. Ama işin kötüsü, kömür damarı giderek sertleşiyordu; eskisi kadar çabuk ilerleyemeyişine kızarak, hırsından iki kez kazmasını kırdı. İçinde hava akımı olmayan bu daracık delikte, sıcaklık her metrede biraz daha artıyor, insanı dayanılmaz derecede bunaltıyordu. Gerçi kola tutturulmuş bir vantilatör durmaksızın çalışıyordu, ama yine de sıçanyolunu havalandırmaya yetmiyordu; üç kez, havasızlıktan baygınlık geçiren kazmacıları tutup dışarı çıkarmak zorunda kaldılar.

Négrel, işçilerle birlikte kuyunun içinde düşüp kalkıyordu. Yemeği bile aşağı indiriliyor, kimi zaman pelerinine sarınarak saman yığınları üstünde azıcık kestiriyordu. Damarın öte yanındaki zavallıların yalvarışı, bir an önce yardımlarına koşmaları için verdikleri o gitgide daha açık seçik işitilen o işaretler, cesaretlerini artırıyordu. Verilen işaret şimdi tam bir berraklıkla, sanki bir armonikanın tuşlarından geliyormuş gibi, müzikal tınırtılar-

la ulaşıyordu kulaklarına. Yönlerini bu tınıltılara göre belirliyor, savaşlarda top gürlemelerine karşı ilerleyen askeri birlikler gibi, bu billur gibi sese kulak vererek kazıyorlardı. Kazmacılar vardiya değiştirdikçe, Négrel aşağı iniyor, duvara üç kez vurduktan sonra kulağını dayayıp dinlemeye geçiyordu; şimdiye kadar, her kulak verişte, ellerini çabuk tutmalarını isteyen o aceleci işareti işitmişti. Artık hiç kuşkusu yoktu, doğru yöndeydiler, ama ne yazık ki gıdım gıdım ilerliyorlardı! Bu gidişle zamanında yetişemezlerdi. İlk iki gün on üç metre kazmayı başarmışlardı, ancak, üçüncü gün beş metreye, dördüncü gün üç metreye düşmüşlerdi. Damar öyle sıkışmış, öyle sertleşmişti ki, şimdi taş çatlasa iki metre kazabiliyorlardı. Dokuzuncu gün, insanüstü çabalardan sonra otuz iki metreye ulaşmışlardı, önlerinde kazılması gereken daha yirmi metre vardı. Mahpusların on ikinci günü başlıyordu, o dondurucu zifiri karanlıklarda aç ve ateşsiz geçirilen on iki tane yirmi dört saat! Bu tüyler ürpertici düşünceyle gözler doluyor, kazma sallayan kollar işe daha sıkı sarılıyordu. Zavallıcıkların daha fazla dayanmaları olanıksızdı; zaten dünden bu yana uzaktan uzağa işitilen vuruşlar hafiflemişti, büsbütün kesilecek diye yürekleri ağızlarına geliyordu.

Maheude, her gün sektirmeden geliyor, kuyunun başında oturup bekliyordu. Bütün gün evde tek başına bırakamayacağı için estelle'i de kucağında getiriyordu. Saatler boyunca çalışmaları yakından izliyor, umutları, düşkırıklıklarını paylaşıyordu. Kuyunun başına toplanan kalabalık, hatta Montsou halkı, dört gözle bekliyor, bitmek tükenmek bilmeyen yorumlarda bulunuyordu. Tüm yörenin nabzı orada, yeraltında atıyordu sanki.

Dokuzuncu gün, öğle yemeği için Zacharie'yi çağırdıklarında karşılık alamadılar. Deliye dönmüştü, homurdanarak hırsla didinip duruyordu. Bir ara dışarı çıkmış olan Négrel de geldi ama delikanlıya o da söz dinletemedi; bir çavuşla üç kazmacıyı aşağıda bırakıp yemeğe çıktılar. Bu arada ortalığı doğru dürüst aydınlatmayan lambanın titrek ışığının işi aksatmasına kızan Zacharie, büyük bir düşüncesizlik yapıp lambayı açtı. Oysa, sakın lambaları açmayın diye kesin emir verilmişti; çünkü

havalandırma düzeneği olmayan bu daracık dehlizlerde grizu sızıntısı saptanmış, sıçanyolunda bol miktarda gaz birikmişti. Ansızın bir yıldırım gümbürtüsüyle yer yerinden oynadı, sıçanyolundan, misket güllesi atan bir top ağzından püskürürcesine müthiş bir alev sütunu fışkırdı. Ortalık alevler içinde kalmış, dehlizlerdeki hava baştan başa barut gibi tutuşmuştu. Bir alev seli, maden çavuşuyla üç işçiyi önüne katarak sürükledi, kaya ve tahta parçası püskürten bir volkan gibi kuyu ağzından fışkırdı. Bekleşen meraklılar çil yavrusu gibi kaçıştı; Maheude, korkuyla cıyaklayan Estelle'i bağrına basıp ayağa fırladı.

Négrel'le öbür işçiler döndüklerinde, küplere bindiler. Acımasızlığının aptalca kaprislerine kapılarak çocuklarını kırıp geçiren bir üvey anayı dövecersine, topuklarıyla toprağa vuruyor, ter ter tepiniyorlardı. Kelle koltukta, özveriyle çalışıp didiniyor, canla başla arkadaşlarının imdadına koşuyor, gelgelelim yine de yeni kurbanlar veriyorlardı. Üç saatlik tehlikeli bir didinmeden sonra galeriye girdiklerinde, kurbanların hali içler acısıydı. Çavuş da, işçiler de ölmemişti, ama baştan aşağı korkunç biçimde kavrulmuşlardı, ortalık kızarmış et kokuyordu; ateş yutmuş gibi gırtlakları yanıyor, durmadan çığlıklar atıyor, öldürülmeleri için yalvarıp yakarıyorlardı. Üç madencinin biri direniş sırasında Gaston-Marie'nin su pompasına son kazmayı vurarak patlatan adamdı; öbür ikisinin askerlere tuğla fırlatırken derileri sıyrılan ellerinde yara izleri vardı. Yaralılar geçirilirken kalabalık korkuyla ürpererek yol açtı.

Maheude, ayakta bekliyordu. Sonunda, Zacharie'nin cesedi göründü. Üstü başı yanmış, tüm vücudu kavrularak tanınmaz hale gelmiş, kapkara kömür kesilmişti. Patlama sırasında başı ezilip yok olmuştu; bu korkunç kalıntıyı sedyeye yerleştirdikleri zaman, Maheude gözkapakları yana yana, tek damla yaş dökmeden sedyenin ardına düştü. Uykuya dalmış Estelle'i kucağında tutarak, trajedilerdeki yaslı kadınlar gibi, rüzgârda uçuşan saçlarıyla ağır ağır yürüyordu. İşçi mahallesinde haberi öğrenen Philomene beyninden vurulmuşa döndü, hıçkıra hıçkıra ağladıktan sonra yatıştı. Acılı anaysa aynı yürüşle yine Requil-

lart'a döndü: Oğlunu uğurlamış, şimdi de kızını karşılamaya gelmişti.

Üç gün daha geçti. Akla hayale gelmeyecek binbir türlü güçlük arasında kurtarma işine yeniden başlanmıştı. Bereket versin, grizu patlaması sonucunda sıçanyoluna açılan galerilerde göçük olmamış ama içerdeki hava bozulup ağırlaşmıştı, bu geniz yakıcı zehirli havayı temizlemek için daha başka vantilatörler koymak zorunda kalmışlardı. Kazmacılar, şimdi yirmi dakikada bir nöbet değiştiriyordu. Durmaksızın ilerliyorlardı, kazaya uğrayanlarla aralarında topu topu iki metre kalmıştı. Ne var ki, eski coşkularından eser yoktu şimdi, kazmalarını sırf intikam hırsıyla sallıyorlardı, çünkü gürültüler kesilmişti, artık o hafif ama açık seçik tınlayan imdat işareti duyulmuyordu. Kurtarma çalışmalarının on ikinci, ocağın çöküşünün on beşinci günüydü ve sabahtan beri tam bir ölüm sessizliği çökmüştü ortalığa.

Yeni kaza, Montsou'luları büsbütün meraklandırmıştı; burjuvalar, neşe içinde kuyuya geziler düzenliyordu; sonunda Gregoire'lar da dayanamayıp herkes gibi bir gezi düzenledi, onlar kendi arabalarıyla Voreux'ye gelecek, Bayan Hennebeau da Jeanne'la Lucie'yi kendi arabasına alacaktı. Deneulin, onlara kendi çalıştığı ocağı gösterecek, sonra Requillart'ta geçilecek, Négrel'den açılan tünelin durumunu ve hâlâ kurtarma umudu olup olmadığını öğreneceklerdi. Ve en sonunda da akşam yemeği hep birlikte yenecekti.

Grégoire'larla kızları Cécile, saat üçe doğru, yıkılan ocağa geldiklerinde, sırtında mavi tuvaletiyle Bayan Hennebeau'yu, donuk şubat güneşinden korunmak için elinde bir şemsiyeyle kendilerini beklerken buldular. Hava, bahardan kalma gibi günlük güneşlikti. Bay Hennebeau da, Deneulin'le birlikteydi; Bayan Hennebeau, kanalı eski yatağına çevirebilmek için sürdürülen çalışmaları anlatan Deneulin'i hiç kulak asmadan yarım yamalak dinliyordu. Resim defterini yanından eksik etmeyen Jeanne, önündeki görüntüyle coşarak hemen bir şeyler çiziktirmeye koyulmuştu; Lucie, kardeşinin oturduğu vagon kalıntısının yanıbaşında durmuş, sevinç içinde, «harika, harika!» deyip du-

ruyordu. Henüz tamamlanmayan sed birçok yerinden su kaçırıyor, taşan sular, çöken madenocağının yerinde açılan kocaman çukura köpüre köpüre dökülüyordu. Ne var ki, bu yanardağ ağzı su tutmuyor, toprağın emdiği suyun düzeyi alçalıyor, dipteki korkunç karmaşa açığa çıkıyordu. Günlük güneşlik masmavi gökyüzü altında burası, çamurlara gömülmüş karmakarışık bir harabeyi andırıyordu.

Düşkırıklığına uğrayan Bayan Grégoire:

«Ay bunu görmek için mi onca zahmete katlanıp buralara geliyorlar?» dedi.

Yüzünden kan damlayacak kadar sağlıklı bir kız olan Cécile, tertemiz havayı sevinçle içine çekiyor, şen şakrak, gülüyor, şakalaşıyor; Bayan Hennebeau ise yüzünü ekşiterek söyleniyordu:

«Gerçekten de görülmeye değer bir yanı yok!»

İki mühendis gülmeye başladı. Eğlendirmek için konukları alıp çevreyi gezdirdiler; tulumbanın nasıl işlediği, kazıkları çakan şahmerdanın nasıl çalıştığı konusunda açıklamalarda bulundular. Ama kadınlar yine de mızmızlanıyordu; kuyunun onarılması, ocaktaki tüm suyun boşaltılması için tulumbaların en azından altı yedi yıl çalıştırılması gerektiğini öğrenince içlerine fenalık geldi. Yo, yo, olacak iş değildi bu, karabasan gibi bir şeydi.

Bayan Hennebeau, arabasına doğru yürürken:

«Hadi gidelim,» dedi.

Jeanne ve Lucie bağrıştılar. Nasıl olur, bu kadar çabuk ha! Peki ama resim yarım mı kalacaktı? Kalmak istediler, hem nasıl olsa babaları akşama onları yemeğe götürürdü. Bay Hennebeau, tek başına karısının yanına bindi, çünkü o da gidip Négrel'den durumu öğrenmek istiyordu.

Bay Grégoire:

«Peki, biz gidelim o zaman,» dedi. «Siz önden gidin, biz de arkadan geliriz, beş dakikalığına işçi mahallesinde bir yere uğrayacağız... Sizinle aynı zamanda Requillart'ta oluruz.»

Bayan Gregoire'la Cécile'in ardından arabaya bindi, öbür

araba kanal boyuna yönelirken, kendi arabaları da içşi mahallesine çıkan yokuşu tırmanmaya başladı.

Bu gezintiyi bir hayırseverlikle tamamlamayı tasarlamışlardı. Zacharie'nin ölümünü duyunca, artık adları hiç dillerden düşmeyen Maheu ailesine karşı büyük bir acıma duygusu kaplamıştı içlerini. Babaları olacak o hayduda, kuduz bir köpek gibi gebertilmeyi hak eden o asker katiline hiç mi hiç acımıyorlardı. Ne var ki, o kadıncağıza, kocasının ardından oğlunu yitiren, kızıysa toprağın altında belki de şu anda iskelete dönmüş olan anneye üzülüyorlardı; yetmezmiş gibi, büyükbabalarının sakat olduğu, küçük oğullarının göçük sonucunda topal kaldığı, küçük kızlarınınsa grev sırasında açlıktan öldüğü söyleniyordu. Kısacası, ne de olsa bu aile şiddet yanlısı görüşlerinden ötürü başlarına gelen felâketleri azçok hak etmişti, ama onlara yine de bir şeyler vererek ne denli yardımsever olduklarını göstermek, her şeyi unuttuklarını, işi tatlıya bağlamak istediklerini kanıtlamak istiyorlardı. Arabanın oturaklarından birinin altında, özene bezene hazırlanmış iki paket vardı.

Yaşlı bir kadın, arabacıya, ikinci blok 16 numarada oturan Maheu'lerin evini gösterdi. Grégoire'lar, ellerinde paketlerle arabadan indiler, kapıyı çaldılar, açan maçan olmayınca bu kez yumrukladılar, ama boşunaydı. Ev, yaslı, ıssız, soğuk ve karanlıktı, çoktandır yüzüstü bırakılmış gibi acıklı bir sessizliğe gömülmüştü.

Düşkırıklığına uğrayan Cécile:

«Evde yoklar mı ne!» dedi. «Hay aksi hay! İyi de bunları ne yapacağız şimdi?»

Birdenbire, bitişikteki evin kapısı açıldı, Bayan Levaque gözüktü:

«Ah! Özür dilerim beyefendi, kusura bakmayın hanımefendi!.. Bağışlayın küçükhanım!.. Komşuyu aramıştınız, değil mi? Evde yok, Requillart'ta...»

Tam bir laf kalabalığıyla, Maheu'lerin başlarına gelenleri sayıp döküyordu. Anneleri gidip Requillart'da bekleyebilsin diye, iki çocuğa, Lénore'la Henri'ye kendisinin baktığını söylüyordu,

eh, insanlar birbirlerine yardım etmeliydi, değil mi ya! Gözleri paketlere ilişti, arsızca bakmaya başladı; kendi kızından, dul kalan o zavallıdan, ne denli yoksul olduklarından söz ediyordu. Bir süre duraksadıktan sonra yarım ağızla:

«Anahtar bende,» dedi. «Eğer beyefendiyle hanımefendi isterlerse... Büyükbaba içerdedir.»

Gregoire'lar şaşkın şaşkın kadına baktılar. Bak sen! Büyükbaba içerdeydi ha! İyi ama, çaldıkları halde kapıya bakan yoktu. Uyuyor muydu ne? Levaque, sonunda kapıyı açtığı zaman, gördükleri karşısında ağızları bir karış açık kaldı.

Bonnemort Baba, içerde, sönmüş sobanın başındaki bir iskemleye mıhlanmış, faltaşı gibi açık gözlerini bir noktaya dikmiş, tek başına oturuyordu. Eskiden burayı canlandıran guguklu saatle cilalı çam tahtasından yapılma eşyalar gidince, ihtiyar adamı çevreleyen oda daha geniş görünüyordu; duvarın yeşile çalan çiğ çıplaklığı üzerinde, resmi bir soğuklukla sırıtan imparatorla imparatoriçenin potrelerinden başka bir şey kalmamıştı. Bonnemort Baba, kapıdan giren keskin ışığa karşın, içeri dolusan kalabalığı görmemiş gibi gözünü bile kırpmadan bön bön bakıyordu. Ayaklarının dibinde, kedilerin pisleme kabına benzer türden içi kül dolu bir tabak duruyordu.

Bayan Levaque, yaltaklanan bir tavırla:

«Siz onun kusuruna bakmayın,» dedi. «Kafadan sakattır biraz, beyninde bir şeyler kopmuş da... On beş gündür ağzını bıçak açmıyor.»

Bonnemort Baba, göğsünden yükselen bir hırıltıyla birden sarsıldı, bir öksürük nöbetine tutulmuştu, ciğerleri sökülür gibi oldu, sonunda tabağa kapkara, okkalı bir balgam savurdu. Islanan küllerin üzerinde simsiyah çamurlu bir kömür topağı oluştu, madende yıllar yılı yuttuğu bütün kömürü şimdi tükürmeye çalışıyordu sanki. Yaşlı adam şimdi yine eski hareketsizliğine dönmüştü, ancak tükürürken kıpırdıyordu artık.

Grégoire'lar bir hoş olmuş, mideleri bulanmıştı; yine de, iki çift tatlı laf edip gönül almak istiyorlardı.

Bay Grégoire:

«Ne o babalık, üşüttün galiba?» dedi.

Gözlerini duvara dikmiş olan yaşlı adam kılını bile kıpırdatmadı. Ortalığa yeniden derin bir sessizlik çöktü.

Bayan Grégoire:

«Sıcak bir şeyler içmeli,» dedi.

İhtiyar, taş kesilmişçesine, çıt çıkarmadan oturuyordu.

Cécile:

«Babacığım,» diye mırıldandı. «Bize onun kötürüm olduğunu söylememişler miydi? Hiç akıl edemedik bak...»

Canı sıkılmıştı, sustu. Paketten çıkardığı sebzeli et yemeğiyle iki şişe şarabı masanın üstüne koyduktan sonra ikinci paketi açtı, içinden bir çift kocaman ayakkabı çıkardı. Büyükbabaya getirdikleri armağandı bu. Genç kız, iki elinde iki pabuç, bir daha asla yürüyemeyecek olan zavallı ihtiyarın şişkin ayaklarına şaşkın şaşkın bakıyordu.

Bay Gregoire, ortalığı biraz neşelendirmek için:

«Eh, n'aparsın babalık,» dedi. «Ayakkabılar birazcık gecikti değil mi? Ama olsun varsın, yine de işe yarar.»

Bonnemort ne işitiyor, ne konuşuyor, bir taş kadar soğuk, katı ve korkunç yüzüyle oturuyordu.

O zaman, Cécile pabuçları usulca duvarın dibine bıraktı, gürültüsüzce yere koymak için o kadar dikkatli davranmasına karşın, kabaralar yine de takırdamıştı. Fare düşse başı yarılacak kadar bomboş olan odada, bu kocaman pabuçlar sırıtıyordu.

Aç gözlerle ayakkabılara bakan Levaque:

«Hah, tam buldunuz teşekkür edecek adamı!» diye bağırdı. «Ayıptır söylemesi, eşek hoşaftan ne anlar!»

Durdurabilene aşkolsundu artık, konuştukça konuştu. Grégoire'ları kendi evine götürüp orada kendisine acındırmayı düşünüyordu. Sonunda bir bahane buldu: Şu Lénore'la Henri ne uslu, ne sevimli çocuklardı! Üstelik, öyle de akıllıydılar ki, ne sorulsa anında karşılığını yapıştırıyorlardı! Beyefendiyle hanımefendi, ne öğrenmek istiyorsa, onlara sorabilirdi.»

Bay Grégoire, evden kurtulacağına sevinerek:

«Hadi yürü gidelim kızım,» dedi.

Cecile:

«Siz gidin ben birazdan geliyorum,» dedi.

Ve Cecile, Bonnemort'la yalnız kaldı. Korkuyla ürpermesine karşın büyülenmiş gibi onu orada alıkoyan şey, bu yaşlı adamı, gözü bir yerlerden ısırıyor gibi olmasındandı. Bu mosmor, kömür lekeleriyle dolu ablak suratı nerede görmüştü acaba?.. Birdenbire anımsadı, avaz avaz bağırarak çevresini saran kalabalık canlandı gözlerinin önünde gırtlağına sarılan buz gibi pençeleri hissetti. Ta kendisiydi, o adamla yine karşılaşmıştı işte; dizleri üstünde duran, ihtiyarlığına karşın vargücünü sağlam kalmış bileklerinde toplayan o kaba saba işçi ellerine bakıyordu. Bu arada, Bonnemort de ayılır gibi olmuştu, o da kızı görmüş, şaşkın gözlerle süzüyordu. Yanakları alev alev yanıyor, ağzı sinirli sinirli seyiriyor, dudaklarının ucundan iplik gibi ince siyah bir salya sızıyordu. İkisi de kendilerini bir gücün çekimine kaptırmış gibiydi: Biri, soyunun bütün tembelliği ve rahatlığıyla el bebek gül bebek büyümüş, cıvıl cıvıl, kanlı canlı ve taptaze; öbürü, babadan oğula süregelen yüzyıllık açlık ve yıpratıcı çalışmayla çökmüş, yaşamaktan bezmiş, her yanı şişip tutulmuş, zavallı bir hayvan gibi ecüs bücüş, karşılıklı duruyorlardı.

Cécile'in çıkıp gelmemesini merak eden Grégoire'lar, on dakika sonra Maheu'lerin evine döndüklerinde, korkunç bir çığlık attılar. Kızları, mosmor bir suratla yerde yatıyordu, boğulmuştu. Boynunda kocaman bir pençenin kırmızı parmak izleri vardı. Kötürüm bacakları üzerinde sendeleyen Bonnemort ise kızın yanıbaşına serilmiş, bir daha da kalkamamıştı. Elleri hâlâ kıskaç gibi kıvrık, faltaşı gibi açılmış gözlerle bön bön bakıp duruyordu. Yere düşerken tükürük tabağını kırmış, simsiyah tükürük çamuruna dönüşen küller odanın dört bir yanına saçılmıştı; kocaman, gıcır gıcır ayakkabılar ise duvarın dibinde öylece duruyordu.

İşin aslını ayrıntılarıyla öğrenmek asla mümkün olmadı. Cécile, ihtiyarın yanına ne diye yaklaşmıştı? İskemlesine çakılmış gibi oturan Bonnemort, nasıl olmuş da kızın gırtlağına sarılabilmişti? Yalnız, şurası kesindi ki, kızın gırtlağına yapışınca vargü-

cüyle yüklenmiş, sıktıkça sıkmış, gıkını bile çıkarmasına fırsat vermemiş, birlikte yere düştüklerinde son nefesini verinceye kadar da bırakmamıştı. Bitişik evin ince duvarından ne bir gürültü, ne de bir çığlık duyulmuştu. İhtiyar adamın, o bembeyaz genç kız boynu karşısında birdenbire cinnet geçirip, açıklanması olanaksız bir öldürme hırsına kapıldığına karar vermek zorunda kaldılar. Yeni düşüncelerle baştan çıkmayan, boyun eğmiş bir hayvan gibi ne denirse onu yaparak yaşayan, bu dürüst, sessiz, kötürüm ihtiyarın böylesine canavarlaşabilmesi herkesi şaşırttı. Yılların biriktirdiği, kendisinin bile bilmediği zehirleyici bir kin, birdenbire beynine mi vurmuştu acaba? Olayın yarattığı dehşet içinde bunun bir bilinçyitimi sonunda gerçekleştiği yargısına varıldı; cinayet, bir budalanın marifetiydi.

Grégoire'lar, diz çökmüş, hüngür hüngür ağlıyor, dövünüyorlardı, yürekleri yanmıştı. Taparcasına sevdikleri, yıllarca doğumunu bekledikleri, doğduktan sonra da bir dediğini iki etmedikleri, uykudayken ayaklarının ucuna basa basa gidip yüzünü seyrettikleri, yemesini içmesini asla yeterli bulmadıkları birtanecik kızları yitip gidivermişti! Dünya kendilerine zindan olmuştu artık; bundan böyle yaşamak neye yarardı?

Levaque, yaygarayı basıyordu:

«Ah bunak ah! Nasıl elin vardı da kıydın? Olacak şey mi bu?.. Maheude'ün gelmesi de tâ akşamı bulur!.. Gidip çağırsam mı acaba, ne dersiniz?»

Perişan durumdaki anayla baba karşılık vermediler.

«Çağırsam iyi olur değil mi?.. Gideyim, gideyim.»

Tam odadan çıkacakken, aklına takılan ayakkabılar ilişti gözüne. Bütün mahalle ayağa kalkmış, kapı önünde kalabalık toplanmaya başlamıştı bile. Hiç yolu yok aşırırlardı ayakkabıları. Hem zaten Maheu'lerde onu giyecek erkek de kalmamıştı artık. Usulca kapıp götürdü. Tam Bouteloup'un ayağına göreydi.

Hennebeau'lar, Négrel'le birlikte Requillart'da uzun süre Grégoire'ları beklediler. Négrel, ocaktan çıkmış, ayrıntılı açıklamalarda bulunuyordu. Akşama doğru, yeraltı mahpuslarına ulaşmayı umuyorlardı, ama büyük bir olasılıkla cesetlerini bula-

caklardı, ölüm sessizliği sürüyordu çünkü. Mühendisin arkasındaki bir tomruğa oturan Maheude, bembeyaz bir yüzle, anlatılanlara kulak kabartıyordu; tam bu sırada Bayan Levaque çıkageldi, böyleyken böyle deyip ihtiyarın yediği haltı anlattı. Maheude, sabırsızlık ve öfkeyle karışık bir tavırla elini sallamakla yetindi. Sonra kalktı, Levaque'ın ardına düştü.

Bayan Hennebeau, olayı öğrenince ayılıp bayılmaya başladı. Zavallı Cécile, o gün ne kadar da şen şakraktı, daha bir saat öncesine kadar nasıl da cıvıl cıvıldı. Vah vah vah! Bay hennebeau, sakinleşsin diye karısını bir süreliğine ihtiyarın Mouque'un kulubesine sokmak zorunda kaldı. Sarsak ellerle kadının bluzunun düğmelerini açıyor, ortaya çıkan göğüslerinden yayılan mis gibi bir koku başını döndürüyordu. Bayan Hennebeau, evliliğini suya düşüren bu beklenmedik ölüm karşısında şaşkına dönen Négrel'e hüngür hüngür ağlayarak sarılırken, onların sarmaş dolaş sızlanmalarına bakan koca, büyük bir dertten kurtulduğunu görüyordu. Bu korkunç olay, her şeyi yoluna koymuştu; yeğeninin evde kalmasına seviniyordu, çünkü karısının bir arabacı parçasıyla düşüp kalkmasından korkuyordu.

V

Kuyunun dibinde yüzüstü bırakılan zavallılar, dehşet içinde bağrışıyorlardı. Şimdi, karınlarına kadar su içindeydiler. Selin gümbürtüsü onları serseme çeviriyor, koparak aşağı düşen kaplamaların son parçaları, dünyanın sonsuz bir çatırtıyla başlarına yıkıldığı sanısını uyandırıyordu; ama onları asıl çıldırtan şey, ahırda kapalı kalan atların, boğazlanmak üzereymişler gibi kulakları tırmalıyıcı, dayanılmaz birer ölüm çığlığına dönüşen kişnemeleriydi.

Mouque, Bataille'i çözmüştü. Yaşlı beygir oracıkta durmuş, yuvalarından fırlayan gözlerini sürekli yükselmekte olan suya dikmiş, titreyerek bakıyordu. Yükleme alanını hızla su basıyor,

kemerli tavanın altında hâlâ yanan üç lambanın kızıl ışığında yeşilimsi suyun gitgide yükseldiği görülüyordu. Bataille, buz gibi suyun karnını ıslattığını hissedince birdenbire ürktü, dörtnala koşarak ana galerilerden birine dalarak gözden yitip gitti.

O zaman panik başladı, insanlar da kaçışarak hayvanın ardına düştü.

Mouque:

«Burada bize hayır yok!» diye bağırıyordu. «Gidip bir de Requillart'ı deneyelim.»

Geçidi su basmadan yetişebilirlerse, bitişikteki eski ocaktan dışarı çıkabilecekleri umudu onları canlandırmıştı. Yirmi işçi art arda dizilmiş, su söndürmesin diye lambalarını havaya kaldırarak itiş kakış koşuyordu. Neyse ki, galeri gittikçe dikleşiyordu; bu yüzden aynı düzeyde kalan suya pek fazla batmadan iki yüz metre kadar ilerlediler. Akılları başlarından giden zavallıların içlerinde uyuyakalmış tüm kör inançlar canlanmaya başlamıştı, toprak anadan medet umuyorlardı; toprak ana, şahdamarı kesildiği için tüm kanını üzerlerine boşaltarak öc alıyordu şimdi. Yaşlı bir işçi, madendeki kötü ruhları yatıştırmak için başparmaklarını dışa doğru çevirerek çoktan unutulmuş o eski duaları okumaya çalışıyordu.

Ama ilk dörtyol ağzında anlaşmazlık başgösterdi. Seyis, soldan gitmek istiyor, diğerleriyse, sağdaki yol daha kestirme diye tutturuyordu. Öyleydi böyleydi derken bir dakika yitirdiler.

Chaval, öfkeyle kestirip attı:

«Öf be! Geberin ulan, bana ne? Ben bu taraftan gidiyorum.»

Sağa saptı, iki kişi onun ardına düştü. Ötekilerse, Requillart'da koca bir ömür tüketmiş olan Mouque Baba'nın ardına takıldılar. Bununla birlikte, ihtiyar adam da bocalıyor, hangi yolu izleyeceğini bilemiyordu. Kafalar karışıyor, en yaşlı başlı işçiler bile birbirine benzeyen galerileri karıştırıyorlardı. Yol ağızlarında kararsızlık içinde duraksıyorlardı, oysa tezelden bir karar vermeleri gerekiyordu.

Yorgunluktan ve korkudan dizlerinin bağı çözülen Catherine yüzünden, Etienne en arkadan geliyordu. Kendisine kalsa,

Chaval'le birlikte sağdaki yola sapardı, çünkü bu yolun daha kestirme olduğu kanısındaydı; ne var ki, kuyunun dibinde kısılıp kalma pahasına da olsa Chaval'in ardından gitmemişti. Bu arada gruptaki dağılmalar sürüyordu, herkes bildiği yola sapmış, Mouque Baba'nın ardında topu topu yedi kişi kalmıştı.

Etienne, genç kızın gittikçe gücünü tükettiğini görünce:

«Sarıl boynuma,» dedi. «Seni taşırım.»

Genç kız, yavaşça mırıldanarak:

«Yo olmaz, bırak beni,» dedi. «Bittim artık, şuracıkta bir an önce ölmek daha iyi.»

Ötekilerden elli metre geride kalmışlardı. Etienne, tüm karşı çıkmalarına karşın genç kızı kucaklayıp kaldırdığı sırada, galeri birdenbire tıkanıverdi. Büyük bir göçük olmuş, onları öbürlerinden ayırmıştı. Su baskını kayaları ıslatıyor, her yerde göçükler oluyordu. Dönmek zorunda kaldılar. Derken, ne yöne gittiklerini büsbütün şaşırdılar. Hiç umut kalmamıştı, Requillart'dan çıkma sevdasından vazgeçmek gerekiyordu. Tek umutları yukarı katlardaki damarlara tırmanmaktı; sular çekilecek olursa, belki gelip kurtarırlardı.

Etienne, Guillaume damarını tanıdı.

«Hah, tamam!» dedi. «Artık, nerede olduğumuzu biliyorum. Vay canına be! Meğer demin doğru yoldaymışız demek, şimdi ne yapsak boş artık!.. Bak, dosdoğru yürüyelim, damardan yukarı tırmanırız.»

Sular, göğüslerine çarpıyor, yavaş yavaş yürüyorlardı. Lambaları olduğu sürece umut ışığı var demekti, tutumlu davranıp içindeki gazyağını öbürüne boşaltmak üzere lambalardan birini söndürdüler. Damara ulaşmak üzeydiler ki, arkalarında duydukları bir gürültüyle döndüler. Yolları tıkanan arkadaşları geri mi geliyordu acaba? Uzaktan uzağa fokurtulu bir soluk sesi geliyordu; köpürerek yaklaşan fırtınanın neyin nesi olduğunu anlayamıyorlardı. Beyazımsı, koskocaman bir nesnenin karanlıklardan sıyrıldığını, kendilerine ulaşmak için, sıkışıp kaldığı daracık payandalar arasında, çırpına çırpına geçtiğini görünce, bağrıştılar.

Gelen, Bataille'ın ta kendisiydi. Asansörlerin bulunduğu yükleme noktasından ok gibi fırladıktan sonra, karanlık galeriler boyunca dörtnala bir koşu tutturmuştu. On iki yıldır yaşadığı bu yeraltı kentinin tüm girdisini çıktısını biliyor gibiydi; yıllardır gömülüp kaldığı bu sonsuz gece karanlığına gözleri alışmıştı. Başını eğip bacaklarını toplayarak, iriyarı gövdesinin doldurduğu yeraltının bu dapdaracık yollarında habire koşuyordu. Yollar birbirini izliyor, dörtyol ağızları çatallanıyor, ama o hiç duraksamıyordu. Kimbilir nereye gidiyordu? Belki de tâ uzaklara, gençlik yıllarının düşüne, doğduğu Scarpe Deresi kıyılarındaki o değirmene, gökyüzüne asılı koskocaman bir lamba gibi ışıldayan güneşin o belli belirsiz anısına gidiyordu. Hayvan belleği canlanıyor ve o, yaşamak istiyordu; bir an önce ovaların o tertemiz havasını solumak için yanıp tutuşuyor, kendisini sımsıcak gökyüzü altında yatan yeryüzüne ulaştıracak o aydınlık deliği, o kapıya doğru koşuyordu. Eski sabrı, boyun eğmişliği, bir isyan dalgasıyla sürüklenip gitmişti; gözlerini kör eden bu ocak, şimdi de canını almak istiyordu! Ardından kovalayan su bacaklarını kamçılıyor, sağrısını ısırıyordu. Ne var ki, ilerledikçe galeriler daralıyor, tavanlar basıklaşıyor, duvarlar üstüne üstüne geliyordu. Ama o yine de derileri sıyrıla sıyrıla, orası burası takıla yırtıla, yara bere içinde koşuyordu. Maden, onu yakalayıp boğmak için dört bir yandan sıkıştırıyordu.

Etienne'le Catherine, hayvancağızın kayalar arasında sıkışıp kaldığını gördüler. Çarpıp tökezleyince, ön ayaklarından ikisi de kırılmıştı. Canını dişine takıp birkaç metre daha süründü, ama kalçaları daracık yere sığmıyordu; toprak, vücudunu kıskıvrak yakalamış, her yerini sarıp sarmalamıştı. Kanlar içindeki başı ileri uzandı, iri iri açtığı gözleriyle geçebileceği bir delik aradı. Bu arada su, durmadan yükseliyordu. Ahırda can veren diğer atlar gibi o da iç paralayıcı çığlıklar halinde sürekli kişnemeye başladı. Günışığından uzakta, yerin yedi kat dibinde debelenen, bacakları kırık, kıpırdayamaz durumdaki bu ihtiyar atın çırpına çırpına can çekişmesi içler acısıydı. Yürek paralayıcı çığlıkları bir türlü dinmiyor, sular yelesine doğru yükseldik-

çe ileri uzatarak ardınadek açtığı ağzından gittikçe boğuklaşan kısık çığlıklar dökülüyordu. Derken, su doldurulan bir fıçının boğuk fokurtusunu andıran son bir gurultu işitildi. Sonra, ortalığa derin bir ölüm sessizliği çöktü.

Catherine, durmadan hıçkırıyordu:

«Ah! Tanrım!.. Götür beni! Aman Tanrım!.. Korkuyorum, ölmek istemiyorum... Götür beni!»

Ölümle göz göze gelmişti. Ne kuyunun göçmesi, ne ocağı su basması, hiçbir şey Bataille'ın can çekişmesi kadar müthiş bir korku içinde bırakmamıştı onu. Hayvanın hırıltılarını hâlâ işitiyor, çığlıkları hâlâ kulaklarında çınlıyor, tepeden tırnağa tir tir titriyordu.

«Götür beni! Götür beni n'olur!»

Etienne kıza sarılıp sürüklemeye başladı. Tam zamanında ayrılmışlardı, bacaya çıktıklarında omuzlarına kadar sırılsıklam ıslanmışlardı. Etienne, Catherine'e destek oluyordu, zavallı kızın direklere tutunacak gücü kalmamıştı. Tam üç kez elinden sıyrılıp gideceğini, burunlarının dibinde çağıldayarak kabaran karanlık denize düşeceğini sandı. Henüz su baskınına uğramamış ilk galeriye ulaştıkları zaman, bir süre rahat bir soluk aldılar. Ama su az sonra yeniden göründü, onlar da yeniden tırmanmak zorunda kaldılar. Bu tırmanış saatlerce sürüp gitti, yükselen su onları galeriden galeriye kaçırıyor, durmaksızın yukarı tırmanmaya zorluyordu. Altıncı galeride bir süre mola verdiklerinde Enikonu umutlandılar, su düzeyi yükselmeden aynı yerde duruyordu. Ama birdenbire büyük bir hızla yükselmeye başladı, yedinci galeriye, sonra sekizinciye tırmandılar. Artık, tek bir galeri kalmıştı, oraya ulaştıklarında, suyun kazandığı her santimetrelik yüksekliği kaygıyla izlemeye başladılar. Suyun yükselmesi durmazsa, yaşlı beygir gibi kendileri de tavana dayanacak, boğazlarına kadar suya batarak boğulup gideceklerdi.

Her an her yerden göçük gürültüsü geliyordu. Madenocağının incecik bağırsakları, ağzına kadar tıkabasa içtiği sudan çatlayıp patlıyor, baştan başa sarsılarak çatırdıyordu. İtilen hava galerilerinin ucunda toplanıp sıkışıyor, çatlayan kayalar, kat-

manları alt üst ederek korkunç bir sesle patır patır patlatıyordu. Korkunç gürültüler çıkaran bir yeraltı âfetiydi bu; yeryüzünü alt üst eden, dağları ovaların dibine gömen o eski tufanların bir benzeriydi.

Durmaksızın sürüp giden çöküntüleri duydukça serseme dönen Catherine, ellerini kavuşturarak iki yana sallanıyor, habire aynı sözü sayıklıyordu:

«Ölmek istemiyorum... Ölmek istemiyorum...»

Etienne, onu avutmak için suyun durgunlaştığına yemin ediyordu. Aşağı yukarı altı saattir kaçıyorlardı, eli kulağındaydı, neredeyse yardımlarına koşacaklardı. Ama bunu söylerken kafadan atıyordu, zaman kavramını yitirmişti. Aslında, Guillaume damarlarındaki tırmanış tam bir günlerini almıştı.

Sırılsıklam giysileri içinde titreye titreye bir köşeye oturdular. Catherine, utanmaya çekinmeye gerek görmeden soyundu, pantolonunu ve ceketini sıktıktan sonra yeniden giyindi; giysileri, üstünde kurudu. Yalınayak olduğu için Etienne kendi tahta pabuçlarını giysin diye üsteledi. Şimdi oturup sabırla bekleyebilirlerdi artık; lambanın fitilini kısmışlar, idare lambasınınki gibi zayıf bir ışıkla yetiniyorlardı. Ama açlıktan mideleri kazınıyordu, ikisi de birdenbire ölesiye acıktıklarını fark etti. O âna kadar yaşadıklarının bile ayrımında değillerdi. Felâket sırasında yemeklerini henüz yememişlerdi, çıkardıklarında ekmek dilimlerinin sudan şişerek lapaya dönmüş olduğunu gördüler. Kendi ekmeğini bölüşmek isteyen Catherine, Etienne'in kabul etmemesi üzerine delikanlıya çıkıştı ve ekmeğini yer yemez yorgunluktan uzanıp soğuk toprağın üzerinde uyuyakaldı. Etienne, gözlerinden uyku aktığı halde, elini şakaklarına yaslamış, genç kızın başında bekliyordu.

Kimbilir kaç saat geçmişti? Bunu kestiremiyordu. Bildiği bir şey varsa, o da, karanlık ve kımıl kımıl kaynaşan suyun, durmadan sırtını kabartarak kendilerini yakalamaya çalışan o canavarın, bacanın deliğinden göründüğüydü. Önce kıvrak bir yılan gibi incecik bir çizgi halinde süzüle süzüle uzandı, sonra gittikçe kabarıp yükselen sırtıyla yayılmaya başladı, çok geçmeden de

yanlarına ulaştı, uyumakta olan genç kızın ayaklarını ıslattı. Etienne, kaygılanmıştı, kızı uyandırmakla uyandırmamak arasında bocalıyordu. Onu bu tatlı uykudan uyandırmak, belki de şu anda tertemiz bir havayı soluduğu günlük güneşlik bir düşün içinden çekip almak, hiçbir şeyin farkında olmayışın o doyumsuz, o güzelim huzurundan alıkoymak, acımasızlık olmaz mıydı? Hem, nereye kaçacaklardı? Bir çıkışyolu bulmak için durmadan kafa patlatıyordu; birden anımsadı: Damarın bu bölümündeki varagelenin, bir üst kattaki yükleme yerine açılan galerideki varageleyle bağlantılıydı. Bu bir umut ışığıydı işte. Suyun kabarışını izleyerek, kendilerini oradan süreceği zamana kadar Catherine'in uykusunu bozmadı; en sonunda usulca dürttü, genç kız ürpererek uyandı.

«Ah! Tanrım!.. Ha sahi!.. Yine mi başladı, hey Tanrım!»

Kafasını toparlamıştı, ölümle burun buruna olduklarını anımsamış, sızlanıp duruyordu.

Etienne:

«Hayır, sakin ol,» dedi. «Bir çıkışyolu var, yemin ederim!»

Varagelenin bulunduğu yere gitmek için yeniden omuzlarına kadar suya batarak iki büklüm yürümek zorunda kaldılar. Baştan başa payandalarla desteklenmiş yüz metre uzunluğundaki varagele dehlizinde tehlikeli bir tırmanışa geçtiler. Önce, varageledeki vagonlardan birini aşağıda bağlamak üzere çelik halata asılıp çektiler, eğer onlar tırmanırken yukardaki vagon aşağı inecek olursa yamyası olmaları işten değildi. Ama çelik halat yerinden bile oynamıyordu, düzeneği bozan bir engele takılmış olmalıydı. Her an boşalabilecek çelik halata tutuna tutuna çıkmaktansa başka bir tehlikeyi göze aldılar: tırnaklarını kaygan direklere geçirerek tırmanmaya başladılar. Delikanlı tırmanırken arkada kalıyor, elleri kan revan içinde kalan kız kaydıkça, başıyla ona destek oluyordu. Birden, varagele dehlizinin yarısında yollarını kesen moloz yığınına çarptılar. Toprak kayması ve göçükler daha yukarı tırmanmalarını engelliyordu. Neyse ki, bulundukları noktada bir geçiş kapısı vardı, buradan bir dehlize çıktılar.

Önlerinde bir ışık görünce afalladılar. Adamın biri öfkeyle homurdanıyordu:

«Vay vay!.. Meğer benim kadar açıkgöz geçinen başka salaklar da varmış!»

Chaval'di bu, varageleyi tıkayan göçük yüzünden orada kapana kısılmıştı. Onunla birlikte giden iki arkadaşıysa, kafaları kırıldığından yarı yolda ölmüşlerdi. Dirseğinden yaralanan Chaval, tüm cesaretini toplayarak emekleye emekleye geri dönmüş, adamların lambalarını ve ekmeklerini aşırmıştı. Tam yanlarından uzaklaşacağı sırada son bir göçükle arkasındaki galeri tıkanmıştı.

Daha, yerin dibinden çıkan bu insanları görür görmez yiyeceğini paylaşmamaya yemin etmişti. Gerekirse ikisini de gözünü kırpmadan gebertirdi; sonra gelenleri tanıdı, öfkesi geçti, sinsi bir sevinçle kıkır kıkır gülmeye başladı:

«Oo! Demek sensin Catherine? Ne o, burnun sürtüldü de kocana mı döndün? İyi iyi, güzel! Birlikte eğleniriz.»

Etienne'i görmezlikten geliyordu. Bu tatsız rastlantıya canı sıkılan Etienne, kendisine sokulan sürücü kıza kol kanat germek istercesine bir an için yumruklarını sıkmıştı. Yine de, durumu olduğu gibi sineye çekmek gerekiyordu. Sanki bir saat önce dostça ayrıldığı bir arkadaşıyla konuşur gibi:

«İyice araştırdın mı?» diye sordu. «Kömür damarlarının bir tarafından geçilemez mi?»

Chaval, hâlâ işin alayındaydı:

«Pöh! Damarlardan geçecekmiş! Onlar da yıkılıp gitmiş oğlum! İki duvar arasına kısılıp kaldık, senin anlayacağın, tam bir fare kapanındayız... Ama eğer ben çok iyi bir dalgıcım diyorsan o başka, o zaman varageleden geçip tüyebilirsin.»

Gerçekten de durmaksızın yükselen suyun şakırtıları işitiliyordu. Kaçış yolu tıkanmıştı. Chaval haklıydı, düpedüz bir fare kapanıydı burası; galerinin önü ve arkası büyük çöküntülerle kapanmıştı. Hiçbir geçit yoktu, üçü de kapana kısılmıştı.

Chaval, yine dalga geçti:

«Demek, kalmaya karar verdin, öyle mi? Eh, iyi edersin doğ-

rusu; hem gölge edip canımı sıkmazsan, ben de gıkımı çıkarmam sana. Burada ikimize de yetecek kadar yer var... Hangimizin daha önce gebereceğini görürüz bakalım; yardıma gelirlerse o başka tabii; hoş, o da biraz zor ya neyse!»

Etienne:

«Duvara vursak?» dedi. «Bakarsın işitirler.»

«Vurmaktan bana gına geldi. Al! Bir de sen dene bakalım şu taşla.»

Etienne, önceden vura vura ufaladığı taş parçasını aldı, galerinin dibine gitti, yeraltında kalan madencilerin, yerlerini belli etmek için başvurdukları o üç vuruşluk işareti verdi. Sonra kulağını dayayıp dinledi. Bu işareti yirmi kez yineledi. Karşılığında çıt çıkmadı.

Bu sırada Chaval, soğukkanlılıkla yerleşme hazırlıkları yapıyordu. Önce, üç lambasını duvar dibine dizdi; lambalardan yalnız biri yanıyordu, ötekileri sonraya saklıyordu. Sonra, artakalan iki dilim ekmeği bir direğin üstüne koydu. Burası kilerdi, açgözlülük etmezse bu ekmekle iki gün idare edebilirdi. Genç kıza döndü:

«Haberin olsun, Catherine,» dedi. «Acıkırsan, bunların yarısı senindir.»

Genç kız, susuyordu. Yeniden iki erkek arasında kalmak, yarasına tuz biber ekmişti.

Ve çekilmez bir yaşantı başladı. Ne Chaval açıyordu ağzını, ne de Etienne, birbirlerinden birkaç adım ötede bir yerde sessizce oturuyorlardı. Chaval'in uyarısı üzerine Etienne, kendi lambasını söndürdü, gereksiz bir ziyankârlıktı bu. Sonra yine eski suskunluklarına gömüldüler. Catherine, kendisine yiyecekmiş gibi bakan eski belâlısının bakışlarından rahatsızlık duyduğu için genç adamın yanına uzanmıştı.. Saatler saatleri kovalıyor, durmaksızın yükselmekte olan suların şırıltısı işitiliyordu; arasıra derin sarsıntılar, uzaktan uzağa kopup gelen boğuk yankılar, madendeki son göçükleri haber veriyordu. Lambanın gazı tükenip de başka bir lambayı yakmak gerekince, grizu korkusuyla biran ürperdiler; ama zifiri karanlıkta yaşamaktansa, bir

an önce havaya uçmak çok daha iyiydi; neyse ki patlama filan olmadı, grizu yoktu. Yeniden uzandılar, saatler yine hızla geçip gidiyordu.

Bir ara, duydukları tıkırtı üzerine Etienne'le Catherine kaygıyla başlarını çevirip baktılar. Chaval, yemek yemeye karar vermişti. Hepsini birden yememek için, ekmek dilimlerinden birini ortadan ikiye bölmüştü, lokmaları uzun uzadıya çiğniyordu. Açlıktan mideleri kazınan ötekilerse öylece bakıyorlardı.

Chaval, kışkırtıcı bir havayla sürücü kıza döndü:

«Gerçekten istemiyor musun sahi?» dedi. «Aptallık ediyorsun ama.»

Catherine, açlığa yenilmekten korkarak gözlerini yere dikmişti. Açlıktan içi kıyılıyor, gözleri yaşla doluyordu. Ama Chaval'in niyetini biliyordu; daha o sabah kızgın nefesini ensesinde duymuştu; şimdi onu Etienne'in yanında görünce, yine ayranı kabarmıştı. Onu çağıran bakışlardaki ateşi çok iyi tanıyordu; annenin kiracısıyla işi pişiriyorsun diyerek, sille tokat üstüne yürüdüğü zamanlarda gözünü döndüren o kıskaçlık ateşiydi bu. Catherine, ona dönmek istemiyor, eğer dönecek olursa, içinde can çekiştikleri bu daracık kovukta iki erkeğin birbirine girmesinden korkuyordu. Hey Tanrım! Dostça ölemezler miydi sanki?

Etienne, Chaval'den bir lokma ekmek dilenmektense, açlıktan ölmeye razıydı. Sessizlik ağırlaşıyor, zaman geçmek bilmiyor, hiçbir umut vermeden ağır ağır akan tekdüze dakikalar, sonsuza kadar uzuyordu. Hep birlikte tıkılıp kaldıkları bu kovukta bir gün geçirmişlerdi. İkinci lamba da sönükleşti, üçüncüyü yaktılar.

Chaval, öbür dilimi ısırırken homurdandı:

«Gel de yemene bak enayi!»

Catherine, ürperdi. Etienne, rahat davransın diye kıza arkasını dönmüştü. Kızın kıpırdamadığını görünce, usulca:

«Hadi, git ye, yavrum,» dedi.

O zaman, Catherine'in içine attığı gözyaşları birden boşanmaya başladı. Tüm bedenini saran bir acıyla kıvranarak uzun

uzun ağladı, ayağa kalkacak kadar bile gücü yoktu, dahası artık aç olup olmadığını da bilmiyordu. Etienne, ayağa kalkmış, kovuğun içinde mekik dokuyor; ömrünün son saatlerini burada, nefret ettiği rakibiyle yan yana yaşamak zorunda oluşuna öfkeleniyor, ikide bir duvara gidip işaret veriyordu. Birbirlerinden uzakta gebermeye yetecek kadar bile yer yoktu! On adım atar atmaz geri dönmek ve bu herifle burun buruna gelmek zorunda kalıyordu. Yerin dibinde bile paylaşamadıkları şu zavallı kız, sağ kalanın olacak, eğer kendisi önce ölürse bu herif yine elinden alacaktı onu. Bu durum bir türlü bitmek bilmiyor, saatler saatleri kovalıyor, insanın canına tak diyen bu ortak yaşantı, soludukları zehirli havayla, uluorta giderilen doğal gereksinimlerin pisliğiyle, daha da çekilmez oluyordu. Kayaları yumruklarıyla parçalayıp yarmak istercesine tam iki kez duvarlara saldırdı.

Yeni bir gün daha sona eriyordu; Chaval, Catherine'in yanına oturmuş, ikinci dilimin son yarımını onunla paylaşıyordu. Lokmalar genç kızın ağzında büyüyor, Chaval, ona öbür erkeğin gözleri önünde sahip olmadan ölmek istemeyen kıskanç âşık inadıyla her lokmayı bir okşamayla ödetiyordu. Kılını kıpırdatacak hali kalmayan Catherine, direnemiyordu. Ama Chaval, sevişmeye kalkınca kız karşı koydu:

«Öf! Bırak, kemiklerimi kıracaksın.»

Sinirinden zangın zangır titreyen Etienne, görmemek için başını direklere dayamıştı. Birden tepesi attı, hışımla Chaval'in tepesine dikildi:

«Bırak şu kızı!»

Chaval:

«Sana ne?» dedi. «Karım değil mi, istediğimi yaparım, ne karışıyorsun!»

Sırf inat olsun diye kızı yeniden kucaklayıp sıkıştırmaya başladı, kızıl bıyıklarını ağzına bastırdı, bir yandan da konuşmaktan geri durmuyordu:

«Hadi çek arabanı! Öteye çekil de işler nasıl ona bak!»

Ama dudakları bembeyaz kesilen Etienne:

«Bırak dedim yoksa gebertirim!» diye bağırdı.

Öteki de hışımla ayağa fırladı, sesinin ıslığımsı tonundan Etienne'in kararlı olduğunu anlamıştı. Ölüm, elini çok yavaş tutuyordu; oysa ikisinden birinin hemen, o anda ölmesi gerekiyordu. Pek yakında yan yana yatacakları toprağın altında, o eski kavga yeniden patlak veriyordu; bulundukları alan öyle dar ve basıktı ki, ellerini paralamadan doğru dürüst yumruk bile atamazlardı.

Chaval:

«Kolla kendini!» diye homurdandı. «Bu kez harcarım seni.»

O anda Etienne kudurdu. Gözlerini kan bürüdü, boğazı düğümlendi. Öldürme gereksinimi fiziksel bir şeydi sanki, tıpkı şiddetli öksürük nöbetine yol açan bir gıcık gibi kanıda karşı konulmaz bir öldürme isteğiyle yanıyordu. Bu istek giderek büyüdü, o soydan gelen illetin baskısıyla istencinin dışına taştı. Duvardaki şist tabakasına yapıştı, epeyce ağır ve geniş bir parçayı sarsa sarsa yerinden söktü, sonra iki eliyle kaldırıp öfkeden on kat çoğalmış bir güçle Chaval'in kafasına indirdi.

Chaval, geri sıçrayacak zamanı bulamadı. Suratı dağılmış, kafatası patlamış bir durumda yere serildi. Beyni galerinin duvarına saçılmıştı, kafasından oluk gibi kan fışkırıyordu. Bir anda yerde bir kan gölcüğü oluştu, lambanın isli, solgun yıldızının bu birikintideki yansısı ışıl ışıldı. Duvarlarla çevrili bu daracık kovuk şimdi yavaş yavaş karanlığa gömülüyor; ceset, bir kömür yığını gibi siyah bir tümsek halinde yerde yatıyordu.

Etienne eğilmiş, alabildiğine açılmış gözlerle cesede bakıyordu. İşte en sonunda olan olmuş, onu öldürmüştü. Gösterdiği tüm çabalar bölüp pörçük aklına geliyor, dokularında uyuklayan o zehire, atalarının yavaş yavaş biriktirdiği alkole karşı boşu boşuna verdiği savaşımı anımsıyordu. Oysa başı sarhoşluktan değil, açlıktan dönüyordu; ama atalarının çok uzaklarda kalmış sarhoşluğu bu cinayeti işlemesine yetmişti. Cinayetinin dehşetiyle saçları dikiliyor, eğitilmiş yanının isyan etmesine karşın, en sonunda doyuma ulaşmış hayvanca bir iştahın sevinciyle yüreği çılgınca çarpıyordu. Sonra bir gurura, daha güçlü ol-

manın gururuna kapıldı. Boğazına bıçak saplanarak bir çocuk tarafından öldürülen küçük asker geldi gözlerinin önüne. İşte, kendisi de adam öldürmüştü.

Catherine ayağa fırlamış, bağırıyordu:

«Aman Tanrım! Öldü!..»

Etienne, sertçe sordu:

«Acıyor musun yoksa?»

Soluğu kesilen genç kız, kekeliyordu. Sonra, sendeleyerek delikanlının kollarına bıraktı kendini.

«Ah! Beni de öldür! İkimiz de ölelim!»

Kollarını dolamış, delikanlıyı kucaklıyordu. Etienne de kızı bağrına bastı, o durumda ölmeyi umut ettiler. Ama ölüm, elini yavaş tutuyordu, kollarını gevşetmek zorunda kaldılar. Catherine görmemek için gözlerini kapatırken, Etienne, bir süre daha yaşamak zorunda oldukları bu daracık alandan çıkarmak için cesedi sürüye sürüye götürdü, varagele dehlizinin içine attı. Ayaklarının altında bu ceset durdukça orada yaşamaları olanaksızdı. Cesedin köpükler saçarak suya gömüldüğünü işitince dehşete düştüler. Demek o koskoca kovuğu da su basmıştı? Çok geçmeden galeriyi basan suyun kendisini de gördüler.

O zaman yeni bir savaşım başladı. Son lambayı yakmışlardı; lamba, hiç durmaksızın inatla yükselen suyu aydınlatarak gittikçe tükeniyordu. Su önce ayak bileklerine yükseldi, sonra dizkapaklarına kadar çıktı. Dehlizin öte ucu yokuştu, gidip oraya sığındılar, böylece birkaç saat kazanmış oldular. Ama çok geçmeden su oraya da geldi, bellerine kadar suya gömüldüler. Ayakta sıkışıp kalmış, sırtlarını duvara dayamış, durmaksızın yükselmekte olan suya bakıyorlardı. Ağızlarına gelince her şey sona erecekti. Duvara astıkları lamba, kımıl kımıl kaynaşan çalkantılı suyu sarıya buluyordu; derken, ışık ölgünleşti, az sonra, yükselen sularla birlikte daha da artıyormuş gibi görünen karanlık tarafından yutulan ve durmadan daralan bir yarım çemberden başka bir şey göremez oldular; birdenbire, ortalık kararıverdi; lamba, fitilindeki son damlayı da püskürdükten sonra sönmüştü. Bir daha gün yüzü görmeksizin bağrında uyuyacakları

toprağın dibindeki o bitmez tükenmez, tam ve mutlak gece başlamıştı.

Etienne boğuk bir sesle söylenmeye başladı:

«Hay Allah kahretsin!»

Catherine, karanlıklar sanki gelip kendisini yutacakmış gibi, korkuyla delikanlıya sokulmuştu. Mırıltılı bir sesle, madencilerin hep söyleyegeldikleri o deyimi yineledi:

«Ölüm, lambaya püf dedi!»

Ne var ki, içgüdüleri tehlikeye kafa tutmakta direniyordu; yaşama hırsıyla yeniden canlandılar. Etienne, lambanın sapıyla şist katmanlarını oymaya başladı, Catherine de tırnaklarıyla kazarak ona yardım ediyordu. Böylece basamak gibi yüksekçe bir yer kazdılar, ikisi de tırmanıp basamağa oturdular, bacaklarını sarkıtarak sırtlarını kamburlaştırarak iki büklüm oturmak zorundaydılar, çünkü tavan tam başlarının üzerindeydi. Şimdi su yalnızca ayak tabanlarını donduruyordu, ama çok geçmeden, durmadan kabaran suyla ayak bileklerinin, baldırlarının, dizlerinin buz kestiğini hissettiler. Doğru dürüst düzleştiremedikleri basamak nemle ıslanarak öyle kayganlaşmıştı ki, kaymamak için sıkı sıkı tutunmak zorunda kalıyorlardı. Her şey sona eriyordu artık; üstüne tünedikleri bu kovukta kımıldamayı bile göze alamadan bitkin, aç, ışıksız daha ne kadar dayanabilirlerdi? En çok da, ölümün gelişini görmelerini engelleyen karanlık sıkıyordu canlarını. Ortalığa derin bir sessizlik çökmüştü, gırtlağına kadar suya batan madende artık kıpırtı yoktu. Şimdi altlarında, galerilerin dibinden doğru sularını sessizce kabartan karanlık denizin varlığını hissediyorlardı yalnız.

Kapkaranlık saatler birbirini izliyor, zaman kavramını yitirdikleri için bu saatlerin ne kadar sürdüğünü tam olarak bilemiyorlardı. Çektikleri bu işkence, aslında dakikaları uzatması gerekirken, onları bu dünyadan hızla kapıp uzaklaştırıyordu. Üçüncü gün sona ermesine karşın, onlar hâlâ iki gün bir gecedir bu kovukta tıkalı kaldıklarını sanıyorlardı. Her türlü yardım umudu yok olmuştu, burada bulunduklarını hiç kimse bilmiyordu, hem zaten kimse buraya inemezdi; sular bağışlasa bile açlık onları

öldürecekti. Son bir kez daha imdat işareti vermeyi düşündüler, ama taş suyun dibinde kalmıştı. Hoş, kim işitecekti ki zaten?

Catherine, başına gelenleri sineye çekmeye hazır bir tavırla, ağrıyan kafasını damara dayamıştı ki, birden irkilerek doğruldu:

«Dinle!» dedi.

Etienne, önce, durmadan yükselen suyun şıpırtısından söz ettiğini sandı. Onu avutmak için yalan söyledi:

«Ben ayaklarımı çırpıyorum da ondan,» dedi.

«Yo yo, ben onu söylemiyorum... Şuna bak, dinle!»

Bir yandan da kulağını kömür damarına dayamıştı. Ne demek istediğini o zaman anlayan Etienne de dayadı kulağını. Bir iki saniyelik soluk kesici bir bekleyişe geçtiler. Sonra, uzaktan uzağa, belli belirsiz, uzun aralıklı üç vuruş işittiler. Ama hâlâ emin değillerdi, kulakları uğulduyordu, belki de işittikleri gürültü, çatlayan kömür katmanlarının çıtırtısıydı. Hem, karşılık vermek için ne ile vuracaklarını bilemiyorlardı.

Parlak bir fikir geldi Etienne'in aklına:

«Sende tahta pabuçlar var,» dedi. «Çıkar da topuğuyla vur bakalım.»

Catherine, dediğini yaptı, madenci işaretini verdi; sonra kulak kesildiler ve yine derinden derine o üç vuruşu işittiler. Yirmi kez yinelediler, yirmi kez yanıt aldılar. Dengelerini yitirip düşme tehlikesini göze alarak sevinçle ağlaşıp kucaklaştılar. Arkadaşları oradaydılar işte, en sonunda geliyorlardı. Kurtarıcıları hemen burunlarının dibindeymiş, ellerini uzatsalar kömürleri parçalayarak onları çekip alacaklarmış gibi, coşkun bir sevinç, taşkın bir neşe, bekleyişin verdiği tüm acıyı, bunca zamandır boşu boşuna imdat istemenin uyandırdığı öfkeyi süpürüp götürmüştü.

Catherine, sevinçle haykırıyordu:

«Talihimiz varmış, iyi ki başımı duvara yaslamışım, değil mi?»

Etienne de:

«Sen de amma kulak varmış, ha!» diyordu. «Bana kalsa, hiçbir şey duymuyordum.»

Ondan sonra, nöbetleşe dinlemeye başladılar, birinden biri en küçük bir işarette karşılık vermek üzere hazır bekliyordu. Çok geçmeden kazma sesleri işittiler, kurtarma çalışmaları başlamıştı, bir tünel açıyorlardı. Kulakları kirişte, hiçbir gürültüyü kaçırmıyorlardı. Gelgelelim, birden keyifleri kaçıverdi. Birbirlerini kandırmak için ne denli gülerlerse gülsünler, aslında yavaş yavaş yine umutsuzluğa düşüyorlardı. Önce, akıl yürüterek durumu açıklamaya çalışmışlardı; herhalde Requillart'dan geliyorlardı, kömür damarının içinden bir tünel, belki de birkaç tünel açıyorlardı, çünkü üç kazma sesi işitiliyordu. Sonra, daha az konuşmaya başladılar, aralarındaki uzaklığı şöyle bir hesaplayınca, ağızlarını bıçak açmaz olmuştu. Sessizce kafa patlatıyor, bir işçinin bu kalınlıktaki bir kömür tabakasını kimbilir kaç günde kazabileceğini hesaplıyorlardı. Asla zamanında ulaşamazlardı, onlar gelinceye kadar çoktan sıfırı tüketmiş olurlardı. Beş karış suratla, gittide yoğunlaşan bir sıkıntıyla birbirleriyle konuşmayı göze alamayacak kadar büyük bir umutsuzlukla, yukardakilere sırf hâlâ sağ olduklarını bildirme gereksinimiyle tahta pabuçla vurarak işaretlere karşılık veriyorlardı.

Bir gün, derken, bir gün daha geçti aradan. Altı gündür yerin dibindeydiler. Dizkapaklarına kadar gelen su, artık ne yükseliyor, ne de alçalıyordu; bacakları bu buz banyosunda eriyordu sanki. Bir saatliğine ayaklarını çekiyorlardı, ama sonra baştan aşağı uyuşuyor, acılı kasılmalarla kıvranmaya başlıyor, sonra yine aşağı sallandırmak zorunda kalıyorlardı. Her on dakikada bir kalçalarını oynata oynata, kaygan basamağa yeniden yerleşmeye çalışıyorlardı. Kömür çıkıntıları sırtlarına batıyor, yarmamak için başlarını hep eğik tuttukları için enselerine dayanılmaz derecede keskin ağrılar saplanıyordu. Suyla itilen hava, kısılıp kaldıkları bu kovukta iyice sıkışarak boğucu bir hal alıyor, nefes darlığı çekiyorlardı. Kısılan sesleri sanki çok uzaklardan kopup geliyor gibiydi. Kulakları çınlamaya başlamıştı, çılgınca çalan bir tehlike çanının çınıltılarını, pıtırak gibi yağan bir dolu sağanağı altında kaçışan bir koyun sürüsünün tükenmek bilmeyen ayak tıpırtılarını işitiyor gibiydiler.

Catherine, açlıktan korkunç bir biçimde kıvranmaya başladı. Kasılan ellerini boğazına götürüyor, midesi bir kerpetenle koparılıyormuş gibi, derin derin soluk alıyor, durmadan iç paralıyıcı iniltiler çıkarıyordu. Kendisi de aynı işkenceyle kıvranan Etienne, telaşlı bir arayışla karanlığı elyordamıyla araştırırken, parmakları yanıbaşındaki, yarı yarıya çürümüş bir payanda direğine rastladı, tırnaklarını geçirerek çürük tahtayı ufaladı, avcundaki kırıntıları sürücü kıza verdi, Catherine kırıntıları anında gövdeye indirdi.

İki gün bu çürük tahtayla yaşadılar, tümüyle yiyip bitirince de enikonu üzüldüler; o zaman öbür tahtaları yokladılar, ama bunlar kaskatı ve sağlamdı, ufalanmıyorlardı, kıymıklar koparmaya çalışırken ellerini paraladılar. Acıları dayanılmazdı, üzerlerindeki giysilerin bezini yiyemedikleri için kızıyorlardı. Etienne'in belindeki deri kemer açlıklarını azıcık bastırdı. Etienne, dişleriyle kemirerek kemerden küçük küçük parçalar kopardı kıza verdi, o da bunları çiğneyip yutmaya çalıştı. Ne de olsa çenelerini oyalıyor, yemek yedikleri sanısı uyandırıyordu. Kemer de bitince, giysilerinin bezini gevelemeye çalıştılar, saatlerce bezleri emdiler.

Neden sonra açlığın keskin sancıları diner gibi oldu; açlıkları, artık derin, sinsi ve belli belirsiz bir acıya dönüşmüş, geriye yavaş yavaş tükenip sönen kendi güçlerinin eriyişi kalmıştı. Neyse ki, suları boldu, o da olmasa açlıktan çoktan öleceklerdi kuşkusuz. Biraz eğilip avuçlarıyla içiyor, bunu belki yirmi kez yineliyorlardı, içleri öyle bir yanıp tutuşuyordu ki, hepsini işseler yine de kanmayacaklardı sanki.

Catherine, yedinci gün, yine su içmek için eğildiği sırada, önünde yüzen bir nesneye eli takıldı.

«Şuna bak... Bu da neyin nesi böyle?»

Etienne, karanlığın içinde eliyle yokladı:

«Anlayamadım, havalandırma bölmesinin örtüsünü andırıyor.»

Catherine bir avuç su içti, ikinci avcu alırken, o nesne her neyse, gelip yine eline çarptı. Kız, korkunç bir çığlık attı:

«Aman tanrım, o!»

«O kim?»

«O işte, biliyorsun!.. Bıyıklarına dokundum.»

Kabaran suların varagele galerisinden yukarı sürüklediği Chaval'in cesediydi bu. Etienne, kolunu uzattı, bıyıklarla ezik burnu hemen hissetti; korkuyla karışık bir tiksintiyle tepeden tırnağa ürperdi. Midesi ağzına gelen Catherine, kalan suyu tükürmüştü. Sanki kan içmişti, önlerindeki bu derin su adamın kanıymış gibi geliyordu ona.

Etienne, kekeleyerek:

«Dur hele,» dedi, «öteye göndereyim şunu!»

Bir tekme attı, ceset uzaklaştı. Ama çok geçmeden yine gelip bacaklarına çarptığını hissettiler.

«Hay kahrolası yahu! Defol git be!»

Dönüp dolaşıp üçüncü kez geldiğinde, Etienne artık onunla uğraşmayı bıraktı. Cesedi inatla ayaklarının dibine sürükleyen bir akıntı vardı. Chaval bir türlü gitmek istemiyor, onlarla birlikte olmak istiyordu. Zaten bozuk olan havayı büsbütün ağırlaştıran korkunç bir arkadaştı bu. Ölüm pahasına gün boyu tek damla su içmediler; gelgelelim, ertesi gün çektikleri acı canlarına tak dedi, sudan her avuç alışlarında cesedi öteye itiyor, sonra yine içiyorlardı. Kafasını kırma zahmetine bile değmemişti, inatçı bir kıskançlıkla dönüyor dolaşıyor yine aralarına girmekten geri kalmıyordu. Ölüyken bile onları rahat bırakmayacak, birleşmelerine engel olacaktı.

Bir gün daha, sonra bir gün daha geçti. Etienne, suyun her dalgalanışında, öldürdüğü adamdan belli belirsiz bir darbe yiyordu; sanki oradaki varlığını anımsatarak, buradayım dercesine dirseğiyle dürtüyor gibiydi. Etienne her seferinde ürperdiğini hissediyordu. Şişmiş, mosmor kesilmiş ezik suratı ve kızıl bıyıklarıyla sürekli gözlerinin önünde durduğunu görüyordu. Sonra, olanları anımsayamaz hale geliyordu, onu öldürmemişti, Chaval oracıkta, suyun içinde yüzüyor, kendisini ısırmaya çalışıyordu. Catherine, şimdi de bitmek tükenmek bilmeyen bir ağlama nöbetiyle sarsılıyor, derken, bitkin düşerek dalıp gidiyordu. En

sonunda, bayılmışçasına uyuklamaya başladı. Etienne, uyandırıyor ama kız bir şeyler geveledikten sonra gözlerini bile açmadan yeniden dalıyordu; delikanlı, düşüp boğulmasın diye sıkısıkı beline sarılmıştı. Şimdi, yukarıdakilere kendisi karşılık veriyordu. Yaklaşmakta olan kazma vuruşlarını sırtında hissediyordu. Gücü gittikçe tükeniyordu, işaret vermek için eski kararlılığı kalmamıştı artık. Nasıl olsa bulundukları yeri biliyorlardı, daha fazla yorulmanın ne âlemi vardı? Kurtarmaya gelmişler ya da gelmemişler, ilgilenmiyordu artık. Bekleyişin sersemliğiyle neyi ne zamandan beri beklediğini bile unutacak hale gelmişti.

Derken, umutlarını canlandıran bir olayla birazcık canlandılar. Su alçalıyordu, Chaval'in cesedi uzaklaşmıştı. Kurtarma çalışmaları dokuz gündür sürüyordu. Ve onlar, ilk kez galeride birkaç adım yürüyebiliyorlardı, ama birdenbire korkunç bir sarsıntıyla yere kapaklandılar. Elleriyle yoklayarak birbirlerini buldular, kucaklaştılar; serseme dönmüşlerdi, ne olup bittiğini bir türlü anlayamadılar, çöküntülerin yeniden başladığını sanıyorlardı. Artık çıt çıkmıyordu, kazma gürültüleri kesilmişti.

Tortop olup oturdukları köşede Catherine kıkır kıkır gülmeye başladı:

«Dışarda mis gibi bir hava vardır... Gel hadi, çıkalım buradan.»

Etienne, önce bu çılgınlık nöbetine karşı koyacak oldu. Ama, onun da kafası yerinde değildi pek, o da bu bulaşıcı cinnete kapılmak üzereydi, gerçeği algılama yetisini yitiriyordu. Tüm duyuları uyuşmuştu; özellikle Catherine, ateşler içinde yanıyor, çırpınıyor, konuşma ve hareket etme gereksinimiyle sapıtıyordu. Kızın kulaklarındaki zonklama bir dere şırıltısına, kuş cıvıltılarına dönüşmüştü, burnuna taptaze çimen kokuları geliyor, karanlığı aydınlık görüyor, gözlerinin önünde uçuşan kocaman sarı lekelerle kendisini günlük güneşlik bir havada, kanal boyunda, ekinler arasında sanıyordu.

«Hava ne kadar da sıcak, değil mi?.. Kollarına alsana beni, birlikte olalım hep, oh! Her zaman birlikte olalım, hiç ayrılmayalım!»

Etienne, onu kendine doğru çekiyor, Catherine de ona sokuluyor, uzun uzun okşuyor, mutluluktan uçarcasına habire konuşuyordu:

«Bunca süre beklemekle meğer ne aptallık etmişiz! Görür görmez vurulmuştum sana, ama sen anlamadın, yüz vermedin bana... Sonra, geceleri yattığımız yerde bir türlü uyku girmezdi gözümüze, birbirimizin soluk alıp verişini dinleyerek sevişmek için yanıp tutuşurduk, anımsıyor musun?»

Kızın neşesi Etienne'e de geçmişti, sessiz aşklarının anısıyla dalga geçmeye başladı:

«Bir keresinde de dövmüştün beni, evet, evet! İki yanağıma da tokadı basıvermiştin!»

Catherine:

«Çünkü seviyordum seni,» diye mırıldandı. «Seni kafamdan atmak istiyordum. Bu iş artık tümüyle bitti kızım diyordum, ama er geç birleşeceğimizi de biliyordum... Bir rastlantıya, ufacık bir kıvılcıma bakardı, öyle değil mi?»

Etienne tüm vücudunun soğuk soğuk ürperdiğini hissediyordu, bu kötü olasılığı zihninden kovmak istedi. Sonra, usulca mırıldandı:

«Henüz hiçbir şey bitmiş değil, her şeyin yeniden başlaması için bir parça mutluluk yeter.»

«Öyleyse beni yanında alıkoyuyorsun, hiç bırakmıyorsun bu kez, tamam mı?»

Kendinden geçerek delikanlının kollarından kaydı. Öyle bitkindi ki, kısılan sesi gittikçe sönükleşiyordu. Etienne, korkuyla bağrına bastı kızı:

«Bir şeyin yok ya?»

Kız, şaşkın şaşkın doğruldu:

«Hayır, hiçbir şeyim yok... Niçin sordun?»

Ama bu soru, daldığı düşlerden uyandırmıştı onu. Kaygıyla karanlıklara baktı, yeni bir hıçkırık nöbetiyle sarsılarak ellerini ovuşturmaya başladı:

«Aman Tanrım! Aman Tanrım! Ortalık ne kadar karanlık!»

Artık, ne ekinler, ne çimen kokuları, ne kuş cıvıltıları, ne de

o sapsarı koskocaman güneş vardı; çökmüş, sulara batmış maden, leş gibi kokan bir karanlık, günlerdir içinde can çekiştikleri öldürücü bir kovuk vardı yalnızca; çarpıklaşan duyuları korkusunu daha da artırıyordu. Çocukluk dönemindeki hurafelere yeniden kaptırmıştı kendini, Marsık Adam'ı, kuyuya gelip, yoldan çıkmış kızları boğazlayan o hortlak madenciyi görüyordu şimdi.

«Dinle, işitiyor musun?»

«Yo, hayır, hiçbir şey işittiğim yok.»

«Var işte, o adam var, biliyorsun... Bak! işte nah orda... Atardamarı kesildi diye tüm kanını madene boşalttı, orada duruyor bak, görüyor musun? Geceden daha kara... Ah! Korkuyorum, korkuyorum!»

Zangır zangır titreyerek sustu. Sonra yine usulca devam etti:

«Yo, bu o değil, öbürü.»

«Öbürü kim?»

«Bizimle olan, hani şu ölen...»

Chaval'in görüntüsü gözlerinin önünden gitmiyor, sayıklarcasına ondan söz ediyor, o çekilmez, o çileli, yaşamlarını, Jean-Bart'da sevecenlikle davrandığı o biricik günü, döve döve canına okuduktan sonra sevip okşayarak hırpaladığı günleri anlatıyordu.

«Geliyor diyorum sana, bizi ayırmaya geliyor!.. Kıskançlık damarı tuttu yine... Ah!.. N'olur kov onu, sarıl bana, iyice bağrına bas beni!»

Hızla atılıp boynuna sarıldı, dudaklarını aradı, kendi dudaklarını hırsla delikanlının dudaklarına yapıştırdı. Karanlıklar, aydınlanıverdi, Catherine güneşi gördü yine, sevilen kızların o huzurlu gülüşü yerleşti yüzüne. Etienne, yıpranıp lime lime olmuş ceketi ve pantolonu altında genç kızı böyle yarı çıplak, eti etine yapışmış hissedince, erkekliğinin uyanışıyla tutkuyla kucakladı. Ve bu mezarın dibinde, bu çamurlu yatakta, düğün gecelerini yaşadılar en sonunda; mutluluğa kavuşmadan ölmeme, son bir kez yeni bir yaşam yaratma gereksinimini, o karşı konulmaz gereksinimi doyurdular. Her şeyden umudu kestikleri bir sırada, ölümün koynunda seviştiler.

Ondan sonra her şey sona erdi. Etienne, yine aynı köşede yere oturmuş, kımıldamadan yatan Catherini dizlerinde tutuyordu. Saatler ve saatler geçti. Uzun süre, kızın uyuduğunu sandı; sonra dokunarak yokladı, buz gibiydi, ölmüştü. Ama Etienne, uyandırmaktan korkarak yerinden kımıldamıyordu. Kadın olduktan sonra kıza ilk kez kendisinin sahip olduğunu ve Catherine'in gebe kalma olasılığı bulunduğunu düşündükçe, kanı kaynıyordu. Arasıra daha başka düşünceler de kaynaşıyordu kafasının içinde; birlikte bir yere gitme isteği duyuyor, ilerde birlikte yapacakları şeyleri düşününce içi sevinçle doluyordu; ama bunlar öylesine belli belirsiz düşüncelerdi ki, tıpkı uykunun soluğu gibi alnına hafiften dokunup geçiyordu. Gitgide bitkinleşiyor, kaskatı ve buz gibi kesilmiş bedeniyle bir çocuk gibi uyumakta olan Catherine'in hâlâ orada olup olmadığını anlamak için elini uzatıp yoklayacak gücü bile bulamıyordu artık. Her şey yok oluyordu, karanlık bile yitip gitmişti, hiçbir yerde değildi artık, uzayın ve uzamın dışındaydı. Gerçi, başının üstünde birtakım gürültüler vardı, gitgide yükselerek yaklaşan darbeler işitiyordu, ama korkunç bir bitkinlikle uyuşup erimiş gibiydi, karşılık verecek hali kalmamıştı; şimdi bu gürültülerin ne anlama geldiğini bilmiyor, yalnız, kalkıp yürüdüğünü ayağındaki tahta pabuçların belli belirsiz takırdadığını düşlüyordu. İki gün geçti, kızcağız yerinden kıpırdamamıştı; bilinçdışı bir itilimle ona dokunuyor, rahatça yattığını hissettikçe huzur buluyordu.

Birdenbire bir sarsıntı duydu. Birtakım sesler uğuldaşıyor, ayaklarının dibine kayalar yuvarlanıyordu. Bir lamba görünce ağlamaya başladı. Kamaşan gözlerini kırpıştırarak ışığı izliyor, karanlıkta hafif bir ışık lekesi gibi görünen bu kızılımsı nokta karşısında kendinden geçerek bakmaktan kendini alamıyordu. Arkadaşları gelmiş, onu alıp götürüyorlardı, sımsıkı kenetlenmiş dişleri arasından kaşık kaşık et suyu akıtmalarına ses çıkarmadı. Réquillart'ın galerisinde önüne dikilen Mühendis Négrel'i tanıdı. Birbirini küçümseyen bu iki insan, başkaldıran işçiyle alaycı şef, birbirlerinin boynuna sarıldı, benliklerinin derinliklerinde yatan insanca duyguların o derin coşkusu içinde hıçkıra

hıçkıra ağlaştılar. Kuşaklar boyu süren bir sefaletin, son derece çileli bir yaşamın doğurduğu büyük bir acıydı bu.

Yukarda, Catherine'in cesedinin yanına yığılan Maheude, bir çığlık attı, sonra bir çığlık, bir çığlık daha kopardı, upuzun ince bir iniltiyle uludu. Yukarı çıkarılan cesetler yan yana yere sıralanmıştı, göçük altında ezildiği sanılan Chaval, beyinleri dağılmış, karınları sudan şişmiş iki kazmacıyla bir katarcı çocuğun cesetleri vardı. Kalabalığın içindeki kadınlar, çılgına dönüyor, üstlerini başlarını paralıyor, saçlarını başlarını yoluyorlardı.

Bir parça besleyip gözlerini ışığa alıştırdıktan sonra yukarı çıkarılan Etienne'in bir deri bir kemik kaldığı, saçlarının bembeyaz kesildiği görüldü; bu ihtiyarın karşısında herkesin tüyleri diken diken oluyor, yana açılıp yol veriyordu. Maheude çığlıklarını kesmiş, faltaşı gibi açılmış gözlerle şaşkın şaşkın ona bakıyordu.

VI

Sabahın dördüydü. Gündoğumu yaklaştıkça serin nisan gecesi yumuşuyordu. Duru gökyüzünde yıldızlar kırpışıyor, tan ışığı doğuyu kızıla boyuyordu. Uyuklayan karanlık ovada, uyanıştan önceki o belli belirsiz kıpırtı, hafif mi hafif bir esinti vardı.

Etienne, geniş adımlarla Vandame yolunda ilerliyordu. Montsou'daki hastanede altı hafta yatmıştı. Yüzü hâlâ solgundu, çok bitkin olmasına karşın, ayağa kalkacak kadar kendini toparlayınca hemen yola çıkmıştı. Ocakları için kaygılanan ve birçok işçisini kovan İşletme, kendisini işe alamayacağını Etienne'e bildirmişti. Bununla birlikte, yüz frank yardım parası veriyor ve bundan böyle bu iş sana ağır gelir, maden işçiliğini bırak diye bir de öğüt de bulunuyordu. Etienne, yüz frangı geri çevirmişti. Pluchart, bir mektup yazarak onu Paris'e çağırmış, ayrıca yol parası da göndermişti. Kurduğu düş gerçekleşiyordu. Hastaneden çıkınca son gecesini dul Désir Kadın'ın işlettiği Bon-Joyeux'de geçirmişti. Sabahın köründe kalkmış, yola çıkmıştı; bir tek

isteği vardı, o da saat sekizde Marchienne'den trene binmeden önce, arkadaşlarıyla vedalaşmaktı.

Pembeleşmeye başlayan yolda bir an durdu. Erken gelen ilkbahar havasını solumanın tadına doyum olmuyordu. Bugün hava olağanüstü güzel olacağa benziyordu. Ortalık yavaş yavaş ağarıyor, güneşle birlikte toprak da canlanıyordu. Uzakta, gecenin sislerinden sıyrılmakta olan ovaya bakarak elindeki kızılcık sopasını yere vura vura yürümeye başladı. O zamana dek kimseyle görüşmemişti, yalnızca Maheude bir kez hastaneye, ziyaretine gelmiş, sonra oda gelmez olmuştu. Ama Deux-Cent-Quarante Mahallesi'nin tümüyle Jean-Bart ocağında çalıştığını, Maheude'ün de orada işe alındığını biliyordu.

Issız yollar yavaş yavaş kalabalıklaşıyor, Etienne'in yanından durmadan, sessiz sedasız soluk yüzlü kömür işçileri geçiyordu. Kulağına çalındığı kadarıyla işletme zafer kazanınca, grevi işçilerin burunlarından fitil fitil getirmeye başlamıştı. İki buçuk aylık grevden sonra açlık canlarına tak deyip de ocaklara yeniden döndüklerinde, payandalama tarifesini, arkadaşlarının kanına bulaştığı için daha da nefret uyandıran o örtülü ücret indirimini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Böylelikle bir saatlik emekleri göz göre göre iç ediliyor, boyun eğmemek için ettikleri yemin çiğnetiliyor, zorla bozdurulan bu yeminin acısı onları tâ canevinden vuruyordu. Mirou'da, Madeleine'de, Crévecoeur'da, Victoire'da, her yerde yeniden işbaşı yapılmıştı. İnsanlar, sabah sisleri arasında, karanlığa gömülü yollar boyunca, mezbahaya götürülen davar sürüsü gibi başları yerde kımıl kımıl yayılarak yürüyordu. İncecik, tiril tiril giysileri içinde titreşiyor, kollarını kavuşturup bellerini bükürek, gömlekle ceket arasına sıkıştırdıkları azıklarıyla kamburlaşan sırtlarını kabartıyorlardı. Toptan işbaşı yapan, sağa sola bakmayan bu asık suratlı sessiz karaltıların, dişlerini öfkeyle sıktığı, yüreklerinin kinle dolu olduğu, salt açlık belâsı yüzünden boyun eğdikleri belli oluyordu.

Etienne, ocağa yaklaştıkça sayılarının arttığını görüyordu. Neredeyse hepsi tek başına yürüyordu; grup halinde gelenler

bile, daha şimdiden bitkin bir durumda, sanki kendilerinden de başkalarından da bezmişler gibi birbirlerinin ardında tek sıra halinde yürüyordu. Sapsarı bir alnın altında gözleri kor gibi yanan yaşlı başlı bir işçi ilişti gözüne. Bir başkası, gençten biriyse öfkesini bastırmak istercesine, burnundan soluyordu. Çoğu, tahta pabuçlarını elinde taşıyor, kalın yün çoraplarının çıkardığı belli belirsiz bir pıtırtı işitiliyordu. Bu, ardı arkası kesilmeyen bir işçi akını, uğradığı bozgun yüzünden başı eğik ilerleyen, savaşa yeniden başlayıp öc alma isteğiyle içten içe köpüren yenik düşmüş bir ordunun zoraki yürüyüşüydü.

Etienne, Jean-Bart'a vardığında, ocak karanlıktan sıyrılıyordu; asma köprülerin kızaklarına asılı lambalar ortalık ağarmasına karşın hâlâ yanıp duruyordu. Karanlık binaların üstünde yer yer kızıla çalan sorguç biçiminde bir buhar sütunu vardı. Etienne, ayıklama hangarının merdivenlerinden geçerek toplama alanına doğru ilerledi.

İniş başlıyor, işçiler soyunma barakasından yukarı çıkıyordu. Bu kaynaşma ve patırtı arasında bir an kımıldamadan durdu. Sürülen vagonlar demir döşemeyi sarsıyor, işaret çekicinin takırtıları, boru sesleri ve zil çınıltıları arasında bobinler dönüyor, çelik halatlar dolanıp boşalıyordu; insan etinden oluşan tayınını yutan canavarı yeniden görüyordu, kafesli asansörler hiç durmadan çukura dalıp çıkıyor, lokmaları oburca yutuveren o doymak bilmez canavarın gırtlağından aşağı habire insan taşıyordu. Geçirdiği kazadan bu yana, madene karşı dehşetli bir tiksinti duyuyordu. Kuyuya dalan kafeslere baktıkça içi daralıyordu. Başını çevirmek zorunda kaldı, bu kuyu öfkeden kudurtuyordu onu.

Gazı tükenen fenerlerin belli belirsiz bir ışıkla aydınlattığı geniş hangarda hiçbir tanıdık yüz göremiyordu. Orada yalınayak durmuş, ellerinde lambalarla bekleyen madenciler, gözlerini iri iri açmış, kaygıyla kendisine şöyle bir bakıyor sonra göz göze gelmekten kaçınarak başlarını utançla yere eğiyorlardı. Hiç kuşku yok ki, kendisini iyi tanıyorlardı ve artık kızmıyorlardı, tam tersine kendilerini korkaklıkla suçlar diye korkuyor, kıza-

rıp bozarıyorlardı. İşçilerin bu hali, içini sızlattı, bir süre önce kendisini taşladıklarını unutmuştu, onları yine kahraman yapmayı, halkı, kendi kendini yiyen bu doğal gücü yeniden yönetme isteği duyuyordu.

Kafesli asansörle yeni bir insan yükü doluştu, hemen dibe daldı, yeni bir grup beklemeye başlarken, grev sırasındaki yardımcılarından birini, canı pahasına direnmeyi sürdüreceğine ant içmiş yürekli adamlardan birini gördü.

Çok üzülmüştü:

«Sen de mi?!» diye söylendi.

Adam kızarıp bozardı, dudakları seyirmeye başladı; sonra, özür dilercesine elini sallayarak:

«Elden ne gelir?» dedi. «Bir karım var.»

Barakadan çıkan son gruptaki işçilerin neredeyse hepsini tanıyordu.

«Sen de ha! Sen de! Sen de!»

Hepsi ezilip büzülüyor, boğuk bir sesle kemküm ediyordu:

«Anam var... Çoluk çocuk var... Eve ekmek götürmek gerek.»

Kafesin yukarı çıkışı gecikmişti, işçiler asık suratlarla asansörü bekliyordu; tükürdüklerini yalamak zorunda bırakan bu bozgundan öyle utanç vericiydi ki, birbirlerinin yüzüne bakamıyor, gözlerini kuyudan ayırmıyorlardı.

Etienne:

«Peki, ya Maheude nerede?» diye sordu.

Yanıt vermediler. Aralarından biri, birazdan gelir gibilerden elini salladı. Öteki işçiler de yürekleri parçalanarak kollarını kaldırdılar. Ah, zavallı kadıncağız ah! Durumu içler acısıydı! Suskunlukları sürüyordu, arkadaşları vedalaşmak üzere elini uzatınca, hepsi, uzatılan bu eli içtenlikle sıktı. Bu sessiz tokalaşmada, boyun eğmiş olmanın öfkesi, öc almanın ateşli umudu vardı. Kafesli asansör gelmişti, bindiler, kuyuya daldılar, canavar hepsini yutmuştu.

Tam o sırada, maden çavuşlarına özgü şişesiz lambasını şapkasının şeridine takmış olan Pierron göründü. Bir haftadır

yükleme alanında takım çavuşuydu, işçiler kenara çekilip ona yol verdiler, adamın çalımından geçilmiyordu. Etienne'i görünce canı sıkıldı, yine de yaklaştı, delikanlının gideceğini öğrenince rahat bir soluk aldı. Konuşmaya başladılar. Karısı, kendisini el üstünde tutan yöneticilerin desteği sayesinde şimdi Progrès Meyhanesi'ni işletiyordu. Konuşmasını yarıda kesti, beygirlerin gübresini ne diye zamanında yukarı çıkarmadın diye Mouque Baba'ya çıkıştı. Yaşlı adam boynunu bükerek sessizce dinliyordu. Kuyuya inmeden önce, yediği azardan ötürü boğazı düğümlenmiş bir halde gelip Etienne'in elini sıktı; tıpkı öteki işçilerinki gibi, içe atılmış bir öfkenin ateşiyle dolu, gelecekteki başkaldırıların heyecanıyla titreyen uzun ve içten bir el sıkıştı bu. Avucunda titreyen bu ihtiyar el, çocuklarının ölümünü bağışlayan bu babacan adam, Etienne'e öyle dokunmuştu ki, asansöre binip de gözden yitip gidişini uzun uzun, sessizce izledi.

Bir an sonra, Pierron'a:

«Maheude bu sabah işbaşı yapmıyor mu?» diye sordu.

Pierron, önce duymazlıktan geldi, çünkü o kadının adını ağza alınca bile insanın işi ters gidiyordu. Sonra, işçilere emir verme bahanesiyle uzaklaşırken:

«Maheude mü?» dedi. «Aha, geliyor işte...»

Gerçekten de Maheude, elinde lamba, üstünde ceket ve pantolon, başında bir başlıkla, soyunma barakasından çıkmış, kendisine doğru geliyordu. Başına olmadık felâketler gelen bu kadıncağıza acıyan işletme, ona bir ayrıcalık tanıyarak kırk yaşında olmasına karşın kuyuda çalışmasına izin vermişti; sürücülük yapamayacağı için, kuzey galerisinde, Tartaret'in altında, havalandırma düzeneği bulunmayan cehennem gibi sıcak dehlize yerleştirdikleri küçük vantilatörün başına geçirmişlerdi. Kadıncağız, on saat boyunca, cayır cayır yanan bir dehlizde, kırk derece sıcaklıkta pişip kavrularak, iki büklüm bir halde vantilatör kolunu çevirip duruyordu. Böylece otuz metelik kazanıyordu.

Etienne, onu, sırtında erkek giysileriyle, ocağın nemiyle daha da şişmiş gibi görünen göğsü ve göbeğiyle, acınacak bir durumda görünce şaşkına döndü, buralardan ayrılacağını, kendi-

siyle vedalaşmak istediğini anlatmak için ne diyeceğini bilemiyordu.

Maheude, dinlemeden ona bakıp duruyordu, sonunda dostça bir tavırla:

«N'oldu? Beni görünce şaşırdın, değil mi?» dedi. «Öyle ya, madene ilk inecek olanı ellerimle gebertirim diye atıp tutuyordum, gel gör ki ben kendim iniyorum işte, şimdi kendi kendimi gebertmem gerek, öyle değil mi?.. Ah! Evdeki çocuklarla ihtiyar olmasa, hiç bakmaz çoktan yapardım bu işi!»

Kısık, yorgun bir sesle konuşmaya devam etti. Kendisini aklamaya çalışmıyor, yalnızca olup bitenleri anlatıyor, açlıktan ölecek duruma geldiklerini, mahalleden atılmamak için en sonunda çalışmaya karar verdiğini söylüyordu.

Etienne, sordu:

«Büyükbaba nasıl?»

«Nasıl olacak, hep öyle sessiz sedasız, kimseye zararı dokunmadan oturuyor. Ama aklını büsbütün oynattı... O işten ceza yemedi, biliyor musun? Tımarhaneye yatıralım dediler ama ben razı olmadım, orada bir şeyler içirip işini bitiriverirler çünkü... Ama yaptığı iş bize çok pahalıya patladı, emekliği aylığı filan bağlamayacaklar, işletmedekilerden birinin dediğine göre, bağlanırsa haksızlık olurmuş!»

«Jeanlin, çalışıyor mu?»

«Evet, yöneticiler yukarda ona bir iş buldu. Yirmi metelik alıyor... Yoo! Neme lâzım, hiç yoktan iyidir elbet, kendilerinin de dediği gibi, şefler iyi davrandılar bana... Çocuğun aldığı yirmi meteliğe, benim aldığım otuz meteliği eklersen, eder elli metelik. Evde altı boğaz olmasak, eh, gül gibi geçinip giderdik. Estelle de yemek yemeğe başladı artık; ama işin kötüsü şu ki, Lénore'la Henri'nin madende çalışacak yaşa gelmelerine dört beş yıl daha var.»

Etienne, acıyan bir tavırla elini sallamaktan alamadı kendini:

«Onlar da ha?!»

Maheude'ün solgun yanakları kızardı, gözleri parlıyordu. Ama omuzları, kara yazgısının ağırlığı altında çökmüş gibiydi.

«Ne yaparsın?.. Ötekilerden sonra sıra onlarda... Hepsi orada can verdi, sıra şimdi küçüklerde.»

Vagonları iten sürücülerden rahatsızlık duyarak sustu. Geniş, tozlu pencerelerden sızan bozbulanık bir ışık, fenerlerin aydınlığını gölgede bırakıyor, her üç dakikada bir makineler yeniden çalışıyor, çelik halatlar inip çıkıyor, kafesli asansörler durmadan kuyuya insan taşıyordu.

Pierron:

«Hadi lapacılar, sallanmayın!» diye bağırıyordu. «Çabuk binin biraz, bu gidişle işin üstesinden gelemeyiz yoksa!»

Bir yandan da Maheude'e bakıyordu, ama Maheude hiç oralı olmuyordu. Üç asansör inmesine karşın, üçüne de binmemişti, Etienne'in ilk sözünü anımsayınca, uykudan uyanırcasına irkilerek:

«Demek gidiyorsun ha?» diye sordu.

«Evet, bu sabah.»

«Haklısın, eline fırsat geçince başka yerlere gitmeli insan... Seni gördüğüme sevindim, hiç değilse sana bir kırgınlığım olmadığını öğrenmiş oldun. O katliamdan sonra, bir ara seni gebertesim geldi. Ama insan şöyle bir düşününce, bu işte kimsenin suçu olmadığını anlıyor, öyle değil mi? Yo, yo, suç sende değil, suç hepimizde.»

Şimdi, verdiği ölülerden, kocasından, Zacharie'den, Catherine'den rahatlıkla söz ediyor, serinkanlılıkla konuşuyordu; ama Alzire'in adını anarken gözleri doldu. Yine eski akıllı uslu, o sakin kadın olmuştu, olayları soğukkanlılıkla yerli yerine oturtuyordu. Bu kadar yoksul insanın kanına girmek, burjuvaların yanına kalmayacaktı kuşkusuz. Ergeç yaptıklarının cezasını çekeceklerdi, çünkü kötülük hiç kimsenin yanına kâr kalmazdı. Dahası, bunu yapmak için kıllarını bile kıpırdatmalarına gerek yoktu, kendiliğinden yıkılıp gideceklerdi; askerler işçileri nasıl yaylım ateşine tuttularsa, günün birinde işverenlere de öyle ateş edeceklerdi.

Yüzyıllarca süren boyuneğmişliğin ve yeniden belini büken o atadan gelme disiplin anlayışı içinde, haksızlığın daha fazla sü-

rüp gidemeyeceğini, artık, iyileri koruyup esirgeyen tanrı yoksa, ezilenlerin öcünü almak üzere başka bir Tanrı'nın çıkacağı kanısı uyanıyordu kafasında.

İkircikli gözlerle çevresine bakarak mırıl mırıl konuşuyordu. Pierron'un yaklaşmakta olduğunu görünce yüksek sesle ekledi:

«Demek gidiyorsun, ha? Öyleyse eve uğrada bizdeki ötebirini al... İki gömleğin, üç mendilin, bir de eski pantolonun var.»

Etienne, eskiciyi boylamaktan kurtulan bu birkaç parça pılıpırtıyı almayacağını gösteren bir tavırla elini salladı:

«Boş ver, değmez... Çocuklara kalsın... Paris'te o işi hallederim ben.»

İki asansör daha inmişti; Pierron bu kez doğrudan doğruya Maheude'e bağırdı:

«Hey, bana bak, seni bekliyorlar! Sohbetiniz bitmedi mi hâlâ?»

Maheude, bana mısın demeden sırtını döndü. Bu bokyedibaşına da ne oluyordu?! İşçilerin kuyuya inip inmesinden o sorumlu değil ki! Yükleme noktasındaki kendi adamları bile ellerinden gelse bir kaşık suda boğuverirlerdi onu. Elinde lambasıyla hiç oralı olmadan inatla dikiliyor, mevsimin ılıklığına karşın, soğuk soğuk esen hangarda buz keserek asansöre binmemekte direniyordu. Karşı karşıya öylece duruyor, konuşacak bir şey bulamıyor, ama son bir şeyler daha söylemek istiyorlardı.

Sonunda, Maheude, laf olsun diye konuşmaya başladı:

«Levaque'ın karısı gebe, Levaque'sa hâlâ hapiste, o çıkıncaya kadar yerini Bouteloup dolduruyor.»

«Ha, öyle ya, Bouteloup var.»

«Ha sahi, unutuyordum bak... Philoméne gitti.»

«Ne demek gitti?»

«Gitti işte, Pas-de-Calais'li bir madenciyle aldı başını gitti. İki yumurcağı başıma saracak diye korktum. Neyse ki, onları da birlikte götürdü... Durmadan kan tüküren, varlığıyla yokluğu anlaşılmayan o sessiz kadından umar mıydın hiç?»

Bir an dalgınlaştı, sonra usulca devam etti:

«Benim için de söylemediklerini bırakmadılar!.. Düşünsene,

seninle düşüp kalktığımı bile söylediler. Kocam öldükten sonra, daha genç olsaydım, hani olmayacak şey değildi, öyle değil mi? Ama şimdi, iyi ki öyle bir şey olmadı diye seviniyorum, sonra ikimiz de çok pişman olurduk.»

Etienne, yalnızca:

«Evet, pişman olurduk,» demekle yetindi.

İşte bu kadardı, daha fazla konuşmadılar. Asansör Maheude'ü bekliyor, çabuk gelmezsen ceza yiyeceksin diye sesleniyorlardı. O zaman, inmeye karar verdi, delikanlının elini sıktı. Etienne, çok üzgündü; mavi başlığından fırlayan ak düşmüş saçlarıyla, içine zor sığdığı pantolon ve ceketi altında, biçimi bozulmuş, doğurgan bir dişi hayvanınkini andıran vücuduyla, bu sararıp solmuş, erkenden çökmüş kadına bakıyordu. Bir sonraki direnişte buluşuncaya kadar kendisiyle vedalaşan arkadaşlarının o sessiz ve uzun el sıkışlarıydı bu. Delikanlı çok iyi anlıyordu bunu; Maheude'ün gözlerinin derinliğinde o sakin inanç vardı. Yakında yeniden görüşecekler ve bu kez kesin darbeyi vuracaklardı.

Pierron:

«Amma uyuşuk şeysin be!» diye bağırdı.

Maheude, dört kişiyle birlikte sıkış tıkış bir vagona doluştu. Canlı yük geldiğini bildirmek için işaret ipine asıldılar; kafes, sürgülerinden kurtularak karanlığa daldı, çelik halatın hızla kayışından başka hiçbir şey görünmez oldu.

Etienne, ocaktan ayrıldı. Dışarı çıkarken, ayıklama hangarının aşağısında, kocaman bir kömür yığınının ortasında, bacaklarını uzatarak yere oturmuş biri ilişti gözüne. Kömürdeki pislikleri ayıklamakla görevlendirilen Jeanlin'di bu. Bacakları arasına bir kömür keseği alıyor, dizleriyle sıkıştırıyor, elindeki çekiçle vurarak kömür topağının üstündeki şist parçalarını ayıklıyordu; öyle yoğun bir kömür tozu bulutuyla kaplıydı ki, eğer o kepçe kulaklı, ufacık yeşil gözlü maymunsu yüzünü kaldırıp bakmamış olsaydı, Etienne onu kesinlikle tanıyamazdı. Jeanlin, alaycı bir gülüşle delikanlıya baktı, sonra bir vuruşta kömür topağını kırdı, yükselen kapkara toz bulutu arasında kayboldu.

Etienne dışarı çıkınca, bir süre dalgın dalgın yürüdü. Kafasında türlü türlü düşünce dolaşıyordu. Masmavi gökyüzü altında, tertemiz açık havada bulunduğunu farkedince derin derin içini çekti. Güneş, bulutsuz ufukta gururla yükseliyordu, tüm ovada cıvıltılı bir uyanış başlamıştı. Göz alabildiğine uzanan ovanın üstünde, doğudan batıya doğru altın yaldızlı bir ışık seli akıyordu. Bu capcanlı sıcaklık dört bir yana yayılıyor; toprağın iç çekişleri, kuşların cıvıltısı, koruların ve suların tatlı mırıltısıyla, bir gençlik ürpertisi gibi her yeri kaplıyordu. Güzel şeydi yaşamak, yaşlı dünya bir bahar daha yaşamak istiyordu.

Etienne, adımlarını yavaşlattı; umut dolu gözlerle neşe içinde çevresine bakıyordu. Geçmişteki günleri düşünüyor, kuyunun dibindeki o amansız deneyimle olgunlaşıp güçlendiğini hissediyordu. Eğitimi sona ermişti; kendisini yaratan ve yargılayan toplum düzenine savaş açmış devrimci bir düşünür, asker gibi silahlanmış bir işçi olarak, buradan gidiyordu. Pluchart'la buluşacağını, onun gibi sözü sohbeti dinlenir, hatırısayılır bir önder olacağını düşündükçe sevincinden havalara uçuyor; daha şimdiden kafasında birtakım söylevler hazırlıyor, yapacağı konuşmaları düzene sokuyordu. Çalışma programını genişletmeyi tasarlıyordu; kendisini mensup olduğu sınıftan ayıran o burjuva incelikleri, burjuvaziye karşı daha büyük bir nefret duymasına yol açmıştı. Yoksulluklarının kokusundan rahatsızlık duyduğu o işçileri şimdi yüceltmek istiyor; onları, içinden insanlığın doğup serpileceği biricik soylu ve güçlü, büyük ve yetkin bir sınıf olarak göstermeyi tasarlıyordu. Şimdiden, kendisini meclis kürsüsünde görüyor, kendi kendini yiyip yutmadığı takdirde, halkla omuz omuza zafere ulaşacakları günü düşlüyordu.

Çok yükseklerden kopup gelen bir tarlakuşunun sesini işitince gökyüzüne baktı. Gecenin son sis kalıntıları, kırmızımsı ufak bulutlar, masmavi gökyüzünde eriyip gidiyordu; birden, Suvarin'le Rasseneur'un yüzleri belirdi gözlerinin önünde. Şurası kesindi, herkes sen ben kavgasına düştü müydü, işler kötüye gidiyordu. Ünlü Enternasyonal, dünyayı temelinden değiştirebilecek güce sahipken, o müthiş işçi ordusu bölünmüş, iç çatışma-

larla darmadağın olduktan sonra gücünü yitirmeye başlamıştı. Darwin haklı mıydı acaba? Dünya, insanoğlunun yaşaması ve yetkinleşmesi adına, güçlülerin zayıfları yiyip yuttuğu bir savaş alanı mıydı? Edindiği bilgiden kesinlikle emin olan biri gibi kestirip attığı halde, bu soru yine de kafasını kurcalayıp duruyordu. Ama aklına gelen bir fikir tüm kuşkularını dağıtıp onu neşelendirdi: Yapacağı ilk konuşmada bu kuramın eski açıklamasını yinelemeye karar vermişti. Bir sınıfın öbürünü yemesi gerekiyorsa, çok daha canlı ve genç olan emekçi halkın, zevkten bitkinleşip yozlaşmış olan o çürümüş burjuvaziyi yemesi gerekmez miydi? Bu yeni kan, yepyeni bir düzen kuracaktı. Çok yaşlanmış köhne ulusları canlandıracak olan bu barbarca saldırı özleminin içinde, pek yakında başlayacak gerçek bir devrime, tıpkı şu gökyüzünü kana bulayan güneş gibi, yüzyılın sonunda tüm dünyayı yangınıyla tutuşturacak işçi devrimine duyulan, kesin inanç yatıyordu.

Böylece, düşler kuruyor, elindeki kızılcık sopasıyla taşlara vura vura yürüyordu. Çevresine baktığında, tüm yöre baştan aşağı tanıdık geliyordu ona. İşte Fourche-aux-Boeufs oracıktaydı, ocakların yakıp yıkıldığı gün kalabalığın yönetimini orada ele aldığını anımsadı. Ama bugün, o öldürücü, hayvanca çalışma, düşük mü düşük bir ücret karşılığında yeniden başlıyordu. Tâ ötede, ayaklarının altında, yerin yedi yüz metre dibinde, düzenli olarak inip kalkan kazmaların o boğuk gürültüsünü işitir gibi oluyordu; daha demin kuyuya indiklerini gördüğü arkadaşları, kapkara kömür tozuna bulanmış bir halde, sessiz bir öfke içinde kazma sallıyorlardı. Gerçi yenilmişlerdi, ölüler vermişlerdi, paraca zarara uğramışlardı, ama Paris, Voreux'deki yaylım ateşi asla unutmayacak, alınan yaradan imparatorluğun kanı da akacaktı. Sanayi bunalımı son buluyordu; fabrikalar birer birer açılmaya başlamıştı, ama uzlaşma sağlanamadığından savaş kıyasıya sürüyordu. Kömür işçileri sayıca ne kadar üstün olduklarını görmüş, güçlerini sınamış, adalet isteyen çığlıklarıyla tüm Fransız işçilerini uyandırmışlardı. Yenilgi, hiç kimsede yanılgı yaratmıyordu; Montsou'lu burjuvaları zaferle çıktıkları

grevden sonra bile üzüntüye kapılmışlardı, işçilerin sessizliğinin büyük bir tehlikeye gebe olduğunu biliyor, geriye dönüp baktıklarında kaçınılmaz sonlarının önüne geçilmez biçimde yaklaştığını hissediyorlardı. Devrimin sürekli yenileneceğini, belki de yarın patlak vereceğini, yardımlaşma sandığına sahip emekçilerin, açlık korkusu çekmeden aylarca dayanabilecekleri yeni yeni genel grevlere gidebileceklerini çok iyi anlıyorlardı. Bu seferki eylem, yıkılmak üzere olan bu köhne düzene, hafif bir omuz vuruşuydu, yine de ayakları dibindeki sarsıntıyı derinden hissetmişlerdi; ayakta zor duran yapıyı kökünden sarsacak nice yeni saldırıların geleceğini, bu haksızlık düzeni, tıpkı Voreux gibi yerin dibine gömülünceye kadar, bu davanın süreceğini seziyorlardı.

Etienne sola, Joiselle yoluna saptı. Direnişçi kalabalığını tam burada, Gaston-Marie'ye saldırmaktan alıkoyduğunu anımsadı. Ta ötelerde, pırıl pırıl güneş altında, birkaç madenocağının kulesi görünüyordu, sağda Mirou'nun, soldaysa Madeleine'le Crévecoeur'ün yan yana kuleleri vardı. Her yerde çalışmanın uğultusu vardı, yerin dibinden kulağına çalınır gibi olan kazma vuruşları, şimdi baştan başa tüm ovada yankılanıyordu. Günışığıyla cıvıldaşan tarlaların, yolların köylerin altında kazmalar durmadan inip kalkıyor, bir darbe, bir daha, bir daha, sürekli çınlayıp duruyordu. Yeraltı zindanının o kapkara çalışmayı anlayabilmek ve koskocaman kayaların akıl almaz ağırlığı altında ezilen, acı çeken, soluk soluğa kalan insanların iniltisini işitebilmek için, daha önceden orada binlerce insanın didinişine tanık olmak gerekiyordu. Etienne, şimdi, şiddet eylemlerinin belki de değişimi hızlandırmaya yetmediğini düşünüyordu. Kesilen çelik halatlar, sökülen raylar, kırılan lambalar, nasıl da boş, yararsız bir çabaydı! Yakıp yıkan, kırıp döken bir sürü halinde üç mil boyunca koşturup durmaya değer miydi? Belli belirsiz bir öngörü halinde de olsa, günün birinde yasal yolların çok daha korkunç ve etkili olacağını seziyordu. Kafası olgunlaşıyordu, kinin yol açtığı o çılgınlık dönemini atlatmıştı. Evet, Maheude'ün o şaşmaz sağduyusuyla dediği gibi, bu seferki darbe amansız

olacaktı; rahatça örgütlenmek, gücünün derecesini bilmek, yasalar uygun olunca sendika kurmak, sonra güçbirliği ve dayanışma sağlanınca, bir avuç sömürücünün karşısına sayıları milyonları bulan bir emekçi ordusu halinde dikilmek, iktidarı ele geçirmek, kendi kendilerinin efendisi olmak gerekiyordu. Ah! Hak ve adalet o zaman yerini bulacaktı işte! Sürekli pusuya yatıp avını gözleyen, tıkabasa yiyip içen, o bilinmeyen uzak tapınağının derinliklerine gizlenen, zavallı emekçilerin yüzünü bile görmeksizin etleriyle kanlarıyla besledikleri o korkunç canavar, işte o zaman anında geberecekti.

Etienne, Vandame yolundan ayrılarak kaldırım taşlı anayola çıkmıştı.

Sağda, yamacın arkasında kalan Montsou artık görünmez olmuştu. Karşısında yıkıntı halindeki Voreux, üç tulumbanın durmadan suyunu emmeye çalıştığı o kahrolası çukur vardı. Daha ötede, ufukta, öteki ocaklar, Victoire, Saint-Thomas, Feutry-Cantel görünüyordu; kuzeye doğru, pırıl pırıl sabah havası içinde dumanları tüten yüksek fırınlarla kok fırınlarının bacaları göze çarpıyordu. Sekiz trenini kaçırmamak için ayağını çabuk tutması gerekiyordu, çünkü önünde daha altı kilometrelik bir yol vardı.

Ayaklarının altında, yerin dibinden gelen darbeler, kazmaların ısrarlı vuruşları sürüyordu. Arkadaşlarının tümü oradaydı, attığı her adımda kendisini izlediklerini biliyordu. Şu pancar tarlasının altında iki büklüm, vantilatör uğultuları arasında soluk soluğa çalışan Maheude değil miydi? Solda, sağda, ötede, beride, her yerde, sarı buğdayların, yemyeşil çitlerin, körpe fidanların altında, daha başka dostları da görüyor gibi oluyordu. Uçsuz bucaksız gökyüzü altında nisan güneşi tüm görkemiyle ışıldıyor, doğum sancıları çeken toprağı ısıtıyordu. Bu besleyici sineden, toprağın bağrından yaşam fışkırıyor, patlayan tohumlar yeşil filizlere dönüşüyor, tarlalar, patlamak isteyen tohumların basıncıyla ürperiyordu. Her yerde tohumlar şişiyor, çatlıyor, bir an önce sıcağa ve ışığa ulaşmak için toprağı zorluyordu. Taşkın bir özsuyu, fısıltıyla akıyor, çatlayan tohumların pıtırtısı son-

suz bir öpücük gibi uzayıp gidiyordu. Arkadaşlar habire kazma sallıyor, sanki yeryüzüne yaklaşıyorlarmış gibi, kazma darbeleri gittikçe daha açık seçik işitilmeye başlıyordu. Bu gencecik sabah vaktinde, güneşin alevli ışıkları altında yıkanan ovada, bir şeylere gebe olan topraktan derin bir uğultu yükseliyordu. İnsanlar bitiyordu topraktan, gelecek yüzyıldaki hasat için yavaş yavaş filizlenen, öc ateşiyle yanıp tutuşan, pek yakında yeryüzünü allak bullak edecek kapkara bir ordu halinde, insanlar yetişiyordu.

SON

ZOLA

GERMINAL

YAYINLARI

DÜNYA KLASİKLERİ

Germinal: Ter, kan, açlık ve gözyaşıyla yoğrulmuş insanların evrensel çilesini destansı boyutlara ulaştıran bir edebiyat doruğu...

Germinal: İnsanı öfkelendirecek kadar güzel bir kavga romanı...

Germinal: Okumuş olmakla kıvanç duyulacak bir başyapıt...

Germinal: Dünya işçi romanının olağanüstü parlak örneği...

Madem işçilerin acı dramı hiçbir romanda böylesine öfkeli bir gerçekçilikle anlatılmamıştır. *Germinal*'i okumak zorundayız!

ISBN 978-975-385-349-1